

ДВИЖЕНИЕ АЛАШ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ
НАД АЛАНЦАМИ

2

МИНИСТЕРСТВО
СВЯЗИ И ИНФОРМАЦИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ДВИЖЕНИЕ АЛАШ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ
НАД АЛАШЕВЦАМИ

ТРЕХТОМНЫЙ СБОРНИК
ДОКУМЕНТОВ И МАТЕРИАЛОВ

НАУЧНЫЙ ЦЕНТР «ОТЫРАР КІТАПХАНАСЫ»
ПРИ ЕВРАЗИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

Авторское издание профессора
Т.К.Журтбая

ДВИЖЕНИЕ АЛАШ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ
НАД АЛАШЕВЦАМИ

2

Документы, допросы и ответы
Синхронные переводы
Материалы судов
Конфискованные письма

Алматы «Ел-шежіре» 2011

УДК 94 (574)
ББК 63.3 (5 Қаз)
Д 23

МИНИСТЕРСТВО СВЯЗИ И ИНФОРМАЦИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КОМИТЕТ ИНФОРМАЦИИ И АРХИВОВ
ВЫПУЩЕНО ПО ПРОГРАММЕ «ИЗДАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ВАЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ»

Издание подготовлено в научном центре «Отырар кітапханасы»
при Национальном Евразийском университете им. Л.Н. Гумилева,
утверждено научным Советом Евразийского университета.

Подготовлено в отделе редких рукописей и книг и фонда рукописей профессора Т.К.Журтбая научного центра «Библиотека Отырара» при Национальном Евразийском университете им. Л.Н. Гумилева, утверждено научным Советом Евразийского университета.

Руководитель проекта и главный редактор – Академик Академии Педагогических наук Казахстана, доктор филологических наук, профессор **Т.К. Журтбай.**

Рецензенты: **С.С. Кирабаев**, Академик Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор филологических наук, профессор.

К.Алпысбаев, доктор филологических наук, профессор.

Р. Турысбек, доктор филологических наук, профессор.

А.А. Рамазанова, доктор филологических наук, профессор.

Научные редакторы издания – доктор исторических наук **Д. Махат**, доктор педагогических наук, профессор **Б.Ф.Карипжанова.**

Участники-составители – **Б.Ф.Карипжанова, К. Камзина.**

Д23 ДВИЖЕНИЕ АЛАШ: Сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Трехтомник. – Алматы, ФФ «Ел-шежіре», 2011.

ISBN 978-601-73-17-18-8

Т2. – 376 с.

ISBN 978-601-7317-15-7

Во второй том трехтомника «Движение Алаш» вошли исследования писателя, ученого Т.К.Журтбая, собранные им исторические документы, конфискованные письма, все снятые опросы и показания в ходе 14-томного следственного дела, хранящиеся в архиве Комитета национальной безопасности. Оно проводилось в 1927-1932 гг. и 1937-1938 гг. над партией «Алаш» и более 30-ти членах правительства «Алаш-орда», таких как Х.Габбасов, М.Тынышбаев, Х.Досмухамедов, Ж.Досмухамедов, Ж.Акбаев, А.Ермеков, М.Жумабаев, Ж.Аймауытов, М.Турганбаев, М.Кудерин, А.Байтасов, И.Кашкынбаев, Д.Искаков, М.Ауэзов и т.д. Так как это авторское издание, из всех тюремных показаний и опросов, где наблюдаются следы всевозможных угроз и шантажа, отобраны только те, которые касаются движения Алаш.

Этот научный труд является полным справочником, предоставленным вниманию литераторов и историков, культурологов и политологов, соискателей и студентов, а также большинству ученой читательской среды.

УДК 94 (574)
ББК 63.3 (5 Қаз)

ISBN 978-601-73-17-18-8
ISBN 978-601-7317-15-7

© Журтбай Т., 2011
© ФФ «Ел-шежіре», 2011

БІРІНШІ БӨЛІМ

БІРІНШІ ТОПТЫҢ ТЕРГЕУДЕГІ СҰРАҚ ЖАУАПТАРЫ

(№1) ПОСТАНОВЛЕНИЕ 1928 ГОДА, НОЯБРЬ 9, Г.КЫЗЫЛОРДА¹.

Я, помощник начальника отдела ПП ОГПУ по Казахской ССР СНК, рассмотрев материалы на гражданина Габбасова Халела Ахметжановича, нашел, что материалы содержат при себе признаки преступления, предусмотренные по статье 58 13/17 УК 26 кодекс 110. Необходимо произвести следственные действия, копию настоящего постановления направить прокурору по органам ОГПУ, помощнику начальника отдела Саенко и Петрову, нач. комиссии по ОГПУ КССР.

Подпись: Ольшанский.

(№2) ГАББАСОВ ХАЛЕЛ АХМЕТЖАНОВИЧ, КАЗАХ СЕМИПАЛАТИНСКОЙ ГУБЕРНИИ

<Все это написано его рукой>. Габбасов Халел Ахметжанович, казах Семипалатинской губернии, из семьи скотоводов, после Февральской революции работал инспектором по кредитам Сельхозбанка Семипалатинской области. После Октябрьской революции председатель губревкома, председатель Облземства, Председатель Облкиргизкома до конца января 1918 года. В настоящее время член Президиума Казгосплана по сети торговли и кооперации. Степень образования – окончил Московский университет физико-математический факультет. Жена, трое детей и брат. Жена не работает, скота нет, бедняки. Под судом не состоял, под следствием не был. В 1919 году сидел в вагоне атамана Анненкова две

¹ II томның алдыңғы қатарына берілген №№ 1-12 сұрақ-жауаптар (Х.Габбасовтың, Е.Омаровтың, Ғ.Бірімжановтың, М.Есполовтың, А.-С.Юсуповтың жауаптары) уақыттық рет саны бойынша I томға орналасуы керек еді. Алайда, авторлық басылымның шартына сай дербес оқылатын барлық мағлұматтардың арасындағы мазмұндық жалғастықты сақтау үшін және көлемнің шектеулігіне қарай II томға кіріктірілді. Ескерте кетер тағы бір өкінішті жай, көшіріп алған дәптеріміздің жоғалып кетуіне байланысты, бұл көрсетінділердің мұрағаттық тәртібін толық сақтауға – көрсетінділердің нақты беттерін көрсетуге мүмкіндік болмалы. Оған ғафу өгінеміз. Негізінен, алғашқы реттегі №№ 1-12 көрсетінділердегі көшірмелер тергеу ісінің I томның – 128 -160, 203-220, II томның – 347-370, III томның – 6-25 беттері арасын қамтиды. – Т.Ж.

ночи, за что не знаю. Обвиняли меня в большевизме, хотя я тогда большевиком не был.

Родители мои были скотоводами. Родина моя – Шаганская волость Семипалатинской губернии. Хозяйство имели сначала большое, а потом отняли, и стали бедняками. Предки мои были татары, около 200 лет назад они приехали в Шаганскую волость, предок мой был кузнецом, приехал в Шаган, поселился там, и с того времени семья Габбасовых стала жителями Семипалатинской губернии, где они жили долгое – долгое время. Семью Габбасовых встретили принадлежащие к роду тобыкты люди. И непосредственно эти же люди являются толенгутами. Это название берет начало из общественных взаимоотношений, когда султаны-торе в своем распоряжении имели большое количество людей, приравненное в правовом отношении к рабам. Предки мои, как пришельцы, попали в такое положение.

В 1898 году учился в школе в Семипалатинске. В 1901 году поступил в 1 класс гимназии, окончил в 1909 году. С весны этого года я от родителей материальной помощи не получал, пользовался казахской стипендией и занимался кредиторством, стипендия была назначена земством, причем порядок назначения учитывал успехи учащегося в гимназии. После окончания гимназии, из-за неимения средств продолжать образование не получилось, я поступил на работу сельского аульного учителя Сейсеновской волости Семипалатинского уезда, работал до осени 1912 года, а затем поехал в Москву и поступил в университет на юридический факультет. Затем перешел на физико-математический факультет, переход на этот факультет был обусловлен тем, что с поступлением на юридический факультет, я был лишен стипендии губернатором по той причине, что на юридическом факультете я мог попасть под влияние революционных идей, и это опасение у него было не только по отношению ко мне, но и ко всем учащимся юридического факультета. В частности губернатор Сосницкий как опыт в этом отношении указывал на Жакыпа Абаева, который в этом году активно участвовал в революционном движении. Одновременно я в Москве занимался репетиторством. В связи с переходом я получил казахскую стипендию. Между прочим, весной 1911 года в связи с Муромцевскими и Толстовскими днями во время забастовки я был исключен из университета, вследствие того, что будучи стипендиатом принял участие в забастовке осенью 1911 года. Я снова поступил в университет, который окончил в 1919 году.

После окончания университета поступил в статистический центр «Алем» (?) управляющим по делам некоего кредита Петроград, после экзамена получил назначение на должность по кредитам в город Семипалатинск, работал там включительно до февральской революции, после которой казахская организация выдвинула меня на пост председателя

Киргизского комитета, Последним председателем был Марсеков. В промежутке между выборами Земского управления и Февральской революции я ездил на Всеказахский съезд в город Оренбург в качестве представителя от Семипалатинского киргизского конгломерата и на этом съезде был избран членом Совета Алаш Орды.

На съезде я работал в комиссиях по организации национальных комитетов. На съезде образовалось два течения по принципиальному вопросу о сроках объявления автономии. Причина, по которой Алихан просил повременить объявление автономии, заключалась в том, что представители русского крестьянства отсутствовали на съезде. К этому течению принадлежал и я. Другое течение, возглавляемое Досмухамедовым, отстаивало необходимость немедленного объявления автономии. Последнее течение по существу было демагогическим. Она апеллировала к религиозным чувствам казахов, доказывая необходимость одновременной организации муфтиата. Большинство при голосовании оказалось на стороне первого течения, но противники не подчинились. В результате большинство, не желая создавать раскол, должны были сделать некоторые структурные поправки, которые сейчас не помню. Кроме меня на съезде от Семипалатинского казахского КРКА были Ермеков и еще какие-то казахи. Но я их не помню.

Приблизительно в конце февраля 1918 года и в начале марта в Семипалатинске развернулись группы Советов, и была созвана беспартийная рабоче-крестьянская конференция, на которой я был избран председателем областного совета рабочих. Помимо меня в областной совет из казахов был избран еще кто-то, но точно не помню. С января месяца 1918 года в связи с нашими жалобами на действия местных советов, которые пытались ликвидировать все национальные учреждения и широко применяли репрессии в отношении представителей казахского населения, вплоть до того, что Букейханов был вынужден скрываться в Семипалатинске, и появляться ему было нельзя. Были вынуждены говорить с Москвой с товарищем Сталиным по прямому проводу. По велению казахского комитета я подтвердил во время переговоров по проводу тов. Сталину ранее поданные жалобы на действия местного Совдепа.

Я настаивал на необходимости скорейшего осуществления идеи самоопределения нации согласно провозглашенной Советской властью декларации о самоопределении. Точно не помню, но я уведомил 14 пунктов, в основном заключавших восстановление ликвидированных казахских учреждений, организации национальной автономии в рамках Советов, освобождение арестованных деятелей казахского народа. Ответ Сталина сводился к тому, что от нас для этого требуется признание советской власти. При этом условии будут приняты немедленные меры к организации Учредительного съезда для объявления автономии.

Дальше он добавил, что постановление Всеказахского Оренбургского съезда целиком укладывается в рамки национальной политики Советской власти. Со своей стороны тов. Сталин обещал дать указание Областному Совдепу как в отношении принятия подготовительных мер к созыву Учредительного съезда, так и в отношении освобождения арестованных. В заключение Сталин сказал, что в Москве находятся Досмухамедовы, которым мы можем дать необходимые поручения.

После этих переговоров мы телеграфировали Сталину о безоговорочном признании Советской власти, а Досмухамедовым о том, чтобы они представляли наши интересы перед Центральным правительством. Эти телеграммы были посланы после совещания, на котором присутствовали Бокейханов, Омаров, Марсеков, Ермаков, Сарсенов Биахмет и я, Габбасов. Кажется, были Байтурсынов с Дулатовым. Это выглядело как мероприятие совета Алаш Орды. После моих переговоров со Сталиным к проводу был вызван председатель Областного Совдепа Шугаев, но о чем они говорили, не знаю. После этого Областной Совет изменил отношение к нам в лучшую сторону и даже освободил частично арестованных. Однако подготовительных мероприятий к созыву Учредительного собрания Всеказахского съезда так и не проводил. По этой причине наши отношения с областным советом обострились снова. Опять начались репрессии по отношению к казахским работникам. Для того чтобы окончательно выяснить вопросы автономии, мы вынуждены были взять разрешение областного совета.

Съезд был созван в начале мая. Принципиальные вопросы автономии были уже разрешены. К таким вопросам относится наша информация о точке зрения Советской власти на основе моих переговоров со Сталиным. Решение съезда по этому вопросу приветствовало политику советской власти. Одновременно было восстановлено требование съезда. Во время работы съезда туда явился бывший член казахского комитета Кульжанов и потребовал, чтобы ему дали возможность высказаться. Председательствовавший на съезде Поштаев не разрешил, тогда Кульжанов явился на съезд с красноармейцами и заявил, что если ему не дадут высказаться, то он разгромит съезд. Съезд отказался выполнить требования Кульжанова и прекратил свою работу. После этого стали циркулировать слухи о том, что руководители съезда арестованы, и мы вынуждены были бежать в степь, за исключением некоторых. Я лично вместе с Марсековым, Ермаковым, Козбагаровым, Сарсеновым и другими бежали к Чингисским хребтам и там скрывались. Там уже были в это время Бокейханов, Байтурсынов, Дулатов, Омаров и многие другие. Всего там было 20-30 человек. Вместе с офицерской группой Токтамышева, которая появилась в апреле или марте месяце 1918 года из города Омска, связались существовавшие в Семипалатинске анти-

советские подпольные организации. По приезде в Семипалатинск он явился в казахский комитет. Как он связался с организацией, я не знаю. Помню из его слов, что одна организация черносотенная офицерская, другая социалистическая. После того как наши взаимоотношения с облсовдепом обострились, мы заставили казахский комитет связаться с одной из организаций. Токтамышев говорил, что подпольная организация предусматривает самоопределение наций. Сам Токтамышев ни в одной из названных организаций не состоял.

После этого мы реорганизовали эту организацию Токтамышева в военный отдел во главе с Марсековым, Сарсеновым и Алимбековым. Алимбеков в это время работал членом военного отдела облсовдепа. После переворота все мы приехали в Семипалатинск и узнали, что там существует казачья власть под руководством атамана Сидорова. Мы тогда стали спрашивать Токтамышева, где же силы социалистического направления, где подпольная организация. Этот вопрос связан с тем, что мы не желали связей с казачьей черносотенной властью, а предполагалось вооружить силы социального направления и произвести переворот. После переворота произошло восстановление земства. Я стал работать в областной земской управе в качестве члена. Председателем был Марсеков.

В дальнейшем наши действия сводились к тому, чтобы сохранить судебный казахский аппарат и задержать поток переселенцев, сохранить права казахского населения, нарушаемые переселенческим управлением. В период с июля по октябрь Бокейханов вместе с Ермековым и Сарсеновым вели переговоры сначала с Семиреченским правительством, а затем ездили в Самару на совещание. Переговоры велись в плоскости отношения к автономии. Было достигнуто соглашение, которое в основном сводилось к тому, чтобы сохранить положение правительства Алаш Орды. Программа Алаш орды по земельному вопросу была признана впредь до Учредительного собрания. Параллельно с переговорами с Комучем, Бокейханов вел переговоры с Сибирской директорией, но соглашения не были достигнуты. После создания Директории через несколько дней она выпустила декларацию о роспуске всяких автономий.

В начале ноября 1918 года Бокейханов приехал в Семипалатинск и созвал совещание, на котором присутствовали Беремжанов, Сарсенов, Ахметов (?), кажется, Тынышпаев, Ермеков, я, Габбасов и другие. Бокейханов доложил обстановку и поставил вопрос как быть в ситуации, когда политические события развиваются в направлении реставрации монархического строя. В этой обстановке рассчитывать на самоопределение нации нельзя. Поэтому необходимо связаться с Советской властью. Для связи сначала с Тургайскими работниками послал Сарсенова передать указанным группам о необходимости связи с Москвой. Чтобы

эти группы дали поручение тургайским работникам начать работу. В связи с этим нами был послан в Москву Байтурсынов. После свержения Колчаковской власти я уехал в свою волость, вместе со мной бежал Ермаков, Сыздыков (?). В январе 1921 года я вернулся в Семипалатинск и поступил на работу в Комревком. Первого марта я был назначен членом коллегии губземотдела. Затем был приглашен на работу в качестве уполномоченного ревкома при Сибирревкоме. На меня возложили задачу организации казахского отдела при Губревкоме для облегчения перехода Акмолинской и Семипалатинской губерний в ведение Казахской республики.

Вопрос: Каковы были ваши политические убеждения в данный момент?

Ответ: Мои политические убеждения изложены в документах, поданных мною на имя секретаря Семипалатинского губкома от 30 ноября 1925 года. В этом документе я заявил, что система Советской власти мною принимается, что ее политика по национальному, культурному и экономическому вопросам вполне мною разделяется. Я признаю систему диктатуры пролетариата, на буксире которой будут идти отстающие нации. Я не сторонник националистической идеологии, которая зиждется на сепаратизме или господством казахской нации над другими.

Вопрос: Признаете ли вы классовое расслоение в ауле?

Ответ: Признаю. В Казахстане пролетариата нет, но он должен образоваться в процессе политики индустриализации страны в органической связи с Советским Союзом.

Вопрос: Как вы относитесь к системе Централизованного управления промышленностью?

Ответ: В принципе мною признается. Я считаю вполне возможной и даже необходимой. Позицию Садвакасова, изложенную им в статье «Отечественные большевики», я совершенно не разделяю. Я плановый работник, вполне сознаю, что самостоятельное хозяйственное развитие Казахстана без Советского Союза абсолютно невысказано.

Вопрос: Ваше отношение к земельной политике Советской власти?

Ответ: Я считаю, что переселенческие движения не должны иметь место в Казахстане, может быть только после землеустройства коренного населения. При землеустройстве в смешанных районах должны быть приняты меры к оседлому устройству казахского населения. Я глубоко убежден, что такого массового переселения и размещения в Казахстане, вызванного отсутствием или нехваткой земли, в настоящее время нет. В таких случаях землеустроительные работы должны вестись в интересах самого дела в том или ином районе, но я стал бы на точку зрения того, чтобы оставить казахов на месте, как наиболее потерпевших в колонизаторской политике. Разрешение земельного вопроса в данное время в Казахстане я не знаю.

Вопрос: Как вы смотрите на воспитание молодежи в частных вузах, нашу политику народного образования в Казахстане?

Ответ: Я считаю, что в данное время есть необходимость в школьном строительстве, создания в ауле таких школ, которые облегчили бы ускоренный переход оканчивающих образование. Такая постановка вопроса диктуется отсутствием учебников на национальном языке, отсутствием квалифицированных педагогических кадров. Я не согласен с вопросами открытия средних и высших заведений на национальном языке. В вопросе развития казахского языка и веры я стою на такой точке зрения, что у нас не созданы условия для разрешения этой проблемы.

Вопрос: Как вы относитесь к заготовительной политике Советской власти и разрешению сырьевой проблемы в Казахстане?

Ответ: Разделяю полностью.

Вопрос: Считаете ли вы, что Алашординское движение 1917-1919 года сыграло контрреволюционную роль?

Ответ: Алаш Орду контрреволюционной не считаю. Наоборот, считаю ее революционной.

Вопрос: Ваше участие в восстании казахов 1916 года и как вы к нему относились?

Ответ: Моя позиция совместно с другими выразилась в том, что я был сторонником предотвращения восстания во избежание бесцельного кровопролития. С этой целью выступал с ходатайством отвода казахов от воинской повинности на положении русского казачьего войска.

Вопрос: Каково было ваше отношение к коммунистической партии непосредственно после свержения Колчаковской власти?

Ответ: Мое отношение можно характеризовать следующим примером. Весной, кажется 1920 или 21 года в Семипалатинске было созвано совещание казахских работников, на котором обсуждались вопросы о необходимости коллективного вступления в партию казахских работников. Такая постановка вопроса была вызвана тем, что в то время была борьба между работниками Сибирской организации и казахстанцами. На этой почве произошло присоединение Семипалатинской губернии к Казахстану. В этом споре казахские работники никакую роль не играли. Постановка вопроса в том, чтобы обязательно вступали в партию определенные лица, на этом совещании не была.

Вопрос: Каким образом организовалось объединение Алашского райсобеса и хозяйственной кооперации?

Ответ: Процесса организации этого союза я не знаю. Я в этом не участвовал. Туда были приглашены Козбагаров, Токтагулов, и Есергепов. Я был принят на должность заведующего оперативного отдела.

Вопрос: Как вы относитесь к проведению компании по конфискации баев?

Ответ: Отношусь положительно, чтобы не быть голословным, отмечу свое участие в комиссии по предварительной работе. Я был назначен председателем этой комиссии, в которую входили член президиума Госплана Сириус, от Зема Шубернер и от МКП Бахрам. В своих планах мы намечали возможность проведения конфискации у владельцев, имевших свыше 10 голов в переводе на крупный скот, формировали эти нормы. На проведение конфискации нам дали срок 36 часов.

(Габбасов)

(Саенко)

**(№3) ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ СОВНАРКОМА
КАЗ.ССР ПЕРВОБОДСКОМУ /СЕКРЕТНО/
28 ОКТЯБРЯ 1928 ГОДА**

Заместителю Председателя Совнаркома Каз.ССР Первободскому /секретно/ 28 октября 1928 года. Сообщаем, что за активное участие в компании по проведению конфискации в Семипалатинской губернии отрядом ОГПУ арестован Член коллегии Госплана Габбасов Халел, которому дискриминируется обвинение по статье 58-13 УК 1926 года

Заместитель по ОГПУ Ольшанский.

(№4) ЗАПРОС ГАББАСОВА ХАЛЕЛА ОТ 14 НОЯБРЯ 1928 ГОДА

В революционном движении я начал участвовать с 5 класса гимназии в 1905 году. В Семипалатинской гимназии существовал революционный кружок, организованный неким Бишеба... /неразборчиво/. События, давшие значительный толчок в развитии моей позиции, были события 1905 года. Из участников движения в гимназии я помню Солодовникова. В октябре 1905 года в гимназии было созвано собрание, на котором Солодовников выступал с докладом, а также другие. В результате у нас образовался казахский кружок учащихся и молодежи, существовал до 1908 года. Кружком руководил некий Бекмагамбетов Максут. После ареста Бекмагамбетова кружком руководил Досмагамбетов. Кружок помогал политическим ссыльным. Выпускал чисто политическую литературу и даже несколько раз выпускал для казахского населения воззвания о том, чтобы казахи держались за свою казахскую землю, боролись с чиновниками, которые продались за свои должностные мундиры и предали интересы нации.

Эти кружки даже посещал Акбаев, который был изгнан из Омска за революционную деятельность. Когда он сидел в Семипалатинске, я к нему ходил на свидание, и там познакомился с ним в 1905 (?) году. Кружок был для меня местом работы. В этом же году я впервые встретился

с Бокейхановым, который прибыл в Семипалатинск для отбывания тюремного заключения за участие в сборе подписей Выборгского воззвания. Я пошел к нему по собственной инициативе. Когда он освободился из тюрьмы, учащиеся пошли к нему. Он был недоволен нашей неподготовленностью, он предлагал нам читать политическую литературу. Следующая моя встреча с Бокейхановым состоялась в 1912 году. Он был тогда в Петрограде, вызвал туда Акбаева. Я тогда был студентом, Акбаев был в Москве. Я с ним поехал. Бокейханов подготавливал почву для предъявления правительству запроса в Госдуму об отмене закона от 6 июня 1908 года о не вызове от казахского населения народного представительства в Госдуму. Студентам Бокейханов поручал в Петрограде подбор материалов, систематизацию для обоснования запроса. Одним мигом можно назвать мой длительный период моей совместной работы с Бокейхановым.

Вопрос: Чем объяснить, что Бокейханов, будучи идеологом национального движения, состоял членом партии кадетов?

Ответ: Чем объяснить не знаю, но мы все этим были недовольны. На I Всеказахском съезде в 1917 году Бокейханов подал заявление о выходе из кадетской партии.

Написано с моих слов правильно, в чем я подписываюсь (Габбасов).

Допрос вел – Саенко.

(№5) ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ Х.А.ГАББАСОВУ. 21 НОЯБРЯ 1928 ГОДА

(II том, 347 стр.).

Вопрос: Имел ли место в ваших кругах разговор относительно необходимости издания казахского земельного кодекса?

Ответ: Такого разговора у меня лично ни с кем не было, даже не слышал абсолютно ничего. Омаров об этом вопросе мне ничего не говорил. Еще раз подтверждаю, с Омаровым ни одного слова об этом не имел.

Вопрос: Обращался ли к вам в Семипалатинске Мухтар Шалетдинов?

Ответ: Нет, не обращался, вообще я с ним редко виделся.

Вопрос: Когда, в каком месяце был ваш выезд на периферию по делам Райсоюза?

Ответ: Точно не смогу сказать, в июле или в августе 1924 года.

Вопрос: Перед выборами Алашского Райсоюза, где вы находились?

Ответ: Был в отпуске в своем ауле.

Вопрос: Принимали ли вы участие в подготовке к съезду Райсоюза?

Ответ: Не принимал. Мое участие в Райсоюзе было в 1925 году, и потом ушел в отпуск. В последней из работ Райсоюза принадлежал Козбагаров, как член правления и я, как приглашенный работник.

Вопрос: Где вы были во время компании 1925-26 годов?

Ответ: Был в Семипалатинске до начала 1925 года. Сам лично в компании я участия не принимал.

Вопрос: Приезжал ли кто из Омска в связи с происходившей борьбой?

Ответ: Нет, не приезжал.

/В этом месте часть текста отсутствует/

Вопрос: В какой плоскости²?

Ответ: Просто в том, чтобы ему помочь материально, но никакой помощи не оказали, так как все разъехались. Даже было предложено в виду того, что он себя плохо чувствовал и нуждался в лечении, отправить его на курорт. Не помню, кто-то из них Кадырбаев или Дулатов говорили о том, что если мы пошлем неожиданную помощь, как он посмотрит на это. Вопрос о его переводе в Кызылорду никогда не ставился.

Вопрос: Помощь Букейханову, когда он жил в Москве, оказывали или нет?

Ответ: Я лично дал ему из своих средств 100 рублей в 1924 году.

Вопрос: Он часто служил на своей работе?

Ответ: Да, он все время находился на своей работе. Материальное положение восточного издательства было плохое.

Вопрос: А со стороны другая помощь была?

Ответ: Нет.

Вопрос: В каком году на его имя сделал перевод Байтурсынов?

Ответ: В прошлом году в помощь Бокейханову я дал 20 рублей, но перевели ли это, я не знаю.

Вопрос: Все-таки вы давали?

Ответ: Получил ли он, я не знаю.

Вопрос: У кого эти средства концентрировались? У отдельного лица?

Ответ: Концентрировались для того, чтобы Байтурсынов ехал через Москву.

Вопрос: <...>.

Ответ: Не то Кадырбаев, не то Дулатов говорил, что он человек щепетильный. Как ему передали, не знаю, так как мы разъехались.

Вопрос: Еще помощь кому-нибудь была?

Ответ: Ауэзову 70-80 рублей. Я получил лично письмо от него о
² Бұл арада Мәскеуде тұратын Ә.Бөкейхановқа көмек ретінде ақшалай қаржы жию туралы сұрақ қойылса керек. Тергеушілер бұл қаражатты астыртын ұйымның жұмысы үшін жиналған астыртын ұйымның жарнасы ретінде қарастыруға ұмтылған – Т.Ж.

том, что он очень нуждается. Мы собрали по 60 рублей и передали, и больше никому не было передач.

Вопрос: Скажите, по земельному вопросу бывали разговоры или нет?

Ответ: Нет.

Вопрос: Вы помните прошлогодний приезд Шевцова?

Ответ: В прошлом году он не приезжал, приезжал в позапрошлом году. Я помню его программу по обследованию. Она подверглась критике.

Вопрос: С чьей стороны?

Ответ: В Госплане было расширенное заседание Совнаркома.

Вопрос: Может быть вы помните, когда был разговор по земельному вопросу в связи с поездкой Султанбекова и Омарова?

Ответ: Не помню. Омарова я встретил в прошлом году. Я сидел, занимался, ко мне пришел Омаров с Дулатовым, он должен был на следующий день уехать и уехал в Ташкент. Я усиленно готовился к окончанию педтехникума, так как должен был получить отпуск. Он должен был ехать в Кустанай. Я говорил ему, что мы устроимся. Я его просил, чтобы он устроил перевод. Он повел трех или пять человек в сад, мы там сидели, пили пиво и ужинали. Это было летом 1927 года, моя единственная встреча с Омаровым.

Вопрос: Относительно разговора о поездке Омарова и Султанбекова не было?

Ответ: Как будто не было.

Вопрос: Было ли известно, что Бокейханов собирается в отпуск?

Ответ: Нет.

Вопрос: Как вы узнали об этом?

Ответ: В прошлом году осенью я узнал от Омарова, что они гостили вместе в Челябинске в одном казахском поселке.

Вопрос: Только со слов Омарова?

Ответ: Да.

Вопрос: Что он вам рассказывал о пребывании там?

Ответ: Не могу сказать. Относительно анекдотов, которые рассказывал Бокейханов.

Вопрос: Устраивались ли банкеты у Акаева и Байтурсынова, связанные с приездом Бокейханова?

Ответ: Когда Бокейханов приехал, не знаю. Это было не при мне. Он очень щепетильный. Банкетов не было.

Вопрос: И вы ничего не слышали о них.

Ответ: Я первый раз от вас слышу.

Вопрос: В прошлом году в какое время ездили в отпуск?

Ответ: В конце июля, что ли.

Вопрос: Сообщали ли вы Кызылординские новости?

Ответ: Нет, не помню.

Вопрос: По земельному вопросу вы не говорили?

Ответ: Нет, не помню.

Вопрос: В нынешнем году вы у кого останавливались?

Ответ: В Семипалатинске на квартире у двоюродной сестры двое суток, так как не было лошадей. Видел я Козбагарова и Бейсембинова.

Вопрос: Провожали, встречали?

Ответ: Нет, меня встречал муж сестры.

Вопрос: Почему вы за конфискацию?

Ответ: Стало быть по своему убеждению в вопросе экономического ослабления есть расхождения между коммунистами и националистами.

Вопрос: Значит вы по этому вопросу тактику партии одобряете?

Ответ: Некоторые товарищи даже упрекали, я не буду говорить, кто.

Вопрос: Кто вас упрекал?

Ответ: Нет надобности об этом говорить.

Вопрос: Как они обосновали свое недовольство?

Ответ: Они тоже не были против, но они говорили, что этот закон проекта получает другое направление.

Вопрос: В какой обстановке они говорили?

Ответ: В какой беседе я не знаю, в какой-то беседе все отказывались, так как в проведении этого законопроекта были как сильные, так и слабые стороны.

Вопрос: Кто в конце концов вас упрекал?

Ответ: Это к данному вопросу не относится.

Вопрос: Почему именно к этому вопросу не относится?

Ответ: Я не хочу говорить, считаю не нужным.

(Габбасов).

Протокол вел – Саенко. Январь 1929 год.

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ (2-Е) ВОПРОСЫ Х.А.ГАББАСОВУ

Вопрос: Сколько раз вы виделись с Малеевым?

Ответ: Можно сказать, что я с ним не виделся. Я его видел в 1917 году, в декабре, после этого я его не видел.

Вопрос: Были с ним официальные отношения?

Ответ: Не было.

Вопрос: Как нам стало известно после 1917 года важная часть оказалась оторванной?

Ответ: Никаких важных отношений не было. Вот единственный раз, я вам говорил – у Сарсекова (Марсеков, Сарсенов – ?).

Вопрос: Связи с Валидовым в 1919 году?

Ответ: На этот вопрос я не могу сказать, возможно это было с другой стороны.

Вопрос: Добрался ли Сарсеков (Марсеков, Сарсенов – ?) к Валидову?

Ответ: Я этого сказать не могу. Я узнал от Валидова о переходе на сторону Советской власти в 1919 году.

Вопрос: Каким образом вы узнали относительно предложения Дулатова о военных действиях.

Ответ: Можно сказать, что мне передавали, что это Ермеков, Байтурсынов или Дулатов, определенного обсуждения не было.

Вопрос: Байтурсынов узнал?

Ответ: Этого не могу сказать.

Вопрос: Вам неизвестно, кто отказался?

Ответ: В Семипалатинске отказались, выходят тургайцы отказались. Байтурсынов, Дулатов и т.д.

Вопрос: Вы были осведомлены, что другие отказались?

Ответ: Сейчас не помню. Я до сих пор убежден, что никто из нас, старых работников к этому не имеет отношения.

Вопрос: Откуда вы знали. Что вас комплектовали заочно.

Ответ: Я не могу сказать, не потому что не желаю, а просто забыл.

Вопрос: В какой плоскости обсуждали вопрос о комплектовании?

Ответ: Я уже вас проинформировал, как комплектовали. Они полагали, что мы пойдем за ними. Поэтому нас прощуповали: то одного, то другого.

Вопрос: В дальнейшем были предложения к вам, как укомплектованным?

Ответ: Нет, в дальнейшем к нам не обращались.

Вопрос: Садвакасов предполагает, что вы ответите на этот вопрос?

Ответ: Не помню.

Вопрос: Вы с ним виделись в эти годы?

Ответ: Садвакасова я видел на совещании комиссии КирЦИКа в Омске, после этого я его никогда не встречал.

Вопрос: Встречались ли с Валидовым, не было ли с ним разговоров?

Ответ: Нет, не помню.

Вопрос: Что вы делали в этом направлении? Что скажете?

Ответ: Я говорю, это не работа, если вы станете убеждать меня, могу поспорить с вами, что эта идея не приемлема.

Вопрос: Откуда вы знали, что эта идея распространена?

Ответ: Который назначен из Оренбурга, он был начинен этой идеей. Эта идея замечена среди молодежи.

Вопрос: С кем она началась?

Ответ: Не могу сказать, не помню.

Вопрос: Откуда вы знаете, конкретизируйте?

Ответ: Не знаю, больше ничего сказать не могу.

Вопрос: Как вы узнали что нужно разоблачить?

Ответ: Об этом я вам вчера говорил. Мы считали, что это губительно для нашей нации. По нашему мнению это авантюра. Молодежь одержима этой идеей. Мы разговаривали, приводили исторические примеры из периода Колчаковщины, говорили, что если они пойдут по этому пути, мы их разоблачим.

Вопрос: Значит вам предлагали?

Ответ: Я понял, что один из них одержим этой идеей.

Вопрос: Вы в то время не знали, что это было связано.

Ответ: Не знал.

Вопрос: Откуда вы знаете, что эта идея распространяется?

Ответ: Вчера я вам говорил. Молодой человек возвращается из Оренбурга, был начинен этой идеей. Главным образом это замечалось у всей молодежи.

Вопрос: Кем начиналось?

Ответ: Не могу сказать.

Вопрос: Были ли у вас такие случаи, что вы убеждались?

Ответ: Нужно полагать, что были, точно сказать не могу. Я говорю все то, что есть.

Вопрос: Вы говорили, что тушили. Конкретизируйте, были ли у вас случаи? Откуда вы знаете?

Ответ: О том, что я знаю. Больше сказать не могу.

Вопрос: Как вы пришли к мысли, что нужно разоблачать?

Ответ: Я вам вчера говорил. Мы считали. Что это течение губительное для нашей нации. Чрезмерное увлечение по нашему мнению приводит к аванюре. Мы разговаривали, приводили исторические примеры из периода колчаковщины. Считались, приходили к мысли. Что в конечном итоге можно прийти к очень плохим вещам. Молодые люди, все ляжет на наши плечи. Предупредили, что если они пойдут по этому пути, то мы их разоблачим.

Вопрос: Вы в то время знали, что это было связано с подпольем?

Ответ: Не знал.

Вопрос: Вы стояли на точке зрения о необходимости разоблачения этой идеи?

Ответ: Да, я стоял. Моя точка зрения совпала с Дулатовской, полагаю, что Ермаков тоже того же мнения.

Вопрос: Вам об этом Дулатов рассказал?

Ответ: Не могу сказать, Он уехал в 1922 году. Можно полагать, что не рассказал.

Вопрос: В это время Бокейханова не было?

Ответ: Не было. Можно полагать, что он был в Оренбурге.

Вопрос: <...>.

Ответ: Да, как раз он сдал скот, я тоже. Насколько было известно, по поручению КирЦИКа он должен был сосредоточивать скот.

Вопрос: Почему эти течения были охвачены главным образом молодежью?

Ответ: Да эти течения были охвачены только молодежью.

Вопрос: Какое у вас основание?

Ответ: Только слухи.

Вопрос: Откуда слухи были?

Ответ: Не могу сказать.

Вопрос: Вам Дулатов не рассказывал о том, что он говорил послать в Бухару Беремжанова из школы?

Ответ: Нет.

Вопрос: Не передавали ли кому-нибудь сведения в отношении Валидова?

Ответ: Не помню.

Вопрос: В Семипалатинске о таком течении знали все?

Ответ: Не могу сказать, все ли.

Вопрос: Вы лично никому не рассказывали?

Ответ: Может быть говорил, не помню.

Вопрос: В то время кто работал в Семипалатинске?

Ответ: Бокейханов в 1921 году, кажется, был в Оренбурге, где был Ауэзов, не знаю, возможно, там находился Дулатов.

Вопрос: Когда Бокейханова арестовали в 1918 году, где вы были?

Ответ: Как раз я ехал в Семипалатинск. Бокейханова, а потом Дулатова арестовали в Каркаралы.

Вопрос: Может быть вы скажете фамилии тех...

Ответ: Не помню.

Вопрос: Почему именно к вам обратились, а не к кому-нибудь другому?

Ответ: Они полагали, что я могу расселить.

Вопрос: Он убеждал вас перейти на другую платформу?

Ответ: О переходе на другую платформу он не говорил, но говорил, что Советская власть обязательна.

Вопрос: Может быть это приглашение вам показалось?

Ответ: Нет, не показалось. На квартире Бокейханова на такие темы мы не говорили. Там Бокейханов рассказывал об Оренбурге. Перед уходом домой этот студент пригласил меня к себе, и я к нему пошел.

Вопрос: Чувствовали ли вы настроение среди студентов?

Ответ: Он бывший алашординец, я его знал, о настроении среди студентов сказать ничего не могу, так как не помню.

Вопрос: Он вам ничего не рассказывал?

Ответ: Не помню, вот единственная вещь. Которая осталась в памяти.

Вопрос: По возвращении Беремжанов не приходил ли он к вам?

Ответ: Не помню. Через 1-2 дня его арестовали, и я сам к нему ходил.

Вопрос: Что он вам рассказывал?

Ответ: Нет, ничего не рассказывал.

22 ноябрь 1928 г. – ?

(№6) ОПРОС БЕРЕМЖАНОВА 24 ЯНВАРЯ 1929 ГОДА

Родился я в 1896 году, в 1904 году – реальное училище, затем уехал в Киев для оказания помощи рабочим. Хотел поступить в Вуз, мне не удалось. Это 1917-1918 годы. В те годы у меня никакого определенного мировоззрения не было. Я собирался учиться, еще до сих пор считаю себя политически подготовленным недостаточно. Поездку на фронт я считал своим гражданским долгом. Многие казахи не знали русского языка, поэтому я считал обязанным себя им помогать. Окончил фронтовую службу в Оренбурге.

В 1918 году поехал в Тургай. В это время я получил предложение от Тунгачина и Джангельдина. Уездным комиссаром в это время был Аравин. Власть в то время еще была не установлена. Было разделение, одни поддерживали Советскую власть, другие – белогвардейцев. Вражды не было. Это было лето 1918 года. Я присоединился к «Алаш Орде», это со стороны Оренбурга. Во главе был военсовет с Бокейхановым, Байтурсыновым и Каратлеуовым. В отношении руководителей или участников Алаш Орды я лично никого не знал, ни у кого не бывал. В то время меня в Тургае не было, я находился в ауле. Определенную должность не занимал. Первое поручение от военного совета – полномочия Мирowego судьи Тургайского уезда. Они называли себя красными. Совершали погромы казахов, отбирали у них лошадей, а у нас в то время была охрана Алаш Орды, она прибыла в степь. Вел переговоры в это время Джангельдин. Мы решили командировать Байтурсынова в Москву.

Когда он поехал, в это время прибыл казачий полк, деваться было некуда, мы официально должны были принять казачью власть и командировать своего уполномоченного. Я был отправлен к Колчаку для связи. Почему я получил такое ответственное дело, не знаю. Может быть потому, что все поручения Алаш Орды я старался выполнить хорошо. Это было летом в 1919 году. Еще в начале 1919 года зимой я ездил к Валидову. Это было время официального перехода Алаш Орды на сторону

Советской власти и командировки Байтурсынова в Москву для восстановления связи. Я поехал к Валидову, чтобы найти у него поддержку для Алашординского правительства. Организация опять начала работу с Оренбурга, потом постепенно начала переправляться в Орск.

Я приехал в Орск по пути в Тургай, какие у них были связи, я не знал. Однако, когда военный совет Алаш Орды был в Оренбурге, Валидов там, очевидно, был. О Валидове я говорю относительно своего поручения. Отношения были натянутые. Он фактически никакой помощи мне не оказал. Вообще у него отношения с казахами стали портиться. Я приехал обратно. После этого было официально решено перейти на сторону Советской власти. В то время когда я ездил к Колчаку, Байтурсынов был уже в Москве, чтобы вести переговоры в отношении нашего перехода. В Тургае военный совет решил разоружиться. Всех распустили, а руководители поехали в Семипалатинск. Это были Дулатов, Сейдалин, Кадырбаев и др. Я тоже поехал в Семипалатинск, потому что у меня там был брат.

В Семипалатинске я уже встретил Бокейханова, с ним был Койбагаров. Устроился я работать в Губревкоме. Это было начало 1920 года. Потом уехал в Оренбург, оттуда в Ташкент. Это было осенью 1920 года. Я поехал учиться. После я работал в какой-то школе, а затем меня взяли. Дулатов в это время был в Ташкенте. С ним я был еще раньше знаком по Оренбургу. Работал в газете. В это время я жил вместе с Дулатовым. В 1922 году летом я поехал за границу, там я встречался с Валидовым несколько раз. Встречи были как знакомого со знакомым. Никакого письма я не получал. Узбекская организация была организатором съезда за границей. Я об этой организации ничего не знаю. Из этих дел я только слышал о культурной комиссии, в которой участвовали бухарские работники, мы же были отдельно. Я же казах, один, поэтому вошел в Туркестанскую. В Германии существовали татарская и узбекская комиссии, но никакой независимой Туркестанской организации за границей не было.

По возвращении из-за границы никакого письма от Валидова я не привозил. И ранее с ними в тесных отношениях не находился. По вопросу, знаком ли я с приехавшим в Кызылорду профессором могу сказать, что это Клейн, его я видел в Наркомпросе, и там узнал о нем через казахское общество. Я был у него, он выразил желание меня видеть, о чем мне передал секретарь общества. Он должен был поехать по Казахстану и предложил мне поехать вместе с ним. Я отказался.

/на этом его показания закончились/.

**(№7) ПОКАЗАНИЯ БОЛГАНБАЕВА Х.
УТРОМ 26 ЯНВАРЯ 1929 ГОДА³**

(203 стр) В марте-апреле 1922 года я узнал о том, что Бокейханов или Байтурсынов, точно не помню, получил письмо с поручением от Валидова об организации Среднеазиатского центра. Об этом говорил Бокейханов. По этому вопросу разговоров с Байтурсыновым не помню. Я общался с Байтурсыновым, он жил в отдельной квартире, но я очень редко бывал у него. Когда приходил к нему, либо он спал, жена не будила его, либо сидел за письменным столом. Вообще, он человек неразговорчивый, пока я к нему не обращусь с вопросом, он со своей стороны разговора не начинал, а с Бокейхановым гораздо легче было разговаривать. Бокейханов же и сказал о письме Валидова, в котором он просил прислать специального человека.

После этого как-то меня Сарсенов пригласил в свою комнату. Когда я зашел, увидел Бокейханова и Адилова. Мне сообщили, что они решили меня послать к Валидову в связи с письмом. Когда я предложил поехать вместе с Сарсеновым, они сказали, что Сарсенову нельзя, так как он занимает пост. Его поездка в Бухару может вызвать подозрения у посторонних людей. В конце концов я согласился съездить в Бухару, и Адилов изъявил желание поехать со мной. Бокейханов особенно просил обратить внимание на то, о чем думает в данное время Валидов и поручил мне, чтобы я от его имени никаких обещаний на будущее не давал. Узнав план действий, просил доложить ему, то есть Бокейханову.

Кроме того было решено, что Адилов поедет в город Ташкент, чтобы там узнать как найти Валидова в Бухаре, и кому приехать в город Бухару. После этого мы разошлись, Адилов поехал в Ташкент. Через несколько дней, я поехал туда с поручением на имя Валидова от Байтурсынова, Бокейханова и Сарсенова. По приезде в Ташкент видался с Дулатовым, Досмухамедовым и узнал о том, что в Бухаре с Валидовым встречался Беремжанов.

О существовании подпольной организации в Ташкенте я не знал, но один раз собрались на квартире, не помню у кого, несколько казахов из беспартийных работников говорили о том, что нужно примкнуть к Валидову. Всех присутствующих на этом собрании не помню, помню только Адилова, Досмухамедова, Беремжанова и Есболова. В конце разговора решили, что моя поездка в Бухару необходима. Валидов не все высказал Беремжанову, а мне как командированному по этому делу, более авторитетному рассказал все подробности. Я выехал в город Бухару.

<Күні, қолы қойылмаған – Т.Ж. >

³ Көлемі 2 беттік бұл жауаптағы жазу мәнері басқа жауаптардың жазу үлгісіне ұқсамайды. Машинкаға да басылған тұстар да бар. Жауаптың беттері қайшымен қиылып құрастырылған, қағазы да басқа – Т.Ж.

(№8) ПОКАЗАНИЯ БОЛГАНБАЕВА Х. 26 ЯНВАРЯ 1929 ГОДА

Ответ на вопрос начальника Восточного отдела ОГПУ тов. Петрова <из Оренбурга в город Ташкент, в город Бухару, 1921 год>⁴

Весной 1922 года, точнее не помню, приехал из Оренбурга в Ташкент в командировку Наркомпроса по отделу печати по поручению Бокейханова и Сарсенова. Переговорил с Валидовым, который в то время возглавлял Бухарскую народную республику. Поводом для этого было поручение из письма, присланного Валидовым на имя Бокейханова или Байтурсынова, не помню, кого именно, где он просил командировать человека из Оренбурга для того, чтобы вести переговоры. Об этом поручении, кроме меня, знали Алибек <...>⁵ и Омаров. В городе Ташкенте об этом сообщил Дулатову. По приезде в Ташкент Беремжанов <...>⁶

... Я приехал в город Ташкент по командировке Наркомпроса по делу о печати. Кроме того, имел специальное поручение от имени Бокейханова, Байтурсынова и Сарсенова на переговоры с Валидовым. Приехав в Бухару, мы собрались в Наркомпросе народного комиссара Арипа⁷ Он указал нам местожительство Валидова у одного узбека. Беседовал с нами о работе по национальной политике. Относительно казахских националистов он ничего нового нам не сказал, главным образом он говорил о том, что казахские националисты связываются с башкирскими для того, чтобы соблюсти интересы инородцев⁸ <...>⁹

В нашей беседе он отметил, что на следующий день поедет в Бухару и повезет нас к себе. Кто с ним был, не знаю <...>¹⁰ Он встречал нас в квартире. Мы были там 1,5 -2 часа, после чего ушли оттуда. После первой же беседы он перестал меня интересовать. Я разочаровался. После того я с ним больше не встречался. Потом лежал в больнице, а через несколько дней возвратился в Ташкент. Адилов остался там на несколь-

⁴ Хайреддин Болганбаевтің осы тұстағы тергеушіге берген жауаптары бірінгай ретті емес. Жеке-жеке беттерге жоғарыдағыдай «из Оренбурга в город Ташкент, в город Бухару, 1921 год», «Адилов», «Байтұрсынов» деген тақырыпшалар қойылған. Сондай-ақ жауаптар абзац сайын бірін-бірі қайталап отырады. Олардың жалғасын, не басын мазмұны арқылы ғана аңғаруға болады. Кейбір жауаптардың соңына қолы қойылмаған. Сондықтан да біз жауаптарды мазмұны арқылы ғана ретке келтіріп, жүйсеп, қолы қойылған бетті соңына қойдық. Тігіндідегі бұл ретсіздікті – асығыстықтық, не тергеушінің, не жауапкердің салақтығы деуге бола ма? Біздің ойымызша, бұл көрсетінділер қысым астында, зорлықпен, кезекті қинаудан кейін қағаз бетіне түсуі мүмкін. Осындай сәйкессіздікті байқағандықтан да жауаптың нақты беттерін көрсетудің қажеттігі жоқ деген шешімге келдік – Т.Ж.

⁵ Нақты танылмады, «Алибеков» деп те, «он» деп те оқуға болатын сияқты – Т.Ж.

⁶ Өзге жауаптардың мазмұнына, Қазақ ССР Жоғарғы сотының анықтамасына жүгінсек, бұл арада Ғ.Бірімжановтың бұдан бұрын Бұқараға жүріп кеткені, не одан қайтып оралғаны туралы сөз қозғалуы мүмкін – Т.Ж.

⁷ Солай оқыдық. Нақты тегі ме, адамның аты ма, ойда әр кісінің аты тұрса да, нақты сол адам екеніне көз жетпегендіктен де, көрсетпедік – Т.Ж.

⁸ Народностей, народов деп те оқуға болады – Т.Ж.

⁹ Бұл арада З.Валидидің Каспий теңізіне қалай барғанын, түйе керуенімен қалай жүргенін, ондағы кейбір оқиғаларды Х.Болганбаев пен оның серіктеріне айтып берген <...>.

¹⁰ Осы арада жазу мәнері ауысқан. Басқа адам жазған – Т.Ж.

ко дней. В Ташкенте кого видел, не помню. Мне кажется, я виделся с Досмухамедовым Халелом, Беремжановым. Дулатова тогда в Ташкенте не было. После в Ташкенте был еще раз после съезда.

26 января 1929 года. (Болганбаев)

(№9) ПОКАЗАНИЯ БОЛГАНБАЕВА КАЙРЕТДИНА. 29 ЯНВАРЬ 1929 ГОДА.

Мандат, который был выдан на поездку в Бухару, был выписан <...>¹¹ Текст не помню. Вообще мне было поручено встретиться с Валидовым и узнать его мнение. Мандат от имени Букейханова, Байтурсьнова и Сарсенова Биахмета, как от правительства Алаш Орды, (от имени) подпольной организации. Он мне был выдан для того, чтобы Валидов поверил мне, как официальному лицу, который приехал от имени старых друзей. Какая организация? Это я помню хорошо – от имени Алашординского правительства. Говорили, что пусть Валидов поверит.

Мне было поручено: никаких обещаний ему не давать, а приехать и доложить о том, что говорил Валидов. Валидов, очевидно, перед этим говорил с Алаш Ордой и просил прислать к нему человека. Он предлагал работать совместно с башкирскими работниками. Их фамилий я не знаю. По фотографии, которую мне показали, я их не вспомнил.

Когда, в каких условиях он примкнул к басмачеству, куда он ездил, что он делал, я не знаю. Что рассказывал, не помню, не знаю¹² Они меня раньше не видели. Ни о какой организации ни я, ни они не знали.

Я разговаривал с преподавателем совпартшколы Жумабаевым, в общей форме.

О существовании подпольного литературного кружка националистического направления не знал.

(подпись Болганбаева)

В 1926 году я получил одно письмо от Адилова, когда он работал в качестве директора казахского театра. Я тогда ответил ему одним коротким письмом и больше писем и записок не писал.

/Болганбаев/.

¹¹ Бұл арада: мандатқа «Алашорданың» Торғай бөлімшесінің мөрі басылған – деген сөз айтылса керек. Өзге жауаптарда сондай дерек көрсетілгені – Т.Ж.

¹² Мәтіннің мазмұнына қарай осы арадағы «Я разговаривал с преподавателем совпартшколы Жумабаевым, в общей форме» деген сөйлемнің орыны кейінге ауыстырылды – Т.Ж.

**(№10) КЫЗЫЛОРДА, 1929 ГОД, (?) ЯНВАРЬ.
ЮСУПОВ АХМЕТСОФА, 24 ГОДА¹³**

Я, помощник начальника отдела Восточного отдела по ОГПУ по Казахской ССР Саидов допрашивал и он показал:

Юсупов Ахметсофа, 24 года, г.Кызылорда, Кустанайский округ, Бакпатстанский р-н, казах, скотовод, учитель в аульной школе. В настоящее время сотрудник редакции газеты «Енбекши казах», образование – городское училище окончил в Тургае, бедняк, был под судом условно, служил в Алаш Орде. Показал:

В город Ташкент я попал в 1921 году, в феврале <...>¹⁴, тогда видел представителя Казахстана товарища Жангельдина. Я был командирован кирревкомом на должность <лектора, для пропаганды народов Востока>, жил в Ташкенте вместе с Дулатовым и Беремжановым на одной квартире. Беремжанов ездил в Бухару, зачем, не знаю. Служил он в это время в редакции «Ак жол» и одновременно учился. Служба в редакции была постоянная. Я в то время тоже работал в редакции «Ак жол» в качестве ответственного сотрудника. На сколько время Беремжанов «прпало», я точно сказать не могу, во всяком случае, больше мы не виделись. Что он рассказывал о Бухаре после своей поездки, я не помню.

С Адилковым Динмухамедом я познакомился впервые в Ташкенте в 1921 году. Он был лектором по юстиции. В 1921 году я поехал красным поездом в ЦК и видел его в Ташкенте, затем я его видел в Ташкенте весной. Он приехал из Оренбурга один или с кем, не знаю. В то же время в Ташкент приехал Болганбаев. Последний был у Ходжанова, где жил Адилков тоже не знаю. Адилкова еще видел в 1926 году, когда он работал директором национального театра в Кызылорде. О Валидове только слышал в Ташкенте то, что он уехал из Москвы, сейчас о нем ничего не знаю. После 1926 года с Адилковым ни разу не приходилось встречаться, слышал, что он находится в ауле, но в каком ауле точно сказать не могу. Карточка¹⁵, на которой находится группа казахских работников, снята в Ташкенте. Решили сняться группой перед отъездом Дулатова, Дулатов или Беремжанов, не знаю. Помню, пришли Халел и Жаганша Досмухамедовы, Омаров, Мырзагазы, Болганбаев Хайретдин, Жаленов Карим. Мы трое, Беремжанов, Дулатов в это время были в редакции. Снялись на фотографии Беремжанов, Дулатов и я, кроме них были Тынышбаев, Курамчин, Халел и Жаганша Досмухамедовы, Омаров, Болганбаев Хайретдин, Жаленов Карим и др. Я и Дулатов заходили к Досмухамедову Халелу. Кроме нас других казахских работников не было. По отъезду Дулатова, по возвращению Беремжанова из Бухары... <...>¹⁶

¹³ Тергеудің осы тұстағы тігінділерінде ретсіздік бар. Жылы, күндері, жауап беруші мен тергеушінің колдары бірде жазылып, бірде жазылмаған. Оның себебін: А. –С.Юсупов ОГПУ –дің «тыншысы» ретінде неге бұл мәліметтерді дер кезінде айпағаны туралы сұрақ алынып, соны жалпы істен алып тастаған кездес, беттердің реті ауысса керек. Өйткені тергеуші де басқа адам – Т.Ж.

¹⁴ А. Юсупов ол жолы «Қызыл отау» үгіт-насихат поезінің құрамында барған – Т.Ж.

¹⁵ Тері судің басталуына себепкер болған суреттің түсірілуі сыры осында толық келтірілген – Т.Ж.

¹⁶ Бұдан кейін жоғарылағы жайларға қарсы бағытта шағын уәж білдіреді – Т.Ж.

(№11) МЫРЗАГАЗЫ ЕСПОЛОВ. Г.КЫЗЫЛОРДА, 1929 ГОД

Проживает в г.Кызылорде, улица №1, родился в Тургайском районе, Аманкарагайском уезде, в ауле Жулдыбай, состоял в партии Алаш, казах¹⁷

До 1916 года учительствовал, затем работал. В настоящее время служит инспектором образования по киргизским школам... Семейное положение – имеет 3-х детей. Кроме того на иждивении имеет 4 человека. В настоящее время является членом сельхозбанка.

В прошлом: в 1919 году первый раз участвовал в Алаш Орде в Троицке, сидел 1 день под арестом, второй раз 19 июля того же года был арестован как управляющий в Тургайском уезде, находился 6 суток под домашним арестом, в армии не служил. В третий раз сидел во время гражданской войны, находился в отряде Алаш Орды и в качестве председателя областного совета Алаш Орды Тургайской области.

Будучи работником Оренбургской учительской школы мы бесплатно обслуживали казахские аулы. Это было в 1917 (? – 1915) году, когда я находился в учительской школе в Оренбурге, казахский отряд выписывал единственное издание на казахском языке – журнал «Айкап». Я принимал участие в качестве корреспондента в Мусульманской газете в Петрограде. За одну мою статью «Вольные люди» газета была оштрафована на 400 рублей. В 1916 году в ноябре я уволился со службы, уехал в Оренбург к Байтурсынову. Должен был работать в газете «Казах», согласно названию газеты, хотел добровольно заниматься газетой, но спрашивал у Байтурсынова – куда, как нести воззвание «казах». Он мне посоветовал ехать в Москву, по пути в Самаре заехать к Бокейханову и получить от него указания. Он вручил мне письмо. Встретил в Москве Бокейханова, Сейдалина, Болганбаева, Мусу Секентаева (?). Получил от них распоряжение исследовать положение рабочих казахов.

Это было в декабре 1916 года. По возвращении мы сделали доклад на основе исследований, нами были приняты доклады о конкретных предметах. Одним из главных пунктов было предложение организации русского отдела при комитете обслуживания рабочих. Организация данного отдела среди казахов даже вызвала приезд студентов калмыков. В Оренбург приехали Дулатов и Бокейханов, остальные продолжали начатую работу. Временным правительством были расстреляны рабочие. Мы приняли горячее участие в эвакуации рабочих. Когда окончилась эвакуация, мы все 7 человек приехали вместе в Оренбург. Со мной прибыли сюда Ахатов, Беремжанов, Бекбаев, Байгожин, Боранкулов, Санутбеков. Байтурсынов, Бокейханов и Дулатов тогда защищали кадет-

¹⁷ Тергеушіге берген М.Есполовтын бұл көрсетіндісі оның өзге куәліктерінде сөзбе-сөз қайталанаты. Тек ішкінара кейбір сөйлемдер мен пайымдаулар аздап қана өзгеріске ұшырап отырған. Біз осы көрсетіндіге тоқтадық – Т.Ж.

скую платформу, говорили о прекращении работы группы Тургайского областного съезда. В группе были Досжанов, Турмагамбетов и другие.

В 1917 году нас избрали представителями этого съезда. Я от Кустанайского и Тургайского уезда. Среди депутатов – актюбинцев произошли разногласия. По дороге в Актюбинск остановились в Оренбурге у Бокейханова. У всех чувствовалось недовольство. Оно было не только у нас, оно ощущалось и в Уральской, и Семипалатинской, и в других районах. Может быть под давлением такого настроения, Бокейханов выходит из кадетской партии. Будучи в Кустанае меня в начале октября по представлению покойного Беремжанова, Бокейханов назначил вторым помощником конторы Кустанайского уезда. В связи с организацией ярмарки создавал Кустанайский киргизский цирк, председателем которого был я.

В декабре 1917 года произошел киргизский съезд в городе Оренбурге, было организовано Алашординское правительство. Вернувшись, делегаты информировали о решении назначении меня на место постоянного судьи Кустанайского уездного съезда. В апреле 1918 года этот съезд был созван. В то же время проходил съезд Алаш Орды, после чего послали передать информацию для нашего Оренбургского съезда. Советская власть в Кустанае пала в июне 1918 года. После падения мы прибыли в Кустанай группой Земского собрания, объявили что в начале июня, не помню какого числа создано уездные комитеты для создание организаций власти, либо Либо после падения советской власти существовали временный уездный комитет народной власти? Алашординская группа еще не собралась. Об организациях советской власти я уже говорил, мы должны были прекратить работу и разъехаться по аулам.

После падения власти в Семипалатинске Байтурсынов сказал, что он едет в Кустанай и Оренбург, как раз в этот момент происходило осуществление земского собрания. Заместителем председателя Земского собрания был Елдес Омаров. Я был председателем Кустанайского отдела Алаш Орды. Затем в июле я уехал в Оренбург. В Оренбурге я и Байтурсынов застали Кадырбаева и Сагындыка Досжанова. До нашего приезда Кадырбаев был назначен уполномоченным комитета Самарского Учредительного собрания по Тургайской области. В Самаре находился комитет Учредительного собрания в связи с ситуацией в Сибири. Между комитетом Учредительного собрания и Сибирским правительством существовали связи относительно организации единой власти. От организации центрального правительства Алаш Орды от нашей группы был Байтурсынов. Наша Тургайская группа – это, я, Кадырбаев, Бабишев... <...>

В августе или в сентябре 1918 года я ездил в Самару от Тургайского отдела Алаш Орды. Надо было теперь работать. Если рассказывать о

наших отношениях с Оренбургским правительством, то когда мы приступили к работе, Оренбургское казачье войско решило организовать инородческий военный отдел. Он должен был быть отделом по организации киргизо-башкирского военного участия. Наша точка зрения не нашла понимания, так как мы хотели организовать совершенно самостоятельный отряд. Мы с башкирами не согласились, тем более у башкир был уже самостоятельный полк. У нас же не было ни одного ученика, мы не умели стрелять. Одним словом, мы с ними не согласились. Поэтому решили быть подальше от казаков. Оружие мы привезли из Самары. К тому времени мы вели переговоры из Оренбурга с правительством о разрешении пропустить целый состав поезда. Эту поездку мы мотивировали тем, что вокруг все области были заняты Советской властью. В Кустанайском уезде был наш отряд. Мы говорили, что нам нужно быть ближе к населению, таким ближним местом был Орск. Организацию отряда разрешили, и так как у нас не было ни одного человека для обслуживания, то завербовали добровольцев киргизов, примерно 10 человек и с ними поехали в Орск. В Оренбурге оставался Кадырбаев и Дулатов.

К этому времени приехали Каратлеуов, Хайретдин, Есмагамбетов. Они разошлись с Досмухамедовской группой и приехали к нам. Каратлеуов и Хайретдин приехали вместе с нами в Орск, а Есмагамбетов поехал в Уральск к себе на родину, причем до отъезда из Оренбурга мы завербовали татарина по происхождению – Даулеткелдиева, одним словом мы набрали несколько казачьих офицеров и приехали в Орск. К тому времени Красная Армия подошла к Оренбургу, и казаки восстали в Орске и Троицке. Бокейханов в это время находился в Омске. Карим Токтабаев с одним казахом привезли письмо от Жангельдина, где было написано, что ими организована и установлена Советская власть в Тургае, и что он хочет, чтобы мы тоже организовались во главе с Байтурсыновым, Дулатовым и Каратлеуовым. Во время переговоров и соглашений Жангельдина самого не было, он торопился и хотел, чтобы Байтурсынов поехал с ним вместе, остальные члены «Алашорды» тоже должны были ехать.

Кажется, в апреле месяце мы поехали в Тургай. Организовали военком, военкомом был Амангельды Иманов, помощником его избрали Карима Токтабаева. Представителей разных учреждений должны были дать по договору, в то время, когда мы находились в Тургае. Затем пришли к выводу, что нужно мобилизовать местное население. Амангельды настаивал на исполнении приказа пригласить киргизов и издать оружие. Произошли между нами и Амангелды разногласие. В 20-х числах

апреля арестовали Иманова. Оказывается, приближается оставшегося отряд (красных) в Кустанае, и получилось, что Иманов от нас скрывал. Когда произвели арест и обыск, то представителей отряда были доставлены в Кустанай, остальных пришлось отступить. Мы выехали с отрядом в связи с восстанием в Тургае, также мы были вооружены винтовками. Они вынуждены были согласиться на наши условия, тем более появился другой отряд со стороны Кустаная.

Мы совершили очень много ошибок. Я опять оказался в Тургае. Бокейханов и Задорожный были членами исполкома Советской власти Тургайской области. Они приехали, когда мы были на другой стороне. Мы приехали, была паника. Затем мы получили сведения, что идет новый отряд со стороны Кустаная, уже на этот раз отряды казахов окончательно разоружились. Уже с этого момента мы пошли дальше. Тем временем Оренбургская власть нас обвинила в том, что мы грабили население, что насильно отбирали скот. По прибытии мы разошлись с нашим офицерством и с Колчаковской армией. Тем более, что начальником Орского полка у нас служил Каримжанов, полковник-казначей, который от нас уехал в Кустанайское войско, оттуда к себе на родину в Кокшетау. Так как из отряда он ушел зимой, то был арестован. Таким образом у нас было очень скверное положение. В то время после земского собрания 1919 г. Дулатов, Абдыкадыров, Байтурсынов, Кадырбаев и другие члены поехали в Кустанай на собрание. Назад я ехал с Байтурсыновым, как раз в Кустанае подверглись аресту управление Колчака. А потом на заре нас освободили, взяв у нас подписку о невыезде из Тургайской области. С большим трудом мы выехали из Тургая в ночь 15 октября – я, Дулатов, Кадырбаев, Беремжанов, Токтабаев Карим, Сейдалин, Шонанов. Приехали туда в конце января, в начале февраля. Уже установилась Советская власть. Остальные уехали в Семипалатинск. Мы поехали вместе с Шонановым. Кадырбаев уехал в Оренбург. Дулатов и Байтурсынов оставались в Семипалатинске.

Между Орском и Уральском были красные. Когда мы приехали в Орск, мы послали Беремжанова к Валидову, потому что мы уже начали с ним переговоры и хотели узнать, что он предполагает делать. Беремжанов с ним решил спокойно организовать совместный киргизо-башкирский отряд...

<...>

(№12) Ж.СӘРСЕНБИННІҢ 1929 ЖЫЛЫ 5-МАМЫР КҮНГІ ЖАУАБЫ¹⁸

<...> Кешікпей Мағжан екеуміз «Алқа» айқындамасының (бағдарламасының – Т.Ж.) 16 данасын жан-жаққа бөліп, Ташкентке – А.Байтұрсыновтың, Орынборға – Ж.Аймауытовтың, Қызылжарға – Ж.Тілеулиннің, Семейге – С.Дөнентаевтің, Ленинградқа – М.Әуезовтің (басылымда «ұлы» деп жазылған, біз тергеу тәртібіне орай алдық – Т.Ж.) атына салып жібердік. Сол жылы 19-қаңтарда Өлкелік коммунистік партия комитетінің қарауына Орынбор қаласына шақырылдым. Мәскеуден жүрер алдында Ә.Бөкейханов пен М.Жұмабаев маған Орынбор мен Ташкенттегі азаматтармен байланыс жасап, «Алқа» айқындамасы туралы ойларын, оны қуаттайтын-қуаттамайтындығын біліп, пікірлерін Жұмабаевқа жіберуін қадағалауды тапсырды. Мұнымен қоса бара салысымен Смағұл Сәдуақасовпен хабарласып, бағдарламаны баспасөз жүзіне шығару керектігі айтылды. Орынборға келгеннен кейін «Еңбекші қазақтың» жауапты шығарушысы С.Сәдуақасовқа барып, бағдарламамен таныстырдым. Смағұл «Еңбекші қазаққа» басытынын, бірақ қазір оны А.Байтұрсыновқа, Е.Омаровқа, С.Қожановқа, Ж.Аймауытовқа көрсетуімді өтінді... С.Қожановқа барғанымда, ол С.Сәдуақасов екеуі «Алқа» жөнінде Мәскеуге барғанда М.Жұмабаевтан естігенін айтты. Е.Омаров та, Ж.Аймауытов та бағдарламаны ұнатты. Е.Алдоңғаров С.Сәдуақасовпен хабарласып, бағдарламаны газетке емес, «Қызыл Қазақстан» журналына бастыру керектігі туралы ақылдасатынын білдірді.

Әлихан Бөкейханов, Мағжан Жұмабаев (басылымда Бөкейхан, Жұмабайұлы деп жазылған – Т.Ж.) мен үшеуміз 1925 жылдың қаңтар айында оқытушылар съезіне келген Ахмет Байтұрсынов орналасқан жатақханаға барып, ол кісіні жазылып, даярланып қойылған «Алқа» әдеби үйірмесінің бағдарламасымен таныстырдық: «Қазаққа шаруасы мен тұрмысының түріне қарай шапан пішу жарасса да, еуропалықтар оған еуропалық костюм кигізгісі келеді. Қазақтың түйесін отарбаға қосып сүйреуді қалайды. Бұлай ету – қазаққа тән емес, жат нәрсе. Қазақ әдебиеті ұлттық әдебиет болуға тиіс. Мынандай үйірмелер арқылы оны жасау мүмкіндігі де бар. Сондықтан да «Алқаны» құру туралы пікірлеріңді қостаймын», – деді.

¹⁸ Бұл көрсетінді Д.Қамзабекұлының «Алаштың рухани тұғыры» (А.Ел-шежіре), 2008 301-302 бет) атты басылымынан алынды – Т.Ж.

**(№13) ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВТЫҢ ҮЙІНЕ
1929 ЖЫЛ 14 МАМЫР КҮНІ ЖҮРГІЗІЛГЕН ТІНТУДЕ
ТӘРГІЛЕНГЕН ЗАТТАР¹⁹**

Қызылорда қаласы, Карл Маркс көшесі 54-үйде тұратын Жүсіпбек Аймауытовтың үйіне 1929 жыл 14 мамыр күні жүргізілген тінтуде тәргіленген заттар:

1. Хаттар, барлығы – 88 дана. 2. Екі фотосурет. 3. Жеке басының құжаттары – 20 дана. 4. Аймауытовтың қолжазбалары және газет қиындылары – 34 бума. 5. Қалың дәптердегі қолжазбалар – 33 дана. 6. Кітаптар – 6 дана. Куә ретінде азамат Ысқақов қатысты.

ОГПУ-дің өкілетті өкілі И. А. Шумилов.

**(№14) ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВТЫҢ ТЕРГЕУ ХАТТАМАСЫ.
29 ЖЫЛ, 16 МАМЫРДА ТОЛТЫРЫЛҒАН**

Тергеуді ОГПУ-дің өкілі Саенко жүргізген.

Жүсіпбек Аймауытов – 40 жаста, қазақ. Семей губерниясына қарасты Павлодар уезі Қызылтал болысының 1 ауылында туған. Әке-шешесі орта шаруа. Әйелі, 3 баласы бар. Семейдегі мұғалімдер семинариясын бітірген. Арнайы орташа білімі бар. Қазір партияда жоқ. 1920-22 жылдары БК(б)П мүшесі болды, басқа партияға мүше болған емес. Өз еңбегінің табысымен күн көреді. Мамандығы – мұғалім. Халық комиссарлары автономиялық Орталық Комитетінде қызмет істеді. 1926 жылы Қылмыстық кодекстің 113 статьясы бойынша істі болған, кейін ақталған. Әке-шешесі кедей шаруа. Ол кісілер қайтыс болған. 16 жасқа дейін туысқандарының қолында өскен.

<...> 21-жылдың қыс айында Ысқақов пен Сәрсеновтің үйінде, кімнің ұсынысы бойынша жиналғанымыз есімде жоқ, партияда бары және жоғы аралас, ішінде алашорда көсемдері де бар, Семейдегі қазақ қызметкерлері бас қосқанымыз бар. Алашордашылардан Дулатов, Ғаббасов, Тұрғанбаев қатынасты, өзгесі жадымда қалмапты. Әңгіменің ешқандай қорытындысы болмады, бір шешімге келе алмай тарқастық. Осы басқосуда болар-болмасы белгісіз, әлі нақты белгіленбеген қызметке кейбір кісілерді ауызша тағайындап жатқаны маған түсініксіз көрінді. Сіздің сұрағыңызға орай айтарым, жиналыста БК(б)П мүшелігіне қабылдау мәселесі қаралды ма, жоқ па, ол арасы анық есімде қалмапты²⁰.

¹⁹ Ж.Аймауытовтың үйіндегі заттарды тәркілеу актісі, жауаптар Д.Досжанның «Абақты» атты кітабындағы жарияланым бойынша беріліп отыр – Т.Ж.

²⁰ Сонда. Кейін осы мәселе бойынша М.Тұрғанбаев жауапқа тартылып отырғандықтан да беріліп отыр – Т.Ж.

(№15) 1929 ЖЫЛЫ 23-МАМЫР КҮНГІ Ж.АЙМАУЫТОВТЫҢ ЖАУАБЫ

Әділовпен 1921 жылы, Орынборда оқу-ағарту наркомының орынбасары кезімде таныстым. Ол кезде оның не істеп жүргенінен хабарым жоқ, әйтсе де, Қазақ Атқару комитетінің мүшесі екенін білетінмін. Кейін Әділев жаңғалақ жігіт дегенді естідім: жолдастарынан қарызға ақша алады екен де, оны қайтармай кетеді екен. Ташкентте тұрған кезімде үйіме бір мәрте келді, кейін оған: «Жазғы демалыста үй-ішімді жайлауға жіберсем қайтеді?»,- деп хат жазғаным бар. Бұл шаруаны кейін Ташкентте өзімен келістім.

(№16)1929 ЖЫЛЫ 29-МАМЫР КҮНГІ Ж.АЙМАУЫТОВ ПЕН Д.ӘДІЛЕВТІҢ БЕТТЕСУІНІҢ ХАТТАМАСЫ²¹

Аймауытовқа сұрақ: Әділевпен соңғы рет қай уақытта кездестіңіз?

Жауап: 27-жылдың жазында. Оны кездейсоқ көшеде ұшыраттым, ұмытпасам, қасында ешкім болған жоқ. Губерниялық атқару комитетінің төрағасы Сәдуақасов Жанайдарға ауылдың әлдебір шаруасымен келгенін айтты. Иә, дәл солай айтты.

Әділевке сұрақ: Кездескеніңізді мойындайсыз ба?

Жауап: 1927 жылы Шымкент қаласында болған емеспін. Сондықтан да Аймауытов мәлімдеген әлгі кездесудің болуы қисынға келмейді.

Аймауытов: Дәл мерзімі жадымнан шығып қалыпты, әйтсе де Жанайдар Сәдуақасов Сырдария Губерниялық атқару комитетінің төрағасы болып тұрған кезде кездескеніміз рас. Содан кейін Әділевпен бетпе-бет жүздесін отырғаным осы.

Әділевке сұрақ: Аймауытовпен соңғы рет қашан кездестіңіз?

Жауап: Соңғы рет 28-жылдың маусымының басында Ташкентке бара жатқан жолымда Шымкентте жолықтым. Байдуллаев Ағабекті босатып алу оқиғасына келетін болсақ, Аймауытов бұл ойымды құптайтынын айтқан еді.

Аймауытовқа сұрақ: Ол кездесу есіңізде ме?

Жауап: Мұндай кездесу болған емес. Сіздің көзіңізше Әділевке мынандай сауал қойғым келеді: Әділевке үнемі ақыл-кеңес беріп жүріппін бе?

Әділев: Біреудің ақыл-кеңесіне сүйендім бе, жоқ па, ол өз алдына жеке әңгіме, ал айтып отырған жағдайға байланысты Аймауытов маған ешқашандай кеңес берген емес, көмектескен де жоқ.

Аймауытовқа сұрақ: Саяси оқиғаларға орай Әділевке қандай да бір тапсырма берген кезіңіз болды ма?

²¹ Сонда.

Әділев: Жоғарыдағы айтылғаннан басқа маған тапсырма берген емес.

Аймауытов: Егер Әділев менің ақыл-кеңесіме мұқтаж болса, сол ақыл-кеңестің қандай да бір нәтижесі болды ма?

Әділев: Шымкент қаласында тұрғанда Аймауытов Дулатовтың айтқан сәлемдемесін менің хабаршы жігітім Нұрлан арқылы маған жеткізді.

Сұрақ: Астыртын ұйымға мүше болғаныңызды растайсыз ба?

Жауап: Ешқандай астыртын ұйымға мүше болған емеспін.

Сұрақ: «Ақ жол» газетінде ұлтшылдық сарындағы мақалаларыңыз басылды ма?

Жауап: Қандай сарында жазылғанын айта алмаймын, әйтеуір әдебиет туралы және сол кездегі қазақ кедейінің халі туралы мақалаларым басылды.

Сұрақ: Жұмабаев туралы не білесіз?

Жауап: Ол қазақтың көрнекті ақыны, оның өлеңдерін сынаушылар да көп, мен оны таза ақындық пафостың иесі деп білемін.

Сұрақ: Жұмабаевтың ұйымына ендіңіз бе?

Жауап: «Жұмабаевтың ұйымы» деген ұйым болған емес, ондай ұйымды естіген жоқпын.

Сұрақ: Дулатов жайлы не айтасыз?

Жауап: Дулатовтың «Оян, қазақ» деген жинағын оқығаным бар, ол «Ақ жолды» шығарып тұрды, саяси істері жағынан ешқандай баға бере алмаймын, ал, әдебиетшілігі көпке пайда беретін дәрежеде дегім келелі.

Сұрақ: Астыртын ұйымның жоспары болды ма?

Жауап: Ешқандай астыртын ұйымның болмағанын біле тұрып, оның жасалмаған жоспары туралы не айтуға болады?

(№17) 6333 2 ПП ОГПУ-ДІҢ ШЫҒЫС БӨЛІМІНІҢ КССР БОЙЫНША АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ӨКІЛІНЕ 1929 ЖЫЛ, 6-ШІЛДЕ²²

Үстіміздегі жылы 6-шілде күні тұтқынға алынған белгілі ұлтшыл қазақ ақыны Жұмабаев Мағжанды сіздерге жіберіп отырмыз. Пәтеріндегі тінту кезінде оның ішінара өмірбаяны жазылған қалың дәптерден басқа ештеңе табылмады... Байтасов Абдолла Петропавловскі қаласы аумағында көзге түспеді. Қалың дәптер «Қосымша» ретінде жіберіліп отыр.

ОГПУ округтік бөлімі бастығының орынбасары – В.Никеров. Ш/Б өкілінің көмекшісі – Губайдуллин.

²² Бұл ілеспе Ш.Елеукеновтің «Мағжан» атты монографиясынан алынды. Қауіпсіздік комитетіндегі хаттамаға сүйенсек, 1929 жылы 20-шілде күні Мағжан Жұмабаев тұтқындалып, жауапқа тартылыпты. Ал зиялы зерттеуші Шерияздан Елеукенов айналымға түсірген дерек бойынша Мағжан Жұмабаев 1929 жылы 6-шілде күні Қызылжар қаласында тұтқындалып, төмендегі ілеспе хат арқылы Алматыға жөнелтіледі – Т.Ж.

Өзімнің ұстанымым бойынша, шамамен 1911 жылдан бастап Москваға келгенге дейін, дәлірек айтсам, 1924 жылға дейін ұлтшылдық көзқараста болғаным рас. Ұлтымның аянышты тағдырына жаным ауыратын. Москваға келгеннен кейін көзқарасым елеулі өзгерістерге ұшырады. Қазір коммунистік танымға бір табан жақындағаным рас, бірақ, ол ойымды дәлелдейтін нақты дәйегім жоқ. Қайталап айтамын, менің ұлтшылдық көзқарасым тек қана ұлтшыл сарындағы шығармаларымда ғана көрініс берді, яғни, менің ұлтшылдығым өлеңдерім мен мақалаларымнан байқалатын, бұл туындыларым басылымдарда жарияланып, халыққа кеңінен таралды, олардың көңілінен шықты. Мысалы, «Батыр Баян» атты поэмада ұлтшылдық сарыны барынша айқын көрініс тапты.

«Алашорданың» құрамында қызмет істегемін жоқ, 1917 жылдың соңында Орынборда өткен Бүкілқазақтық бірінші құрылтайда, «Алашорда» үкіметі құрылғанда 5 адамнан тұратын, оның ішінде Омаров, Шонанов, мен және тағы басқа бір адам (Міржақып Дулатов – Т.Ж.) бар, оқу-ағарту комиссиясының мүшелігіне сайландым. Жеке басым «Алашты» қандай да бір құқылы партия ретінде қабылдағамын жоқ.

1923 жылы Ташкентке ауыстым, онда Оқу-ағарту халық комиссары Қожановтың жолдауымен Қазақ оқу-ағарту институтына оқытушы болып орналастым, әрі Қазақ ғылыми комиссиясына мүше болып сайландым.

«Ақ жол» газетінің саяси бағыт-бағдары айқын болмады, онда ұлтшылдық көзқарасты ұстанған мақалалармен қатар коммунистік күресті насихаттайтын мақалалар да қатар жариялана беретін. Оның сол кездегі редакторы Сұлтанбек Қожанов болды. Ұлтшылдардың ішінен ол газетте Әуезов «Шолпан» журналымен сәйкестендіре істеді.

Заки Валидов туралы ешқандай мағлұматым жоқ. Шоқаев туралы газеттерден оқығамын, Бірімжановпен таныс емеспін.

1924 жылы Москваға барып әдебиет-көркемөнер институтына түстім, ол оқу орынына жолдама бергендер Нәзір Төрекұлов пен профессор Поливанов. Поливанов өзінің досы профессор Ричиге хат жазып берді. Сонымен қатар Қазақ ғылым комиссиясының да жолдамасы болды. Оқудың бірінші жылы Түркістаннан стипендия алып тұрдым. Кейін орталық баспада қызмет істеп жүргендіктен де ол стипендияны алып тастады. Орталық баспаға Төрекұлов жұмысқа алды, онда әдеби қызметкер міндетін атқардым 24-жылдың соңында, не 25-жылдың басында (нағында 1924-жылдың күзінде, қазан-қараша айларының өліарасында – Т.Ж.) Москвада өлкетанушылардың құрылтайы өтті.

²³ Д.Досжанның жарияланымы бойынша – Т.Ж.

Қазақ өкілдері ретінде оған Байтұрсынов пен Бөкейханов Әлихан қатысты. Сонда ол кісілермен жолығып, әңгімелестім.

Бөкейхановпен кездескен кезімізде әңгімеміз әдебиет туралы пікірден әрі аспайтын.

Байтұрсынов пен Бөкейхановтың жалпы әдебиет, оның ішінде әдеби сын туралы көзқарастары менің пікіріммен үнемі қайшы келіп отырды. Өз басым әдебиетті рухани толысуға, рухқа, рухани құштарлыққа қызмет етеді деп есептедім, ал жоғарыда аты аталған адамдар: әдебиет – ең алдымен халықты жаңа бағытқа, жаңа іске шақырады, оларды үгіттейді, – деп түсінеді. Әдебиетті – өнер, – деп емес, насихатшы құрал, – деп қабылдайды. Міне, осындай пікір қайшылықтарының нәтижесінде жолымыз екі айырылды. Осыған орай «Токсанның тобы» деген толғау жаздым, мұндағы негізгі ойым: тоқсан деп көрсеткенім – қалың бұқара халық, қалған оны – еңбексіз күн көретін тоғышарлар...

Осы толғау арқылы болып жатқан төңкеріске өзімнің көзқарасымды білдірдім. «Алқа» атты үйірменің бағдарламасын сол толғау арқылы насихаттадым. Бұл толғауды Оқу-ағарту халық комиссариатының Ақмоладағы бұрынғы төрағасы Молдағали Жолдыбаевқа жібердім. Сонымен қоса «Толғау» атты өлеңмен жазылған бағдарламаны да қоса жолдадым. Ол «Толғау» баспасөзде жарияланбаған күйінше қалды. Аты аталған ұзақ толғауымда өзімнің бүкіл өмірімді, жіберген қателіктерімді, оңды-солды толқуларымды, соқпақсыз жолдарымды, тұтастай жалпылама баяндап шықтым.

Ақыры «Алқа» үйірмесі де ұйымдастырылмай, аяқсыз қалды. «Алқа» үйірмесін құруды студенттердің талқылауынан кейін ойыма алдым және оның «Табалдырық» атты бағдарламасын 1924 жылы желтоқсанның аяғында бастап, 1925 жылы қаңтар айының басында жазып бітірдім. Бағдарламаны сол кездегі Мәскеу студенттері Сәрсенбин мен Сегізбаевқа оқып беріп, талқылаттым, өзгертулер енгіздім. Содан кейін барып жан-жаққа тараттым...

<...>

(№19) ҚАУЛЫ: 1929 ЖЫЛ, 20 ШІЛДЕ²⁴

Мен, Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың Шығыс бөлімінің Қазақ АССР-і бойынша өкілетті өкілі бастығының көмекшісі Саенко №6 тергеу ісімен танысу барысында мынадай қылмысты істің ұйымдастырылғанын анықтадым:

1. Жұмабаев Мағжан кеңес өкіметіне қарсы күрескен және Орта Азиядағы басмашылар қозғалысымен байланысы бар астыртын ұйымның жұмысына белсене қатысқан;

2. Бұл астыртын ұйым Сырдария округіне қарасты Сарысу ауданының

²⁴ Д.Досжанның жарияланымы бойынша - Т.Ж.

көлемінде қастандық әрекетпен айналысып жүрген ағайынды Әділевтердің бандысымен астыртын байланыста болған.

3. Астыртын ұйым біраз жылдан бері кеңес үкіметінің науқандық шараларына тұрақты түрде іріткі салып, мәдениет пен шаруашылық жұмыстарына кедергі жасады, сондықтан да Мағжан Жұмабаевты Қылмыстық кодекстің 58 бабының 7, 11 тармақтарына және 59 бабының 3 тармағына сәйкес айыпты деп тауып, соған орай 128, 142, 147 баптарды басшылыққа ала отырып:

1883 жылы туған, ірі бай тұқымынан шыққан, жартылай феодал, партияда жоқ, үйленген, бұрын істі болмаған, бұрынғы алашордашы, Петропавл кеңес-партия мектебінің оқытушысы М.Жұмабаевті жоғарыда аталған қылмысты істерін мойындату үшін тергеуге алады, соған орай Петропавл кеңес-партия мектебіндегі қызметінен 29-жылдың 15-шілдесінен бастап қызметтен босатуды мақұл деп тауып, Қаулы қабылдадым.

Тергеу ісіне кедергі келтірудің алдын алу мақсатында Жұмабаев Қазақ АССР ОГПУ нің комендатурасына қамаққа алынсын.

ОГПУ-дің Шығыс бөлімінің бастығының орынбасары Саенко. Тергеушілер: Логачев, Альшанский (қолдары).

(№20) «АЛАШОРДА» ӘДЕБИЕТШІЛЕРІНІҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ ЫҚПАЛЫ²⁵

<...>...1922 жылдан бастап «Алашордашылар» көркем әдебиетке ерекше көңіл бөлді, ескі әдебиеттің үлгілері, пьесалар, өлеңдер, әңгімелер, фельетондар т.т. олардың көзқарастарын көпшілікке таратудың таптырмайтын тәсілі болды (бұл туралы толығырақ айтылған 25/VII 1/VIII – 29 аралығындағы және 23.Х. 29 ж күнгі көрсетіндімді қараңыз). Ахмет Байтұрсынов жазушыларды бұл майданға белсене қатысуға шақырып: «Қазақ жазушылары өзінің шығармаларында қазақ ұлтының мүддесін қорғау керек»,– деп үндеу тастады («Партия» (- ?) журналының 1920 жылғы №5-6 санында жарияланған «Ложка дегтя в бочке» атты мақаладан алынған қиындыны қараңыз). Сол үндеуге қосылған М.Әуезов пен Д.Ысқақов өздерінің 1923 жылғы мақалаларында («Шолпан» мен «Сана» журналдарының 1923 жылғы сандарындағы

²⁵ Тергеу ісіне Әбдірахман Байділдиннің 15-тен астам көрсетіндісі тіркелген, оның кейбіреуінің көлемі машинкамен басылғанда 45 парақтан (90 беттен) асады. Мұндағы әр пікір партиялық үрдіске тән «өткір, ұстамды, ашық» және әр сөзі шегелене жазылған. Өзінің Бутырька түрмесінің №90 камерасында жатқанын да ұмыт қалдырмапты. Соның ішінде, VI томның 133-189-беттері аралығын қамтитын «Менің Алашордашыларға қарсы күресім және коммунистермен жүргізген жұмысым» атты жолдары тығыздалып, парақтың екі жағына бірдей машинкаға басылған 90 беттік ұзақ көрсетіндісінің мазмұны ерекше «құнарлы». Бұл ұзақ көрсетінді 1929 жылдың 26-қазан күні басталып алғашқы аптада 133-149 беттері хатқа түскен. Ал калған 150-160 беттері 2-қарашаға дейін, 176-189 беттері 20-қарашаға дейін тасқа басылған. Сондай-ақ, бұған қосымша ретінде тағы да «Алашорда әдебиетшілерінің идеологиялық ықпалы» туралы 12 парақ (24 бет) сыни пікір билдірген. Егерде айыпталу бағытындағы қыжылдарды қырнаса кәдімгі көркем пайым, сыни талдау болып шығар еді. Біз үзінді келтірумен шектелеміз - Т.Ж.

олардың сын мақалаларын қараңыз) әдебиет мәселелерін ұлтшылдық тұрғысынан түсіндірді. Аймауытов, Кемеңгеров, Сәрсенбин де 1924-1925 жылдары жазған мақалаларында («Ақжол» газетінің 1924-1925 жж. тігіндісін қараңыз) тура сол жолды ұстанды. Алашордашыл бұл жазушылар өздерінің осы мақалаларында әдебиет мәселелерін ұлтшылдық тұрғыдан талдап қана қоймай, коммунист жазушыларды (Сейфуллинді, Мұқановты) үнемі мұқатып отырды...

<...>

...Сол кездегі пікір таласының үлкен бір тақырыбы М.Әуезовтің «Қазақ әдебиетінің тарихы» кітабі болды. Кітап Оқу-ағарту халық комиссариатының баспасынан басылып шығып, таратылуға дайын тұрды. Өлкелік Комитеттің тапсыруы бойынша мен оған пікір жаздым. Мазмұны оның атына сай емес еді, онда қазақ әдебиетінің тарихы емес, ұлтшылдық бағыттағы түсініктемелер берілген ескі сарындағы әдебиет нұсқаларының жинағы. Мен мұны кітаптың өзінен сілтемелер ала отырып дәлелдеп шығып, дәл осы қалпында оны таратудың ешқандайда қажеттігі жоқ екендігі жөнінде қорытынды жасап бердім. Менің пікірім қазақ активтерінің арнайы мәжілісінде талқыланды, онда Токжігітов, Орынбаев, Нұрмақов және Жандосов менің Әуезовтің ұлтшылдық сарындағы кітабін таратпау туралы жасаған қорытындыма мүлдем қарсы сөйледі, алайда мәжіліске қатысқандардың көпшілігі: Юсупбеков, К.Тоқтыбаев, Нұржанов, Бекенов, Орманбаев және басқалары менің пікірімді қостап шықты (Әуезовтің «Қазақ әдебиетінің тарихы» туралы кітабына жазған пікірім мен мәжілісте айтылған сөздердің көшірмесін сол кезде ОГПУ-дің шығыс бөлімінің меңгерушісі Журавлев жолдасқа беріп, шара қолдануын өтінгемін). Сөйтіп менің ұсынысымның нәтижесінде Әуезовтің ұлтшыл кітабі таралымнан алынып тасталды.

<...>

«С.Сәдуақасов өзінің Мәскеудегі «Огонек» баспасынан шыққан «Жас Қазақстан» атты жинағында Абайға, Ақмоллаға, Байтұрсыновқа, Әуезовке ескерткіш орнату керектігін ұсынады.

<...>

(№21) ҚАУЛЫ. 1929 ЖЫЛДЫҢ 20-ШІЛДЕ КҮНІ. АЛМАТЫ

Азамат Әбдірахман Байділдин студент кезінде большевиктерге қарсы қарулы күрес жүргізу үшін ұлтшыл жастардан ұйымдастырылған ақгвардияның жасағына өз еркімен кірген, сонымен қатар ол Колчактың 3-армиясының қарсы барлау тобының құпия тыңшысы міндетін қоса атқарған, яғни, азамат Байділдин Қылмыс Ережесінің 58-7, 58-11, 58-13, және 59-3 баптарының тиісті тармақтарына сәйкес қылмыс жасаған, сондықтан да Қылмысты Істер жөніндегі Ереженің 128 және 147 баптарына сәйкес мынадай Қаулы қабылдадым:

Азамат Байділдин Әбдірахман, 32 жаста, қазақ, Петропавл уезінің «арғын» руынан шыққан, үйленген, орта білімі бар, ВКП /б/ қатарынан шығарылған, бұрынғы «алашордашы», қазір еш жерде жұмыс істемейді – жоғарыда көрсетілген қылмыстарды жасағаны үшін айыпкер ретінде жауапқа тартылсын.

Байділдинге алдын-ала сақтандыру шарасы қолданылып, оны ПП ОГПУ-дің ҚСР бойынша комендатурасының жанындағы түрмеге отырғызу үшін тұтқындалсын.

Шығыс бөлімінің бастығының көмекшісі – Саенко.

«Бекітемін» ПП ОГПУ-дің ҚССР бойынша өкілі – Альшанский.

Қаулы маған оқылды, өзімді кінәлімін деп санамаймын.
Ә.Байділдин.

(№22) Д.ӘДІЛЕВТІҢ ҚОСЫМША КӨРСЕТІНДІСІНЕН²⁶

<Д.Әділев өзінің қосымша көрсетіндісінде бұрынғы сызбада жасалған тізімі бойынша жеке адамдар туралы мәліметтер мен пікірлер білдірген. Көрсетінділердің барлығы да бірін бірі қайталау. Соның ішінде А.-С.Юсупов пен С.Сәдуақасов туралы көрсетіндіні іріктеп алдық – Т.Ж. >.

(224 стр.) После возвращения Юсупова из Ташкента, он попал к себе на родину и при содействии Смагула Садвакасова был назначен председателем Тургайского губисполкома. Смагул Садвакасов приехал в Тургай из Кустаная, где своим кланом изгнали русских с ответственных постов, и заполнили их казахскими работниками. Между ними Садвакасов был самым отчаянным националистом. В голодный год в Тургайский уезд Семипалатинской губернии пригнали массу скота. Во главе этого мероприятия был он и Аймаутов. Скот был роздан голодающим. Аймаутов был из Оренбурга, он в то время был преподавателем школы.

<Бұдан кейін «Алашорданың» Торгай бөлімшесінің ісіне шолу жасайды, А.С.Юсупов пен Ж.Аймауытовтың Торнғайдағы аштарға мал айдап апарғаны, содан кейін тергеуге тартылғаны, Оларды С.Сәдуақасовтың қолдағаны, Ж.Аймауытовтың сотта өзін өзі ақтап шыққаны, А.С.Юсуповтың кесім алғаны, М.Есполовтан естігендерін, Ә.Бөкейхановтың: қазақта террорға баратындай еркектің тұмағанына өкінгенін, бұл сөзді естіп, өзінің сол ойды жүзеге асыруға көңілі кеткені баяндалады – Т.Ж. >.

²⁶ Д.Әділевтің «Дополнительные показания Адилева Динмухамеда от 1929 года 28 декабря г. Кызылорда» деген сияқты көрсетінделері I томда берілген түсініктерді сөзбе сөз қайталайды. Біз сол көрсетінділерге қосылған жаңа куәлік сөздерін берумен шектелуді жөн көрдік – Т.Ж.

(№23) НАЧАЛЬНИКУ ВО ОГПУ ТОВАРИЩУ ДЬЯКОВУ, МОСКВА

Согласно вашего распоряжения препровождаем протокол допроса Байгаскина.

При допросе Байгаскин нового ничего не показал, за исключением одного момента, характеризующего попытки алашордынцев подготовить население к восстанию в случае успешного наступления на Туркестан Энвар Паши и Заки Валиди.

Байгаскин нам заявил, что он в антисоветской работе алашордынцев участия не принимал, т.к. ему не доверяли и что все, что он указал в обоих своих показаниях он знает от Байтасова.

По нашему мнению заявление Байгаскина о недоверии ему, безусловно, неправильное. Он просто уклоняется от разоблачения, ибо он всегда пользовался и пользуется среди алашордынцев доверием. Поэтому мы считаем, что его роль в работе алашордынцев должна быть выявлена через других арестованных, в частности через Байтасова, после чего, имея эти данные можно будет нажать на Байгаскина.

Ваши указания об усилении разработки казахской интеллигенции приняты к руководству и «освещение» интеллигенции пока обеспечено тремя осведомителями: «Перо», «Нияз» и «Далши». Ведется подготовка к вербовке других осведомителей.

Для сведения сообщаем, что «Чагыр» выбыл к месту постоянной службы в Чимкент, где по чистке исключен из партии.

Приложение: протокол допроса Байгаскина.

Нач СОУ ППОГПУ в Ср.Азии – Каруцкий
Начальник ВО – Круковский.

VI том, 109 стр.

(№24) ПРОТОКОЛ ДОПРОСА БАЙГАСКИНА ЕСИМА

Протокол допроса Байгаскина Есима, проживающего в Ташкенте, по Пушкинской ул. 10-12.

По существу показал следующее:

Все, что я знал о деятельности алашордынцев, я описал в своем первом показании. Я лично не участвовал в их работе, и о работе алашордынцев я знал из рассказов Байтасова, который мне доверял и передавал в основном все. Проживая в Казахстане, в частности в Петропавловске, я вращался среди алашордынцев, но однако, я не входил в их круг, т.к. они мне не доверяли из-за осторожности, ввиду того, что опыт им показал, что Байдильдин, Тохтабаев и др. их просто предали. С доверием ко мне относился только один Байтасов, о чем я уже указал выше.

Я припоминаю один случай, когда в конце 1922 года я находился в Оренбурге на съезде Советов, то там я встретился с Байтасовым (в то время он учился там), и он пригласил меня, не помню, на квартиру ли Садвакасова, Кенжина ли или Байдильдина. Я с ним пошел туда, и там были уже Кенжин, Нахимжанов, Байтурсынов, Садвакасов, Байдильдин и др., все фамилии не помню. На этом совещании, не помню кто, зачитал письмо Рыскулова, адресованное на имя Байтурсынова. В письме говорилось, что он, Рыскулов, едет из Москвы в Ташкент, что ЦК ему доверяет работу в Туркестане и т.д. Обсуждая это письмо, на совещании говорили, что необходимо примирить Ходжанова с Рыскуловым, ибо их вражда отражается на национальной работе и тормозит ее. На этом совещании было решено поручить Байтурсунову написать письмо Ходжанову и Рыскулову и предложить им бросить борьбу. Письмо это, содержания которого я не знаю, было послано в Ташкент с Байтурсыновым. Когда Байтасов вернулся из Ташкента в Оренбург, то рассказал мне, что Ходжанов и Рыскулов помирились и прекратили вражду. После этого я уехал в Петропавловск.

К настоящим показаниям могу добавить еще один момент, который мною был упущен в первом показании. В первом своем показании я уже писал об оживлении в мае 1922 года среди алашордынцев в связи с появлением на арене Анвар Паши и Заки Валидова пантюркистской агитации по аулам Казахстана, которую вели алашордынцы: Ауэзов Мухтар и Тогжанов. Наряду с ведением этой агитации среди алашордынцев Петропавловска, такие как Казбеков Смагул – тогдашний председатель Губисполкома, Бейсенов Мухамеджан-зав.оргГубкома партии, Ауэзов, Тогжанов, Жумабаев, Кияков и др., фамилии всех не помню, на своем совещании они к окончательному решению не пришли, а все продолжали между собою обмениваться мнениями и в результате решили ничего не предпринимать, а ждать результатов наступления Энвера и Заки. Это все я знал со слов Байтасова, который бывал среди них и который все об этом знал.

Под словом подготовиться я понял Байтасова так, что это значит создать вооруженные единицы, подготовить население аулов к восстанию и т.д.

Лично мое мнение такое, что если Анвар Паша и Заки стали бы одерживать победу и успешно продвигались бы вперед, то они, алашордынцы, безусловно подняли бы население.

Насколько мне помнится, Байтасов также говорил мне, что Ходжанов и Рыскулов имели связи с Анвар Пашой и Заки Валиди.

Больше ничего показать не могу.

Записано правильно и мне прочитано.

Допросил: Упол. ВО ППОГПУ подпись/неразборчиво/

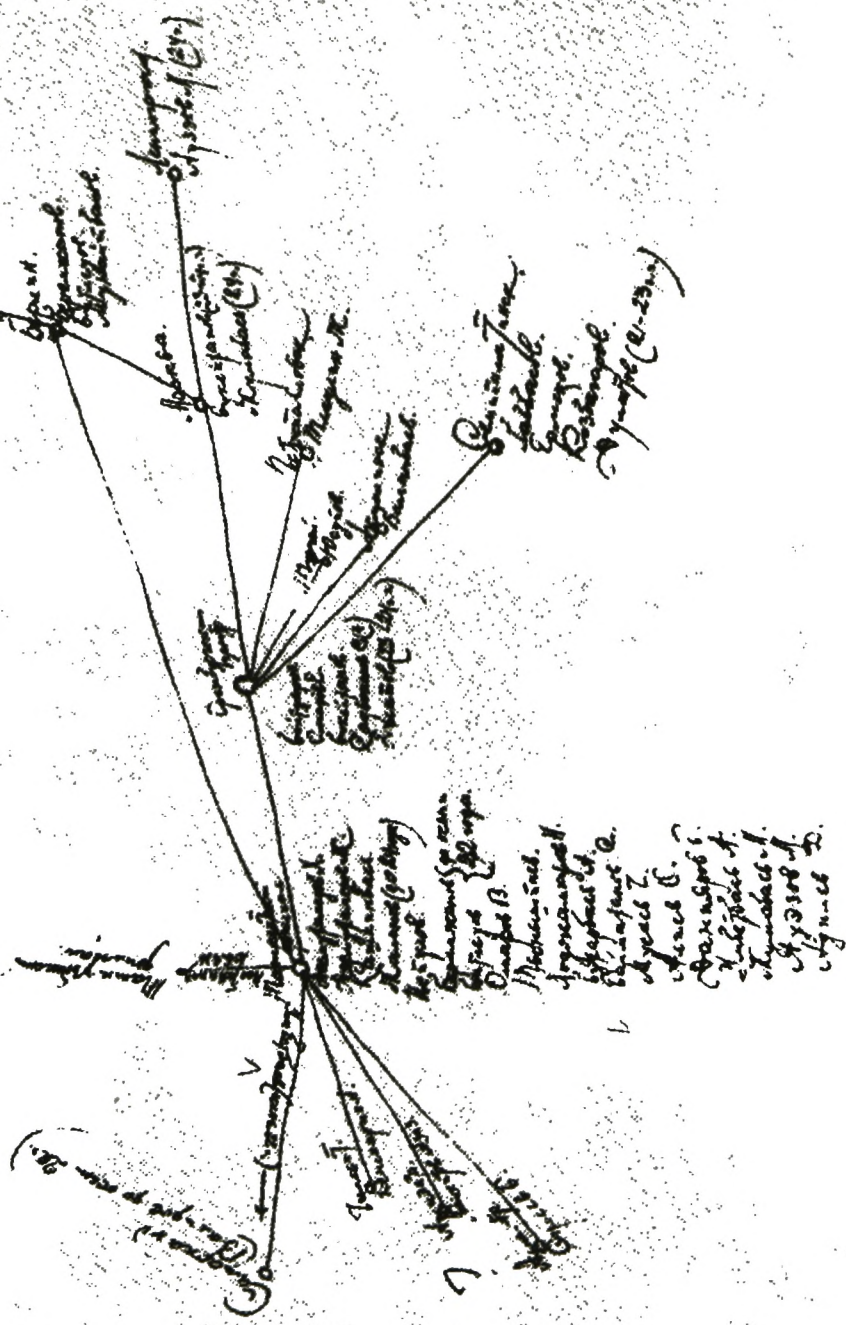
25.1.1930

VI том, 110 стр.

(12)

Concepts of Biology

Principles of Biology

КАЗАН ССР
ШОҒАРҒЫ СӨТҮ

420103, Алматы қаласы, Совет саясиы, 44,
Тел.: 62-24-75, 62-39-92.

ВЕРХОВНЫЙ СУД
КАЗАХСКОЙ ССР

420103, г. Алма-Ата, ул. Советская, 44,
Тел.: 62-24-75, 62-39-92.

№ 11111988 г. В 11/2нкп-19/88

№ 182

С П Р А В К А

Дело по обвинению Дулатова Мир-Якуба, 1895 года рождения, уроженца Сары-Купинской волости Тургайского уезда, казаха, гражданина СССР, со средним образованием, работавшего помощником ответственного секретаря редактора газеты "Энбекши казак", пересмотрено.

Определением судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Казахской ССР от 4 ноября 1988 года постановление коллегии ОГПУ при СНК СССР от 4 апреля 1930 года и 13 января 1931 года в отношении Дулатова Мир-Якуба отменено и дело прекращено за отсутствием в его действиях состава преступления.

ДУЛАТОВ МИР-ЯКУБ - реабилитирован.

Председатель Верховного Суда
Казахской ССР

Т.К. АЙТМУХАМБЕТОВ

(№26) ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ПОКАЗАНИЯ АДИЛЕВА ДИНШЕ ОТ 2 НОЯБРЯ 1929 ГОДА, ДАННЫЕ ПАВЛОВУ

Моя схема казахской подпольной организации №1 относится к весне и лету 1921 года, и №2 относится к концу 1921 и кончается 1924-м годом, особых комментариев не требует, так как о деятельности организации того периода я дал подробные показания в Казахстане. Сейчас требуется детализация схемы №3, относящейся к деятельности казахской подпольной организации 1925-1928гг.

Возьмем центры. Центром следует считать Кызыл-Орду. Здесь находились лица, которые фактически возглавляли организацию еще в 1921-1929 гг. Перейдем к персональному обвинению лиц и их деятельности – националистической и организационной – как членов нашей казахской подпольной организации:

Байтурсинов Ахмет – после долгой разлуки, я с ним встретился в Кызыл-Орде (1925 г.). В это время он углубился в литературную работу. Никаких с ним лично я разговоров не вел, и даже не считал необходимым обращаться по таким вопросам к нему, т.к. он все же старый человек, уважаемый, мы же рядовые люди. Но через других я знаю, он не от националистической и не от организационной деятельности отказаться не мог. К фактам такого рода до 1925-1928гг. отношу следующее: первый Байсеитов.... Тоже член нашей организации <жыртылған> ... Бакинский тюркологический съезд. После этого Байсеитов мне рассказывал, что они т.е. Байтурсинов и Байсеитов – пытались провести переговоры с турецким профессором Купреллю Заде, главным образом в отношении Валидова. По словам Байсеитова Купреллю также весьма хотелось поговорить, но по его словам за ними следили, потому несмотря ни на какие «дедуктивные» ухищрения, никак не удалось устроить подходящей обстановки и переговорить.

Таким образом, через Байсеитова я узнал, что Байтурсинов остался старым Байтурсиновым – он пытался через турецкого профессора, если же не связаться, то хотя бы обменяться сведениями с Валидовым, находящемся за границей в Константинополе.

Второй факт: когда я был вынужден находиться в степи и не показывался... В 1928 году я решил послать своего джигита Нурлана В Кызыл-Орде он явился, как я велел ему, к Дулатову. Этот после вместе с Аймауытовым повели Нурлана к Байтурсинову. Здесь Дулатов, обращаясь к последнему, спросил: «Аха, вот джигит Динше Адилева. какую директиву мы дадим?». В ответ на это Байтурсинов сказал, что ведь с ним уже говорили... Так вы это ему и передайте». Таким образом, видно что Байтурсинов играл еще 1928 году большую организационно-руководящую роль в нашей организации... (1-2стр).

<Тергеу осылай жалғаса береді. Д.Әділов бұрынғы берген жауабын тергеуші қайталап сұрап, жаңа детальдар қосып, анықтап, оның жауаптарын өзінше бір ізге түсірмек болған. Сондай-ақ, Дулатов Міржақып: 1925 жылы Валиди мен Шоқаев туралы айтты. Ол Голощекинге барғанмыс деген іспетті қияли болжамдар да бар. Тергеушілер Қазақстанды білмегендіктен де, кейде былай дейді. Аңызға ұқсатып жібереді. Мысалы, алдыңғы тергеудегі көрсетінділерін үстемелеп, Қызылордаға жасырын келгендегі оқиганы былай баяндайды>:

Затем, я не помню точно, через Нурлана или еще через кого-либо я дал знать Дулатову о своем приезде. Вскоре приехал на хорошей лошади, помню в шляпе сам Дулатов Миржакуп. В комнате мы остались вдвоем. В это время как помнится произошел разрыв Англо-советских отношений. По этому поводу мы вели разговоры, причем Дулатов обрисовывал общее положение и положение в Казахстане в чрезвычайно мрачных красках. Он говорил, «что теперь можно... что, нас, хотя и не трогают, могут арестовывать» и т.д., т.к. нужно ожидать войны, интервенции и следовательно падения советской власти.

У самого у него тоже было весьма мрачное настроение, причем он говорил, что решил, нужно уезжать из города, что он сам думает уехать на родину в г.Тургай, где он организует отряд человек в 50-60 джигитов, обмундирует; сказал, что если будет война, то он это сделает обязательно и бесповоротно. Но если даже войны не будет все равно думает выехать на родину и организовать свой отряд. Дальше он говорил, что на такой же точке зрения будет и Испулов Мырзагазы, и Байтурсынов, и Габбасов Халел, которые тоже должны покинуть город и поедут в аул. Затем он говорил (5 стр.), что когда мы все поедем в аул, в частности как вышеуказанные лица в Тургай, являвшийся им родиной, то нужно с ними связаться, и вообще мы должны будем установить по степи живую связь и после того, как он, Дулатов, организует свой отряд и начнет действовать в Тургайском районе, то затем будет установлена связь по всей степи и надо будет поднять всеобщее казахское вооруженное движение. Повторяю, что Дулатов сказал, что с ним согласны и собираются выехать из города в аул: Испулов Мирзагазы, Байтурсынов и Габбасов Халел.

Затем Дулатов сообщил, что он имеет сведения о том, что Чокаев находится в Париже, работает секретарем Турецкого посольства, каким образом получил он эти сведения, мы в разговоре совершенно не касались и Дулатов не говорил. Вообще разговор о Чокаеве велся в той плоскости, что вот мол везде у нас имеются люди, которые по мере сил и возможности действуют. Чокаев, например, как говорил Дулатов, ездил и в Женеву к представительству лиги наций, в Берлин и вообще ездил по Европе, так что вообще действует».

О какой-либо организованной подготовке к организации в Тургае своего отряда Дулатов совершенно не говорил, ограничившись только тем, что как указано выше, Испулов, Байтурсынов, Габбасов должны выехать в степь и, указывая на свою лошадь, сказал, что вот у меня и лошадь хорошая готова. Другие мол тоже готовятся – достают хороших лошадей» (6 стр.).

<Бұдан кейін тергеу күн сайын жалғасып отырған. 11 ноябрь күнгі көрсетіндісінде: Дулатов Діншенің ағасы БайсейітӘділеттің түрмеден қашысуына көмектесті, оған Жаһанша Досмұхамедовтен ақша алып берді – дей келіп, ауылдағы жағдайды айтады, бұрынғыларынан да өсіріп айтады>:

Между прочим, вспоминаю, что в отношении Габбасова Дулатов сказал, что когда они все выедут в степь, то он – Габбасов поедет верхом через всего степь к себе в Семипалатинскую губернию. Эту поездку через всю степь он должен был совершить с определенной целью, а именно установить живую связь на предмет поднятия всеобщего движения (6 стр.).

<Өзінің көрсетіндісін>: «Менің қолтаңбамды бүкіл астыртын ұйым білуге тиіс, біледі» – деген көтеріңкі сеніммен аяқтайды (10 бет.).

(№27) МЕМЛЕКЕТ САЯСИ МЕКЕМЕСІНІҢ КҮНШЫҒЫС БӨЛІМІНЕ ТҰТҚЫН ДУЛАТҰЛЫ МІРЖАҚЫПТАН МӘЛІМДЕМЕ²⁸

(11стр.) Мен абақтыда жатқаннан бері неше рет жауап бердім. Бірақ әдейі болсын, қателесіп болсын – ұмытқаннан болсын, білгенімді түгел айтқаным жоқ.

М.Дулатов. 1929 ж., 19/XI.

(№28) НАЧАЛЬНИКУ ВОСТОЧНОГО ОТДЕЛА ОГПУ ОТ ЗАКЛЮЧЕННОГО ДУЛАТОВА М. ЗАЯВЛЕНИЕ

(40 стр). Представляя при этом свое показание на казахском языке на 32-х страницах, прошу Вас сделать перевод этого показания на русский язык. Перевод дать мне для просмотра и проверки.

М.Дулатов. 30/XI-1929 г.

²⁸ М.Дулатовтың мәлімдемесі араб қарпімен жазылған. Мәлімдемеснің аудармасы 17-18 бетке берілген. Көк сиямен жазылған қосымша жауап 31-39 беттерді қамтиды. Ал парактың екі жағына бірдей жазылған аударма – 19-30 беттерге тіркелген. Содан кейін 41-57 беттерде араб қарпімен жазылған екінші көрсетінді бар – Т.Ж.

**(№29) «ВКП (Б)-НЫҢ ӨЛКЕЛІК КОМИТЕТІНЕ ВКП (Б)
МҮШЕСІ М. ТӨЛЕПОВТЕН ПАРТИЯЛЫҚ БИЛЕТ
№ ..., 23/ІХ-1927 ЖЫЛ»²⁹**

ВКП (б)-ның өлкелік комитетіне
ВКП (б) мүшесі М. Төлеповтен
Партиялық билет № ...

ҚСССР-дегі біздің партиямыздың алдында шешімін күтіп тұрған аса күрделі бір қатар мәселелер бар. Соның ішіндегі саяси және шаруашылық маңызы ерекше зор, шиеленіскен және ең қиын мәселенің бірі – жер мәселесі. Бұл туралы әр түрлі көңіл-күй қалыптасып, қилы-қилы «теориялар» мен «позициялар», «көзқарастар» орын алып отыр. Әсіресе, дәл қазіргі кезде бұл мәселе тіпті ушығып барады, оған кедейлер мен еңбекші орташалар ғана емес, тегі біздің партиямызға жаулықпен қарайтын бай-кулактар мен эсершіл-алашордашылардың өкілдері де белсенділік танытуда. Соған қарамастан, біздің кейбір жауапты қызметтегі жолдас-тарымыз тек қана партияның ішкі жұмысы болып табылатын мұндай күрделі мәселені Әлихан Бөкейханов сияқты контрреволюциялық элементтермен бірігіп талқылауға дейін барып отыр, сөйтіп партия қатарындағыларға бұл адамның ықпалының күшеюіне, біздің еліміздегі шешуші мәселенің бірі – ҚСССР-дегі ұлтаралық қарым-қатынасты шиеленістіріп, қиындатып жіберуіне қолайлы жағдай жасалып отыр.

Өз еркімнен тыс төмендегі партияға қарсы әрекетке куә болғандықтан да, бұл туралы Крайкомға хабарлауды партиялық борышым деп есептеймін.

Осы жылдың шілде айында Жер жөніндегі халық комиссары Сұлтанбеков Қырымға кетіп бара жатып жолай Мәскеуде аялдады. Сол күні, қонақ үйге киім-кешегін тастай салысымен Сұлтанбеков Әлихан Бөкейхановтың пәтеріне тұра жүгірді, өзінің ол үйге баратындығы туралы Жер жөніндегі комиссариаттың қазақ өкілдігінде тіркелген қызметкері арқылы алдын-ала хабарлатып қойыпты, ол Әлихан Бөкейхановтың үйінде түн ортасына шейін болды. Әлихан Бөкейхановпен арадағы әңгімеден кейін ол Төреғожин мен Төлепов жолдастарға: «Әлихан Швецовпен сөйлесемін деп уәде берді, істі өзіміз ойлағандай етіп шешетін болды», – деп хабарлады. Әңгіме федеральдық мекемелермен арадағы талас тудырып отырған Қазақстандағы жер кесімі мен бөлісі туралы еді. Менің ойымша, партияның ішкі ісі болып табылатын мұндай күрделі мәселені «Алашорданың» көсемімен бірігіп талдау – төзуге болмайтын жай. Мұндай жағдайда, большевиктер партиясына мүлдем жат идеологияның партия мүшелеріне ықпал етуі мүмкін, сондай-ақ, Жер

²⁹ Бұл хаттың түпнұсқасы I томда берілген болатын. Сонда да томдықта тіркелген реті бойынша мәтіннің қазақша аудармасын беріп отырмыз.

жөніндегі комиссариат сияқты аса жауапты мекеменің қызметкерлері тұтастай, не жарым-жартылай аса реакцияшыл, жат пиғылдағы «Алаш-орда» идеологиясының шырмауында кетпесіне кім кепілдік береді, бұл біздің жұмысымызға тек кедергі жасайды.

Менің ойымша, бұл мәселені Бөкейхановпен және оның компаниясымен емес, тек қана жетекші партия ұйымдарымен, тек қана партияның өз ішінде талқылау арқылы ғана шешуге болады және солай ету керек.

23/IX – 27 ж. М. Төлепов.

VII том. 241 бет.

(№30) ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ 1930 ГОДА, МАРТА «12» ДНЯ

1930 года, марта «12» дня, Я, Пом. Нач. 2-го Отделения Восточного Отдела ОГПУ, ПАВЛОВ, рассмотрев следдела №78754 по обвинению БАЙТУРСУНОВА Ахмета, ДУЛАТОВА Мир Якуба и друг. В числе 44 человек, присланного из ПП ОГПУ по Казахстану и дополненного следствием в ОГПУ – Москва

НАШЕЛ:

После февральской революции в Казахстане возникла националистическая партия под названием «Алаш», объединившая в себе казахскую нацинтеллигенцию. В декабре 1917 года по инициативе лидеров партии «Алаш» был создан общекиргизский съезд, который объявил автономию Казахстана (Киркряя) и выбрал правительство, называвшееся «Алаш – Орда».

После этого по всему Казахстану «Алаш-Ордынское» правительство, совместно с русским белогвардейским казачеством, разогнало советы, восстановило земские учреждения и гражданские комитеты. Революционных работников, продолжавших работать в пользу Советской власти, «алаш-ордынцы» подвергли преследованию и расстрелам. Были созданы (Тургай) военные отряды, возглавляемые военным советом, состоящим из ИСПУЛОВА, ДУЛАТОВА, БАЙТУРСУНОВА и других. Эти отряды вели вооруженную борьбу с партийзанскими красными отрядами: ЖИЛЯЕВА, ТАРАНА и друг. (ТАРАН расстрелян Алаш-ордынским военным советом) (см. показ. ДУЛАТОВА М. Я. Л.д. 20. IV).

Весной 1918 года «Алаш-Ордынское» правительство обратилось к белому сибирскому правительству о взаимном признании автономии. Последнее дело уклончивый ответ и «алаш-ордынцы», прервав с ними переговоры, обратились к Саммарскому Комитету Учредительного Собрания. Комитет Учредительного собрания признал «Алаш-Ордынское» правительство и Казакскую (Киргизскую) автономию.

Вскоре состоялось уфимское совещание, избравшее Директорию. На совещании представители «Алаш-Орды» шли вместе с эсэрами и меньшевиками. Здесь же «Алаш-Ордынцы» связались с ВАЛИДОВЫМ.

Директория перед своей ликвидацией постановила считать центральное правительство «Алаш-Орды» распущенным.

Оставшееся западное правительство (объединяло: Закаспийскую, Уральскую и Букеевскую Орды) в союзе с уральскими и оренбургскими казаками и башкирами вступило в открытую борьбу с Соввластью и присоединилось к генералу ТОЛСТОВУ. Восточное же (объединяло Тургайскую, Акмолинскую, Семипалатинскую и Семиренченскую области) вступило в связь с Колчаковским правительством и ДУТОВЫМ (Тургайский военный совет).

Разгром Колчака и белых правительств заставил «Алаш-Ордынцев» вступить с советской властью в мирные переговоры и к ним была применена амнистия, прощающая всю их контрреволюционную деятельность.

С этого времени «Алаш-Орда», как партийная и правительственная организация, прекратило свое существование, но сохранило контрреволюционное ядро и продолжала свою антисоветскую деятельность.

БАЙТУРСУНОВ и ЕРМЕКОВ, находясь в начале 21 года в Москве, вели переговоры с находящимся здесь ВАЛИДОВЫМ:

«... Сговорились о необходимости создания тайной организации...»

Центром организации был выбран Оренбург. В организацию входили БАЙТУРСУНОВ, БУКЕЙХАНОВ, ОМАРОВ Эльдес, БОЛГАМБАЕВ, АДИЛЕВ Диньмухамед и другие.

В конце зимы 1921 года по инициативе ДУЛАТОВА и ДОСМУХАМЕДОВА Халиля была создана такая же организация и в Ташкенте.

Обе эти организации связались через специальных представителей с ВАЛИДОВЫМ, находящимся в то время на нелегальном положении в Бухаре, и возглавляющим среднеазиатскую контрреволюционную организацию.

После переговоров с руководителями с руководителями и бегства ВАЛИДОВА за границу, «Алаш-Ордынцы» переменили свою тактику проникновения в советский аппарат (особенно Наркомпрос и печать), в партию и т.д.

«...Организация, как раньше, уже не выступала... Организация, как таковая, как будто уже не существовала, но старые члены организации друг друга находили, друг с другом были связаны, находили общий язык, по признаку принадлежности к организации. В то время в Кызыл-Орде, да и за последний период члены организации – националисты, старались впитываться в советские учреждения и предпринимали известные меры предосторожности» (Показания АДИЛЕВА, л.д. 94 т. 1-а).

Кроме того, «Алаш-Ордынцами» было проведено совещание, на котором решили, по мере возможности, проникнуть и в партию с целью захвата руководящих советских постов.

В этот период наибольшую активность «Алаш-Ордынцы» проявили в области обработки молодежи (нелегальный литературный кружок («Алка» в Москве), который был связан с Оренбургом, Кзыл-Ордой и Ташкентом и пропагандировал через казпечать свои идеи.

После бегства за границу ВАЛИДОВА и Мустафы ЧОКАЕВА «Алаш-Ордынцы» устанавливают с ними нелегальную связь. Для этого в первую очередь использовались, командированные за границу на учебу, члены организации БИТЛЕУОВ и БЕРЕМЖАНОВ.

В 1927 года со времени англо-советского разрыва и конфискации байского имущества в Казахстане, обвиняемые лидеры «Алаш-Орды» ДУЛАТОВ, БАЙТУРСУНОВ, ИСПУЛОВ И ГАББАСОВ стали готовиться к уходу в степь для того, чтобы «поднять всеобщее казахское движение» (из показаний АДИЛЕВА л.д. 6 т. 1 у).

Установка на организацию вооруженного движения в Казахской степи вытекала из следующей оценки «Алаш-Ордынцами» политической обстановки:

«... 1927 г. в этом году положение советского правительство ухудшалось из за порчи англо-советских отношений, дискуссии, направления троцкистской группы, и мы под этим настроением думали о возможности войны...» (Дулатов, л.д.17 т. IV).

С началом же войны «Алаш-Ордынцы» связывали падение Соввласти: «если возникнет война Советское правительство рухнет...» (Дулатов, там-же).

Отсюда вытекала установка на организацию вооруженного восстания.

Подготовка к уходу в степь и организации там вооруженного движения велась, хотя и не планомерно, в течение ряда лет.

1) С 1925 года шла концентрация сил. Устанавливались тесные связи между лидерами «Алаш-Орды» в городе (ДУЛАТОВ) и байскими алаш-ордынствующими элементами в ауле (главным образом на родине лидеров «А-О»).

2) «Алаш-Ордынцы» в первую очередь предполагали в этих целях использовать байские вооруженные шайки, которым тогда же ДУЛАТОВ давал директива держаться в стороне от властей и ближе к китайской границе с тем, чтобы в нужный момент можно было бы скрыться в Западный Китай.

Свое выступление «Алаш-Ордынцы» связывали с сопротивлением компании по конфискации имущества:

«... Подготовка к восстанию велась еще с прошлого 1928 года, с мо-

мента проведения компании по конфискации байских хозяйств ...» (Показ. НАУРЗБЕКОВА Ормамбека, один из главарей Кустанайского к-р, выступления л.д.т.)

Контрреволюционное выступление в Кустанайском округе явилось как раз следствием этой подготовки «Алаш-Ордынцев».

Следственными материалами, находящимися в настоящем деле доказана следующая к-р. деятельность, проходящих по делу лиц:

1. Создание в 1921-22 г.г. подпольной организации. Впоследствии они проводили антисоветскую деятельность и связывались между собой на основе личных связей «... по признаку принадлежности к организации...»

2. Установление связей с ВАЛИДОВЫМ, находящимся за кордоном.

3. Деятельность, направленная на подготовку сил (обработка молодежи, – кружок 1 «Алка», установление связей с Байтсовом и т.д.)

4. Подготовка к вооруженному восстанию против Соввласти с целью ее свержения.

Персональная виновность в указанных к-р. деяниях доказана следственными материалами, находящимися в деле, в следующей степени:

1. БАЙТУРСУНОВ АХМЕТ: 53 лет, казах, из баев, интеллигент, б.член ВКП (б) – исключен, основатель партии «Алаш», организатор и руководитель вооруженной борьбы «Алаш-Орды» с Совластью в 1918-19г.г

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В ТОМ, ЧТО ПОСЛЕ АМНИСТИИ «АЛАШ-ОРДЫНЦЕВ» В 21 ГОДУ ВМЕСТЕ С ВАЛИДОВЫМ И ЕРМЕКОВЫМ СОЗДАЛ КОНТРЕВОЛЮЦИОННУЮ ОРГАНИЗАЦИЮ.

«Будучи в Москве, ВАЛИДОВ, БАЙТУРСУНОВ и ЕРМЕКОВ стоворились о необходимости тайной организации» (Показ. АДИЛЕВА, т.1 л.Д. 10)

2) В ТОМ, ЧТО БУДУЧИ ЧЛЕНОМ УКАЗАННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПОДДЕРЖАЛ СВЯЗИ С ВАЛИДОВЫМ, ведущим к-р. борьбу. В этих целях он имел с ВАЛИДОВЫМ зашифрованную переписку. Так, на собрании Оренбургского центра. В марте 21 года:

«БАЙТУРСУНОВ стал читать письмо, полученное от ВАЛИДОВА... О важности момента ВАЛИДОВ писал шифром, который состоял из цифр... У БАЙТУРСУНОВА был отдельный ключ, которым он расшифровывал эти цифры (Показ. АДИЛЕВА, т.1, стр. 51).

3) В ТОМ, ЧТО ПОСЛЕ РАЗГРОМА БАСМАЧЕСТВА И БЕГСТВА ЗАГРАНИЦУ ВАЛИДОВ, БАЙТУРСУНОВ ВНОВЬ ПРИНИМАЮТ МЕРЫ ДЛЯ ВОССАНОВЛЕНИЯ СВЯЗЕЙ С ВАЛИДОВЫМ находящимся за границей. Так, в 1925 году на бакинском тюркологическом съезде:

«...БАЙТУРСУНОВ и БАЙСЕИТОВ – пытались переговорить с турецким профессором Купреллю Задэ, главным образом отношении ВАЛИДОВА». (Показания АДилЕВА от 2.Х1 – 29 г.т. IV, л.д.1)

Для переписки с ВАЛИДОВЫМ БАЙТУРСУНОВ в 1925-же году получил из Германии через учащегося специальный шифр, который он хранил у себя до 1928 года.

«...В 1925 или 1934 г. Из Германии возвратился БИТЛЕУОВ Дамолла, который там учился кожевенному делу. БИТЛЕУОВ мне рассказывал (я говорю, что помню), показывая мне книгу с образцами кож,... в этой книге был записан шифр, привезенный БИТЛЕУОВЫМ от ВАЛИДОВА...!»

«...Этот шифр мною был переписан в мою тетрадь, которую я уничтожил в 1928 году, в Алма-Ате».

«Шифр я уничтожил во избежание какого-либо недоразумения. Больше я по этому вопросу ничего не помню» (Показ. Байтурсунова)

4) В ТОМ, ЧТО В СВЯЗИ С АНГЛО-СОВЕТСКИМ РАЗРЫВОМ И КОНФИСКАЦИЕЙ БАЙСКОГО ИМУЩЕСТВА В КАЗАХСТАНЕ (27-28г.) ОН ПРИНЯЛ УЧАСТИЕ В их ОБСУЖДЕНИЕ ВОПРОСОВ ПОДГОТОВКИ ВООРУЖЕННОГО КОНТРРЕВОЛЮЦИОН. ДВИЖЕНИЯ В СТЕПИ.

Так, в разговоре с АДилЕВЫМ ДУЛАТОВ говорил, что «...надо будет поднять всеобщее казахское движение, вооруженное движение...» (л.д.6, т. IV, показ. АДилЕВА).

Дальше ДУЛАТОВ сказал: «...Что с ним согласны и собираются выехать из города в степь ИСПУЛОВ Мирза Газы, БАЙТУРСУНОВ и ГАББАСОВ Халиль...» (те-же).

В своих показаниях на вопрос: «с кем вы совещались по вопросам организации вооруженного восстания в степи против Советской власти», БАЙТУРСУНОВ ответил:

«Никаких совещаний по вопросу вооруженного восстания у меня ни с кем не было. Разговоры с ИСПУЛОВЫМ и ДУЛАТОВЫМ, вернее ДУЛАТОВЫМ, шли в плоскости ухода в степь на случай гражданской войны. Я со своей стороны полагал, что это должно быть так, как раньше при «алаш-ордынах». (Показания от 3: П-30 г.т. IV, стр...)

Наконец, за день до ареста БАЙТУРСУНОВ, предвидя этот арест: «...Заставляет своего зятя АБДУЛГАФАРОВА писать воззвание. Воззвание следующего содержания: «Советская власть падет в этом году (29) ... Надо убедить население, чтобы не записывались на совхозы, ибо после колхозов будут коммунхозы и тогда своего ничего не будет, т.е. право собственности будет уничтожено совсем... В нынешнем году легко добиться цели, ибо большевики нынче боятся сжимать протестующих строгими мерами из за боязни повсеместного волнения со стороны

Кустанайских мужиков (русских) и одновременно нужно действовать открыто, но осторожно, не убивая никого, ибо может нагряться войско и разогнать народ, тогда трудно будет организоваться» (Показания КАРПЫКОВА Казыльды т. IV, стр..)

2. ДУЛАТОВ МИР ЯКУБ, 43 года, казах, педагог, литератор, беспартийный, из байской семьи, один из основателей партии «Алаш», бывший организатор алашинских белых частей, руководитель и непосредственный участник <...>

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В том, что в 1921 году создал в Ташкенте подпольную к-р. организацию. ДУЛАТОВ по этому поводу показал: «... Наши разговоры привели нас к такому заключению, что Советская власть рано или поздно разрушится и мы когда-нибудь встанем перед совершившимся фактом. Между тем мы живем беспечно, нет у нас ни подготовки к будущему и организации и что следует нам думать будущем и сорганизоваться...» (ДУЛАТОВ, 30.XI.-29 г. т. IV, л.д. 21).

В конце зимы 21 года было созвано организационное собрание. О деятельности этой организации ДУЛАТОВ показал следующее: «... Когда поднимался вопрос о районе деятельности организации, высказывалось мнение, что пока она ограничится Туркестанской республикой. Составление программы организации поручили трем лицам: ДОСМУХАМЕДОВУ Джиганша, ДОСМУХАМЕДОВУ Халилю и МНЕ. Также говорилось о методах вовлечение членов в организацию...»

2) В ТОМ, ЧТО ПОДДЕРЖИВАЛ СВЯЗИ С БЕЛОЙ ЭМИГРАЦИЕЙ (ВАЛИДОВ), доказательством чего может служить получение от него – ВАЛИДОВА – через БИТЛЕУОВА шифра и явки для переброски закордн. людей: «... В предыдущем показании я сказал, что БИТЛЕУОВ привез от Заки ВАЛИДОВА только лишь адрес, но потом я вспомнил, что он, кроме адреса, привез и шифр». (Показ. ДУЛАТОВА от 30.XI.-29 г.т. IV, л.д. 25).

«... БИТЛЕУОВ приехал из Германии в Оренбург в 24 году. Говорил, что он виделся с Заки ВАЛИДОВЫМ. Заки передал привет алаш-ордынцам и предложил послать за границу людей. Дал адрес (явку) как переправить людей за границу, указал на одного человека, живущего в Афганистане, через которого можно достать паспорт и выехать за границу...» (Показ. ДУЛАТОВА, т. IV, л.д. 18). В свою очередь ДУЛАТОВ снабдил шифром БАЙТУРСУНОВА.

3) В ТОМ, ЧТО ПРИ ПЕРЕХОДЕ ОРГАНИЗАЦИИ ОПЯТЬ К ТАКТИКЕ ВООРУЖЕННОЙ БОРЬБЫ С СОВВЛАСТЬЮ ОН ВЕЛ ПОДГОТОВИТЕЛЬНУЮ РАБОТУ ПО ПОДГОТОВКЕ ВОССТАНИЯ.

Обвиняемый АДИЛЕВ Д., передавая обсуждение с ДУЛАТОВЫМ вопроса об англо-советском разрыве и могущих возникнуть последствий показал:

«...ДУЛАТОВ обрисовал общее положение в Казахстане в чрезвычайно мрачных красках. Он говорил, что «нас», хотя пока и не трогают, могут арестовать и т.д., т.к. нужно ожидать войны, интервенции и следовательно, падение советской власти. Он говорил, что он решил, что нужно уезжать из города в аул. Развивая эту мысль он сказал, что сам думает уехать на родину в Тургай, где он организует отряд человек в 50-60 джигитов, обмундирует его и вооружит и будет действовать, при чем он сказал, что если будет война, то он это сделает обязательно и бесповоротно. Но если даже войны не будет, все равно думает выехать на родину и организовать свой отряд. Дальше он говорил, что на такой точке зрения стоят и ИСПУЛОВ Мирза Газы и БАЙТУРСУНОВ и ГАББАСОВ Халиль, которые должны покинуть город и поехать в аул. Затем он говорил, что когда мы все поедem в аул, в частности, как вышеуказанные лица, в Тургай, являющийся их родиной, то нужно и мне с ними связаться и вообще мы должны установить по степи живую связь, а после того, как он, ДУЛАТОВ, с организует свой отряд и начнет действовать в Тургайском районе, а затем будет установлена связь по всей степи, надо будет поднять всеобщее казахское движение – вооруженное движение. (т. IV, л.д. 5 и 6)

Об этом ДУЛАТОВ дал следующее объяснения: «...Я говорил в следующем смысле: если начнется война, будет трудно казахскому населению, т.к. оно не имеет силы защищать своих людей, имущество, если в это время мы будем находится в степи, то и сами остались бы благополучно и приняли бы возможные меры для защиты населения... Правда, я думаю, что если возникнет война, Советское правительство рухнет...»

Доказательством уже ведшейся подготовки к-р. движения в степи является и тот факт, что ДУЛАТОВ посылал в Чимкент к АЙМАУТОВУ специального человека: «... В 1927-28 г.г., когда я был в Чимкенте, мне через какого то казака – служащего, ДУЛАТОВ передавал, что в случае какой либо тревоги, нужно уходить в степь»... (Пок. АЙМАУТОВА, т. IV, л.д.66)

Вообще ДУЛАТОВ являлся лицом, к которому стекались сведения о всех к-р. замыслах «алаш-ордынцев». Так, к нему шли сведения и с ним советовались о теракте над членом ЦК ВКП (б) тов. ГОЛОЩЕКИНЫМ. По этому поводу АДилЕВ, рассказывая о своей беседе с ИСПУЛОВЫМ и ДУЛАТОВЫМ, показал:

«...Затем повели разговоры на политические темы, в частности коснулись ГОЛОЩЕКИН. Они говорили, что как он приехал все пошло вверх дном. Тут я предложил, что раз нам мешает ГОЛОЩЕКИН, то нельзя ли от него избавиться, нельзя ли устроить на него покушение, отпора на такое мое предложение не от кого не последовало, но ДУ-

ЛАТОВ сказал, что едва ли от этого можно ожидать достаточных действительных результатов, так как все равно вместо ГОЛОЩЕКИНА пришлют кого-либо другого, затем третьего и т.д. Единственно, что от этого может получиться – это сенсационный эффект.» (л.д.4, IV)

АЙМАУТОВ также показывает что он имел по этому поводу разговор с АДИЛЕВЫМ и передал его ДУЛАТОВУ. Он показал: «... АДИЛЕВ стал говорить, что вот, мол, сейчас САДВОКАСОВА убрали, других тоже убирают, я, т.е. АДИЛЕВ, задумал убить ГОЛОЩЕКИНА... он просил передать его мысль ДУЛАТОВУ МИР ЯКУБУ. Когда я сказал об этом ДУЛАТОВУ (конец 28 года), то последний не ответил, что он уже знает об этом и против такой затеи АДИЛЕВА (л.д.66 т.IV).

О сопротивлении конфискации и подготовки бандотрядов для выступления против Соввласти, которым он давал дерективы, как действовать.

Указанный выше АДИЛЕВ являющийся одним из главарей бандшайкей (вооружение: 4 винтовки и 2 ногано с патронами, шашка), по этому поводу дал следующие показания:

«...Наступает период конфискации... Мы думаем таким образом: сейчас начинается ударная компания и возможно во время ее попадает и нам, за нас могут взяться, поэтому мы решили послать в Кызыл-Орду КАРИБАЕВА Нурлана. Это было дело к осени. Послали его прямо к ДУЛАТОВУ. ДУЛАТОВ нашему человеку сказал, что в Сарысуинский район выезжает власти, что АДИЛЕВЫМ нужно держаться как можно дальше, особняком, посылать разведку и вообще быть с курсе дела. Также советовал, поскольку будет возможность податься в сторону Китая. Он говорил, что у нас положение пиковое, что со дня на день ждем ареста и т.д. Но если он что-нибудь узнает о готовящемся аресте, то он немедленно бросит Кызыл-Орду и постарается выехать в сторону к нам и присоединится. Он говорил, что при таком положении вещей, необходимо пробраться в пределы Китая, там, мол, есть казахи, можно найти знакомых и пробраться в Китай, а что касается семей, то их можно где-нибудь устроить». (Показ. АДИЛЕВА от 28 XII-28 г.)

3. ИСПУЛОВ МИРЗА ГАЗЫ, 34 года, учитель, казах, беспартийный, б.кандидат в члены Учредительного собрания, б.руководитель расстрелов большевиков при «Алаш-Ордынском» правительстве, организатор «алаш-ордынских» военных отрядов, оперировавших против Красной Армии, находится под следствием за бесхозяйственность.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) в том, что являлся одним из организаторов подпольной организации в 1921 году, в Ташкенте. «...Весной 1921 года, в Ташкенте, ДУЛАТОВ меня пригласил на собрание... В назначенное время я пришел в одну из комнат института, где уже сидели: ДОСМУХАМЕДОВЫ Ха-

лиль и Джанше, Иса КАШКИМБАЕВ и друг...». Здесь после докладов пришли к выводу:

«...нам необходимо на всякий случай иметь организацию, которая в случае необходимости могла бы выступить для удержания имеющиеся автономии, а также и территорию казах-киргизской от белых, а также в случае надобности от красных. В результате на этом собрании было избрано бюро в составе трех лиц – ДОСМУХАМЕДОВЫХ и ДУЛАТОВА...»

2) В том, что являлся одним из организаторов подготовки к-р. вооруженного движения в степи (см. показ. АДИЛЕВА т.IV, л.д. 61 и 60).

«...ИСПУЛОВ говорил, что в связи с войной в случае шаткости положения Советской власти со стороны бандитско-настроенной части коммунистов будут попытки уничтожить нас «алаш-ордынцев». По этому, по его мнению, нам можно было идти по домам в степь, в целях своего сохранения».

На вопрос ИСПУЛОВУ, как и при каких обстоятельствах он совещался с ГАББАСОВЫМ об уходе в степь с целью организовать там сопротивление советской власти, ИСПУЛОВ показал:

«...С целью организовать степь против Советской власти с ГАББАСОВЫМ у меня никаких совещаний не было... Между нами произошел обмен мнений в связи с событиями, вызванными разрывом дипломатических отношений с Англией» (т. IV, л.д. 89).

Дальше в своих показаниях ИСПУЛОВ указывает, что если бы была война, то белые бы стали уничтожать их, «алаш-ордынцев», однако, ГАББАСОВ опровергает эти показания ИСПУЛОВА. Он показал:

«...Прежде всего этот разговор об этом был не в момент разрыва англо-советских отношений, а в конце 27 начале 28 года – зимой. В это – время никаких разрывов не было. Во-вторых, вопрос был поставлен ИСПУЛОВЫМ об истреблении нашей интеллигенции не белыми (которая вполне допускает), а красными (подчеркнуто мною)». (Пок. ГАББАСОВА, т.IV, л.д. 92).

4. ГАББАСОВ ХАЛИЛЬ, 40 лет, казах, интеллигент, беспартийный, б.член Правительства «Алаш-Орда», кандидат в члены Учредительного собрания, б. член подпольной организации по свержению Соввласти в гор.Семипалатинске в 1918 г., один из организаторов алаш-ордынских воинских частей.

ОБВИНЯЕТСЯ в том, что ВМЕСТЕ С ДУЛАТОВЫМ и другими ПРИНЯЛ УЧАСТИЕ В ПОДГОТОВКЕ ВООРУЖЕННОГО ВОССТАНИЯ В СТЕПИ.

По этому поводу ГАББАСОВ показал следующее:

«...В 1927 году (осенью или зимой) в форме вопроса – ДУЛАТОВ говорил мне о том, что в связи с шаткостью положение советской влас-

ти – не будет ли нашего (алаш-ордынцев) поголовного истребления со стороны коммунистов и не лучше ли нам в такое время уйти в степь по домам.

Точно разговоров с ДУЛАТОВЫМ я сейчас не помню. С ИСПУЛОВЫМ зимой 27 года я разговор на эту тему помню точно.

Он тоже развивал мысль и выяснял мои взгляды на эту тему. ИСПУЛОВ говорил, что в связи с войной, в случае шаткости советской власти, со стороны бандитско-настроенной части коммунистов будут попытки уничтожить всех нас, «алаш-ордынцев». По этому, по его мнению, в связи нам нужно было идти по домам в степь в целях своего сохранения.... Я уже говорил, что был против этого, т.к. не допускал возможности подобного явления со стороны Советской власти. ИСПУЛОВ остался на своей точке зрения».

На это ИСПУЛОВ показывает: «... в связи с показаниями ГАББАСОВА говорю: красных защищал я, белых он, ГАББАСОВ».

5. АДИЛЕВ ДИНЬМУХАМЕД, 28 лет, казах, беспартийный, интеллигент, из баев. В 1918 году был в красной армии (Дальний Восток). В 1928 же году сидел у белых в тюрьме.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В ТОМ, ЧТО ЯВЛЯЛСЯ АКТИВНЫМ ДЕЯТЕЛЕМ ПОДПОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ, ОРГАНИЗОВАННОЙ «АЛАШ-ОРДЫНЦАМИ» в 1921 году: ездил для связи к ВАЛИДОВУ, к басмачам для организации специальных киргизских басмаческих отрядов.

По этому поводу АДИЛЕВ показал: «... ВАЛИДОВ писал, чтобы верхушка «алаш-ордынского правительства, пребывающая в Оренбурге, послала бы в Бухару двух своих – представителей... В качестве представителей были командированы я и БОЛГАМБАЕВ» (т.1, стр. 11).

«... Мои коллеги поручили мне остаться в качестве представителя казахского центра Средне-Азиатской организации в Бухаре при Валидове, и я с ним остался...» (т.1, стр. 15).

«... Решено было связаться с басмачеством, руководитель басмачеством; вообще идейное руководство над басмачеством должна постараться взять в свои руки средне-азиатская организация...» (стр. 16, т.1)

«...Мне было поручено связаться с ДЖАНУЗАКОВЫМ, затем при его содействии пробраться к ферганским киргизам, с организовать там отряды, связаться с семиречинскими киргизами...» (т.1, стр. 18)

2) В ТОМ, ЧТО, НАХОДЯСЬ НА НЕЛЕГАЛЬНОМ ПОЛОЖЕНИИ, ПЫТАЛСЯ ОРГАНИЗОВАТЬ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИЙ АКТ НАД СЕКРЕТАРЕМ КРАЙКОМА ВКП (б) тов. ГОЛОЩЕКИНЫМ. АДИЛЕВ в своем показании о встрече с ИСПУЛОВЫМ и ДУЛАТОВЫМ показал:

«...повели разговоры на политические темы, в частности коснулись ГОЛОЩЕКИНА. Они говорили, что как он приехал все пошло вверх

дном. Тут я (мне между прочим напомнил АГАБЕК) предложил, что раз нам мешает ГОЛОЩЕКИН, то нельзя ли от него избавиться, нельзя ли устроить на него покушение». (т. IV, л.д. 4).

3) В ТОМ, ЧТО ПРИНЯЛ УЧАСТИЕ В ОБСУЖДЕНИИ И В ПОДГОТОВКЕ К ВООРУЖЕННОМУ ВОССТАНИЮ В СТЕПИ (см. выдержки из его показаний в настоящем заключении).

6. АЙМАУТОВ ДЖУСУПБЕК, 40 лет, казах, педагог-литератор, беспартийный, гражданин СССР, в 1925 году состоял под судом по ст. У.К. ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В УЧАСТИИ ПОДПОЛЬНОЙ КАЗАХСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ, РУКОВОДИМОЙ ДУЛАТОВЫМ. В своем заявлении от 19.IX-29 г. ДУЛАТОВ МИР ЯКУБ писал:

«... Я решил высказать все, что знаю.... Поэтому прежде всего разрешите мне поговорить со следующими членами нашей организации:..... АЙМАУТОВ ЖУСУПБЕК.... (и др. 11 чел..)» (стр. 17, т. IV).

«... АЙМАУТОВ «Алаш-Орде» сочувствовал...» (ДУЛАТОВ, стр. 96, т. IV). Сам АЙМАУТОВ на вопрос состоял ли он в подпольной организации казахов б.алаш-ордынцев ответил: «нет, не состоял». (ДУЛАТОВ, стр. 96, т. IV).

2) В ТОМ, ЧТО УЧАСТВОВАЛ В ОБСУЖДЕНИИ ВОПРОСА О ТЕРАКТЕ НАД ЧЛЕНОМ ЦК ВКП(б) тов. ГОЛОЩЕКИНЫМ: По этому поводу АЙМАУТОВ показал:

«...Весной 1928 г. В гор. Чимкенте я встретился с АДИЛЕВЫМ АДИЛЕВ стал говорить, что вот, мол, сейчас САДВОКАСОВА убрали, других тоже убирают, я т.е. АДИЛЕВ, задумал убить ГОЛОЩЕКИНА... Он просил передать эту мысль ДУЛАТОВУ МИР ЯКУБУ. Когда я сказал об этом ДУЛАТОВУ (конец 28 года), последний мне ответил, что он уже знает об этом (л.д. 66, т. IV).

3) В ТОМ, ЧТО ПОДГОТАВЛИВАЛСЯ К УХОДУ В СТЕПЬ ДЛЯ УЧАСТИЯ В ВООРУЖЕННОМ ВЫСТУПЛЕНИИ ПРОТИВ СОВЛАСТИ; по этому поводу АЙМАУТОВ 29.XI-29 г. показал:

«...В 1927-28 г.г., когда я был в Чимкенте, мне через какого то казаха служащего ДУЛАТОВ передавал, что в случае какой-либо тревоги нужно уходить в степь (л.д. 66, т. XI).

7. БЕРЕМЖАНОВ ГАЗЫМБЕК, 33 лет, казах, агроном, с высшим образованием (заграничным), беспартийный, гражд. СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) в том, что являлся членом подпольной к.-р. организации. Об этом БЕРЕМЖАНОВ дал следующие показания:

«... В 1921 году в Ташкенте группа лиц: ДУЛАТОВ Мир Якуб, ДОСМУХАМЕД Халиль и Джанымше, Карим ДЖАЛЕНОВ, ИСПУЛОВ Мирза Газы в целях подготовки, на случай свержения Советской влас-

ти. защиты казахской степи, создали подпольную организацию. Указанные выше ДУЛАТОВ и ДОСМУХАМЕДОВ Халиль послали в 1921 году меня к ВАЛИДОВУ в Бухару с целью выяснить его дальнейшую деятельность....»

«Я по этому поводу, в прошлые свои показания, говорил неправду, т.к. не хотел никого выдавать...» (л.д. 80, т. IV).

2) В ТОМ, ЧТО, НАХОДЯСЬ ЗАГРАНИЦЕЙ, ОН ВХОДИЛ В КРУГИ БЕЛОЙ ВОСТОЧНОЙ ЭМИГРАЦИИ, ВОЗГЛАВЛЯЕМОЙ ВАЛИДОВЫМ – ЧОКАЕВЫМ.

«...В 1924 году в Берлине я встретился с ВАЛИДОВЫМ. Он жил с нами по соседству в течение года, после чего уехал в Турцию. В своих разговорах со мной он развивал мысль об организации независимости всех народов Средней Азии...»

Во время нахождения ВАЛИДОВА вне Германии БЕРЕМЖАНОВ поддерживал с ним связи через переписку. Для этой цели у БЕРЕМЖАНОВА находился шифр. Для связи между ВАЛИДОВЫМ и БЕРЕМЖАНОВЫМ, с одной стороны, и «Алаш-Ордынцами» – в СССР – с другой, этот же шифр был послан через БИТЛЕУОВА в СССР:

«...Находясь в Берлине ВАЛИДОВ, при отъезде в СССР БИТЛЕУОВА Дамуллы, передал таковому (1924 г.) шифр, который он просил передать ДУЛАТОВУ, чтобы он по нем писал ему ВАЛИДОВУ письма. Такой же шифр находился у меня и ВАЛИДОВА...» (л.д. 80, т. IV).

«...По отъезду из Берлина в Турцию, ВАЛИДОВ со мной переписывался, главным образом, по вопросам ориенталистики... Из политической переписки он писал о том, чтобы я писал в журнал «Ени-Туркестан» и ругал, что я боюсь туда писать». (Там же).

8. ЮСУПОВ АХМЕТ-САФА, 34 лет, казах, со средним образованием, быв. член ВКП(б), исключен за преступления, с/осведомитель ППОГПУ Казахстана, в 1925 году был под судом, обвинялся по 113 чт. У.К.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В ТОМ, ЧТО СОСТОЯЛ В КОЛЧАКОВСКОЙ КОНТРАЗВЕДКЕ (дело-формуляр).

2) В ТОМ, ЧТО СОСТОЯЛ В ПОДПОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ.

«... Я решил высказать все, что знаю... поэтому прежде всего разрешите мне поговорить со следующим членом Вашей организации: ЮСУПОВ Сафа (и др. 11 ч.) (Показ ДУЛАТОВА, стр. 17, т. IV).

3) В ТОМ, ЧТО БУДУЧИ СЕКРЕТНЫМ ОСВЕДОМИТЕЛЕМ И ЗНАЯ О ПОСЫЛКЕ ОРГАНИЗАЦИЕЙ К ВАЛИДОВУ БЕРЕМЖАНОВА НЕ СООБЩИЛ ОБ ЭТОМ В ОРГАНЫ ОГПУ. По этому поводу он показал:

«... мне было известно о поездке по поручению организации ДУ-

ЛАТОВА к ВАЛИДОВУ – БЕРЕМЖАНОВУ, об этом мне говорил сам БЕРЕМЖАНОВ. Я об этом скрыл, т.к. не хотел выдавать товарищей...» (л.д. 76, т. IV).

9. БОЛГАМБАЕВ ХАЙРЕТДИН, 35 лет, казах, беспартийный, педагог.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В ТОМ, ЧТО СОСТОЯЛ В ПОДПОЛЬНОЙ КАЗАХСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ:

«... я решил высказать все, что знаю... поэтому прежде всего разрешите мне поговорить со следующими членами нашей организации... БОЛГАМБАЕВ Хайретдин...» (Показания ДУЛАТОВА, т. IV, стр. 17).

2) БУДУЧИ ЧЛЕНОМ ОРГАНИЗАЦИИ ПОСЫЛАЛСЯ В ВАЛИДОВСКИЙ К.-Р.СТАН ДЛЯ ПЕРЕГОВОРОВ О БОРЬБЕ С СОВВЛАСТЬЮ. БОЛГАМБАЕВ об этом показывает следующее:

«... Весной 21 года я выехал из гор. Оренбурга в г. Ташкент по официально командировке от Наркомпроса... Кроме того, я имел еще секретное поручение от имени БУКЕЙХАНОВА, БАЙТУРСУНОВА и САРСЕНОВА Биахмета для переговоров с ВАЛИДОВЫМ Заки, скрывавшимся в то время на территории Бухарской Народной Республики. Поводом для такого поручения послужило письмо ВАЛИДОВА, присланное им на имя БУКЕЙХАНОВА или БАЙТУРСЫНОВА, в котором он просил командировать ему человека из г. Оренбурга для личных с ним переговоров...» (л.д. 197, т. I-й).

10. ДЖУМАБАЕВ МАГЖАН, 46 лет, казах, сын бая скотовода, беспартийный, педагог-литератор.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) в том, что состоял в подпольной казахской организации:

«... я решил высказать все, что знаю... поэтому прежде всего разрешите мне поговорить со следующими членами нашей организации... ДЖУМАБАЕВ Магжан» (Заявление ДУЛАТОВА от 19.IX-29 г., л.д. 17, т. 1).

2) В ТОМ, ЧТО ОРГАНИЗОВАЛ НЕЛЕГАЛЬНЫЙ, НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИЙ КРУЖОК «АЛКА», ОСУЩЕСТВЛЯВШИЙ ВЛИЯНИЕ НА КАЗАХСКУЮ ПЕЧАТЬ И ЛИТЕРАТУРУ:

«... О существовании «Алка» я знал и слышал приблизительно в 1925 году. Организован этот кружок был по инициативе ДЖУМАБАЕВА еще в Москве. Это было нелегальное общество, организованное под видом литературной организации (Показ. БАЙДИЛЬДИНА, л.д. 252, т. 1).

Сам обвиняемый ДЖУМАБАЕВ о кружке «Алка» дает следующие объяснения: «... Кружка «Алка» организовано не было... Я написал критическую программную статью о направлении литературы под названием «Алка» с которой ознакомил САРЕМБИНА ЖАКЕНА, АМАН-

ГАЛИ СЕГИЗБАЕВА. С этими двумя товарищами была разобрана статья, внесены дополнения и изменения, потом мы ее переписали и разослали по почте: в Семипалатинск АУЭЗОВУ Мухтару, в Ташкент группе АЙМАУТОВА Юсупбека, БАЙТАСОВА и друг. Кому еще посылали эту программу, точно не помню. Помню, что мы ее посылали для просмотра и одобрения нашей установки» (л.д. 350, 351, т. 1).

11. БАЙТАСОВ АБДУЛЛА, 28 лет, казах, педагог, студент Восточного факультета САГУ, беспартийный.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В ТОМ, ЧТО БУДУЧИ СВЯЗАННЫМ С ПОДПОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ, РУКОВОДИМОЙ ДУЛАТОВЫМ.

«... я решил высказать все, что знаю... поэтому прежде всего разрешите мне поговорить со следующими членами нашей организации.... БАЙТАСОВ Абдулла...» (заявл. ДУЛАТОВА от 19.IX, л.д. 17, т. IV).

«... Что касается БАЙТАСОВА, то я его знаю последние несколько лет, как осужденного «Алаш-Орде» (Дулатов, л.д. 96, т. IV).

2) ПРИНИМАЛ УЧАСТИЕ В ОРГАНИЗАЦИИ НЕЛЕГАЛЬНОГО НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОГО КРУЖКА «АЛКА» (см. выше показания ДЖУМАБАЕВА, л.д. 350, 351 т. 1-б).

По вопросу об участии в кружке «Алка» БАЙТАСОВ дал следующие показания:

«... В 1925 году ДЖУМАБАЕВЫМ Магжаном на мое имя из Москвы для группы АЙМАУТОВА, КЕМЕНГЕРОВА, ИСХАКОВА было прислано для обсуждения и дачи своего заключения письмо о направлении казахской литературы под названием «Алка» ...

«... Все перечисленные выше лица письмо это читали, оно переходило из рук в руки, но организованных собраний по обсуждению ее, кажется, не было» (л.д. 352, т. 1-б).

Вообще же по вопросу о к-р. своей работе БАЙТАСОВ дал следующие показания: «... В Дулатовской подпольной организации я не участвовал. Никакой к-р. работы я не вел» (л.д. 93, т. IV).

12. ОМАРОВ ЭЛЬДЕС, 37 лет, казах, учитель, беспартийный, поданный СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В ТОМ, ЧТО СОСТОЯЛ ЧЛЕНОМ ПОДПОЛЬНОЙ К.-Р. ОРГАНИЗАЦИИ:

«... я решил высказать все, что знаю... поэтому прежде всего разрешите мне поговорить со следующими членами нашей организации... ОМАРОВ Эльдес ...» (Заявл. ДУЛАТОВА от 19.IX-30 г. л.д. 17, т. IV).

2) В ТОМ, ЧТО ПРИНИМАЛ УЧАСТИЕ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕЛЕГАЛЬНОГО НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОГО КРУЖКА «АЛКА» в гор. Оренбурге.

Свидетель САРСЕМБИН, говоря о собрании в Оренбурге в январе 1925 года кружка «Алка», показал:

«... АЙМАУТОВ целиком одобрил платформу и предложил собрать всех лиц, которые о ней знают. Таким образом, мы собрались с ним на квартире АЛДУНГАРОВА следующих лиц: АЙМАУТОВА, ОМАРОВА Эльдеса, СЕГИЗБАЕВА Амангалия, АЛДУНГАРОВА, БАЙТУРСУНОВА, участвовал также и я. Совещание решило, что платформу нужно опубликовать и если будут ответы на нее со стороны коммунистов, то защиту ее поручили АЛДУНГАРОВУ, как члену партии и АЙМАУТОВУ».

13. ДЖАЛЕНОВ КАРИМ, 30 лет, казах, беспартийный, преподаватель.

ОБВИНЯЕТСЯ в том, что СОСТОЯЛ В ТАШКЕНТЕ В ПОДПОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ, ВЫПОЛНЯЯ ОБЯЗАННОСТИ СЕКРЕТАРЯ ОРГАНИЗАЦИИ.

ДЖАЛЕНОВ по этому поводу показал: «... Я считаю себя виновным в том, что в 1921 г. состоял в подпольной организации. 1922 году еще были совещания организации, но затем она распалась...» (л.д. 92, т. IV).

К этой же группе «Алаш-Ордынцев» необходимо отнести БИТЛЕУОВА, который в 24 году, возвращаясь с учения из Германии, привез с собой Валидовский шифр, который был им передан ДУЛАТОВУ МИР ЯКУБУ.

14. БИТЛЕУОВ ДАМУЛЛА, 28 лет, казах, беспартийный, служащий.

ОБВИНЯЕТСЯ в том,

1) ЧТО БУДУЧИ НА УЧЕБЕ ЗАГРАНИЦЕЙ ИМЕЛ СВЯЗИ С КРУГАМИ БЕЛОЙ ВОСТОЧНОЙ ЭМИГРАЦИИ, – в лице ВАЛИДОВА, от которого привез руководителям к-р. организации ДУЛАТОВУ и БАЙТУРСУНОВУ зашифрованное письмо и шифр.

Обвиняемый БИТЛЕУОВ по этому поводу показал: «...ВАЛИДОВ как-то в беседе со мной говорил: «я пишу историю». Указал при этом, что он в берлинской библиотеке нашел в рукописях одну старинную историю на турецком языке. В этот раз ВАЛИДОВ дал мне передачи ДУЛАТОВУ свою фотографическую карточку, заснятую при переходе им границы и вместе с этой карточкой зашифрованную записку для передачи ДУЛАТОВУ. Все это было передано по принадлежности лично ДУЛАТОВУ (л.д. 127, т. 1-а).

С руководителями вышеперечисленной группы «Алаш-Ордынцев» (Дулатов, Испулов, Байтурсинов) была связана группа баев, подлежащих выселению, которые должны были организовать восстание, но не успели. Об этом один руководителей восстания в Кустанайском округе НАУРУЗБЕКОВ Ормамбек показал:

«...**БАРМАКОВ Омар** и **ГАЛИЕВ Сейтбек** послали к баю аула №10 **ТЛЕУЛИНУ** Накипу, какого-то гражданина с тем, чтобы поднять восстание, организовать сарбаз и помешать этой кампании. Благодаря этому, подлежащие выселению баи: **ДУЛАТОВ АСКАР** (брат Мир Якуба), **БУЛТУРУКОВ** Оспан, **ТУЙГУМБЕКОВ** Дюзен, **ИСМАГАМБЕТОВ** Дюзен, **ИСМАГАМБЕТОВ** Темиржан, **БАРЛЫБАЕВ** Жарахмет, **ЖУРКАКОВ** Кулахмет, **КЕНШИМБАЕВ** Дархан, **УРАЗБЕКОВ** Абдулла сгруппировались вокруг **ТЛЕУЛИНА**, но выступить они не успели, т.к. были арестованы» (л.д. т. IV).

Персональное обвинение указанных баев сводится к следующему:

15. **ДУЛАТОВ АСКАР**, 61 года, казах, скотовод-бай, беспартийный, подданный СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В ТОМ, БУДУЧИ СВЯЗАННЫМ СО СВОИМ БРАТОМ **ДУЛАТОВЫМ МИР-ЯКУБОМ**, руководителем к-р. организации, СОЗДАЛ В **НАУРУЗУМСКОМ РАЙОНЕ, КУСТАНАЙСКОГО ОКРУГА, КОНТРЕВОЛЮЦИОННУЮ БАЙСКУЮ ГРУППИРОВКУ**.

«... В целях осуществления своих идей, баи заставили аулсоветов не подчиняться представителям власти (уполномоченным) и проводили по-своему кампании. Активным руководителем этих группировок является известный Аскар **ДУЛАТОВ** – брат его Мир Якуб **ДУЛАТОВ** является руководителем алаш-ордынских отрядов...

А.ДУЛАТОВ перед проведением кампании конфискации со своим одноаульцем **АЛЫМКУЛОВЫМ**. По приезду в аул **А.ДУЛАТОВ** распространил такие слухи, что в «Кустанае по всем учреждениям повешены черные флаги, что-то особенно случилось у советской власти» (т. III, л.д. 25).

2) в том, что **ПОДГАТАВЛИВАЛ С ДРУГИМИ БАЯМИ ВОССТАНИЕ ПРОТИВ СОВВЛАСТИ** (см. выше показания **НАУРУЗБЕКОВА**).

16. **БОЛТУРУКОВ ОСПАН**, 57 лет, казах, бай, б.аксакал, беспартийный.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) в том, что принимал активное участие В **ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОНТРЕВОЛЮЦИОННОЙ ГРУППИРОВКИ**.

«... Секретные собрания аула №8 об избрании в аул совет **САТБАЕВА** (бая), на каковом присутствовали: **БАРИНБАЕВ**, **ТОЙГЫМБЕКОВ** из 10 аула, Аскар **ДУЛАТОВ**, **УРАЗБЕКОВ**, **ТЛЕУОВ**, **ОСПАН БОЛТУРУКОВ**...

На основании влияния вышеуказанных аксакалов аулсовет аула №8 начинает даже отбирать скот у бедноты, который получили от конфискации и передают аткаминерам и аксакалам...» (л.д. 7, т. III).

Доказательством к-р. вредности Оспан **БОЛТУРУКОВ** и друг. баев

является следующее постановления собрания бедняков и батраков Наурзумского района аула №8, состоявшееся 4.1-29 года.

«... Общее собрание ходатайствует перед вышестоящими органами, принять самые решительные и репрессивные меры через Совсуд – в отношении лиц, заключенных органами ОГПУ аула №8 гр. ДУЛАТОВА А., БОЛТОРУКОВА, ТЛЕУЛИНА, ТОЙГЫМБЕКОВА, САТБАЕВА и др., как лиц явно тормозящих в деле советизации аула, препятствующих развитию культурной жизни такового». (л.д. 206, т. III).

2) В ТОМ, ЧТО ПОДГОТАВЛИВАЛ ВМЕСТЕ С ДРУГИМИ БАЯМИ ВОССТАНИЕ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (см. выше показания НАУРЗБЕКОВА).

17. ТУЙГУМБЕКОВ ДЮЗЕН, 42 лет, казах, крупный бай, беспартийный, гр-н СССР. (Умер в бол.Бут.Тюр.27.П-30 г.)

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В ТОМ, ЧТО ЯВЛЯЛСЯ АКТИВНЫМ УЧАСТНИКОМ КОНТРЕВОЛЮЦИОННОЙ БАЙСКОЙ ГРУППИРОВКИ (см. выше абзац о БОЛТУРУКОВЕ).

2) В ТОМ, ЧТО ПОДГОТАВЛИВАЛ ВМЕСТЕ С ДРУГИМИ БАЯМИ ВОССТАНИЕ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (см. выше показания НАУРУЗБЕКОВА).

18. ИСМАГАМБЕТОВ ТЕМИРЖАН, 41 год, казах, скотовод-бай, беспартийный, гр-н СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: 1) В ТОМ, ЧТО, УЧАСТВУЯ В КОНТРЕВОЛЮЦИОННОЙ БАЙСКОЙ ГРУППИРОВКЕ, РАСПРОСТРАНЯЛ К-Р. АГИТАЦИЮ И ПРОВОКАЦИОННЫЕ СЛУХИ О СКОРОМ ПАДЕНИИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ, ТЕРРОРИЗУЯ БЕДНОТУ.

«...После ареста А.ДУЛАТОВА, ТОЙГЫМБЕКОВА и друг., оставшиеся их приспешники: КЕНШИНБАЕВ, УРАЗБАЕВ, ЖУРКАКОВ, ИСМАГАМБЕТОВ, МУРАТОВ, САЙДЫБЕКОВ и БЕРМАГАМБЕТОВ устраивали организационные протесты против аульной бедности, говоря им «Ваша власть долго не будет существовать, все равно свое осуществим, Вам будет плохо». Разослали по всем местам своих людей, снабжаются оружием». (л.д. 20, т. III).

2) в том, что ПОДГОТАВЛИВАЛ ВМЕСТЕ С ДРУГИМИ БАЯМИ ВОССТАНИЕ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (см. выше показания НАУРУЗБЕКОВА).

19. ПАРЛЫБАЕВ ЖАРАХМЕТ, 55 лет, казах, крупный бай, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: 1) в том, что, СОСТОЯ В БАЙСКОЙ ГРУППИРОВКЕ ПОДГОТАВЛИВАЛ ВМЕСТЕ С ДРУГИМИ БАЯМИ ВОССТАНИЕ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (см. выше показания НАУРУЗБЕКОВА).

20. ЖУРКАКОВ Кулахмет, 30 лет, казах, зажиточный, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: 1) в том, что, ВХОДЯ В БАЙСКУЮ ГРУППИРОВКУ, УЧАСТВОВАЛ В НЕЛЕГАЛЬНЫХ СОБРАНИЯХ БАЕВ, НА КОТОРЫХ ОБСУЖДАЛСЯ ВОПРОС О ЗАХВАТЕ В СВОИ РУКИ НИЗОВОГО СОВАППАРАТА (л.д. 2 и 3, т. III).

Кроме того, после ареста ДУЛАТОВА и ТОЙГЫМБЕКОВА Дюзен, он с УРАЗБЕКОВЫМ являлся организатором толпы, намеревающейся отбить их:

«...Когда арестованных вели из Тургая в Кустанай остановились переночевать в 8-м ауле. В ту ночь там было со стороны около 100 человек, большинство которых аткаминеры. Цель этих съехавшихся была переговорить со своими людьми и вырвать из под ареста, хотя бы и пришлось употребить на это силу. УРАЗБЕКОВ Абдулла и ЖУРКАКОВ помогли тогда Дюзену переговорить с нужными ему аткаминерами...» (л.д. 119, т. III, показания Байтургана).

2) В том, что ВМЕСТЕ С ДРУГИМИ БАЯМИ ПОДГОТАВЛИВАЛИ ВОССТАНИЕ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (см. выше показания НАУРУЗБЕКОВА).

21. КЕНЖИМБАЕВ ДАРХАН, 38 лет, казах, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: 1) в том, что, ВХОДЯ В БАЙСКУЮ КОНТРРЕВОЛЮЦИОННУЮ ГРУППИРОВКУ НАУРЗУМСКОГО РАЙОНА, ВЕЛ АНТИСОВЕТСКУЮ АГИТАЦИЮ.

2) В том, что ВМЕСТЕ С БАЯМИ, ВХОДЯЩИМИ В УКАЗАННУЮ ГРУППИРОВКУ, ПОДГОТАВЛИВАЛ ВОССТАНИЕ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (см. выше показания НАУРУЗБЕКОВА).

22. УРАЗБЕКОВ АБДУЛЛА, 38 лет, казах, скотовод-зажиточный, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: 1) в том, что, ВХОДЯ В КОНТРРЕВОЛЮЦИОННУЮ БАЙСКУЮ ГРУППИРОВКУ, РАСПРОСТРАНЯЛ ПРОВОКАЦИОННЫЕ СЛУХИ И УЧАСТВОВАЛ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАЙСТВА ЗА ЗАХВАТ НИЗОВОГО СОВЕТСКОГО АППАРАТА, А ТАКЖЕ В ПОПЫТКЕ ОСВОБОДИТЬ ДУЛАТОВА АСКАРА и друг. (см. абзац о ЖУРКАКОВЕ).

2) В том, что ВМЕСТЕ С БАЯМИ, ВХОДИВШИМИ В УКАЗАННУЮ ГРУППИРОВКУ, ПОДГОТАВЛИВАЛ ВОССТАНИЕ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (см. выше показания НАУРУЗБЕКОВА).

23. ИСПУЛОВ ЕСЕНБАЙ, 65 лет, казах, бай, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что ВХОДЯ В К-Р. БАЙСКУЮ ГРУППИРОВКУ, ВОЗГЛАВЛЯЕМУЮ ДУЛАТОВЫМ Аскаром, ПРИНЯЛ УЧАСТИЕ В ОРГАНИЗАЦИИ ДЕМОНСТРАЦИИ, С ЦЕЛЬЮ ОСВОБОЖДЕНИЯ АРЕСТОВАННЫХ ДУЛАТОВА АСКАРА и других.

«... Известно, что 8-й и 9-й аулы Наурзумского района раньше были

плацдармом «Алаш-Орды» и следы этого существуют до сих пор. Например, во время перевыборов 1928-29 года все бай вышеупомянутых аулов: ДУЗЕН ТОЙГЫМБЕКОВ, БОЛТУРУКОВ Оспан, Накип, Аскар ДУЛАТОВ и друг. объединились, созывали совещания и старались проводить в Советы своих людей.... После их ареста мы слышали, что оставшиеся их сторонники объединились и связались с бывшими знаменитыми баями, вроде АНТМАТАЕВА аксакала «Алаша», что они говорили «если нас арестуют, то им жить не больше трех дней» и что они организовали аткаминеров: ИСПУЛОВА Есембая, БАРГЫШБАЕВА Джан-Ахмета, Саргабаева Мирзагалия, Исмагамбетова Тамыржана, МУРАТОВА Турекула, чтобы выступить против уполномоченных района...

Когда арестованных вели из Тургая в Кустанай, они остановились переночевать в 8-м ауле. В ту ночь в ауле было собрано около 100 человек, большинство которых состояло из вышеупомянутых аткаминеров и их людей. Цель этих съехавшихся была переговорить со своими людьми и вырвать их под ареста хотя бы и пришлось употребить на это силу» (л.д. 149 и 150, т. III-й).

24. МУРАТОВ ТУРЕКУЛ, 37 лет, бай, казах, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что ВХОДЯ В ТУ ЖЕ БАЙСКУЮ ГРУППИРОВКУ, ВЕЛ АНТИСОВЕТСКУЮ АГИТАЦИЮ И ПРИНЯЛ УЧАСТИЕ В ДЕМОНСТРАЦИИ, НАПРАВЛЕННОЙ К ОСВОБОЖДЕНИЮ ИЗ ПОД СТРАЖИ ДУЛАТОВА АСКАРА и друг. (см. абзац об ИСПУЛОВЕ ЕСЕНБАЕ).

25. САТБАЕВ ИБРАГИМ, 25 лет, казах, зажиточный, беспартийный, быв. пред. аулсовета аула №8 Наурзумского района.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что БУДУЧИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕМ АУЛСОВЕТА и состоя в байской к-р. группировке, проводил линию защиты БАЙСКИХ ИНТЕРЕСОВ И УЧАСТВОВАЛ НА НЕЛЕГАЛЬНЫХ БАЙСКИХ СОБРАНИЯХ.

«... Председатель аулсовета ИБРАГИМ САТБАЕВ был одним из первых орудуи баев... Например, ДУЗЕН ТОЙГЫМБЕКОВ (обвиняется по делу, см. выше), житель 8-го аула, по закону должен был платить и налоги и подвергаться конфискации. Но его сват ЗАКИР КЕТАГЕНОВ и ЖУРКАКОВ (обвиняется по делу, см. выше) сочли его хозяйство отдельным и не трогали его, за что Дузен дал Журкакову на временное пользование своего иноходца, а Сатбаеву две кошмы...

Перед последними выборами Уразбеков Дузен и др. созвали тайное собрание и Дузен предложил оставить всякие мелкие вопросы и переизбрать на будущих выборах старого председателя совета Сатбаева...

Когда Сатбаев был председателем Совета, отобрал скот Ковано Джо-ядекова, полученный им из конфискационного имущества, его самого

лишил голоса. САТБАЕВ думал, что если лишит голоса этого бедняка под предлогом слабоумия, то ему легче будет отделаться даже, в случае, если дело дойдет до суда». (л.д. 149 и 150, т. III-й).

БАНДА АДИЛЕВА

На ряду с к-р. байской группировкой Аскара ДУЛАТОВА руководящее ядро «алаш-ордынцев» возлагало большие задачи банду АДИЛЕВА, находящуюся в отдаленном – Сары-Суйском районе (см. показания Адилева и Дулатова). Деятельность этой банды характеризуется следующим показанием свидетеля ТОКСАМБАЕВА Нугмана:

«... Политически опасными и уголовными преступниками являются четверо, а именно: Байсеит, Мукуш, Аскар и Абуали АДИЛЕВЫ. Это могу подтвердить следующими данными: весной 1920 г. Байсеитом были убиты два скотокрада без суда и следствия... В 1921 г. Адилевыми – Мукушем и Байсеитом было организовано убийство АБУБАКИРОВА, по прозвищу «Кара-Ногай» и его товарищем Шала. В этом убийстве участвовали, помимо АДИЛЕВЫХ, – Ортыкбай Алин, Мухамедья Орымбаев, Дженсен Ф.Н. из 10-го аула, Мадыбек К., б. Тарактинской вол. Аскар Адилев в 1924 году, в бытность стар. милиционер... в Сары-Су убил гр-на (бедняка) Асылбека...

Они, Адилевы, с самого начала революции терроризировали все местное население, что хотят, что им понравится у казахов, скот, кошмы и друг. Берут. Если кто не дает, то они отбирают силой, путем всевозможных угроз и насилий. Постоянно и непрерывно имеют связь с руководителями уголовных бандшаек Мадыбеком и Битымбаем...» (л.д. 130 и 131, т. II).

В период подготовки к конфискации байских хозяйств АДИЛЕВЫ стремятся сконцентрировать вокруг себя все бандитские элементы Сары-Суйского района для оказания вооруженного сопротивления конфискации:

«...Адилевы Мукуш и Байсеит собрали казахов, в том числе бедняков, подлежащих конфискации байского имущества... На этом собрании они обратились с просьбой к баям помочь им – АДИЛЕВЫМ собрать казахов, имеющих оружия для сопротивления экспедиции». (Л.д. 73, т. II. Показания Рыскулбекова, Доспулова).

«...После совещания Адилевы на горке вырыли окопы, расставили вокруг своего аула охрану, и лошадей держали готовыми во всякое время к бегству...» (т. II).

Летом 1928 года они устроили совещание главарей отдельных шаек Кенчимова Мадыбека, Токманбаева Бакая и Абдыкеева Битымбая (они все вместе участвовали в 1922 году по разоружению отряда милиционеров и расстрелу начальника отряда Абубакирова. Дело велось в ГПУ, затем было передано в Наркомюст)».

Обвинения участников этой шайки сводятся к следующему:

26. АДИЛЕВ АСКАР, 24 лет, казах, середняк, беспартийный, состоял под следствием за убийство.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) в том, что УЧАСТВОВАЛ СО СВОИМИ БРАТЬЯМИ ДИНЬМУХАМЕДОМ (Мукуш) И БАЙСЕИТОМ в подготовке **ВООРУЖЕННОГО ВЫСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ СОВВЛАСТИ:**

«... Адилевы Мукуш и Байсеит собрали казахов в том числе бедняков, подлежащих конфискации байского имущества...

На этом же собрании они обратились с просьбой к баям помочь им – Адилевым – собрать казахов, имеющих оружие для сопротивления экспедиции...

Кроме Мукуша и Байсеита, из братьев Адилевых на указанном собрании присутствовали еще два брата Адилевых – Абуали и Аскар» (л.д. 73, т. III, показания Рыскулбека и см. абзац об Акпаре Ибраеве; л.д. 55, т. II-а).

2) В УБИЙСТВЕ ЧЕЛОВЕКА ИЗ ЗА МЕСТИ В 1924 ГОДУ (л.д. 149, 150, т. II).

27. АДИЛЕВ АБУАЛИ, 39 лет, казах, скотовод, бедняк, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ, в том, что **ВМЕСТЕ СО СВОИМИ БРАТЬЯМИ ПОДГОТАВЛИВАЛ ВООРУЖЕННОЕ ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ** (см. абзац об АДИЛЕВЕ Аскаре и ИБРАЕВЕ Акпаре).

28. АДИЛЕВ АБУБАКИР, 37 лет, казах, бедняк, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что **СОСТОЯ В ШАЙКЕ СВОИХ БРАТЬЕВ ПРИНЯЛ УЧАСТИЕ В ПОДГОТОВКЕ ВООРУЖЕННОГО СОПРОТИВЛЕНИЯ КАМПАНИИ ПО КОНФИСКАЦИИ:**

«... в то время, когда экспедиция находилась в ауле Али-Кунанова, в ауле Адилевых состоялось совещание, на котором участвовали: Байсеит, Мукуш, Аскар, Абубакир, Джолдасбай и Абуали – братья Адилевы, джигиты последних Нурлан Карибаев и Акпар Ибраев, конфискованный бай Аргынбаев и друг... На этом совещании было решено организовать сопротивление экспедиции, проводящей конфискацию у баев...» (л.д. 79, т. III, на обор., показания Мустафы Сартаева).

29. АКПАР ИБРАЕВ, 25 лет, казах, батрак-бедняк, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что, **СОСТОЯ В БАНДЕ АДИЛЕВА** Диньмухамеда принимал активное участие в подготовке вооруженного сопротивления конфискации байских хозяйств:

«...Мукуш (Диньмухамед) и Байсеит активно действовали по организации сопротивления экспедиции по проведению конфискации. Они разъезжали по аулам с целью привлечения на свою сторону граждан,

совместно с подлежащими конфискации баями устраивали совещания. Как, например, я сам лично видал, как Мукуш с Байсеитом, Нурланом и АКПАР ИБРАЕВЫМ с винтовками ездили в аул граждан Имамбая Ботамбаева и друг». (л.д. 54, т. II-а).

«...когда экспедиция находилась в ауле Али Кунанова, Мукуш и Байсеит Адилевы, вблизи своего аула на буре вырыли четыре окопа, в которых они сами дежурили на случай обороны и вооруженного сопротивления экспедиции, если последняя приедет в их аул. В окопах также находились джигиты – АКПАР ИБРАЕВ и Нурлан Карибаев, также наш брат Аскар» (л.д. 55, т. II-а).

Обвиняемый Аскар Ибраев в своем показании (см. 95, 96 и 106 листы, т. II)

«...виновным себя в предъявленном обвинении – в участии на совещании в ауле Адилевых, по вопросу о методах сопротивления о экспедиции, в участии в сооружении окопов для тех же целей – ПРИЗНАЛ...» (л.д. 106, т. II).

30. КАРИБАЕВ НУРЛАН. 28 лет, казах, бедняк, беспартийный, подданный СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: 1) в том, что ОСУЩЕСТВЛЯЛ СВЯЗ МЕЖДУ АДИЛЕВЫМ И ЕГО ШАЙКОЙ С ОДНОЙ СТОРОНЫ И ОРГАНИЗАЦИЕЙ «АЛАШ-ОРДЫНЦЕВ», возглавляемой ДУЛАТОВЫМ МИР ЯКУБОМ и друг - с другой (т. 1-ый, стр. 43, 44, 45, 46, 47);

2) в том, что ВМЕСТЕ С АДИЛЕВЫМ ПРИНИМАЛ УЧАСТИЕ В ПОДГОТОВКЕ ВООРУЖЕННОГО СОПРОТИВЛЕНИЯ КАМПАНИИ ПО КОНФИСКАЦИИ (см. выше об АДИЛЕВЫХ и АКБАРЕ АКПАЕВЕ).

31. БАЙДУЛЛАЕВ АГАБЕК, 27 лет, казах, середняк, беспартийный, состоя под следствием и находясь под стражей по делу взяточничестве, бежал из Чимкентского домзака, скрываясь до момента поимки (л.д. 136, т. 1-й).

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что БЕЖАЛ С ПОМОЩЬЮ АДИЛЕВА Диньмухамеда ИЗ ПОД СТРАЖИ И ПРИСОЕДИНИВШИСЬ К ЕГО ШАЙКЕ ОСУЩЕСТВЛЯЛ СВЯЗИ ШАЙКИ С ОРГАНИЗАЦИЕЙ «АЛАШ-ОРДЫНЦЕВ» (л.д. 272-276, т. 1-а).

С шайкой АДИЛЕВА поддерживали связи уголовно-скотокрадческие шайки Тарактинского района.

По этому поводу свидетель РЫСКУЛБЕК ДОСПУЛОВ показал следующее:

«... обращались ли братья АДИЛЕВЫ к руководителям уголовных бандшаек Мадыбеку, Битымбаю и Бакаю с просьбой оказать им содействие в вооруженном сопротивлении экспедиции при проведении ею конфискации байского имущества – я не знаю... но хорошо знаю, что они, АДИЛЕВЫ, с ними имели связь до последнего времени, например,

Байсеиту летом 1928 года Мадыбек, Битымбай и Бакай собрали 7 лошадей, 3 верблюдов и 400 руб. денег...» (т. III, л.д. 74).

Бандиты этих уголовных шаек ныне арестованные, каждый в отдельности, обвиняются в следующем:

32. АРГЫМБАЕВ Мухамедья, 29 лет, казах, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что В 1922 ГОДУ СПОСОБСТВОВАЛ РАЗОРУЖЕНИЮ ОТРЯДА АУБАКИРОВА И ЕГО УБИЙСТВУ (см. л.д. 130, т. II).

33. АЛИН АРТЫКБАЙ, 32 лет, казах, бай, имущество конфисковано согласно декрета Каз.ЦИК-а в 1928 г.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том же, что и АРГЫМБАЕВ МУХАМЕДЬЯ, т.е. В СОУЧАСТИИ РАЗОРУЖЕНИЮ ОТРЯДА АУБАКИРОВА И ЕГО УБИЙСТВЕ 1922 г. (см. л.д. 130, т. II).

34. КЕНЧИМОВ МАДЫБЕК, 46 лет, казах, бай, беспартийный, гражданин СССР. Роль КЕНЧИМОВА характеризуется следующим показанием Биттибая АБДЫКЕЕВА:

«...Мадыбек Кенчимов, в бывшей Тарактинской волости является одним из авторитетных и влиятельных лиц, ни одно предложение, ни одно желание Мадыбека не остается без выполнения, скот ли Мадыбек просит или предлагается выполнить другие его поручения, население всегда выполняет его приказания» (л.д. 76, т. III).

«...В июне месяце 1928 г. Мадыбек отобрал печать и штамп у председельсовета, избранного в последнюю выбранную кампанию Кашкымбаева Сарсембека и передал их Суюндук САПАКОВУ...» (там же на обороте).

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что ВЕЛ ПОДГОТОВКУ К ОКАЗАНИЮ ВООРУЖЕННОГО СОПРОТВИВЛЕНИЯ КОНФИСКАЦИИ БАЙСКИХ ХОЗЯЙСТВ И РУКОВОДИЛ ДЕЙСТВИЯМИ БАНДШАЕК АБДЫКЕЕВА И ТОКМАНБАЕВА:

«... в сентябре месяце 1928 года конфискованные баи из Акмолинского округа сбежали на Сары-Су и явились к Мадыбеку Кенчимову, Битымбаю Абдыкееву и просили у последних помощи или содействия на случай погони за ними из Акмолинска. Мадыбек и Битымбай собрали бедноту и устроили совещание по поводу защиты акмолинских баев.

Мадыбек советовал этим баям уехать на р. Чу и там скрываться. Когда эти баи уехали на Чу, из Акмолинска прибыл отряд милиции около 12 чел. Этот отряд в качестве заложника взял сына Битымбая Тунгатара. Тогда Битымбай и Мадыбек собрали много казахов и пошли к отряду требовать выдачи сына Битымбая, который и был отпущен...» (л.д. 76, т. III).

«...Затем, когда отряд поехал на Чу за этими баями, то последние в это время находились у руководителя уголовной шайки Бакая, который

против Акмолотряда открыл ружейный огонь, но в последствии сбежал...» (л.д. 76 и 77, т. III).

35. ТОКМАНБАЕВ БАКАЙ, 25 лет, казах, профессионал-скотокрадц, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что ВОЗГЛАВЛЯЛ БАНДИТСКО-СКОТОКРАДЧЕКУЮ ШАЙКУ И В СВЯЗИ С КОНФИСКАЦИЕЙ БАЙСКОГО ИМУЩЕСТВА ПРИНЯЛ УЧАСТИЕ В ПОДГОТОВКЕ ВООРУЖЕННОГО СОПРОТИВЛЕНИЯ КАМПАНИИ ПО КОНФИСКАЦИИ И ВСТУПАЛ В ПЕРЕСТРЕЛКУ С ОТРЯДАМИ МИЛИЦИИ, ПРЕСЛЕДОВАВШИМИ ПОДЛЕЖАЩИХ КОНФИСКАЦИИ БАЕВ (т. II, см. абзац о КЕНЧИМОВЕ).

36. АБДЫКЕЕВ БИТЫМБАЙ, 35 лет, казах, профессионал-скотокрадц, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что ВОЗГЛАВЛЯЯ БАНДИТСКУЮ ШАЙКУ ПОД РУКОВОДСТВОМ КЕНЧИМОВА оказывал сопротивление отряду милиции, проводившему конфискацию байских хозяйств (см. абзац о КЕНЧИМОВЕ) и отбил у отряда милиции своего сына, взятого в качестве заложника (л.д. 76, т. II).

37. АБДЫКЕЕВ БИТТИБАЙ, 40 лет, казах, середняк, беспартийный, профессионал-скотокрад, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что СОСТОЯЛ В УГОЛОВНО-СКОТОКРАДЧЕСКОЙ БАНДШАЙКЕ СВОЕГО БРАТА БИТЫМБАЯ.

38. БЕКТУРСЫНОВ БАЖАН, 51 года, казах, середняк, беспартийный.

ОБВИНЯЕТСЯ: 1) в том, что ПРИНИМАЛ УЧАСТИЕ В РАЗОРУЖЕНИИ ОТРЯДА И РАССТРЕЛЕ АБУБАКИРОВА;

2) в том, что УЧАСТВОВАЛ В УГОЛОВНО-СКОТОКРАДЧЕСКОЙ ШАЙКЕ КЕНЧИМОВА (см. 137 и 138 л.д., т. II).

39. МАЙЛИЕВ ЕРКЕ, 40 лет, казах, бедняк, профессионал-скотокрад, беспартийный, подданный СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что ЯВЛЯЛСЯ УЧАСТНИКОМ БАНДИТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАЙКИ ТОКМАНБАЕВА БАКАЯ.

40. ТУРУСПЕКОВ АБДРАХМАН, 37 лет, казах, профессионал-скотокрад, бедняк, беспартийный, подданный СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что ЯВЛЯЛСЯ УЧАСТНИКОМ ШАЙКИ ТОКМАНБАЕВА БАКАЯ.

41. МУХАНОВ КАКЕН, 26 лет, казах, бедняк, профессионал-скотокрад, беспартийный, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что ЯВЛЯЛСЯ УЧАСТНИКОМ ШАЙКИ ТОКМАНБАЕВА БАКАЯ.

К числу обвиняемых по данному делу относится.

42. КУЛМУРАТОВ Тажибай, 38 лет, казах, беспартийный, в 1926 году был осужден по 113 ст., на 3 года 4 мес., амнистирован.

ОБВИНЯЕТСЯ: в том, что СПОСОБСТВОВАЛ ПОБЕГУ ИЗ Кзыл Ордынского Домзака БАЙСЕИТА АДИЛЕВА И ПОСЛЕ ПОБЕГА УКРЫВАЛ ЕГО (см. т. 1-й).

43. **БАЙДИЛЬДИН АБДРАХМАН.** 32 лет, казах, быв. член ВКП(б), исключен в 1929 году за службу в колчаковского контрразведке, журналист, гражданин СССР.

ОБВИНЯЕТСЯ: 1) в том, что СОСТОЯЛ СЕКРЕТНЫМ АГЕНТОМ КОЛЧАКОВСКОЙ КОНТРРАЗВЕДКИ.

БАЙДИЛЬДИН, рассказывая о его вербовке контрразведкой штаба 3-й колчаковской армии показал:

«...Я решил дать формальное согласие. Я так и сделал. Татарин (вербовщик) взял с меня письменное обязательство в следующей, примерно редакции: Я, Байдильдин, даю свое согласие быть сотрудником – осведомителем штаба 3-й армии...» (л.д. 361, т. 1-б).

2) в том, что БУДУЧИ СВЯЗАН С ЛИДЕРАМИ ПОДПОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ДУЛАТОВЫМ и друг. ВЕЛ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКУЮ ПРОПАГАНДУ И АГИТАЦИЮ (см. его показания, л.д. 250 по 256, т. 1-б).

Считая, что следствием дело закончено и все вышеуказанные преступления доказаны, ПОЛАГАЛ-БЫ:

1). Привлечь в качестве обвиняемых:

1. БАЙТУРСЫНОВА Ахмета – по 58/2, 58/4 и 58/11 УК
2. ДУЛАТОВА МИР ЯКУБА – по 58/2, 58/4 и 58/11 УК
3. ИСПУЛОВА МИРЗА ГАЗЫ – по 58/2 и 58/11 УК
4. ГАББАСОВА ХАЛИЛЯ – по 58/2 УК
5. АДИЛЕВА ДИНЬМУХАМЕДА – по 58/2, 58/8 и 58/11 УК
6. АЙМАУТОВА ДЖУСУПБЕКА – по 58/2, 58/8 и 58/11 УК
7. БЕРЕМЖАНОВА ГАЗЫМБЕКА – по 58/4 и 58/11 ст. УК
8. ЮСУПОВА АХМЕТ САФА – по 58/11, 58/13 ст.ст. УК
9. БОЛГАМБАЕВА ХАИРЕТДИНА – по 58/11 ст. УК
10. ДЖУМАБАЕВА МАГЖАН – по 58/11 ст.УК
11. БАЙТАСОВА АБДУЛЛУ – по 58/11 ст.УК
12. ОМАРОВА ЭЛЬДЕС – по 58/11 ст. УК
13. БИТЛЕУОВА ДАМУЛЛА – по 58/4 ст. УК
14. ДЖАЛЕНОВА КАРИМА – по 58/11 ст.УК
15. ДУЛАТОВА АСКАРА – по 58/2 и 58/11 ст.ст. УК
16. БОЛТУРУКОВА ОСПАНА – по 58/2 и 58/11 ст.ст. УК
17. ТУЙГЫМБЕКОВА ДЮЗЕН – по 58/2 и 58/11 ст.ст. УК
18. ИСМАГАМБЕТОВА ТЕМИРЖАН – по 58/2 и 58/11 ст.ст. УК
19. БАРЛЫБАЕВА ЖАРАХМЕТА – по 58/2 и 58/11 ст.ст. УК
20. ЖУРКАКОВА КУЛАХМЕТА – по 58/2 и 58/11 ст.ст. УК
21. КЕНШИМБАЕВА ДАРХАНА – по 58/2 и 58/11 ст.ст. УК
22. УРАЗБЕКОВА АБДУЛЛА – по 58/2 и 58/11 ст.ст. УК

23. ИСПУЛОВА ЕСЕНБАЙ – по 58/11 ст. УК
24. МУРАТОВА ТУРЕКУЛА – по 58/11 ст. УК
25. САТБАЕВА ИБРАГИМА – по 58/10 ст. УК
26. АДИЛЕВА АСКАРА – по 58/2 и 136 ст.ст. УК
27. АДИЛЕВА АБДУАЛИ – по 58/2 ст. УК
28. АДИЛЕВА АБУБАКИРА – по 58/2 ст. УК
29. АКПАРА ИБРАЕВА – по 58/2 ст. УК
30. КАРИБАЕВА НУРЛАНА – по 58/2 и 58/11 ст.ст. УК
31. БАЙДУЛЛАЕВА АГАБЕКА – по 58/11 и 82 ст.ст. УК
32. АРГЫМБАЕВА МУХАМЕДЬЯ – по 58/10 ст. УК
33. АЛИНА АРТЫКБАЙ – по 58/10 ст. УК
34. КЕНЧИМОВА МАДЫБЕК – по 58/2 и 59/3 ст.ст. УК
35. ТОКМАНБАЕВА БАКАЙ – по 58/2 и 59/3 ст.ст. УК
36. АБДЫКЕЕВА БИТЫМБАЙ – по 58/2 и 59/3 ст.ст. УК
37. АБДЫКЕЕВА ПИТТИБАЙ – по 59/3 ст. УК
38. БЕКТУРСУНОВА БАЖАН – по 59/3 ст. УК
39. МАЙЛИЕВА ЕРКЕ – по 59/3 ст. УК
40. ТУРУСПЕКОВА АБДРАХМАНА – по 59/3 ст. УК
41. МУХАНОВА КАКЕН – по 59/3 ст. УК
42. КУЛМУРАТОВА ТАЖИБАЯ – по 81 ст. УК
43. БАЙДИЛЬДИНА АБДРАХМАНА – по 58/10 и 58/13 ст.ст. УК

II. Руководствуясь постановлением Президиума ЦИК СССР от 9.IV-27 г. – передать дело на рассмотрение Коллеги ОГПУ.

III. Дело в отношении ТЛЕУЛИНА НАКИПА и ТУЙГУМБЕКОВА ДЮЗЕНА – за смертью ПРЕКРАТИТЬ.

СПРАВКА: Все арестованные находятся под стражей в Бутырской тюрьме. Срок содержания продлен През. ЦИК СССР до 31.III-30 г.

ПОМНАЧ 2 ОТД (Павлов)

«СОГЛАСЕН»: – ПОМНАЧ ВООГПУ (Соболев)

«УТВЕРЖДАЮ»: – НАЧ ВО (Дьяков).

(№31) ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ЗАСЕДАНИЯ КОЛЛЕГИИ ОГПУ (СУДЕБНОЕ) 4 АПРЕЛЯ 1930 ГОДА

СЛУШАЛИ:

Дело № 78754 по обвинению гр.

гр. Байтурсынова Ахмета,

Дулатова Мир-Якуба по 58/2, 58/4, 58/11, 58/10 ст. УК.

Испулова Мирзагазы по 58/2, 58/11, 58/10 ст. УК

Габбасова Халел по 58/2 ст.УК

Адилева Динмухамеда, Аймауытова Джусупбека по 58/2, 58/8, 58/11 и 58/10 ст.УК

Беремжанова Газымбека по 58/4, 58/11 и 58/10 ст.УК
Юсупова Ахмедсафу по 58/1, 58/13 и 58/10 ст.УК
Болганбаева Х-на, Жумабаева Магжана, Байтасова Абдуллу, Омарова Элдеса, Джаленова Карима по 58/11 и 58/10 ст.УК
Битлеуова Дамуллу по 58/4 ст.УК
Дулатова Аспара по 58/4 ст.УК.³⁰

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Байтурсынова Ахмета,
2. Дулатова Мир-Якуба,
3. Испулова Мирзагазы,
4. Габбасова Халела,
5. Адилева Динмухаммеда,
6. Аймауытова Джусупбека,
7. Беремжанова Газымбека,
8. Юсупова Ахмедсафу,
9. Кенчимова Мадибека,
10. Токманбаева Бакая,
11. Абдыкеева Бакая,
12. Абдыкеева Питтимбая,
13. Байдильдина Абдрахмана

расстрелять!

14. Битлеуова Дамуллу,
15. Дулатова Аскара,
16. Болтурукова Оспана,
17. Исмагамбетова Темиржана,
18. Барлыбаева Тарахмета,
19. Журкакова Кулахмета,
20. Испулова Есенбая

приговорить к высшей мере наказания с заменой заключением в концлагерь сроком на 10 лет.

21. Жумабаева Магжана,
22. Омарова Елдеса,
23. Урзабекова Абдуллу,
24. Сатбаева Ибрагима,
25. Адилева Аскара,
26. Адилева Абуали,
27. Адилева Абубакира

заключить в концлагерь сроком на 10 лет.

28. Болгамбаева Хай-на,
29. Байтасова Абдуллу

заключить в концлагерь сроком на 5 лет с заменой высылкой через ПП ОГПУ в Северный край на тот же срок.

³⁰ (Жиыны төменде гизимде көрсетилген 42 адам - Т.Ж.)

30. Жаленова Карима,
31. Кенжимбаева Дархана,
32. Муратова Турегула,
33. Ибраева Акпара,
34. Карибаева Нурлана,
35. Байдуллаева Агабека

заключить в концлагерь сроком на 5 лет.

ИМУЩЕСТВО ОСУЖДЕННЫХ:

- Байтурсынова Ахмета,
Дулатова Мир-Якуба,
Адилева Динмухаммед (Мукуш),
Жумабаева Магжана,
Дулатова Аскара,
Болтурукова Оспана,
Исмагамбетова Темиржана,
Барлыбаева Жалахмета
Испулова Есенбая,
Муратова Турегула,
Кенчимова Мадибек

конфисковать с оставлением трудовой нормы.

36. Аргымбаева Мухамедию,
37. Алим Аргынбая,
38. Бектурсынова Божана,
39. Майлиева Ерке,
40. Турдебекова Абдрахмана,
41. Муханова Какена,
42. Кулмуратова Тажибая

заключить в концлагерь сроком на 3 года.

Секретарь коллегии ОГПУ (қолы)

VII том, 309 стр.

**(№32) 8 ЯНВАРЯ, 1931 ГОДА,
СЛУШАЛИ, ПЕРЕСМОТРЕЛИ ДЕЛО**

ПОСТАНОВИЛ:

Постановление коллегии ОГПУ от 4/IV 1930 года в отношении гр.гр.:

- Беремжанова Газымбека,
Испулова Мирзагазы,
Дулатова Мир-Якуба,
Байтурсынова Ахмета,

АННУЛИРОВАТЬ.

VII том, 331 стр.

1928-1929 жылдары алаш қайраткерлерінің бірінші тобының үстінен
жүргізілген тергеудің соңы

Досмухамедов имѣетъ зачтенными семинарїи для начинающихъ по исторїи римскаго права и семинарїи для подготовленныхъ *по условному праву*

Юридическому факультету
Сверхъ того _____ подвергался испытаніямъ изъ ниже-слѣдующихъ прослушанныхъ имъ предметовъ другихъ учебныхъ плановъ и получилъ слѣдующія отмѣтки:

Въ удостовѣреніе чего, на основаніи ст. 77 Общаго Дѣла ИМПЕРАТОРСКИХЪ Россійскихъ Университетовъ 28 Августа 1864 года, выдано

Досмухамедову
это свидѣтельство отъ Юридическаго Факультета ИМПЕРАТОРСКАГО Московскаго Университета за надлежащей подписью и съ приложеніемъ Университетской печати *капитанъ Г. Жу* 1864 года, за № *125*

Свидѣтельство это вѣдомъ на жительство служить не можетъ.

Деканъ Юридическаго Факультета

Секретарь Факультета

Секретарь Собора

Выпускное свидѣтельство № 175 поименованнаго
Досмухамедова

921 / 3029

11

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Представитель сего Давыд Давыдович
Давыд Давыдович
 вѣронсповѣданія, иудейскіе, родинѣишійся
в 1892 года въ Гришино Владиміръ
 по званію Слѣд. Волостной Гришинскій Районъ
Гришинскій Районъ Владиміръ
 принять былъ въ число студентовъ ИМПЕРАТОРСКАГО Московскаго Универси-
 тета въ август 1908 года, зачисленъ на Юридическій факультетъ, во время
 пребыванія на ~~которомъ~~ получилъ зачетъ восьми полугодій, выполнялъ требованія
 утвержденнаго Министерствомъ Народнаго Просвѣщенія учебнаго плана для спе-
 циалистовъ по гражданскому праву, подвергался полукурсовымъ испытаніямъ
 согласно требованіямъ этого плана и получилъ слѣдующія отмітки:

По предметамъ ОБЩЕЙ группы:

✓ 1. Энциклопедія права		208
✓ 2. Исторія римскаго права		209
✓ 3. Международное право (общій курсъ)	} в.ч.	209
✓ 4. Финансовое право (общій курсъ)		209
✓ 5. Исторія русскаго права		208
✓ 6. Исторія философіи права		208
✓ 7. Теорія политической экономіи		207

По предметамъ учебнаго плана для специалистовъ по ГРАЖДАНСКОМУ ПРАВУ:

✓ 1. Система римскаго права	ч - 209
✓ 2. Мѣстное гражданское право	в.ч - 209
✓ 3. Гражданскій процессъ	в.ч - 208
✓ 4. Торговое право	в.ч - 208
✓ 5. Торговый и конкурсный процессъ	в.ч - 208
✓ 6. Частное международное право	в.ч - 208
✓ 7. Уголовное право (особенная часть)	в.ч - 209
✓ 8. Уголовный процессъ	в.ч - 209
✓ 9. Церковное право (по особому плану)	в.ч - 209

М.В.Д.
УРАЛЬСКОЕ
Областное Правленіе
Отд. II Распор.
Столъ I

Копія.

УДОСТОВЕРЕНІЕ.

II Юн я 1910 г.

№. 7774 г.Уральскъ.

Настоящее удостовѣреніе дано Уральскимъ Областнымъ Правленіемъ окончившему курсъ юридическаго фа-культета ИМПЕРАТОРСКАГО Московскаго Университета Джаншъ Досмухамедову въ томъ, что онъ, Досмухамедовъ, освобождается отъ обязательства служить въ Уральской области, по назначенію Областнаго Правленія, за полученную изъ земскихъ сборовъ Уральской области стипендію во время прохожденія курса, почему со стороны Областнаго Правленія ыль имѣется препятствій къ выдачъ на руки Досмухамедову диплома и другихъ документовъ изъ канцеляріи Университета.

Подписи.

АТТЕСТАТЪ

Данъ сей сему курсу и курсу Туркменско-Бухаринской Вол. Уральской Обл. Оренбург. Досмухамедову, меклиштанскому прокурору, родившемуся въ 1887 году въ киргизской степи Уральской области, _____ въ томъ, что она, окончивъ въ Уральскомъ войсковомъ реальномъ училищѣ въ августъ 1899 года, _____ при окончаніи новогеніи обучаясь по II-мъ классу 1905 года и кончивъ полный курсъ по основному предмету. Ни окончательнымъ испытаніемъ она, Досмухамедовъ оказала слѣдующіе успѣхи:

№ 1191

- Въ Законъ Божіе (не обучалась),
- » Русскому языку хороши (4),
- » Нѣмецкому языку хороши (4),
- » Французскому языку удовлетворительно (3),
- » Математикѣ, а именно:
- » Арифметикѣ хороши (4),
- » Алгебрѣ отличны (3),
- » Геометріи хороши (4),
- » Тригонометріи хороши (4),
- » Исторіи отличны (5),
- » Географіи хороши (4),
- » Всесторонней исторіи хороши (4),
- » Физикѣ хороши (4),
- » Рисованіи хороши (4),
- » Черченіи удовлетворительно (3).

При поступленіи въ гражданскую службу она, Досмухамедовъ пользуется правомъ, изложеннымъ въ ст. 99 Г.в. Зак. ш. III

(изв. 1876 г.) Уст. о ст. по выш. отъ нрав. По ошибкѣ по
лонской повинности онъ получилъ льготы по образованію,
присвоенныя учебнымъ заведеніямъ второго разряда.

Во сомнѣніе относительно чего и выдать ему. *Вослуживъ медаль*
сей антепостатиз за подлежащую повинность, съ приложеніемъ
къ начини училища.

Г. Урликъ. *наста* « 24 » мая 1905 года.

Директора *П. Свѣтлицова*

Ис. об. Инспектора

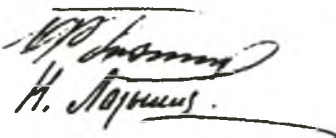
Законоучитель

Преподаватели:

Секретарь Совета

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Настоящее свидетельство выдано отъ Военнаго Губернатора Уральской Области окончившему Уральское Войсковое Реальное училище Джанше ДОСМУХАМЕДОВУ въ томъ, что онъ за время проживанія въ гор. Уральске ни въ чемъ указывающемъ па его политическую неблагонадежность замеченъ не былъ. Что подписомъ съ приложеніемъ казенной печати удостоверяется. Гербовой сборъ полученъ. Мая 24 дня 1906 г. |Подписи|

СВИДЕТЕЛЬСТВО

Дано сіе окончившему Уральское войсковое реальное училище Джанше Досмухамедову въ томъ, что общество №. I аула Джамбейтинской волости Уральскаго уезда Уральской области, къ которому принадлежать упомянутый Досмухамедовъ, ничего не имѣетъ противъ дальнѣйшаго продолженія имъ, Досмухамедовымъ своего образованія въ высш. учебныхъ заведеніяхъ, что удостоверяю старшина №. I аула Джамбейтинской волости.

Джамбейтинскій базаръ, іюня 5 дня 1906 г. Подлинность свид. сего удостоверяю подписомъ и приложеніемъ должностной печати, іюня 5 дня 1906 г. Управитель Джамбейтинской волости.

М.В.Д.
Управитель
Джамбейтинской волости
Уральск. уезда

Удостовереніе

Урал.Обл. Дано сіе киргизу Уральской Области Уральск. Уезда 5 іюня 1906 Джамбейтинской волости №. I аула Джанше Досмухамедову №. 1367. въ томъ, что онъ действительно родился въ 1887 году въ месте своей приписки. |Подписи|

2554

В. Н. Кошк
Его Превосходительству

22 АН

Военному Ректору Московского Универ

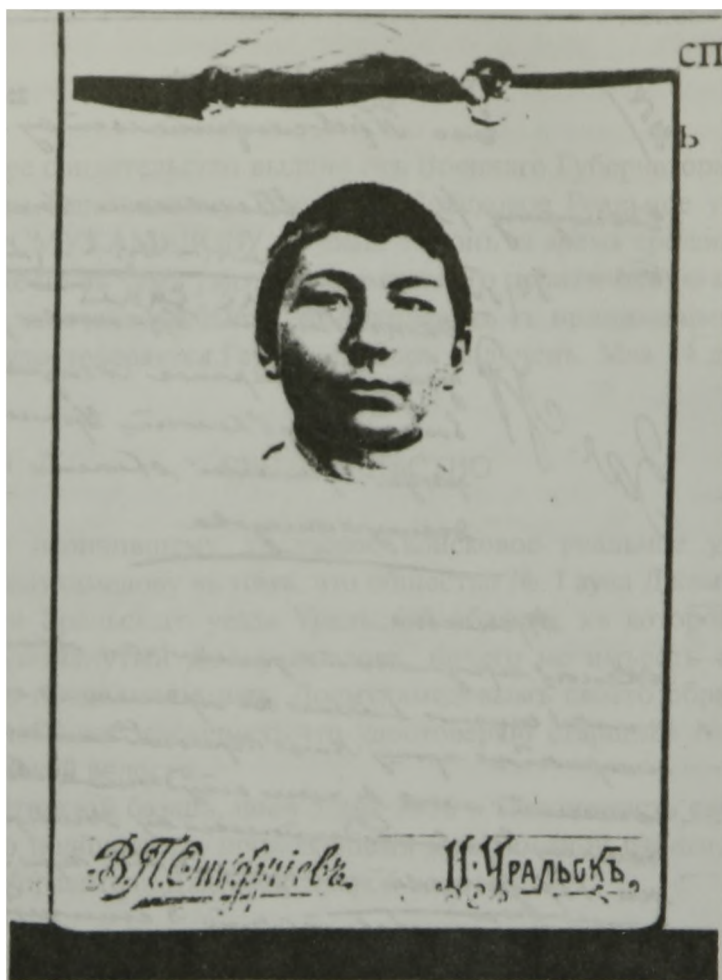
ситета 22/10/1917

Зар. Ж

Лет. 10 закл
Окончил курс Французской
университета Киприса и лауреат
Дипломатического Коллежия Французской
университета Французской Области Да
восточных дел

Прошение

Александр Александрович Гаврилов сын Александрович
и имеет желание поступить на юридический факультет
и окончить курс в Высшем Политехническом училище
заключив с ним в число студентов. Вступительный
Курс Высшего Политехнического Университета
на юридический факультет; при этом
иметь честь прибавить, что я с сим прошением
Французского Областного Правления
уже прошено приложить следующие
документы: свидетельство об окончании
за 7 кл. французского университета, аттестат
классов, меморандум свидетельства, свидетельство
университетское об окончании и 1 фотография
личная. Карточка

№ 529,

1906 года.

№ 529

ДѢЛО

КАНЦЕЛЯРИИ ПО СТУДЕНЧЕСКИМЪ ДѢЛАМЪ

ИМПЕРАТОРСКАГО Московскаго Университета.

Послуха и Ровъ Джанша

суд
суд
суд

ИСТОРИЧЕСКИЙ
МУЗЕЙ
МОСКВА

Здравствуй, Кудес!

Спасибо большое за денотский пе-
ревод, который я получила как раз
к празднику.

Я все время сильно болею,
перевыкаю с трудом, много с
сердцем, головой, нет сил.

Как твои глаза? Тамона ли
операция? Как вообще твоё
здоровье? Какие новости дома?

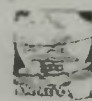
Зима у нас была тяжёлая, погода
неустойчивая, поэтому все мы
чувствовали себя неважно.

Но сейчас дело идет к теплу,
скоро будет лето, самое лучшее
время года.

Спасибо твоей дочке, которая
пишет мне хорошие письма.

Лините, буду ждать ответа.

6/III 86. Ольга.

Уральская обл,
Чингирлад,
ул. Степная, д. 1

Куаншамеву
Кудесу

113191. Москва, 5-й общинский
7/8, кв 82 Дос. Мухамедова
Ольга.

418530

Последнее письмо Досмухамедовой Ольги Константиновны
родственнику Жаханши – Куаншамеву Кудесу

343(47)
P. 77

چەر جۈزۈنڭ نەزەرىيەسى، بىر كىتاب

ر. س. ف. س. ر. دڭ
قىلمىس زاڭى

1926 جىل بىرىنشى مايدا دەيىن وز گەرس قوسىلمىستارى
مەنەن

تەرجىمان باشقارغان جاماندا دوستامەدە زام

بىلىمىشۈشى ۈزبەكىستان زاڭ كومىسسارىياتى مەنەننى زاڭ باشقارغان بولسىمەن

Жер жүзінің еңбекшілері бірігіндер

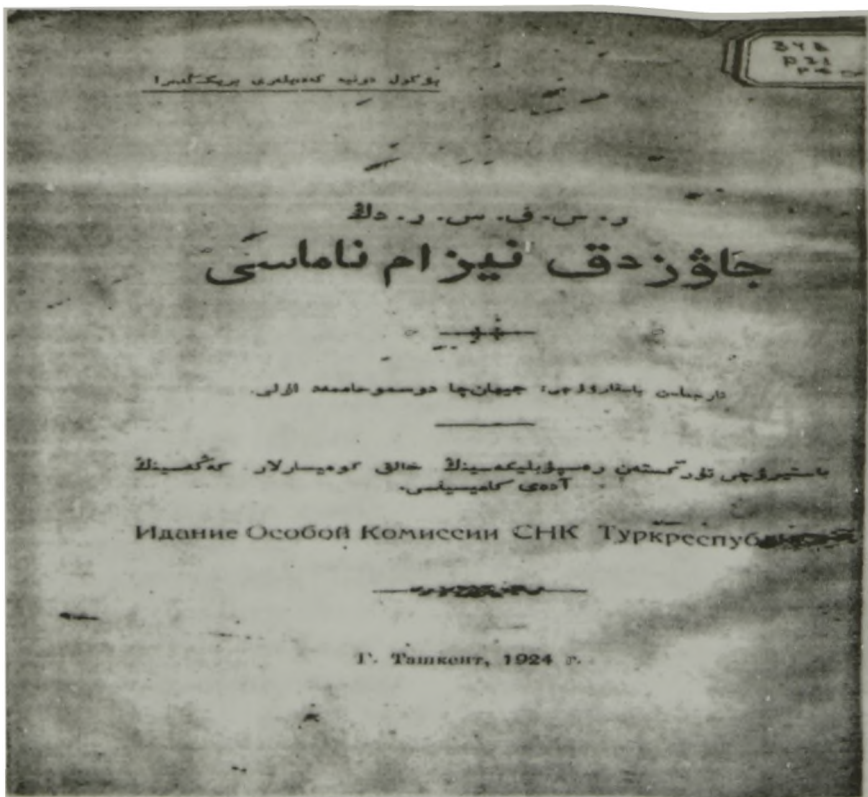
РСФСР-дың
ҚЫЛМЫС ЗАҢЫ

1926 жыл бірінші майға дейін
өзгеріс қосымшаларымен

Тәржімасын (аудармасын) басқарған
Жаһанша Досмұхамедұлы

Бастырушы Өзбекстан Заң Комиссариат жаңындағы
Заң бастыру бөлімі

Переводное издание Уголовного кодекса РСФСР
с изменениями и дополнениями до мая 1926 г.
под руководством Ж. Досмухамедова

Бүкүл дүние кедейлери биригіндер

**РСФСР-дың
«ЖАУЫЗДЫҚ НИЗАМНАМАСЫ»**

Тәржімасын (аудармасын) басқарушы
Жаһанша Досмухамедов

Бастырушы Түркістан Республикасының
Халық Комиссарлар
Кенесінің Әдейі (арнайы) Комиссиясы

Издание Особой Комиссии СНК Туркеспублики

г. Ташкент 1924 г.

**Переводное издание Уголовного кодекса РСФСР
под руководством Ж. Досмухамедова**

ЎЗБЕКISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR
MAHKAMASI HUZURIDAGI BOSH ARXIV
BOSHQARMASI

Областное Управление архивами
417000, г. Уральск
ул. Дмитриева, 85

ЎЗБЕКISTON RESPUBLIKASI
MARKAZIY DAVLAT ARXIVI
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКISTАН

ARXIV MA'LUMOTNOMASI
АРХИВНАЯ СПРАВКА
760043, G'ankent sh. Chilonzor ko'chas, 2
tel: 77 04-80, 77-06-68, 77-36-60
10.10.2005 № 12 - 13165
sohb. barga

В просмотренных документах архивных фондов «Совет Народных Комиссаров Туркестанской АССР», «ЦИК Советов рабочих, دهقانских красноармейский депутатов УзССР», «Министерство юстиции УзССР», «Министерство юстиции Туркестанской АССР», «Центральный исполнительный комитет Советов Туркеспублики» и именованном каталоге советского периода имеются:

1. «Протокол

Общего собрания курсантов Юридических Курсов при Наркомюсте в количестве 91 курсантов из общего числа 112 слушателей с участием представителей администрации:

... т. Дос-Мухамедова (имя, отчество – не указано). Собрание состоялось 7 февраля 1924г.».

Основание: ЦГА РУ, ф. Р-25, оп 1, д. 1613, лл 49.

2. Краткий отчет по учебной части.

«Состав Преподавателей на 14 февраля 1924г.

Мужгруппа (так в док.)

Фамилия	Образован ценз (так в док.)	Препоп стаж
... 2. Дос-Мухамедов (так в док.)	Высшее	Более 3 л.

Основание: ЦГА РУ, ф. Р-25, оп 1, д. 1613, л 53

Других сведений не обнаружено.

Директор

И. А. Абдуллаев
Л. П. Арифжанова

И. А. Абдуллаев

Зав. отделом
Исп. Арифжанова

Л. П. Арифжанова

Копия

Прокуратура Союза ССР

ПРОКУРОР
гор. Москвы

№ 70- 1086

9 декабря 1957 г

Повокуанецкая ул 27

г.р. ДОС- МУХАМЕДОВОЙ О.К.

Хавско-Наболовский пер д.11 к.1
7, кв 265

Сообщая, что постановлением прокурора в
1938 году был осужден Ваш муж - Дос-Мухамедов Д.
постановлением Президиума Мосгорсуда от 2. XII-57
года по протесту прокурора г. Москвы отменено и
дело в отношении него прекращено.

Официальная справка о прекращении дела
будет Вам выслана Мосгорсудом.

Зав. Прокурора гор. Москвы
Старший Советник Юстиции - подпись/ ЗОТОВ/

В. Мартин

Александр В. М.

2-2 131
Тимофеев

Справка с прокуратуры г. Москвы о прекращении дела
в отношении Ж. Досмухамедова

Протокол допроса

424

1930 года Декабрь 7 дня.
г. Тамбов об Игорье Ксенофондовиче
непоименованного в качестве Безвредного дознавателя

при чем он показал:
имя и фамилия Дос-Мухамедов Абдугалия Дос-Мухамедович

Место рождения Москва, Шаболов-Ховский пер., Д 11, кв 265
или рождения Уральский округ, Екатеринбургский район

политическое положение беспартийный

прошлом кажес

участие в революциях Служил на судебном ведомстве
Февральской революции Служил в различных странах (австрия, чехословакия)
Октябрьской революции Служил в Управлении "Сибирь" в Москве

образование Высшее юридическое, Москва Моск. Ун-та

текущее положение кажес

родителей родился? нет, в. с. Декучаев

допрашиваемого нет

был ли под судом или следствием ни когда

подвергался репрессиям за политические убеждения, когда, кем и где нет

связан ли в родстве с потерпевшим или заявителем нет

служил ли в Красной армии (когда, где и сколько) нет

служил ли в белой армии (в какой, когда и где) нет

отношение к воинской повинности не отбывал, как казак (казачество)

Дос-Мухамедов ПОКАЗАЛ

**Ж. Досмухамедұлы туралы ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Алматы қаласы
Алматы облысы бойынша департаментінен алынған құжат**

КАЗАКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК
КОМИТЕТІНІН
АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ МЕН
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША
ДЕПАРТАМЕНТІ

ДЕПАРТАМЕНТ
КОМИТЕТА НАЦИОНАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПО ГОРОДУ АЛМАТЫ
И АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Адрес: Алматы қ. Бейбітшілік к-сі, 275-А,
т. 609550, факс 427912

Адрес: г. Алматы, ул. Бейбітская, 275-А,
т. 609550, факс 427912

26 августа 2001 г.

№ 0-384

Президенту Казахской
Академии образования
им. И. Алтынсарина
Озганбасу О.

480100, г. Алматы, ул. Жамбыл, 25

На № 1-01-359 от 24.07.2001 г.

В Департаменте КНБ РК по г. Алматы и Алматинской области хранится архивное уголовное дело № 06610 производства 1930-1932 годов, по которому проходят бывшие члены партии Алаш и Алашордынского правительства, в том числе и Д. Досмухамедов. Все следственные материалы дела касаются «контрреволюционной» деятельности обвиняемых в 1918-1920 годах.

Досмухамедов Джаганша, 1883 года рождения, уроженец Джамбейтинского района Уральского округа, с высшим юридическим образованием, окончил Московский университет. До февральской революции служил в Министерстве юстиции, был членом особого совещания по выработке Закона об Учредительном Собрании, депутатом парламента и одним из организаторов партии «Алаш» и «Алашордынского» правительства.

Проживая в г. Москве и работая в Центральном правлении «Скотовод» старшим экономистом, 30 октября 1930 года был арестован и постановлением Тройки при ПП ОГПУ в Казахстане от 20 апреля 1932 года по ст.ст. 58-7-8-11 и 59-3 УК РСФСР осужден к заключению в концлагерь на 5 лет с заменой, высылкой в Центральную Черноземную область в г. Воронеж на тот же срок.

Определением судебной коллегии по уголовным делам Верховного суда Казахской ССР от 28 февраля 1958 года постановление Тройки от 20 апреля 1932 года отменено и дело в отношении Д. Досмухамедова прекращено за отсутствием состава преступления, то есть он реабилитирован.

Каких-либо других сведений о жизни и деятельности, а так же о дальнейшей судьбе Д. Досмухамедова в материалах дела не имеется.

Заместитель начальника
Департамента

А. Дуйсекеев

КазССР

Копия .

А.ОГАРГИ ООТ

Адметти Исламов, Б. Мурат Исламов, А.

Жыгмо мох. № 22/015

Верховный Суд
КазССР
Али-Ата, ул. 8-места, 13.

28 марта 1958 г.

С П Р А В К А

Уголовное дело по обвинению Досмухамедова Джаганна рассмотрено судебной коллегией по уголовным делам Верховного Суда КазССР 28 февраля 1958 года.

Постановление бывшей тройки при ЦК ОГПУ в КазССР от 20 апреля 1952 года в отношении Досмухамедова Джаганна отменено в дело пронаводством предпринято за отсутствием состава преступления.

Зам. председателя
Верховного Суда КазССР

/ Королькова /

Справка с Верховного суда КазССР об отмене постановления
бывшей тройки при ЦК ОГПУ и прекращении дела
в отношении Ж. Досмухамедова

Министерство Юстиции
РСФСР
МОСКОВСКИЙ ГОРОДСКОЙ СУД
13 / XII - 1957 г.
№ 5 по 1811/57
Каланчевская 48

Копия

СПРАВКА

Дело по обвинению ДОС-МУХАМЕДОВА Джага
пересмотрено Президиумом Московского Городского
суда 2 декабря 1957 года

Постановление розыска при управлении НКВ
по Московской области от 16 июля 1938 год
отменено, а дело в отношении ДОС-МУХАМЕДОВА
Джагяна 1887 года рождения, производством
прекращено, за отсутствием состава преступления
в его действиях

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
МОСКОВСКОГО ГОРОДСКОГО СУДА - подпись /Л. ГРОМОВ/

Гербовая печать: Московский
городской Суд

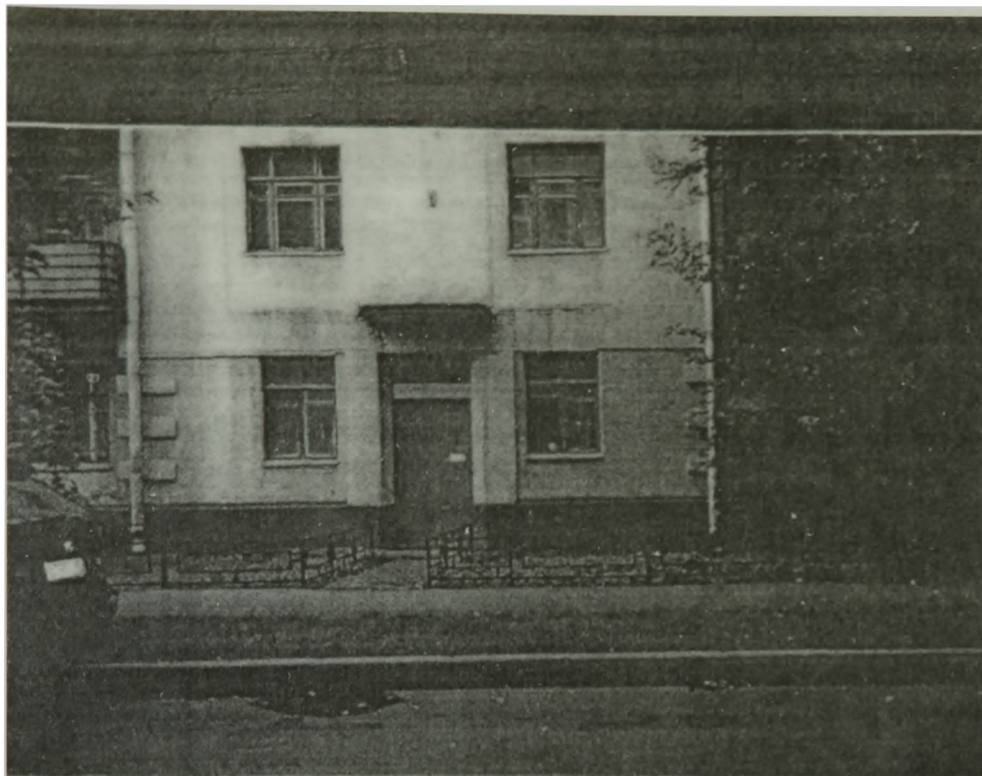
Б. Мухомедов 6

Алексеева Е. М.

2-283 20
Алексеева

Справка с Московского городского суда
о прекращении дела в отношении Ж. Досмухамедова
за отсутствием состава преступления

г. Москва, Шаболовка-Хавский переулок,
район, где жил Ж. Досмухамедов
в конце 1920-х и в начале 1930-х гг.

Печать Отдела по управлению
бюджетом и финансами Ақша

Ж. Досмухамедұлының ақталуы туралы Мәскеу мұрағатынан алынған құжат

МИНИСТЕРСТВО ЮСТИЦИИ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

МОСКОВСКИЙ
ГОРОДСКОЙ СУД

127080, г. Москва, Воеводский пер, 8

17.04

1994 г. №

№

от

СПРАВКА

по делу № 5 пс - 1811/57

Дело по обвинению Дос-Мухамедова Джаганша, 1887 года рождения, уроженца быв. Уральской области, Джалитайтинского района, казача, до революции товарища прокурора Томского окружного суда, с февраля и до октября революции зам. председателя Всероссийского мусульманского комитета, с 1917 года по 1920 год одного из руководителей Кавказского контрреволюционного националистического буржуазного правительства Алаш-Орды, ранее в 1930 году судимого по ст. 58-10 и 58-11 УК РСФСР, до ареста инвалида, осужденного (без указания статьи) за то, что он являлся одним из руководителей контрреволюционной националистической повстанческой организации, занимался наборкой повстанческих кадров, обрабатывал людей в контрреволюционном националистическом духе, к высшей мере наказания расстрелу, рассмотрено Президиумом Московского городского суда 2 декабря 1957 года.

Установление тройки при УНКВД СССР по Московской области от 16 июля 1938 года в отношении Дос-Мухамедова Джаганша отмечено и дело производством прекращено за отсутствием состава преступления.

Дос-Мухамедов Джаганша по настоящему делу реабилитирован, как жертва политических репрессий.

Зам. Председателя
Московского городского суда

А. В. Паиков

Ж. Досмұхамедұлының зайыбы Ольга Досмұхамедованың қолтанбасы
(Жаһаншаның қарындасы Маржанға жазған хаты)

Милая Маржан,
От всей души поздравляю
вас и Адилю с законным
браком; желаю надеется, что
созав этот будет светлым и
в теплые семейные отношения.
Я посылала вам поздравительную
телеграмму —
поприветствуйте сами. Желаю
вам счастья, надеюсь, приедем
весьма быстро. Золотой
свадьбы!

Я быстро пишу письмо,
благодаря этому письмо
моя переписка тебе пришла
ли раньше или позже, не
могу сказать, не решаюсь
в сурьезных вопросах из
дома и т.д. Это у меня
сестра все время болеет.

Меланхолия
не дождит
не забывает

она серделица, а доказано
у нее доказано 20300 и 150
конечно, я 380 пишу на
такие грешные вещи
в подребрильном письме,
но это немо можно

Володя (внук сестры)

учица она хороша. Сейчас
матери предает у него
арабский язык. Вообще
работает. Сегодня эра
солнце, - Москва радует
ветреная дилега. Свезда
как идут все расфелы
ли? Большая привес от
меня

Медведю у меня учил
втородный брат Ди пил
Следуете, мой редко да
ались, но все равно ма-
риво переписали его
внеса пишу сметь
привес Зоям!

ЕКІНШІ ТОПТЫҢ СҰРАҚ-ЖАУАПТАРЫ³¹

АРХИВ КГБ - № 06610

Следственное дело № 2370 По обвинению Сулеева Биляла,
Искакова Даниала, Мунайтпасова Абдрахмана и другие
Дело в 3-х томах
I-том

(№33) СПИСОК ОБВИНЯЕМЫХ ПО ДЕЛУ, СОДЕРЖАЩИХСЯ ПОД СТРАЖЕЙ

№	Ф.И.О.	Дата ареста
1.	Ермеков Алимхан	6/Х-1930г.
2.	Тынышпаев Мухамеджан	4/VIII-1930г.
3.	Досмухамедов Халел	14/IX-1930г.
4.	Досмухамедов Жаһанша	31/Х -1930г.
5.	Омаров Валихан	30/III-1931г.
6.	Умбетбаев Алдаберген	8/VIII-1931г.
7.	Кожамқулов Нашир	20/IX-1930г.
8.	Сулеев Биалал	27/IX-1930г.
9.	Искаков Даниал	29/III-1931г.
10.	Мунайтпасов Абдрахман	23/IX-1931г.
11.	Кеменгеров Кошмухан	17/IX-1930г.
12.	Ауезов Мухтар	17/IX-1930г.
13.	Омаров Ашим	14/IX-1930г.
14.	Кудерин Жумақан	17/IX-1930г.

31 Бұл III томдық тергеуге М.Тынышбаев, Х.Досмухамедов, Ж.Досмухамедов, Ж.Ақбаев, Ә.Ермеков, И.Қашқынбаев, С.Қадырбаев, М.Мұрзин, Д.Сүлеев, М.Әуезов, М.Кудерин т.б жиыны 30 адамның сұрақ-жауабы қамтылған. Әр томның аты әр адамның жауап беру ретіне байланысты өзгеріп отырған.

Бұл іс - А.Байтұрсыновтың тергеу ісінің жалғасы ретінде тіркелген. Сондай-ақ дербес III том есебінде хатталған. Тергеу - 1920-1922 жылдардағы Валидовпен, Шокаевпен қоса Рысқұлов жөнінде де сұрақтар беріліп, айғақтар жинақталған. Соған қарағанда Т.Рысқұловты да ұстауға дайындалған сияқты. Тынышбаев пен Досмухамедов Халел алғашқы сұрақ-жауапта астыртын саяси ұйым бар деген ыңғай білдіргенімен де, біресе қостайды, біресе жокқа шығарады. Орынбор, Ташкент, Семей бөлімі деп бөлінген. Бұған алдыңғы томдағы - Д.Әділов пен Е.Омаровтың, т.б. көрсетінділері қоса тіркелген.

Іске қатысты құжаттар, соның ішінде М.Әуезовтің тергеудегі төрт жауабы түгел көшіріліп алынып еді. Алайда түрлі себептермен олардан көз жазып қалдық. Ал М.Тынышбаев пен Х.Досмухамедовтің жауаптарының ксерокошірмелерін түпнұсқа ретінде көрсете қою үшін әр түрлі мұражайлар мен олардың өмірін зерттеген ғалымдар, шығармашылық топтар (кинорежиссерлар, театр режиссерлары, суретшілер және олардың ұрпақтары) жоғалтауға уәде беріп алса да, қайтып біздің қолымызға түспеді. Сондықтан да тергеу ісінен барынша тиімді мағлұмат беру үшін кей тұстарда сұрақ-жауаптардың аудармасын бердік. Ол үшін қауымнан кешірім өтінеміз. - Т.Ж.

15.	Буралкиев Мустафа	17/IX-1930г.
16.	Акбаев Абдухамит	14/IX-1930г.
17.	Акбасв Жакуп	8/VIII-1930г.
18.	Кадырбаев Сеидазым	14/IX-1930г.
19.	Глеулин Жумағали	2/VII-1930г.
20.	Мурзин Мухтар	14/IX-1930г.

Опер. Уполномочен. ВО – В.Попов
Начальник ВО – Саенко
Начальник СОУ – Белоногов.

(№34) ТЕРГЕУДЕГІ СҰРАҚ-ЖАУАПТАРДЫҢ РЕТІ МЕН БЕТТЕРІ³²

I ТОМ:

- Досмухамедов Халелдің жауабы – 432-433 беттер.
 Еркеков Әлімханның жауабы – 427-448 беттер.
 Әуезов Мұхтардың Мәлімдемесі – 463-465 беттер.
 Еркеков Әлімханның жауабы – 479-480 беттер.
 Әуезовтің Голощекинге хаты – 527-528 беттер.
 Еркеков Әлімханның жауабы – 18/I-1931 ж., 528-531 беттер.
 Еркеков Әлімханның жауабы – 25/IV-1931 ж., 573-577 беттер.
 Мұстамбаев Ыдырыстың жауабы – 578 беттен басталады.
 Әуезов Мұхтардың Мәлімдемесі – 601-602 беттер.
 Еркеков Әлімханның жауабы – 19/VI-1931 ж., 608-612 беттер.
 Мурзин Мұхтардың жауабы – 604 беттен басталады.
 Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 638-639 беттер.
 Власова Алисаның – Мурзиннің әйелінің жауабы – 659-660 беттер.
 Тынышбаев – Досмухамедов Халелдің беттесулері – 728-730 беттер.
 Досмухамедов Х. мен Досмухамедов Жаһаншаның беттесуі – 753-756 беттер.
 Тынышбаев М. – Досмухамедов Жаһаншаның беттесуі – 762-763 беттер.
 Омаров Әшімнің жауабы – 770 беттен басталады.
 Исқақов Даниалдың жауабы – 807-808 беттер.
 Кеменгерев Қошкенің жауабы – 841 беттен басталады.
 Әуезов Мұхтардың жауабы – 822-831 беттер, 828 бетте қолы бар.
 Кадырбаев Сейдазымның жауабы – 854 беттен.
 Еркеков Әлімханның жауабы – 4/IX -1931 ж., 862 беттен басталады.
 Еркеков Әлімханның жауабы – 20/IV-1931 ж., 894-902 беттер.
 Исқақов Даниалдың жауабы – 919-933 беттер.

³² Жоғарыда атап өткеніміздей, алдыңғы томның көрсетінділері осы томға жалғаса қосылғандықтан да, сұрақ-жауаптардың ретін ажырату өте қиынға соғады. Сондықтан да сұрақ-жауаптардың реті мен беттерін жеке жазып алған екенбіз. Тергеу ісінің барысынан толық мағлұмат беру үшін және алдағы уақытта зерттеушілердің бір кәдесіне жарап қалар деген ниетпен назарға ұсынуды жөн көрдік. Айыпкердің аты, содан кейін сұрақ-жауаптың беттері көрсетілді – Т.Ж.

Тұрғамбаев Манненнің жауабы – 933-935 беттер.
Досмұхамедов Халелдің жауабы – 944-963 беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 966-987 беттер.
Досмұхамедов Жаһаншаның жауабы – 990-991 беттер.

II ТОМ

Бұл томдағы тергеу ісі –1930 жылдың 4 тамызынан басталып –1931 жылы 15 қыркүйекте аяқталған.

Омаров Елдестің жауабы – 2-4 беттер.
Әділов Діншенің Т.Рысқұловты қаралаған жауабы – 60-65-беттер.
Жаленов Кәрімнің жауабы – 84-90 беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 92-100 беттер, 102-108 беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 111-113 беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 123-126 беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 131-132 беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – Әуезов бар – 140-142 беттер.
Постановление – 153 бет.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – Әуезов бар – 159 беттен.
Досмұхамедов Халелдің жауабы – 177-182-беттер.
Досмұхамедов Халелдің жауабы – жалғасы – 204-210 беттер.
Досмұхамедов Халелдің жауабы – 257-224 беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 257-267 беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 275-279-беттер.
Ермеков туралы – 284-289-беттер.
Ермеков туралы – 294-299-беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – Әуезов туралы – 311-313-беттер.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 314 беттен.
Тынышбаев Мұхамеджанның жауабы – 316 беттен.
Әуезов Мұхтардың жауабы – қолы бар – 335-336-беттер.
Ауезов Мухтар – Постановление – 337 бет.
Ермеков Әлімхан – 341-бет.
Кеменгерев Қошке – 349-бет.
Әуезов М.– қолы бар көшірінді – 350-бет.
Қашқынбаев Иса – 371–378 беттер, ішінде Әуезов туралы – 384-бетте.
Досмұхамедов Жаһанша – 391 беттен.
Қадырбаев Сейдазым – 428-беттен.

III ТОМ

Ермеков Әлімханның жауабы – 2/Х-1931жыл, 27-35-беттер.
Досмұхамедов Халелдіңжауабы – III ІХ-1931ж. 52-63-беттер.
Ермеков Ә. – Әуезов туралы - 27/Х-1931ж. 102-110-беттер.

Аштық жариялау – 3-бет.
Әуезов Мұхтар – Хат – 112-114, 602-беттер.
Әуезов Мұхтар – Ілеспе хаттар – 115, 116, 117, 119-беттер
Қорытынды (Заключение) – 120-бетте.
Қорытынды (Заключение) – 162 бетте.
Баспасөзге ашық хат (Заявление в печать) – 164-беттен.
Хаттың нұсқасы – 29/ХІ.1931жыл – 165-беттен.
Қадырбаев Сеидазым туралы – 171-беттен.
Искаков Даниал туралы – 176-беттен.
Ермеков Әлімхан туралы – 28/ХІІ-1931жыл – 189-200, 201, 204, 205
беттер.
Үкім (Приговор) – 207-беттен.
Досмұхамедовтің (?) хаты – 260-бетте.

(№35) ИЗ ПОКАЗАНИЙ М. ТЫНЫШПАЕВА ОТ 4 АВГУСТА 1930 Г.

Показания М.Тынышпаева от 4 августа 1930 г.

<...> Генерал Куропаткин от генерала Давлетшина узнал обо мне и вызвал меня в Ташкент для выяснения причин волнений казахов. Я дал понять, что причиной является невероятных размеров взяточничество высших и низших чинов администрации Края <...>. Кажется, в октябре он совершил поездку в Семиреченскую область (до Алма-Аты) <...>. «Моя роль сводилась к тому, чтобы собирать заявления казаков и киргиз на администрацию.

На собраниях крестьяне требовали возвращения женщин, увезенных в плен киргизами в 1916 г. в Китай.

Я затем возвратился в Коканд, где находилась моя семья. В это время был съезд мусульман. На съезде мусульман был М.Чокай, помощник поверенного Абдр.Уразаев и др. «Когда выбирали членов правительства, выбрали и меня (председателем). Кроме меня были выбраны Чокаев и Уразаев. Это было в последних числах ноября».

У Правительства «не было политической программы, не было денег. Его окружали улемы (духовенство) и значительная часть баев. Эта часть была против русских. Это меня пугало. <...> все это «могло вылиться в форме «газавата»

<...>. Само Правительство было бессильно направлять умы в определенное русло. При таких условиях нужно было расписаться в бессилии и разойтись. Поэтому через две недели я предпринял самороспуск правительства. Со мной не согласились. Тогда я попросил освободить меня. Они меня сняли, как слабого председателя и поставили Чокаева, а меня попросили все же остаться. Я остался на две недели и так как положение оставалось в таком же виде, я после этого ушел и, несмотря на

их уговоры, уехал из Коканда. После, через две-три недели произошли кокандские события, при которых действительно правительство осталось не причем, так как событие это прошло почти мимо него.

В Семипалатинск намеревался прибыть с определенной мыслью легализоваться и работать. Полагая, что Советская власть там окрепла, как в Туркестане. По приезде туда, я узнал, что Алаш-ординцы во главе с Букейхановым находятся в степи. Я остался жить в городе. (Декабрьским) съездом в Оренбурге я заочно был выбран в члены алаш-ординского правительства, как бывший националист. Через несколько дней власть большевиков в Семипалатинске была свергнута русскими казаками и через неделю с небольшим из степи прибыл Букейханов, Габбасов, Дулатов и другие которых я не помню.

Первое заседание Алаш-Орды было 11-12 июля. Главным руководителем политики был Букейханов. Про себя, по совести, не могу сказать, что я был активным. В течение одного-двух месяцев было вынесено несколько постановлений. Осенью 1918 г. постановлением Омского Правительства Алаш-Орда была объявлена закрытой и после этого как политическая организация не работала. Власть облкомиссара Омского правительства в Семипалатинске была сильнее, чем наша. Вскоре я поступил в уездную земскую управу инженером по строительно-дорожной части.

Насколько помню, во время одной беседы. Я предложил разъехаться всем по своим родным местам и приступить к работе по переходу на сторону Советской власти и в общем мое предложение не встретила сочувствия. После этого, в августе 1919 г., я совсем уехал из Семипалатинска с определенным намерением подготовить лепсинских найманов к сотрудничеству с Советами.

Вопрос о нахождении моем при штабе Анненкова категорически отрицаю.

В январе прибыл в район Аксу пред.штаба Красной Армии из Талды-Кургана для личного свидания со мной и переговоров, что и состоялось в одной зимовке в степи. Здесь я подтвердил все, что сообщали мы до этого в Талды-Курган и Алма-Ату. Через некоторое время я случайно узнал, что о наших переговорах известно в Колемае (Копальске?). (Анненкову). Передавали в то же время, что меня ожидает Анненков, но я уклонился встретиться с офицером, посланным им, и просил казахов передать, что сам еду к Анненкову, Жену, жившую в другом месте, предупредил, что если будет телеграмма о вызове меня, передать, что я уже выехал к Анненкову. Ясно, что ловушка была поставлена. Сам после этого дня поехал действительно в сторону Анненкова и так сказал непосвященным в секрет лицам. Пробыв в одной зимовке до 11 ч. ночи, я повернул назад и на рассвете около Боска-Акая, чтобы скорей переехать

реку Аксу (ниже поселка многих лепсинских казаков действительно создал впечатление, что поехал к Анненкову и только посвятил в это дело зимовщиков.

Оказалось, что телеграмма действительно была и в тот же вечер и жена сказала, что я говорил. Затем я перешел границу, а в поехал в р-н Талды-Кургана и в самом Талды Кургане прибыл в штаб Кр.Армии. Вследствие жестоких буранов не успел прибыть в условленное место.

<...>.Генерал Щербаков арестовал жену, которую привезли в Сарканд, где она должна была быть расстреляна, но случайно спаслась, благодаря тому, что через несколько дней войска генерала Щербакова были разгромлены (красными) и отступили из Сарканда.

После ликвидации фронта, по предложению властей, с разрешения Турккомиссии осенью приехал в Ташкент, где и начал работать

1920/21 – был начальником железной дороги Туркестана.

1922 – начальником водного управления Туркестана

1923 – заведовал ирригационной частью НКЗем. Туркестана

1924 – заведовал ирригационной частью в Ташкете.

1925 – заведовал работами по ремонту зданий в Кызыл-Орде

1926 – заведовал дорожным отделом Джетысуйского Губисполкома.

1927-30 на разных должностях на Турксибе.

(№36) ПОКАЗАНИЕ М.ТЫНЫШБАЕВА³³

Мы в данном случае говорим не как организация, а как группа злоумышленников, большей частью симпатизирующая правому уклонству. Потому что правые уклонисты не предполагали такого форсирования как переход к колхозному строительству, а им было близко переходное государственное устройство. Поэтому мы посчитали, что нам признаки Советской власти подходят. У <...> Садвакасова связь должна была быть через <...>, потому что он был близок с Бокейхановым, и они жили вместе. <...> Садвакасов встречался с ним несколько раз, но ни разу не говорили на эту тему. Или он мог иметь с ним связь через <...> -ага.

О связи промышленности и обработки продукции промышленности в нужном направлении не могу сказать определенно. Возможно, этот вопрос остается открытым, но я сотру его. Во всяком случае, взгляды промышленника Каратлеуова расходились с нашими. Султанбекова я видел два раза, но на эту тему не разговаривали. Первый раз мы си-

³³ Екінші топтағы басты тұлға ретінде қарауылға алынған М.Тынышбаев Х.Досмұхамедовтің жауаптары өте көп әрі көлемді болып келеді. Мысалы, тек қана М.Тынышбаевтің алғашқы кезеңдегі жауаптарының өзі ғана 92-100, 102-108,111-113, 123-126, 131-132, 140-142, 153, 159 беттердің аралығын алып жатыр. Екі қайраткердің стенограммаға түскен алғашқы жауаптарында абдыраушылық та бар. Мұны М.Тынышбаев «қатты ауырып тұрып, жауапты тексермеппін» деп келесі жолы қадағалап оқып, қол қояды. Бұрмаланып толтырылған көрсетіндіден келесі жолы екеуі де бас тартып, беттесу кезінде сөздері бір жерден шығады. Біз, түрме психологиясын көрсету үшін бір-бірімен өте мазмұндас жауаптарды іріктеп бердік – Т.Ж.

дели на заседании, почему и не пришлось разговаривать. Второй раз виделись на улице, ему мы сказали, чтобы он не ходил в <...>, требовал отказа по обстоятельствам, чего он от всей души придерживался, переписывался со Смагулом Садвакасовым. Я вам еще не сказал, потому что не считал возможным порекомендовать его в директорию. По поводу осторожности я был с ним согласен. О Султанбекове я говорил с Бокейхановым в Москве, видел только один раз после 1926 года. Я его видел на заседании комитета по содействию с председателем Рыскуловым в Кремле, после этого я его видел еще один раз, так что мы с ним часто не виделись.

Некоторое время я работал с Ходжановым, и конечно, я испытывал частичное влияние от него. Ходжанов в некоторых случаях был более резок. Мне кажется и Ходжанов, и Асфендияров не знали о существовании организации. А Каратлеуов, если и знал, то только теоретически. Не знаю, знал ли об этом Рыскулов, но у меня с ним разборок не было.

С Рыскуловым у меня строились довольно хорошие отношения с 1926 года. История моего знакомства с Рыскуловым очень любопытна.

В 1914 году я был на посту Семиреченской ветки около станции Тулькубас, поселившись в этом ауле, который оказался состоящим в Алматинском округе. Места там были очень хорошие, когда я там был в 1914-15 годах. В 1915 году мне рассказали, что один из казахов встретил Рыскулова, который по его словам <...> в учение, причем у него самого ничего нет. Попросил привести коня, и тут я впервые увидел Рыскулова. По-видимому, он очень нуждался, потом я собрал нужный список и сто рублей, по-братски спросил у него, что если нужны будут деньги, пусть напишет. И после этого я совершенно забыл про него.

В 1920 году, когда я приехал с Северного фронта, мне сказали, что Рыскулов <...> Облкома, тот самый мальчик, с которым я когда-то познакомился и помог. Я тотчас написал ему письмо, и он мне на него ответил. После этого он меня пригласил в Ташкент. Приехав туда, я Рыскулова не застал, потому что он был в Москве. Когда в 1920 или 21 году, он был в Ташкенте, зашел ко мне, и обратно уехал в Москву. Об организации я с ним ни разу не говорил. С Жандосовым в официальных встречах тоже ничего не было.

Наши ташкентские группы больше имели связь с ташкентскими коммунистами – с Асфендияровым, с Ходжановым. Но мы часто встречались, беседовали. Они могли перенять наши взгляды. Дело в том, что туркестанские коммунисты не были коммунистами в полном смысле этого слова. Как-то было выступление одного профессора в Ташкенте, в каком году я не могу сказать, там были я, Асфендияров и Ходжанов. Рассматривались вопросы о переселении. Я выступал по поводу доклада, сказал, что прежде всего нужно устроить кадровые перестановки,

После этого я сказал, если не хватит земли, то русские могут пойти туда, откуда они пришли.

Потом вспомнил такой случай: в 1922 году Асфендияров обратился ко мне по поводу того, что говорили о существовании казахских земледельческих хозяйствах, которые не хуже русских крестьянских. Я поискал и нашел в одной книге инженера Васильева о Семиреченской области как о колонии, в которой некоторые казахи снимают урожай в среднем 55 пудов, тогда как крестьяне не выше 51 пуда. Это я показал Асфендиярову, и он теперь мог, опираясь на книгу Васильева, выступить с этим вопросом на народном заседании. После 1925 года я очутился в Кызылорде. Из <...> Бокейханов. Был приглашен Швецов. К вопросу о землеустройству готовились дружно и сплоченно такие видные деятели как Каратлеуов, Садвакасов, Рыскулов, ну и я был с ними.

Организационного плана работы по ряду важнейших вопросов государственного строительства за последнее время у нас не было. Ну вот в отношении колхоза мы предполагали, что хорошо было бы, чтобы колхозы были рядовые и мелкие. Если они такими будут, то практически сохранят свой скот, а если будут крупные, то потеряют назначение товарности. Но на практике мы ничего не могли сделать.

Далее относительно <...> на заготовки. Мы не предполагали тогда, что эти заготовки коснутся казахского наследия, и впоследствии повергли за собой такие последствия <...> и со стороны казахских баев. Оказалось, что заготовки будут распространены на скотоводов, поэтому им приходилось заниматься хлебопашеством и продавать для этого имущество. Должен сказать, у нас по этому вопросу не было ни одного собрания.

По вопросам переселения разговор был еще в 1924 году или 25-ом. В последнее время таких разговоров не было. Сейчас я вспомнил, что по этому вопросу я говорил не с Султанбековым, а с Кудайбергеновым Бекмухамедом. Я говорил ему, чтобы не было скопления народа внизу, и чтоб они возвращались на место. Кудайбергенов говорил мне об этом в феврале, а не в январе месяце. Спустя некоторое время я по этому вопросу обменялся мнением с Ермековым и с Досмухамедовым Халелом, но они на это никак не отреагировали. Помню, как не мог допустить мысли, что восстание было против казахов.

На вопрос об интеллигенции, отвечающей за действия, то нам казалось, что это дело быстро закончится, что Запад согнет советскую власть. Вся история затянулась. Казахская интеллигенция склонялась с Советской власти, но только правого уклона. Я не знаю всех тонкостей этого вопроса, но в основном понимаю, что проведение в жизнь теории правых уклонистов дает больше материальных благ для казахов.

Никакой практической работы после ареста Дулатова и Байтурсыно-

ва не было. Не было ни одного заседания, а были только одни разговоры. Что осуществляли в Ташкенте, как работали я не знаю. Что касается последних двух лет, многие находились под некоторым страхом, и поэтому уже не занимались кардинальными вопросами. Народу осталось мало, политика пошла на коллективизацию.

Был еще один случай. Я бы не считал это <...> и не знал, известен ли он ГПУ. По работе, меня сначала хотели послать начальником участка по стройке, но товарищи уговорили остаться в управлении, так как я хорошо знал местность и наличие полезной воды. В 1928 году на два района был один начальник участка. Необходимо было поскорее организовать участок Заилийский, туда нужно было кого-то посадить. Участок был безвредным по климату, и нужно было работать с казахами. На этот участок послали меня, и мне там удалось путем изысканий средств и экономии сократить расходы, что в денежном выражении составляло примерно полтора-два миллиона рублей.

Часть технических условий в конце концов осталась не выполненной. В это время меня вызвали в Кызылорду, я оставил за себя техника и по возвращению хотел закончить работу. Возвратившись, я узнал, что смещен, работа осталась незаконченной. Снова сделали изыскания. В результате чего у них один разъезд получился лишней. И работа гораздо дороже. Мои изыскания оказались несостоятельными по их убеждениям. Я, между прочим, несколько раз пытался переубедить их, но не смог. Когда изыскания были окончены и предъявлены в Москву, там сказали, что Тынышбаев был прав.

Возможно, тогда ко мне обратился инженер Гольш (Гоми – ? – Т.Ж.), чтобы я все обосновал. Я проработал три дня со своими горизонталями, и мне казалось, что все эти <...> и все мои прежние изыскания остались. И народ даже с некоторыми изменениями, которыми я решил вообще облегчить задачу, стал работать. Тут явились Иванов с несколькими начальниками, посмотрели мои кадры и пришли к заключению их протестировать. Выходит, что народ работал напрасно 3-4 месяца. Об этом было известно Шакирову и Рыскулову, так как я каждому из них послал копию материалов. Таким образом, сэкономил (- ?) государство на полтора миллиона рублей.

Относительно Карсакбая: мы считали, что чем больше будет таких предприятий, тем будет лучше для Казахстана. В конце концов все мы хотели хорошо работать, чтобы казахская масса не отстала. С профессором Швецовым я близко знаком не был и познакомился только в Кызылорде. Я больше разговаривал с Бокейхановым. Но как политического ветерана его не знаю.

Мне была поручены обязанности главного электрика, вопросы электрификации Алма-Аты, для чего я имел разборки по этому вопросу и ни с кем другим не встречался.

Жаһанша Досмухамедов все время держался на организационных вопросах, хотя вообще к ней критически относился, говорил, что из организации ничего не выйдет. Ведь мы образовались только в 1922 году, и были только общие разговоры, может быть у отдельных <...> и совершались какие-то отдельные дела, но они были лишь на культурном фронте. Здесь в Алма-Ате организация не существовала. Я таких документов не видел, и лично у меня их не было. В Ташкенте как будто бы тоже не было.

Откровенно говоря, нас нужно было бы назвать не организацией, а группой единомышленников или <...> что ли, постановлений мы не выпускали.

Отношение к совхозному строительству: Я должен сказать, что эти вопросы не обсуждались, но общее мнение приблизительно было такое. Мы считали, что советское хозяйство слишком большое, огромное, и к нему относились не совсем дружелюбно. Советские хозяйства занимали определенные площади, другое дело колхозы, которые занимали площади, но как раз по средствам. Так что против совхозов ничего не имели. Я даже слышал, что Халел Досмухамедов даже не мог различить, что такое совхоз и что такое колхоз?

К постройке Турксиба мы все отнеслись как к явлению желательному. Был такой случай в Москве, когда корреспондент опасался, что постройка Турксиба повлечет за собой переселение на свободные земли, на это я ответил, что все это чепуха, нужно работать, осваивать земли, учитывая казахские настроения, и вообще мы за Турксиба <...> По-другому, относительно Турксиба, не говорили.

II том, 92-100.

(№37) ПОКАЗАНИЕ М.ТЫНЫШБАЕВА 6/IX 1930 Г.³⁴

В начале подпольная организация, о которой я до сих пор не говорил, существовала в виде одной из групп в г. Ташкенте, в состав которой входили: Кудерин, Ауэзов Мухтар, Кожамкулов Насыр, Кашкимбаев и др., остальных имен я не знаю. Кудерин пришел в начале февраля 1930 года и лично со мной проводил беседу о выступлениях в Туркестанском районе, в котором принимали участие помимо казахов, русские, кавказцы и прочие, интересовался тем, что происходит в районе, и я рассказал ему, что в основном спокойно, но в Уржаре, Алакольском районе, как мне сообщил Оспанов Алимхан, население не то собирается бежать, не то сбежало в Китай.

II том, 140 стр.

³⁴ Бұл көрсетінді тергеушінің 6 қыркүйекте М.Тынышбаевқа қарата қойған: «Сіз Ташкенттегі астыртын ұйымға тартылған Кудерин Жұмақаннан, Әуезов Мұхтардан, Қожамқұлов Насырдан, Көшкімбаевтан басқа, тағы кімдердің қатысқанын білесіз? Түркістандағы көтеріліс туралы Кудериннен хат алыпсыз ғой. Оспанов Әлімхан садыр мен матайлардың, Алақөл ауданы тұрғындарының Қытайға босып жатқанын Сізге хабарлапты ғой» – деген сұрағына берген жауабы – Т.Ж.

№38) ИЗ ПОКАЗАНИЯ ХАЛЕЛА ДОСМУХАМЕДОВА СЛЕДОВАТЕЛЮ ОГПУ ОТ 14 СЕНТЯБРЯ 1930 ГОДА

Происхожу из крестьян. Отец и мать самые обыкновенные кочевники, имели средний достаток и обремененные семьей, еле сводили концы с концами. Отец умер за год окончания мною вуза. Нас детей было 10 человек, я 7-й по рождению и 2-малыш. Старше меня был один брат, болел туберкулезом и умер одновременно с отцом.

<...>. В 11 лет я окончил начальную школу. Затем в числе 10 казахских мальчиков (поступил) в подготовительный класс Уральского казачьего реального училища, через год овладел русским языком, стал учиться прекрасно и окончил это училище в 1903 году, идя все время первым учеником. В этом же году поступил в Петербургскую медицинскую академию, сдал дополнительный экзамен по латыни <...>.. В Петербург попал накануне первой революции, когда демократия, и студенчество в том числе, часто роптала. Попал в студенческий водоворот, жадно взялся за свое политическо-просветительское образование, знакомился с программами и требованиями различных политических партий... Ни одна из программ политических партий не удовлетворяла меня, а также других казахов-студентов. Социал-демократы говорили только о рабочих, социалисты-революционеры – о крестьянстве и глухо о местных автономиях, кадеты – о величии русского народа, но ни словом о других народах, а правые только травили инородцев. Не забудутся слова Миллюкова, сказанные в одном из его докладов, где был я и другие... случайно. Он сказал, что царское правительство эксплуатирует инородцев грубо и с цинизмом.

В 1905-1906 гг. я совместно с некоторыми казахскими студентами занимался в Уральской области агитацией и разъяснением (одно слово не разборчиво – К. Н.) совершившихся событий, печатал статьи в газетах «Фикр» и «Уральский листок» на русском языке, ездил в степь в аулы, где я и другой студент (?) были арестованы в начале 1906 года и нам была запрещена наша деятельность полицией. Но все-таки мы успели кое-что разъяснить народу и провалить кандидатуру в Государственную думу султана Бахытжана Каратаева, мечтавшего восстановить среди казахов дворянство из чингизидов. Развернувшаяся затем столыпинская реакция прекратила всякие возможности о работе среди народа и мы отделились от учебы. По окончании вуза я с 1910 года по день Февральской революции работал участковым врачом и отдал дань «народническому культуртрегерству», работал много раз по борьбе с чумой. Появилась в Оренбурге газета «Казах», во главе которой стали А.Байтурсынов и М.Дулатов. Газета выступала с определенной национально-демократической программой, сумела вокруг себя сплотить значительную часть

учительства и учащихся татарских медресе Галия и Хусаиния и др. в гор. Оренбурге и Уфе; выпускала значительное количество брошюр, книжек культурно-просветительского характера. Значительная часть интеллигенции со средним и высшим образованием примкнула к «Казаху». Букейханов стал одним из главных руководителей «Казаха», принял платформу «Казаха», хотя активно не имел возможности участвовать. Т.о. возник центр, объединивший и руководивший тем слоем казахского населения, который был разбужен 1-ой русской революцией. Газета давала руководящие статьи по политической жизни казахов, открывала дискуссии и была объединителем тогдашней политической мысли. ...Я убежденно заявляю, что до 17-го года среди казахов не было ни одного настоящего С-д или С.-рев.-на, а о большевиках говорить нечего. Если находятся люди, которые говорят, что они были большевиками, и то это равносильно заявлению Бахитжана Каратаева, последовательно бывшего монархистом, антифедералистом федералистом и, коммунистом в 1920-1924 гг., заявившем потом: «я был коммунистом до Ленина».

III том 3, стр. 52 – 53 об.

(№39) 1930 ЖЫЛҒЫ 1 ҚАЗАН КҮНІ М.ТЫНЫШБАЕВҚА ҚОЙЫЛҒАН СҰРАҚТАР³⁵

1. 1918 жылы Семейде қызылдардың қырғынынан (Мамонтовтың отрядының бірнеше қазақ ауылының шаруа адамдарын жаппай қыруы және тонауы, соның ішінде менің әкемнің де ауылы бар) зардап шеккендерге Көмек ретінде құрылған Комитеттің мәжілісінде Жетісудың тумасы, соның ішінде қатты зардап шеккен Лепсі уезінің тұрғыны есебінде мені төраға етіп сайлады. Жиналған қаржыға (мен Семейге келгенше жиналып қойыпты) сатып алынған қажетті мануфактураларды Анненков таланға алды, атаман Анненковтың әскерінің құрамындағы «Алашорда» полкінің командирі Тоқтамышев маған: «Анненков әскеріне арналған кіре жүгін алып жүруші» – деген куәлік алып берді. 22 кірені Аякөзге әкеп, «Алашорданың» Жетісу бөлімі комитетінің мүшелері Төлембай Дүйсембаевқа, Нүсіпбек Жақыпбаевқа, Ибрагим Жайнақовқа,

³⁵ Біз, үш томдықтың алғашысында ескертіп өткеніміздей, жиырма жылдан астам тартпада сақталған түрме құжаттарының ксерокошірмелерінің біразын әр түрлі мұражайлар уақытша алып, кері қайтармағандығын, бір күнге сұрап алған кейбір азаматтар да сондай мінез ганытқандығын, ал көрсетінділер көшірілген бір доптердің жоғалып кеткендігін айтқанбыз. М.Тынышбаевтің осы қазан айының бірінші, төртінші, қараша айының бесінші жұлдызындағы көрсетінділерінің ксерокошірмелерін жасатып алып, оны дер кезінде қазақшаға аударғанымыз есімізде. Амасыздан, осы арада сол аударманы ұсынуға мәжбүр болып отырмыз. Тергеушінің 1930 жылғы 1 қазан күні М.Тынышбаевқа қойылған сұрақтары негізінен оның осы 1918-1920 жылдар арасындағы «Алашорданың» тең төрағасы және әскери кеңестің мүшесі ретіндегі атқарған қызметін қамтыды. Соның ішінде атаман Анненковпен майдан шебіндегі кездесулеріне баса тоқталды. Жетісудың орыс, қазағын қан қақсатқан қанқұйлы ағайынды Мамонтовтардың 10 мыңдық партизанына қарсы соғысқан алаш жасағына М.Тынышбаев қару-жарақ, киім, азық-түлік апарған. Ол кезде «Алашорданың» Шығыс бөлімінің әскері кеңес өкіметі жағына шыға қоймаған кезі. Біз тым ұзақ әрі шұбаланқылау баяндалған дықтан да, тергеудің жауабын мазмұндан қана береміз – Т.Ж.

Садық Аманжоловқа түбіртек бойынша тапсырып бердім. Қалған кірені Романовка селосындағы Базарбай Маметовке, Мырзақан Төлебеу пен Қанатхан Сыртановқа тапсырдым. Бұл 1918 жылдың қараша-желтоқсан айы болатын. Демек, мен Анненковтың штабында қызмет еткемін жоқ. Оны Кеңсаба Үмбетбаев, Мырзахан Төлебаев растай алады. Сол кезде маған Үржардан Нүсіпбек Жақыпбаев: мені Анненков Үшаралға шақырып жатқаны туралы хабар жіберді. 1919 жылы қаңтарда Мырзахан Төлебаев, Жұмақан Күдерин, мен үшеуіміз Үшаралдағы Анненковқа келіп, таныстық. Бір сағаттай әңгімелестік. Ол өзін қазақтардың жақсы қабылдап жатқанын айтты. Сол кезде қызылдардың келе жатқаны туралы суыт хабар келді де, біз аттанып кеттік.

Екінші рет 1919 жылы қыркүйекте кездескенімде, карауындағы алаш эскадронын толтыруға жігіт жинап беруімді талап етті, ауылда жігіт қалмағанын айтып, бас тартқанымды алдыңғы жауаптарымының бірінде айтқанмын. Үшінші кездесуім Ақсу – Басқан күре жолында өтті. Талдықорғандағы қызылдарға 1919 жылдың желтоқсанында кеткен біздің жігіттердің – Алдаберген Үмбетбаевтің тағдырын білу үшін Ақсуға келе жатқамын. 1920 жылы қаңтарда Анненков Ақсу жолында машинамен кетіп барады екен. Қазақша киініп алсам да мені танып, амандасты. Үшаралға келуімді өтінді. Мен таяуда баратынымды айттым. Қасымда Керімбай Төлебаев бар болатын. Содан кейін Анненковты көрген емеспін. Анненковтың штабында қамдаушы болып істемегенімді Кеңсаба Үмбетбаев, Мырзахан Төлебаев, Базарбай Мамбетов растай алады.

II. 1919 жылы тамызда Семейді тастап, туған ауылыма, қалың найманның ішіне келдім. Сергиопольде Садық Аманжоловқа: кеңес өкіметінің «Алашордаға» кешірім жасаған Декреті шыққанын, Байтұрсыновтың кеңес өкіметі жаққа шыққанын, осыны ескеріп, ақтар шегіне қалса, шығысқа емес, батысқа бет алуын тапсырдым. 1919 жылдың қазан-қараша айларында Мырзахан Төлебаев пен Базарбай Маметовті шақырып алып, солтүстікке қарай аяқ баспауды, қызылдарға елші жіберуді тапсырдым. Талдықорғанға Алдаберген Үмбетбаев барып, тапсырманы орындады. Күдерин 1919 жылдың қарашасында (әлде желтоқсанда), Үмбетбаев 1919-1920 жылдың желтоқсан-қаңтар айында кетті. Бұрынғыны қайталап жатпас үшін бұдан ары шұбатып жатпайын.

III. 1920 жылдың қыркүйек-қазан айларында Ташкентке келсем, мені шақырған Фрунзе де, Рысқұлов та онда жоқ болып шықты. Олардың барлығы да (Фрунзе, Куйбышев, Элиава, Викунов) Москваға кетіп қалыпты, ол жақтан қайтып оралмады. Ташкентте бұрынғы алашордашылардан Халел, Жаһанша Досмұхамедовтер, Есполов (сол кезде таныстым) бар екен, кейіннен Иса Қашқынбаев, Көбжасаров келді. 1920-

1921 жылы қыста Ташкентке Рысқұлов қайтып келді. Ол Құлтасовпен бірге (ол Рысқұлдың бірінші әйелінің қолында тәрбиеленген) маған келіп сәлем берді. Мен Рысқұловты осымен екінші рет көрдім (1914 жылы алғаш көргенімде ол бала болатын, оқуға кетіп бара жатыр екен, Түлкібас ауылында оның қолына ақша ұстаттым, егер мұқтаждығы болса тағы да жіберіп тұратынымды айттым). Ол: түркістандық орыс, қазақ коммунистерінің тартысында орыс тобының жеңіске жеткенін, сондықтан да Москвада қызмет еткісі келетінін айтты. Ол кезде қазақ, қырғыз, өзбектен шыққан партия қызметкерлері (Қожанов, Асфандияров сияқты) бізді, алашордашыларды техникалық жұмысқа тарту керек деп есептейтін: иә, жер, су мәселесі жөніндегі көзқарастарымыз да онша алшақ емес болатын.

IV. (Төртінші мәселе қазақ интеллигенциясының З.Валидовпен байланысы туралы қозғалады. Ол туралы пікірі кейінгі көрсетіндіде қамтылатын болғандықтан да бұл арада пайдаланбадық – Т.Ж.).

V. 1922 жылы жазда маған Дулатов пен Әділев келіп: «Ғазымбек Бірімжанов Германияға оқуға кетіп барады, шет елде жүрген Шоқаевқа қазақтардың жағдайын жеткізу керек, қайтарында Шоқаев өзінің шет елде не істеп жүргенін Бірімжановқа айтып жіберсін», – деді, мен бұл ұсынысты қолдадым. Өзбектер де өзінің студенттеріне осындай тапсырма беріпті. Бірімжановтың бұл сапары туралы пікірімді бұрынғы көрсетінділерімнің бірінде айтқанмын.

VI. (Бұл тарауда қазақ және өзбек тілдерінде әдебиеттер шығару үшін Ташкентте баспа ашуға ұмтылғандары, жер-су реформалары, Т.Рысқұловпен, Бөкейхановпен 1927 жылғы кездесуі, ауылға барып демалғаны баяндалады. Бұл мәселелер өзге көрсетінділерде бірнеше қайталанып айтылады – Т.Ж.).

Осы көрсетіндімді қорыта келе айтарым: түрмеде отырған екі ай ішіндегі өткен өмірім туралы үздіксіз ойларым менің бұрынғы көзқарасымды мүлдем өзгертіп жіберді. Өткен өмірімдегі кеңес өкіметінің алдындағы кінәмді сезінемін, маған кешірім жасап, Қазақстан мен Түркістаннан тыс жерде еңбек етіп, өзімді «Алашорда» идеологиясының насихатшысы ретінде емес, ұлы СССР-дің техник-қызметкері ретінде көрсетуге мүмкіндік берулеріңізді өтінемін.

М.Тынышбаев³⁶
(102-108 беттер)

³⁶ Тергеу ісіндегі жауаптар бірыңғай көрінгенімен, олардың көрсетіндісінің арасында өзгелердің аты-жөні кездесіп, түсінік берулерінің себебі, тергеу – сұрақ ретінде жүргізілген. Тыңшылардың мәліметіне сүйеніп берілген сұрақтарға қайтарған жауабы тергеушінің ыңғайына орай қағазға түскен. Сондықтан да оны нақты көрсетінді деп қарауға болмайды – Т.Ж.

**(№40) ПОКАЗАНИЕ АЛИХАНОВА ФАЗЫЛ-АГЗАМА.
3 ОКТЯБРЯ 1930 Г.³⁷**

О Мурадбекове. Я знал о его существовании, так как он из <...> ско-го (Каркаралинского или Кокпектинского, может быть Тарбагатайского – ?) уезда из рода найман. Приехал в 1922 году в Семипалатинск по разрешению ГПУ и снова сбежал в Китай.

По видимому вопрос об Омарбекове я поднимал либо в кругу Ма-мырбаевых, либо в другом месте, потому что о нем был разговор. В середине июля месяца один незнакомый гражданин остановил меня на дороге и спросил контору овцевода. Так как я знал, что контора овцево-да находится на Пролетарской улице, я указал ему и спросил, кого ему нужно. Он ответил, что ему нужны Шуманов (Шомбалов – ?) и Али-беков. На это я сказал, что Шуманов (Шомбалов –?) в аптечном управ-лении, а Алибеков в Москве. Он рассказал, что родом из Уральского округа или из западного Китая, в Семипалатинске, получил разрешение ГПУ и разыскивает знакомых. Говорил, что Мурадбеков живет в Китае и писал оттуда.

Об этом я говорил Мамырбаеву Толегену и Марсекову. Мамырба-ев, мне кажется, об этом знает. Не знаю, имеет ли Мамырбаев о нем какие-либо сведения или письма. Сын Мурадбекова Жианшы, живя в Кызылорде, имел сведения об отце. Ермеков указывал на Мурадбекова, считая его в курсе относительно казахских выступлений в Тарбагатайс-ком районе и говорил, что он может давать советы. Я говорил, что с Му-радбековым и Марсековым ничего не выйдет и вызывал на дальнейшие разговоры. Но Ермеков не давал ответа. Писать в Китай нет возможнос-ти. Нет там ничего указывающего на Китай. Китай это не Европа. Отно-сительно партии он говорил, что политика ведет к развалу. Изменений в политике не избежать.

Относительно Исаева. Он говорил, что Исаев осознал и понял нуж-ды Казахстана, и он найдет разумный подход к развитию казахской по-литики и поговорит с Голощекиным.

Тут снижение показателей животноводства, что для Исаева это дело не очень хорошо. Ермеков указал на ряд мероприятий, в частности рас-

³⁷ Әлиханов Фазыл-Ағзам өзінің 1930 жылғы 3 октябрь күні тергеуші Волоховка берген бұл жауабында Ә.Ермековтің үстінен іс қозғайтындай ақпараттар берген. Қатарынан алынған екі жауап бір-бірін толықтырып тұр. Істі қалайда контрреволюциялық, бандалық қарулы көтеріліспен байланыстыру үшін шетке ауып кеткен, не жер аударылған адамдардың Ә.Ермековпен байланысын сұраған. Содан кейін барып оның жеке басына көшкен сияқты. Ә.Ермековтің жауабы солай құрылғандықтан да, жүйсіз жауаптарды тыныс белгілері мен абзацтар арқылы ретке келтіргендей болдык. Әйтпесе, тергеуші мен жауапкердің өздеріне ғана белгілі жайларды деп табу мүкін емес. Әңгіме, жер аударылғандар мен жер ауып кеткендер туралы болса керек. Бүгінді сұрап, кешегі күнді еске алған сияқты. Мысалы, Р.Марсеков Шығыс Түркістанға 1922 жылы қоныс аударып кеткен болатын. Ал көптеген тергеулерде ол Ж.Ақбаевпен бірге Балқаш, Ақтоғай оңіріндегі қазақтардың көтерілісін ұйымдастыруға қатысты – делінеді. Тергеуші осы арада сол мәселені көтеріп отыр. Ауру мендегеніне қарамастан Жақып Ақбаевті де сол үшін тұтқынға алған. Т.Ж.

пространение в Казахстане работ для свободной эксплуатации продуктов, считает лучшим шагом Исаева.

Относительно политики Ермакова в области просвещения, в частности по КазГУ, то он говорил, что нужно ориентировать учащихся на завоевание авторитета, и он проводил мероприятия очень искусно обдуманные, очень тонко и скрытно проводимые для повышения своего престижа. У Ермакова явно прослеживалось отвращение с русской интеллигенцией. Ермаков в стенах КазГУ заслушал своих работников. Я уже говорил вам, что он занимался в стенах КазГУ примирением всех, а перед своей женой он с иронией говорил, как он не любит их. По словам Ермакова он находился в хороших отношениях с ректором Асфендияровым Алиханом.

Во все время существования контрреволюционной организации казахских националистов я в их составе не состоял. Влияния Ермакова в повседневной работе я не замечал. Имена членов организации мне неизвестны.

II том, 284 –289 стр.

(№41) ПРОДОЛЖЕНИЕ ПОКАЗАНИЙ АЛИХАНОВА Ф. 3 ОКТЯБРЯ 1930 ГОДА.

(Показания Алиханова против Ермакова. Вопросы задавал Волохов. Начало с 284 страницы).

Ермакова я знаю с 1924 года. В этом году он, переехав из Каркаралинска в Семипалатинск на работу в Госплан, начал проводить свою национальную программу. Завоевав соответствующие доверие и положение в губернском органе, прежде всего стал проектировать и строить так называемые казахские культурные городки. Эти пункты, в последующем построенные, оказались в Каркаралинском уезде, откуда он сам родом происходит. Будучи на этой работе, имея влияние на губернских работников, в частности Досова, всегда проповедывал и проводил лозунг занятия казахами командных высот в аппарате.

В этом году он выписал несколько окиргизовавшихся в степи работников в Семипалатинск и устроил на работу Урунхаева, Спанова, Абишева, имевших крупное хозяйство. Всякие недовольства работников в советском и хозяйственном аппарате, прежде всего, освещались и решались перед Ермаковым, который всегда брал миссию «улаживать» и «устраивать», не исключая даже партийных вопросов.

Кажется в начале 1925 года Ермаков по вызову Госплана – Токтабаева выехал в Кызыл-Орду, где сразу был назначен Заместителем Председателя Госплана.

В 1926 году я, будучи в г.Кызыл-Орде, был у Ермакова, где он мне

говорил, что его план приглашения Букейханова на работу в Наркомзем развивается, так как уходят Ходжанов и прочие, что политически атмосфера меняется, что Туркестанские работники уходят с руководящих постов. В этот период разрабатывалась земельная норма, и в это время профессор Швецов жил у него. Он говорил и о профессоре Шевцове.

Также Ермаков говорил о необходимости переезда Габбасова из Семипалатинска в Кызылорду. Кажется, спустя некоторое время Габбасов получил от Ермакова письмо, в котором он просил переехать Габбасова в Кызылорду и немедленно приступить к работе в КазГосплане, где по мнению Ермакова Габбасов нужен как опытный работник. Сам Ермаков должен перейти в КазСельхозБанк, где сосредотачивается вся кредитная система политики. Он должен оказать большое внимание на направление кредитов на казахские участки. В последствии эти решения Ермакова были осуществлены, и Ермаков стал активно работать в Банке.

Это можно было заметить, потому что в Акмолинский СельхозБанк был назначен Козыбагаров. Ему дали 500 рублей подъемных для переезда в Петропавловск. Но переезд не состоялся. Во-первых, потому что Акмолинская парторганизация заявила протест, во-вторых, за Козыбагаровым числился суд за кооперативные дела. В Семипалатинск был переведен Жангазин. Ермаков назначил его в Семипалатинске ответственным за направление кредитов. Им неизвестно, что Жангазина неоднократно хвалили за его способности и оказывали свою поддержку, с его помощью было создано привилегированное казахское байское товарищество. Через некоторое время Ермаков переехал насовсем в Ташкент на жительство преподавателем Педвуза. Он переехал в июне 1927 года. Я его не застал. Был в Кызылорде. В беседе с Габбасовым узнал, что Ермаков переехал. После моего приезда Ермаков приезжал несколько раз в Кызылорду и говорил мне тогда, что решил обосноваться на путях просвещения казахской молодежи. В этом отношении он преследовал также определенные цели. Ермаков всегда был окружен сыновьями баев из разных губерний.

В 1928 году он переехал в Алма-Ату в КазГУ, а я был в Кызылорде. Я приехал в Алма-Ату в июле 1929 года и только в октябре 29 года я его увидел во время болезни моей девочки скарлатиной. Он приходил к нам на квартиру повидаться, зная что девочка больна. После этого я долгое время его не видел. Видел в январе или в феврале, потом в апреле месяце, в тот момент он получил известие из своего Каркаралинского округа, что там было раскулачивание, и считал это безобразием, и хотел сходить на переговоры с руководящими работниками для оказания помощи в виде административной высылки. Говорил, что коллективизация в аулах приведет к обнищанию казахов. Считал, что надо маневрировать и уберечь народ от перегибов.

Потом во время краевого съезда он критиковал профессора института Цанковича (?) за его выступление, сказав что он слишком легкомысленен в своих речах. Заверял об отсутствии сведений о вредителях, считал, что его обходят...

Алиханов Фазыл.

3 октября 1930 года.

II том, 294-299 стр.

(№42) ПРОТОКОЛ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ПОКАЗАНИЙ ТЫНЫШБАЕВА МУХАМЕДЖАНА, ДАННОГО 4 ОКТЯБРЯ 1930 ГОДА

Состав нашей организации 1929-30 годов после ареста Байтурсынова, Дулатова и др., продолжал существовать в г. Алма-Ате в лице Ермакова, Досмуханбетова Халела, Тынышбаева Н., Досмухамедова Жаганшы, в Ташкенте – Кашкинбаева Исы, Ауэзова Мухтара, Кожамкулова и т.д. Ташкентскому центру подчинялись районы Сырдарьинской губернии – от Меркенского до Казалинского, в котором числились члены нашей организации – Кенесарин, Азимханов. В Шимкенте – Мусаев, Шиналин, там же Кызылходжаев, В Аулие-Ате – Байсеитов Азиз, В Туркестане – Отегенов Садык. Были и есть другие, но я их не знаю. Знает Ермаков.

(№43) ПРОТОКОЛ ДОПРОСА АУЭЗОВА МУХТАРА ОМАРХАНОВИЧА 8 ОКТЯБРЯ 1930 ГОДА

Я, Попов – уполномоченный ВО ППОГПУ КССР допрашивал нижеименованного в качестве обвиняемого, причем он показал:

Мухтар Омарханович Ауэзов, 33 г., место жительства – г. Ташкент. Родился в Семипалатинской губернии, уезде Чингизский. Беспартийный. В ЦК состоял до 1922 г. – членом ВКП(б). Казах. Сын скотовода – середняка. До Февральской революции – учился. До октябрьской революции – учился и учительствовал. Профессия – педагог, образование – высшее. Женат, имеет двух детей. Заработная плата. Военнообязанный, не отбывал как казах. По существу дела показал:

Байтурсынова я знаю с 1918 года, а ближе познакомился с ним в 1921 году, когда переехал на работу в г. Оренбург. С Тынышпаевым знаком со времени моего переезда в Ташкент, с осени 1922 года. В Ташкенте также я познакомился с Досмухамедовым Д. и Х., с Кашкинбаевым И., с Омаровым А., с Адилевым Д. О существовании каких-бы то ни было кружков у них я не слышал. Относительно кружка «Алка» мне известно следующее:

В начале 1925 года от Жумабаева пришло мне письмо почтой с приложением декларации литературной группы «Табалдырык» и указанием, что группой 6-7 человек из партийных и беспартийных создается легальный кружок «Алка» и просил меня дать отзыв, и если одобряю такое мероприятие, войти в эту группу. Это было в Семипалатинске, я показал декларацию «Табалдырык» заведующему АПО Губкома тов. Тогжанову, но он продержал ее около месяца времени и вернул, но ничего определенного по ее поводу мне не сказал.

Из содержания этой декларации я понял, что кружок должен был существовать легально и выступать в печати, т.к. из платформы было видно, что оно по своему содержанию гораздо левее и ближе к современности, чем прежние установки Жумабаева.

Жумабаев просил меня в печати дать отзыв об этой платформе, я не сделал этого и написал ему письмо, содержания которого не помню, но указывал, что существование литературной школы считаю необходимым, принципы «Алка» одобряю, детали должны быть обсуждены на совещании писателей.

После мы переписывались с Жумабаевым, и я писал ему о необходимости созыва совещания, но вопрос об «Алка» постепенно заглох.

О существовании каких-либо нелегальных организаций я ничего не слышал и не знаю.

О своих взаимоотношениях с Кудериным Д. я дал показания в Ташкенте.

М. Ауэзов

II том, 334-336 стр.

(№44) О ПРИВЛЕЧЕНИИ К СЛЕДСТВИЮ В КАЧЕСТВЕ ОБВИНЯЕМОГО ПО ДЕЛУ №2370

ПОСТАНОВИЛ:

1930 года октября 15 дня, г.Алма-Ата, Начальник I-отделения Особого отдела ПП ОГПУ КССР Попов, рассмотрев следственное дело №2370 по обвинению Тынышпаева М., Досмухамедова и др. по 58/7, 58/11 и 59/3 ст.ст. УК

НАШЕЛ:

что проходящий по этому делу гр. Ауэзов, 33 лет, родившийся в Чингизской волости Семипалатинского округа, проживающий в городе Ташкенте, казах по национальности, сын скотовода середняка, б/партийный, имеющий высшее образование, педагог и журналист, женатый и имеющий 2-х детей, под следствием и арестом ранее не состоящий:

достаточно изобличен в принадлежности к подпольной организации казахских националистов, стремившихся подвести под свое влияние, с целью искажения советских кампаний и мероприятий в Казахстане, органы власти и ВКП(б), органы землеустройства, культурно-просветительных и учебных заведений и печати;

руководившей басмаческим движением в Средней Азии, пытавшейся организовать такое же движение в Казахстане и ставившей себе целью свержение советской власти.

Поэтому руководствуясь 128 ст. УПК

ПОСТАНОВИЛ:

Гр. Ауэзова Мухтара привлечь к следствию в качестве обвиняемого по делу № 2370, предъявив ему обвинение по 58/7 и 58/11 ст.УК, о чем уведомить прокурора, наблюдающего за следственным производством в органах ОГПУ.

Начальник I-отделения ОО – Попов

Согласен пом.нач.ОО – Волохов

Утверждено – ВРИД нач.СОУ – Белоногов

И том, 337 стр.

(№45) ПОСТАНОВЛЕНИЕ ГР. КУДЕРИНА ДЖУМАХАНА ПРИВЛЕЧЬ К СЛЕДСТВИЮ В КАЧЕСТВЕ ОБВИНЯЕМОГО 1930 ГОДА, ОКТЯБРЯ 13-ГО ДНЯ, ГОРОД АЛМА-АТА

Дело № 2370 о привлечении к следствию в качестве обвиняемого по делу.

1930 года, октября 13-го дня, город Алма-Ата

ПОСТАНОВИЛ

Гр. Кудерина Джумахана привлечь к следствию в качестве обвиняемого по делу № 2370, предъявив ему обвинение по 58-7 и 58-11 ст. ст. УК, о чем уведомить прокурора, наблюдающего за следственным производством в органах ОГПУ.

Утверждаю: Врид Нач. СОУ (б/п)

(ПОПОВ)

Согласен: Пом. Нач. ОО (б/п)

(Волохов)

Нач. 1-го Отд. ОО (б/п)

(Белонголов)

(№46) ПОКАЗАНИЯ КАШКИНБАЕВА И.Т. 8/XI-1930 Г.

Кашкынбаев Иса Таумышевич, 39 лет, м/ж. г.Ташкент, Обуховская, 53 д., род. Уральский округ, б/п, Служил участковым врачом, сейчас – ассистент медфака САГУ.

<Анкета «1930, 12/X» күні толтырылған. Көрсетіндісінің алғашқы екі бетінде М.Әуезов туралы және 1922 жылы құрылған астыртын ұйым туралы айта келіп одан әрі былай жалғастырады (II том, 377 стр.) >:

В 1922 году для успешного проведения наших целей решено было завербовать в организацию видных коммунистов. Первым делом остановились на Ходжанове и Рыскулове.

К осени в Ташкент приехал Рыскулов в качестве Председателя Совнаркома Туркеспублики (К Рыскулову в качестве делегации были направлены Адилов и (кажется) Ауэзов). Подробности разговора я не помню, но факт тот, что Рыскулов заявил, что разделяет нашу точку зрения и он будет поддерживать нас. Но он просил вести работу в контакте с узбеками, узкий ходжановский шовинизм не годится... К Ходжанову ходил Испулов и кажется Адилов. Последний сказал, что здесь пахнет Рыскуловской авантюрой, что все это нереально, что в рамках советской власти казахская нация может развиваться, и он наш такой шаг не может поддерживать. Надо напомнить и тому и другому, что это было как намерение создавать организацию, а не как свершившийся факт.

...Рыскулов также говорил о советских «рамках». Они оба старались привлечь нашу группу на свою сторону, т.к. наша группа в то время среди казахов была интеллектуально сильна, и каждый из них хотел использовать нас, а мы стремились использовать их. В это время, т.к. в 4-квартале 1922 года никто не мечтал об активной борьбе, решено было захватить в свои руки культурную работу, частично хозяйственную для добывания средств для организации. Был представлен список Рыскулову о назначении на работу членов нашей группы. С этим списком в качестве делегации ходили к Рыскулову я и Адилев. Представленный список был полностью удовлетворен, за исключением меня. Я был указан организацией членом коллегии Наркомпроса против моей воли. Я сообщил Рыскулову, что эта работа мне не по душе, я хотел бы специализироваться на медфаке, но прямого отказа не было (стр. 378).

Осенью 1922 года, когда Рыскулов вернулся к власти, наличие вражды между Рыскуловым и Кожановым должно было помещать нашим целям. Поэтому решили их помирить. Они сошлись в моей квартире. Оба поставили условие, чтобы не было много свидетелей, поэтому из нашей организации присутствовали Х.Досмұхамедов и я. Рыскулов и Ходжанов долго ругались, обвиняя друг друга в измене национальным

интерсеам, в ложной левизне. В слово «нация» Рыскулов вкладывал чуть ли не весь восток, Ходжанов доказывал, что это ошибочно, что противоречивость интересов между казахами и узбеками не меньше, чем между переселенцами и казахами. Когда и мы задали вопрос: «в чем разница ваших взглядов», то на это они не могли ответить. Рыскулов ответил: что с земельной реформой Ходжанов не согласен, но он не согласен с его кровопусканием.

Ходжанов: «Я никого не расстреливал».

Рыскулов: «Я не говорю, что собственными руками» (2 том, 379 стр.)

Таким образом выяснилось, что во взглядах у них противоречий нет. Состоялось примирение на следующей основе:

в вопросах, касающихся интересов казахов, в вопросах назначения казахов и в казахские районы, Рыскулов не будет принимать самостоятельных решений без ведома Ходжанова, а в общих вопросах Ходжанов будет поддерживать, по крайней мере, не критиковать действия Рыскулова. Это примирение мне кажется продолжалось до июля, т.е. до совещания по Султангалиевскому делу, в Москве. После этого совещания Ходжанов учуяв, что Рыскулова увяз, перешел в наступление. Между прочим, Рыскулов рассказывал что т. Сталин позвонил к нему и спросил: «Получал ли он письмо от Султанбекова?» – я ответил: «Одно письмо получил». Тов.Сталин дал резкий отбой, после этого отношение ко мне изменилось».

Однажды в 1920 году Рыскулов позвал меня к себе (со мной еще кто-то был) и начал рассказывать о положении дела и какую политику нужно делать. Смысл его слов заключался в следующем: Народы Средней Азии должны объединяться ... В разрозненном виде они существовать не могут. Особенно большое влияние имеет Киргизия по своему стратегическому положению, поэтому на нее должно быть обращено особое внимание. Необходимо бросить узкий шовинизм. Но развитие этих народов возможно только при советской власти. Отделение от советской власти или ее свержение он себя не представляет. Его группа борется с колонизаторством, Москва не всегда учитывает интересы окраин, иногда превратно понимает, поэтому такие протесты, как народное движение необходимы, чтобы обратить внимание Москвы. Он вскользь дал понять, что Алаш-Ординская группа должна работать энергично в этом направлении. Об этом я рассказывал (Жаханше Досмухамедову). Последний едко заметил: «Ловкий парень, хочет чужими руками жар загребать» и добавил «Здесь пахнет карьеризмом». Этот вопрос больше между нами не возобновлялся. Да, между прочим, Рыскулов говорил, что Жанузаков ушел к басмачем с его ведома, тот как энергичный человек примирил киргизов с узбеками, объединил управление басмачей андижанского района (II том, 380 стр.).

В начале февраля 1923 года я тяжело заболел и до середины апреля пролежал без памяти, летом уехал на поправку, на работу приступил 15 сентября. Что делалось в этот период мне неизвестно. Осенью этого года на очередном съезде советов Рыскулов провалился, наша группа этим была огорчена и резко обвинила Ходжанова. После съезда Рыскулов уехал в Москву, мы слышали, что он ругает «Алашординцев», Ходжанов пишет докладные записки. Мы не верили. В конце года произошел следующий случай:

Рыскулов прислал письмо (с юношей или почтой) в Ташкент Сарымулдаеву, за отсутствием его письмо было оставлено у Д.Д.³⁸. (Д.Д. и Рыскулов женаты на родных сестрах). Д.Д. заинтересовался письмом и вскрыл.

В письме он советует своим сторонникам с Алашординцами не являться, собирать факты и сообщать в ГПУ, стараться уличить Ходжанова в национализме (Сам лично я письмо не читал). Д.Д. показал письмо Х.Д. (Халел Досмухамедову), последний взял письмо с собой, чтобы дать прочесть Тынышпаеву. Подвернулся тут и Адилев. Втроем они, посоветовавшись, показали письмо Ходжанову. Последний сказал, что он это письмо возьмет, устроит обыск у Д.Д. и просил об этом не говорить Д.Д. Но Х.Д. (Халел Досмухамедов) все таки сообщил. Произошла беседа Ходжанова с Д.Д. на квартире у Х.Досмухамедова. Ходжанов, говорят, был неумолим. На следующий день был произведен обыск и письмо взято в ГПУ. С этого момента произошло два разрыва: между нами и Рыскуловым и между Тынышпаевым и Х.Досмухамедовым с другой. Из членов нашей организации, кроме названных в это время в Ташкенте жили: я, Испулов, Адилев. Я и Испулов поддерживали Х.Досмухамедова, Адилев чувствовал себя угнетенным. Х.Досмухамедов и Тынышпаев оправдывались тем, что хотели заранее обезвредить будущие доносы рыскуловцев и потому использовать Ходжанова; Д.Досмухамедов обвинял Х.Досмухамедова в корыстных целях, в желании подлизываться к Ходжанову.

Одним словом, этот случай послужил причиной распада Ташкентской организации, правда и до этого они были уже мертвы. Примирение Д.Д. и Х.Д. состоялось у меня в ноябре 1925 года в день смерти моей жены (II том, 381 стр.).

Отношение наши с Ходжановым были очень хорошие (правда он не любил среди нас Д.Д. и часто высмеивал Адилева), но тем не менее мы его больше всего боялись не в смысле, что выдаст, а что может использовать в своих интересах или же откомандировать нас в разные стороны. Приведу один факт: кажется в 1922 или 1923 году С.Отегенов предлагал мне и некоторым другим организовывать разбойничью шай-

³⁸ Д.Д. – Жahanша Досмухамедов – Т.Ж.

ку, укрепиться в песках и вести борьбу против переселенчества... Мы категорически отвергли и предполагали, что Ходжанов хочет использовать нас» (II том, 382 стр.).

<Бұдан кейін: жалпыға ортақ жайлар айтылады, Рысқұловтың хатын Ж.Досмұхамедов, Х.Досмұхамедов, М.Тыншыбаев үшеуінің де оқығаны қайыра тәптіштеледі. (II том, 382- 385.) >

(№47) ТҮРМЕ ТЫҢШЫСЫНЫҢ ЖАЗҒАНЫ³⁹

Мурзин М.: По всей вероятности вас отправят, а меня оставят.

Кашкинбаев : Почему так думаешь?

Мурзин: В Оренбурге был на одном собрании коммунистов казахов, организованном Садвакасовым Смагулом. Из беспартийных я был один. Об этом факте, между прочим, знает любой. Я уверен, что Байдильдин давно сообщил. Вот теперь добиваются, чтоб об этом факте сообщил и я. Никогда они этого не добьются. Человек он чрезвычайно недоверчивый. Подозревает всех в отношениях с ГПУ.

(Мурзин) говорит⁴⁰, что в прошлом году его все время преследовали. Вольно или невольно в этом принимали участие Смагулов, Козыбеков, Байгарин, Токтабаев, Урдибаев Р. Какая-то машинистка из Наркомзема, которая впоследствии была командирована к Кожевникову, Нурмакову, возможно Кадырбаеву Сейдазым. Эти незаслуженные преследования очень сильно повлияли на меня, что я чуть с ума не сошел. Из этих преследований я извлек такую пользу, что научился угадывать почти безошибочно подосланных мне людей. Все проанализировал и теоретически представил себе ясно систему их работы. Между прочим, они тайно изучают каждого человека, изучают персонально и действуют в зависимости от степени его ума и характера.

Кашкинбаев сказал Омарову:

«Я сознался в том, что было. Он брат, как мне быть?»

Мурзин: Нужно брать за правило – никогда ни в чем не признаваться. Если поймают и некуда деваться, то лучше молчать, но не сознаваться. Вы, видимо, малоопытный человек, поэтому никогда не верьте словам следователя. Если они скажут, что есть документы, то просите их предъявить, но никаким показаниям двух лиц, предъявляемым следователем, не верьте. Это обычный их трюк. Если дадут с кем-нибудь очную ставку, все равно нужно отвергать.

³⁹ Тергеу барысында тергеушілердің қандай қитұрқыға барғанын танытатын түрме тыңшысының не жансыздың бұл «домалақ көрсетіндісі» Мұхтар Мұрзин мен И.Қашқынбаевтің арасындағы оңаша әңгіменің мазмұнын жеткізген. Түрмеде өзін ер мінезді жігіт ретінде танытқан М.Мұрзиннің көрсетінділерін, өкінішке орай, көшіріп алмаппыз. Ал күйеуінің үстінен «донос жазған» әйелдің тағдыры туралы «Ұраным – Алаш!...» атты түрме әңсанасында тиынақты баяндалғандықтан және осы жинақта сол әйелдің «доносы» берілген тұстағы түсініктемеде баяндалатындықтан да, бұл арада осы есертпемен шектелеміз – Т.Ж.

⁴⁰ Тыншының сөзі – Т.Ж.

Кашкинбаев: На это возражаю. Говоря что-либо против явного факта, даем повод ГПУ не верить ни одному твоему слову.

Мурзин: Джентльменские поступки уместны, когда с тобой обращаются по-джентльменски. В данном случае, когда личность человека подвергается круговому оскорблению, благородные порывы с нашей стороны есть ничто иное как донкихотство. Вообще нужно быть твердым. Готовым вынести любое наказание и не стараться сваливать на других. А главное никого не впутывать. Мое основное правило – не проносить имена третьих лиц, даже в беседе с друзьями о тех или иных событиях.

Мурзин: О существовании вашей организации знали гораздо раньше... Но не трогали в то время. Сначала арестовали одних, затем других. Возможно, будет третья группа. Все это делается для того, чтобы показать внешнему миру, что работниками ГПУ выявляются новые организации. А участь всех арестованных заранее решена. Следствие у них ведется до ареста, а не после ареста. Организация ваша повод, причина в другом. В постановлении ЦК за прошлый год говорится о борьбе с национальной интеллигенцией. Чем это вызвано, я не знаю. Но наш арест – реализация этого постановления».

(№48) ПОКАЗАНИЕ АЛИМХАНА ЕРМЕКОВА⁴¹ 15/XI-1930 Г.

В своем показании мне придется писать о событиях отдаленного прошлого, и поэтому возможны неточности хронологического порядка и в некоторых деталях.

В 1919 году я работал в Семипалатинском губернском земстве в качестве члена управы второго состава после Февральской Революций. Заведовал непосредственно земельным отделом, кроме того лежало на мне руководство отделом народного образования.

Это было время господства военщины-колчаковчины, атаманщины. Карательные отряды, нагайки, военно-полевые суды действовали всюду и повсюду.

Наряду с рабочим классом, крестьянством, незащищенное казахское население испытывало ужасающий террор, гнет, разгул произвола прифронтной полосы. Аресты членов земских управ, уездных, губернских и центрального совета «Алаш» с каждым днем все более и более учащались. Некоторые из них были переданы военно-полевому суду с вынесением приговора вплоть до смертной казни. Член «Алашорды» Акпаев был приговорен к смертной казни «за сокрытие оружия с целью подготовки большевистского переворота». Арест постиг и самого пред-

⁴¹ Жауап I томның 427-443 беттердің аралығын қамтиды. Өзінің қолжазбасы, қарындашпен жазылған, ал 444-448-беттер машинкамен басылған - Т.Ж.

седателя «Алашорды» Бокейханова в Омске во время его переговоров. В местной печати все время травили членов Губернской Земской Управы, обвиняя в большевизме (смотрите газету «Речь», издавшуюся в Семипалатинске).

Наконец, военный министр Колчаковской диктатуры Иванов-Ринов, которому в печати, после Революции было присвоено прозвище – «Джизакский» за уничтожение города Джизака в Туркестане вместе с населением во время воостания 1916 года, выдвинул проект уничтожения киргизской (как говорили тогда) интеллигенции, которая по его мнению, только и выдвигала вопрос автономии «Алаш», и в противовес привлекали аксакалов, награждали их шею медалями, при помощи которых (аксакалов) можно было командовать степью. В деятельности «Алашорды» уживались удивительные противоречия. Чуть ли не к этому времени относится преподнесение Колчаку звания аксакала западной «Алашордой». Сибирское правительство в этом отношении было право, называя «Алашорду» «Ералашордою».

Казалось наступила агония, предсмертные судороги Колчаковщины. И мы работники земств, национальных комитетов в огне испытаний горьким опытом наученные, должны были осознать преступность своей позиции в период Октябрьской революции и сочувственного отношения к чехословацко-эсеровскому перевороту в Сибири.

Террор продолжал усиливаться и в дальнейшем оставаться в городе было небезопасно. За несколько дней перед переворотом в г. Семипалатинске распространились сведения о списке лиц, подлежащих уничтожению при отступлении степного корпуса.

В списке фигурировали будто бы и наши имена. Поэтому до прихода Красной армии вынуждены были скрыться в степь, где на совещании после переворота в Семипалатинске решено было вернуться всем в город. Возвращение в город после переворота сопряжено было тоже с большою опасностью. Позорное пятно – отношение к Октябрьской революции, поддержка чехословацко-эсеровского переворота, поддержка комитета членов учредительного собрания лежало в прошлом на деятельности «Алаш-орды». Но тем не менее было решено не уходить из территории Казахстана, не эмигрировать никому за границу, а вернуться всем, кроме Бокейханова, в Семипалатинск.

Решение это было подсказано опытами пройденных этапов революции, тяжелыми испытаниями периода Колчаковщины, атамановщины с одной стороны и декларацией прав народов, объявленной советской властью, непосредственными переговорами в Москве некоторых членов «Алашорды», переговорами по прямому проводу «Алашорды» из Семипалатинска с Москвою в свое время с другой стороны.

В связи с состоявшимся решением маленькими партиями в 2-3 человека должны были просачиваться через отступления банды Дутова в город.

По приезде в город я узнал о прибытии в Семипалатинск члена Сибревкома тов. Косарева (члена ЦКК теперь), для организации и инструктирования Губернской власти. Так как к этому времени налицо в Семипалатинске оказался только один я из членов «Алашорды», то мне одному пришлось немедленно отправиться к тов. Косареву. Я кратко познакомил его с деятельностью «Алашорды», познакомил с принятым теперь решением и целью своего приезда. Косарев провел несколько собраний рабочих казахов и по решению их ввел меня в состав Губревкома.

Пройденные этапы революции должны были научить представителей национального движения многому и чрезвычайно ценному!... (444-445 стр.)

<...> В связи с этим, я хотел упомянуть о своем отношении в то время к вопросу о вступлении в партию. По прибытии других товарищей из степи я поднял вопрос о необходимости вступить в партию ВКП. Главное возражение вступавших, особенно Габбасова, сводилось к тому, что в казахском народе отсутствует пролетариат... Но дискуссии наши не успели завершиться определенным решением. Мне пришлось срочно выехать в командировку в Оренбург для проведения вопроса о включении Семипалатинской области в управление Кирвоенревкома... Из Оренбурга я был командирован в Москву для разрешения вопроса о включении двух областей – Семипалатинской и Акмолинской в управление Кирвоенревкома и об издании декрета об образововании Республики.

В Москве членами Ревкома мне было поручено собрать необходимые материалы для обоснования границ Республики и по согласованию с наркомнацем выработать проект декрета. Для проведения этих задач я был оставлен в Москве в качестве временного представителя в Представительстве Кирвоенревкома при ВЦИК.

Здесь в Москве я встретился с Досмухамедовым Халелом и Жаханшой. Они несколько удивились моей новой политической ориентации, немного вышучивали мою левизну и наш спор чуть не переходил в ссору.

Время от времени в Москву наезжали ответственные работники, члены ревкомов различных республик: из них назовем Байтурсынова, Рыскулова, Валидова, имеющих отношение к моим показаниям. Байтурсынов во время приезда в Москву, как член Кирвоенревкома, часто навещал представительство. Во время его приезда изредка бывал Валидов. И вот однажды Байтурсынов А. информировал меня о недовольс-

тве Валидова тогдашнею политикой советской власти, о желании его, насколько мне помнится, связаться с Индией, поднять там революционное движение, призывая к отвоеванию самостоятельности собственными силами, организуя при этом отпор советской власти. Будто бы сочувственно к этой идее относился и Рыскулов (446 сир).

Я категорически запротестовал, указывая, что только что избавились от террора и произвола колчаковщины, благодаря только советской власти. Приехали теперь окончательно оформлять Республику, и в то же время вести разговоры о подобной аванюре – полная бессмыслица и преступление. Байтурсынов соглашался со мною. Я тогда вообще не придал какого-либо серьезного значения этому разговору, считая его результатом временного настроения, связанным ... с каким-нибудь личным моментом. Активным лицом был Валидов... как мне казалось, тогда старался он своей фантазией увлечь и Рыскулова, испытывавшего некоторую неудовлетворенность. Такое впечатление у меня сложилось во время одной и единственной беседы с ними, где я в части Казахстана подтвердил свою точку зрения, не входя в обсуждение вопроса и больше с ними не встречался...(447 стр.).

«В 1926 или 1927 году вечером в гостях у Досмухамедова Халелла, последний мне и Эльдесу Омарову в порядке истории, отошедшей в область предания, говорил об этом движении в Туркестане и о своем участии в нем и что ему надлежало поехать за границу к Валидову, но в связи с возражением жены Валидова, он не поехал. Уходя, мы между собою выразили недоумение, к чему он это рассказал. Но, нужно сказать, глухие, полупрозрачные, короткие разговоры об этом событии, как сделавшемся предметом истории, частенько можно слышать и как мне казалось, общий контур (без подробности) был известен значительному кругу партийных и беспартийных.

Только на всеказахском съезде в июле 1917 года было принято постановление съезда – территориально-национальная автономия «Алаш».

На этом съезде, между прочим, косвенно затрагивали вопрос об объединении с Туркестаном в целом. Руководители съезда в особенности представители восточных областей резко вытупили против объединения с Туркестаном, учитывая огромное влияние улемов, фанатизм и деспотизм религиозной верхушки и влияние в этом направлении и соседних стран.

Что касается моей точки зрения в этом вопросе, то я этой точки зрения придерживался в 1925 году. В то время по разговорам с ответственными работниками я вынес впечатление, что в партийных органах стоял вопрос о включении Казахстана в Средне-Азиатскую Федерацию с пе-

реводом таким образом Казахстана на положение союзной Республики. Но для этого ввиду преобладания в северных районах Казахстана русского населения необходимо было провести там новое размежевание. В Москву были командированы тт.Ежов, Садвакасов от Крайкома и я от Госплана. Я товарищу Ежову решительно высказал свою точку зрения, что для включения в Средне-Азиатскую Федерацию провести такое размежевание в северных районах Казахстана не в его хозяйственных и культурных интересах⁴² (I том, 448 стр).

(№49) ЗАЯВЛЕНИЕ ЧЛЕНА ЦИК КССР ЕРМЕКОВА АЛИМХАНА

ЦИК КССР Еркекова Алимхана Заявление

22 сентября 1930 года распоряжением ПП ОГПУ в Казахстане я заключен в тюрьму. Только 7-декабря предъявлено обвинение без конкретизации фактов по ст.58/7, 58/11, 59/3 приблизительно в такой формулировке – обвинение:

- а) в использовании советских и партийных органов в целях искажения советских мероприятий;
- б) связь с басмачеством;
- в) кажется, в попытке организации контрреволюционного движения.

Конкретные факты интересуют меня в личной степени, ибо их нет в действительности. Поэтому я вначале склонен был видеть свой арест досадным для себя недоразумением, связанным быть может, с проведением какой-либо политической компании.

⁴² Бұл – ұлттық, саяси асары өте терең, бүгінгі күнгі тарихшылардың санасын бұлдыратып жіберген үлкен дау. Тұтас қазақты да үлше бөлудің ниғылы бар. Егер, сол тұстағы Қазақ автономиясы Түркістанға қараса: 1) Бүкіл солтүстіктегі облыстар – Ресейдің құрамында мәңгі қалып қояды. 2) «Түркістандық» құрылымды ұстанғандар Түркістан федерациясының құрамынан Қазақ автономиясын құру бағытын ұстанды. Сол үшін осы тергеу ісінің ілгеріне айналған ағайынды Дінше және Байсейіп Әлліевтердің Ақмола уезіне тиісті жер бөлісі мен салық мөлшерін анықтау үшін келіп, Бетпақ далада бейбастақтық ұйымдастырған «Қараноғайды» өлтіреді. Сөйтіп, Сарысу ауданын Түркістанның құрамына өтуіне үгіттеу мақсатында Т.Рысқұлов пен С.Қожановтың тарсырмасымен келген Д.Әділев қылмысқа ілігеді. 3) Смағұл Сәдуақасов, Әлімхан Ермеков, Мұхтар Әуезов, Жүсіпбек Аймауытовтар: біріншіден, солтүстік облыстарды әуелі КАССР-ның құрамына алуды, екіншіден Қазақстан жеке Автономиялы республика болсын – деген пікірді ұстанды. Әрине, бұл Ә.Бөкейханов бастаған «Алашорда» қайраткерлерінің өмірлік ұстанымы әрі кеңес қызметінде жүрген ұлт мүддесін көздеген қазақ қызметкерлеріне тапсырған аманаты. Бұл – аса күрделі әрі өте нәзік саясат. Осы бағытта, яғни, Батыс Сібірге қарайтын қазіргі солтүстік бес облысты Қазақ автономиясына қарату жөніндегі Губком төрағасы Ежов пен Ғаббасовтың, Әуезовтің, Аймауытовтың арасында өткен бұл айтысты С.Сәдуақасов шұғыл түрде шешті. Ол Қазаткомның өкілі ретінде мәжіліс шақырып, Батыс Сібір ревкомына қарасты Семей губкомын таратып, оның орынына Қазақ автономиясына қарасты Семей губревкомын құрып, ол міндетті екі айдай өзі атқарып, кейін орынына М.Әуезовті тағайындап кетті. Бұл мәселе қайта көтерілгенде, Ежов бұл жолы Мәскеудің ерекше өкілі ретінде тағы да жер бөлісі жөніндегі комиссияның төрағасы болып келеді. Комиссия мүшелері С.Сәдуақасов пен Ә.Ермеков дербес және тұтас Қазақ автономиясының территориясын сақтап қалу туралы өз пікірлерін түбегейлесті ұсынып, жүзеге асырды. Соның нәтижесінде Қазақ АССР-нің, кейінгі Қазақ ССР-нің, соның негізінде Қазақстан республикасының шекарасы қалыптасты. Тергеу ісіндегі айтыстың астары осы. Бұл біздің «Ұраным – Алаш!..» атты еңбегімізде жеріне жете талданғандықтан да, бұдан әрі қазбалап жатпаймыз – Т.Ж.

Уже проходит четвертый месяц со дня ареста и предполагавшееся мною «недоразумение» становится для меня фактом огромного физического и еще больше морального угнетения.

Я вынужден обратиться в Президиум ЦИК с изложением вкратце некоторых необходимых сведений биографического характера, политической и практической своей работы, ибо у меня нет другого пути, чтобы подойти к предъявленным без фактического обоснования пунктам обвинения.

До революции я учился, причем средства к жизни как в среднем так и высшем учебном заведении добывал личным трудом.

Со времен революции мой послужной список таков: член Президиума областного исполкома общественных организаций, Облкиркома, Областного исполкома совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, член Центрального всеказахского народного совета – «Алаш-Орда», Губземской управы, Губернского Революционного комитета в период Корниловских выступлений, член ГубРевкомитета после падения Колчака, И.о. Председателя представительства Кирвоенревкома при ВиК, член Кирвоенревкома, ЗампредГубплана и Госплана с совмещением за все это время педагогической работы, член Правления Сельхозбанка, а в последние четыре года работал исключительно на педагогической работе в вузах, состояя в момент ареста доцентом на кафедре математики в Казахском государственном университете. На последних двух съездах Советов КССР был избран членом ЦИК КССР.

Не останавливаясь на освещении деятельности «Алаш-Орды» как один из его участников должен отметить исторический урок, определивший в последующем направлении мою деятельность» (479 стр.).

<Бұдан кейін алдыңғы түсініктемедегі создер қайталаңады>.

... После 1920 года я в качестве заведующего школы II-й степени оставался в Семипалатинской губернии в маленьком городе Каркаралы вплоть до 1924 года – это может служить основанием для уличения меня в участии в басмачестве и в предъявлении статьи 59/3...

Абсолютно не зная в чем могла выражаться моя попытка к организации контрреволюционного движения, я несколько остановлюсь на моменте «использования советских и партийных органов в целях искажения советской мероприятий», что видимо квалифицировало статью 58/7. Тут я прямо сошлюсь на людей, с которыми я работал, и которые кстати находятся в Москве в центральных учреждениях: на Досова и Ежова, с которыми работал в Семипалатинске и Кызылорде, Балпаева К., с которым я работал в банке, на Нурмакова, с которым я работал в Совнаркоме (Госплан при СНН), на Мансурова Э., теперь замдекана МГУ, с которым я работал в Казахском государственном университете⁴³

1 том, 479-480 стр.

43 Бұдан кейін әр бапты тағы қайталай еске алып жауап қайтарады. Ондағы айтылған мәселелер өзге жауаптарда айтылатын болғандықтан да бұл града қысқарта көшірілді. Осы текстес хатты «18/1 – 1931» жылы екі рет көшіріп жазған. Үш мәлімдеменің арасында онша мазмұндық айырмашылық жоқ. Сондықтан да іріктеп алуға тура келді - Т.Ж.

(№50) ПОКАЗАНИЯ Д.ДОСМУХАМЕДОВА 5 НОЯБРЯ 1930 Г.

(430 стр.) <...>

Я приехал из Москвы в Ташкент в октябре 1920 года. Как в этом году, так и в 1921 году никаких сборищ Ташкентских казахов не знаю. Как-то весной 1922 г. под вечер мне кто-то из работавших в газете «Ақ жол» сказал, что сегодня вечером соберемся казахи «аркалыки» (т.е. северные казахи), поговорить об одном деле. На мой вопрос, о каком это деле?, звавший меня сказал, что когда соберемся, тогда все равно узнаете.

В этот день ко мне на дом пришли человек 7-10 казахов, из них сейчас помню Халела Досмухамедова, Дулатова, кажется Биримжанова, а остальных сейчас не помню. Пришедшие сказали, что старая программа казахских деятелей «Алаш» никем не была принята, она своевременно не была как следует разработана, нужно ее разработать, дабы было современное политическое суждение у бывших Алашординских деятелей на политические вопросы. Я открыто высказался против такой переработки, указывая, во-первых, что мы – Алашординцы по существу имели разные политические убеждения по отдельным вопросам политики, что нас объединял раньше лишь национальный признак и, что сейчас мы политический нуль, а потому составление указанной бесцельной программы может нам причинить со стороны чрезвычайных органов только одни неприятности.

Однако после горячих дебатов о необходимости иметь политическую физиономию, был составлен проект программы, который был унесен с собою работавшими в газете «Ақ жол» для отсылки в Оренбург на предмет согласования с бывшими там другими деятелями бывшей «Алаш-Орды».

Вскоре после этого я уехал в командировку в Пржевальск (Каракол) по делам Туркпромсоюза и Помгола, откуда вернулся в Ташкент уже месяца через 3, уже весной. За время моей командировки, оказывается, моя свояченица Надежда Константиновна вышла замуж за т.Рыскулова. Рыскулов приехал в Ташкент в качестве Председателя Совнаркома Туркеспублики. Я стал часто бывать у него и он у меня. С тех пор я ничего о деятельности вышеназванных лиц и о том, что они сделали с указанным проектом программы не знаю.

В Кызыл-Орде я с ними ни одного слова по поводу указанной программы не говорил, вообще совершенно отошел от них, исключительно занимаясь своей профессией и вращаясь по кругу партийцев и специалистов из европейцев. Обстоятельства эти я при первоначальном допросе не сообщил, потому что, во-первых, с моей точки зрения указанное деяние по существу можно было характеризовать казахской поговоркой «еріккен сарт енегін укалайды» – что в переводе означает «скушающий

сарт мнет свой ...», во-вторых, мне крайне тяжело было назвать чужие фамилии. Я никогда не допускал, не допускаю и сейчас, что в СССР есть сила, которая могла бы свергнуть советскую власть, никогда против советской власти не выступал и, сейчас в течение всех 10 лет работаю честно и лояльно по своей профессии.

Вы мне говорите, что кто-то куда-то ездил от Ташкентских казахов, об этом я ничего не знаю: сам в такой посылке участия не принимал.

1 том, 432-433 стр.

(№51) 1930 ЖЫЛҒЫ 5 ҚАРАША КҮНГІ ИНЖЕНЕР ТЫНЫШБАЕВТЫҢ ТЕРГЕУ ХАТТАМАСЫ

Жауап алған ОГПУ-дің Қазақстандағы өкілі жолд. Альшанский.

1) Біздің Ташкенттегі ұйым 22-жылдан бастап жұмыс істеді. Голошекин жолдасқа белгілі болған құжаттарға қарағанда Орынбордағы ұйым 20-21 жылдары құрылған сияқты. Мен бұл мәселені 22-жылы сәуір айында Заки Валидовтің сөзінен білдім. Бірде мені Халел Досмұхамедов үйіне шақырды. Сонда ол: Міржақып Дулатов, Заки Валидов туралы әңгіме болмақ. Онда өзбектердің де өкілі келмек, – десті. Уағдаласқан күні бардым. Алғашқы мәселе Ташкент ұйымының жұмыс барысына арналды. Бұл Халел Досмұхамедовтің қазақ оқу-ағарту мекемесінің үйіндегі пәтерінде өтті. Отырысқа Халел Досмұхамедов, Мырзағазы Есполов, Дулатов, Жағанша Досмұхамедов, мен, Бірімжанов және Иса Қашқынбаев қатысты. Дулатов не Бірімжанов екеуінің біреуі: Шығыс Бұқарада Әнуар паша жүр. Оның қасында Заки Валидов бар. Соңғысының қасында Башкириямен байланыс жасайтын башқұрт көмекшісі бар. Өзбектермен бірігіп күреспек. Заки Валидов бұған қазақтарды да тартуды ұсыныпты. Өзбек басшылары арасынан Мінауар Қари мен Ходжаев қолдамақ екен, – дегенді айтты. Дулатов, Бірімжанов, Есполов бұл мәселеге қызу араласты. Жағанша Досмұхамедов бұған қатты қарсы болып: «Мұның бәрі қыртымбай нәрсе, жалғыз атты қонаққа сеніп, бастан айрылуға болмайды», – деді. Мен де сөзге араластым. Менде сенімсіздік бар еді. Ақыры: ұйымды құру керек, – деп ұйғардық. Жағанша да соңында келісімін берді. «Әр қаладан ұйымның бөлімшелерін ұйымдастыру керек. Қажет кезінде олар іске шұғыл араласуы тиіс», – деп шештік. Алматы мен Шымкент қаласындағы топты ұйымдасыру маған тапсырылды. Мен: «Алматыдан – Сүлеевті, Шымкенттен – Кенесаринді ұйымға тарту керек», – деп ұсыныс жасадым. Өзге аталғандардың аты-жөні есімде жоқ. Коммунистерді де ұйымға тарту мәселесі қозғалды. Біз оған қарсы болдық. Өйткені: Қожанов біліп қоюуы мүмкін, – деп қауіптендік. Сөйтіп алғашқы жұмысты Қазақстанның қалаларында ұйым бөлімшесін ашу әрекетінен бастадық. Ұйым ісіне

Халел және Жаһанша Досмұхамедовтер белсене араласты. Әсіресе Халел Досмұхамедов үлкен теоретик, кенсе мен ұйымдастыру жұмысына жетік, істен гөрі теорияға бейім еді. Ал Жаһанша Досмұхамедовтің іскерлігі басым болатын. Ермековтің ұйымдастыру қабілетінің қандай дәрежеде екенін білмеймін. Бірақ ол өте шешен, айтқанына сөзсіз сендіре алатын тілмар еді.

2) Қалыптасқан тарихи жағдайды бағалауға келгенде Дулатовқа ешқайсымыздың күрескерлігіміз де, өреміз де жетпейтін. Ұйымға ешқандай ат қойылған жоқ. Қазақтардың астыртын ұйымы деген түсінік қана болды. Бұдан басқа мәселе талқыланған жоқ. Ұйым төрағасына Халел Досмұхамедов сайланды. Ұйымның хатшылығына Дулатов пен Бірімжанов ұсынылды. Бірімжанов: бұл мәселеге ақсақалдардың алаңдамауын, оны өзі жүргізетінін айтты. Ұйым алдына мынадай міндеттер қойды: 1. Заки Валидовпен кездесу керек. Оған Бірімжанов барсын – деп шешілді. Сөйтсек Бірімжанов Бұқараға барып келіпті. Бұл отырыста біз: Бұқарға Халел Досмұхамедов барсын, ол Заки Валидовті бұрыннан таниды және дәрежелес – деп пікір білдірдік. Халел Досмұхамедов қайтып келген соң бізге барлық жайды түсіндіріп берсін – дестік. Бұған Досмұхамедов үзілді-кесілді қарсы болды.

3) ...Ұйымның саяси-экономикалық бағытына келетін болсақ мынадай ұсыныс жасалды. Бірінші: Қазақстан Ұлттық Демократиялық республика болуы тиіс. Қазақстан географиялық және тарихи тұрғыдан Ресеймен де, Орта Азиямен де тікелей байланысты. Орта Азия федерациясының құрамына Өзбек, Түркімен, Қарақалпақ және басқа да ұлттар кіреді. Заң шығарушы орган парламент болуға тиісті. Үкіметті министрлер кеңесі басқаруы тиіс. Тіпті болмаған жағдайда Кеңес үкіметінің қазіргі құрылымын пайдалану керек. Ең жоғарғы орган құрылтай болуы тиіс, – деген ұйғарымға келдік. Бірақ та нақты ереже қабылданған жоқ.

Болашақ үкіметтің өнеркәсіп жөніндегі міндеті талқыланбады. Ал мал шаруашылығы қазіргі қалпында қалсын дестік. Су шаруашылығы ауызға алынған жоқ. Қазақстанның жері кең. Ондағы халықтардың да көңіл-күйі әр қилы. Әсіресе, жер мәселесі өте күрделі. Сондықтан да қоныс аударушыларды тоқтата тұру керек. Мал шаруашылығы мен жер өңдеуді қатар алып жүруге, жер өңдеу мәдениетін игеруге белсенді түрде көшу керек. 1922 жылғы жер туралы реформа біздің араласуымызсыз өтті. Біз ол реформаға мүлдем қарсымыз. Оның жобасына біздің ұйым мүшелері де белсене араласуға тиісті еді деген пікір білдірдік. Жалпы екі ұйым қатар жұмыс істеді. Орынбордағы ұйымға – Байтұрсынов, Дулатов, Әділов, Бірімжанов, Болғанбаев, ал Ташкенттегі ұйымға – Дулатов пен Бірімжанов жетекшілік етті. Екеуін де алдыңғы қатарлы ұйым деп есептедік. Айырмашылығымыз Жизак пен Самарқан

облысы Түркістанның құрамына енгендіктен де біз Заки Валидовпен жақын байланыста болдық. Қызылордадағы үкімет екеуін де бір ұйым деп қабылдады. Дулатов екі ұйымда да белсене қызмет етті.

4) Ұйым-террорлық іс-әрекетті ұйымдастыруға ұйғарым жасаған жоқ. Бірақ та Жаһанша мен Халел Досмұхамедов үндеу жазып, таратуға тиісті болды. Шымкенттегі Даулет Ибрагимов кейін бұл шарадан үмітін үзіп, бойын аулақ салды. Әнуар Паша күйрегеннен кейін және Заки Валидовтің өкілдік мәселесі шешілмегеннен соң, ұйым қайтып кеңес құрған емес. Өз-өзінен тарап тынды. Біз Кеңес өкіметі жағына шығып, өзіміздің іскерлік қасиетімізді көрсетуге тырыстық. Біз жобаның екінші нұсқасында көрсетілгеніндей, ССРО-ның құрамындағы республика ретінде өмір сүру керектігін мойындадық. Коммунистер өкіметінде сүйкімсіз күйімізше сайқымазақпен күн көре береміз деп шештік. Жер мәселесі жөніндегі 2-ші баптағы міндетті жоғарыда айтып өттім. Мал шаруашылығының қалыптасқан жүйесін бұзбау керек. Жер өндеу мәдениетін жарыстыра жүргізу керек деген пікір сол күйінде қалды.

Сондай-ақ жастарды ұлттық рухта тәрбиелеуге және ғылыми кітаптарды аударуға баса көңіл бөлу керек дестік. Әсіресе оқу-ағарту мен жер мәселесі жөнінде белсенді түрде жұмыс істеу керек. Жер – ең алдымен жергілікті халыққа берілсін, содан кейін барып казак-орыстардың үлесін қарастыруға болады деген тұжырым ұстандық. Мен ол кезде темір жолда жұмыс істедім. Бұрын тарих пәнінен сабақ бердім. Өз дәрісімде ұлттық идеяны дәріптеп, қазақтар Кеңес өкіметінен гөрі 17 ғасырда жақсы, емін-еркіндікте өмір сүрген. Сендердің сыбағаларына сол өмір тиесілі еді – деген сияқты пікір білдіріп жүрдім. Тарихты нашар білгендіктен де олар менің сөзіме сенді. Мұның барлығы, әрине, өткен тарихи әңгіме. Жоғары оқу орындарына арналған кітаптарды құрастырып, аударуға Халел Досмұхамедов, Орынборда – Байтұрсынов пен Дулатов белсене араласты. 25-ші жылдан кейін мен де араластым. Оқу пәндерін қадағалауға тиісті Сүлеев бізге бақылау жасаған жоқ.

25-ші жылдан бастап мен құрылыспен айналыстым. Онда саясатпен айналысуға мұрша болған жоқ. Болашақ мемлекеттің мүшелерінің кім болатыны талқыланған емес. Шет елдегі қазақтар туралы мен еш нәрсе білмеймін. Ертеректе Шоқаевқа хат жазған болатынмын. Мазмұны есімде қалмапты. Жалпы алғанда Шоқаевті мен жақтырмайтынмын. Мен оны таяз адам деп есептейтінмін. Шетелге өтіп кеткеннен кейінгі Шоқаевтің тағдыры не болғаны белгісіз және онымен ешқандай байланысым жоқ.

Келесі мәселеге көшетін болсақ, бұл жөнінде біздің пікіріміз казак өнеркәсіпшілері Смағұл Сәдуақасов пен Қаратілеуовтың көзқарасымен түйісіп жатты.

«5. № 1 кестеде көрсетілген негізгі ұйым мүшелері туралы айтарым

мынау. Біз бұл мәселені ұйым ретінде емес, құқық мәселесі жөнінде пікір алысқан аз ғана адамдардың арасындағы әңгіме деп есептеймін. Өйткені, заңды белден басып, колхоз құрылымын өтпелі саты ретінде ұсыну, сондай-ақ оған мемлекеттік құрылымның өтпелі басқышы ретінде қарау бұрын қарастырылмаған. Сондықтан да кеңес үкіметі жүйесі тарқатылуға жақын деп ойладық... Менің миымда осы ой ұялап алды да, мен оны өшіруге тырыстым. Өнеркәсіпкер Қаратілеуов мүлдем басқа көзқараста еді. Сұлтанбековпен екі рет кездестім. Алайда бұл тақырыпта әңгімелескеміз жоқ. Бір рет мәжілісте, екінші рет көшеде кездескенімізде ол Смағұл Сәдуақасовпен хат арқылы пікір алысқанын айтты. Бөкейхановты Москвада 26-шы жылдан кейін көрдім, ол: Сұлтанбеков түсінігі кең адам, сондықтан да танысқаның жөн, – деді. Сұлтанбековпен мен алғаш рет Рысқұлов төрағалық еткен жиналыста таныстым, тереңдеп әңгімелесудің реті келмеді.

6. Асфандияров нағыз пунктуальды адам. Түркістан республикасы тұсында жер мәселесімен тереңдеп айналысты. Асфандияров пен Қожановтың пікірі үнемі тоғыса бермейтін. Біз екеуінің қалай бірге жұмыс істейтініне таң қалатынбыз. Қожанов кей кезде тым тік мінез болатын. Ұйым туралы олар ештеңе білмейтін. Қаратілеуов сырттай ғана естуі мүмкін. Рысқұловтың бұл туралы хабары болды ма, жоқ па, оны білмеймін. Рысқұлов екеуміздің арамыздағы қатынас 26-шы жылдан соң жақсарды.

Рысқұловпен мынадай қызық жағдайда таныстым. 1914-ші жылы Жетісу темір жолының бойындағы Түлкібас станциясында болдым. Ол ара өте бір тамаша жер еді. 15-ші жылы маған бір қазақ келіп, осы ауылда Рысқұлов деген жігіттің жүргенін, оның оқығысы келетінін, бірақ та ешқандай қаражаты жоқ екенін айтты. Мен ат жібертіп, Рысқұловты алдырдым. Сол арада 100 сом бердім. Егер де оқу үшін ақша керек болса маған хат жазуын өтіндім. Бұл оқиғаны мен мүлдем ұмытып кеттім. 1922-ші жылы ғана баяғыда өзім көмектескен жігіттің облыстық комитетте істейтінін білдім. Жазған хатыма жауап берді, мені Ташкентке шақырды. Ташкентке барғанда ол Мәскеуге кетіпті. Содан кейін 22-ші жылы, ол 30 жасқа толғанда, Ташкентте кездестім. Онда бір-бірімізге көмектесіп, жұмыс істедік. Ұйым туралы онымен ешқандай да сөйлескем жоқ».

Жандосовпен ресми жұмыста ғана кездестім. Біздің ұйымдағылар (оны ұйым деп те айта алмаймын) Ташкенттегі коммунистермен – Асфандияровпен, Қожановпен жиі кездесіп, әңгімелесетін. Біздің пікірлеріміз оларға әсер етуі мүмкін. Түркістандық коммунистерді шынайы коммунист деуге болмайды. Коммунистер идеология туралы сөйлегенде біз құлағымызды басып отыратынбыз. Бір жолы Ташкентте бір адам жерге қоныстану туралы баяндама жасады. Оған мен, Қожанов және

Асфандияров қатысты. Мен баяндама бойынша сөз сөйлеп: «Жерге ең алдымен жергілікті халықты орналастыру керек, егер де келген қоныстанушыларға жер жетіспесе олар келген жақтарына қайта берсін»,– дедім. 22-ші жылы Асфандияров маған: қазақтар жерді орыс шаруаларынан да тиімді пайдаланатыны туралы пікір айтты. Мен оған Васильевтің Жетісу облысының отарлануы туралы кітабын тауып бердім. Онда қазақтар мөлшерлі жерден 55 пұт астық алса, шаруалар 51 пұттан ғана өнім алған. Халық жиналысында Асфандияров осыған сүйеніп баяндама жасады».

7. Бөкейханов пен Щецов Қызылордаға келгенде Қаратілеуов, Сәдуақасов және мен қарсы алуға дайындалдық. Мемлекеттік құрылымның соңғы өзгерістерін талқыладық. Мұны ұйымдасқан мәжіліс деуге болмайды. Жай ғана пікір алысуда: ірілендірілген колхоздардан көрі шағын колхоздардың пайдалы екендігін, колхоздар ірілендірілсе мал басынан айырылып, өзінің құнын жоятындығын, ал шағын колхоздар мал-мүлікті сақтап қалатындығын айттық. Ет дайындау мәселесіне келетін болсақ: мал басы азайып, малшылар егін салуға көшеді – дестік. Бұл турасында мәжіліс өткізілген емес. Қоныстанушылар туралы мәселе 24-25-ші жылдары қозғалды да тоқтап қалды. Балқаш ауданындағы қазақтардың көтерілісі туралы ештеңе білмеймін. Мұндайды тоқтату керектігін Құдайбергенов Бекмұхаметке ақпан айында айтқанмын. Аз уақыт өткеннен кейін Ермеков пен Досмұхамедовке айттым. Олар жауап қайтармады.

8. Интеллигенттердің кеңес үкіметіне қатынасы туралы. Мен бұл сұрақтың бүге-шігесін біле бермеймін. Кеңес үкіметінің құқықтық ауытқуларға барғаны анық. Олардың оңшылдыққа қарай бұрылуы қазақ халқына молшылық әкеледі деп ойладым. Бұл пікірді ашық айтуға жүрексіндік, бетімізден басып жүрдік. Дулатов пен Байтұрсынов тұтқындалғаннан кейін ешқандай да мәжіліс болған емес. Соңғы екі жылда өзгеріске қатысты айтарым: Мен 28-ші жылы Қызылордаға келгеннен соң бір айдан кейін Дулатов сотталды. Сондықтан да ешқандай түбірлі мәселемен айналыспады. Досмұхамедов пен Ермеков ешқандай ұйым болған емес дейтін шығар, шындығында да халық бытырап кетті, коллективтендіру науқаны басталды, темір жол құрылысы қолға алынды. Мына оқиға ГПУ-шілерге белгілі ме, жоқ па, соны айтайын.

Бастабында мені темір жол құрылыс учаскесінің бастығы етіп тағайындауды ұсынды. Бірақ та жолдастардың: жер жағдайын жақсы білесің, сондықтан да басқармада қалғаның өте пайдалы,– деп ақыл беруіне байланысты, басқармада қалдым. 28-ші жылы Іле тармағындағы екі учаскіде жалғыз-ақ басқарма болды. Жер бедері күрделі, темір жол салуға қиын болатын. Мені сол учаскіге көмекке жіберді. Мен онда қаржыны үнемдеу мақсатында жаңа экономикалық талдау жа-

сап, техникалық жағдайларды есептей отырып, бір жарым – екі миллион сомды үнемдейтін жоба жасадым. Кейбір техникалық шарттар мені Қызылордаға шұғыл шақыруға байланысты орындалмай қалды. Қайтып келсем, мені орнымнан алып тастапты. Жұмыс қаржысы бұрынғыдан да көбейіп, бір разъезд артық салыныпты. Менің ұсынысымды қабыл көрмепті, бұл зерттеуімді одан әрі жалғастырып, жобаны Мәскеуге жібердім. Кейін Мәскеуден: Тынышбаевтің жобасы дұрыс – деген қортынды келді. Инженер Гоми (?) жобаны негіздеп беруді өтінді. Мен он күн отырып бұрынғы жобамды дамыттым. Жоба бойынша жұмысшылардың еңбегі жеңілдеді, касса үнемделді. Иванов және басқа учаске бастықтары менің жобама тосқауыл қойды. Сонда жұмысшылардың үш-төрт айлығы еш кетті. Жобаның көшірмесін Шәкир (?) мен Рысқұловқа жібердім. Сөйтіп, бір жарым миллион сом мемлекет қаржысы үнемделді».

Қарсақбай туралы айтарым: мұндай өнеркәсіптер неғұрлым көп болса, соғұрлым пайдалы. Қазақ өнеркәсібі дамиды. Бір мемлекетте тұрғандықтан да байлық бәріне ортақ, тек мемлекеттік ұйымдар қазақ қауымын сыртта қалдырмаса болғаны. Инженер ретінде мұны қолдаймын.

Профессор Швецовпен Қызылорда қаласында таныстым, сондай-ақ Бөкейхановпен кездестім. Олардың саяси бағыты туралы ештеңе білмеймін. Маған Алматы қаласынан электр жүйесін жоспарлауға тапсырма берілгендіктен де біреумен кездесуге, ұйым жұмысына қатысуға уақытым болған жоқ.

Жаһанша Досмұхамедов үнемі ұйымнан бойын аулақ салып, оған: «Бұдан ештеңе шықпайды», – деп сын көзбен қарады. Мәдениет саласындағы жекелеген коммунистермен пікір алысулар болды, бірақ түбірлі мәселелер көтерілген жоқ. Алматыда ешқандай ұйым болған емес. Ондай құжаттарды көрген емеспін. Ташкентте де ұйым болған жоқ. Бізді ұйым мүшелері емес, пікірлестер деп атаса болады. Ешқандай контрреволюциялық қаулы қабылданған емес.

12-ші. Совхоз құрылысына көзқарасым туралы. Бұл мәселенің ашық талқыланбағаны анық. Бірақ та өзімнің ойым мынадай. Кеңестік шаруашылық бұрын да үлкен аумақты көлемді алып жататын. Ал колхоздардың күйі орташа ғана болатын. Сондықтан да совхозға қарсы ешқандай пікірім жоқ. Мен тіпті Халел Досмұхамедовтің колхоз бен совхозды айыра алмайтынын естіп күлген болатынмын. Түрксибтің құрылысына бәріміз де ықыласпен қарадық. Москвада бір адам: «Түрксиб құрылысы тұрғындардың жерін азайтпай ма, бос жер бар ма?», – деп сұрақ қойды. Мен: «Мұның бәрі бос сөз, қазақтар көтеріңкі көңілмен жерді игеріп, тау қопарып жатыр», – деп жауап бердім. Түрксиб туралы, бұдан басқа айтарым жоқ.

II том. 102-108 беттер. Машинкаға басылған

**(№52) 1930 ЖЫЛЫ 6-ҚАРАША КҮНІ АЙЫПТАЛУШЫ
ХАЛЕЛ ДОСМҰХАМЕДОВТЕН АЛЫНҒАН ТЕРГЕУ
ЖАУАПТАРЫНЫҢ ХАТТАМАСЫ**

Х.Досмұхамедов: «1). Ташкенттегі қазақ зиялыларының контр-революциялық ұйымы бізге дейін де болуы мүмкін. Оған біз қатысқан жоқпыз. Ал Жаһанша Досмұхамедов, Мұхамеджан Тынышбаев қатысқан ұйым 22-жылы құрылды да, 24-жылдың басына дейін жұмыс істеді.

2). Ұйымның құрылуына шығыс Бұқарадағы оқиғалар мен Заки Валидовтің, Әнуар пашаның келуі ықпал етті».

Екінші жағдай: Мәскеудегі оқиғалар және Болғанбаев пен Әділевтің келуі итермеледі. Егер де қазақ коммунистері әлсіздік көрсетіп, еуропалықтардың алдында дәрменсіздік танытпаса, қазақтардың мүддесін қорғай білсе, мүмкін онда бұл ұйым құрылмайтын да еді. Сондықтан да мұндай үстемдік пен өктемдікке қарсы біліміміз бен күшімізді пайдаланып, ұйымдасқан түрде күресу үшін ұйым құру қажеттігі туды. Бұл тұрғыдан алғанда коммунистер де бізді қолдады. Ұйымның алғы шарттары осындай».

3). Сұраққа жауап: Ұйымның құрамында Халел Досмұхамедов пен Жаһанша Досмұхамедов, Тынышбаев, Есполов, Әділев Дінмұхамед, Қашқынбаев Иса, Бірімжанов және Жәленов болды».

4). Сұраққа жауап: Мен – Халел Досмұхамедов, Түркістан республикасының Оқу-ағарту халық комиссариятына қарасты ғылыми комиссияның төрағасы болып қызмет атқардым. Жаһаншаның қайда істегенін білмеймін, ол жалпы заңгер ғой. Тынышбаев пен Есполов Жер жөніндегі комиссариатта істеді. Жәленов Түркістан университетінің студенті, Қашқынбаев ординатор-ұйымдастырушы болды. Әділевтің не істегені маған белгісіз».

5). Ұйымға мүше ретінде орталыққа жақсы таныс, кепілдік бере алатындай зиялылар тартылды. Төралқасына бес адам сайланды. Әділев: әр адам өзіне жақсы таныс бір адамды тартуға ерікті болсын, – деді. Бұл ұсыныс қазақтардың дәстүріне жат болғандықтан да қабылданбады. Біз коммунистерді іске тартпадық, оларға айтқамыз да жоқ. Негізгі міндетіміз – өзімізге етене таныс зиялыларды ұйымға тарту еді. Түркістандық зиялылардың ішінен Тынышбаевті ғана тарттық, одан басқа ешкімді танымайтынбыз. Біз оның өзімен қоса, онымен рулас туыстары да біздің соңымыздан ереді деп үміттендік. Жалпы ауылдық жерлерде рулық белгі басты қызмет атқарады, бұл арада ол біздің ұйымға да өз септігін тигізеді деп ойладық».

6). Сұраққа жауап: ұйымның саяси және экономикалық бағдарламасына келетін болсақ, бізге – жалпыға ортақ сайлау құқығына негізделген Халықтық Ұлттық Демократиялық Республика керек деп

есептедік. Мемлекеттік өкілетті заңды орган – Парламент болуы тиіс. Президенттік басқару мәселесі талқыланған жоқ. Ауыл шаруашылық мәселесіне келетін болсақ, онда міндетті түрде реформа жүргізілуі тиіс. Біз: жерге міндетті түрде мемлекеттік меншік орнауы тиіс, жерге жеке меншік жойылуы керек. Егер де жер билігі мемлекеттің қолында болса, онда байлар мен феодалдарды қысып ұстауға болады. Оның есесіне біз европалықтардың жерге қоныстануына қарсы болдық. Жерді ең алдымен еңбек шартымен жергілікті халыққа бөліп беру керек. Қашан қазақтар шаруашылыққа бейімделіп, жерді өзара толықтай игергеннен соң ғана қоныс аударушыларға телімге рұқсат етуге қол жеткізуге болады. Мал шаруашылығы саласында қалыптасқан шаруашылық үрдісін сақтау, қуаң және жартылай қуаң жерлерді суландыру, су реформасын жүргізу, өнеркәсіпті дамыту мәселелері алға міндет етіп қойылды. Ұйымның бағдарламасын мен, Жаһанша Досмұхамедов және Тынышбаев жасады. Бағдарлама кімде сақталғаны есімде жоқ, Әділеуте ме, жоқ, Жәленовте ме, білмеймін.

Д.Әділев (жалғасы): «Бағдарламаның аты – «Алаш еріктілері» партиясының платформасы деп аталады», – десті ғой деймін. Бағдарламаның түснұсқасы ұйым хатшысы, қазір Орал қаласында жүрген Кәрім Жәленовте сақталды. Жас оқытушылар мен студенттерді ұйымға тартты».

Ұйымның басты құрылымы екі жағдайды ескере отырып қарастырылды: бірінші, кеңес өкіметі құлаған жағдайда, екінші Әнуар паша жеңілген жағдайда не істеу керектігі басты назарға алынды. Бірінші жағдайда – кеңес өкіметі құлаған жағдайда Қазақстан демократиялық-федеративтік республика дәрежесінде Түркістанның негізгі бір құрылымы ретінде өмір сүреді. Ал екінші жағдайда: Қазақстан Түркістанның құрамына кірмейді, ССРО-ның құрамына дербес республика ретінде кіретін болады, – деп ұсыныс жасалды. Біз ол кезде сіздердің федерация туралы шешімдеріңізді білмейтін едік, ол кезде Түркістанды өзбек басшылары билеп-төстейтін, жобаны жасаған да солар болатын. Қазақтардың өзбектермен аралас тұратынына қарамастан, біз өзбектердің бұл ұсынысына мүлдем қарсы болдық. Өйткені біздің басты мақсатымыз – барлық қазақтың басын қосу болатын. Біз тіпті қытайдағы қазақтарды да қосып алудың жолын қарастырдық. Әрине, олар өздері мекендеп отырған территориясымен қазақтың құрамына кіру керек – деп есептедік. Бұл жоспар сол қиял күйінде қалды, іс жүзінде еш нәрсе де атқарылған жоқ. Бұған қазақстандық қазақтардың қалай қарайтыны маған белгісіз. Жат жердегілердің жағдайы өте ауыр күйде, өмір сүру дәрежесі төмен, сондықтан да бірігуге қарсы бола қоймас деп ойладық».

Марсековтің Шығыс Түркістанға өтіп кеткенін естігенмін, бірақ онымен ешқандай байланысым жоқ. 22-жылдары Шығыс Түркістандағы

(жауапта Шығыс Қытайда деп жазылған, ал бұл өңір негізінде Қытайдың батыс өлкесі болып келеді –Т.Ж.) жағдайды талдап, ұсыныс жасау үшін онымен байланыс жасау ісі Тынышбаевқа тапсырылды. Ол Семей арқылы хабар салып, Орынбормен байланысуы тиіс еді. Бұл мәселенің қалай аяқталғаны дәл қазір есімде жоқ. Алайда бұл біздің басты мақсатымыздың бірі болатын.

7). Күрес тәсілі мынадай: біз, яғни, ұйым мүшелері кеңес өкіметінің барлық құрылымына қызметке кіріп, осы бағдарламаны жүзеге асыруға ықпал ету болатын. Соның ішінде сіздердің ірі орындарда отырған қызметкерлеріңіздің ара салмағына талдау жасап, есепке алу да (қанша адам, қайда, қандай дәрежеде жұмыс істейді дегендей) міндет етіп қойылды. Саяси бағдарламаның басты бір тармағы – ұлыдержавалық шовинизм мен патшалық қанаудың сарқыншағына қарсы күрес жолына арналды. Партияда жоқтар мен коммунистердің, соның ішінде ұлыдержавалық-шовинистік өктем саясатты ұстанатын барлық еуропалық коммунистердің іс-қимылдарына талдау жасап отыру ұсынылды. Ұлы державалық шовинизмге қарсы күресіп жүрген еуропалық коммунистермен етене байланыс жасап, олардың атқарған шараларына көмектесіп отыру, ұлттық коммунистермен де тығыз байланыс орнатып, солар арқылы сіздердің саяси, экономикалық бағдарламаларыңызға ықпал ету тактикасы алға қойылды. Интервенция мен шет ел державаларының әскери көмегіне сүйену мәселесі талқыланған жоқ.

8). Кеңес өкіметіне қарсы көтеріліс ұйымдастыру мәселесіне келетін болсақ, егер де Әнуар паша мен Заки Валидовтің әскері Ташкентке шабуыл жасаса, әрине, оларға көмектесуге тиісті болдық. Біздің жағдайымызда мұны (көтерілісті – Т.Ж.) жүзеге асыруды армандауға да болмайтын. Өйткені біздің бәріміз де сырттан келгендіктен де, жергілікті тұрғындармен байланысымыз жоқ еді және тұрғындар да ұлттық тегі жағынан құрама болатын. Сондықтан да жарытып ештеңе атқара алмадық.

9). Алдында айтқанымдай, Германияға оқуға кеткен студенттерге: олардың қолында біздің ұйымның мүшелік билеттері болуға тиісті еді әрі олар үкіметтің ұсынысымен оқуға жіберілгендерін айта жүруі керек, – деп ескерттім. Оларға мен ешқандай тапсырма бергемін жоқ... Мүмкін Орынбордағы ұйым тапсырма берген шығар. Мұстафа Шоқаймен ешқандай байланысымыз болған емес. Ол біздің жақтасымыз болып есептеледі, алайда, шын мәнінде ол біздің жақтасымыз болып табылмайды, өйткені ол ішкі күрестен шеттеп кетті.

10). Ұйымның тұрақты қаражат қоры болған емес. Қаражатты кім жинағанын есіме түсіре алмай тұрмын. Бірімжанов Бұқараға жүрер алдында ақша жинадық. Заки Валидовпен жолығуға барарда Әділевке де ұйым мүшелері өзара келісіп 25-30 сомнан қаражат жидық.

11). Басқа республикалардағы контрреволюциялық ұлтшыл ұйымдармен байланыс былай жүргізілді. Мысалы Орынбордағы ұйыммен бастапқыда Байтұрсынов арқылы хабарласып тұрдық. Бұл ұйым өзінің өкілі ретінде Байтасов пен (Далел – Т.Ж.) Сәрсеновті ұсынып, барлық мәселені солармен кеңесіп шешуді тапсырды. Одан басқа нұсқау болған жоқ. Жаз айында мен, Тынышбаев және Жаһанша Досмұхамедов үшеуміз өзара ақылдастық. Менің білуімше, Орынбордағы ұйым өзінің жұмысын ертерек бастаған сияқты. Олар өз істерін бізден дербес жүргізді. Түркістан майданындағы жағдайдың күрт құлдырап кетуіне байланысты біз де (Жаһанша Досмұхамедовті, Тынышбаевті және өзімді айтып отырмын) тыныш жатып, бассауғалауды дұрыс деп шештік. Жастардың арасында «Алаш» бағдарламасына іш тартатын ұйым бар деп естідім. Біз олардан мәселенің анық-қанығын біліп беріңдер деп тапсырма бердік, бірақ та Байтасов пен Әділев жүрексінді ме, ештеңе айтпады. Орынбор мен Ташкент ұйымдарының арасындағы байланысты Байтұрсынов арқылы жүргізеді, оған Әділев байланысшылық етеді – дестік. «Алашорданың» бағыт-бағдарындағы (жетекшілері Байтұрсынов пен Бидахмет – Т.Ж.) Сәрсенов) ұйым жұмысын баяндайтын құжаттардың ешқайсысы да сақталмады. Орынбордан Қызылордаға келгенімде алашордашылардың ешқайсысымен сөйлескемін жоқ.

Бұқара қаласында өзбектердің осындай ұйымы бар екенін, ол үкіметтің жетекшісі Исымов Қаримен 23-жылы таныстым. Бірақ біздің ұйым олармен байланыс жасаған жоқ. Олар жадидтік бағытты ұстанады, үлкен әрекетке қабілеті жетпейтін. Әнуар паша мен Заки Валидовтің бағдарламалары қандай, не ойлағандары бар, нені мақсат етеді, қазақтармен қарым-қатынастары қандай, соны білу үшін Бұқараға Бірімжановты жібердік. Біз екі республиканың аражігінде тұрмыз, сондықтан да біздің мақсатымыз Қазақстан мен түркістандық қазақтарды біріктіру екенін білдірдік. Бірімжановтың Бұқарадан қайтып келгеннен кейінгі жауабы маған белгісіз. Кейін Әділевтің де басмашыларда болғанын естідім. Бірімжанов пен Әділевті Орынбор ұйымы 22-жылы жіберіпті. Екі республикадағы ұйымның өзара байланысы болған жоқ.

12). Менің және ұйым мүшелерінің айналысқан қызметіне келетін болсам, мен ғылыми баспаны басқардым. Соның ішінде қазақ тілінде көптеп кітап шығаруға ерекше көңіл бөлдім. Сонымен қатар Оқуағарту халық комиссариатында да қызмет атқардым. Тынышбаев – Жер жөніндегі комиссариатта істеді, Қашқынбаев – денсаулық сақтау саласындағы шаруашылық жұмыстарымен айналысты. Бірімжанов – «Ақ жол» газетінде, ал Жәленов пен Әділев – жастармен жұмыс істеді. Бұрын Түркістанда жарияланбаған оқулықтарды аударып бастық. Зоология, табиғаттану, анатомия, адам физиологиясы бойынша пәндік оқулықтар жарияланды. Қазір де сол оқулықтар басшылыққа алынып оқытылады. Олар кеңестік мектептердің бағдарламасы бойынша,

эксперттердің пікір білдіруімен жарияланды. Ұлтшылдықтың ешқандай белгісі де жоқ. Сонымен қатар халық әдебиетінің үш томдық жинағын шығардым. Әрине, онда маркстік талдау жетіспейтін. Мен халық әдебиеті туралы бірнеше кітапты құрастырып шықтым. Үш оқулық орыс тілінде жазылды. Сыншылар: оқулықтарда ұлтшылдықтың салқыны бар. Ол ұлтшылдық көзқарсын оқулықтар арқылы студенттерге насихаттап, өз ойын өткізіп жіберуге тырысты – десті. Алайда оған менің мүмкіндігім болған жоқ және бақылау да күшті болатын. Менің Ташкенттегі мәдениет саласына араласқан кезімде 25 атаудан астам кітап қазақ тілінде жарық көрді. Мен кеткеннен кейін бір кітап та шыққан жоқ. Бұл кітаптардың барлығын да ұлтшылдар жазған, солар аударған. Бұл оқулықтарда біздің бағдарламамыздың қазақ халқына қатысты негізгі мәселелері (тұрғылықты халықтардың саны, жер және басқа да мәселелер туралы) түсіндірілді.

Жер мәселесі туралы нақты ешнәрсе айта алмаймын. Бұл мәселемен мүлдем таныс емеспін. Ал жастармен Жәленов пен Әділев тікелей жұмыс істеді. Олардың нақты міндеттері болды. 25-жылға дейін комсомол ұйымы құрылғанша жұмыс істеді...

13). ...Сәдуақасов пен сәдуақасовшыларға біз іштарта қарадық, әсіресе, жер мен ауыл мәселесі жөніндегі көзқарасы бізге барынша жақын болды. Шындығында мен бұл мәселелер жөнінде онымен пікір бөліскемін жоқ, бірақ та сөйлеген сөздері мен газеттегі мақалаларынан білуге болатын. Біз ол кезде Ташкентте болғандықтан да істің жайынан тыс қалдық. Сәдуақасовшылармен және Сәдуақасовпен ешқандай байланысымыз болмады. Ол кісімен Ермеков, Байтасов, Байтұрсынов, Дулатов, Ғаббасов жақсы таныс болатын, әр тақырыпта пікір бөлісетін. Сәдуақасов солардың ықпалында болды деп ойлаймын.

14). Коммунистердің ішінен Қожановпен етене таныспын. Қожанов біздің ұйым туралы ештеңе білген жоқ. Өткен жылы менен ұйым жөнінде сұрағанында: ешқандай да ұйым болған жоқ – деп жауап бердім.

Сұлтанбековті Ермеков жақсы біледі. Орынбордағы ұйымға мүше болуы мүмкін, оның тізімі бізге белгісіз. Байтұрсыновтың тұтқындалуына байланысты Ермеков менен біздің ұйым туралы сұрады. Асфандияровпен таныспын, тек университеттегі жұмыс жөнімен ғана қарым-қатынас жасадық, ұйым туралы ол ештеңе білмейді. Байтұрсынов тұтқындалғаннан кейін ол бізден саяқсынып кетті. 29-жылы кездескенімізде біздің сақ жүруімізді емеуірінмен білдірді. Ораз Жандосовпен оқу-ағарту комиссариятында істеген кезінен – 28-жылдан бастап көрші тұрдық. Біз оны нағыз берілген коммунист деп есептейтінбіз. Байділдинмен таныспын, оны 28-жылы Орынбордан қызмет бабында байланыс орнату үшін Ташкентке келгенінде көрдім. Ол көз алдындағыдан алысты болжай алмайтын адам, байқауымша, ол тез өзгеріпті, өзінің

шын берілгендігін танытуға тыраштанған жолбике коммунист болып шығыпты.

15). Университетте әшкерелеу науқаны жүріп жатқан кезде маған Асфандияров та көмектесе алмады. Менің туыскандық жақындығым бар Құрмановты байдың тұқымы деп университеттен шығарып жіберді. Нағында оның әкесі тақыр кедейдің нақ өзі болатын. Ал оны растайтын құжаттарды табан астында қайдан таба қойсын. Дәл осындай сылтаумен тағы бір студентті шығарып жіберді. Құрғақ ақылдан басқа еш көмегіміз тимеді».

16). Заки Валидовтің Ташкентке келуі туралы айтарым мынау. 1922 жылы күзде Ташкентке келгенімде: Заки Валидовтің бізбен кездескісі келетінін маған жеткізді. Ол кезде біздің ұйым құрылған болатын. Өзге ешкім болмағандықтан да кездесуге өзім жалғыз бардым. Кездесу Қашқынбаевтің үйінде жасырын өтті. Бұл туралы... (танылмады – Т.Ж.) Мен, Қашқынбаев, Әділев қана білді. Басты мақсатымыз: 1. Заки Валидов пен Әнуар пашаның нақты бағдарламасын, 2. Олардың күрес нәтижелерін, 3. Ташкентке не үшін келгендігін білу еді.

Жасырын кездесу ақшам кезінде өтті. Мен контрреволюциялық көтерілісшіл қозғалыстың жетекшісі Заки Валидовпен кездесуге бара жатқанымды толық жауапкершілікпен сезіндім. Заки Валидовтің қасында бейтаныс бір адам болды. Ол қасымнан өтіп бара жатып мені байқап қалды. Әңгімеміз қызу өтті. Мен одан: мұнда қалай тап болғанын, неге келгенін сұрадым. Ол: Әнуар паша жараланып қалғандығын, сондықтан да кеңес өкіметіне қарсы күресті тоқтатуға шешім қабылдағанын, енді ұлттық мүдде үшін күресетінін айтты (Әнуар паша бұл кезде қаза тапқан болатын – Т.Ж.). Мен оның бұл ойының дұрыс еместігін, кеңес өкіметі жағына шығуының жазамен аяқталатынын айттым. Анықтап білгенім – Әнуар паша Түркістанда, оның ішінде Бұқара мен Қазақстанда біріккен мұсылман мемлекетін құрмақшы екен. Бұл мәселе жөніндегі көзқарастарымызда біраз келіспеушіліктер болды. Бұдан кейін ол өзінің кеңес үкіметі жағына шыққысы келетінін, үкімет мүшелерімен, Қожановпен тілдесіп беруді өтінді. Мен бас тарттым. Кеңес өкіметі оған кешірім жасай қоймайтындығын ескерттім. Сонымен біздің әңгімеміз аяқталды.

17). 1924 жылдан кейін контрреволюциялық әрекетпен шұғылданған жоқпын. Кеңес үкіметіне қарсы шықпасам да «Алашорда» идеясынан бас тартқам жоқ. Мұны іскерлік-төңкерістік идея десе де болады. Ресми аты болмаса да, біз оны өзара «Ұйым» және «Өркениетті ұлтшылдар партиясы», – деп атайтынбыз.

18). Рысқұловтың жолдаған хаты Жаһанша Досмұхамедовтің қолына тиді. Хат Сарымолдасевқа жолданған. Ол кезде (Сарымолдаевтің) тұрақты мекен-жайы болмағандықтан да хат Жаһанша Досмұхамедовтің қолына кездейсоқ түскен.

19). Астана Қызылордаға ауысқаннан кейін мен ол ұйыммен (Орынбордағы – Т.Ж.) байланыс жасауға тырыстым. Ол жөнінде Бөкейхановқа хабарласып ем, ол жауап қатпады.

20). «Тұтқындалғанға дейін «Алашорданың» мүддесі үшін қандай іс-әрекет жасадыңыз?»,- деген сұраққа айтарым мынау: Ташкенттегі №2 баспахананы Орынборға ауыстыруға қарсы болдым. Баспаханың Ташкентте қалуы пайдалы екендігіне көздерін жеткіздім. Жалпы алғанда мен Орынбордың астана ретінде қабылдануына қарсы болатынымын. Сонымен баспахана Ташкентте қалдырылды. Бұл ұлттық бағыттағы кітаптарды өзіміздің бақылауымызға алып, басып шығаруға мүмкіндік берді. Сондықтан да мен жоғарғы оқу орындарына арналған ғылыми кітаптарды шығаруға және баспахананы техникалық тұрғыдан жабдықтауға жан-тәніммен кірістім. Қазақстанның өзіндік дербес оқу жүйесі болуына бар жігерімді жұмсадым.

21). Араб әліпбиін қалдыруға мен ешқашан қарсы болған емеспін. Араб кәріпімен қоса латын әрпін қатар пайдалану мүмкін емес деп есептеймін. Төрөқұловтың: «Бұл мәселені революциялық жолмен шешеміз, араб әліпбиі мен ұйымның көзін жойып, коммунизмге барамыз», - дегені бар. Мұны естіп мен барлық жұмыстан бас тарттым. Ол туралы: «Азған адамның тозған ісі», - деген пікір білдірдім.

22). «Егерде төңкеріс бола қалған жағдайда, онда біздің ұйымның дәрегейімен жалпыға ортақ әскери міндетті енгізу керек», - деген ұсыныс жасалды».

23). Біз Кеңес үкіметін жақтырмаймыз және оның жазалау саясатынан үрейленеміз.

Сұрақ-жауаптың мазмұны дұрыс жазылған, сол үшін қолымды қойдым... (Халел Досмұхамедов).

(№53) Ж.АҚБАЕВ: МЕН – ҚАЗАҚПЫН, 1876 ЖЫЛҒЫ 7 ҚАРАШАДА ... ҚАРҚАРАЛЫ ОКРУГІНІҢ БЕРІКҚАРА АУДАНЫНДАҒЫ 3-ШІ АУЫЛҒА ҚАРАСТЫ ЖЕРДЕ ТУҒАНМЫН⁴⁴

Мен – қазақпын, 1876 жылғы 7 қарашада, бұрынғы жыл санау бойынша 25 қазанда Төңіректас маңында, Қарқаралы округінің Берікқара ауданындағы 3-ші ауылға қарасты жерде туғанмын. 1883-84 жылдары мен жазда ата-анамның қозысын, қыста қойын бақтым. 1886 жылы мен Қарқаралы қаласындағы Қазақ интернатына, ал 1889 жылы Омбы

⁴⁴ Тергеу орындарына қарата жазылған бұл анықтаманы Жақып Ақбаевтің қызы Аспазия зерттеуші М.Құлмұхамедовке табыстапты. Біз сол айғақты М.Құлмұхамедтің «Алаш ардагері» (А. Атамұра. 1996. 144-147 беттер) атты кітабынан алып ұсынып отырмыз. Осы тұста Ж.Ақбаевқа алаш ісіне қоса Балқаш өңірінде қарулы көтеріліс ұйымдастырды деген айып тағылып, қосымша тергеуге тартылған. Наукасына қарамастан Жақып Ақбаев 1930 жылы 8 тамыз күні тұтқынға алынды - Т.Ж.

гимназиясына түсіп, 1898 жылы Томскігимназиясын бітірдім, нақ сол жылы Петербург Университетіне Заң факультеті бойынша оқуға түсіп, оны 1903 жылғы 9 маусымда (ескіше 27 мамырда) бітірдім.

1903 жылдың күзінде мен Омбы сот палатасына қызметке тұрып, 1904 жылдан бастап палата хатшысының көмекшісі болдым. 1905 жылғы тамыздан бастап Омбы қаласындағы 2-ші учаскенің бітістіруші судьясы міндетін атқардым. 1905 жылғы қазан-қараша айларында Омбы қаласында үкіметке қарсы митингілер мен демонстрацияларға қатысып, самодержавиені құлату қажеттігі туралы үкіметке қарсы саяси сөз сөйлеуіме байланысты мен сот мекемесінен кеттім. Бірақ сезім серпінімен, қызу шабыт пен сол кездегі қоғамдық-саяси ағым туғызған ынта-жігер әсерімен мен жаршы-уағызшы қатарына шықтым.

1905 жылғы 7-8 қарашада (ескіше) Павлодар (Кереку) қаласында қаланың ортасындағы көп адам қатысқан митингіні ашып, мәдениет пен өркениет игіліктеріне қосылу тілегі жағдайында аса ұлы тұтқалардың – саяси бостандықтардың, оқу-ағарту мен мәдениеттің самодержавиемен сәйкессіздігін дәлелдеп, самодержавиені құлатуға үгіттедім. Сол күндері өкімет мекемелері жұмыс істеуден қалды. 1905 жылғы 11-12 қарашада Баянауыл казак станицасында түнде таныстарымның арасында самодержавиені құлату қажеттігі туралы шұғыл түрде жиын өткіздім.

1905 жылғы 13-14 қарашада-ақ мен Қарқаралы қаласында болдым, онда казак, сарт және ішінара татар халқының толық қолдауымен екі айдың ішінде самодержавие бүлігі іс жүзінде жойылды; самодержавиеге қарсы насихат пен үгіттің шебер жүргізілуіне байланысты казак халқының жалпыға бірдей ынта-жігерінің рухани өрлеуі керемет болды: жалпыға бірдей туысқандық, теңдік пен бостандықтың ұлы идеясы шын мәнінде жүзеге асырылды. Қарқаралы уезі ұзаққа созылмағанымен де, республикалық режим орнатылған бірден-бір жер болды.

Шет аймақтағы оқиға орталыққа байланысты. Орталықта (Петербург, Мәскеу) қара реакция басымдық алды: қамшы, шыбыртқы, жазалау отрядтары – ауыр да іріп-шіріген психикалық зардаптары тиген көңілсіз көріністер, міне, осындай. Біздің сыбағамыз – тұтқындалу, этап, жалғыз камераға қамалу, Қылмыстық Заңдар Жинағының атакты 103, 108, 109-баптары бойынша мемлекеттік қылмыс істеп, опасыздық жасады деп айыпталу.

1908 жылы мен үкіметке қарсы насихат жүргізгенім үшін Қарқаралыдан қарулы айдауылмен одан әрі бес жылға Якутскі облысына айдауға жіберу үшін Омбы қаласына жөнелтілдім, бірақ орталық мені дала өлкесіне жер аударуға рұқсат берді де, мен полицияның қадағалауымен Жетісу облысындағы Қапал қаласынан бір-ақ шықтым; ол жерден мен үкіметке қарсы қылмыстық насихат жүргізгенім үшін 1910 жылы Тобыл губерниясына жер аударылдым.

1915 жылдың күзінде жандармдар маған Қылмыстық Заңдар Жинағының атақты 103, 108, 129-баптары бойынша (ұлы мәртебеліге тіл тигізу, сатқындық және өмір сүріп отырған құрылысты құлату мақсатымен үгіт, насихат жүргізу) мемлекеттік қылмыс жасады деп айып тақты. Әдеттегісіндей, мен тұтқынға алынып, отбасыммен бірге қарулы айдауылмен Қарқаралы түрмесінен Павлодар (Кереку) қаласы арқылы Семей түрмесінің абақтысына жөнелтілдім, Павлодарда қараңғы, ылғал, сасық орында қос құлыппен құлыпталып жападан-жалғыз отырдым. Павлодарда мені пароходтағы иттің үйшігіне отырғызды, онда Семейге жеткенге дейін мен үнемі жатып баруға мәжбүр болдым, өйткені оның тарлығы сонша, отыру да, тұру да мүмкін емес еді. Бұл үйшікке мен еңбектеп кіруге мәжбүр болдым, бұл үйшік жалпы жұрт баратын әжетхананың қасына орналасқан болатын.

1917 жылғы қаңтар-ақпан айларында мені бес жылға Якутскі облысына жер аудару туралы іс қозғалды. Мен бұл сапарға шындап әзірлене бастадым, мені Якутия түрмелеріне этаппен ұзақ уақыт айдаудан ақпан революциясы құтқарды. Бірақ оның есесіне комиссар (уақытша үкіметтік) Вейсер 1917 жылғы наурыздың аяғында мені қазақтар арасында бірінші болып саяси ұрандар: халық басқаруы, автономия, республика ұрандарын ұсынғаным үшін қамауға алып, орыс казактарының айдауымен Семейге жөнелтті, ал 1918 жылдың наурызында орыстың сословиелік казактары менің нақ сол мұрат-мақсат, армандарым үшін мені екінші рет қамауға алып, әскери-казак айдауылымен Семейге жөнелтті.

1919 жылғы қаңтарда Колчак пен Анненковтың барлау агенттері мені Қарқаралы қаласында тұтқынға алып, Қарқаралы түрмесіне қамады. Айыптаудың мәні – Колчактың әскери-казак диктатурасының және Атамандықтың жауы, Атамандар диктатурасын құлату және Кеңес өкіметін қалпына келтіру үшін халықты қарулы көтеріліске дайындауға ұмтылған. 1919 жылғы 7 шілдеде (ескі стиль бойынша 2 маусымда) Колчак пен Атамандардың Әскери-дала соты Қарқаралы қаласында мені атуға үкім шығарды. Мен кассациялық шағым беруден бас тартып, өлім жазасына өзім қол қойып бекітуге келісетінімді мәлімдедім және шынында да, үкімге 1919 жылғы 7 шілде күні, кешкі сағат бестің шама-сында өзім қол қойып бекіттім.

Осы кезде Қызыл Армия колчакшыларды (Колчак әскерін) Ресейден Азияға қуып шықты, Колчак атамандары қазақ зиялыларынан көмек күтіп, оған жағынып бақты. Сондықтан Сібір үкіметінің төрағасы Вологодскийдің ұсынысы бойынша корпус командирі Березовский өлім жазасының күшін жойды.

1903 жылдың тамызынан 1905 жылғы 3 қарашаға дейін мен сот ведомствосында қызмет еттім, 1907 жылғы 7 сәуірден 1918 жылға дейін Семей округтік соты жанындағы Сенім білдірілген адвокаттың көмекшісі

болдым. 1918 жылдың аяғынан бастап мен Семей губревкомының заң бөлімі жанындағы сот-тергеу учаскелерін басқару жөніндегі комиссияның мүшесі болдым. 1920 жылдың қаңтарынан Семей губревкомы басқару бөлімі заң бөлімшесінің меңгерушісі болып істедім. Менің етене араласуыммен губерния бойынша сот-тергеу учаскелері енгізілді (құрылды). 1920 жылдың сәуірінен бастап мен Семей кенестік халық сотының мүшесі болдым. 1921 жылдың қарашасынан бастап 1922 жылдың ақпанына дейін мен Қарқаралы уездік халыққа білім беру бөлімі жанында жұмыс істедім. Айтпақшы, Қазақ фольклорын жинау жөніндегі комиссияның төрағасы болдым.

1922 жылдың наурызында өкпе қабынуымен ауырып, науқастығым себепті үйге қайттым.

1925 жылдың наурызында Губком мен Губатком Губерниялық соттың конструкторлық-тексеру бөлімінің меңгерушісі болу және запастағы судья міндетін атқару үшін Губерниялық ішкі істер органына жіберді. 1926 жылдың шілдесінен 1927 жылғы 13 желтоқсанға дейін Семей губерниялық соты жанындағы қорғаушылар алқасының мүшесі болдым; сол жерден мен 1927 жылғы қазан айында қазақ халқының тарихын зерттеу және ауа райы жұмсақ оңтүстікте тұру үшін Қызылорда қаласына кеттім. 1928 жылғы 4 қазаннан бастап Сырдария округтік қорғаушылар алқасының мүшесімін. Сырдария округі Мойынқұм ауданының Ново-Троицкі селосында тұрамын.

1907 жылдан осы уақытқа дейін Семей географиялық қоғамының мүшесімін, оған мен қазақ халқының шығу тегі туралы тақырыпта баяндама табыс еттім.

Айтылғандардың дұрыстығы үшін моральдық жағынан жауап беремін. Сырдария қорғаушылар алқасының мүшесі Жақып Ақбаев.

Қорғаушылар алқасының мүшесі Жақып Ақбаевтың қоятын қолын өзі қойғанын куәландырамын.

(№54) ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ПОКАЗАНИЯ ОБВИНЯЕМОГО КАШКЫНБАЕВА ОТ 14/XI., ПРОИЗВЕДЕННОГО ПОМ.НАЧ. ООППОГПУ ВОЛОХОВЫМ

(I том, 420) <...> 1. Возникновение организации:

Организация возникла из предпосылки, что новая интервенция неминуема, и она окончится раздроблением России на зоны влияния. Чтобы казахский народ не оказался тоже раздробленным на части и освобождился от русского ига необходимо иметь организацию, чтобы она в нужный момент могла сказать Западно-Европейским державам, что мы являемся представителями казахского народа. Мы хотим жить самостоятельной жизнью, освободившись от русского рабства. Предполагалось, что это желание совпадает с желанием интервентов, и нас освободят.

Кто явился инициатором собрания, не помню. Если не ошибаюсь 1-е собрание состоялось в номере у Дулатова. И там же решено было считать собравшихся организацией.

2) Политический центр:

Туркестанская организация не делилась на политическую и организационную части <...> Центр Оренбург или Ташкент, какой из них считать центром – этот вопрос так и остался нерешенным. В Ташкентскую организацию входили: Адилов, Жаленов, Битлеуов, Беремжанов, Д.Досмухамедов, Досмухамедов Халел, Болганбаев, Испулов, Кашкимбаев, Тынышпаев, Ахмед-Сафа (фамилию не помню), Омаров Валихан, Омаров Ашим.

Полный состав Оренбургской организации не помню, но со слов других мне известно: Байтурсынов, Дулатов (переехавший туда), Садвакасов, Омаров Ильдес.

Структура организации:

В Ташкентской организации все дела решались на общем собрании, никаких отделов, подотделов в организации не было.

Программу нашей организации я теперь не помню, но основные моменты сводились к следующему: Казахстан должен быть самостоятельной Демократической Республикой с Президентом и Парламентом во главе. В области промышленности признавалась частная собственность. Как был разрешен земельный вопрос не помню. Помнится частная собственность на землю не признавалось.

<Бұдан әрі өкімет басына сайлау арқылы келу жоспарланған. Қарулы көтеріліске қарсымыз дейді де, өзбектің Мунуар-Кари Абдурашитовтың ұйымымен байланыс болды деп, Валидиге сілтеме жасайды. Соңында барлық мәселе Т.Рысқұловқа кеп тіреледі>

«Когда были направлены наши представители к Рыскулову и Ходжанову с целью привлечения их в нашу организацию – Рыскулов заявил нашим сотрудникам, что он поддерживает нашу точку зрения и будет поддерживать. Ходжанов наотрез отказался и назвал это авантюризмом и политической нечестностью».

<Содан кейін басқаша емеуірін танытады>

«Рыскулов, по-моему, знал о существовании нашей организации. Относительно Ходжанова и Садвакасова не могу сказать».

< Бұдан кейін ұйым туралы былай түсінік береді. Оқиға 1921-1922 жылдары болған. Бұл Түркістанның тұсы– деп көрсетеді>

Этот вопрос ни разу не разбирался. Зарубежных связей у организации не было. В 1924 году во время размежевания у нас было первое и последнее свидание с представителями узбекской организации в лице Мунуар Кари Абдурашидова, Губайдуллы Ходжаева и Мирджалилова. На совещание явились я и Тынышпаев. В это время нашей организации

не было. Она фактически распалась – сознаться об этом перед узбеками у нас не хватило мужества.

Мунауар Кари предлагал давать сведения по Казахстану, у них связь с границей была установлена через Персидское консульство. Мы вдвоем обещались материалы доставлять, на счет средств, которые просили узбеки, мы ответили отказом, т.к. никаких средств у нас не было, но впоследствии ни разу материал не был доставлен (по крайней мере мне не известно).

Состав узбекской организации, кроме упомянутых троих, я не знаю. Наша организация никаких средств не имела. Правда. Никаких расходов тоже не было, за исключением поездок Адилева и Беремжанова в Бухару. Беремжанов мог использовать официальные командировки, на какие средства ездил Адилев не знаю, т.к. он нигде не служил <...>.

Какие вопросы обсуждались на наших собраниях трудно припомнить. С 1921 года по конец 1922 года собрания происходили зимой. Летом все разъезжались. Основные вопросы: отношение к советской власти, к белой эмиграции, к земреформе и т.д.

По первому вопросу в начале существования организации мнение было единодушное, что существование ее недолговечно, рано или поздно война вспыхнет и окончится поражением СССР. Наша задача сохранить от физического уничтожения основную национальную группу. Между прочим, в случае переворота решено было в первое время бежать в степь, т.к. русские шовинисты могут нас перестрелять. От активной борьбы с советской властью отказаться. Это точка зрения часто менялась как в ту, так и в другую сторону в зависимости от обстановки. Когда появился на арене Заки Валиди и была установлена связь, решено было вести дипломатическую игру, но ни о каких активных выступлениях не думали. Заки Валидову мало было дипломатического отношения, он требовал реальной политики. Он угрожал, если наша организация не хочет или не может, как следует работать, то он найдет дорогу к казахскому народу помимо нас. Эта угроза очень испугала большинство членов организации и они большинством решили оказать активную помощь. Но как сказать, что у нас не было ни средств, ни сил – пришлось волей не волей кормить Валидова завтраками. Не знаю Адилеву или Беремжанову было поручено рассеять подозрения Валидова. Валидову оказать реальную помощь все-таки не смогли. Впоследствии он ругал нас, особенно Д. Досмухамедова, как виновника срыва.

Часто ставился вопрос такого порядка, что совесткая власть обеспечивает культурное развитие казахского народа, необходимо безоговорочно поступить в партию. Этот вопрос разбирался не раз. При вступлении в партию поддерживать те мероприятия власти, которые направлены на благо нашего народа.

Земреформы советской власти в Жетысу нами были поддержаны полностью (правда было единоличное мнение, что это может привести, в конце концов, к межнациональной розне) и те члены, которые принимали участие в этой области, работали не за страх, а на совесть.

Том I, 426-428стр.

**(№55) О ВОЗБУЖДЕНИИ ХОДАТАЙСТВА О ПРОДЛЕНИИ
СРОКА СОДЕРЖАНИЯ ПОД СТРАЖЕЙ. ПОСТАНОВЛЕНИЕ
ОТ 1930 ГОДА 20 НОЯБРЯ, Г. АЛМА-АТА**

О возбуждении ходатайства о продлении срока содержания под стражей. Постановление от 1930 года 20 ноября, г. Алма-Ата, начальник 1-го отделения особого отдела ПП ОГПУ вследствие истечения определенного 116 статьей УПК срока для ведения следствия по отношению обвиняемых по 58-7, 58-11, 59-3 статей УК по делу № 2370 о подпольной контрреволюционной организации граждан казахской национальности:

1. Тынышбаева Мухамеджана,
2. Мурзина Мухтара,
3. Мырзабаева Рамазана,
4. Акбаева Абилхамита,
5. Акбаева Мурата,
6. Омарова Ашима,
7. Кадырбаева Сейткасыма,
8. Омарова Габбаса,
9. Султанкулова Атбасара,
10. Ибраева Абыла,
11. Сырттарова Дарибека,
12. Токина Хамида,
13. Досмухамедова Халела,
14. Мусаева Шынали,
15. Акаева Серикбая,
16. Ахметова Ильяса,
17. Ермекова Алихана,
18. Кожамкулова Насыра,
19. Кудерина Жумахана,
20. Кадырбаева Калмакана,
21. Акбаева Жакыпа,
22. Кашкынбаева Исы,
23. Мамбердина Алдабека,
24. Буралкиева Мустафы,
25. Досмухамедова Жаганшы,

26. Ауэзова Мухтара,
27. Сулейова Биляла,
28. Кеменгерова Кошмухамеда,
29. Кенесарина Азимхана,
30. Отегенова Садыка -

и невозможности закончить следствие в этот срок в виду необходимости в вызове свидетелей для выяснения всех обстоятельств дела, постановили: подать перед ИКОМ СССР ходатайство о продлении срока содержания вышеперечисленных обвиняемых по делу № 2370 под стражей до 1-го января 1932 года. О чем уведомляем прокурора, наблюдавшего за следственным производством органов правопорядка.

Начальник отделения ОО Попов,
Согласованно: зам. нач. ОО Волохов,
Утвержден: нач. СО Пирогов.

1 том, 457 стр.

**(№56) ПРОТОКОЛ ДОПРОСА ЖАҒАНША ДОСМУХАМЕДОВА.
Г.АЛМА-АТА, 1930 Г. ДЕКАБРЬ 7 ДНЯ**

Я, Начальник I-отд. ОО ПИОГПУ в КССР Попов допрашивал нижепоименованного в качестве обвиняемого Досмухамедова, при этом он показал:

Досмухамедов Жағанша

Возраст – 43

Местожительство: Москва, Шаблово-Ховекин, пер., д. 11., кв. 25

Место приезда – Уральский округ, Жымпитынский район

Беспартийный

Казах

До Февральской революции служил по судебному ведомству

До Октябрьской революции: работал в разных общественных организациях

Настоящее время: служил в правлении «Скотовод» в Москве

Степень образования: высшее юридическое, окончил Московский университет

Женат

Родителей нет, были декханами

(Колы)

1 том, 429 стр.

**(№57) ЗАМЕСТИТЕЛЮ НАЧАЛЬНИКА ПП ОГПУ ТОВ.
ВОЛШАНСКОМУ И ТОВ. ПОПОВУ ОТ ПОДСЛЕДСТВЕННОГО
М.АУЭЗОВА ЗАЯВЛЕНИЕ ОТ 6/ХІІ –ГО МЕСЯЦА**

По предъявленному мне от 6/ХІІ – месяца обвинению с формулировкой, будто бы я состоял в организации и исполнял ее задания, пытался своей деятельностью выступать против Советского строя всеми средствами: в печати, школе и пр. Никогда в жизни, ни на одной работе, ни в каком-либо государственном или хозяйственном учреждении в контрреволюционной деятельности, относящейся к смыслу пункта 7, не состоял.

Кроме того с 1924 года я не работал в городах Казахстана, до 1928 года находился в Ленинграде, с 1928 года до ареста работал в Ташкенте научным сотрудником СаГУ, одновременно занимался педагогической деятельностью последние два года в техникуме в качестве преподавателя истории и казахской литературы.

Но одно скажу точно, работая последние два года в казахской школе преподавателем, глубоко и непоколебимо убежден, что моя работа, основанная на марксистских принципах на уроках казахской литературы уже получила полезные результаты в виде созданной программы для начальной школы Казахстана. Эти программы приняты в 1930 году райкомом.../далее неразборчиво/.

Единственным печатным произведением после 1926 года является повесть «Килы заман», но как историческая повесть она же не имеет непосредственного отношения к следственному делу. А к школьным и прочим учебным пособиям я только помогал казахской начальной школе. Вообще, в своих литературных произведениях я никогда не говорил о контрреволюции. А если ранние периоды литературной деятельности были идеологически несуразными, то степень их вредности и прочее должны устанавливать крайкомы, а не следственные органы. Тем более считаю крайностью ваше приписывание 7-го * на основе указанного произведения.

Наконец, категорически отвергаю приписываемое мне обвинение в причастности к организации Досмухамедова и Тынышбаева. Прежде всего потому, что никогда их не признавал политически значимыми фигурами. И если что-нибудь было бы у них, то я принципиально пошел бы с ними, в виду прозрачности этих фигур с моей точки зрения. Свою оценку этим двум лицам я дал еще в 1926 и 1929 году в повести «Суганак» и вступлении к статье Абаю (Обе вещи должны быть учтены в числе моих рукописей, взятых при обыске).

Ауэзов.

1930 г.

1 том, 463-465 стр.

(№58) 12/ XII – 30. ГОЛОЩЕКИН ЖОЛДАСҚА⁴⁵

Байларды тәркілеуге қатысты көзқарасымды бір повесть пен орыс тілінде жазылған «Соңғы сокқы» атты либреттомен білдірдім, онда бұған аса маңызды революциялық шара деп баға бердім. Бұл «Соңғы сокқы» деген атпен «Шығыскиноға» тапсырылды. Мұнда ешқандай өшпенділік жоқ, сол шараларды жүзеге асырған кездегі адамдардың шынайы ізгілік сезімі суреттеледі. Әуезов. 12/ XII – 30.

1 том, 527-528 беттер.

(№59) 1931 ЖЫЛДЫҢ 14 СӘУІРІ. ДАНИАЛ ЫСҚАҚОВТЫ ТҮТҚЫНДАУ ТУРАЛЫ ҚАУЛЫ⁴⁶

1931 жылдың 14 сәуірі. Алматы. ПП ОГПУ-дің 3 ерекше бөлімінің өкілі подполковник Лаптев осы күні тергеуге түскен №23-70 іс бойынша «Тынышбаев Мұхамеджанға және басқаларға ҚІК 58-7, 58-11, 59-3 баптар бойынша айып тағылғандармен» байланысы жөнінде жеткілікті айғақтар болғандықтан да Даниал Ысқақовты тұтқындау туралы қаулы қабылдады. Семей губерниясынан шыққан, 33 жаста, Ташкент қаласының тұрғыны, партияда жоқ, жоғары білімді, Орта Азия ауыл шаруашылығы институтының жанындағы рабфактің оқытушысы, үйленген, бұрын сотталмаған, жауапқа тартылмаған. Қазақ ұлтшылдарының астыртын ұйымына қатысқан, солармен бірге ұлтшылдық идеясын насихаттаған және тұрғындарды кеңес өкіметінің шараларына қарсы үгіттеген. ҚК-нің 12-8 баптарына сәйкес Даниал Ысқақовты №3470 істе көрсетілген ҚК-нің 58-10, 58-11 баптары бойынша жауапқа тартуға қаулы етілді.

Бұл туралы ГПУ-ге қарасты мекемелерді қадағалайтын прокурорға хабарланды. АТП өкілі Саенкомен келісілді. Рогожин.

(№60) 1931 ЖЫЛЫ 14 СӘУІР. ДАНИАЛ ЫСҚАҚОВТЫҢ ТЕРГЕУШІ ЛАФИУЛОВҚА БЕРГЕН ЖАУАБЫ

Комиссияның жоспары бойынша («Сана» журналының) екінші санын жарыққа шығару көзделген. Түркхалкомағарту мекемесінің мемлекеттік ғылыми кеңесіне қарасты ғылым комиссиясына қызметке келгенімше оның бірінші саны шығып үлгеріпті. Менің есімде сақталғаны, ол журналда мынадай мақалалар жарияланды:

⁴⁵ Тергеу ісінің I томының 527-528 беттеріндегі Өлкелік комитеттің хатшысы Ф.И.Голощекинге жазылған бұл Мәлімдеменің алдыңғы мәлімдемелерден еш айырмашылығы жоқ. Тек бір абзац қана қосылған – Т.Ж.

⁴⁶ «Алашордашылардың» тергеу ісіне тартылған екінші топтың соңына ала «Білал Сүлесевтің, Даниал Ысқақовтың, Әбдірахман Мұнайтпасовтың және басқалардың» үстінен №2370 тергеу ісі (кейінгі қайта тергеу бойынша №06610 іс) жүргізіліп, олардың жауаптары III томға тіркелген. Бұл азаматтарға нақты айып тағылмаған, тек көрсетінділерде ағы ағалғаны үшін ғана тергеуге тартылған. Олардан алынған сұрақ-жауаптар да бір-екі протоколдан аспайды. Оларды айыптылардан гөрі куәлардың қатарына жатқызуға болады. Солардың бірі - Даниал Кәкітайұлы Ысқақов – Т.Ж.

1. ГУСОМ бекіткен, Байтасов қайта қарап шыққан 1-баспалдақтағы мектептерге арналған жалпыға ортақ оқу бағдарламасы.

2. М.Тынышбаевтің «Мырза Едіге батыр» (тарихи дастанның кейіпкері) атты мақаласы және қазақ тұрғындарының саны туралы кесте.

3. Жұмабаевтің қазақтың халық ақыны Ақан туралы мақаласы.

Ұлтаралық межелеуге байланысты комиссияның қаулысымен редакция алқасы құрылды, оның құрамына Х.Досмұхамедов, Қ.Кемеңгеров және мен кірдім. Осы алқа мүшелеріне материалдарды дайындау тапсырылды. Бұл кезде комиссияның қолында журналға арнап әр жерден жіберілген және жергілікті ташкендік авторлар жазған материалдар болды. Келіп түскен материалдардың барлығын комиссияның төрағасы ретінде Х.Досмұхамедов қарап шықты және басылуға тиісті материалдарды сол іріктеп алды.

Журнал ешқандай да кеңес өкіметіне қарсы үгіт жүргізген жоқ және ондай әдеби міндетті алдына қойған да емес. Оның басты мақсаты – оқу-ағарту саласы болды, алайда ол кезде қазақ көркем әдебиетін бағалауда пікір қайшылықтары болатын, соған орай басылған Ғаббас Тоғжановтың рецензиясына бола журналды ұлтшыл мекеменің қатарына қосты, алайда онда кеңес өкіметіне қарсы бағытталған немесе таза ұлтшылдықты көздейтін ештеңе де жоқ болатын.

Ол кезде көркем шығарманы маркстік тұрғыдан бағалай алатын сын қазақ әдебиетінде мүлдем жоқ еді. Егерде «Сана» журналы нақты таптық бағыт ұстай алмаса, онда мұны сол кезде қазақ тілінде шыққан барлық басылымдарға кінә ретінде көрсетуге болады. Д.Ысқақов.

(№61) ӘЛІМХАН ЕРМЕКОВТІҢ ЖАУАБЫНЫҢ МАЗМҰНЫ. 20/IV-1931 ЖЫЛ

<Әлімхан Ермековтің жауабының мазмұны. 20/IV-1931 жыл. 894-902 беттерді толық қамтып жазылған көрсетіндісінде негізінен қазақтың латын алфавитіне көшуі туралы пікір айтады. Байтұрсынов пен Бөкейханов жөнінде пікір қозғап, оларды, соның ішінде Ә.Бөкейхановты өзіне ұстаз тұтатынын айтқан>.

«Әріп ауыстырудың барысындағы қиыншылықтарға, мәдениеттің даму бағдарына, әсіресе, жер мәселесіне қатысты екеуінің ықпалы зор, әсіресе, Жандосовқа күшті болды. Байтұрсынов пен Бөкейханов қартайды, өзінің көзқарасын олардың енді өзгерту қиын. Мен латынды жақтадым».

<Бұдан кейін жер туралы ашық пікір білдірген (I том, 608-609 беттер. Ол айғақ 25 сәуір күнгі жауапта дербес берілді >

(№62) ӘЛІМХАН ЕРМЕКОВТІҢ 1931 ЖЫЛҒЫ 25 СӘУІР КҮНГІ ЖЕР ТУРАЛЫ ҚОСЫМША МӘЛІМДЕМЕСІ

<II томның 573-бетінен басталады. Бұрынғы пікірлерінің жалғасы>:

26-жылдан бастап Ташкенттегі Қазақ педагогикалық жоғары оқу орнына ауысуыма байланысты онымен тікелей айналыспағандықтан да, менің жер мәселесі туралы қазіргі пікірім жалпылама және ертеректе мен Орынбор мен Қызылордада қызмет істеген кездерімдегі мәселелер туралы ғана болмақ. Революцияның алғашқы кезеңінде патшалық отарлау бағытындағы жерге қоныстандыру саясаты тудырған бұл мәселе өте шиеленісті дәрежеде еді. 21-22 жылдардағы кеңес өкіметінің еңбекші қазақтардың талабын ескеріп қоныстандыру туралы мәселе күн тәртібіне қойылғанда, менің де араласуыма тура келді. 24-жылы министрліктің коллегиясы өтті, соған қатыстым. 25-жылы Орынборға Мемлекеттік жоспарлау мекемесіне жұмысқа шақырылдым. Онда жерге орналастыру саясаты жөнінде арнайы комиссия құрылды. Комиссия үш рет отырыс жасады. Оған республика басшылары да қатысты. Онда қазіргі шаруашылық жүйесін, бұрынғы жер иелену құқын сақтап қалуға ұйғарым жасалды. Комиссия мүшелері де, оның ішінде мен де Қазақстанға жаңа қоныстанушыларды әкелуге үзілді-кесілді қарсы болдық. Ең алдымен патшалық жер қоныстандыру саясаты тұсында жері тартып алынған жергілікті ұлтты, содан кейін қазіргі орыс тұрғындарын толықтай жермен қамтамасыз ету керек, содан асқанына ғана қоныстанушыларды орналастыруға болады деген шарт қойдық. Осыдан барып жерге қоныстандыру мәселесі жөнінде талас туды. Өлкелік партия комитетінде бұл мәселе арнайы қаралып, алдыңғы көзқарас қолдау тапты. Онда:

1) Қазіргі қалыптасқан шаруашылық жүйесіне түбірімен өзгеріс жасау мүмкін емес.

2) Жер бөлісі таптық тұрғыдан жүргізіліп, оған еңбекші бұқара кеңінен тартылуы тиіс – деген жалпы ереже қабылданды.

Мен бұған сене қойғаным жоқ және шешім табатын жаңа жол да жоқ болатын. Қызығы сол, дәл сол кездегі қалыптасқан жерге қоныстандыру жүйесі тұсында осынау шетсіз де шексіз кең далада жергілікті ұлт жерден қысымшылық көретін. Енді оны таптық тұрғыдан бөліске салса, онда қазақ елі жерсіз қалатыны анық еді. Өлке бойынша жерді мәдени игерудің бағдарламасы жасалуы тиіс еді. Бұл бағдарламаны жасау қолдарынан келмеді ме, жоқ, жасағысы келмеді ме, білмеймін, әйтеуір, жүзеге аспай қалды. 23-26 жылдары мемлекеттік жоспарлау мекемесінде істеген тұстарымда аталған мәжілістерге қатысып жүрдім. Жетекшілері Әлібеков пен Қаратілеуов болатын. Одан кейін Әлихан Бөкейханов айналысты. Көрсетілген мәселелердің ішіндегі жер бөлісі

туралы пікірлерді олар толық түсінді. Сәдуақасов пен Сұлтанбеков те сол ұстанымда болды. 22-23 жылдары Жер жөніндегі халық комиссары Кадылов (Қадыров, Қаратілеуов – ?) болды. Барлық мәселелерді Бөкейхановпен кеңесе отырып шешті. Тек соның мақұлдауымен ғана істі жалғастырып, бағыт-бағдар алып отырды. Бұл пікір алысуларда біз (ұйымдасқан топ емес, халықтың қамы үшін шын жаны ашығандар): қалайда асыра сілтеушіліктер болады – деп есептедік. Ондай асыра сілтеушілік, мысалы, Семей облысында орын алды. Нәтижесінде саяси тұрғыдан да, атқарылған шараны жүзеге асыру барысына да кері әсерін берді. Тыңды игерудің шаруашылыққа әкелетін зияны өсіріп көрсетілді. Соған карамастан кеңес өкіметінің шараларына қарсы күресетін ешқандай да ұйым болған емес, ондай айыпты жоққа шығарамын.

Шалғынды жерлер мен байларды тәркілеуге қарсы ешқандай іс-әрекет жасағамын жоқ, мен ол кезде Ташкентте қазақ пединститутында қызмет істеп жүргемін. Сондықтан да саналы немесе санасыз түрде, немесе заңдық тұрғыдан алғанда да ондай әрекетке барған емеспін және бара да алмайтынмын. Бұл мәселе жөніндегі қоғамдық пікір қатты шиеленісіп тұрғандықтан да, мұндай әлеуметтік мәселеге көңіл бөлмей, саңырау болып қалу мүмкін емес еді. Құлақ түре жүріп жеке әңгімелер мен пікір алысуларда жоғарыдағы пікірімді білдірдім. Менің тікелей қызметім мүлдем басқа мәселелермен айналысуға бағытталған еді. 26-27-жылдары өзімнің бұл мәселелер жөніндегі қарсы пікірлерімді белгілі бір топқа ғана айттым. Оны бұрынғы жауаптарымның бірінде көрсеткенмін. Партия мен үкіметтің шешімдеріне қарсы өз көзқарасымды жеке адамдармен бөлісуге қақым бар деп есептедім. Біз ол шешімге мүлдем қарсы едік. Қоршаған орта, қалыптасқан дәстүр бәрін қабылдауға мүмкіндік бермейтін.

Маған қойылған: Швецов жетекшілік еткен, Бөкейханов құрамында болған Ғылым академиясының экспедициясы туралы сұраққа келетін болсам, ол жоғарыдан шешілген ғылыми мәселе. Экспедиция жоғарыда көрсетілген ескі көзқарас тұрғысынан зерттеу жүргізді. Олар қалыптасқан шаруашылық жүйесін сақтаудың жолдарын зерттеді. Статистикалық есептердің барлығы да ғасырлар бойы дала төсінде қалыптасқан шаруашылық жүйесін (бірнеше мың жылдан бері сақталып келе жатқан өмір сүру тәсілін) сақтаудың амал-тәсілдерін ақтап қалудың жолдарын іздестірді. Экспедицияның жұмыстарымен таныс емеспін. Мен жоспарлау мекемесінде істеп жүргенде оның негізгі бағыттары ғана анықталған болатын. Жерді қалай пайдалану жөніндегі ғылыми баяндамамен таныс емеспін, көрген де жоқпын. Мен шаруашылықты жүргізу жүйесі тұрғысынан ғана ол пікірге қосылдым. Жер өңдейтін немесе мал шаруашылығымен айналысатын ауданда тұратын қазақтардың шаруашылығы көшпелі өмірге бейімделген. Не-

гізінен мал шаруашылығына сүйенген кәсіпшілікке барынша жақын. Бір аймақта әрі егіншілікпен, әрі мал шаруашылығымен айналысу да табиғи дамыған. Дегенмен де олардың арасындағы қайшылық ушығып келе жатқан.

Біздің бес жылдық жоспарымызда көрсетілген жерге жаңадан қоныстанушылар туралы көп талқыланды. Осы мерзім ішінде қоныс аударушылардың саны бес миллионнан асады десті. Бұндай жоспарға қарсылық білдіре отырып, орталық және өлкелік мекемелерге арнайы мәлімет дайындадым. Онда: «Мұны қозғап отырған бұрынғы отарлаушы жүйенің жұрнағы – қоныс аударушылар мекемесі. Егерде мұндай жоспардың болғаны рас болса, оны орталық және өлкелік мекемелер қолдамауы тиіс. Дәл солай бола қалған жағдайда өз көзқарасымды қорғаудың жалғыз-ақ жолы бар еді. Ол – кеңестік басшылардың пиғылын әшкерелеу немесе кеңес мекемелері туралы пікірлерімді ашық білдіру»,– деген мағынадағы пікірлер айтылған.

Колхоздар мен совхоздар туралы көзқарасыма келсем, өкінішке орай, өзімнің ескі идеологиялық бағытымды қатаң ұстана отырып, оның тәжірибе жүзінде жүзеге асу мүмкіндігіне мән берместен, осы мәселе жөніндегі сол кездегі жиналыстарда мен үнемі қарсы сөйледім. Шаруашылықтардың өндірістік негізге көшуі бұрынғы патшалық отарлау саясаты түте-түтесін шығарған қуаң, жартылай қуаң шөлейтте, табиғи жұтқа жиі-жиі ұшырайтын аймақтың жерін патшалық жыртықштар таллан-таражға салып біткен еді. Жартылай рулық құрылымдағы феодалдық қоғамды соншама қысқа мерзім ішінде социалистік құрылымға ауыстыру мүмкін емес деп есептедім. Қазақстанда социалистік құрылыстың нығаюына жол ашатынын болжай алмадым».

Бұдан кейін: империалистік отарлау мен жартылай отарлық жүйе артта қалған халықтарға үстемдік жасап тұрған жағдайда олар бірте-бірте құрып кетеді, соның ішінде шаруашылық мәдениеті төмен қазақ ұлтын да сондай тағдыр күтіп тұр деген іштегі күмән сонау 20-жылдардан бастап өзгеріске түсті. Артта қалған халықтар социалистік даму жолына сөзсіз түсу керек екен деген ой келді. Бірақ ол жолдың сорабы белгісіз еді және толық құрылымы мен жүрер жолы әлі нақты табылмаған болатын. Ендеше бізді аса қауіпті әлеуметтік сілкіністердің күтіп тұрғаны анық еді. Шаруашылықты жүргізу тұрғысынан түсінікті болғанымен де, адамдардың тағдыры тұманды болатын. Оның үстіне Қазақстанның аса қатал табиғаты да қалыптасқан жүйеден ауытқыса апатқа алып келетін еді. Ал капиталистің жеке басы ешқашанда тәуекелге бармайтын. Ол көбігін ғана қалқып алатын. Жергілікті тұрғындардың өзі мұндай сынаққа төтеп бере алмайтын. Ал біз қатал табиғаттың талабына бейімделіп өмір сүрдік. Ал қазір біз өзге көріністің куәсі болып отырмыз...

<...>

**(№63) ИЗ ПОКАЗАНИЯ ХАЛЕЛА ДОСМУХАМЕДОВА
СЛЕДОВАТЕЛЮ ОГПУ ОТ 4 МАЯ 1931 Г.⁴⁷**

В бытность мою председателем Киргизской (казахской – К. Н.) научной комиссии, государственным ученым секретарем Наркомпроса Туркестанской республики было решено кроме издававшегося журнала «Наука и просвещение» на русском языке издать 2 журнала на киргизском, т.е. казахском и узбекском языках. Программа журналов был утверждена государственным ученым советом. Издание было возложено на научные комиссии. На казахском языке был издан журнал «Сана», вышли всего два номера. Журнал имел научный и литературный характер. Официальным редактором журнала был я, по назначению Наркомпроса. В виду крайнего недостатка в то время лиц, обладающих литературной работоспособностью, выпускать журнал оказалось чрезвычайно трудно, а потому издание его прекратилось на втором номере. В двух вышедших номерах, насколько помню, имеются статьи мои, Диваева и Жумабаева. Кого еще были статьи – не помню, не помню также были там статьи Исакова или нет. В то время коммунисты, могущие свободно писать были единицы, но они занимали высокие посты и обычно не имели времени для журнальной работы. Думаю, что в этом журнале их статей нет.

Статьи, которые помещались в журнале, просматривались и редактировались киргизской (казахской – К. Н.) научной комиссией и кроме того в подборе статей, особенно педагогического характера, помогала научно-педагогическая комиссия, главным образом председатель последней Архангельский. В статьях журнала ничего специального национального не было.

Во время моего прибывания в киргизской (казахской – К. Н.) научной комиссии Исаков играл второстепенную роль (919 стр.) и за работу комиссии за это время нести ответственность не может. За направление журнала «Сана» отвечают Гос. ученый совет, киргизская (казахская – К. Н.) научная комиссия и отвечаю я, как ответственный и фактически редактор. Ауэзов и Кеменгеров, насколько помню, в журнале и вообще в работе киргизской (казахской – К. Н.) научной комиссии участия не принимали. Кеменгерова тогда в Ташкенте не было. После 1923 года я отошел от работы в киргизской (казахской – К. Н.) комиссии, перейдя на работу в Нздрав (Народный комиссариат здравоохранения Туркестанской АССР – К. Н.). После моего ухода работа киргизской (казахской – К. Н.) научной комиссии ослабла и в 1924 году закончилась при размежевании⁴⁸. Ауэзов, Кеменгеров и Исаков после размежевания работали как литературные работники в газетах и журналах <...>.

1 том, 919 стр. и оборот.

⁴⁷ Показание написано по требованию следователя ОГПУ самим Халелом Досмухамедовым.

⁴⁸ Имеется в виду национально-государственное размежевание Средней Азии, в результате которого были образованы Узбекская и Туркменская советские социалистические республики, Таджикская АССР в составе Узбекской ССР, Киргизская автономная область в составе РСФСР, а Сырдарьинская и Семиреченская области, также Каракалпакская автономная область вошли в состав Казахской АССР.

(№64) ПРОТОКОЛ ДОПРОСА ТУРГАНБАЕВА МАНАНА ОТ 1931 ГОДА 11 МАЯ

В «Алашской» партии я не состоял и к «Алаш орде» никогда никакого отношения не имел. В 1920 году вступил в городе Семипалатинске в коммунистическую партию (поручителей, давших рекомендацию, не помню), но выбыл из нее механически, находясь в длительной командировке. К восстановлению себя в партии в 1921 году никаких мер не принимал, так как считал себя недисциплинированным и не мог состоять в организации. Когда я выбыл из партии и не восстановился, Аймаутов и другие ругали меня за беспартийность, так как я работал в то время в редакции газеты «Казак тили» в Семипалатинске, в редакции газеты, в которой работали Искаков Гарифулла и Аймаутов. Говорили, что беспартийным неудобно работать в газете. Поручителей своих, рекомендовавших меня в партию не помню. Думаю, что не Аймаутов, потому что он просил найти для меня поручителей.

Аймаутов замещал меня в роли редактора на время моего отсутствия. Газета была организована мною и органом Губкома партии и Губисполкома. Из казахских националистов я знал Ермекова Алимхана, Тынышбаева Мухамеджана, Габбасова Халила, Акбаева Жакыпа, Дулатова Миржакыпа, Бокейханова Алихана, из тех, кто был в восточной «Алаш орде» и находился в Семипалатинске. Но ничего общего с ними не имел. Знаю, что все «алашординцы» очень уважают Ермекова, и он является среди них очень влиятельным лицом, тем более что он чистокровный казах, и пользовался большим доверием среди националистов. Авторитет его очень велик, и население любит его больше, чем других «алашординцев».

На вопрос, кто из населения больше любит Ермекова – бедняки, середняки или баи – заявляю, что все казахское население. Лично я тоже его уважал. Со мной был такой случай. Летом 1927 года Ермеков поручил мне заведовать курсами по переподготовке учителей в Каркаралинске. Находясь в отпуске, он попросил меня принять на курсы его брата, опаздавшего на 10-15 дней, и я принял. Относительно влияния на меня «алашординцев», могу сказать следующее: В 1921 году я был членом совета. <...> беков (Асылбеков – ?), Акбаев Жакып, состоявшие в одном из отделов Семипалатинского губисполкома, продвигали через меня своих кандидатов на должности следователей и судий Каркаралинского уезда.

Выдвинутый на работу при советской власти я работал честно и не проводил ни враждебных действий, ни враждебной идеологии против советской власти. В этом могут поручиться, знающие меня Тогжигитов Шаймерден, Токтыбаев Карим, а также Шингалиев Абзал, Орымбаев Мукаш, Сейдалиев Асхат.

В конце апреля 1920 года приезжавшие в Каркаралинск и зашедшие ко мне одноаульцы из второго аула Абралинского района Байдаров Сыдык (возчик транспорта) и Баймаков Керимкул рассказывали, что они слышали о произошедшем в Балкашском районе восстании, которым руководили Акбаев Жакып, Марсеков Райымжан и Адилов Иса. Больше я ничего не слышал, и о восстании ничего не знаю. Находясь в Копале, связей с аулом не имел. В Копал я переехал, потому что там было спокойно, то есть не как в Семипалатинске и в Каркаралинске. Мой одноаулец Толенов Игилик наговорил на меня, его поддерживает председатель Абралинского <...> Шимшарин Хамит.

Виновным себя ни в чем не считаю, к изложенному больше добавить ничего не имею

(колы).

1 том, 578стр.

**(№65) ГОСПОДИНУ ЛАТОВУ ОТ КОЖАМКУЛОВА НАСЫРА
11 МАЯ (– ?)⁴⁹**

Если ваше высочество обрадовало заключение врача, рассказывающее о том, что я не был отправлен в больницу, а лежал здесь, подыхая как собака, можно предположить, что это доставляет вам удовольствие. Чтобы обрадовать вас, довожу до вашего сведения еще одно известие, которое, думаю, доставит вам не удовольствие, а самое настоящее наслаждение. Это известие заключается в том, что с 11 мая объявляю голодовку. Свою жизнь жертвую вашему произволу и капризу.

11 мая, Кожамкулов Насыр.

Приписка: прикрепить к делу, больного отправить для лечения в больницу.

11 том, 111 стр.

**(№66) ЗАЯВЛЕНИЕ АУЭЗОВА ПРОКУРОРУ
ПО ДЕЛАМ ПП ОГПУ (26.V. 31Г.)**

(от) заключенного Ауэзова Мухтара заявление.

За все время моего нахождения в заключении при крепости в г.Алма-Ата я был вызван на допрос только один раз. На этом допросе тов. Поповым было заявлено мне, что я был арестован на основании показаний отдельных лиц. И что содеянное мной будет в дальнейшем конкретно указано во время последующего следствия. На какие-либо мои конкретные действия не указал и следователь в Ташкенте. Поданное мной на имя тов.Попова заявление с просьбой вызвать меня для дачи разъясне-

⁴⁹ Бұл мәлімдеменің жылы көрсетілмеген. Алайда барлық салыстырулар бұл мәлімдеменің 1931 жылдың мамыр айында жазылған деп болжауға мүмкіндік береді. Өйткені, Н. Қожамқұлов 1930 жылдың мамырында қамауға алынбаған болатын – Т.Ж.

ний по поводу показаний Байдильдина и Аймаутова, приведенных в докладе тов. Голощекина на торжественном заседании по поводу 10-летия Казахстана осталось без последствий.

Между тем Байдильдин в этих показаниях выдвигает против меня ряд умышленных нелепых показаний. Он продолжает в своих показаниях ту же лживую насквозь демагогическую травлю, какую отчасти вел на страницах печати против меня. Все эти литературные выступления были посвящены единственной цели – создать себе политический багаж за счет беспартийных литераторов, в том числе и за мой счет. Он беззастенчиво искажил факт премирования моей пьесы «Каракоз», приписывая ее получение кумовству с Садвакасовым. Тогда как премия была определена комиссией в составе Жандосова, Майлина и др.

В своей травле меня в печати он договорился до того, что будто я пишу из-за денег. Причем он не приводил никаких фактов. Делал одни огульные демагогические утверждения из расчета того, что все это ему сойдет с рук, поскольку он будет говорить о беспартийном Ауэзове. Человек, который вел против меня даже в печати ничем необоснованную огульную травлю, естественно, должен дать волю своему вымыслу, когда он уже был разоблачен, опорочен собственными деяниями, и когда единственным путем перед ним остается лишь очернение его преследователя, якобы контрреволюционера и идеолога казахской буржуазии.

Я глубоко убежден в несправедливости и не применимости подобных эпитетов по отношению к себе, я не был контрреволюционером и не стал им. Идеологически невыдержанные произведения у меня были, но пусть кто-нибудь укажет хоть одно произведение, где бы я доходил до контрреволюции и отрицания советского строя, а начавшаяся в 1928 году педагогическая и научно-исследовательская деятельность у меня протекала исключительно на основе установившегося марксистского мировоззрения.

Я думаю, что для следствия по моему делу было бы достаточно только одних примитивных вымыслов Байдильдина и др. Дальнейшее требует не перемешивать явления и показания Аймаутова как касающиеся меня (упомянутые в той же речи тов. Голощекина) по поводу состоявшейся драки казахских делегатов на 2-ом съезде в 1926 году. По окончанию следствия я не услышал о моих конкретных действиях, послуживших поводом моего ареста и долгого заключения.

Я прошу вызвать на допрос и указать нормативы и акты по репрессивным мерам по отношению ко мне.

Ауэзов Мухтар.
1 том, 601-602 стр.

(№67) ОБЪЯСНЕНИЕ⁵⁰ ЕРМЕКОВА А. ОТ 19/VI-31 Г.

Начальнику отделения ООПП тов. Молохову
Уполномоченному тов. Попову.

Я еще раз вынужден подтвердить, что ни в какой контрреволюционной организации не состоял. Уполномоченный тов. Попов со стороны показаний других обвиняемых считает мой отказ как средство для облегчения своей участи. Для меня единственный выход – принять на себя эту вину. Как мол было бы легче, если бы я действительно был бы причастным к организации. Тогда было бы легко признаться и искренним признанием искупить хоть в некоторой степени свою вину. Но даже не имея возможности защиты против показания других, я буду перед следственными органами стремиться к реабилитации.

В этих целях настоятельно прошу дать мне очные ставки с лицами, давшими показания о моем участии в контрреволюционной организации. Не смотря на свои идеологические ошибки и колебания в оценках некоторых проводимых мероприятий, я больше десяти лет проработал при советской власти совершенно сознательно и честно в интересах трудящихся Казахстана. Не знаю, много ли осталось жить и работать, но ради облегчения своей участи кривить душой и признать себя виновным в таком предательстве, не имея к этому никакого отношения, я не могу. Я твердо убежден, что следствие установит действительную причину и само испытает облегчение. Когда я об этом писал в прежних показаниях, я комментировал все это по совести и чести, которое завершилось переворотом в сознании: идеологические ошибки в прошлом не давали перспективу работы на фронте социалистического строительства в настоящем. В прошлом у меня были ошибки в некоторых социальных установках.

Относительно своего отношения к земельному вопросу в то время я уже писал в одном из предыдущих показаний, хотя практически в земельных органах не работал. Здесь линия Букейханова Алихана, его установка сильно отражалось на мероприятиях земельных органов Казахстана, чтобы не сказать больше до известного периода (примерно 5 партийной конференции), она, по-моему, целиком исчерпала программу содержания работ Наркомзема. Достаточно сослаться на такие факты, как издание декретов ЦИК КССР в 1921 году о возвращении трудовому казахскому населению десятиверстной полосы, передел участков, лесных дач и т.д., декрета, утвержденного ВЦИКОМ в 1923 году о землеустройстве кочевого и полукочевого казахского населения, на официаль-

⁵⁰ Бұл түс ініктемеде негізінен Ә.Ермековтің Жер туралы пікірі камтылған. 1931 жылғы 19 ноябрь қараша күні деп белгіленген түсінік те тура осы мағыналас - Т.Ж.

ное его представительство в Федеральном комитете, работы Швецова при его участии. Хотя я с результатом работы экспедиции Швецова ближайшим образом не знаком (в то время я работал в Ташкенте в Педвузе), но о направлении этих работ могу судить по такому, хотя случайному, но типичному факту, ставшему мне известным: Швецов будто сказал, что: «я теперь спокоен, по крайней мере мою работу одобрил Букейханов, и я его мнение считаю выше всего». Так что экспедиция Швецова несомненно состояла на той же установке (610 стр.)

Вместе с тем я должен предупредить г.Попова, что свои идеологические ошибки нелегко было пережить, так что брошенная хотя бы и мимоходом реплика насчет белогвардейца, способного читать лекцию агитационного характера, разрывает мне незажившую рану, хотя никакого отношения к белогвардейцам лично я не имею. В наших судебных-политических органах право признания своих ошибок и своей вины сохранено за всеми, даже за настоящими врагами в прошлом. Я никак не могу признать себя врагом, вредителем (611 стр).

Об ошибках своих идеологического порядка я рассказал, в отношении своей практической деятельности по службе должен заявить, что добросовестно относясь к служебным обязанностям, я всегда чувствовал ответственность не только служебную, но и моральную.

Два слова о моем протеже к моему родственнику. Я должен сказать, что с 4-класса средней школы я жил личным трудом. После смерти отца, старшего брата и мужа замужней сестры, все три семьи остались на моем попечении. Я по мере сил оказывал посильную материальную помощь и не скрываю, сделал все от меня зависящее, чтобы дать их детям образование.

<...> В связи со своим арестом я не раз высказывал тов. Попову о политической обстановке и логике революции. Октябрьский переворот в Казахстане по настоящему совершается в 1928 году. Теперь окончательно выкорчевываются корни степного полуфеодализма и капитализма. В такие моменты должны пройти проверку люди с подмоченной политической репутацией в прошлом.

19/VI-1931 г.
1 том, 612 стр.

**(№68) ҚСР-ЫНДАҒЫ ОГПУ БАСҚАРМАСЫНА ТЕРГЕУДЕ
ЖАТҚАН ҚОШМҰХАМЕД КЕМЕҢГЕРҰЛЫНАН
МӘЛІМДЕМЕ⁵¹. 17 ШІЛДЕ, 1931 ЖЫЛ. АЛМАТЫ АБАҚТЫСЫ**

Жазықсыз абақтыда отырғаныма, міне, 10 ай өтті. Маған Қылмыс Кодексінің 58 (11-7) бабы бойынша айып тағылыпты. Бірақ мен өзімді кінәлі санамаймын. Кеңес өкіметіне қарсы күресу үшін жекебасылық немесе қоғамдық сипаттағы салмақты негіз болу керек. Менде ондай жағдай болған емес, нақтырақ айтсам, мұғалім кезімде материалдық тұрғыдан толық қамтамасыз етілген едім, бұған қоса Шығыстану факультетінің аспиранты ретінде маған ғылыми перспективалар ашылған-ды. Қоғамдық сипаттағы негізде Кеңес өкіметіне қарсы болу деген – қаражүзділердің реакциялық әрекеттерін, ұлы державалық шовинизмді қайта жандандыру. Мұндай қаскүнемдікті кім жақтайды? «Алаш Орданың» басшылығындағы буржуазиялық-ұлттық қозғалыспен байланысымды 1919 жылдың басында үзгенмін. Содан бастап мен өзімді ілгері ұмтылғандардың қатарындамын деп есептеймін, мұны жарияланған еңбектерім (дұрыстап аударылып, түсінік жасалса) растайды. Ұлтшылдық дүниетаным қалдықтарынан 1922 жылы, Қазақстандағы коллективтендіру мен таптық айырылым қатаң басталған уақытта бір-жолата құтылдым.

7 жыл ішінде мен Ташкентте түрлі оқу орындарында сабақ бердім. Осы уақытта менен дәріс тыңдаған шәкірттердің қайсысы болсын сабақ үстінде кеңес өкіметіне қарсы ой білдіргенімді айтса, өзімді айыпты санар едім. Маған Шығыстану факультетінің екі студенті жала жауып, куәлік беруі мүмкін деп ойлаймын, өйткені олар өздерінің жеке карьерасының жолында мені бәсекелес деп пайымдаушы еді. Жыл сайын жазда қымызбен емделу үшін мен Сібір өлкесіндегі ауылыма барамын. Егер туған ауылымдағы біреу мені кеңестік шараларды бұзды, кеңеске қарсы үгіт жүргізді десе, өзімді айыпты санар едім. Қайта мен туған елімде егінді кеңейтуте, жайылымды жақсартуға, колхоз құруға ықпал жасадым. 10 ай ішінде маған шімірікпестен жала жапқандармен жүздестірмеуді заңсыздық деп есептеймін. Мен Сіздерден өз қолыммен жазған куәліктеріме ғана назар аударуларыңызды сұраймын. Ташкентте тергеуші Ағабековке берген жауабымды біржақты деп санаймын. Өйткені ол: қараңғы қарцерге саламын, тіпті атқызамын – деп қорқытты. Мен ІІІ дәрежелі туберкулезбен ауырамын, мұны анықтаған комиссияның 2 шілдеде берген актісі бар. Олар мені І-топтағы инвалид деп тапты. Абақтының ауыр жағдайында туберкулездің салдарынан ерте жан тапсыруым мүмкін.

⁵¹ Түрмеде ұзақ уақыт тергеуге тартылмаған адамның бірі осы Қошке Кемкнгеров. Бұл мәлімдеме Д.Қамзабекұлының жарияланымынан алынды (Қ.Кемеңгерұлы. Шығармалары. Құрастырған Д.Қамзабекұлы. А.Алаш. 2005 199-200 беттер) – Т.Ж.

Менің осы айтқандарыма назар салып, емделу үшін босатуларыңызды өтінемін. Тіпті болмаған жағдайда қолхат беріп аз-кем сауығып алсам деймін.

17 шілде, 1931 жыл. Алматы абақтысы.

**(№69) ПОСТАНОВЛЕНИЕ 1931 ГОДА АВГУСТА 16 ДНЯ,
Г.АЛМА-АТА**

Я уполномоченный 3-го отделения ОГПП ОГПУ в КАССР Латов вследствие истечения определенных статей 616 ОПК срока обвинения следствием в отношении обвиняемых по статьям 58-7, 58-11 и 59 о подпольной конфиденциальной казахской националистической организации:

Тынышбаева Мухаметжана, Кожамкулова Насыра, Кордабаева Рамазана, Серикханова Нарибека, Султанкулова Насыра, Мусаева Шиналия. Ахметова Ильяса, Кадырбаева Сейдазыма, Досмухамедова Халела, Акбаева Жакыпа, Мурзина Мухтара, Акбаева Абдилхамида, Сулеева Биляля, Кеменгерова Кошмагамбета, Омарова Ашима, Кашкымбаева Ису, Еркекова Алимхана, Буралкиева Мустафу, Ауэзова Мухтара, Кудерина Жумахана, Мангелина Алдабергена, Кенесарина Азимхана, Досмухамедова Жаганшы, Мухаметшина Сейдахмета, Омарова Валихана, Искокова Данияла, Кожекова Коныркожу, Мунайтпасова Абдрахмана, Тлеулина Жумагали, Умбетбаева Алдабергена

и невозможности закончить следствие в срок, в виду необходимости ареста ряда новых лиц, причастных в деятельности вышеназванной организации и в связи с выяснением новых обстоятельств, постановить ПЦИКом продление срока содержания вышеперечисленных обвиняемых по виду 23-70 под стражей до 1-го ноября 1932 года, о чем уведомляю прокурора, наблюдающего за следственным производством округа ОГПУ.

Уполномоченный 5 отделения Латов.

Согласен: Начальник ОПП ОГПУ Хоростяк.

Утверждаю: ПП ОГПУ Костев-Малиновский.

1931 года августа 16 дня, г.Алма-Ата.

(№70) 1931 ЖЫЛҒЫ 8 ҚЫРКҮЙЕК КҮНГІ ТЫНЫШБАЕВ ПЕН ҮМБЕТБАЕВТЫҢ БЕТТЕСУІНІҢ ХАТТАМАСЫ⁵²

Тынышбаевқа сұрақ: Сіз Үмбетбаевті білесіз бе?

Жауап: Білемін десем де, білмеймін десем де болады.

Үмбетбаевқа сұрақ: Сіз Тынышбаевті білесіз бе?

Жауап: Білемін. Тынышбаевтің көрсетіндісімен толық келісемін. Мұны Тынышбаевтің өзі де жоққа шығармайтын шығар. 1922 жылы Рысқұлов пен Бірімжановтың өтініші бойынша Валидовты большевиктермен келіссөз жүргізу үшін жолықтыру туралы Тынышбаев маған тапсырма берді. Ешқандай астыртын ұйымда болғам жоқ, Тынышбаевпен жақын таныс емеспін. Тынышбаев мені жеке адам ретінде жұмсады.

Тынышбаев: Үмбетбаев біздің ұйымда есепте тұрған жоқ. Өйткені мен де ешқандай ұйымға мүше болған емеспін, ешқандай құпия мәжіліс пен жиналысқа қатысқаным жоқ.

Үмбетбаевтің түсінігі: 1922 жылы Рысқұлов пен Бірімжановқа қатысты Тынышбаевтан ешқандай тапсырма алғаным да жоқ, орындағаным да жоқ. Мұны Тынышбаевтің өзі де растайтын шығар.

Тынышбаевтің жауабы: Мен бұрынғы бір жауабымда айтқанымдай, 1922 жылы Түркістан қаласында Халел Досмұхамбетовпен кездесіп, оған: Заки Валидовпен байланыс орнатылған жоқ, сондықтан да онымен кездесу кейінге қалдырылды. Бірімжановпен жеке өзім кездесемін, – деп жауап бердім. Ондағы ойым тез арада Шымкентке, одан Ташкентке жүріп кетуді ойладым. Алайда әйелімнің тосыннан қайтыс болуына байланысты Шымкентте ұзақ аялдап қалдым, ол ойым жүзеге аспады. Содан кейін қайтып жастармен кездескен емеспін.

(№71) 1931 ЖЫЛЫ 10 ҚЫРКҮЙЕК КҮНІ АЙЫПКЕР ХАЛЕЛ ДОСМҰХАМЕДОВТЕН АЛЫНҒАН ҚОСЫМША ТЕРГЕУДІҢ ХАТТАМАСЫ

Берілген сұраққа қайтаратын жауабым төмендегідей: Үмбетбаев Алдабергенді 22-жылдан білемін. Онымен Ташкент қаласында таныстым. Қазақ тілінен дәріс беретін маман ретінде әңгімелестік. Бөкейханов оған қандай мақсатпен, қандай тапсырма бергенін мен білмеймін.

⁵² Тергеушілер бір жыл бойы Д.Әділеттің көрсетіндісінде аты аталған адамдардың бәрін де тұтқынға алған. Соның бірі – 1931 жылы 8 тамызда ұсталған Алдаберген (Алдарбек) Үмбетбаев. Бұл М.Тынышбаевтің сөзі өтетін, «Алашорда» әскерінің сапында барлаушы қызметін атқарған айтулы азамат. Өкінішке орай бұл адамға қатысты өмірбаяндық деректер тергеу ісінде де қат. Бір-екі рет қана қосымша жауап берген. Оның жауапқа тартылуына Д.Әділеттің: «Жаздай туған жерімде болып 1922 жылы күзде Ташкентке қайтып келіп Қожановқа жолықтым. Тура сол кезде Москвадан Түркістан халық комиссариатының төрағасы Рысқұлов келді. Мен Рысқұловпен сәлемдестім. Қожанов екеуі өзара әңгімелесті. Менің сонда білгенім: Валидов Ташкентке жасырын келіпті, басмашылар қозғалысы күйрепті, Әнуар Паша із-түзсіз жоғалып кетіпті. Мен Ферғанада жүргенде Ташкент ұйымы Тынышбаевтің ескі досы Үмбетбаевты сонда жіберіпті. Соның көмегімен Валидов Ташкентке келіпті», – деген көрсетіндісі.

Осы мәліметтің негізінде М.Тынышбаев пен А.Үмбетбаевті беттестірген – Т.Ж.

Үмбетбаевтің ұйымға ешқандай қатысы жоқ. Ал Заки Валидовті кім ертіп келгені есімде емес. Еркековпен арадағы араздығымыз 29-жылы орын алды. Ордабаевтің айтуынша, мені семейлік топ ГПУ-дің тыңшысы деп санайды екен. Бұл өсек Сәрсенов Дәлелден тарады. Мұны маған Селебаев пен Ордабаевтың біреуі жеткізді. Сондықтан да мен өзімнің ренішімді Еркековке білдірдім. Ол: «Сендердің Ташкентте жасырын ұйымдарың бар екен, сол туралы айт. Ал сені ГПУ-дің тыңшысы деген сөзді бірінші рет естіп тұрмын», – деді. Мен: «Бізде ұйым болды, бірақ оны ұмыту керек, сондықтан да ол туралы саған ештеңеде айтпаймын», – дедім.

(№72) АЙЫПТАЛУШЫ ТЫНЫШБАЕВ ПЕН ДОСМҰХАМЕДОВТИҢ БЕТТЕСУІНИҢ ХАТТАМАСЫ

Тынышбаевқа сұрақ: Досмұхамедов пен Еркековтің араздығына не себеп болды?

Жауап: 28-29 жылдары біздің достарымыз Дулатов, Байтұрсынов және басқалар тұтқындалғанда Досмұхамедов: «Бұған Орынбордағы контрреволюциялық ұйым мен «Алашорданың» Семейдегі бөлімшесі кінәлі», – деді, ал Еркеков: «Бұған Ташкент тобы кінәлі», – деп есептеді. Екеуінің бас араздығы осыдан барып туындады.

Досмұхамедовке сұрақ: Бұл туралы сіз не айтасыз?

Жауап: Еркековпен екі арадағы түсініспеушілік 29-жылы ол ауырып жатқан кезде туды. Әрі таныс, әрі дәрігер ретінде оның көңілін сұрай бардым: «Мені семейліктер ГПУ-дің тыңшысы деп өсек таратыпты. Оны таратқан Сәрсенов. Семейліктер мені аңдуын неге тоқтатпайды?», – дедім сабырлы қалыппен. Еркеков: Мұндай сөзді бірінші рет естіп тұрғанын және мұның арандату екенін, семейліктердің мені аңдымайтынын, оған Байтұрсыновтың да, ташкенттік топтың да жазығы жоқтығын айтты, содан кейін өзіне беймағлұм ташкенттік топ туралы баяндап беруімді өтінді. Мен оған: «Ташкенттік топ туралы саған ештеңе де айтпаймын, оны еске алудың қажеті жоқ, ұмыту керек», – дедім. Бұл 29-жылдың желтоқсан айы болса керек. Еркеков: «Маған сенімсіздік көрсеттің», – деп ренжіді. Еркековтің төсек тартып ауырып жатқанын ескеріп, тынышсыздандырмау үшін дауысымды бәсеңсітіп, оны жұбата сөйлеп, бұл тақырыпты енді қозғамайық – деп келістік. Арада аз уақыт өткен соң Еркековпен арадағы болған бұл жайды Тынышбаевқа айттым. Әңгіме барысында екеуміз де: «Бұған пәлендей мән берудің қажеті шамалы, ол мәселе өзінің маңызын жойды», – дегенге тоқтадық. Мен туралы өсек таратқандары жаныма батқандығын айттым. Тынышбаев мені тыныштыққа шақырды. Сонымен әңгіме аяқталды (Досмұхамедовтің қолы).

Тынышбаевқа сұрақ: Бұл араздықтың негізгі себебін сіз қалай түсіндіресіз?

Жауап: Екеуінің қасында тұрмағандықтан да, Досмұхамедов пен Еркековтің арасындағы айтыстың неден туындағанын мен нақты білмеймін. Соған дейін де және одан кейін де Байтұрсыновтардың тұтқындалғанына Досмұхамедов – орынборлықтарды, ал Еркеков пен семейліктер – ташкенттіктерді кінәлі санады. Мен екеуін де сабырға шақырдым. Бұдан кейінгі Досмұхамедов пен Еркековтің арасындағы қарым-қатынастың қалай қалыптасқанын мен білмеймін. Досмұхамедовті ГПУ-дің тыңшысы десіп жүрді жұрт. Бірақ екеуінің ауызынан мұндай сөзді естігемін жоқ (Тынышбаевтің қолы).

Досмұхамедовтің Тынышбаевқа сұрағы: Мені мен Еркековтің арасындағы кикілжің қай уақытта болды деп есептейсің?

Жауап: Оны Еркеков қана нақты көрсете алады. Менің ойымша 1929 жылдың басында, қаңтар не ақпан айында өткен шығар деп ойлаймын.

Досмұхамедовтің түсініктемесі: Тынышбаев айтыстың өткен уақытын және мен туралы өсектің тараған кезін дәл айта алмай отыр. Екі арадағы сөз қағыстыру 29-жылдың желтоқсан айында өтті, өйткені осыдан кейін Еркеков операция жасатуға кетті де, 1930-жылдың қаңтар айында, мен Москваға емделуге жүрердің алдында қайтып келді. Мен Москвадан 30-жылдың сәуір айының басында қайттым. Тынышбаевті мен қаңтар, ақпан айларында емес, маусымның соңында бір-ақ рет көргенім есімде. Содан кейін көріп отырғаным осы. Мәскеуден оралғаннан кейін тұтқындалғандар туралы әңгімелескен емеспін. Өйткені Байтұрсынов 29-жылдың мамыр айында тұтқындалды. Демек одан ерте бұл тақырыпта сөз болуы мүмкін емес. Тынышбаев уақытын шатастырып отыр. Еркековпен 29-жылдың тамыз, қыркүйек айында кездестік. Байтұрсыновтың тұтқындалуының себептері жөніндегі болжамдарымызды айттық. Мен: «Дулатов, Байтұрсынов және басқа да адамдар ұйымдастырған орынборлық топты ГПУ әшкерелепті»,– дедім. Еркеков: Ташкентте болған кезінде тұтқындалғандардың тізімін көргендігін айтты. Ал Байтұрсынов 24-жылы ғана Ташкентте болған еді. Орынборда да ешқандай құпия ұйым болған емес. Айналып келгенде, Байтұрсыновты университеттің ашылған кезінде сөйлеген сөзі үшін жауапқа тартқан шығар дестік. Тынышбаев осыны жаңылыстырып отыр (Досмұхамедовтің қолы).

Тынышбаевтің сөзі: Досмұхамедов пен Еркековтің арасында болған жайдың мерзімі жөнінде жаңылысып айтқанымды, оның Байтұрсыновты тұтқындаудан бұрын өткенін ескерте кетемін. Оқиға жыл аяғында өткен. Әйтеуір қыс кезінде өткені есімде қалыпты (Досмұхамедов пен Тынышбаевтің қолы қойылған).

Досмұхамедов пен Тынышбаевқа сұрақ: Орынбор мен Ташкентте астыртын ұйымның болғандығын Еркеков білді ме?

Досмұхамедовтің жауабы: Ташкенттегі ұйым туралы Ермеков соңғы уақытта, Қызылордадан Ташкентке ауысқан кезінде ғана, шамамен 25-26 жылдары ғана білген сияқты. Ұзынкұлақтан естіп, білді ме, одан хабарсызбын, менен ол туралы айтып беруді сұрағанда, қашан естігені туралы айтқан жоқ. Орынбордағы ұйым туралы білді ме, жоқ па, ол жөнінде ештеңе дей алмаймын. Менімен сөйлескен кезде ол: «Орынборда ешқандай ұйым жоқ», – деп сендіріп отыратын (Досмұхамедовтің қолы).

Тынышбаевтің жауабы: 29-жылы мен Ташкентте Ермековпен әңгімелескен емеспін (Қолы). 14 қыркүйек 31 жыл⁵³

(№73) ХАЛЕЛ ДОСМҰХАМЕДОВ ПЕН ЖАҒАНША ДОСМҰХАМЕДОВТІҢ ТЕРГЕУДЕГІ БЕТТЕСУІ. 1931-ЖЫЛДЫҢ 15-ҚЫРКҮЙЕГІ

Х. Досмұхамедовке сұрақ: 1921-22 жылдардағы Ташкентте құрылған сіздердің астыртын ұйымдарыңызға Жаһанша Досмұхамедовтің мүше болғандығын растай аласыз ба және ол бұл ұйымда қандай міндет атқарды?

Жауап: Ешкімде қолхат жазып шақырған жоқ. Ол шешімді Мұхамеджан қабылдады. Оған – Тынышбаев, Жаһанша Досмұхамедов, Иса Қашқынбаев, Мырзағазы Есполов, Кәрім Жәленов қатысты. Олар Түркістандағы және Қазақ өлкесіндегі жағдайларды талқылады, соның ішінде Әнуар пашаның осында келуі мен Бұқарадағы оқиғалар сөз болды. Кронштаттағы көтеріліс туралы да хабарланды. Сонымен қатар Орынбордағы Байтұрсынов басқарған ұйым мәселесінен хабарсыз екендігіміз айтылды. Содан кейін күнделікті тіршіліктің ауыртпашылығына тоқталып, Түркістанда ұйым құру туралы ұсыныс жасалды. Өзара сұрақтар қойып, пікір алыстық. Дінше Әділев: «Ұлттар туралы Үндеудің» (1917 жылғы ма, жоқ 1919 жылғы ма? – Т.Ж.) шартын пайдаланып Тәуелсіз Түркістан Халық Республикасын жариялау туралы ұсыныс айтты. «Кенес соттары жергілікті тұрғындарды барлық жерде қысып жатыр. Сондықтан да жиналыс ашып, еркін-саяси партия құру қажет. Қалалық кеңес үкіметіне өзінің саясатын өзгертуге ықпал жасау керек», – деді.

Отырыста біз осы мәселелерді талқыладық. Еркін саяси мүмкіндік беретін үйірме құрудың мүмкіндігі туралы алып-қашпа сөздер қалада кең таралды. Біз осы мүмкіндікті пайдалануға ұмтылдық және өзара

⁵³ Бұл беттесуден тергеушілердің қандай қорығынды шығарғаны түсінікті. Ә.Ермеков пен Х. Досмұхамедовтің арасындағы оқпе қай күні, қандай жағдайда өтті, мұның жекебасылық қана мәні бар еді. Тергеушілердің Ә.Ермековтің астыртын ұйымның мүшесі болғаны қақында мәлімет ала алмағаны беттесудің барысында анық көрінеді. Екі дегдар өзара амандасып, дидар көрісіп, алдағы жауаптардың мазмұнын ішкі түйсік арқылы емеуірімен білдірісіп алған сияқты. Өйткені бұдан кейінгі екеуінің жауаптары бір жерден шығады. Ендігі беттесудің кезегі 1930 жылдың 31 қазаны күні гүтқындалған Жаһанша Досмұхамедовке келді – Т.Ж.

пікір алысатын ұйым құруға уағдаластық. Айтылған мәселелерді Тынышбаев екеумізге қағазға түсіруді ұсынды. Біз оны Жаһанша Досмұхамедовке көрсеттік. Сіздердің «Бағдарлама» деп жүргендеріңіз осы. Бағдарламаның бір данасын Әділевке беріп, пікір білдіру үшін және өздерінің ұйымдарының мақсатын жеткізу үшін оны Байтұрсыновқа жіберуді өтіндік. Аз уақыттан кейін Байтұрсынов Әділев арқылы: «Барлық жағдайды Биахмет Сәрсеновтен ұғысыңдар»,– деп бізге сәлем айтыпты. Сондай-ақ Байтұрсынов: «Сендердің ұйымдарыңды және бағдарламаларыңды, сондай-ақ оған қатысқан мүшелеріңді біз мойындамаймыз»,– депті. Осы жауаптан кейін біз өзіміздің үйірмеміздің жұмысын кейінге қалдырдық. Тек күнделікті оқиғалар туралы пікір алысып жүрдік. Ақпан айында Түркістандағы жағдай туралы толық баяндалған мәліметті Омаров Уәлихан арқылы Орынборға жолдадық. Жағдайдың қиындап кетуіне байланысты ол мәлімет тиісті жерге жетпей қалды.

Біздің барлық мақсатымыз: Кеңес өкіметі еркін партия құруға, жеке бағыт ұстануға мүмкіндік бере ме, жоқ па, ондай болған жағдайда бұқаралықтар Кеңес өкіметі жағына шыға ма?,– деген мәселені білу еді. Сол мақсатпен Бірімжановты Бұқараға жіберуді ұйғардық. Ол бас тартқандықтан да, бұл мәселе нәтижесіз қалды. Өтегенов Садықты кімнің жібергені белгісіз. Біз оған күдікпен қарадық. Ақылды, беделді болғандықтан да ... баруға үгіттедік. Біздің басты бағытымыз мынау еді: Қазақстан жағырапиялық жағынан біртұтас мемлекет ретінде басқарылуы тиіс. Барлық жоғарғы лауазымдар сайланып қойылуы керек. Егерде Кеңес өкіметі саяси еркіндік жариялап, еркін партия құруға мүмкіндік берсе, оларға да осы талапты қою керек – дестік. Бұл бағдарламаға Тынышбаев екеуміз қандай үлес қоссақ, Жаһанша Досмұхамедов те сондай дәрежеде белсене қатысты. Ол – ұйымның құрылымы мен бағытына қарсы болды ма, жоқ па, есімде қалмапты. Қалайда өзара пікір таласы болғаны анық. Қалайда кеңес үкіметінің халық соттары халық ішінен сайланып қойылуы тиіс – дестік. «Тәуелсіз Халық Республикасы жарияланады»,– деген лақап рас болса, бұл әбден мүмкін жайт еді.

Жаһанша Досмұхамедовтің жауабы: Халел Досмұхамедовтің сөзінде жалғыз-ақ шындық бар. Ол жоғарыда айтылған келеңсіз отырыс қана. Бірімжановты Бұқараға жіберу туралы сөз болғанда мен ашулана жауап бердім: «Жалғыз башқұрт (Валидов – Т.Ж.) жалпақ Түркістанның халқын бостандыққа жеткізе алмайды. Оның үстіне ешқашанда қолына мылтық ұстап көрмеген, сөз сатқан өзбектердің күшімен Түркістанды жаулап ала алмайды. Ол халықты адастырады. Олардың ісі сөзсіз сәтсіздікке ұшырайды. Тек жазықсыз адамдарды құрбандыққа ұшыратады. Сондықтан да олармен байланыс жасаудың да, сол үшін топ

құрудың да қажеті жоқ, ол тек сіздердікі сияқты төтенше мекемелердің назарын аударады»,– дедім.

Осыдан кейін Халел: «Егер Жаһанша қарсы болса, онда бұл ұйымды құрылмады деп есептеу керек. Одан да бұрынғы «Алашорда» тұсындағы саясатқа көшейік. Қоқан автономиясы кеңес өкіметі жағына шықсын. Оларға: саяси қылмысқа – саяси айып тағылмасын. Кешірім жасалсын»,– деді. Мен: «17-жылдың ортасында қабылданған ескі бағдарламамызды қайтадан жаңғыртуға түбірімен қарсы болдым. ... Мұрзин Әзиз бұған қарсы шығып: «Тынышбаев екеуін Орынбордағы қазақ құрылтайы қабылдаған «Алаш» партиясының бағдарламасын қабылдамадыңдар»,– десті. Мен: ондай бағдарламаның есімде жоқ екенін және орындаудан бас тартатынымды айттым. Алайда жолдастарымның қысымымен жобаны екі-үш күнде жазып бітіріп, «Ақжолға» (газет – Т.Ж.) бердім. Ол жобаны өзгертті ме, жоқ па, білмеймін. Ол жоба Бұқараға жіберілді ме, жоқ па, одан да хабарсызбын. Жоба Байтұрсыновқа және басқа адамдарға жіберілді ме, одан да хабарсызбын. Ешқандай жауапхат алғаным жоқ, ешқандай мәлімдемеге қол қойғаным жоқ. Заки Валидовтің Ташкентке келгенін білгенім жоқ. Оны менен жасырған болуы керек. «Түркістан Халық Республикасы жарияланды!»– деп түн ортасында мені ұйқыдан тұрғызып айтса да сенбес едім. Бұған кеңес өкіметі де, компартия да келісе қоймайтын. Ташкенттегі қазақ зиялыларының мәжілістеріне қатысқан емеспін. Өйткені мен ол кезде Түркістан Атқару комитетінің тапсыруымен Прежевальскіге іссапармен кеткем. Халел Досмұхамедовтің Өтегеновті қалай үгіттеп көндіргені туралы ешқандай мағлұматым жоқ.

Халел Досмұхамедовтің қарсы жауабы: Бұл оқиғаның тым ертеректе өтуіне байланысты кейбір жайларды ұмытып, не шатастырып алуым мүмкін. Жаһанша Досмұхамедовтің, жалпы «Алашорданың» батыс бөлімінің Заки Валидовке қарсы екені бұрыннан маған мәлім. Мәселе, Заки Валидовтің Бұқараға келуіне байланысты емес, Әнуар пашаға қатысты еді. Ол туралы Жаһанша Досмұхамедовке мен ештеңе айтқаным жоқ. Оған Қашқынбаев түсіндірген шығар,– деп ойладым. Түркістан Халық Республикасының жарияланатыны туралы хабарды Ташкентке келген комиссар Орджоникидзе айтты – деген сыбыс бар. Біз: «Халықтық Республика жариялаудың алғышарттары пісіп-жетілген жоқ»,– деп есептедік. Көп мәселе бізде қарапайым жолмен шешілді. Сондықтан да Жаһаншаның біраз мәселеден хабарсыз болуы мүмкін.

Жаһанша Досмұхамедовтің қарсы жауабы: Әділеппен «Ақ жолдың» қасында жолықтым. Мұндай мекемелерге мен жолай бермеймін. Оны Бұқараға жұмсады ма, жоқ па, хабарсызбын. Жалпы қазақ зиялыларымен араласуды жаратпаймын. Олардан ешқандай тапсырма алғаным жоқ, өзім де ешкімге тапсырма бергем жоқ. Мұны Халел Досмұхамедов

те растай алады. Осыдан кейін қандай да бір ұйымға мүше болуым мүмкін бе?

Халел Досмұхамедовпен қатты сөзге келіп қалғандықтан да, жиырма екінші жылдан бастап, жиырма тоғызыншы жылға дейін ешқандай байланыс жасағам жоқ. Тек бір рет Алматыда аңға шыққан кезде кездесіп қалдым. Орынбордағы ұйым туралы ешкім маған ештеңе айтқан жоқ. Соған қарап менің жолым олармен бөлінген екен – деп ойладым. Сондықтан да Халел Досмұхамедовтің көрсетінділері мен үшін жаңалық болып есептеледі.

Халел Досмұхамедовтің қарсы жауабы: Жаһанша Досмұхамедовтің біздің ұйымымызға қандай ықпалы тигенін ашып айта алмаймын. Өйткені екеуміздің қатты сөзге келісіп қалып, жиырма тоғызыншы жылдың аяғына дейін араласпағанымыз рас.

Сұрақ-жауап алған: Попов.

(№74) 1931 ЖЫЛ, 17 ҚЫРКҮЙЕК. ҚОШМҰҚАМЕД КЕМЕҢГЕРОВТІҢ ЖАУАБЫ

23-жылы мен Қызылорда қаласында болып, ғылыми ағарту жұмысына қатысты мәселелермен айналыстым. Ол кезде мен Ташкентте тұратынмын. Ысқақовтан сұрасаңыздар да айтар, ол уақытта Ермеков те, Байтасов та Ташкентте тұрған емес, сондықтан бірге жүрген емеспіз.

Жұмабаевпен ешқашанда хат жазысқан емеспін, ішінара Байтасовпен хат алмасып тұрдық. Соңғы адам маған Ташкентте: кеңес платформасына негізделген жазушылардың «Алка» әдеби үйірмесін құрмақ екен. Оған партияда жоқтар да, коммунистер де қатыса алатын көрінеді. Үйірме ассоциация ретінде ресми тіркелген және жұмыс істеп жатқан сияқты – деді. Платформаның жарғысымен танысып шықтым. Мен ол кезде материалистік іліммен таныс емес едім, сондықтан да бағдарлама жалпы алғанда орынды сияқтанды. Мен оны қазір оқысам, оның марксизммен арадағы қайшылығын аңғарған болар едім. Бұл 25-жыл болатын. Сәрсен мен Жәкен: ассоциацияға коммунистер де, партияда жоқтар да қатысады. Пікір білдіріңіз – дегенді айтты. Бірақ та бұл мәселе жөнінде ешкіммен хат алмасудың реті келмеді. Онымен танысқаным туралы тізімге қол қойдым ба, жоқ па, білмеймін, нақты есімде қалмапты. Байтасовтың Смағұл Сәдуақасовқа бағдарламаны көрсеткенін білемін. Мен онымен бұл мәселе төңірегінде әңгімелескен емеспін. Мұның барлығы жай ғана сөз күйінде қалды, ешқандай отырыс болған жоқ.

(...) Байтасов маған: 21-жылы Заки Валидовтің Ташкентке келіп, қазақ ұлтшылдарымен кездескенін айтты. Бұдан басқа ештеңе білмеймін. Қазақ ұлтшылдарының төңкерісшіл ұйымы туралы ештеңе есті-

гемін жоқ, білмеймін де. Ал Тынышбаевтің өңін білгеніммен де, өзімен таныс емеспін. Әлеуметшілердің ұйымына ешқашан мүше болған емеспін және ол туралы ештеңе білмеймін⁵⁴.

(№75) 1931 ЖЫЛДЫҢ 17 ҚЫРКҮЙЕГІ КҮНГІ ДАНИЯЛ ЫСҚАҚОВТАН АЛЫНҒАН ЖАУАПТЫҢ ХАТТАМАСЫ

Ташкентте 23-жылдан тұрамын. 26-жылы Қызылордада комиссияның жұмысымен бес күндей болдым. Байтасов саяси курсқа хат беріп жіберді. Онда бұрынғы алашордашылардан ешкімді кездестіргемін жоқ. 24-26-жылдардың арасында бұрынғы алашордашылардың ішінен ғылыми комиссияда жұмыс істейтін Халел Досмұхамедовпен қызмет барысында кездесіп жүрдім. Ал куәға тартылып отырған Тынышбаевпен, Қашкынбаевпен қоғамдық орындарда ғана өте сирек ұшырасып қалып жүрдім. Мен Ташкентте тұрғанда Ермаковпен 2-3 рет қана жолықтым, одан көп емес. Сұраған мәселеге тік жауап беретін шыншыл адам, ал оның өкіметке қарсы пікір айтқаны есімде жоқ. Бұрынғы алашордашылардың Ташкентте ұйым құрғаны және олардың Заки Валидовпен байланысы туралы мүлдем хабарсызбын.

Енді мақаланың жайына келетін болсақ (көркем әдебиет туралы «Екеу» деген бүркеншік атпен Абдолла Байтасов екеуі бірігіп жазған сын мақаланы айтып отыр – Т.Ж.) мұнда бір түсініспестік бар. Қашан екенін білмеймін, Байтасов Абдолла маған Аймауытов екеуінің атынан мақала жазып әкелгендігін айтып, сол туралы пікір білдіруімді сұрады. Көркем әдебиетті маркстік тұрғыдан талдау тәжірибем бар болғандықтан да оқып шығып, өзімнің пікірімді білдірдім. Кей тұстарымен келіспейтінімді де айтып, түзетуді ұсындым. Жандосов Ораз да танысып шығып, біраз уақыт ұстады. Арада недәуір уақыт өткен соң мақаланы менің көзімше қайтадан көшіріп шығып, авторлыққа мені де қосып, «Екеуіміздің» атымыздан шығарды. Мұның жөнін сұрағанымда Байтасов: «Мақаланы оқып шыққан Аймауытов: екеуінің атыңнан шығара беріндер, пікір екеуіңдікі. Мен қосылмай-ақ қояйын – деп кеңес берді. Ішінде сенің түзеткендерің мен пікірлерің бар болғандықтан да сенің атыңды да қостым. Онда тұрған ештеңе жоқ», – деп жауап берді. Бұл мақала 26-жылы не 27-жылы жарық көрді.

«Алқа» әдеби үйірмесіне байланысты айтарым мынау: 26-жылдың қарсаңында Байтасов менің пәтеріме менің үйде жоқ кезімде «Алқаның» бағдарламасын тастап кетіпті. Ешкім ештеңе түсіндірген жоқ. Жарғы біздің үйде біраз жатты. Мен оған ешқандай мән бергемін жоқ. Екеуіміз бұрын да бірлесіп жұмыс істеп, кітаптар аударғамыз. Бір апта өткен соң ол менен «Алқа» әдеби үйірмесінің жарғысын менің оқыған, оқымағандығымды сұрады. Одан бізге келетін қандай пайда бар екенін

⁵⁴ Сонда – Т.Ж.

сұрағанымда: Мәскеулік студенттер ұйымдастырыпты. Мәскеуде әдеби үйірмелердің бағытын негіз етіп алыпты – деді. Мен жарғыны оқып шығып, пікірімді айтуға келістім. Одан басқа ешқандай уәде бергемін жоқ. Жиырма күндей менің үйімде жатты. Қарап шығуға мұршам болмады. Ол тағы да мен жоқта үйге келіп, ендігі оқып бітірген шығар деген оймен жарғыны алып кетіпті. Мен жарғыны оқып үлгермегенімді айттым. Біраз уақыт өткен соң ол маған: үйірмені құруды ешкім де қолдаған жоқ – деген мағынада Жұмабаевқа хат жазып жібергенін айтты.

Әділөспен мен ғылыми комиссияда қызмет істеп жүргенде таныстым. Ол да сонда жұмыс істейтін. Бірде ол Халел Досмұхамедовтен демалыс сұрап, Ташкенттен кетіп қалды. Содан кейін мен онымен Қызылордада Қазақ театрының директоры болып жүрген кезінде бір рет қонақта болдым. Қонақта Байтасов, Кемеңгеров және ...(аты-жөні танылмады) болды. Содан кейін кездесудің сәті түспеді

(Қолы қойылған).

(№76) 1931 ЖЫЛДЫҢ 20 ҚЫРКҮЙЕК КҮНГІ АЙЫПТАЛУШЫ МҰХТАР ӘУЕЗОВТЕН АЛЫНҒАН ҚОСЫМША ТЕРГЕУ СҰРАҒЫНЫҢ ХАТТАМАСЫ

Ташкентке мен 1922 жылдың желтоқсан айында келдім, сол жылдан бастап «Шолпан» журналының редакциясында қызмет істей бастадым. Мен Ташкентте өз таныстарымның ішінен «Шолпан» журналында істейтін тек Мағжан Жұмабаевті ғана кездестірдім. Бұрынғы алашордашылар туралы көпшілігі, оның ішінде Жұмабаев та теріс пікірде болды. Ал менің өз жеке басым бұрынғы алашордашылармен ешқандайда ортақ мүдде болған жоқ. Бұрынғы алашордашылар Жұмабаев екеумізді жақтырмайтын, «жазғыштар» деп кекететін.

Ташкентте ұйымдастырылды-мыс делінетін астыртын ұйымға мүше болуды былай қойғанда ол жөнінен мүлдем хабарсызбын, естігемін де жоқ. Мені астыртын ұйымның мүшесі болды деп көрсеткен Әділөвтің көрсетіндісі мүлдем жалған. Өйткені мен ешқандай ұйымға кірген емеспін.

Ленинградта оқып жүрген кезімде ескі танысым, менімен ауылдас семейлік Халел Ғаббасовқа қаражат жағынан қысылып жүргенімді ескеріп, ақшалай көмек көрсету туралы хат жазғаным рас⁵⁵ Оны кейін

55 Мәскеуде тұратын, жұмыссыз болғандықтан да қаржыдан қиналып жүрген Ә.Бөкейхановқа демеу ретінде ең жақын әріптестері қаржылай көмектесуді ойластырған. Олардың бұл мақсатын тергеушілер: «Астыртын ұйымның мүшелік жарнасын жинады», – деп түсіндірген. Ату жазасына бұйырылған «Х.Ғаббасовқа тергеушінің берген сұрағы: Тағы кімге көмек бердіңіз?

Жауап: Әуезовке 70-80 сом аудардым. Одан қаражатқа өте қат боп жүргені туралы хат алдым. Біз 10 теңгеден жиып бердік. Одан басқа ешкімге ақша бергемін жоқ.

Сұрақ: Сіздердің араларыңызда жер мәселесі туралы сөз қозғалды ма?

Жауап: Жоқ».

Бұл сұрақ Х.Ғаббасовпен байланыстырыла М.Әуезовке де қойылған – Т.Ж.

қайырып беретіндігімді де ескерттім. Бұл 1927 жылы болатын. Жана ғана үйленгемін, әйелім екеуміз Ленинградта тұрдық. Университеттің соңғы курсында оқитынмын. Ғаббасов маған 125 сом жіберді. Бұл менің Ғаббасовқа жеке өзімнің қайтарып беруге тиісті қарызым деп есептедім. Ұмытпасам Ғаббасов жіберген ақшаны 1928 жылдың басында алдым. Менің ол қарызымды Ғаббасовқа қайырудың реті келмеді. Студенттік жағдайда жүрген менің ақшам болмады. Ал мен Ташкентке келін, қызмет істей бастағанда Ғаббасов тұтқынға алынды да, қарызымды қайтара алмадым. Ғаббасовтан қарызға ақша алғанда мен қайдағы бір ұйымның бар екенін, Ғаббасов ол ақшаны сол ұйымнан алғанын білгемін жоқ, бұл жөнінде ол хат та жазған жоқ, ауызша да айтпады. Егерде ол ақшаны таныстарынан жинаса, оны да маған айтқан емес. Мен өзімнің жеке танысым ретінде тек қана Ғаббасовтан ғана қарыз сұрадым, алған ақша үшін мен тек қана Ғаббасовтың өзіне қарыздармын деп ойладым.

«Ақ жол» газетіне менің қатысым аз, тек бір-ақ рет «Кім кінәлі» атты әңгімемді жариялады. Мен негізінен «Шолпан» журналында қызмет еттім.

Партияның X съезіне арналып Байтұрсынов жасаған ұлтшылдардың көзқарасын білдіретін баяндама туралы ештеңе де білмеймін, Байділдин маған ешқандай мәлімет берген жоқ.

Ұлттық белгісіне орай Шығыс Өлкелік партия комитетін құру туралы ұсынысы жөнінде ештеңе білмеймін. Орынборда өткен Өлкелік комитеттің кеңейтілген мәжілісінде Рысқұловтың сөйлеген сөзін естідім. Алайда онда Күншығыс Коммунистік Партиясын құру туралы мәселе көтерілген жоқ. Ол мәселе жөнінде өз басым жарыссөзге шыққамын жоқ.

Ұлтшылдық туралы мәселеге келсем, оның (Байділдиннің – Т.Ж.) мені жазғыратындай ешқандай айғағы жоқ, болуы да мүмкін емес. Өйткені оның өзі барып тұрған ұлтшыл болатын. Газетте жүргенде ұлтшылдық туралы онымен пікір алысатындай қажеттілік туған жоқ.

Қазақ қызметкерлерінің мәжілісі 1921 жылы II кеңес құрылтайынан кейін өтті. Құрылтай өткен залға барлық қазақ коммунистері жиналды. Семейден сайланған өкілдердің тапсыруы бойынша Сәдуақасовты ақтап алу туралы мәселе қойдым. Семейге барған кезінде губернияны Қазақстанға қосу барысында жүргізген саясаты мен көрсеткен мінезі үшін ұлтшыл ретінде айып тағылды. Бірақ оның бұл ұлтшылдығы Семей губерниясындағы отаршылдық өктемдіктің жанында жай ғана көлеңке сияқты еді, қазақ тұрғындарымен ешқашан санасып жұмыс істелген жоқ. Жиналыста отаршылдықпен күрес туралы мәселені өз басым күн тәртібіне қойғамын жоқ. Байділдин өзін партияның жолына түскен адам ретінде көрсетуге тырысқаннан бастап барлық жерде мені өзінің сыни нысанасы етіп таңдап алды. Әсіресе баспасөз бетінде қатты белсенділік көрсетті. Өзінің сөздерінде шешендікке салып, тұрпайы

марксизмді жамылып, жала жабуға көшті. Ол тіпті: «Қаракөз» пьесасына сыйлықты Сәдуақасовтың жең ұшынан жалғасуымен алды, – деп те жазды. Ал нағында сыйлық арнайы құрылған сынақ комиссияның шешімімен берілді. Мұны Байділдиннің өзі де жақсы біледі.

Мен 1921 жылдың аяғында «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы болып тағайындалдым. Бірақ орнығып істегемін жоқ. Барлық жұмысты Байділдин жүргізді. Іс жүзіндегі редактор сол болды, қызметкерлерді де өзі жұмысқа алды. Газетте сондай сұрықсыз, әдеби тұрғыдан алғанда ешқандай сын көтермейтін дүмбілез мақалалар жарияланып жатты. Онымен ешқандай да принципті әңгіме болған жоқ, мен оған газеттің техникалық тұрғыдан нашарлап кеткенін, газетті өзінің ойы таяз, мән-мағынасыз шұбалаңқы мақалаларымен толтыра беретінін сынадым. Орнығып жұмыс істемегендіктен де өзімнің редакциядағы қызметтен кететінімді мәлімдедім.

Байділдиннің көрсетіндісіндегі: мен және басқалар «Алашорданың» тапсырмасымен коммунист атанды – деуі шындыққа жатпайды. Өйткені бұрынғы алашордашылардың бізге ешқандай ықпалы болған емес. Мен партияға губкомның қызметкері Кожевник пен (танылмады – Т.Ж.) ...дің кеңесімен және кепілдік беруімен өттім. Менің партияға өтуім соған дейін Колчакқа қарсы жүргізген астыртын жұмысыммен тікелей жалғасып жатты.

Қалған сұрақтар бойынша бұрынғы берілген жауаптарымды мақұлдаймын. Қазақ ұлтшылдарының ұйымына мүше болған емеспін және ұлтшылдық бағдарлама менде болған емес. Ғылыми марксизмді және кеңес құрылысын оқығаннан кейін артта қалған елдер үшін кеңес жүйесі бірден-бір ынталы құрылым екеніне көзім жетті. Менің көзқарасым түбірімен өзгерді, педагогикалық және оқытушылық қызметім тек маркстік көзқарасқа негізделді.

Хаттама маған оқылып берілді – Әуезов. Жауап алған – Попов.

(№77) 28-ҚЫРКҮЙЕК КҮНІ Ә.БАЙДІЛДИННІҢ КӨРСЕТІНДІСІНЕ ОРАЙ М.ӘУЕЗОВТІҢ ҚОСЫМША ЖАУАБЫ

<...> Партияның Шығыс бөлімшесін құруды көздеген мәселеден хабарсызбын, Орынбор қаласындағы Өлкелік комитеттің кеңейтілген мәжілісінде Рысқұловтың сөйлегенін білемін, бірақ партияның шығыстық комитетін құру туралы мәселе көтерілген жоқ. Жеке басыма келсем, Рысқұловтың нұсқауы бойынша сөйлеген емеспін. Қалғандарын өзімнің жауабымда айтқанмын. Қазақ ұлтшылдарының ұйымына ешқашанда кірген емеспін.

Протоколді оқып шықтым. Мұхтар Әуезов.

1931 жылдың 28 қыркүйегі күні тергеудің аяқталғаны туралы маған хабарлады. Мұхтар Әуезов.

**(№78) № 2370 ТЕРГЕУ ІСІ БОЙЫНША ЖАУАПҚА ТАРТЫЛҒАН
МҰХАМЕДЖАН ТЫНЫШБАЕВТАН 31-ЖЫЛДЫҢ 3-ҚАЗАН
КҮНІ ҚОСЫМША АЛЫНҒАН ТЕРГЕУДІҢ ХАТТАМАСЫ**

Маған койылған сұрақтарға беретін жауабым мынау: ұйымның кеңесінде оған ат қою туралы ешқандай мәселе көтерілген емес. Бірінші отырыстан кейін (ол 22-жылы болды) мен Шымкент қаласындағы отбасыма кеттім. Ұйымның не істеп, не қойғанынан бейхабармын.

21-жылдың аяғында Ташкентке келгенімде бір-екі рет отырысқа қатысқаным бар. Онда Ташкентке астыртын келген Заки Валидовке қандай көмек көрсету туралы мәселе қозғалды. Ұйымға ат қою жөнінде сөз болған жоқ. Үмбетбаев Алдаберген Самарқандағы Валидовке қалай барып қайтты, онымен бірге Ташкентке қалай келді, соның жайы айтылды. Сондай-ақ Қазақ педагогика институтындағы үйірме мүшелерінің құрамында Қожамқұлов пен Мұсаевтің бар екендігін маған Досмұхамедов айтты. Үйірменің жетекшісі Кәрім Жәленов болды. Мен одан үйірме немен айналысатынын сұрағанымда ол бұл туралы ашып ештеңе айтпады. Міне, менің үйірме мүшелігіне өтуімнің бар рәсімі осы. Ол кезде Жәленов мені жете білмейтін, сондықтан да именген болар. Қайтып ол жөнінде сұраған емеспін. Ал «Алқа» әдеби үйірмесі туралы ештеңе білмеймін. Әдеби үйірмелер Сібір үкіметі тұсында болған шығар, оған Мағжан Жұмабаев, Әуезов, Смағұл қатысқан шығар. Ал оның қалай аталғанын білмеймін. Олардың идеялық бағыты біздің алашорданың бағыты болуы тиіс. «Алқа» үйірмесі туралы Халел Досмұхамедов білуі мүмкін. Ол әдебиетке жақын әрі өзі де айналысады.

Ташкент пен Алматыдағы топтар туралы айтарым мынау: Еркеков Әлімхан мен Досмұхамедов Халел екеуі 29-жылы араздасып қалды да, бір-бірімен қырғиқабақ боп жүрді. Ташкенттік қазақтар екіге бөлінді, бір тобы Еркековті жақтады, екіншісі Досмұхамедовті қостады. Кім қайсысын жақтады, оны білмеймін. Менің ойымша олар рулық белгі бойынша жіктелген болуы мүмкін. Алматыдағы топ пен Ташкенттегі топтың арасындағы әңгімеде Байтұрсыновтың, Дулатовтың, Бірімжановтың және де басқалардың тұтқынға алынуы туралы және семейліктер оған ташкенттік топты кінәлап отырғаны сөз болды. Еркеков кінәлілердің қатарына мені де қосақтап жіберіпті. Досмұхамедов Халел: Орынбор ұйымының тұтқындалуына семейліктер, соның ішінде Еркеков пен Ғаббасов тікелей кінәлі, – деп олардың өзін жазғырды. Осы мәселе жөніндегі Досмұхамедов пен Еркековтің және олардың жақтастарының арасындағы аса жайсыз айыптасулар 28-29 жылдан бастап мен тұтқындалғанға дейін (1930 жылдың тамызына дейін) толастамады. Мен Досмұхамедовпен, Еркековпен жеке-жеке сөйлесіп: «Бо-

лар іс болды, енді оны өзгерте алмайсың, тым кешігіп қалдық. Өздерін аман қалдыңдар, енді қалайда арандап қалмау керек», – деп татулыққа шақырдым. Тұтқындалғанға дейінгі олардың қырғиқабақ болғаны сондай, бір-бірінің әр қадамын жазғырып отыратын. Досмұхамедов пен Қашқынбаев (Көшкінбаев па –?) хат алысып тұратын. Ал Еркековті Мұхтар Әуезов жақтады.

Алдыңғы тергеу жауабы кезінде мен қатты қалжыраған едім. Сонымен қатар өзгелердің теріс көрсетіндісі де шатастырды. Сондықтан да менің көрсетінділерімде жаңсақтықтар кетіпті. Айтайын дегенім, мен 22-жылдан кейін ешқандай да ұйымға мүше болған емеспін. Бұл нақты шындық. Тек кеңес өкіметі мен партияның кейбір шараларына наразылығын білдірген бұрынғы алашордашылардың пікірлес адамдарының тобы ғана болды. Сын пікірлер айттық. Мысалы, Халел Досмұхамедов 28-жылғы байларды тәркілеу науқаны туралы: «Бұл дұрыс, кеңес өкіметі бұл науқанды орынды жүргізіп отыр», – деді. Сондықтан да мен ешқандай да ұйымға қатысқан да, сөйлеген де емеспін. Оларға қатысым да жоқ. Мені бандитизммен айыптау тым ұшқарылық. Өйткені мен ешқашанда бандиттікпен айналысқан жоқпын. Ал Үлкен Алматы округіндегі матайлар мен қаракерейлердің қозғалысына келсек, бұл әйтеуір рулас екен деп жорта айтқандық. Олардың қозғалысы мен шекара асып кетуіне менің қатысым жоқ. Мұны қалай түсінесіз, оны өзіңіз біліңіз⁵⁶

(№79) 1931 ЖЫЛДЫҢ 10 ҚАЗАНЫ КҮНІ ОГПУ-ДІҢ КОЛЛЕГИЯСЫНА ӘЛІМХАН ЕРМЕКОВТІҢ МӘЛІМДЕМЕСІ

Айыптау ісінде Сәдуақасовтан Байділдинге хат әкелгенім туралы көрсетіліпті. 25-жылы Өлкелік Комитет пен Халық комиссариаты мемлекеттік жоспарлау комитетінің өкілдеріне қосып Сәдуақасовты және мені Мәскеуге іссапарға жіберді. Менің Өлкелік Комитеттің мүшесі Ежов пен Сәдуақасовтан білгенім – негізгі мақсатымыз шекараны

⁵⁶ Жауаптардың астарына қысқаша түсінік: Д.Әділеттің «астыртын ұйымның тізімі мен құрылымын сызған» көрсетіндісін тергеуші Х.Досмұхамедовке: «М.Тынышбаев сызып берді», – деп сендірген. Ал «Алка» әдеби үйірмесін «астыртын ұйым» деп көрсеткен. Сөйтіп, Тынышбаев пен Досмұхамедовті бір-біріне қарсы қоюға ұмтылған. Сондай-ақ, шекараға жақын орналасқан матай мен қаракерей елінің сырт асып кетуіне: «М.Тынышбаев жетекшілік етті, астыртын үгіт жүргізді», – деген айып тағып, Лепсі уезіндегі біраз адамдарды ұстап, түрмеге қамаған.

«Айыптау қорытындысында» жоғарыдағы көрсетінді:

«Біз, ұйым мүшелері, байлардың жер аударылуына және олардың мал-мүлкінің тәркіленуіне қарсы шара қолданып, оларға алдын-ала ескертіп отырдық, сөйтіп науқанның жүргізілуіне бөгет жасадық. Соның ішінде, менің өзім біреулер арқылы Тұрысбековтерге, Тәңірбергеновтерге және Есенқұлға тағы басқаларға, сонымен қатар Лепсі уезіндегі өзім шыққан «найман» руының байларына хабар бердім (Тынышбаевтің жауабынан, № 2370-іс, 1 т., 125-парақ және Х. Досмұхамедовтің жауабынан, 207-парақ)», – деген мазмұнда «өңделіп» жазылған.

М.Тынышбаевтің: «Мұны қалай түсінесіз, оны өзіңіз біліңіз», – деп өзі ерік бергеніне сүйене отырып, мұны біз де жала деп қабылдаймыз - Т.Ж.

анықтап, бекіту екен. Оңтүстіктегі облыстарды Орта Азия федерациясына, солтүстік облыстарды РСФСР-дің көрші облыстарына қосу туралы мәселе қойылмақ екен. Оңтүстік Қазақстанның төрағасы бұған ерекше ынта қойып, қызу қолдайтынын білдірді.

Солтүстік облыстардағы қазақтарды оңтүстікке, Жетісуға көшіру жөнінде нақты ұсыныс жасалыпты. Бұған мен: ұлттық белгісіне қарап қазақ, орыс тұрғындарының арасына шекара қою киын, олар аралас тұрады. Оңтүстік және солтүстік облыстардың экономикасы өзара тығыз байланысты. Жазда солтүстікке қарай көшіп, мал өрістететін Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Қазалы, Бөкей аймағындағы жер пайдаланушылар үшін де тиімсіз. Қостанай уезінің қазақтарын Оңтүстікке көшіру де мүмкін емес. Егерде солтүстік облыстар РСФСР-ға қосылатын болса, онда қазақ тұрғындары да Ресейдің көрші губернияларының қарамағына өтуі тиіс,— деп қарсы пікір білдірдім.

Мәскеуге келгеннен кейін Ежов пен Сәдуақасов жолдастар: біздің мәселеміз қаралмайтын болды, Қызылордаға қайта беруіне болады,— деді. Орталықта қандай мәселе қаралатынын ол кезде де, қазір де білген емеспін. Мен Қызылордаға қайттым, Смағұл Сәдуақасов берген хатты Байділдинге әкеп бердім. Хаттың мазмұнын бұрын да, қазір де білмеймін.

Ал Сәдуақасовтың үйінде ме, жоқ басқа жерде ме, өткен жиналыстарға мен қатысқан жоқпын және ондай мәжілісті естігемін де жоқ. Партиядағылар мен партияда жоқтардың бас қосуына қатысқан жиналысым — 1920 жылы өткен Кеңестердің құрылтай съезі. Ол туралы алғашқы көрсетінділерімнің бірінде жазғанмын.

(№80) ДЕЛО № 2370. ПОСТАНОВЛЕНИЕ 25/Х – 1931Г.⁵⁷

Оперуполномоченный ОО ПП ОГПУ в КССР – Попов, ввиду наличия в следствии дела № 2370 достаточных данных, изобличающих проходящего по этому делу гр. Досмухамедова Даганшу в принадлежности к подпольной организации казнационалистов и связанной с этим анти-советской деятельностью, руководствуясь ст. 128 УПК

ПОСТАНОВИЛ:

Привлечь гр. Д.Досмухамедова к следствию в качестве обвиняемого по делу, предъявив ему обвинение в том, что он:

1. В 1921 году совместно с обвиняемыми по делу Тынышпаевым М., Досмухамедовым Х., создал в Ташкенте подпольную организацию казахских националистов, принимал участие в составлении программы этой организации и производил вербовку новых членов в организацию

⁵⁷ Бәріне тағылған айып ұқсас. Соның бірін ғана мысалға алдым – Т.Ж.

с целью насаждения ее ячеек, снабжая их отдельными экземплярами программы, в частности был завербован им в 1922 году обвиняемый Сулеев Белял гор. Алма-Ата.

2. Будучи членом-руководителем организации установил связь с главарем басмаческих шаек в Бухаре Заки Валидовым и поддерживал в 1927 году связь с главарем банд Адилевых в Сары-Суйском районе, приняв участие в освобождении из под стражи в Кызыл-Орде главара банд Адилева Байсеита, арестованного за расстрел начальника Акмолинской милиции и милиционера в 1923 году и содействовал его побегу.

3. Как член-руководитель подпольной организации проявил активную деятельность, направленную в сторону искажения земельной политики партии и советской власти и оказывал влияние на решение вопроса землеустройства на 5 партконференции и 5 съезда Советов Казахстана, в соответствии с требованиями программы подпольной организации и принимал участие в выработке литературной платформы для нелегальных кружков «Алка», т.е. в действиях предусмотренных 58-7, 58-10, 58-11, 57-3; ст.ст.УК.

Оперуполномоченный – В.Попов
Согласен зам. нач. О.О. – Волохов

<Ж.Досмұхамедов Қаулының үстін бастыра былай деп жазған>:

Настоящее Постановление мне прочитано, но материалы, на которых основано постановление, полностью не прочитано.

25/Х – 1931г. (Қолы) Досмухамедов.

І том, 435а стр.

(№81) СССР ОГПУ-І КОЛЛЕГИЯСЫНЫҢ ТЕРГЕУ ЖӨНІНДЕГІ ЕРЕКШЕ ӨКІЛІ ПОПОВҚА ТҮТҚЫН ХАЛЕЛ ДОСМҰХАМЕДОВТЕН ӨТІНІШ

Осы жылдың 25-қазаны күні маған: кеңес өкіметіне қарсы жасаған әр түрлі қылмыстары үшін – деген желеумен 58-баптың 7, 10, 11 тармақтары және 59-баптың 3-тармағы бойынша айып тағылды. Маған тағылған осы айыптардың ішінде мен төменде көрсетілген жайларды ғана мойындаймын: 1) 1922 жылы кеңес өкіметіне қарсы құпия ұйымға қатысып, жұмыс істедім. 2) Сол 22-жылы Ташкент қаласына жасырын келген Заки Валидовпен кездестім, содан бастап 24-жылдың ортасына дейін пікір алысып тұрдым. Өзімнің қызмет барысымда буржуазиялық ұлтшыл демократиялық идеологияны басшылыққа алдым. Маған тағылған қалған айыптарды мен мойындамаймын. 24-жылдан кейін мен кеңес өкіметіне қарсы ешқандай да құпия немесе ашық ұйымға, үйірмеге, тағы да басқадай алқаға қатысқамын жоқ. Өзімнің буржуазиялық идеологиямды кеңестік талаптарға саналы түрде бағындырдым. Бар білгенім

мен өзімнің барлық іс-әрекетім бұрынғы тергеуге берген жауаптарымда, соның ішінде 31-жылдың 14-қыркүйегінде берген жауабымда толық камтылған.

Соны тағы да қайталаймын: 1) «Алаштықтармен» 24-жылдың қыркүйегінен бастап барлық байланысымды үздім және олардың Қазақстандағы қылмысты әрекеттеріне ешқандай да қатысым жоқ. 2) «Алқаға» қатысқамын жоқ. Білетінімнің барлығын тергеу кезінде хабарлағамын. 3) Мен Қазақстанда 28-жылдың күзінен бастап тұрамын. Тек 26-жылдың жазында ғана Қызылорда қаласында 2,5 ай тұрдым. Негізінен 28-жылға дейін Ташкентте болдым. Қазақстан үкіметінің жүргізген шараларына кедергі келтірген емеспін. Қазақстан үкіметінің шараларын бұзатындай ешқандай қастандыққа ешқашанда барған емеспін. 4) Мен жер жөніндегі мәселелерден мүлдем мақұрыммын. Бұрынғы «алашордашылар» да бұл жөнінде менімен ақылдаспайтын. Олардың бұл мәселе туралы менімен санаспауының өзі де тегін емес. 5) Байларды тәркілеуге қарсы еш жерде ешқандай үгіт жүргізген емеспін. Жер және тәркілеу туралы пікірімді 14-қыркүйек күнгі көрсетінімде жазғанмын. Ташкентте де, Алматыда да оқушылар мен оқытушылардың арасында бұл бағытта ешқандай үгіт жүргізбедім. Бір сөзбен айтқанда 24-жылдан бастап тұтқындалғанға дейін кеңес өкіметіне қарсы ешқандай да қылмысты әрекетке қатысқан емеспін.

Ал жала жапқандармен бетпе-бет кездестіру ұйымдастыруыңызды өтінемін. Олардың өтіріктерін әшкерелеп бере аламын. «Тынышбаевтің ісіне» қатысты тергеу кезіндегі беттесу соны растайды. Тынышбаев менің үстімнен ешқандай көрсетінді жасамағанын айтты. Поповтың қолымен жазылған қоғамдық актілерді (тергеудің сұрақ-жауаптары болуы керек – Т.Ж.) маған көрсеткен жоқ. Тынышбаев та 1922-1930 жылдардың аралығында қандайда бір ұйым болған-мыс деген пікірден бас тартты. Ұйым мүшелерінің тізімі мен оның құрылымы сызылған кестеге байланысты мұның жалған екендігін қатаң түрде талап ете мәлімдеймін. Тынышбаев сызды-мыс делінетін кесте қиялдың ғана жемісі⁵⁸. Олардың арасында ешқашанда ешқандай ұлтшылдыққа қатысы болмаған адамдар жүр. Мысалы, тізімдегі Қасымов деген адамды көрген емеспін. Мұндай адамдар тізімде көп сияқты. Менің көзімше тергеуші Поповтың «Тынышбаев жасады-мыс» деген көрсетіндісі мүлдем өтірік. Демек, Тынышбаевтің атынан жасалған өзге көрсетінділер де жалған. Сондықтан да Тынышбаевпен және өзге де адамдармен бетпе-бет кездестіруді талап етемін. Мен олардың көрсетінділерінің жалған екендігін әшкерелей аламын...

Мен айыптаушының (тергеушінің – Т.Ж.) деректерді қайдан алғанын

⁵⁸ Айта кетейік, бұл кестені сызған Дінмұхамед Әдлев болатын. Бұл – «Алаштың» екі көсемін бір-біріне қарсы қою үшін тергеуші Поповтың қолымен жасалып отырған, жоғарыда аталып өткен китұрқы арандату «актісі» болса керек – Т.Ж.

түсіне алмай тұрмын. Жауап алған кезде тергеу орындарының жаңсақ жазғанына енді еш күмәнім жоқ. Егерде тергеу дұрыс жүргізілсін десеңіздер, онда маған Тынышбаевтің және басқалардың өз қолымен жазған көрсетіндісін оқытыңыздар. 1922-1924 жылдар арасындағы кеңес өкіметіне қарсы бағытталған әрекеттерімді мойындаймын. Ал 24-30 жылдардың арасында кеңеске қарсы белсенді түрде күресті – деген, өмірде болмаған ұйымның болуға мүмкін емес қылмыстарын мойындамаймын.

Осыған қосымша мынаны мәлімдеймін: мен кеңес өкіметіне қарсы ұйымдастырған астыртын жұмыстарыма қатты өкініш білдіремін. Бұл өкімет – бұрын қанауда болған ұлттар үшін бірден-бір лайықты өкімет. Егерде маған мүмкіндік берілсе, онда осы өкіметтің көркеюіне бар күшімді жұмсаймын. Мен бұл сенімге түрмеде емес, одан көп бұрын келген болатынымын.

Бұған қосымша айтарым: астық жинау, колхоз бен совхоздардың етке мал өткізу науқанына қарсы ешқандай үгіт жұмыстарын жүргізгемін жоқ. Шаруашылықтарды коллективтендіруге теріс қарағаным рас. Қазір бұл шараны еңбекшілерді аштықтан, қорлықтан құтылдыратын ең пәрменді шара ретінде толық қостаймын. Мен бұл пікірімді Әлімхан Ермековке айтқанмын. Мүмкін есіне түсірер.

Досмұхамедовтің қорытынды сөзі дұрыс жазылды. (Қолы). 26 қазан 31 жыл».

1 том. 97-101 беттер.

(№82) ОГПУ-ДІҢ ЕРЕКШЕ ӨКІЛІ ПОПОВҚА ТҰТҚЫН ДОСМҰХАМЕДОВ ХАЛЕЛДЕН МӘЛІМДЕМЕ⁵⁹

Осы жылдың 25-қазан күні маған Қылмысты істер кодексінің 58-бабының 7, 10 және 11, 59 баптың 3-тармақтары бойынша: кеңес өкіметіне қарсы бағытталған түрлі қылмыс бойынша айыптар тағылды. Тағылған айыптардың ішінен мен төмендегі айтылғандарды:

1. 1922 жылы өзімнің кеңес өкіметіне қарсы астыртын әрекеттер жасау туралы үйірме құрмақшы болғанымды;

2. Сол, 1922 жылы Ташкентке келген Заки Валидовпен кездесіп, онымен әңгімелескенімді;

3. 24-жылдың ортасына дейін жұмыс барысында өзімнің ұлтшыл-буржуазияшыл идеологияны жүргізгенімді – ғана мойындаймын.

⁵⁹ Х.Досмұхамедовтің бұл көрсетіндісі де алдыңғы сұрақ-жауапты қайталайды. Ішiнара сөздер мен сөйлемдерге өзгеріс енгізген. Алайда, мәтін арасындағы қосымша пайымдаулар мен емеуірiндердiң астары тереңдеп, көзқарасы қалыптанып, бұрынғы жауаптарын нақтылай түсетiндiктен де назарға ұсынуды жөн көрдiк. Оны: «коллективтендiру шарасы... еңбекшiлердi аштықтан, қорлықтан құтылдыратын ең пәрмендi шара ретiнде толық қостаймын»,– деген астарлы пікірі растайды. Өйткені тура осы кезде 2,5 миллион қазақты жусатып салған ашаршылық басталып кеткен болатын. Х.Досмұхамедов соны биле отырып, астарлы емеуірiн таныту арқылы әшкерелеп отыр – Т.Ж.

24-жылдан кейін кеңес өкіметіне қарсы ешқандай ұйымға, үйірмеге және басқа да шараларға қатысқамын жоқ. Жасырын да, ашық та кеңеске қарсы шыққамын жоқ. Өзімнің ұлтшылдық идеологиямен саналы түрде күрестім. Бұл туралы 31-жылдың 14-қыркүйегі күнгі берген түсініктемемде хабарлаған болатынымын. Тағы да қайталап көрсетемін:

1. 24-жылдың қыркүйегінен бастап барлық алашордашылармен байланысымды үзгенмін, олардың Қазақстандағы әрекеттеріне еш қатысым жоқ.

2. «Алқа» үйірмесіне қатысқамын жоқ. Ол туралы білгендерімді бұрын айтқанмын.

3. Қазақстанда 28-жылдың күзінен бастап тұрамын. Тек 26-жылдың жазында ғана 2,5 ай Қызылордада болдым. 28-жылға дейін Ташкентте тұрдым.

Қазақстан өкіметінің шараларына араласқан емеспін және оған кедергі келтіретіндей әрекет жасаған емеспін.

4. Жер жөніндегі мәселеден түсінігім шамалы. Жер жөнінде және оған қатысты мәселелер туралы алашордашылардың ешқайсысы маған хабарласқан емес.

5. Байларды тәркілеуге қарсы ешқандай әрекет жүргізгемін жоқ. Жер және байларды тәркілеу туралы көзқарасымды 31-жылғы 14-қыркүйектегі түсініктемемде көрсеткемін. Ташкентте де, Алматыда да оқытушылар мен шәкірттердің арасында ондай іс жүргізгемін жоқ. Бір сөзбен айтқанда:

24-жылдан кейін кеңес өкіметіне қарсы ешқандай әрекет жасағамын жоқ. Маған әр қалай жала жаба бермес үшін олармен бетпе-бет кездесу ұйымдастыруды талап етемін. 31-жылдың 25-қазанында беттесуден бас тартқанда және Тынышбаевтің көрсетіндісімен танысқан соң соған көзім жетті. Менің берген жауаптарымды жазып отырған тергеуші Попов мен айтпаған бірнеше оқиғаларды жанынан қосқан. Маған көрсеткен ұйым мүшелерінің тізімі мен сызылған кестеге байланысты еш нәрсе білмейтінімді, 24-жылдан кейін ондайға қатыспағанымды қатаң ескертемін. Тынышбаевтің жасаған кестесі (мұны сызған Тынышбаев емес, Д.Әділев болатын. Оны айыпкердің өз қолымен жазып бергендігі туралы түсініктемесі іске тігілген. Бұл арада тергеуші алаштың екі көсемін бір-біріне қарама-қарсы қойып, арандатуға ұмтылған – Т.Ж.) ертегі сияқты. Мысалы Қасымовтың ұлтшылдарға еш қатысы жоқ. Тізімді толық оқығамын жоқ, бірақ маған көрсетілгендердің көпшілігі қате жазылған. Менің қатысуыммен Попов оқып берген Тынышбаевтің көрсетіндісі жалған. Тынышбаевтің өзге көрсетінділері де өтірік жазылған деп ойлаймын. Сондықтан да олардың жаңылыс жауаптарына орай Тынышбаевпен және өзге де куәлармен бетпе-бет кездестіруді өтінемін. 22-24 жылдар аралығынан басқа 24-жылдан бастап 31-жылдың 25-қазанына

дейін, Тынышбаев көрсеткендей кеңес өкіметіне қарсы ешқандай әрекет істеген емеспін. Ол үшін өзімді-өзім жазғырамын.

Бұл өкіметті: бұрынғы қаналған халықтар үшін аса бір қажетті өкімет – деп есептеймін. Мен бұл пікірге дәл қазір түрмеде отырған кезде емес, одан көп бұрын келгенмін. Астық дайындауға, мойынсеріктің малдарын тәркілеуге, коллективтендіру науқандарына кесір келтіруге араласқан жоқпын. Қазіргі көзқарасым өте оңды және жүргізіліп отырған шаралар арамтамақтарды жоюға, жартылай ашаршылықтан, қорлықтан құтқаруға бағытталған деп есептеймін (Тура осы кезде Қазақстанда жаппай ашаршылық басталып кетсе де оны осылай «бұрынғы «ашаршылық», «жартылай ашаршылық» деп мойындауға» мәжбүр болған – Т.Ж.). Мен өз пікірімді Әлімхан Ермековтің алдында да айтқамын. Егер ұмытылып қалмаса. Айтқандарым дұрыс жазылды

(Х.Досмұхамедов).

26 қазан, 31 жыл.

**(№83) В КОЛЛЕГИЮ ОГПУ ДОПОЛНЕНИЕ. А.ЕРМЕКОВ.
27/10 (ОКТЯБРЯ) 1931 ГОДА**

В связи с постановлением ОГПУ о переквалификации моего обвинения по статье 58, 78, в месте 58/7, 56/11, 59/3 и некоторыми пояснениями, сделанными уполномоченным тов. Поповым, считаю необходимым подачу своего заявления на имя коллегии ОГПУ по следующим показаниям:

Согласно пояснению уполномоченного тов. Попова обвинение по статье 58 и 10 доказывается документом (будто бы моим письмом Ауэзову Мухтару по земельному вопросу). Текст письма, которое якобы принадлежало мне.

Но насколько мне припоминается, такого письма я Ауэзову не писал, а писал Бокейханову Алихану. Бокейханов в то время принимал участие в работе Академии наук по исследованию земель Казахстана и должен был обосновать использование земель казахским населением по поручению Казнаркома и состоял как будто бы членом федерального комитета. Для участия в работах комиссии, разрабатывавшей землеустройство по Казахстану, он периодически ездил в Ленинград. Он жил в Москве с Лизой Бокейхановой, в Ленинграде останавливался на квартире Ауэзова. Причиной отправки этого письма, насколько припоминается мне теперь, послужили следующие обстоятельства.

Я жил в то время в Ташкенте, преподавал в педагогическом Вузе. Член коллегии Наркомзема, начальник управления лесоустройства тов. Каратаев Салимкерей приезжал в Ташкент для получения материалов от Среднеазиатских государственных университетов, которые провели

исследования Казахстана, как и Академия наук. Он был у меня и состоялся разговор, который касался (название неразборчиво) института, разработавшего план переселения русского народа в Казахстан. Сложно сейчас все припомнить, но количество переселенных людей значительно превосходило нормы дореволюционного периода. Он тогда же указал в связи с этим на ценность материалов ревизий и как будто бы передал, что приобрел их в Ташкенте. Было известно участие в работе института Чиркина, одного из работников бывшего переселенческого управления.

Вообще, как ни странно в то время частенько обращались к цифрам из старых отчетов. Атмосфера накалилась в связи с конфискацией и переселенческой политикой в Казахстан, которая была поставлена в грандиозном масштабе. Мной было достаточно рассказано о своих идеологических ошибках по земельному вопросу и в вопросе о конфискации имущества у баев. Я писал в своих показаниях, что не смотря ни на что, в это время я работал непосредственно в педагогическом вузе в Ташкенте.

Интерес, охвативший партийную и беспартийную интеллигенцию к этим вопросам, конечно, не был чужд и мне. При соответствующих встречах я слушаю, верил словам тов. Каратлеуова и соответственно реагировал. Я ранее в своих показаниях писал, что Бокейханов Алихан, благодаря своей прошлой политической деятельности и исключительному интересу к земельному вопросу в Казахстане в период колонизаторской политики царизма, уделяет очень большое внимание всей казахской интеллигенции земельным вопросам, а также переселенческой политике. Я написал Бокейханову как знатоку земельного вопроса в Казахстане, к тому же участнику экспедиции по обследованию казахстанских земель специалистами по земельному вопросу, экспедиция проводилась нашим правительством в 1921-23гг.

Я совершенно четко заявляю и в прежних показаниях заявлял, что мои взгляды и общие установки по земельным вопросам, в данном случае и по переселенческим вопросам ничем не отличаются от взглядов Бокейханова. Пишу, что считаю по праву его своим учителем. Также мы были против новой переселенческой волны. До проведения политики сплошного земледелия у казахского населения в прошлом в большинстве своем не было землепашцев. Характер отношений к земельному вопросу казахских партийных работников критиковал в своем выступлении на 6 конференции ЦКа крайкома тов. Голощекин.

Я считаю, что застрял в своих ошибках по земельным вопросам в то время, не имея классового подхода в этом вопросе. Учитывая обстановку новых условий, нужно было реконструировать социальные отношения. А я был потрясен хозяйственными и культурными изменениями

народа с примитивным хозяйством. Я полагал, что столкновение культур, резкое изменение хозяйственной жизни скотоводов может привести к обнищанию и гибели народа. Я считал, что примитивное хозяйство кочевника-скотовода может быть легко разрушено, но скотоводческое хозяйство очень трудно восстанавливается. Но я не учел самого главного, что здесь изменение социального хозяйственного уклада произойдет при помощи огромной материально-технической помощи со стороны пролетариата передовой страны, Союза, словом, я не учел наличие машинно-тракторных станций, строительство совхозов, колхозов и т. д. Этой ясности в то время не было. Сам я непосредственно в земельных работах не принимал участия.

В период перехода власти Советам я был назначен Комиссаром комиссариата земледелия. А в последующем земельного отдела. Вопрос стоял в плоскости оформления прав казахского народа на земли, взятые в прошлом царским правительством. В 1921 (? – 1920) году в своем докладе о Казахстане на совещании под председательством В.И.Ленина, я коснулся освещения земельного вопроса как наиболее запутанного в Казахстане. Мой доклад был заслушан после доклада тов.Сапарова о Туркестане. Тов.Сапаров в своем докладе отстаивал необходимость выселения уральских крестьян-мужиков. Что в том была принята и проведена в последующем земельная реформа в южном Казахстане. Я и тогда на вопрос В.Ильича о моем отношении к этой постановке вопросов ответил, что в условиях Казахстана, имея в виду осложнившиеся межнациональные отношения, я категорически возражаю выселению крестьянских поселков. В то время по моему мнению проведение сплошного землеустройства на земле Казахстана должно быть приостановлено.

О своем участии в комиссиях при Семипалатинском ГубКоме и Госплане по землеустройству в 1921-26гг. я писал прежде. Из этого краткого обзора своего отношения к земельному вопросу я прихожу теперь к выводу, что ошибки идеологические у меня были в том, что я застрял на начальной стадии разрешения этого вопроса. Не воспринял в свое время в должной мере классовую сущность и межнациональные отношения в более широком смысле. А подход у меня был националистический.

Что же касается агитации и пропаганды, то этим я конечно не занимался, не мне, конечно, агитировать Бокейханова и других, которые непосредственно занимались этим вопросом. Не отрицаю, что при случае, высказывал свое мнение. Тем более план об огромном переселении в Казахстан казался мне особенно острым вопросом, даже угрозой для нормального существования несчастного казахского народа, вопросом особого волнующего порядка. Поэтому я счел целесообразным послать апелляцию в ЦК от своего имени. Теперь я на фактах истории убедился, что это было паникерство, так проявилась сущность моей революцион-

ной закалки, невыдержанного классового подхода. Революцию в белых перчатках не делают, без крови нет революции. Особых путей для казахского народа не может быть.

Во время Семипалатинских перегибов как раз перед решением вопроса о конфискации, я во время приезда в Кызылорду наблюдал, как метался Габбасов из-за личных интересов (у него в степи скот тоже был отобран). И это обстоятельство явно вновь сделало его чрезвычайно активным во время этих перегибов. Я тогда же ему сказал свою точку зрения. Что если он этому вопросу (перегибам) придает общественное значение и у него есть обоснованный материал, то ему как ответственному работнику Госплана надлежит написать записку в правительственные органы, а не метаться из-за личного интереса. Эту свою точку зрения я высказывал и другим товарищам, как например, Кадырбаеву Сейдазыму, который оценивал его поведение также как я. После принятия решения о конфискации я не на долго ездил домой в степь, по пути разъяснял населению политику правительства по интересующим их вопросам конфискации.

В связи с предъявлением мне статей 57, 58-7 мне было разъяснено уполномоченным УОО ПП ОГПУ тов. Поповым, что здесь имеется ввиду не вредительство, а стремление к искажению советской действительности, и в виде примера привел показания Алиханова Фазыла. В последний раз при объявлении мне постановления о переквалификации моего дела в связи с зачислением уполномоченным Поповым выдержки из показаний Алиханова, обнаружились для меня новые обстоятельства, что будто бы я провел директиву о сокращении плана мясозаготовок Барлыбаеву, консультанту совнаркома по социально-культурным вопросам.

Случайный инцидент с участием Барлыбаева имел место быть, когда у меня были в гостях семьи Шомбалова Мажита, Алимханова и Барлыбаева. К стыду моему я должен признаться в силу раскрытия истины, что я проводил товарищеское угощение. Я его устроил специально для семейства Шомбаловых после его болезни (паралича), а для Алихановых в ответ на их приглашение моей семьи. Следуя человеческим слабостям и порокам, мы изрядно выпили. Только Шомбалов после болезни отказывался и пил весьма умеренно. Я будучи в состоянии опьянения, из желания угодить своим гостям, стал говорить комплименты и, видимо, тогда своему разговору придавал общественный характер. Похвалив Алиханова на основе его же слов, что план органа принял решение, чтобы соблюсти интересы животноводства и сохранить их количественный состав, и он в этом пьяном разговоре олицетворял «Союзмясо». Я даже не представлял себе контрреволюционности этой болтовни. Как это можно толковать директивы Барлыбаева с этого толка.

В этой связи я теперь вынужден объяснять следующее: Алиханов, когда сидел в тюрьме вместе со мной в камере до его освобождения, высказывал как бы с сожалением – почему же не арестован Барлыбаев? Его участие в движении Алашординцев всем известно, и при этом под-разумевал, что ему ничего не стоит привести сюда любого человека, и в частности Барлыбаева. Для этого ему нужно сказать, что он связан с ним, или что-нибудь в этом духе. Я тогда не придавал никакого значения его шуткам. Хотя оборвал его. У него было неприязненное отношение к Барлыбаеву в связи с прежней службой и всякими группировками среди казахских работников Семипалатинской губернии, об этом мне было известно и раньше. Объявление это по существу недоразумение, связанное с показанием Алиханова.

Я подал по прежним показаниям заявление на имя коллегии ОГПУ от 3 октября 1930 года. Я настаивал об очной ставке с Алихановым. К сожалению, мне в этом было отказано. Я никак не ожидал, что нелепые показания Алиханова могут получить такое доверие. Даже одна обстановка, в которой протекал этот случайный инцидент, указывает на полную абсурдность показаний Алиханова. Кроме того, Алиханов инструктор «Союзмяса». Кажется он там по контракту. Какое же он может иметь значение в аппарате «Союзмясо»? Какой же он может иметь вес в плановых и правительственных органах? По совести Алиханов – несознательный человек, и преподносит какую-то ложь. Я до сих пор не могу понять, о чем он говорит и о чем он думает. Может быть он человек практичный, хитрый, себе на уме. О такой его репутации я слышал от общих знакомых. Он хочет искупить свою вину за счет других. Если мои показания вызывают сомнения, я очень прошу уполномоченного ОГПУ расследовать этот инцидент до конца: действительно ли была мною дана директива, где, когда, ему или Барлыбаеву, и как они ее осуществляли.

Далее, согласно чьим-то показаниям, я будто бы назвал Ленина оппортунистом. Я имел счастья лично видеть этого великого учителя мирового пролетариата и угнетенных народов. Знаменитая его формула о возможности для отсталых народов перехода от патриархальных родовых отношений к социализму, минуя капитализм, лично я слышал в 1920 году на втором конгрессе Коминтерна и на торжественном открытии, я присутствовал по гостевому билету. Во время своего доклада на совещании под председательством Ленина в 1920 году я получил возможность говорить об организации сельскохозяйственных коммун из батраков, нанмававшихся раньше казачьему населению, стало быть имеющему опыт сельскохозяйственных работ, но лишенных земли и орудий производства, если обеспечить их последними. На меня зама-хали руками и сказали, что не нужно говорить о сельскохозяйственной

коммуне в Киргизии. Я совершенно растерялся, понимая полную абсурдность своего предложения.

Но я видел с каким вниманием и интересом отнесся Владимир Ильич Ленин к представителям отсталых народов. Я помню горячий спор по поводу присоединения одной местной береговой полосы в Астраханской области к северу от Каспия в состав территории Казахстана, как заселенную преимущественно казахским населением. Царское правительство оттесняло казахское население, чтобы не допускать его к морю, объявить перед Каспием одноверстную полосу. И вот тогда меня взяли под обстрел представители НКВД Астраханского губисполкома, нарком Центрального продовольственного снабжения Владимирский лег животом и доказывал обратное. В.И Ленин внимательно слушал. Мне сказал, что Казахстан такая часть Союза как Астраханская губерния. И что почему организацию хозяйства с помощью Союза и союзного снабжения территории с преобладающим казахским населением не может на себя взять? Владимир Ильич взял меня под защиту и припер к стене моих оппонентов. Представители НКВД и председатель Астраханского Губисполкома сослались на отсутствие точных статистических данных о количестве населения. Уже указывая, что для решения вопроса о преобладающем населении, не нужно никаких статистических данных, а нужно знать местность, например для москвича, не подозревавшему о существовании статистики, ясно – какое население по национальному признаку преобладает в Москве.

Неизгладимое впечатление и память о В.И.Ленине у меня связано с живой действительностью, которая не позволяет отвечать на вымыслы и извращения человека, оболгавшего меня. Мне смешно пытаться вспоминать говорил ли я подобную чепуху, только могу сказать сегодня, что оппозиционных взглядов никогда не разделял.

27/10 (октября) 1931 года.

II том, 102-110.

(№84) КОЛЛЕГИИ ОГПУ ДОПОЛНЕНИЕ. ЗАЯВЛЕНИЕ ЕРМЕКОВА АЛИМХАН ОТ 28 ОКТЯБРЯ 1931 ГОДА

В материалах обвинения имеется указание, что я привез письмо от Садвакасова Байдильдину. Кажется в 1925 году председатели райкомов, совнаркомов были командированы в Москву. Ежов и Садвакасов Смагул (органы крайкомов), также включен был и я в составе делегации от Госплана. Я свою задачу понимал, как оказание помощи членам крайкома Ежову и Садвакасову. Насколько я понял, должен был рассматриваться вопрос об уточнении границ нашей республики. Преимущественно земли Казахстана должны были отойти в состав соседних губер-

ний. Также шел разговор о том, чтобы включить их в Среднеазиатскую федерацию. Такие разногласия я слышал до отъезда. Таким образом, северные части Казахстана, заселенные по преимуществу европейским населением, должны были отойти в состав соседней губернии РСФСР. Представители Южного Казахстана особенно горячо интересовались этим проектом и относились весьма одобрительно. В разговорах можно было услышать даже фантастический план о переселении казахского населения северных районов на юг, в пределы Семиреченского края.

В пути товарищ Ежов спросил меня о моем мнении. Я высказал свой отрицательный взгляд, мотивируя тем, что по национальному признаку трудно будет провести границу. Население казахское и русское – смешанное. Экономически северный и южный край неразделимо. Не допускают разделения и условия землепользования при кочевом образе жизни. Летом население южных уездов кочуют в северный Казахстан, а потом наоборот. Если действительно северная часть Казахстана отойдет в состав соседней губернии, безусловно, и казахское население этих частей должно входить в состав губерний РСФСР.

По приезду в Москву, дня через два, товарищ Ежов и Садвакасов заявили мне, что наши вопросы не будут рассматриваться, и мне можно будет уехать в Кызылорду. Я тогда точно не знал и не узнал в последующем, какой вопрос должен был рассматриваться в центре. Я действительно уехал в Кызылорду и привез, видимо, письмо, о котором говорил Байдильдин. Это письмо передал мне Садвакасов, содержание письма я не знал тогда и не знаю теперь. Что касается какого-то собрания на квартире Садвакасова или в другом месте, где будто бы я был, то я об этом не знал и не помню такого. Единственное собрание на которое приглашались партийные и беспартийные казахи, и я в том числе, имело место быть в 1920 году во время Учредительного съезда Советов. Об этом я написал в одном из первых показаний.

В связи с отзывом статьи 59, 58-11 под давлением нового постановления о переквалификации моего обвинения, я считаю, что следственные органы убедились в процессе расследования в моей непричастности к организации, деятельность которой направлена против советской власти, что вполне соответствует действительности. Все, что было мне известно, я рассказал в первом же показании, однако в формулировке обвинения как будто бы имеется доказательство, что я имел отношение к Семипалатинскому отделению вместе с Габбасовым. И хотя я и подписал, но с формулировкой обвинения не ознакомился. Но касательно организации все, что было мне известно, я указал в прежних показаниях.

В 1920 году в Москве я был случайным свидетелем переговоров между Байтурсиновым и Валидовым. Поскольку эти переговоры стали мне

известны через Байтурсынова, я считал своей обязанностью удерживать Байтурсынова от участия в них, так как он должен был представлять Казахстан. Правда в то время об организации не было и речи. Подробности приведены раньше.

В том же 20-ом году в октябре я поехал в Томск заканчивать образование. Летом 1921 года был на педагогической практике. А с осени того же года стал заведующим в школе. Габбасов жил все это время в Семипалатинске. Никакой связи с ним в это время я не имел. Мой разговор с Габбасовым о моей встрече с Байтурсыновым в Москве был случайным.

Другая встреча, насколько я припоминаю, относится к 1925 году, когда я проездом из Томска останавливался в Семипалатинске. Именно после реабилитации басмачества, где принимал участие и Валидов. Он тогда и мне сказал, что настроения Садвакасова Смагула, Габбасова и Тогжанова были аналогичны его настроениям, отношение было отрицательное. Я на этом основании не подозревал, какое-либо участие Габбасова в организации. И это свое мнение высказал и на следствии.

В данном случае для объективности излагаю, что мне было известно в рамках только предположений. Что касается моего участия, то я категорически отрицаю это. Нет необходимости подробно останавливаться на освещении наших взаимоотношений, взглядов на общественные вопросы, не говоря уже о том, что до 1925 года, мы жили в разных городах и на политические события очень часто и смотрели по-разному.

В 1920 году во время Колчаковского переворота, я находился в Семипалатинске, а не оставался в степи, как описывали мои действия. Когда был в Семипалатинске, мы разошлись по вопросу вхождения в партию. Затем мне не нравилось его пристрастие к родовым группировкам. Люди, не знавшие наших внутренних разногласий, считали нас единомышленниками. Все эти обстоятельства могли ввести в заблуждение тех, кто называл мою фамилию, не зная, где в это время я находился. Все это я привожу для того, чтобы представить полностью общую картину. Доказывать нужно мою невиновность, а не наоборот.

Если бы мне предъявили конкретные факты о моем участии, и я бы не мог их отвергнуть, но ведь нет таких фактов. Об этом я много раз говорил уполномоченному товарищу Попову, ведь фактов на меня не было совершенно. По окончании следствия и переквалификации моего обвинения я тоже их не слышал. Свои взгляды в смысле политические установки по вопросам диктатуры пролетариата, на национализм, терроризм и на самоопределение Казахстана и так далее подробно изложил в начале своего заявления.

Я совершенно ответственно искренне заявляю, что в вопросе об организации специально направленной против советской власти, если я и

играл какую-нибудь роль, только не против нее, не на срыв ее деятельности, несмотря на свое прошлое и свои идеологические ошибки, а также шатания, колебания в некоторых тактических мероприятиях.

Алимхан Ермеков.

28 октября 1931 года.

II том, 102-110 стр.

(№85) ОГПУ-ДІҢ КОЛЛЕГИЯСЫНА МАҒАН 58 БАПТЫҢ 7, 11; 59-БАПТЫҢ 3-ТАРМАҚТАРЫ БОЙЫНША ТАҒЫЛҒАН АЙЫПТАРДЫ 58 БАПТЫҢ 7, 8-ТАРМАҚТАРЫНА АУЫСТАРУ ТУРАЛЫ МӘЛІМДЕМЕ

ОГПУ-дің коллегиясына маған 58 баптың 7, 11; 59-баптың 3-тармақтары бойынша тағылған айыптарды 58 баптың 7, 8-тармақтарына ауыстару туралы мәлімдеме⁶⁰

ОГПУ-дің өкілі Поповтың түсіндіруі бойынша маған 58 баптың 10-тармағы бойынша тағылған айыпқа – менің Мұхтар Әуезовке жазған хатымдағы жер мәселесі жөніндегі пікірім негіз болыпты. Қолтаңбасына қарағанда шындығында да хатты жазған менмін. Бірақ ондай мағынадағы хатты Мұхтар Әуезовке емес, Әлихан Бөкейхановқа жазғанмын. Ол кезде мен Ғылым академиясының Қазақстанды зерттеу бөлімінде істейтінмін және Қазақ халық комиссариатының тапсырмасы бойынша қазақтарды жерге орналастыру мәселелесін негіздеумен айналыстым, сонымен қатар ол (Бөкейханов – Т.Ж.) федеральдық комитеттің мүшесі болатын (егерде сол кезде таратылып кетпесе). Осы комиссияның құрамында жүріп Қазақстан үшін зерттеу жұмыстарын жүргізді. Өзі Мәскеуде тұратын, қызмет бабымен ара-арасында Ленинградқа баратын. Лиза Бөкейханова мен Шоқаневаның (?) айтуынша, онда Әуезовтің үйіне тоқтайтын. Бұл хаттың жазылу мәнісі төмендегідей.

Мен ол кезде Ташкентте тұратынмын, сонда педагогикалық жоғары

⁶⁰ Бұл оқиғаның шындығын қауіпсіздік комитетіндегі тергеу ісі толықтай дәлелдейді. Тергеу ісіне тіркелген төменде біз келтіретін хат соның айғағы. Бұл хатты Мұхтар 1928 жылдың басында алған. Әлихан Бөкейхановтың оның үйінде қонақта жатқаны сол қантар, ақпан айлары болса керек. Себебі: Әлімхан Ермеков Ленинградтағы Мұхтардың мекен-жайына Әлихан Бөкейхановқа арнап хат жолдаған. Ол хатты 1928 жылы 21-наурыз күні ОГПУ-дің тергеушілері қолға түсірген де, іле ОГПУ-дің КССР бойынша төтенше өкілі Петросьянға:

«Осы хат арқылы Әлімхан Ермековтің Мұхтар Әуезовтің атына жолдаған құжаттары мен оның фотокошірмелерін жолдап отырмыз», – деп түсініктеме берген.

ОГПУ-дің бұл түсініктемесі Ташкент қаласынан жолданған. Хаттың сыртына: «Ленинград. Декабристер көшесі, 14 үй, 1 пәтер. Мұхтар Әуезовке – жолдаушы Әлімхан Ермеков. 25/III – 28 ж», – деп жазылған да, ішіндегі сөз Әлихан Бөкейхановқа арналған. Яғни, дәл осы күндері Әлиханның Мұхтардың үйінде жатқандығын Әлімхан Ермеков білген. Хат түпнұсқада орыс тілінде жазылған. Мұнда жеке бастың дербес ісімен қоса біз назарға іліктіріп отырған саяси мәселелер де қамтылған. Рухани бостандық жолындағы күрестің бір белгісі болғандықтан да хатты толық келтіреміз. Оның үстіне, бұл жазбаның – түпнұсқасының қайта қолға түсуі неғайбыл нәрсе ғой. Сонымен, Әлімхан Ермеков Мұхтар арқылы Әлихан Бөкейхановқа сәлем жолдайды. Ескерте кететін жай, хатты көшірушілер «Әлеке!» дегенді «Ада» деп жазыпты. Мұның «Аға» деген сөз болуы да мүмкін. Біз «Әлеке!» дегенге тоқталдық – Т.Ж.

оқу орынында дәріс беретінмін. Жер және орман шаруашылығы басқармасының бастығы Сәлімгерей Қаратілеуов Қазақстандағы Ғылым академиясының зерттеулерінің нәтижесін тиянақтау мақсатында Орта Азия мемлекеттік университетінен деректер алу үшін Ташкентке келді. Ол менің үйімде болды. Әңгіме отарлау институты мен Қазақстанға қоныс аударушылар мәселесі төңірегінде өрбіді: бұл өте күрделі іс, қоныстандыру революциядан бұрынғы межеден де асып кеткендігі, граф Паленнің тексеру материалдарының Ташкентте екендігі, оған қатысқан қоныстанушылар басқармасының бастығы Чиркиннің осында екендігі, Қазақстанның 5 жылдығына арналған өлкелік газетте Жер комиссариатының басшысы жерді бөлшектеу жөніндегі губернатордың есебіне сүйеніп мақала жариялағаны айтылды. Бір қызығы, сол кезде ескі мәліметтерге көп сүйенетін. Тәркілеу мен Қазақстанға қоныстанушыларды орналастыру аса кең ауқымда жүргізілетінін жеткізді.

Жерге орналастыру мен байларды тәркілеу барысында теріс идеологиялық пікірлерім бұрынғы көрсетінділерімде жазылған. Мен бұл пікірді Ташкенттің педагогикалық институтында сабақ беріп жүргенде білдіргенім түсінікті. Бұл мәселе тек қана партия мүшелері мен партияда жоқтарды ғана емес, зиялы қауымның да назарын аударғаны белгілі. Қаратілеуов жолдаспен кездейсоқ кездесіп қалғанда осы мәселе жөнінде сөз қозғалды. Мен: өзінің өткендегі саяси қайраткерлігінің нәтижесінде патшалық отарлау саясаты тұсындағы шаруашылық саясатын, әсіресе, қоныс аударудың жай-жапсарын терең зерттеген, Қазақстандағы жерге орналастыру мәселесіне барынша қанық Әлихан Бөкейханов қана бұл жағдайды анықтап беретінін айттым. Қоныстандыру жөнінде түрлі қауесеттер айтылып жүрді. Бөкейхановтың іске тартылуын мен де қостадым. Өйткені жер мәселесін зерттейтін институт БК(Б)П Орталық Комитетіне қарайтын, ал олар Бөкейхановты Қазақстандағы жер мәселесінің білгірі ретінде қызметке шақырды, сонымен қатар 1921-1923 жылдары қазақ үкіметінің тапсырмасымен Қазақстандағы жерге қоныстандыру мәселесін зерттейтін арнайы экспедицияларға қатысты. Жер мен қоныстандыру бағытындағы менің көзқарасым Бөкейхановтың көзқарасынан алшақ емес. Мен ол кісіні өзімнің ұстазым деп шын көңіліммен айта аламын. Бұл тұрғыдан алғанда біз бұрынғы отарланған жерге қазақ тұрғындары жаппай қоныстанып болғанша жаңадан қоныстандыру науқанына қарсы болдық.

27-жылғы конференцияда Өлкелік Комитеттің хатшысы Голощекин жер және ұлт мәселесінде көптеген тосқауылдардың (мағынасы бойынша аударылды, орысшасында – грех – Т.Ж.) бар екендігін, оған жаңаша қарау қажеттігін айтты. Оған көп адамдардың кінәлі екені рас. Мен де бұған қалыптасқан жаңа жағдайға таптық тұрғыдан қарамай,

бұрынғы ұстанымымда қалып қойдым. Революция әкелген әлеуметтік құрылым қажеттігін ескермедім. Семейде жүргізілген ғылыми зерттеу жұмыстары көрсеткеніндей, шаруашылық мәдениеті жоғары жұрттың ықпалымен қарабайыр шаруашылық деңгейіндегі халықтың жойылып кететіндігі сөзсіз екендігі анықталғанда, сондай даму сатысында тұрған қазақтардың қамы мені қатты қынжылтты. Мен: көшпелілердің қарапайым тұрмысы жеңіл болғанымен, күйреген мал шаруашылығын қалпына келтіру өте қиын – деп есептедім. Еліміздің алдыңғы қатарлы жұмысшы табының материалдық-техникалық көмегі – өнеркәсіптің араласуы, машина-трактордың бөлінуі, колхоз бен совхоздардың ұйымдастырылуы шаруашылықтың әлеуметтік саласына үлкен өзгерістер әкелетінін ескермеппін. Мұның барлығы ол кезде анық емес болатын. Ал өз басым тікелей жер мәселесімен айналысқамын жоқ.

Ал өкімет кеңестерге көшкенде Жер жөніндегі комиссар боп тағайындалған кездегі әрекеттерім бір бағытта – бұрын патша өкіметі тартып алған жерлерге қазақ халқының қайтадан ие болу құқын қалпына келтіру бағытында жүргізілді. 21-жылы (негізі 1920 жылы тамызда – Т.Ж.) В.И.Ленин төрағалық еткен кеңесте Қазақстандағы жер мәселесі туралы баяндамада Қазақстандағы ең қиын шешілмеген мәселе жерге орналастыру екендігін баса айттым. Мен Сафаровтың Түркістан туралы баяндамасынан кейін сөз алдым. Сафаров өзінің баяндамасында: Уралдың шаруа мұжықтарын оңтүстік Қазақстанға әкеп қоныстандыру керек, бұл қазақ халқының революциялық рухын өсіреді, – деп өзеурей сөйледі. В.И.Ленин жолдас менің бұл мәселеге қалай қарайтынымды сұрағанда мен: Қазақстанда жерге байланысты ұлтаралық қатынастың шиеленісіп тұрған қазіргі жағдайында қазақтардың өздерін жерге орналастырып алмай, шаруаларды қоныстандыруға мүлдем қарсымын және қоныстандыру әрекеті шұғыл тоқтатылуы керек, – деп жауап бердім. Семей губкомы мен жерге орналастыру жөніндегі Мемлекеттік жоспарлау комитетінде істеген 1921-1926 жылдар арасындағы менің пікірім осындай.

Жер мәселесі туралы қысқаша шолудан кейінгі айтарым, бұл мәселені шешу жөніндегі бастапқы ұстанымымда тұрақтап тұрып қалуым – менің идеологиялық қатеме жатады. Таптық байланысты, ұлтаралық қатынастың маңызын дер кезінде кең мағыналы деңгейде қабылдамаппын. Мен оған ұлтшылдық тұрғысынан караппын. Ал үгіт-насихат жүргізді дегенге келсем, ондаймен айналысқамын жоқ, осы мәселемен айналысатын адамдар, әсіресе, Бөкейханов, менің үгітіме мұқтаж емес. Олармен кездескен кезде өз пікірімді білдірдім. Осындай адасуда жүргенімде және дағдарыстың алдында (отарлаудың бес жылдық жоспары бойынша Қазақстанға жаппай қоныстандырушыларды әкелу, оларға жағдай жасау туралы жүзеге аспай қалған науқан қарсаңында)

мен мұны қазақ халқының қасіреті ретінде қабылдадым. Бөкейхановтың көтерген мәселелерінің негізінде өзімді толғандырған жайлар жөнінде Орталық Комитетке мәлімдеме жаздым.

Қазір революциялық күресте шындалған таптық ұстаным – тарихи шындыққа айналғанын көргенде, мен нақты саясаттан көрі романтикаға берілгенімді түсіндім. Революция ақ қолғаппен орнамайды, құрбандықсыз келмейді. Қазақтар үшін де бұдан өзге жол жоқ. Аса шиеленісті мәселелерді шешуде басқарушы ұйым мен үкімет орындарының дұрыс бағыт ұстанғандарын мынадай дерек растайды. Тәркілеу туралы шешім шығар алдында Семейден Қызылордаға келгенімде Ғаббасовтың теңселіп жүргенін көрдім (Оның қырда меншік малы бар болатын). Осыған байланысты ол ерекше белсенділік танытты. Мен оған: егерде сен бұл науқанда асыра сілтеушілікке жол беріледі деп есептесең, онда теңселе бермей, сен жоспарлау мекемесінің жауапты адамы ретінде үкіметке мәлімдеме тапсыр, – деп өзімнің көзқарасымды білдірдім. Бұл пікірді сондай күйде жүрген Қадырбаев Сейдазымға да айттым. Тәркілеу жөніндегі қаулы шыққаннан кейін мен даулы жағдайларға жаңа түсінігім тұрғысынан пікір білдірдім, аз уақытқа ауылға барғанымда да бұл мәселені түсінуге ықылас білдіргендерге (тәркілеуге іліккен туған ағайындарына – Т.Ж.) жоғарыдағыдай түсінік бердім.

(№) ҚАДІРЛІ ӘЛЕКЕ!⁶¹

Менің бұрынғы қызметімнің бір үлкен артықшылығы – достарыммен кездесіп тұруға аса қолайлы еді: қазір мен олардан көз жазып қалдым, тіпті хат-хабар алысатындарым да азайып кетті. Әлеке, әсіресе сіздің алдыңызда өзімді өте кінәлі санаймын. Сізді көптен бері сағынып жүрмін, бірақ та Сізбен жүздесуге еш мүмкіндігім болмады, ал хаттың сөзі мені қанағаттандырмайды, сондықтан да жазудан бойымды аулақ ұстаймын.

Мен Лизамен сөйлесіп, сізді Қызылордаға ауыстырған жөн ғой деп едім, ол әр түрлі сылтау айтып, қарсы болды және: егерде қызметке ілінбесе, емханадағы дәрігерлік-ординаторлық жұмысқа алынбаса, онда алдағы қыста Мәскеуге ауысатын ойы бар екендігін айтты.

Біздің оқу орынының жұмысы жөнінде мен бірде Сізге жазған едім ғой, істің алдағы барысы әлі толық анықталған жоқ. Жоғары оқу орындары туралы мәселе, сөзсіз тарихи мәселе. Бұл мекемелерді ашуға деген Қазақстанның дайындығы Петрдің тұсындағы Ресейдің дайындығынан күшті. Германиядан студент шақыртудың ешқандай қажеттігі жоқ. Петр бекіткен академияның жанындағы университет тек 30 жылдан соң ғана

⁶¹ Бұл хаттың тергеу орындарына «Алаш ісі» басталмай тұрып түскеніне қарағанда хат М. Әуезов Ленинградта жүргенде «қолды болған» сияқты. Тәркіленген хаттар жеке бөлімге жинақталса да, іске тікелей қатысы болғандықтан да осы араға кіріктіріп отырмыз – Т.Ж.

шәкірт тәрбиелеп шығарса, Қазақстанның қазіргі жағдайының өзінде мұндай сылбырлыққа жол берілмейді. Соған қарамастан, ғылыми орталық ұйымдастыру мәселесі неғұрлым ерте қолға алынса, бұл өте жақсы. Ұйымдастыру кезеңіндегі барлық өтпелі шараларға қарамастан, жана құрылған университет өзінің балаңдық дәуірін басынан өткізуі заңды. Бұл мәселе сәл де болса ілгері жылжыды. Тоқтабаев халық ағарту комиссарлығынан кеткеннен кейін Қазақстан үкіметі университетті құру туралы шешім қабылдады.

Бұл мәселені РСФСР-дің, орталықтың алдына асқан табандылықпен қойып, тиісті ұсыныс жасап отырған «Авксеньев одағына» Қазақстан қатты қарыздар, бұл мәселе қазір Мәскеудің шешімін күтіп отыр, орталық мекемелердің бұл мәселені шешуіне қатты кірісіп жатыр.

Әрине, қазақтың тұңғыш университетінің құрылуына Сіздің де үлес қосуыңызды қамтамасыз етсе, бұл өте орынды іс болар еді. Сіздің өзіңіз қалай қарайсыз? Сіздің рұхсатыңызсыз мұндай мәселені көтеру мүмкін емес, толық шешілді деуге келмейді, тіпті ол дәл қазіргі жағдайда өте қиыншылықпен алға жылжуда, сондықтан да мұның сәтті шешілуіне толық сенуге болмайды.

Әлеке, мен біздің орталықтың үлкен және кіші саясатынан бойымды аулақ ұстап жүрмін. Қазақстанда қызмет істеп жүргенімде күнделікті мәселелердің барлығын назарымда ұстап, бірде ананың, бірде мынаның жобасын жасап, оны шешуге белсене араласып жүруші едім. Бізге қазір құлаққа өте жағымсыз сыбыстар жетіп жатыр.

Жер мәселесі төңірегіндегі әңгімелердің барлығы тұйыққа тіреліп, барып тұрған бейбастақ байбаламға айналды. Егерде партия мүшелері мен жер жөніндегі саясатты жүргізушілер өздерінің көзқарастарына негізгі дәйектеме етіп Пален мырза жүргізген ревизияның «Губерниялық есептеріне» жүгінсе, солай болмағанда несі қалды. Қоныс аударушылардың жанадан құрылған басқармасы қандай да бір асқақ идеяға құрылған саясатты бүркеншік етсе де, дәл осы арада қазылған апанның, ашылған аранның, қатерлі ісіктің орыны жатыр. Сүйегі құрап қалған патша губернаторларының әруағынан қорғаныш іздеулері де бейбастақтыққа жатпай ма. Шындығына көшсек, жерге қоныстандырушы жаңа басқарманың азулы қатырандарының (акуланың – Т.Ж.) ашылған аранына қарағанда соңғы аталғандар (патша губернаторлары – Т.Ж.) «Өзіне сеніп тапсырылған өлкенің тыныштығын сақтау үшін бұратаналардың» қол астындағы жерді алу үшін ештеп, сақтықпен кірісті. Шынымен, бұдан өзге жасалған жобалардың жолы кесіліп, жоралғыдан қалғаны ма сонда? (Профессор Швецов пен Бөкейхановтың жер кесу мөлшері туралы жобасын меңзеп отыр – Т.Ж.). Мұның астарын түсіруге ақылым жетпеді. Мекемелердің басқарушы құрылымын байқатпай уландырып отырған «мамандардың» ерекше сендіруінің өзіне сенімсіздікпен

қараймын. Бұған бізге мәлім «шіркіндердің» де қатысы бар, олар да ықпал етіп отыр, бірақ та бұл жөнінде олардың жауапкершілігі шектеулі ғой. Әлеке, Орталық Комитетке хат жазуды қажет деп санамайсыз ба? Әлде, біздің жазғандарымыз, өзінің орталықтарының алдына осы мәселені шешуге талап етіп қойып жүрген партия мүшелеріне зиянын тигізе ме? Жерді тағы да бөліске салу, жерге орналастырудағы теңгермелі мөлшерді сақтау – өз жерінен өзі қарақшылықпен қуылған (экспроприация) бұрынғы тәжірибені еске салып, бақытсыз халықтың тағдыры үшін жүрегінді қансыратады. Мұндай тәжірибеге даламыз енді көне алмайды. Өйткені көшпелілердің шаруашылығы – әбден орныққан, табиғи шаруашылық. Шабындықты бөліске салған ежелгі тәжірибеге сүйенсек, биылғы қыстың қыспағының өзі неге тұрады?

Әлімхан.

Сотайға сәлем. Әлеке, өзіңіздің денсаулығыңыз туралы жазыңыз. Қалайда Сталинмен кездесіңіз, жазда қырда демалып қайтуға пұрсат алыңыз. Сергей Порфирьевичке сәлем айтыңыз. Әлімхан. 25/II–28 жыл. Көшірмесі дұрыс: Ағабеков.

**(№86) ОГПУ-ДІҢ КОЛЛЕГИЯСЫНА МАҒАН 58 БАПТЫҢ
7, 11; 59-БАПТЫҢ 3-ТАРМАҚТАРЫ БОЙЫНША ТАҒЫЛҒАН
АЙЫПТАРДЫ 58 БАПТЫҢ 7, 8-ТАРМАҚТАРЫНА АУЫСТАРУ
ТУРАЛЫ ӘЛІМХАН ЕРМЕКОВ. 28 ҚАЗАН, 1931 ЖЫЛҒЫ
ҚОСЫМША МӘЛІМДЕМЕСІ**

59-бап бойынша, 58-баптың 11 тармағы бойынша өзгертіліп тағылған айыптар тергеу барысындағы анықталған шындықтың негізінде кеңес өкіметіне қарсы ешқандай әрекет етпегендігіме байланысты алынып тасталуын өтінемін. Ғаббасовтың Семейдегі тәркілеуге қарсы жүргізген әрекетіне менің қатысым бар екендігі туралы Попов жолдастың бопсасы шындыққа сәйкеспейді. Попов жолдас мені айыптаудың формулировкасымен таныстырған жоқ. Бар білгенімді жоғарыдағы көрсетінділерімде айтқамын.

Ғаббасов үнемі Семей қаласында тұрды. Ғаббасовпен ешқандай байланысым болған емес. 20-жылы Мәскеуде Байтұрсыновпен бірге болғанымды Ғаббасовқа 25-жылы, Валидов қатысқан басмашылар қозғалысы талқандалған соң айтқаным есімде. Валидовтің 20-жылғы көңіл-күйін Смағұл Сәдуақасов пен Ғаббас Тоғжанов бөлісетін еді – дегенді де сол айтты. Алайда ол да, мен де бұған қарсы едік. Ғаббасовтың қандай да бір ұйымға мүше болғанынан хабарсызбын. Ташкентте ұйымның бар екендігін болжап қана білдім. Ғаббасовпен екеуміздің еш байланысымыз жоқ, 25-жылға дейін әр қалада тұрдық, саяси оқиғаларға көзқарасымыз да әр қилы. 20-жылы Колчактың тұсында

ол жазғандай мен қырға кеткемін жоқ, Семей қаласында болғамын. Содан кейін партияға өту мәселесі көтерілгенде біздің пікіріміз екіге бөлінді, 20-жылы ол мүлдем қарсы болатын. Содан кейін маған оның қазақ байларының арасындағы рулық тартысқа қатысқаны ұнамады. Біздің іштей араздығымызды білмейтіндер бізді әріптестер деп ойлап қателесіп, оның қасына менің фамилиямды қоса беретін.

Мәселенің басын ашу үшін бұған ерекше тоқталдым. Мұның барлығы маған тағылған айыптың жоктығын дәлелдейді. Нақты бір дерек болса оны жоққа шығару мүмкін емес қой. Пролетариат диктатурасының орнауы, буржуазиялық ұлтшылдық, Қазақстанның өзін-өзі анықтауы, пантүркизм туралы пікірлерімді алдыңғы көрсетінділерде баяндап өттім. Қайталап айтамын идеологиялық қайшылықтарымның, кейбір тактикалық ауытқулардың болғанына қарамастан кеңес өкіметіне қарсы ешқандай ұйымға қатысқан емеспін.

Әлімхан Ермеков.
28 қазан, 1931 жыл⁶²

(№87) В КОЛЛЕГИЮ ОГПУ СССР ОСОБО УПОЛНОМОЧЕННОМУ ПОПОВУ ЗАКЛЮЧЕННОГО ДОСМУХАМЕДОВА ХАЛЕЛА ЗАЯВЛЕНИЕ

25 октября сего года мне предъявлено обвинение по 58 статье – 7,10 и 11 и по статье 59 – 3 в различных преступлениях против советской власти. Из этих обвинений я признаю себя виновным в следующем:

1. В 1922 году участвовал в организации конспиративного кружка, имевшего в своей программе и деятельности элементы антисоветской направленности.

2. В этом же 1922 году виделся с Заки Валидовым, приехавшим в Ташкент по амнистии и имел беседу с ним.

3. До середины 1924 года среди своих учащихся проводил национальную буржуазно-демократическую идеологию.

Во всех остальных преступлениях, предъявленных мне, считаю себя невиновным. После 1924 года ни в каких антисоветских организациях, кружках и т. д. не участвовал. Ни на какой антисоветской работе не был.

Не тайно, а открыто и сознательно пытался подчинить свою национальную идеологию советским требованиям. Все, что я знаю, всю свою деятельность я подробно рассказал в своих показаниях, в особенности в показаниях от 14 сентября 1931 года. Еще добавляю следующее:

1. С Адиловым прекратил всякую связь с сентября 1924 года и к его выступлениям в Казахстане совершенно не причастен.

⁶² Шындығы сол ма, жоқ, жорта домбытканы ма, әйтеуір Ә.Ермековтің кеңес өкіметінің саясатын талдай келіп, өзінің бұл платформаны жақтайтын сынай танытқаны анық байқалады. Мұның соны «өздерінің кателіктерін мойындаған» әйгілі «Ашық хат» жазуға алып келді.

2. В кружке «Алка» не участвовал. Все, что знаю о них, сообщил на допросах.

3. В Казахстане живу с осени 1928 года и только летом 1926 года проживал в Кызылорде два с половиной месяца. Все время до 1928 года жил в Ташкенте. В проводимые правительством мероприятия не вмешивался и никогда ничего не делал против проводимых Казахским правительством мероприятий.

4. По земельному вопросу никто даже из бывших «алашординцев» не обращался ко мне.

5. Против конфискации баев никакой агитации нигде не проводил. О своем отношении к земельной реформе и конфискации я изложил в показаниях за 14 сентября 1930 года. В частности среди учащихся и преподавателей никакой агитации не вел ни в Ташкенте, ни в Алма-Ате.

Одним словом заявляю, что после 1924 года до момента ареста я никаких преступных действий против советской власти не совершал, а с теми, кто на меня наговаривает, я прошу дать очную ставку. Я выявлю неправду этих наговоров.

Так, 25 октября 1931 года я убедился, что Тынышбаев наговаривал на меня. Последний при очной ставке отказался от своих слов. Тынышбаев отказался от слов, что организация существовала с 1922 по 1930 гг. Категорически заявляю, что после 1924 года никакой организации не было. Список членов организации у Тынышбаева мифический. Все эти люди никогда никакого отношения к националистическим идеям не имели. Например, Касымов, список я полностью не видел, но думаю, что таковых лиц большинство.

Категорически заявляю, что показания Тынышбаева, о которых говорил Попов в моем присутствии, совершенно ложны. Имею все основания считать, что и другие показания Тынышбаева, тоже ложные. Поэтому прошу дать очную ставку мне и другим лицам, которых он оговорил, с ним, Тынышбаевым. Тогда можно будет доказать ложность его показаний. Также прошу дать очную ставку со всеми лицами, которые дали показания о моей антисоветской деятельности после 1924 года до момента ареста.

Признавая себя виновным в работе против советской власти в период с 1922 по 1924 гг., я не хочу брать на себя несуществующую вину за период после 1924 по 1930 гг. К этому заявлению добавляю, что я давно раскаялся за свою преступную деятельность против советской власти. Также добавляю, что к этому убеждению я пришел не сейчас, в тюрьме, а раньше, очень сильно переживал и раскаялся. Добавляю, что никакую организованную агитацию, тем более мер по срыву заготовок хлеба и скота нигде не вел. К коллективизации хозяйств казахов относился отрицательно, но сейчас имею благоприятное отношение и считаю ее мерой, которой можно изменить полуголодное существование казахского населения. Признаю свои заблуждения.

**(№88) ОГПУ-ДИҢ КОЛЛЕГИЯСЫНА ҚАЗАҚ
ҰЛТШЫЛДАРЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫ ІСІ БОЙЫНША
ТҰТҚЫНҒА АЛЫНҒАН МҰХТАР ӘУЕЗОВТИҢ
МӘЛІМДЕМЕСІ. 29 ҚАЗАН, 1931 Ж.**

Айыптау статьялары қайтадан өзгертіліп (переквалификация статей) көрсетілген соңғы жолғы маған тағылған кінә бойынша, мен: 1) ұлтшыл Байтұрсынов пен Бөкейхановтың тікелей нұсқауымен кеңес мекемелері арқылы аты аталған адамдар жетекшілік ететін контрреволюциялық астыртын ұйымның тапсырмасын жүзеге асыру үшін қаскүнемдік мақсатпен БК(б)П-ның қатарына өтіппін.

Сол мақсатпен отарлаушыларға қарсы күресті желеу етіп өзіне пайдалы адамдарды кеңес мекемелеріне қызметке орналастырған. Сондай-ақ – Байтұрсынов, Сәдуақасов, Досов және тағы басқалар дайындаған бағдарламаны 12 партсъезде өткізіп жіберу үшін мен Бүкілқазақстандық П кеңес құрылтайына жиналған барлық қазақ өкілдерінің басын қосып, мәжіліс өткізіппін-міс.

Бұл сұрақтардың барлығына орай мынаны мәлімдеймін: бұрынғы түсініктерімде ішінара атап өткенімдей, менің партия қатарына кіруім туралы жоғарыдағы тағылған айып ешқандай шындыққа сай келмейді, өйткені менің қоғамдық қызметімнің өзі партия қатарына өткеннен кейін басталды деп есептеймін. Өткен өмірімде іс жүзінде де, идея жүзінде де «Алашордамен» байланыс жасағаным жоқ, оның ешқандай мекемесінде қызмет те істегемін жоқ. Жас болдым, білім алдым. Керісінше, 1919 жылдың қараша айынан бастап қана Колчакқа қарсы астыртын ұйымның жұмысына араластым. Семей қаласындағы кенестік төңкеріс жүзеге асқан алғашқы күннен бастап мекеме жұмысын жөнге қоюға, кеңес өкіметінің мүддесі үшін Семей қаласының оқушы қазақ жастары мен жұмысшыларын төңкеріс ісіне тартуға құлшына кірістім.

Қоғамдық қызметімнің жол басы болғандықтан да мен ол кезде жаныммен беріліп, шын көңіліммен, аса зор үмітпен, жас адамға тән қызығушылықпен қызмет еттім. Бірақта өмірлік тәжірибесі аз жас қызметкерге тән балаңдыққа байланысты, оның үстіне артта қалған ұлттық ортадан шыққандықтан да және өзінің идеясы үшін табанды түрде күресетін саяси дәстүрдің үлгісі болмағандықтан да еркімді көңіл-күйіме жеңдірдім. Сол тұста кеңінен тараған өткен дәуірдің өктемдігінен – отаршылық пиғылынан арыла алмаған жергілікті партия қызметкерлерінің әрекеті менің көңілімді суытып, әптігімді басты.

Отаршылдық пиғыл бізді, оның ішінде менің ішімдегі намысымды қоздырды, бірақ ол жоспарлы түрде (ұлтшылдықты ешқашан да өмірлік

мақсат етіп көрген емеспін) қалыптасқан ұлтшылдық емес, тек көңіл-күйдің әсері ғана болатын. Бұл сезімнің билеп алғаны сондай, бұдан әрі менің партия қатарында қалуыма мүмкіндік бермеді. Көңілдің жетегіне еріп өмір сүріп, өзінді сынайтын нағыз шағымды істі таппағандықтан да бұдан әрі партия қатарында қалуым мүмкін емес деп шештім. Сол кезде ұлтшылдық бағыт ұстағаным және партиялық тәртіпті бұзғаным үшін Қазақстан Өлкелік комитеті мені партиядан шығарды.

Мен Орталық комитетке арыз жазып, партиялығымды қалпына келтіруіме болатын еді, ол кезде (партиядан 1922 жылы шығарды) аз ұлттың өкілдеріне, оның ішінде жастарға үлкен кешіріммен қарағаны белгілі, партиядан шығып қалған қазақтардың біразы дерліктей қайта қабылданды, солардың бірі боп мен де сөзсіз қабылданатын едім. Алайда мен өтініш бергемін жоқ. Партиядан сырт қалдым. Сонда өз-өзінен мынадай сұрақ туады: егерде мен ұлтшылдардың тапсырмасымен партияға кірген болсам, сонда ол тапсырма 1922 жылы толық орындалып бітті деп ойлауға бола ма? Керісінше, партияға жат пиғылмен кіргендер сол кезде де, одан кейінгі жылдарда да партия қатарында қалып, әлгі тапсырманы одан әрі орындай беруге ұмтылмай ма?

Жас кезімнен бастап өзімнің орынымды әдебиеттен іздедім, тұңғыш пьесамның сәтті болып шығуы менің барлық назарымды шығармашылық жұмысқа аударып әкетті. Партия қатарынан шыққаннан кейін мен саясатқа мүлдем енжар қарадым, таяу жылдарда, нақтылап айтсам 23/24 жылдары енді ешқашанда саясатпен айналыспаймын деген шешімге келдім. Өзімнің өткен өмірімдегі әрекетімді іштей сараптан өткізе келіп, өзімнің саясатқа мүлдем бейімсіз екендігімді аңғардым. Содан бастап саясатпен айналысқан емеспін. Кейіннен университетті бітірдім, ғылыми марксизмнің негізімен таныстым, өмірімді әдебиетке, педагогикалық-ғылыми жұмысқа арнадым. Бар ықыласымды соған аудардым. Өзгедей әрекетпен айналысқаным жоқ.

Партияның X съезіне арналып Байтұрсынов жасаған ұлтшылдардың көзқарасын білдіретін баяндама туралы ештеңе де білмеймін, Байділдин маған ешқандай мәлімет берген жоқ.

58-статьяның 7-тармағы бойынша маған тағылған айыпты мойындамаймын, оның үстіне шаруашылық саласындағы іс-әрекеттерім үшін тағылған айыпқа менің мүлдем қатысым жоқ деп есептеймін және одан үзілді-кесілді бас тартамын.

2) ...Ақыр-аяғында Байділдиннің көрсетуіндегі: мені 1921 жылы Смағұл Сәдуақасовқа басмашыларға кетіп қалу туралы кеңес бердіміс деген жайға келетін болсам, мұнысы барып тұрған нағыз өтірік, сондықтан да мойындаудан бас тартамын. Өйткені осы жылы: бірінші-

ден, мен Семей қаласында тұрдым, тіпті, Сәдуақасовты көргенім де жоқ, басмашылар жөнінде ешқандай да хабарым болған емес. Шындығын айтсам, тура сол жылдары менің Сәдуақасовқа: колонизаторлармен күрес майданын тастап, барлық ақыл-ойын билеп алған және беріле істеп жүрген партия мен кеңес мекемелеріндегі тікелей атқарып жүрген қызыметті тастап басқа жаққа кете қой деуім, кеңес беруім мүмкін емес. Бұл пәлеқор Байділдиннің маған қарсы бағытталған кезекті ойдан шығарылған жаласының бірі.

Байділдин өзін партияның жолына түскен адам ретінде көрсетуге тырысқаннан бастап барлық жерде мені өзінің сыни нысанасы етіп таңдап алды. Әсіресе баспасөз бетінде қатты белсенділік көрсетті. Өзінің сөздерінде шешендікке салып, тұрпайы марксизмді жамылып, жала жабуға көшті... Ал баспасөзде дерексіз жала жабылды. Мұндай жаланы ол өзінің қызметтегі беделін өсіру үшін пайдалануға тырысты, газеттер мен журналдардың үстінен қарайтын оның жалғыз өзі екендігін көрсетіп қалуға ұмтылды.

Менің шаруашылық мәселесіне қатысым туралы жайды тергеуші Попов маған былай түсіндірді: Ленинград қаласындағы менің атыма жолдаған Ермаковтің хатында ол маған Қазақстандағы жергілікті халықтың жерге орналастыру барысында қысым көріп жатқанын жазыпты-мыс. Сұрақ-жауап кезінде мен тергеушіге онымен (Ермаковпен – Т.Ж.) ешқашанда бұл тақырып жөнінде хат жазыспағанымды айтып, бұл деректі жоққа шығардым. Осы хатқа байланысты мынаны есіме алдым. Ол менің мекен-жайымды, менің фамилиямды көрсетіп Ленинградқа хат жазыпты. Ішін ашып қарағанымда ол хаттың маған арналмағандығын білдім, өйткені онда менімен ол сіз деп сөйлесіпті, ал жасының үлкендігіне байланысты олай жазуы мүмкін емес еді. Соңынан білдім, ол Әлихан Бөкейхановқа арналған екен, оның Ленинградтағы нақты адресін білмеген Ермаков хатты мен арқылы жолдапты. Осы хатпен танысып шығуларыңызды қатты өтінемін.

**(№89) О ПРЕКРАЩЕНИИ СЛЕДСТВИЯ ПО ДЕЛУ В
ОТНОШЕНИИ НЕКОТОРЫХ ОБВИНЯЕМЫХ 1931 ГОДА
ОКТАБРЬ 29 ДНЯ**

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1931 года октябрь 29 дня, г.Алма-Ата

Оперуполномоченный Особого отдела ПП ОГПУ КАССР – Попов, ввиду отсутствия в деле № 2370 достаточных данных для предания суду привлеченных к следствию по этому делу граждан:

Жангельдина Алдабека, Кенесарина Азимхана, Исаева Абылая, Кашкинбаева Ису, Буркутова Кенжегула, Сарсенова Далиля, Ақаева Серикпая, Ходжанова Конгур-Ходжи, Киякова Жунуса, Токина Халида, Туркебаева Еспера, Алимханова Фазыл-Агзама, Акбаева Кажы-Мурата, Нурумова Габбаса, Кадырбаева Калмухамеда, Урдабаева Рамазана, Султанкулова Досмухамеда и Утегенова Садыка руководствуясь 202 ст. УКК.

ПОСТАНОВИЛ:

Следствие по делу в отношении этих обвиняемых прекратить за недостаточностью собранных по делу доказательств, с чем уведомить прокурора, наблюдающего за производством следствия в органах ГПУ.

Опер. Упол. ОО ПП – Попов

Согласен зам, нач. ОО ПП – Волохов

III том, 119 стр.

(№90) Ә.ЕРМЕКОВ. 1931 ЖЫЛҒЫ 7-ҚАРАША КҮНГІ ЖАУАПТАН⁶³

<...> 1926 немесе 1927 кеште Халел Досмұхамедовтің үйінде қонақта отырғанымызда ол маған және Елдес Омаровқа ертегіге айналып кеткен ежелгі әңгіме ретінде: Түркістандағы қозғалыс туралы, оған өзінің қатысқанын, мұның өзі Валидовпен жолығуы тиіс болғанын, бірақ та Валидовтің әйелі қайтып келген соң (Уфадан Ташкентке – Т.Ж.) мұның бармай қалғанын айтып берді. Кетіп бара жатқанда өзара: оның қай-қайдағыны бекер еске алғанына өкінісіп тарастық. Ашығын айта кетейін: тарихтың еншісіне айналып кеткен мұндай тылсым, жартылай күнгірт жайлар туралы шолақ сөздерді жиі тыңдауға болады және ол туралы жалпы қауесетті (нақтылы емес) партияда барлар да, жоқтар да білетін.

<...> ...20-жылдан 24-жылға дейінгі Семей губерниясындағы шағын қаладағы – Қарқаралыдағы II басқыштағы мектептің менгерушісі болған кездегі қызметім – басмашылар көтерілісіне қатысқандығымның айғағы ретінде танылып, маған 59 баптың 3-тармағы бойынша айып тағылыпты. Контрреволюциялық ұйымға қатысқандығыма қандай әрекетім айғақ болғанын білмеймін. Ал партия мен кеңес қызметінің ша-

⁶³ Тергеу барысында ең көп түсініктеме берген және ең көп қарсылық шағымын жазған Әлімхан Ермеков. Әр хатында алдыңғы түсініктемесі мен шағымдағы пікірін қайталай келтіріп, оны өзінше жана дәйекпен негіздеп отырған. Сондықтан да оларды бір-бірін сәл ғана өзгеріспен қайталап көшірген дерек ретінде қарастыруға болады. Әсіресе, тергеу аяқталар кездегі қарсылық шағымдар сондай. Сондықтан да онын 1931 жылғы 19, 20, 25 сәуірдегі, 3, 10, 28 қазандағы және 7, 17 қарашадағы, 7 желтоқсандағы түсініктері мен қарсылық шағымдарындағы жана айғақтарды ғана іріктеп алдық. Бұдан бұрынғы айтылған себепке байланысты қазақ тіліне аударылған мәтінді ұсынып отырмыз – Т.Ж.

раларын бұрмалап пайдалануға тырысты делініп, 58-баптың 7-тармағы бойынша тағылған айыпқа келетін болсам, онда мен нақты адамдарды куәға тартамын және олардың біразы Москвадағы орталық мекемелерде істейді, мысалы, Семей мен Қызылордада – Досовпен, Ежовпен, банкте – Балпаевпен, Халық комиссарлары кеңесінде (жоспарлау комитетінде) – Нұрмақовпен, қазақ университетінде қазір МГУ-де деканның орынбасары боп жүрген – Мансұровпен бірге істедім... <...>

Мен өзім тұтқынға алынғаннан бері Попов жолдасқа: революцияның саяси жағдайы мен логикасы туралы пікірімді бірнеше рет қайталап айттым. Менің ойымша: Қазан төңкерісі Қазақстанда 28-жылдан бастап нақты күшіне кірді. Далалық жартылай феодализм мен капитализмнің тамыры енді ғана жұлына бастады. Бұрын саясатпен айналысқан адамдар осындай қысылтаяң сәттерде сынақтан өтуі тиіс деп ойлаймын.

(№91) 19 ҚАРАША, 1931 ЖЫЛ. ОО ПП-НІҢ БӨЛІМ БАСТЫҒЫ МОЛОХОВ ЖОЛДАСҚА. ЕРЕКШЕ ӨКІЛІ ПОПОВ ЖОЛДАСҚА

Мен өзімнің ешқандайда контрреволюциялық әрекетке қатыспағанды тағы да мәлімдеймін. Өзгелердің көрсетіндісіндегі жалған айғақтардың негізінде өзімнің айыпкер екенімді мойындасам, ерекше өкіл Поповтың тілеуін қанағаттандыратын сияқтымын. Өзімді айыпкер санаудан басқа жол қалмаған сияқты. Бұл маған берілген сыбаға іспетті.

Мен шындығында да астыртын ұйымға қатыссам, тергеушінің жүгі жеңілдейтіндей көрінеді. Айыбымды мойындау арқылы ғана өзімнің кінәмді жеңілдететін көрінемін. Бірақ та мен, шамамен, мүмкіндігім жеткенше өзгелердің айыптауларын жоққа шығара отырып, тергеу орындарының алдында өзімді ақтап алуға тырысамын. Сондықтан да сіздерден маған тағылған айыппен таныстыруды және мені астыртын ұйымға қатысты деп айғақ берген адамдармен бетпе-бет кездестіруді талап етемін.

Идеологиялық қателіктерім мен кейбір шараларға көзқарасымның тұрақсыз болғанына қарамастан, кейінгі он жылдың ішінде Қазақстан еңбекшілерінің ынтымағы мен мүддесі үшін саналы түрде адал қызмет еттім. Алда қанша өмір бар және қанша жұмыс істеймін, оны білмеймін, бірақ жалған айғақтарды мойындап, өзімді сатқын ретінде көрсете алмаймын. Менің ойымша бұл мәселе тергеу барысында толық анықталады және әшкереленеді деп ойлаймын. Контрреволюциялық ұйымға қатысымның жоқтығын және маған қысым жасау арқылы мойындатамыз деген емеуіріннің нәтижесіздігін дәлелдейді.

Алдыңғы көрсетінділерімде: менің өткен жылдардағы идеология-

лық ауытқуларым – қазіргі социалистік құрылыс жүйесіне ешқандай зиян әкелмегендігін арым мен ожданымға сүйене отырып мәлімдегенмін. Менің өткендегі «Алашорданың контрреволюциялық әрекеттері тұсындағы идеологиялық ұстанымдарым социалистік құрылыс қоғамына қарсылық емес, керісінше, консервативтік көзқарас болып табылады...

<...>

**(№92) ПРЕДСТАВИТЕЛЮ ОГПУ КАЗАХСТАНА ОТ
А.ЕРМЕКОВА ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО (№1)**

Представителю ОГПУ Казахстана настоящее открытое письмо прошу огласить в печати и копию направить в КрайКом ВКПБ и приобщить к делу. Если не найдете возможным напечатать его, то прошу разрешить послать семье.

А.Ермеков.
III том, 164 стр.

**(№93) ПРЕДСТАВИТЕЛЮ ОГПУ КАЗАХСТАНА
ОТ А.ЕРМЕКОВА ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО (№2)**

29.XI – 31 г.

Настоящее заявление пишу теперь сознательно. После окончания дела, чтобы оградиться от нападков безответственных людей, что мол, сделал в корыстных целях. Ермеков.

III том, 165 стр.

**(№94) 1931 ЖЫЛЫ 17 ЖЕЛТОҚСАН.
ТҰТҚЫН ЕРМЕКОВТІҢ ӨТІНІШІ**

1931 жылы 17 желтоқсан. Тұтқын Ермековтің өтініші бойынша оның 28/XI – күні Өлкелік Комитеттің хатшысы Голщекиннің атына жолдаған өтініші қабылданбады.

(№95) АЙЫПТАУ ҚОРЫТЫНДЫСЫ

Бұрын «Алашорданың» құрамында болған және ұлтшыл контрреволюциялық ұйымға кірген, сонымен қатар олармен байланысы бар ұлтшылдардың үстінен қозғалған № 2370-іске

1. ТАРИХИ АНЫҚТАМА

Ақпан төңкерісінен кейін ұлтшыл «Алаш» партиясының құрамына кірген, «Алашорда» үкіметінің мүшесі болған, сондай-ақ орыстың ақгвардияшыл казактарымен, контрреволюцияшыл генерал Колчактың армиясымен бірігіп кеңес өкіметіне қарсы ашық күрескен, кейіннен контрреволюциялық армия мен үкіметке кешірім жасалғаннан соң да контрреволюциялық ұйымның ұйытқысы болған қазақтың ұлтшыл-буржуазияшыл интеллигенциясының өкілдері кеңеске қарсы қылмысты әрекеттерін жалғастырып келді.

Қылмысты іс бойынша айыпқа тартылып отырған бұрынғы алашордашыл Әлімхан Ермеков 1921 жылдың басында, Мәскеу қаласында әйгілі ұлтшыл Байтұрсыновпен (қазақ ұлтшылдарының контрреволюциялық астыртын ұйымына қатысқаны үшін ОГПУ-дің коллегиясының шешімі бойынша 1930 жылы сотталған) бірге башқұрт ұлтшылы Валидовпен кездесіп, контрреволюциялық ұйым ашуға келіскен, оның орталығына Орынбор қаласын таңдап алды (№ 541784-іс, 1 т., 10-парақ).

Мұның артынан іле-шала айыпқа тартылып отырған Досмұхамедов Халел мен М.Дулатов (ОГПУ коллегиясының шешімімен сотталған) Ташкент қаласында осы астыртын контрреволюциялық ұйымның бөлімшесін құрған, оның құрамына айып тағылып отырған: Досмұхамедов Халел мен Жаһанша, Тынышбаев Мұхамеджан, Үмбетбаев Алдаберген, Мұңайтпасов Әбдірахман және басқалар кірген, Орынбормен тікелей байланыстары болған және айыпкер Досмұхамедов Халел мен Жаһанша және Тынышбаев Мұхамеджан дайындаған бағдарламаны қабылдаған, оның негізіне «Алаш» партиясының бұрынғы бағдарламасының талаптары өзек етіп алынған, яғни, олардың түпкі мақсаты – кеңес өкіметін құлату, құрылтай жиналысын өткізу арқылы қазақтың ұлттық-демократиялық республикасын құру, бұл мақсаттарына жеткенше ұлтшылдарға сықап тұрған кеңес өкіметінің мекемелерін пайдаланып, мәдениет майданын қолына алып, жастарды көтеріліске дайындап, кеңестік саясатты «Алаштың» бағыт-бағдарына сай бұрмалап отыруды көздеді (№ 2370-іс, 1 т., 106, 1126, 123 және 179-парақтар, № 541784-іс, 4 т., 21, 80, 90 және 92-парақтар).

Семей және Петропавл қалаларында осы ұйымның бөлімшелері құрылды, оларға жауапқа тартылып отырған Ермеков Әлімхан мен Тілеулин Жұмағали жетекшілік етті. Өзінің іс-әрекетін кеңейту мақсатымен Ташкент бөлімі Алматы, Әулие-Ата, Шымкент, Түркістан, Қазалы және басқа да қалалардағы ұлтшылдарды бауырына тартып, ұйымның құрамына енгізді, жергілікті жерлерде өзінің бөлімшелерін ашуға тырысты.

Қазақстанның аштыққа ұшыраған тұрғындарына көмек көрсету үшін 1922 жылы құрылған «Аштарға көмек көрсету» комиссиясын астыртын ұйымға жаңа мүшелер тартуға пайдаланды, айыпқа тартылған Әуезов Мұхтар мен А.Байтұрсыновтың ұсынысы бойынша Қазақстанның түкпір-түкпіріне үндеу жолданды, Орынбор қаласында тұрған аштарға көмек көрсету комиссиясының құрамындағы астыртын ұйымның мүшелері ұйымға адам тартумен айналысты, мысалы, айыпкер Досмұхамедов Жаһанша бұрынғы Жетісу облысындағы аштарға көмек көрсету комиссиясының өкілі, Алматы қаласының тұрғыны айыпкер Сүлеев Біләлді ұйымға тартты, оған ұйымның бағдарламасының бір данасын тапсырды. Бағдарламаның бір данасы аштарға көмек комиссиясының Жетісу облысындағы Лепсі ауданындағы өкілі Күдерин Жұмаханның қолына тиген (№ 541784-іс, 1 т., 403 және 404-парақтар, № 2370-іс, 1 т., 177, 178 және 179-парақтар).

Ташкент қаласындағы Қазақтың ағарту институтының жанынан құрылған студенттердің контрреволюциялық ұйымы студенттердің әскери жасағын ұйымдастырды, бұл «Қазақ халқының сатқындарына» қастандық ұйымдастыратын жауынгер жасақтың міндетін атқарды. Соның ішінде, Оқу-ағарту комиссары С.Қожановты өлтіру туралы шешім қабылдады, оны айыпқа тартылған Мұңайтпасов Әбдірахман өлтіруге тиісті болды. Бұл жасақтың құрамына айыпқа тартылған Қожамқұлов Нәшір мен тағы басқалар кірді (№ 2370-іс, 1 т., 383-парақ, 2 т., 659, 660 және 701-парақ. Соңғы парақтар өшіріліп тасталған. Зады айтылған айыпты дәлелдеуге еш қатысы болмаса керек – Т.Ж.).

Кеңес өкіметін құлату мақсатына орай контрреволюциялық ұйым Орта Азиядағы басмашылар тобын әскери күш ретінде пайдаланбақ болған, сөйтіп Ферғана басмашыларының басшысы Жанұзақовқа және басмашылардың жетекшісі – Орта Азиядағы контрреволюциялық ұйымның көсемі Заки Валидовке өкілдер жіберген, сонымен соңғы адамға (Валидовке – Т.Ж.) барған Үмбетбаев Алдаберген оны ұйымның мүшелерімен жолықтыру үшін Ташкентке жасырын алып келген, оны айыпқа тартылған Қожамқұлов Нәшірдің үйіне жасырып ұстаған (№ 2370-іс, 1 т., 23, 42, III және 259-парақтар, 2 т., 678-парақ).

Тура сол мақсатпен 1922 жылы қиыр шетте жатқан Адай, Сарысу және Қызылқұм аудандарында әскери күш жасақтау үшін жетекші әскери мамандарды даярлауды ойластырған. Соның нәтижесінде, ұйымның мүшесі Әділев Дінмұхамед (ОГПУ-дің коллегиясының шешімімен сотталған) Сарысу ауданында бандылардың тобын құрып, жетекшілік етті, ішінде оның туысы Әділев Байсейіт те бар, ал жауапқа тартылған Үмбетбаев Алдаберген ұйымының тапсырмасы бойынша

Қазақ ағарту институтындағы студенттерге әскери жаттығу сабағын жүргізген, мұндағы мақсат – ұлттық командирлерді дайындау еді.

Қазақстанның партия ұйымдарындағы оңшыл элементтермен тығыз байланыс жасай отырып, оларға жасайтын ерекше ықпалын ескере келіп, астыртын ұйымның мүшелері оңшыл оппозициялық элементтерді партияның 12-съезінде өз мүдделерін жүзеге асыруға пайдалану үшін арнайы дайындық жүргізді, сол үшін ұлттық мәселе жөнінде тиісті ұсыныстар жасады, оның басты мақсаты – «ұлттық-мәдени автономияны» талап ету болды. Үндеуге – Бөкейханов, Байтұрсынов, Сәдуақасов Смағұл, Досов және айыпкер Омаров Әшім қол қойды.

Осы үндеудегі бағыт-бағдарды қолдай отырып, айыпталушы Әуезов Мұхтар Қазақстанның партия және кеңес мекемелеріндегі отарлаушылық пиғылдармен күрес дегенді желеу етіп, астыртын ұйымның міндеттеріне сай келетін шараларды жүзеге асыруда аса белсенділік танытты. Орынбор қаласында өткен Қазақстан кеңес қызметкерлерінің 2-съезі кезінде ол съезге қатысқан уәкілдердің ішінен тек қана қазақтарды – ұлтшыл коммунистер мен партияда жоқ ұлтшылдарды жеке жиып алып, мәжіліс өткізді, онда «Отарлаушылардың шабуылы және онымен күресудің әдіс тәсілдері» туралы мәселе қаралды. «Отарлаушылықпен» күрес жөніндегі Әуезовтің ең жақын қолдаушылары астыртын ұйымның мүшесі Сәдуақасов пен айыпталушы Омаров Әшім болды. Сәдуақасовтың мақсаты сәтсіздікке ұшырап, партиядан шығып қалу қаупі төнгенде, Әуезов оған Ташкентке баруды ұсынды, содан әрі қарай Ферғанадағы басмашыларға жетіп аласың деп кеңес берді, ал Ташкенттегі қазақтың астыртын ұйымы олармен байланыс жасап тұратын (№ 541784-іс, 1 т., 251, 255, 398-405-парақтар).

Валидов пен ұлтшыл Мұстафа Шоқай шет елге қашып кеткен соң, ұйым олармен астыртын байланыс орнатты, ол үшін шет елге оқуға барған ұйымның мүшелері Бірімжановты, Битілеуовті және айыпталушы Мұнайпасовты пайдаланды. Басымашылар талқандалған соң, ұйым өзінің өмір сүруін тоқтатты, бірақ та бұрынғы мүшелер бірін-бірі тез тапты, олар өзара тығыз байланыста болды, ұйымның ортақ мүшесі ретінде бір-бірімен тез тіл табысты. Ұйымның бұрынғы мүшелері – алашордашылар кеңес өкіметімен ашық күресу туралы әрекет қимылын өзгертіп, енді кеңес мекемелеріне (әсіресе, Жер жөніндегі халық комиссариаты мен Оқу-ағарту комиссариатының мекемелеріне) және партия ұйымдарына кіріп алуды ойластырды, ондағы ойы – өздерінің мақсаттарына сәйкес партия мен кеңес өкіметінің саясатын өздерінің мақсаттарына қарай бұрмалап, өзгертіп отыру болды. «Әнуар паша мен Валидов бастаған көтеріліс жеңіліс тапқан соң біздің ұйым мұндай

бағыттан бас тартты да, қазақ халқының тағдырына қатысты мәселелерді мүмкіндігінше: «Алашорданың» идеологиялық рухына сәйкестендіріп жүргізу үшін кеңес мекемелерін пайдалануды көздедік, оған өз адамдарымызды орналастыру, сөйтіп сол адам арқылы мекемелерге және жекелеген жауапты партия қызметкерлеріне – қазақтарға ықпал жасау жөнінде шешім қабылдадық» (Тынышбаевтің 1930 ж. 7.08. күнгі жауабынан, № 2370-іс, 1 т., 275-парақ)».

«Біздің басты мақсатымыз – кеңес өкіметінің саясатына өзіміздің ықпалымызды жүргізу үшін және оны біз ойлаған бағытта жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін мемлекеттік басқару аппаратына өз адамдарымызды барынша көп кіргізуге ұмтылдык. Бұған қызметкерлердің (қазақ – Т.Ж.) жетіспеушілігі де септігін тигізді, соның нәтижесінде аппаратқа өз адамдарымызды өткізудің сәті түсті. Содан кейін біз өзіміз жақсы танитын аппарат қызметкерлеріне тікелей ықпал жасадық. Сөйтіп, мақсатымызға жеттік. Тынышбаев, Қожықов пен Есполов – Жер жөніндегі комиссариатқа, Қашқынбаев – Денсаулық сақтау комиссариатына, Бірімжанов – газет редакциясына, мен – ғылым жөніндегі комиссияның құрамына, Ж.Досмұхамедов те соның құрамына кірді. Біз өзіміз идеологиямызды осындай жолмен жүзеге асырдық. Сонымен қатар біз әр түрлі жиналыстар мен мәжілістерді де пайдаландық, оларға өз адамдарымызды қатынастырып отырдық» (Досмұхамедов Халелдің жауабынан. 22.IX.1930. № 2370-іс, 1 т., 220-парақ).

1928-1929 жылдары ОГПУ мекемелері астыртын ұйымның бұрынғы мүшелері Байтұрсыновты, Дулатовты, тағы да басқаларын тұтқындаған болатын. Бостандықта қалған ұйым мүшелері уақытша бұға тұруды көздеп, ешқандай әрекет етпеуге тырысты, сол уақытта Байтұрсыновтардың ұсталу себебіне байланысты айыпталушылар – Ермеков пен Досмұхамедовтің арасында өзара талас туды. Олардың ұсталуына Ташкенттегі ұйым мен оның жетекшісі Досмұхамедов кінәлі деп айып тақты, ал екіншісі құрамына Ермековтің өзі жүрген Орынбордағы ұйым мен Семейдегі бөлімше кінәлі деп жауап берді. Бұл жөнінде Ермековтің пікірін Қадырбаев Сеидазым қолдап сөйледі (№ 370-іс, 1 т., 262 және 263-парақ, 2 т., 702, 703, 721-727, 733-735 және 736-740-парақтар).

Халел Досмұхамедов 1929-1930 жылдардың қысында Жаһанша Досмұхамедовтің кеңесі бойынша Мәскеудегі Ә.Бөкейхановқа барып, Ермеков пен арадағы таласты қалай шешудің жолын және Байтұрсыновтың тобының тұтқындалуына байланысты әрі қарай не істеу керек екендігін ақылдасты. Ол (Бөкейханов – Т.Ж.) ұйымның өзге мүшелері де тұтқындалуы мүмкін екендігін ескере келіп Халел

Досмұхамедовке: «Тұтқындала қалған жағдайда өздерінді өздерін мықты ұстандар, ешнәрсені де мойындарына алмаңдар, ал кейбір құжаттар сақталып қалса, оны Ә.Ермековке сақтауға беріңдер, Қазақстан Орталық Атқару комитетінің мүшесі ретінде қазақстандық үкімет оған сенеді», – деп нұсқау береді. Алматыға келе салысымен Досмұхамедов бұл жайды Ермеков пен Тынышбаевқа, кейіннен Ж.Досмұхамедовке айтты, олардың барлығы да Бөкейхановтың нұсқауын мақұлдады және алда-жалда тұтқындала қалған жағдайда ештеңені де мойындамауға келісті (№2370-іс, 1 т., 208, 222-парақтар, 2 т, 702 және 703-парақтар).

Өзара байланыстары мен іс-қимылдарын құпия ұстау үшін ұйымның бұрынғы мүшелері тек қана екі-екіден екеуара ғана кездесіп, мүдделі мәселелерді талқылады, оған айыпталушы Тынышбаевтің: «Соңғы уақытта біздің ұйымымыз ешқандай да жиналыс пен кеңес өткізген жоқ, екі-екіден екеуара ғана жолығып, мүдделі мәселелерді талқыладық. Сондай-ақ, Ермековпен де, Досмұхамедовпен де жеке-жеке кездесіп, олармен болған әңгімеде... кеңес өкіметінің саясатын айыптадық» (Тынышбаевтің жауабынан. 3.IX.1930.№ 2370, 1 т., 125-парақ), – деп жауап берді.

2. ҰЛТШЫЛ КОНТРРЕВОЛЮЦИЯЛЫҚ ҚАСТАНДЫҚТАР

1. ЖЕР МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ

«Ұйымының негізгі мақсатты бағдарламасының бірі – жер мәселесі болды, мұны шешу арқылы олар «Алаш» партиясының ауыл шаруашылығы жөніндегі бағдарламасын, яғни, жерді ең алдымен бұратана тұрғындарға (иә, кеңес өкіметі үшін қазақтар тек қана «бұратана» болып қалды – Т. Ж.) ешқандай кесімсіз қажетінше бөліп беруге және ру-руымен қоныстандыруды жүзеге асыруға тырысты. Бұл бағдарлама бойынша, жергілікті тұрғындар толықтай жермен қамтамасыз етілгеннен соң ғана Қазақстанға сырттан келген қоныстанушыларды орналастыруға болады, ал қазақ жеріне бұрыннан орналасып қалған қоныс аударушылар ол жерді қазақтарға кері қайтарып беруге тиісті еді. (...) Ташкент қаласында, Түркістан Атқару комитетінде, ауыл шаруашылығы факультетінің үйінде өткен Жер мәселесі жөніндегі ұйымның мәжілісіне Досмұхамедов, Тынышбаев, тағы да басқа адамдар қатысып, жоғарыдағыдай көзқарас білдірген және Жер реформасын жүргізетін өкілдіктің құрамына өз адамдарын кіргізуді ұйғарған (№ 5417 – іс, Тынышбаевтің жауабы, № 2370-іс, 275-бет).

Айыпкер Тынышбаев бұл жөнінде мынадай куәлік берді: «1923 жылы, Мемлекеттік университеттің үйінде профессор Қожанов жерге

коныстандыру мәселесі туралы баяндама жасады. Бұл жиналыста біздің ұйымнан: мен, Есполов және Досмұхамедов Халел сөйледі. Баяндама бойынша жарыссөзге шыққан біз, өзіміздің бағдарламамызға орай, жерге ең алдымен негізгі тұрғындар орналастырылсын деген пікірді қорғадық» (Тынышбаевтің 1930 ж. ІХ. 3. күнгі жауабынан № 2370-іс, 1 т. 4-парақ).

«1923 жылғы Жетісу губерниясындағы жер реформасы кезінде, Жер жөніндегі халық комиссарының міндетін атқарушы Есполов жетекшілік еткен техникалық кеңестің құрамына – мен және Қожықов мүше боп кіргеннен кейін, біздің ұйымымыздың жер мәселесі жөніндегі бағдарламасын кеңінен жүзеге асыруға мүмкіндік туды. Соның нәтижесінде, Талдықорған ауданының Шұбар селосында жаппай наразылық туды» (сонда, 4-парақ. Тынышбаевтің 1930 ж. ІХ. 3 күнгі жауабынан).

«Тысқары жерден Қазақстанға келімсектерді орналастыруға бұрын да қарсы тұрдық және ұлтшыл ұйымның мүшесі ретінде қазір де келімсектерге қарсымыз. Бұл өзі ежелден келе жатқан біздің ұйымымызбен тікелей тарихи байланысы бар мәселе» (№ 2370-іс, 1 т., 125-парақ, Тынышбаевтің 1930. ІХ. 3 күнгі жауабынан).

«Жер мәселесіне біз қатты мүдделі болдық және жерге қоныстандыру мәселесі біздің ұйымымыздың мүддесіне сай жүргізілуін қаладық. Бұл мақсатқа біз Жер жөніндегі комиссариаттағы біздің ұйымымыздың мүшелері арқылы, оның ішінде – Есполов пен Тынышбаев арқылы қол жеткіздік» (№ 2370-іс, 1 т., 205-парақ. Досмұхамедовтің 30 ж. ІХ. 12 күнгі жауабынан).

«Қазақстанға келімсектерді жолатпауға тырысып, бұны патшалық отарлау саясатының жалғасы ретінде көрсетті, ұйым жерді жергілікті тұрғындарға бекітіп беруді, сөйтіп Қазақстанда басы артық жер жоқ екендігін дәлелдеуге ұмтылды» (№ 541784-іс, 1 т., 98-102, 220-222-парақтар).

Жерге қоныстандыруды осындай кезек сактай отырып жүргізуді және жер бөліп беруді дәл осы негізде жүзеге асыруды қамтамасыз етуі үшін ұйымның бұрынғы мүшелері жер кесімінің мөлшерін ғылыми тұрғыдан тиянақтауды талап етті. Осы мақсатқа жету үшін Бөкейхановтың тікелей ұйымдастыруымен Ғылым академиясының арнайы экспедициясы жасақталды, оны Бөкейхановтың с-р-дағы (социал-революциялық партияның – эсердің мүшесі – Т.Ж.) пікірлесі профессор Швецов басқарды; экспедиция мүшелері Жер жөніндегі комиссариаттың жауапты қызметкерлері Қаратілеуов пен айыпкер Мұрзин Мұхтардың іріктеуі бойынша тек қазақ шәкірттерінен құрылды. Экспедиция өзінің ғылыми

жұмысын: жерге қоныстандырудың ғылыми тұжырымын негіздеу және Қазақстанда басы артық жер жоқ деген пікірді дәлелдеу бағытында жүргізді» (№ 541784-іс, 1 т., 103-111-парақтар).

Швецовтың экспедициясының жұмысына экспедиция жетекшісінің орынбасары ретінде Ә.Бөкейханов та қатысты, сөйтіп, ол «Қазақстан – қазақтар үшін ғана!» деген ұранды заң жүзінде бекітуге ұмтылды, сондай-ақ Ташкенттегі жоғары оқу орынының профессоры Успенский-ге КССР-дің Жер туралы кодексін жасауға тапсырма берді, ол ұсыныс 1927 жылы Өлкетану бюросының жиналысында жауапқа тартылған Бұралқиев Мұстафа мен Омаровтың, тағы да басқалардың қатысуымен қабылданды (№ 541784-іс, 1 т., 10-парақ).

2. МӘДЕНИЕТ МАЙДАНЫ

Өздерінің жолын қуатын ізбасарларды дайындаудың аса маңызды мәселе екендігін ескере келіп, ұйым мүшелері оқушы жастарды өздерінің қарамағына іліктіру үшін белсенді түрде қимылдады және оларды ұлттық рухта тәрбиелеуге ұмтылды.

«...1926 жылы оқу-ағарту институты біздің ықпалымыздан шығып кетті, оның есесіне Ташкенттегі жоғары оқу орындарындағы партияда жоқ жастарды өзіміздің ықпалымызға қаратып алдық. Біз мұны жоғары оқу орындарында оқып жүрген Байтасов пен Ысқақов арқылы жасадық. Бұл 1924-1926 жылдары жүргізілді (Досмұхамедовтің 22.IX.30 жылы берген жауабынан № 2370-іс, 1 т., 220-бет).

Жастардың арасындағы өздерінің ықпалын күшейту үшін және ұлтшыл рухтағы жастарды дайындау арқылы өздерінің идеяларын бұқара қауымның арасында кеңінен тарату үшін контрреволюциялық ұйым баспасөздегі, мәдени-ағарту мекемелеріндегі және ғылыми-зерттеу мекемелеріндегі, жоғары оқу орындарындағы, ең бастысы, әдебиет саласындағы контрреволюциялық әрекеттерін өршіте түсті.

Астыртын ұйымның бұрынғы мүшелерінің көмегімен басылып шыққан кітаптар – бұқара халықты ұлттық рухта тәрбиелеуге, хан мен батырлардың дәуірін аңсау сарынына, кеңес өкіметіне наразылық тудыру рухына бағытталды.

Жекелеген әдеби еңбектерді дайындау белгілі бір тәртіп бойынша жүргізіліп, ұйым мүшелеріне өзара бөлініп берілді. «Алқа» атты астыртын әдеби үйірменің өмір сүруі әдеби еңбектерді белгілі бір тәртіп бойынша бөлісіп дайындауға ұйытқы болды, оның бағыт-бағдарын («Табалдырықтың») анықтауға Жұмабаев Мағжан және айыпталушылар Ысқақов Даниял, Досмұхамедов Халел, Әуезов Мұхтар мен Кеменгеров Қошмұхамед қатысты.

«Осы кезде әдебиет майданындағы жұмыстарымыз жандана түсті... Әуелі Аймауытов, содан кейін Кемеңгеров келіп қосылып, біздің ісімізді жүргізіп отырды. Өзіміздің ықпалымызды баспасөз арқылы кеңінен тарату үшін біз барлық күшіміз бен жағдайды пайдаланып қалуға тырыстық... «Алка» үйірмесінің пайда болуы да соның нәтижесі. Бұл істі тікелей жүзеге асырған Ысқақов, Кемеңгеров және Байтұрсынбаев маған жұмыс бабы бойынша кеңес алу үшін келін тұрды, мен оларға өзімнің нұсқауларымды бердім» (Досмұхамедов Х., № 2370-іс, 1 т., 221-парақ).

«Алашордашылар» көркем әдебиетке ерекше көңіл бөлді. Олардың көзқарасын бұқара халыққа кеңінен таратуда пьесалар, өлеңдер, ескі әдебиеттің нұсқалары, әңгімелер мен фельетондар, тағы да басқа жанрлар таптырмайтын онтайлы құрал болды... Бұған қоса Байтұрсынбаев: қазақ жазушылары өзінің туындыларында тек қана қазақ ұлтының мұқым мүддесін қорғауы тиіс деп үндеу тастады... Әуезов Мұхтар мен Ысқақов Даниал да 1923 жылы осыған үндеді, әдебиет мәселелерін ұлтшылдық бағытта талдады, өздерінің мақалаларында Аймауытов пен Кемеңгеров те солай істеді» (Байділдин, № 5441 784-іс, 4 т., 134-парақ).

«Бұдан кейінгі жылдарда кеңес өкіметіне қарсы ашық пікір білдіре алмадық, оны жүзеге асыра қоятындай күш болмады, сондықтан да барлық күшті кеңес мекемелеріндегі қызметке ие болып, сол арқылы кеңес өкіметінің науқандары мен шараларына бөгет жасауға тырыстық» (Тынышбаев, № 2370-іс, 1 т., 131-парақ).

«...мәдениет майданындағы жұмыстарды толықтай, ұйымды қаражатпен қамтамасыз ету үшін шаруашылық саласын жарым-жартылай қолға алуға шешім қабылдадық. Біздің тобымыздың тізімін Рысқұловқа беріп, жұмысқа жауапты қызметке қоюды ұсындық. Ұйымның өкілі ретінде Рысқұловқа бұл тізімді мен және Әділев апарды. Берілген тізім оны толық қанағаттандырды... Мені ұйымның атынан Оқу-ағарту коллегиясының мүшесі етіп бекітті...» (Қашқынбаев, № 2370-іс, 1 т., 378-парақ).

«...біздің ойлаған мақсаттарымыз кеңес өкіметінің мемлекеттік басқару аппараты арқылы жүргізіліп, іске асты. Басқа салаларға қарағанда мәдениет майданында біз көп іс тындырдық.

- а). Оқу-ағарту комиссариатының ғылыми комиссиясында Байтұрсынбаев, Досмұхамедов және Ысқақов қызмет істеді.
- б). 22-жылға дейін Оқу-ағарту комиссариатын Байтұрсынбаев басқарды, одан кейін Сүлеев Оқу-ағарту комиссариатының орынбасары болды, одан кейін Сәдуақасов келді, ОАК-ға Дулатов та жақын жүрді, бір кезде Ташкенттегі институттың директорлығының міндетін Әділев те атқарды.

- в). Қазақ мәдениеті мен ағарту ісінің жанашырларының қоғамы құрылды. Басқарма мүшелерінің құрамында: Х. Досмұхамедов төраға, Есполов орынбасар, Әуезов, Тынышбаев және Ж. Досмұхамедов пен Қашқынбаев болды.
- г). Қазақтың мемлекеттік баспаларында – Досмұхамедов пен Ысқақов Даниал (Ташкентте), Дулатов (Қызылордада), Бөкейханов пен Әуезов (Мәскеуде) қызмет істеді.
- д). Оқулықтарды – Байтұрсынов, Дулатов, Омаров Елдес, Досмұхамедов Х. және («Алашорданың» кезіндегі идеологиялық бағыт-бағдар бойынша) жазды.
- е). Аударма әдебиеттерімен – Бөкейханов, Дулатов, Жұмабаев, Байтасов (аудармалардың мағынасын бұрмалап) керексіз, кеңес мектептері мен бұқара халыққа аса қажетті емес кітаптарды аударумен шұғылданды».
- ж). Қазақ тілінде мыналар: Х. Досмұхамедов (қазақтардың тәуелсіз кезіндегі өмірін жырлаған, батырлар мен қазақ даласының құдіретін баяндайтын ежелгі әндер мен халық аңыздары), Әуезов (өткен кездің табиғаты мен ауыл өмірін эпикалық сарында әспеттей суреттеді, оларды үлгі етіп көрсетті), Жұмабаев (сол сарындағы әндер мен өлеңдер), Тынышбаев (орыс тілінде – кең байтақ кең далаға қоныстанған бұрынғы тәуелсіз өмірдің, өзге халықтарға тәуелсіз күн кешкен тарихын) кітап етіп бастырып шығарды.
- з). Ескі араб әліпбиін жақтап қорғағандар: Байтұрсынов, Е. Омаров, Байсейітов Әзіз.
- и). Тілдің тазалығы үшін күрескендер (бұрынғы атаулар мен ұғымдарды): Байтұрсынов, Жұмабаев, Х. Досмұхамедов.
- к). Маркстік қондырғысыз, бұрынғы «Алашорданың» идеологиясының негізінде мектепке: Байтұрсынов, Аймауытов, Жұмабаев, Байтасов, Жәленов, Омаров Е., Омаров А.С., Байсейітов Әзіз, Әділев, Әуезов, Х. Досмұхамедов, М. Тынышбаев оқулық жазды.
- л). Баспасөзде пікір білдіргендер: («Ақ жол» және басқа да «Алашорданың» идеологиялық ықпалында болған басылымдар арқылы): Байтұрсынов, Дулатов, Жұмабаев, Әуезов, Есполов, Аймауытов, Омаров Уәлихан, Досмұхамедов Х., Қашқынбаев, Қожамқұлов, т. б.
- м). Көпшіліктің алдында лекция оқып, баяндама жасағандар (қазақтың мәдениеті мен тарихын, өмірін «Алашорданың» идеологиясы» тұрғысынан түсіндіргендер): Досмұхамедов, Есполов, Қашқынбаев, Жұмабаев, Әуезов, Тынышбаев – бұлар Ташкенттегілер, Орынбордағыларды білмеймін, Қожанов та баяндама жасаған, Асфендияров пен И. Тоқтыбаев және басқалар да араласты.

н). Университетте (Алматыдағы) сабақ бергендер: Байтұрсынов, Ермеков, Досмұхамедов Х, (университеттің ашылу кезінде Байтұрсынов «Алашорданың» идеологиясы тұрғысынан сөйледі).

Осы кезде шыққан кітаптардың көпшілігі «Алашорданың» идеологиясы тұрғысынан жазылды, оқу орындарының түлектері сол идеямен қаруланып шықты (Тынышбаевтің 3. X. 30 ж. жауабынан. № 2370-іс, 1 т., 277-278-парақтар).

Соңғы уақытта, Тынышбаев және басқа да астыртын ұйымның мүшелері түрмеге қамалғаннан кейін, ұйым мүшелері Оқу-ағарту комиссариаты мен жоғары оқу орындарына, оның ішінде қазақ мемлекеттік университетінің маңына топтаса бастағаны байқалады.

Қазақ жастары оқып жатқан Қазақ мемлекеттік университетіне, біз өзіміздің идеологиямызды кеңінен таратуға мүмкіндік беретін оқу орыны ретінде қарадық. Қазақ мемлекеттік университетін бітіріп шыққан соң мектептерде сабақ беретін, қалың бұқарамен тығыз байланыста болатын жастарды оқытады, сондықтан да, біз үшін жастарды «Алашорданың» рухында тәрбиелеудің маңызы ерекше болды.

ҚазМУ-дің ректоры Асфандияров пен оның орынбасары Жандосов бізбен жақсы араласып тұрды және бізге сенді, сондықтан олар біздің пиғылымызды аңғарған жоқ. Мысал үшін, біздің оқу орындарындағы жүргізген әрекетіміз туралы маған Досмұхамедов хабарлаған бір жайды айта кетейін: Досмұхамедов ҚазМУ-де рефлекстанудан дәріс берді және шәкірттерге маркстік емес тұрғыда түсінік берді. Мұны байқап қалған студенттер, одан сабақты маркстік тұрғыдан түсіндіруді талап етіпті. Сонда ол: мен маркшшыл емеспін, сондықтан маркстік тұрғыдан түсіндіріп бере алмаймын, рефлекстануды маркстік негізде оқытатын адамды өздерің тауып алыңдар, – депті (Тынышбаевтің 4/X – 30 ж. жауабынан № 2370-іс, 1 т., 312-парақ).

Тағы да ол: «Оқу-ағарту комиссариатының нұсқауы бойынша біз оқу орындарында қызмет етуге және кейбір кітаптарымызды шығаруға мүмкіндік алдық. Досмұхамедов пен Ермеков – ҚазМУ-де, Сүлеев – Семейдің Аймақтық оқу-ағарту бөлімінде қызмет етті» (Сонда, 31 парақ), – деп көрсетті.

Досмұхамедов Х.: «...байдың балаларын ҚазМУ-ден шығарып тастаған кезде мен оны (Асфендияровты – тергеушілердің ескертуі – Т.Ж.) бұлар: байдың балалары емес деп сендіруге тырыстым (Досмұхамедовтің 21 IX – 1930 ж. жауабынан. № 2370-іс, 1 т., 209-парақ)».

3. 1928 ЖЫЛҒЫ БАЙЛАРДЫҢ МАЛ-МҮЛКІН ТӘРГІЛЕУ НАУҚАНЫНА ҚАРСЫ ЖҮРГІЗІЛГЕН ӘРЕКЕТТЕР

Жер мәселесі жөніндегі өздерінің негізгі міндеттерін шешуге ұмтылған астыртын ұйымның мүшелері Қазақстанда асырылып жатқан өзге де кеңестік науқандар мен түрлі шаралардың мән-мазмұнын бұрмалап көрсетуге тырысты.

1928 жылы байлардың мал-мүлкін тәркілеу науқанына дайындық жүргізу барысында олар байлардың тәркіленуге тиісті мал мен мүлкінің мөлшерін (нормасын) неғұрлым көтеріп көрсетуге (мысалы: тәркіленуге жататын мал санының кесімді мөлшерін белгілі бір дәрежеден төмендетпеу керек. 50-60 қойы бар қазақты байлардың қатарына қоспау керек деген ұсынысты айтып отыр – Т.Ж.) тырысты, сөйтіп, белгіленген мөлшерден көп мал мен мүлкі бар байлардың шаруашылығын жоюға қарсы шықты.

Ұйымның жекелеген мүшелері өзара хат арқылы пікір алысып, бұл мәселе жөнінде қоғамдық пікір қалыптастырды және ұйым мүшелерімен байланысы бар, осы науқанның дайындық жұмысына тікелей қатысып отырған ұлтшыл кеңес қызметкерлерін өз мүдделеріне пайдаланды, ал үкіметтің жоспарлау мекемелеріндегі ұйым мүшелері бұған тікелей ықпал етті.

Ташкент қаласында тұрған айыпкер Ә.Ермеков 1928 жылы ақпан айында осы ұйымның мүшесі, Ленинград қаласындағы М. Әуезовке: «Жерді тағы да бөліске салу, жерге орналастырудағы теңгермелі мөлшерді сақтау – өз жеріңнен өзің қарақшылықпен қуылған (экспроприация) бұрынғы тәжірибені еске салып, бақытсыз халықтың тағдыры үшін жүрегінді қансыратады. Мұндай тәжірибеге даламыз енді көне алмайды», – деп жазды (№ 541784-іс, 5 т., 192-парақ).

Ал М.Тынышбаев: «1928 жылы Қазақстанның үкімет орындары байлардың мал-мүлкін тәркілеу науқанына дайындық жүргізіп жатқан кезде, мал-мүлкі тәркіленіп өздері жер аударылуға кесілетін байлардың санын азайту үшін біз тәркіленуге жататын шаруашылықтың мал санының мөлшерін неғұрлым жоғары белгілеу туралы қоғамдық пікір қалыптастырдық... Мұның барлығы Мемлекеттік жоспарлау мекемесі мен Жер жөніндегі комиссариатқа тікелей байланысты еді. Ол кезде Мемлекеттік жоспарлау мекемесінде біздің ұйымның мүшесі Ғаббасов Халел қызмет істейтін, ол біздің мақсатымызды жүзеге асыруға тырысты, ал біздің ұйымның ықпалында болған, біздің ұйымымызбен кездесіп, келіссөз жүргізген Сұлтанбеков Жер жөніндегі комиссариатта жұмыс істейтін», – деп көрсетті (Тынышбаевтің 1930 ж. X. 4 күнгі жауабынан. № 2370-іс, 1 т., 313-парақ).

Сонымен қатар, аса ірі байлардың шаруашылығын жою туралы қаулыдағы тәркіленуге тиісті байлардың тізімін алдын-ала біліп алған ұйым мүшелері аудандарды аралап, алдағы жүргізілетін науқанға кесірін тигізді, жалған мал шаруашылығының мойынсеріктерін құрды, ірі шаруашылықтарды ыдыратты, сондай-ақ бұл іске байлардың туыстық, рулық жақындығы бар ауылнайлар мен аудандық әкімшіліктің қызметкерлерін тартты (№ 2370-іс, 1 т., 313-парақ).

Куәгер Байсеңгіров: «Міржақып Дулатов Мерке ауданында болған кезде өзінің маңына жиналған осы ауданның байларына ол тәркілеу науқанына қатысты мәселелер жөнінде науқанның мақсатына қарсы бағытталған бірнеше нұсқаулар берді» – деп көрсетті (Байсеңгіровтің 1928 ж. ІХ. 25 күнгі жауабынан. № 2370-іс, 2 т., 888-890-парақ).

«Біз, ұйым мүшелері, байлардың жер аударылуына және олардың мал-мүлкінің тәркіленуіне қарсы шара қолданып, оларға алдын-ала ескертіп отырдық, сөйтіп науқанның жүргізілуіне бөгет жасадық. Соның ішінде, менің өзім біреулер арқылы Тұрысбековтерге, Тәнірбергендерге және Есенқұлға және басқаларға, сонымен қатар Лепсі уезіндегі өзім шыққан «найман» руының байларына хабар бердім (Тынышбаевтің жауабынан, № 2370-іс, 1 т., 125-парақ және Х. Досмұхамедовтің жауабынан, 207-парақ)».

4. ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫ КОЛЛЕКТИВТЕНДІРУ НАУҚАНЫНДАҒЫ БҰРМАЛАУШЫЛЫҚ ӘРЕКЕТТЕР

Сондай-ақ, астыртын ұйымның мүшелерінің жат пиғылдары шаруашылықтарды коллективтендіру науқаны тұсындағы бұрмалаушылықтарынан, оны болдырмауға тырысып баққан әрекеттерінен байқалды. Коллективтендірудің жүзеге аспай қоймайтынына, бұл шараларға тұрғындардың ерекше белсенділік танытып отырғанына көздері жеткен соң, олар жарым-жартылай рулық негізде құрылған колхоздарды ұйымдастыруға күш салды.

Айыпкер Тынышбаевтің көрсетуі: «Біз, ұйым мүшелері – мен, Ермеков және Досмұхамедов үшеуміз колхоз құрылысы туралы өзара пікір алыстық, бірақ та колхоздарды ұйымдастыру науқанына тосқауыл қоя алмайтын болғандықтан да: қазақ ауылдарындағы колхоздарды шағындап қана рулық жүйемен құру керек – деген тұжырымға келдік. Мұның басты себебі: қазақ қоғамындағы рулық құрылым әлі де күшті сақталып қалған, сондықтан да бар мүлікті жеке меншік иелерінің қолында сақтай отырып, шағын-шағын жарым-жартылай ортақтастырылған шаруашылықтарды ұйымдастыру қазақ үшін қолайлы

деп есептедік. Бұл біздің ұйымның мүшелерінің ортақ пікірі еді және арамызда ешқандай көзқарас алшақтығы болған жоқ, оның үстіне біз бұл туралы Бөкейхановтың және басқалардың дәл осындай пікірде екендігін білетінбіз. Біз: кедейлердің басы бірікпейді, олар өзіне рулас байлардың ықпалынан шыққысы келмейді, өйткені рулық туысқандық сезімі қазақ арасында әлі де күшті, – деп есептедік. Біз бұл жөнінде партияда жоқ көптеген қызметкерлермен, коммунистермен әңгімелестік, олар да істі дәл солай жүргізсе, көптеген қиындықтарды жеңуге болатынына сендік. Сөйтіп, біз бұл әрекеттеріміз арқылы кедейлердің бірігуіне (таптық) бөгет жасап, рулық құрылымды сақтап қалуға тырыстық.

Бұл идеямызды іске асыру үшін біздің көзқарасымызды қолдайтын Бұралкиев, Күдерин сияқты тағы да басқаларды пайдаландық, сондай-ақ бізден ақыл сұрап келген қазақтардың барлығына да дәл осындай колхоз құрындар деп кеңес бердік, бұл идеяны сол колхоз құрылысын ұйымдастырып және басқарып жүрген қазақ қызметкерлерінің бәрінің миына сіңіруге тырыстық.

1928 жылы Іле өзенінің арғы бетінде зерттеу-барлау (темір жол салу үшін – Т. Ж.) жұмыстарын жүргізген кезімде қазақтардың бәріне өз көзқарасымды түсіндіріп бердім және колхоздарды мен айтқандай үлгімен құруға шақырдым» (№ 2370-іс, 1 т., 141-парақ. Тынышбаевтің 1930 ж. ІХ. 6-күнгі жауабынан)».

**(№96) ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ ПО ДЕЛУ
№ 2370 НА ГРУППУ КАЗАХСКИХ НАЦИОНАЛИСТОВ,
СОСТОЯВШИХ В ПРОШЛОМ В СОСТАВЕ «АЛАШ-ОРДЫ»
И В НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ КОНТРРЕВОЛЮЦИОННОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ И СВЯЗАННЫХ С НЕЮ НАЦИОНАЛИСТОВ.
21/ХІІ-1931 ГОД**

Утверждаю
ПП ОГПУ в КАССР – (Миронов)

Обвинительное заключение по делу № 2370 на группу казахских националистов, состоявших в прошлом в составе «Алаш-орды» и в националистической контрреволюционной организации и связанных с нею националистов

<1. 2.3.4.5.6.7.8.9.10....>

11. Кеменгеров Кошке – 37 лет

12. Ауэзов Мухтар – 34 лет, казах, беспартийный, состоявший в ВКП(б) до 1922 года, вступивший в нее по заданию подпольной контрреволюционной организации, имеющий высшее образование, педагог-журналист, женат и имеет 3 членов семьи.

ОБВИНЯЕТСЯ:

1) В том, что он вступил в подпольную контрреволюционную организацию и состоит ее членом, вступил по ее заданию членом в ВКП(б) и на платформе выработанных Букейхановым, Омаровым, Ашимовым, Садвакасовым и Досовым к XXII-партсъезду тезисов по национальному вопросу, под видом борьбы с колонизаторством, проводил в работе националистическую линию с целью оформления которой провел во время II-съезда Советов Казахстана в Оренбурге собрание делегатов, исключительно казахов; принимал деятельное участие в выработке платформы нелегальных националистических литературных кружков «Алка».

2) В том, что он, состоя членом организации, содействовал наполнению советских государственных органов членами организации и на находившимися под их влиянием лицами, с целью использования советского аппарата для исправления линии их работы в сторону удовлетворения программных требований контрреволюционной организации:

(Дело № 2370 лл. 140, 311, 28, 29, 146, 159, 206 и 378; Дело № 541784, т.4, л. 28, 106 и 134; Т.1-а, л. 112 и 366 и Т.1-б, лл. 29, 93-94, 189, 251, 255, 350, 352, 400, 401, 404).

Что предусмотрено ст. 58-7-10-11 УК.

13. Омаров Ашим – 34 лет, Т.3 стр. 154-155

<14...19>

20. Мурзин Мухтар – Т. 3, стр. 163 –

на основании приказа ОГПУ от 1924 года за № 172 дело подлежит направлению в Особое совещание при Коллегии ОГПУ на внесудебное рассмотрение.

Справка: Все арестованные по делу содержатся под стражей в г. Алма-Ате и причислены содержанием за Коллегией ОГПУ.

Нач. ОО ПП ОГПУ в КССР – Хворостян

Оперуполномоченный – В.Попов

Согласен : прокурор при ПП ОГПУ: Подпись – Исман...

21/XII – 1931 год.
III том, стр. 120-163

**(№97) ПОСТАНОВЛЕНИЕ ПО ДЕЛУ №121027
ОТ 27 ФЕВРАЛЯ 1932 ГОДА**

Я, помощник начальника 4 отделения ОО ОГПУ Балминский, рассмотрел следственное дело по обвинению Ермакова Алимхана и др.: всего 20 человек, - преступления, предъявленные по статье 58-7, 58-11, 59-3.

1. Все следственные материалы, касающиеся контрреволюционной деятельности обвиняемых, относятся к 1918-22 годам.

2. Следственные материалы, касающиеся последних лет, характеризуют лишь националистические взгляды обвиняемых.

3. Организационная и руководящая роль обвиняемых в банде Исима совершенно не доказана.

На основании изложенного полагаю дело вернуть в ОГПУ Казахстана для доследования и проведения соответствующих мероприятий по делу.

Начальник 4-го отделения ОГПУ Балминский

Утверждаю: Замначальника ОГПУ Кряхов.

III том, 201 стр.

**(№98) КПП ОГПУ КАЗАХСТАНА. ТОВАРИЩУ КАРУЦКОМУ,
ГАЛМА-АТА**

По поводу возвращенного дела о контрреволюционной деятельности Ермакова и др. Тщательный просмотр материалов дела показывает:

1. Все следственные материалы, касающиеся контрреволюционной деятельности обвиняемых, относятся к 1918-21 годам.

2. Следственные материалы, касающиеся последних лет, в лучшем случае характеризуют националистические взгляды обвиняемых, которые высказывались последними в тесном кругу.

3. Организационная и руководящая роль обвиняемых в пантюркизме совершенно не доказана.

В связи с этим считаем необходимым обвиняемых по делу освободить на месте, и уголовное преследование против них прекратить.

Освобождение необходимо использовать для создания агентуры. Всех освобожденных взять под серьезное агентурное наблюдение, концентрируя внимание на их связях с националистическим контрреволюционным активом, проходящим по действующим разработкам.

Зам.нач.ОО ОГПУ Дьяконов,
Пом.нач. 4-го отделения ОО Повелицкий.
Объединенное Государственное политическое управление при Сов-
нарком.

III том, 204-205 стр.

**(№99) В ПП ОГПУ ПО КАЗАХСТАНУ, НАЧАЛЬНИКУ СО
Г. АЛМА-АТЫ. ОТ 2 МАРТА 1932 ГОДА**

Направляется дело №12107 по обвинению Ермекова Алимхана, Досмухамедова Жиганшы, Досмухамедова Халела, Кудерина Жумахана, Кожамкулова Насыра, Акбаева Абдильхамита, Акбаева Жакупа, Ауэзова Мухтара, Кадырбаева Сейтказы, Сулейова Биляла, Тынышбаева Мухамеджана, Мурзина Мухтара, Буралкиева Мустафы, Кеменгерова Кошмухамеда, Исхакова Тания, Мунайпасова Абдрахмана, Тлеулина Жумагали, Умбетбаева Алдабергена, Омарова Уалихана на исследование. Согласно постановлению коллегии ОГПУ от 3-го марта 1932года.

Приложение.

Дело в 5-ти томах и отношении ОГПУ 3141850 от 2 марта 1932 года.

пом. Нач УСО ОГПУ Зувкин, пом.нач. 2-го отделения Мишускин.

III том, 207 стр.

**(№100) ИЗ ПИСЬМА УЧЕТНО-СТАТИСТИЧЕСКОГО ОТДЕЛА
ОГПУ ПРИ СОВНАРКОМЕ РСФСР В ОГПУ ПО КАЗАХСТАНУ
22 МАРТА 1932 Г.**

СССР
ОГПУ при Совнарком
отдел учетно-статистический
Казахстану – нач.
22 марта 1932 г.

Секретно
В ПП ОГПУ по
УСО г. Алма-Ата.

Направляется дело №121027 по обвинению Ермекова Алимхана, Досмухамедова Джаханши, Досмухамедова Халила (Халела), Кудерина Жумахана, Ходжамкулова Нашира, Акбаева Абдулхамиды, Акбаева Жакупа, Ауэзова Мухтара, Кадырбаева Сейдазима, Сулеева Биляла, Тынышпаева Мухамеджана, Мурзина Мухтара, Буралкиева Мустафы, Кеменгерова Кошмухамеда, Исхакова Данияла, Мунайтбасова Абдурахмана, Тлеулина Джумагали, Умбетова Алдабергена, Омарова Валихана для исследования согласно постановления коллегии ОГПУ от 2/III – 32г.

Примечание: дело в 5 томах и отношении ОГПУ №141850 от 2/III – 32 г.

Пом. нач. УСО РГПУ – Зубкин
2-го отделения – Мишустин.

III том, 205 стр.

(№101) ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 111-К ЗАСЕДАНИЯ УК ПП ОГПУ ОТ 20 АПРЕЛЯ 1932 ГОДА

В Казахстане 20 апреля 1932 года слушали:

1. Дело №2370 по обвинению Тынышбаева Мухамеджана, Досмухамедова Халела, Досмухамедова Жиганши по 58-10, 58-7, 58-11, 59-03 статьи УК,

Умбетбаева Алдабергена, Мурзина Мухтара по 59-07-11 статей УК, Мунайтпасова Абдрахмана по 58-4, 58-7, 58-11 статей УК, Кеменгерова Кошмухамеда, Буралкиева Мустафу по 58-10, 11, Кудерина Жумахана, Кожамкулова Алима по 58-11, Акбаева Абдилхамита 58-11, 53-3, Акбаева Жакупа по 58-10, 59-3, Кадырбаева Сейтказыма по 58-7, 11, 59-3, Омарова Ашима по 58-7, 10, 11, Тлеулина Жумагали по 58-2, Ермекова Алихана, Ауэзова Мухтара по 58-7, 10, 11 статей УК, Омарова Уалихана, Сулейова Биляла по 58-11, Искакова Данияра по 58-10, 11,

Постановили: Тынышбаева Мухамеджана, Досмухамедова Халела, Досмухамедова Жиганшу, Умбетбаева Алдабергена, Мурзина Мухтара, Мунайтпасова Абдрахмана, Кеменгерова Кошмухамеда, Буралкиева Мустафу, Кудерина Жумахана, Кожамкулова Алима, Акбаева Абдилхамита, Акбаева Жакыпа, Кадырова Сейтказыма, Омарова Ашима, Тлеулина Жумагали приговорить к заключению в концлагерь сроком на 5 лет с заменой ПЧО на более большой срок.

Считать срок Тынышбаева с 3 августа 1930 года, Досмагамбетова Халела, Мурзина Мухтара, Акбаева А., Акбаева Ж., Кадырова С., Омарова А. с 14 сентября 1930 года, Досмагамбетова Жаганши с 31 октября 1931 года, Умбетбаева А. с 3 июля 1931 года, Мунайтпасова А. с 23 апреля 1931 года, Кеменгерова К, Буралбаева М., Кудерина Ж., Кожамкулова А. с 7 октября 1930 года, Тлеудина Ж. со 2 августа 1930 года, Ермекова Алимхана с 17 ... и Ауэзова Мухтара приговорить к заключению сроком на 3 года с 8 октября 1930 года. Приговор в отношении Ермекова и Ауэзова считать условным.

Омарова Уалихана, Сулейменова Биляла, Искакова Данияра из-под стражи освободить с зачетом предварительного заключения.

III том, 207- 210 стр.

ЕКІНШІ БӨЛІМ

АНЫҚТАМАЛАР, ІЛЕСПЕ ХАТТАР⁶⁴

(№102) НАЧАЛЬНИКУ БУТЫРСКОЙ ТЮРЬМЫ 17.07.-29 г.

При чем препровождаются 8 следующих арестованных:

1. Ташекенов Хабин Кентаевич
2. Байтасов Ах-т Б-ич
3. Дулатов М-б Дул-ич
4. Айм-в Жус-к Айм-ч
5. Испулов Мурзаказы Испулович
6. Беремжанов Г-к Наргамбетович
7. Болгамбаев Хайр-н Адбирахманович
8. Габбасов Халиль Ахмедович

Отправить и содержать изолированно друг от друга. /Справка – ВО/

7 том, 373 стр.

(№103) ТОВ. КОРПУСНОМУ

У меня в номере № 72, у тов Абдулат осталось белье (рубашка и кальсон). Оставил его для сушки после стирки. Прошу вас передать его мне. Больной в палате №4.

3/VIII-29 г.

Габбасов

7 том, 363 стр.

⁶⁴ Бұл бөлімде негізінен түрме ішіндегі тергеушілер мен тұтқындардың, тергеу мекемелерінің ілеспе хаттары жинақталып берілді. Ондағы хабарланған жайлардың тікелей мазмұны анық және ілеспелерге қатысты деректер ауқымды ақпараттық-мағлұматтық кеңістікті қамтитын болғандықтан да, әр қайсысына жеке-жеке арнайы ғылыми түсініктеме берілмеді. Ілеспелердегі оқиғалардың жай-жапсарынан толық мағлұмат алғыңыз келсе, осы автордың «Ұраным - Алаш!..» (А.Ел-шежіре, 2009, 1 кітап, 2011, 2-3 кітап) атты түрме әфсаналарына көз қиығын салуды ұсынамыз. Мұнда тек сол ілеспеге тиісті нақты оқиғаларға ғана сілтеме арқылы түсінік берілді – Т.Ж.

**(№104) КОМЕНДАНТУ БУТЫРСКОЙ ТЮРЬМЫ ОТ
ЗАКЛЮЧЕННОГО ГАББАСОВА**

ЗАЯВЛЕНИЕ

28 января с/г мне было предъявлено переводных бланка по 20 руб. Для подписи на получение их из почты. По одному из них я деньги получил, по другому я до сих пор не получил. Убедительно прошу Вас объяснить мне чем именно объясняется не получение мною до сих пор двадцать рублей. По другому переводу.

24/IX – 29 г.

7 том, 365 стр.

**(№105) КОМЕНДАНТУ БУТЫРСКОЙ ТЮРЬМЫ
ЗАКЛЮЧЕННОГО КАМЕРЫ №63 АЙМАУЫТОВА. 24.09.-29Г.**

ЗАЯВЛЕНИЕ⁶⁵

Согласно полученной мною от жены телеграммы прошу дать ответ следующего содержания:

г.Чимкент. Пушкинская,5 Аймауытовой. Все получено. Здоров. Бу- тырской нахожусь. Аймауытов.

По сему прилагаю квитанцию оплаченного ответа. Квитанцию о по- даче телеграммы прошу вручить мне.

Аймауытов. 24.09.-29г.

7 том, 372 стр.

(№106) КОМЕНДАНТУ ОГПУ СЛУЖЕБНАЯ ЗАПИСКА. 21.11-29Г.

Просим при переводе Дулатова Мир Якуба из тюрьмы дома 14 в Бутырскую тюрьму поместить в камеру вместе с Байтурсыновым, Аймауытовым, Болганбаевым, Испуловым, Беремжановым, Жумабае- вым, Юсуповым, Байтасовым, Омаровым и Джаленовым.

Перевод Дулатова в Бутырку произвести сегодня же.

Нач. восточного отдела ОГПУ – Дьяков.

21.11-29 г.

7 том, 375 стр.

⁶⁵ Осы бетте Ж.Аймауытовтың суреті бар. Көзін қысыңқырап түскен. Кеудесіне №2870 деп жазылған – Т.Ж.

(№107) ВО ОГПУ УЧРЕЖ ОЦР. ПРОСЬБА 24.11-91

Просим находящихся в Бутырской тюрьме в одной камере вместе с Дулатовым Мир-Якубом следующих лиц: Байтасова Ахмета, Аймаутова Жусупбека, Болгамбаева Хайретдина, Испулова Мурзаказы, Беремжанова Газымбека, Жумабаева Магжана, Юсупова Ахмедсофы, Байгалиева Абдоллы, Омарова Елдеса, Жаленова Карима, после перемещения Дулатова в дом №14, рассадить по разным камерам, изолировать друг от друга, от Габбасова Халиля и от арестованных, прибывших в количестве 33 человека из Казахстана (Адилов и другие) и находящихся сейчас в 54 номере.

Нач. ВО ОГПУ – подпись.
7 том, 379 стр.

**(№108) КОМЕНДАНТУ БУТЫРСКОЙ ТЮРЬМЫ
ЗАКЛЮЧЕННОГО БУТЫРСКОЙ ТЮРЬМЫ, КОРИДОР 14,
КАМЕРА 63 ДЖУСУПБЕКА АЙМАУТОВА. 3.12.-29 Г.**

ЗАЯВЛЕНИЕ

Давно не имея известий из дома, прошу вашего разрешения о подаче телеграммы за мой счет следующего содержания: Чимкент, Пушкинская 5, Аймауытовой. Телеграфируйте о здоровье, пришлите полушубок. Адрес прежний. Аймауытов

3.12.-29г.

/не возражаем 8.12.-29г./

7 том, 382 стр.

**(№109) КОМЕНДАНТУ БУТЫРСКОЙ ТЮРЬМЫ
ЗАКЛЮЧЕННОГО 63 НОМЕРА, КОРИДОРА 14, АЙМАУТОВА
28.01.-30 Г.**

ЗАЯВЛЕНИЕ

В ответ на телеграмму моей жены прошу разрешить мне послать телеграмму по бесплатной квитанции следующего содержания:

Чимкент. Пушкинская 5. Аймаутовой.

Здоров. Получил, кроме полушубка, шапку. Аймаутов.

28.01.-30 г.

Возражаем. Помощ.нач. – Павлов.

7 том, 384 стр.

(№110) ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1930 года. Сентябрь 14 дня. Пом. начальника 2-го отделения ВО ОГПУ – Журавлев, принимая во внимание, что следственные материалы по делу № 78754(арх. №541784) Байтурсынова А. и др. Имеют существенное отношение по вновь возникшему в ПП ОГПУ по Казахстану делу Тынышпаева и др. И для более успешного ведения следствия по делу Тынышпаева и других совершенно необходимо тщательное использование материалов дела Байтурсынова и других.

Постановил:

Направить через ОЦР ОГПУ в ПП ОГПУ по Казахстану дело по обвинению Байтурсынова и других за № 78754(арх. 541784), состоящее из томов 1-а, 1-б, 2-а, 2-б, 3, 4, 5 и 6.

Пом. Нач. П. Отд. ВО ОГПУ – Журавлев.
Утверждаю: пом.нач. ВО ОГПУ –Соболев.

7 том. 323 стр.

(№111) ПП ОГПУ ПО КССР Г.АЛМА-АТА. СЫР-ДАРЬИНСКИЙ ОКРУЖНОЙ ОТДЕЛ ОГПУ СООБЩАЕТ

Сыр-Дарьинский Окружной отдел ОГПУ сообщает. Что на основании распоряжения нач. Кызылординского ОО ОГПУ тов. Ольшанского арестованные:

1. Кеншимов Мадыбек
2. Исатаев Сапалай

3. Иманов Джантура нами были направлены 17.05.30 в Ар.Море в распоряжение начальника Кызылординского ОО ОГПУ с двумя конвоирами.

По получении из ПП ОГПУ 20.05.30 г. постановления о расстреле Кеншимова Мадыбека, Окружным отделом была дана шифровальная телеграмма о приведении приговора в исполнение по месту прибытия арестованных.

По неизвестным для Окружного отдела причинам – арестованные с этим же конвоем 23.05.30 г. были возвращены обратно в Чимкент. На обратном пути следования между станцией Сала-Тюбе и разъездом 167, не доезжая станции Тортукай, 24.05 в 11 часов ночи, по словам конвоиров, арестованные на полном ходу поезда выбросились из вагона.

Принятыми мерами конвоя задержаны Иманов и Исатаев. Исатаев от сильных ушибов 25.05.30г. в 14 часов умер, Иманов Жантура достав-

лен в Окружной отдел, над которым приговор приведен в исполнение на основании вашей ш/телеграммы. К розыску Кеншимова Мадыбека меры приняты.

В.П Вр.Нач. с/д ОО ОГПУ – Бурданов
Регистратор РСО – Жемчужин.
7 том, 389 стр.

(№112) АКТ 10 ФЕВРАЛЯ 1931 ГОДА, Г. ЧИМКЕНТ

Мы, нижеподписавшиеся, сотрудники Чимкентского оперсектора ОГПУ: Плишкин, Полевой и Нестеров составили настоящий акт в том, что сего числа в 12 часов ночи был приведен приговор в исполнение над осужденным к ВМН Кеншимовым Мадыбеком, т.е. расстрелян, в чем и составлен настоящий акт в 2-х экземплярах.

Подписи: Плишкин, Полевой, Нестеров.

7 том, 394 стр.

(№113) ПРОКУРОРУ ОГПУ З/К 1.КУС.СЛАГ ОГПУ. 29 АПРЕЛЯ 1931 Г.

Дулатова Мир-Якуба Дулатовича о зачете предварительного заключения

ЗАЯВЛЕНИЕ

З/ч Постановлением коллегии Огпу я направлен в концлагерь на 10 лет по ст. 58 2, 4,10, 11 УК. Срок считается с 16.07.1929 года. По этому делу я был арестован 29.12.28г. и все время находился в порядке следствия в заключении в г.Алма-Ате, в Бутырской тюрьме.

Прошу согласно 29 ст. УК и 343 ст. УПК о зачете мне предварительного заключения, то есть считать срок изоляции с 29.12.28года.

М. Дулатов.
29 апреля 1931г.
7 том, 301стр.

(№114) 17/VII – 29 Ж. № 1675. БУТЫРКА ТҮРМЕСІНІҢ БАСТЫҒЫНА

Төмендегі 8 тұтқын айдауылмен жіберіліп отыр. 1. Ташекенов Қаби Кентаевич, 2. Байтұрсынов Ахмет Байтұрсынович, 3. Дулатов Міржақып Дулатович, 4. Аймауытов Жүсіпбек Аймауытович, 5. Исполлов Мырзағазы Исполович, 6. Бірімжанов Ғазымбек Қорғанбекович, 7. Болғанбаев Хайретдин Әбдірахманович, 8. Ғаббасов Халел Ахметжанович.

Бұлар айдауылмен апарылсын және бір-бірінен оңаша ұсталсын.
ОГПУ-дің әскери бөлімі.

(№115) ОГПУ-ДІҢ ӘСКЕРИ БӨЛІМІ

Бутырка түрмесінде Міржақып Дулатовпен бір камерада жатқан төмендегі тұтқындарды: Байтұрсынов Ахметті, Аймауытов Жүсіпбекті, Исполов Мырзағазыны, Болғанбаев Хайретдинді, Бірімжанов Ғазымбекті, Жұмабаев Мағжанды, Юсупов Ахметсафаны, Байтасов Абдулланы, Омаров Елдесті, Жәлелов Кәрімді – Міржақып Дулатов № 14 үйге ауыстырылғаннан кейін, оларды Ғаббасов Халелге және № 54 камерада жатқан Қазақстаннан келген 33 адамға (Әділов және басқалар) жолықпайтындай етіп әр камераға бөліп-бөліп орыналастыруды өтінемін.

ОГПУдің әскери бөлімі – (қолы).

(№116) ЗАКЛЮЧЕННЫЙ ИСПУЛОВ М.И., КОМ. №70 ПОДАЛ ЗАПИСКУ

Заклученный Испулов М.И., ком. №70 подал записку заключенному Булату М.Я. (Дулатов), 62 комн. через окно во время прогулки с 62 комн. Прогул 2-й корпус. Исеева. 29/VIII-29 г⁶⁶.

(№117) ТҮТҚЫНДАР ЖАЗҒАН ТІЛШЕ. 29/VIII-29⁶⁷

Жауап басталды. Бірте-бірте бәрімізге де келеді ғой, сондықтан, мүмкін болғанынша соларды бір ізге салған жөн. Бұрынғы айтылғандар, әлбетте, өзгертілмейді, қалады ғой. Менің айтқаным – жаңа мәселелер қозғалуы тұсында. (Осы араға «Ө» белгісі қойылған – Т.Ж.) Мұндай болатыны мына жауапқа барғандарды сұрағандарынан көрініп тұр ғой. «Көпірде түйенің үлкені таяқ жейдінің» кебі келсе, әлбетте, салмақ төртеуімізге түседі. Бұл анық. Ғазыға: айтқаныңнан қайт, тәубә қыл, Қужақты тәуір көресің бе, оның жүргізіп жатқан саясаты дұрыс па, жікке «бөлген», айтқаны ұлтшылдық... (дедім). ...Міне осындай, бұлардан

⁶⁶ Демек, Мырзағазы Есполов түрме ішіндегі серуен кезінде М.Дулатовтың терезесінен тілшені ішке лақтырмақ болған сәтінде қарауыл Исеева байқап қалып, қолға түсірген. Тілшенің сөзі қысқа. Емеуіріні көп. Түсінікті деген жерлеріне көп нүкте қойылған. «Ө» деген белгі сөз арасындағы қосымшаны білдірсе керек –Т.Ж.

⁶⁷ Тілшені жазуға екі, не үш адам қатысқан. Жоғарыдағы айдауылдың көрсетіндісіне орай, олардың екеуі – Міржақып Дулатов пен Мырзағазы Есполов деп толық сеніммен айтуға болады. Ал үшінші адам кім? Ахметсафа Юсупов па, Халел Ғаббасов па, әлде Ғазымбек Бірімжанов па? Сондай-ақ, мұндағы адамдардың аттарының барлығы да лақап есімімен аталған. Ал олардың кім екенін нақты ажырату мүмкін болмады. Қолжазбаны толық оқыған адам іштей жорамалдап біле алады деп ойлаймыз. Тілшенің М.Дулатовқа арналғаны, М.Есполовтың қолынан алынғаны анық. Сонда бұл сөзді кім бастауы мүмкін? Мұндағы «Қужақ» деп отырғандары – Голошескин. Ал «Ғазы» деп Мырзағазы Есполовты айтып отыр ма, жоқ, Ғазымбек Бірімжановты айтып отыр ма, оны тек қисынмен қиыстырып барып түсінуге болады. Ғазымбектің көрсетінділерінде әшкере мазмұн байқалмаған. Демек, «салмақ түсетін төртеудің» қатарына жатпайды. Ол төртеу, біздің ойымызша, «Алашорда» үкіметінің әскери кеңесінің мүшелері – А.Байтұрсынов, Х.Ғаббасов, М.Дулатов, М.Есполов. Сонымен, 86-беттен басталатын түрме тілшелерінің мәгіні мынадай: –Т.Ж.

басқа да осы секілді мәселелерді көтерулері мүмкін деп ойлаймын. Міне, осыларға қай тұрғыдан жауап береміз. Соған ақылдасуымыз тиіс.

<Бірінші адам>: «Мен бұлай ойлаймын»⁶⁸: біз Кеңес жағындамыз. Қазақ үшін пайдалы (іс) жасауымыз керек (Осы араға тағы да «Ө» белгісі қойылған. Біздің жорамалдауымызша жоғарыда қойылған осындай белгінің орнына қойылып оқылатын мәтін осыдан кейінгі жолдар болуы тиіс). Өзіңе мәлім, біз бәріміз де кеңеске адал қызмет қылып келдік. Жасырын ісіміз еш болмаған. Бірақ бұл сөзде қазақтың бар мақсұты орындалды дей алмаймыз. Толып жатқан мақсұттар бар жүзеге шығаратын. Оның бер жағында Құжсақ барғаннан бастап отыршылдық саясат басталып, (қарқынды) жүріп жатқанын айту керек.

Қазақтың жерге орналасуының өзгермегенін; үстіндегі (алдағы – Т.Ж) 5 жылда 320 мың іштен түкті ауыздарды көшірмекші болып отырағанын; қазаққа берілген жақсы жерге кеңес шаруаларын салтып жатқандарын; шаруа жүзінде қазақ малына тиісті қам қылмауларын; малдың (тәртілеу науқанын) орындату, не еш фабрика-заводтың жоқтығын (айту керек):

Сауда-саттықжайында: Казторг, Упсырзаг, госплан, складтардағы қазақстандықтарды жойып, мұнда байлаганы. Мәдениет майданын да шала етіп (жүргізіп жатқандығы), жастардың елге аттанысы, елді кеңестен бездіретін талау болып жатқан жұмыстар жайында. Басқару жөнінде: қазақтың қолынан жұмыс келетіні аз. Азаматтарының бірі – ұлтшыл, бірі – пәлен деп, партиядан айдап, ылғи оңбағандарды жинап алып, қазақ атынан жұмыс жүргізіп жатқаны, мекемені қазақтандыру жөнінде орысты ақша шығарып оқытып жатқандығын... Тап күресі деп қазақтың қалтылдаған шаруасын күйзелтіп жатқанын – қысқасы отаршылдық саясаттың барлап жатқанын түгел айту.

Міне біз бұған қарсымыз, риза емеспіз. Бұл ұлтшыл болғандықтан емес, лениннің ұлт саясатын дұрыс жүргізбегендіктен, «Декларация прав народовта» орын берілген құқықтарды жүзеге асырмағандықтан. Бізді ұлтшыл деген – жапқан жала себепті, ұлтшылдықтың мағынасы: екінші ұлтты жұту, ойран қылу. Бұл бізде жоқ, болуы да мүмкін емес. Біз қазақ – шаруа, мәдениет майданында басқа ұлттармен тең болуы керек дейміз. Ол ұлтшылдыққа жатпайды, мұны «Декларация правта» кеңес өкіметі өзі беріп отыр. «Өлгеніңді жасырарсың – көмгеніңді қайтерсің» дегендей, бізге бұзуға болмайды.

Бұл ірі орын – білсін, біз айтпағанда, кім айтады. «Жығылсаң жардан, ажалың әлдеқайдан». Бұл жерге келген соң – тәуекел. Санасуға

⁶⁸ Мұндағы мәселе. Торғай оқиғасын камтиды. Ал жазу мәнері әр қилы. Келесі жазу басқа адамдікі, алдыңғыға жауап болуы мүмкін және бұл – М.Дулатовтың сөзі деп сеніммен айтуға болады. Т.Ж.

миісті, осы күні өзінің қалы торға түскен торғайдай, біздің жайымызды түрік газеттері жазыпты. «Әке!» – дегенмен жан қалмайды. Қорғанудың жөні жоқ. Көп болса қазақ үшін құрбан болармыз – онда тарихи борышымызды өтеген боламыз...(Өз ойыңды) не, жаныңдағылармен сөйлесіп жазып бер. Алдымен шығып терезеден бер, байқап бер, сақ бол. 15... маған: жазғаныңды оқыдым, – депсің. Ол, сөйлескенің мен кездескенің кім, (оқығаның) менің жауабым ба, сені кім, неге оқытты? Пәлен-түгенді айттыңдар ма? «Таран отрядын ұстап бердіңдер», – дегенге не деп жауап бердің. Мен «А.О-ның» істегендеріне жауап беремін», – дедім. Мен басқа сұрағанға жауап бермедім, сен не дедің?».

<Екінші адам>: «13-күні мені «Сейсенбектермен» кездестірді⁶⁹ Жауаптасуда Сұрша мен уақытша орынбасар болып жүрген ұзын орыс болды. Сұраушы ұзын. Оқысаң, менің берген жауабымды көрген шығарсың: ол заманда істелген істерге жауапкермін, ойлаймын жолдас-тарым да бас тартпайды... – дедім. Осыдан басқа тоқсан түрлі сұрағына жауап бермедім. Ұзынның бір жауабына: мұндай ақымақ сұрауға берер жауабым жоқ, – дегенге ашуланып, мені қорқытпақшы болып сөз сөйлеп еді, мен қорықпаймын, мені қорқыта алмайсың, – деген соң қойды. Сонан кейін жанымдағы кісіні алып, бұл жаққа жүргенше (Мәскеуге – Т.Ж.) жалғыз болдым».

<Үшінші адам>: «Үйілдің 3 күнгі жауапты тағы да орынбасар сұрады. Арасында Сейсектің айтқаны өтірік деп едім, ол (қағаз алып): «(Міне), Қалмақ бет қазақтың (А.Байтұрсынов –Т.Ж.) берген жауабы, сен оны қорғаштайсың, ал ол сендерді аяған жоқ. Міржақыппен екеуің пәленді, түгенді атты деп отыр», – деді. Қағаздан екеуіміздің атымызды көрдім. Ол сенен: «Ордада Иманның баласын, түгенді аттыңдар ма (деп сұрады ма), Атбасарға кеткен түкті ауыздар туралы сұрады ма, сұраса сен не дедің. Сейсек солар туралы сұрады ма, не дедің? Сейсекпен кездесуді Селеу екеуіміз: бір жағынан – қоқан-лоқы, екінші жағынан – Кесірқараны ұйымнан айдау үшін істеген шығар деп жорыдық, бұл қалай? Нақ осы күні бізді Орда жұмысына айыптар ма? Мені Шашпен кездестірмейді. Мұнысына түсінбеймін. Біздің ісіміз бір... Оларды қалай ол жақта (Алматыда) қалдырды. Бізді мұнда (Мәскеуге) әкелді, бұл қалай? Артынан Елдеспен, Шашпен кездестім. Білдірмей кездестім».

Төртінші адам: «Мұнда келгенде менің алынған нәрсе және ақшама екі квитанция берген еді. Соны бүгін алып, нәрселерімді, квитанция-

⁶⁹ Басқа қағазға жазылған жауаптасулар. Жұқа, жыртық қағаздағы бұл тілшенің мазмұны түсінікті. Мәтіндегі «Қалмақ бет қазақ» – Ахмет Байтұрсынов, Елдес – Елдес Омаров, ал «Кесірқара» мен «Шашты», «Сейсектерді» тек жорамалдауға ғана болады. «Екі рет арыз жазып едім», – дегенге қарағанда, бұл Х.Ғаббасовтың, не Ж.Аймауытовтың жазуы. Өйткені, осы екеуінің түрме бастығына қаратқан өтініштері тіркелген –Т.Ж.

ны берді. Акша жоқ. Акшамды да береді деп үміттенгенмін... Өйткені, мұнда келген соң екі рет арыз жазып едім. «Өткіз, акша керек» деп. Арыз бойынша мұнда салған шығар деп ойлап отырмын. Маған: Жазба, бермейді, – дейді мұндағы «білгіштер». Мына бергеніне қарағанда бізге жалпак жұрттан басқашарак қарағандай ма. Хош десеміз. С.М.М-ды».

**(№118) МІРЖАҚЫП ДУЛАТОВТЫҢ 1929 ЖЫЛЫ ҚАРАШАНЫҢ
18 КҮНІ ЖАЗҒАН ҚОЛХАТЫ⁷⁰**

Мені өзге тұтқындармен бір камерада отырғызуыңызды өтінемін. Сонда өзара ақылдаса келіп, мүмкін қылмыстарымызды мойындармыз.

**(№119) ОГПУ-ДІҢ ШЫҒЫС БӨЛІМІНІҢ БАСТЫҒЫ ДЬЯКОВ
21/ХІ-29 ЖЫЛ**

ОГПУ-дің комендантына қызмет бабындағы жөнелтпе

№ 14-ші үйдегі түрмеде жатқан Міржақып Дулатовты Бутырка түрмесіндегі Байтұрсынов, Аймауытов, Болғанбаев, Испулов, Бірімжанов, Жұмабаев, Юсупов, Байтасов, Омаров, Жәлелов жатқан камераға ауыстыруды өтінеміз. Дулатовты Бутырка түрмесіне ауыстыру бүгін жүргізілсін.

**(№120) ОБЪЕДИНЕННОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ
ПОЛИТИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПРИ СНК СССР.
15 ИЮНЯ 1931 Г.**

Управление Соловецких и Карело-Мурманских исправительных лагерей. Отд. Уч. распред. 15 июня 1931г.

В ОЦР ОГПУ

Г.Мо-ва, 1 отд.ЕЛАГ для объявления Дулатову Мир-Якубу.

Препровождается заявление закл. Дулатова Мир-Якуба о зачете ему пред-го заключения до суда с 29.12 1928г. по 15.07.1929 г.

О результате просьба сообщить осужден. КОГПУ 13/1 – 1931 года по статье 58 2, 4, 10, 11 УК срок 10 (замен. в.м.н.).

Пом. Нач. Управл. – подпись.

⁷⁰ Бұл тосын хаттын жазылуына Ә.Бөксейхановтың: «Тиісті адамдармен ақылдаса келіп, бұларды ерегістіре бермей, барынша үкімді жұмсарту тәсіліне көшуге» кеңес беріпті-міс деген амалы себеп болса керек –Т.Ж.

(№121) СПРАВКА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ РЕГИСТРАТУРЕ ОГПУ

В центральной регистратуре ОГПУ значится, что гражданин Дулатов Мир-Якуб Дулатович, 1985 года рождения, Казахская АССР, Кустанайский округ, Наурузумский р-н, обвиняется по статье 58/2, 4, 11,10 постановлением коллегии суда от 4.04.-30г.к ВМН (высш. мера наказ.).

Имущество конфисковано до трудовой нормы, параграф 26, постановление коллегии от 8.0531г., пост.коллегии от 4.04-30 г. аннулировать.

26.01 колл.суда 13.01-31г. приговор к расстрелу заменить концлагерем сроком на 10 лет со дня ареста. Имущество конфисковать, семью выслать.

(№122) УСО ОГПУ Г.МОСКВА. ПОДТВЕРЖДАЕТ ПОЛУЧЕНИЕ ВАШЕГО №15/5417841 АРХИВА. 10.09.1933Г.

ПП ОГПУ по Зап.-сибир. Краю подтверждает получение Вашего №15/5417841 архива от 15.07-33г. и прибытие административного ссыльного Байтасова Ахмета Байтасовича, каковой нами направлен на поселение в г. Колпашево.

Нач.УСО – подпись.
7 том, 403 стр.

(№123) ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ЗАСЕДАНИЯ КОЛЛЕГИИ ОГПУ (СУДЕБНЫЕ) ОТ 4 ИЮЛЯ 1933 ГОДА

Слушали:

Пересмотр дела № 5417841 арх.гр. Байтурсынова Ахмета Байтурсыновича, пригов. постановлением коллегии ОГПУ от 13.01-30г. к ВМН с заменой на заключение сроком на 10 лет.

Постановление коллегии ОГПУ от 14.11-30г. с приговором к ВМН с конфискацией имущества постановлением коллегии ОГПУ от 8.0131г. аннулировано.

Постановлением коллегии ОГПУ от 14.11-32г. досрочно от наказания освобожден с высылкой в северный край на 3 года (Находка в Архангельске).

Постановили: Байтурсынову Ахмету Байтурсыновичу разрешить проживание в деревне Жуково Кривошейнского р-на ЗСК.

7 том, 405 стр.

**(№124) ПОЛНОМОЧНОЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО ПО
СЕВЕРНОМУ КРАЮ ОТД.УСО. 15 АВГУСТА 1933 ГОДА**

Архангельск, ул П. Виноградова,58

По вопросу: УСО ОГПУ г.Москва

Копия: ПП ОГПУ по Зап.-Сиб.Краю, город Новосибирск.

Байтурсинов Ахмет Байтурсинович 7.08-33г. со справкой № 75707/2
выбыл для соединения с семьей в деревне Жуково Кривошейнского р-
на ЗСК.

Байтурсинов обязан явиться в.ч. Новосибирска не позднее 25.08-
33г.

Нач.УСО ПП ОГПУ – подпись.

7 том, 406 стр.

**(№125) ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ОГПУ
Т.ПРОКОФЬЕВУ РАПОРТ**

20 декабря 1932г.

Прошу вашего распоряжения о направлении спецконвоем в распоряжение ОО ПП ОГПУ Средней Азии заключенного Газымбека Беремжанова, который необходим для уличения на очных ставках арестованных по делу, к-р, организации «Туркмен Азатлык». Беремжанов осужден постановлением коллегии ОГПУ от 11.04-30 г. по делу 541784 в концлагерь на 10 лет, как активный участник контрреволюционной организации «Алаш Орда». Отбывает срок в Усиклитле в Карело-Мурманском лагере ОГПУ.

Основание: телеграмма ПП ОГПУ Средней Азии № 11926 от 29.11-1932 года.

Зам.нач.ОО ОГПУ – Гай.

7 том, 417 стр.

(№126) ОГПУ, МОСКВА

23 августа 1933г.

Постановление заседания коллегии ОГПУ(судебное) от 4.07.-33г. Нами исполнено, а/сс.Байтурсинов Ахмет Байтурсинович с семьей, проживающей в Кривошейнском районе ЗСК соединен.

Нач. УСО – Селянов.

7 том, 421 стр.

**(№127) ПОМОЩНИКУ ПРОКУРОРА РЕСПУБЛИКИ ПО
НАБЛЮДЕНИЮ ЗА ОРГАНАМИ ОГПУ З/К БАЙТУРСЫНОВА
АХМЕТА БАЙТУРСЫНОВИЧА**

ЗАЯВЛЕНИЕ

Постановлением коллегии КОГПУ 13 января 1931 года я был приговорен к заключению в концлагере на 10 лет с конфискацией имущества и с высылкой семьи. Постановлением же КОГПУ 21 ноября 1932 года я досрочно освобожден с высылкой в Северный край на 3 года. С приведением в исполнение вышеуказанного приговора жена моя Бодри-Сафа Байтурсынова находится в ссылке в Томской губернии в Кривошеинском районе в деревне Жуково. Имея 56 лет от роду и страдая вдобавок серьезной болезнью, выражающейся в помрачении сознания и припадках, повторяющихся в день 4-5 раз, жена не только не способна к какой-либо работе, но и не может обходиться без посторонней помощи.

В виду сказанного прошу разрешить либо жене приехать ко мне, либо мне переехать к ней для совместного жительства, так как подобные перемещения не должны по существующим положениям на практике встречать возражения.

Января 6 дня 1933 г.

Байтурсынов.

Адрес: Архангельск, Соломбола, 1-я деревня, 1-я линия, д №9.

7 том, 430 стр.

(№128) ОГПУ КОЛЛЕГИЯСЫНЫҢ ШЕШІМІ⁷¹

ССРО АК президумының 14/IV-1934 ж. қаулысы орындалуға жіберілсін.

VII том, 439 бет

**(№129) СОТСЫЗ АТЫЛЫП КЕТКЕН МӘДІБЕК КЕНШІМОВ
ЖАЗҒАН ТІЛШЕ⁷²**

Тайке! Получиль всего мальенький. Таз надо для түкірген. Чай тоже.

⁷¹ Бұл: ССРО АК президумының «14/IV-1934 жылғы» тергеу құжаттары архивке өткізу керектігі туралы қаулысы. Соған орай 7 томды қамтитын тергеу ісі Қауіпсіздік комитетінің мұрағатына тапсырылған. Бұдан кейін тұтқындардан тінту кезінде тәркілеген хаттар, ірілі-ұсақты жазбалар, өтініш-арыздар, куәліктер, сайлау комиссиясына жазылған хаттар, жай сәлем хаттар, тұтқындардың бір-біріне және сырттан келгендерге жазған тілек-өтініштері бар. Ал тергеуге қатысты жөнелтпелер осы өкіммен аяқталады – Т.Ж.

⁷² Тілше жыртық-жыртық бір жапырақ қағазға жазылған. Бұған қарағанда М.Кеншімовтің шала орысша сауатының барлығы және насыбай ататындығы байқалады. – Т.Ж.

(№130) ОГПУ-ДІҢ ҚОСТАНАЙ БӨЛІМШЕСІНІҢ БАСТЫҒЫ ПУЙКАН ЖОЛДАСҚА⁷³

Наурызым ауданының № 8 ауылының тұрғыны Қанипа Тұйғын-бекованың тікелей ОГПУ-ге жолдаған өтінішіне орай оған мынаны хабарлаңыз: оның күйеуі Дүзен Тұйғымбеков 1930 жылы 27 ақпан күні ауруханада қайтыс болған.

ОГПУ-дің шығыс бөлімі бастығының көмекшісі – Соболев.

VII том, 324 бет

(№131) М.ӘУЕЗОВТІҢ ҚОЛЖАЗБАЛАРЫ ТУРАЛЫ⁷⁴

М.Әуезовтің қолжазбаларын түгел қарап шықтым. Мұнда ол (ізденген қолжазбасы – Т.Ж.) жоқ.

(№132) МЕДИЦИНСКАЯ СПРАВКА О БОЛЕЗНИ Х. ДОСМУХАМЕДОВА. 2 ДЕКАБРЯ 1933 ГОД⁷⁵

Директор и зав. клиникой нервных болезней (гор. Воронеж) профессор Борис Маркович 10 декабря 1933 г. дал справку о том, что «профессор Досмухамедов Х. Д. страдает токсикозом вегетативной нервной системы в резко выраженной форме на почве туберкулеза легких. Нуждается в немедленном отправлении на лечение в Сухум в санаторной обстановке. В крайнем случае можно заменить лечением на кумысном курорте (Шафраново).

Заключение подписала врач Воронежского тубдиспансера Слободская 2 декабря 1933 год.

3 том, 212 стр.

⁷³ Сол М.Кеншімовпен бірге қамалған торғайлық Дүзен Тұйғымбеков туралы мына хабарлама да жалғаса тіркелген – Т.Ж.

⁷⁴ Т.Құдабаев М.Әуезовтен тәркіленген қолжазбалардың ішінен не іздеді, ол жағы беймәлім. Ол оқыған қолжазбалардың ішінде Ахмет Байтұрсынұвтың «Қазақ мәдениеті тарихы» атты монографиясы, Жүсіпбек Аймауытовтың жаңа экономикалық саясат кезеңі туралы жазылған романы, Мұхтар Әуезовтің «Сұғанақ сұр» романы мен «Ел ағасы» пьесасының болуы әбден мүмкін. Бір өкініштісі солар ізім-қайым жоғалып кетті. Осындай анықтамалармен тергеу ісі аяқталады – Т.Ж.

⁷⁵ Х. және Д.Досмухамедовтерге қатысты ілеспелер екінші тергеу ісіндегі тізбе бойынша берілді – Т.Ж.

(№133) СПРАВКА ДАНА ГР. КУДЕРИНУ Д. М. 28/ХП-33 ГОДА⁷⁶

Туберкулезный диспансер г. Льгов ЦЧО. Копия. 28/ХП-33 года

СПРАВКА

Дана гр. Кудерину Д. М. в том, что он находился под наблюдением Тубдиспансера с 26 февраля 33 г. страдает туберкулезом легких склонностью к кровохарканью и нуждается в перемене климата.

Зав. Тубдиспансером врач – /Бушеев/

С подлинным верно:

Верно: Предпроф ИТС – (подпись)

(№134) СПРАВКА. ГРАЖДАНИН КУДЕРИН Д.М. НАХОДИЛСЯ НА АМБУЛАТОРНОМ ОБСЛЕДОВАНИИ

Гражданин Кудерин Д.М. находился на амбулаторном обследовании в терапевтическом отделении Воронежской 2-й клинической б-цы Г.З.О. и В.Г.У. по поводу сердечной астмы, хронического миокардита, общего склероза сосудов аортно вегетативного невроза общего переутомления, полезен отдых длительный, курортное лечение в Кисловодске. Направляется в Нервно-Психиатрический диспансер на консультацию к Невропатологу.

Врач – Квасников.

Верно: Пред. проф. ИТС

–

(подпись)

19/III-1934 года.

ПЕЧАТЬ:

(Круглая печать с надписью в центре)

Профком

(Печать смазана) – в копии.

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Гр. Кудерин Ж.М. находился на излечении в Терапевтической 3-й Клинической б-це ГЗО и ВГУ памяти 5-ти летия Советской медицины с 27/V по 21/VI-34 г. по поводу хронич. ревматизма миопотии сердца, грудной жабой и гастрита с пониженной кислотностью. Нуждается в труде не связанном с разездом и нервными переживаниями и курорлечен. в Мацесте, Пятигорске.

Ст. врач – (подпись)

Делопроизводитель: – (Никитина)

Верно: Пред. проф. ИТА – (подпись)

⁷⁶ Ж.Кудеринге катысты құжаттардың барлығы оның әйелі Татьяна Георгиевна Кудерина-Насонова мен қызы Лариса Жумахановна Кудеринаның «Недалекое прошлое» атты кітабынан алынды – Т.Ж.

**(№135) ПП ОГПУ ГР-НА КУДЕРИНА ЖУМАХАНА
МАУСУМБАЕВИЧА ЗАЯВЛЕНИЕ**

Настоящим прошу В/ходатайства перед Московским ПП ОГПУ об отпуске меня на курорт в Кисловодск по болезни – сердечной астмы, согласно при сем прилагаемой копии врачебного определения Воронежской и Льговской Поликлиник.

Путевка куплена на 25/IX с. г.

Результат сообщите – С/Х Управление ГорПС (телефон № 9-73) агроному КУДЕРИНУ. –

«17» ...IX... 34 г.

(подпись)

(Кудерин)».

(№136) СПРАВКА ОТ 14/IX-35 Г.

Дана гр. Кудерину Джумахану рождения 1893 года, уроженец Сергоновского района Казахстан осужденному Тройкой ПП ОГПУ по Казакстану 20/4-1932 года по ст. 58/11 УК к высылке на пять лет в том, что он отбывал меру социальной защиты в гор. Воронеже и освобожден «7 октября 1934 года».

Видом на жительство служить не может.

При утере не возобновляется. п/п Вр. Нач. УСО Упр. НКВД СССР по Воронежской области – (подпись не разборчива)

М. П.

Уполномочен – (подпись неразборчива)

№ 42816

7/Х-1934 г.

Копия с подлинным верно.

Секретарь

(подпись)

гор. Воронеж.

14/IX-35 г.

(подпись).

**(№137) В КОЛЛЕГИЮ ОГПУ СССР ВЫСЛАННОГО ИЗ
КАЗАХСТАНА В СЧО ДОСМУХАМЕДОВА ХАЛЕЛА
ДОСМУХАМЕДОВИЧА ЗАЯВЛЕНИЕ**

Постановлением ПП ОГПУ Казахстана я выслан в СЧО сроком на 5 лет 14 сентября 1930 года по обвинению в местном национализме. В 1933 году я заболел туберкулезом легких в тяжелой степени, а также нервным зудом всего тела, что видно из приложенных документов. Причиной заболевания является усиленная работа, непривычные климатические условия и плохие бытовые условия моей жизни (сырая тесная квартира, недостаток заработка и т.п.) Я являюсь единственным кормильцем семьи, состоящей из 5 человек: жена и трое детей 14-16 лет, из которых одна больна туберкулезом, другая – тубинтоксикацией. В связи с моей болезнью все члены моей семьи имеют перспективу заражения

туберкулезом легких, так как в настоящем положении я не в состоянии создать условий для предупреждения болезни в семье. Болезнь моя часто обостряется и быстро прогрессирует. А лечение легких в местных условиях СЧО не даст. Недостигаемая цель для меня. Мне необходимо ежегодное по несколько месяцев лечение в санаторных условиях Крыма и Кавказа и курсы лечения. Между тем, я как высланный, лишен возможности этим пользоваться. В настоящих условиях без изменения моего политического положения мне, безусловно, трудно поддерживать свою работоспособность, в случае же инвалидности вся семья обречена на тяжелое положение. Выше указанное ходатайство перед коллегией ОГПУ СССР, прошу освободить меня от отбывания оставшегося срока моей высылки, или в крайнем случае сократить срок моей высылки.

28 марта 1934 года. Халел Досмухамедов.

Адрес: г.Воронеж, СЧО Ветеринарная улица, 13.

Приложение: справка о болезни.

И том, 160 стр.

(№138) ПРОТОКОЛ №72-91 ОТ 14.04.1934 Г.

Заседания президиума Центрального исполнительного комитета Соза ССР.

34. Ходатайство о помиловании Жумабаева Магжана, осужденного коллегией ОГПУ 4.04.30г. к заключению в концлагерь на 10 лет, считая срок с 20.07.29г.

Д.№17-4341

Срок заключения в концлагере сократить до 7 лет.

Зам. Секретаря ЦИК Союза ССР А.Медведев.

(7 том, 441 стр.).

(№139) ЗАКЛЮЧЕНИЕ НА ДОСМУХАМЕДОВА ЖИГАНШУ Г.ВОРОНЕЖ, 17 АВГУСТА 1935 ГОДА

Я, начальник 1-го отделения ОГ УВД УНКВД по Воронежской области Булатов, ознакомился с материалами личного дела № 3400 на заключенного Досмухамедова Жиганшу, 1887 года рождения, происхождения из семьи бая, который обвиняется в том, что в 1921 году занимался организацией подпольной координационной организации и составлением программы, а также проводил вербовку новых членов организации.

2) Как руководитель националистической организации организовал связь с басмачеством и в 1927 году поддерживал связь с главарем банды Адиловым.

3) В 1928 году проявил активную деятельность в искажении земельной политики Казахстана, оказывал поддержку баям, выступал против эксплуатации их хозяйств, то есть в преступлениях 58-10-11 53 УК РСФСР ПП ОГПУ в Казахстане от 20/06-32 г.

За указанные преступления заключен в концлагерь сроком на 5 лет. Заменен ссылкой. После окончания срока ссылки с 31 октября 1930 года в Казахстан ехать не хочет, а намеревается устроиться в Москве, где работает его брат Макешев. Принимая во внимание, что срок ссылки Досмухамедова Жиганши заканчивается 31 октября и за время нахождения его в ссылке ничего компрометирующего не было, полагаю, что по истечению срока Досмухамедов Жиганша освобождается от ссылки.

1 том, 990 стр.

**(№140) НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ,
УПРАВЛЕНИЕ СИБИРСКОГО ИСПРАВИТЕЛЬНОГО
ТРУДОВОГО ЛАГЕРЯ**

2 июня 1936 года

УСО ГУГБ НКВД город Москвы

Сообщается, что з/к Жумабаев Магжан, осужденный коллегией ОГПУ 4.06.1930г. след. Дело № 77754 по статье 58/10,11 на срок 10 лет освобожден 2 июня 1936 года.

Основание: приказ № 00257 от 27 .07.1933г.

Нач. 3 отдела – подпись.

7 том, 326 стр.

**(№141) СПРАВКА № 51 НА АРЕСТ КУДЕРИНА ДЖУМАХАНА
НАЧАТО «23» МАЯ 37 Г. (?) ОКОНЧЕНО «28» ОКТЯБРЯ 37 Г⁷⁷.**

Дело № Кудерин Джумахан ст. 58-7, 8 и 11 УК РСФСР Начато «23» мая 37 г. (?) Окончено «28» октября 37 г.

22/V-37 г. арест санкционировал облпрокурор КУРАМШИН. 22/V-1937 г. справка на арест – Шабанбеков.

⁷⁷ 15 июня 1937 г. был первый допрос Жумахана Кудерина, 4 августа 1937 г. – дополнительный допрос. Больше допросов не зафиксировано в деле. 28 октября 1937 г. был предъявлен протокол об окончании следствия (на нем есть подпись Ж.М.Кудерина). 11 ноября 1937 года было составлено Обвинительное заключение. 6 марта 1938 года Ж.Кудерин дал расписку в том, что ознакомлен с копией обвинительного заключения по его делу, есть личная подпись. 7 марта 1938 года он был расстрелян. Дополнительный протокол допроса Ж.Кудерина 24 октября 37 г. 11 января 1938 г. принято постановление о приобщении к делу Ж.Кудерина документов из дела №11384, избличаюшем Ж.Кудерина как участника организации. Приобщили к следственному делу Ж.Кудерина как следственный материал особым томом №2. Возможно, были еще допросы (без протоколов) и пытки... О чем свидетельствует данная рукопись. 221. 1 декабря 1937 г. уже было известно Обвинительное заключение. (Л.Ж.Кудеринаның түсінігі – Т.Ж.)

Справка № 51 на арест КУДЕРИНА Джумахана⁷⁸

Кудерин Джумахан М. 1893 г. р. уроженец Аягузского р-на, А-Атинской области, сын конфискованного и высланного бая, б/п в 1918–19 гг. активное участие в белобандитском отряде Анненкова, один из активных участников партии «Алаш», в 1929 г. за контрреволюционную националистическую деятельность в г.Ташкенте подвергался аресту и высылке вне Казахстана сроком на 5 лет. В западном Китае (г.Чугучак) в эмиграции находится его брат Маусумбаев Джунус – активный участник бандитизма, второй брат Маусумбаев Толеубек в конце 1934 года из Западного Китая нелегально перешел на территорию СССР, в данное время арестован. После отбытия срока ссылки в конце 1934 года вернулся в А-Ата, в 1936 г. некоторое время работал в Научно-Исследовательском Институте Животноводства в качестве агронома, откуда был выгнан, нынче работает агрономом Казтреста «Каучуконос», проживает по ул. Степная, № 64.

По имеющимся в УГБ А-Ат. Обл. УНКВД материалам Кудерин является активным участником контрреволюционной националистической организации, ведущей активную контр. работу. В этих целях сгруппировал вокруг себя контррев. национ. элемент.

В этом кругу КУДЕРИН говорил: «Я был руководителем подпольной работы против соввласти в Казахстане и Ташкенте, но нас разбили, эта работа очень интересная, но всегда рискуешь жизнью. Кто втянется, тот и смерти не боится.»

«В газете опять пишут старую песню о троцкистско-зиновьевской оппозиции и к ним хотят отнести и нас, но наша организация не будет такой, как зиновьевская, ибо Казахстан не имеет твердого закона.

Троцкисты и зиновьевцы в 1935 г, были осуждены, а теперь их снова хотят судить. Такого закона в истории не было».

...в ряде районов области организовывал и направлял контрреволюционную деятельность местных ячеек.

Привлекается по ст. 58-10 и 11 УК РСФСР

Прошу санкцию на арест Кудерина Д.

Нач. IV Отдела УГБ

Лейтенант Г.Б.

Исполнитель Сержант Г.Б.

А-5».

Жвигуль

Якупов

⁷⁸ Ж.Кудеринге катысты құжаттардың барлығы оның әйелі Татьяна Георгиевна Кудерина-Насонова мен қызы Лариса Жұмахановна Кудеринаның «Недалекое прошлое» атты кітабынан алынды – Т.Ж.

(№142) ПРОТОКОЛ ОБЫСК 23 МАЯ 1937Г. №51

Произвел обыск Якупов – оперуполномоченный присутствовали – Сенченко – Пшеничный К.П. – работница Института Животноводства – пом оперуполномоченного ОБЛУНКВД Семаков

ИЗЪЯТЫ: 1) паспорт № 66927

2) профбилет № 22010

3) членский билет С.Н.Р.

4) блокноты – 4 шт.

5) фотоснимки и фотокарточки – 27 шт.

6) разные документы — 20 листов,

7) книги, согласно приложенного списка – 65 шт.

8) тетради с разными записями – 30 шт.

9) разная переписка – 587 листов

10) старых газет с вырезками – 15 шт.

Сенченко (понятой)

(№143) ПРОТОКОЛ ЛИЧНОГО ОБЫСКА

1937 года мая 23 дня. Я пом. Нач. Тюрьмы подп. Верещагин следственной тюрьмы НКВД КССР произвел личный обыск прибывшего сего числа арестованного Кудерина Д.М. причем обнаружено и отображено: 1) Рузак, 2) Ризинки, 3) Комплект сочинения разных религиозных книг.

АКТ об уничтожении 12 штук книг от 13 сентября 1937 г. уничтожили Сержант Г. Б. Умарходжаев и сотрудник Мусабеков.

(№144) ПОСТАНОВЛЕНИЕ ОБ ИЗБРАНИИ МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ И ПРЕДЪЯВЛЕНИИ ОБВИНЕНИЯ. ГОР. АЛМА-АТА, 1938 ГОДА, АПРЕЛЯ «23» ДНЯ

«УТВЕРЖДАЮ» Пом. Нач. УНКВД по Алма-Атин, обл. Лейтенант Государст. Безопасности (подпись) (Бернер) «23» апреля 1938 года.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ об избрании меры пресечения и предъявлении обвинения. гор. Алма-Ата, 1938 года, апреля «23» дня.

Я, опер, уполн. УГБ УНКВД по Алма-атинской области – Мл. Лейтенант Гос. Безопасности Шестаковский, рассмотрев следственный материал по делу № 11384 и приняв во внимание, что гр-нка Кудерина-Насонова Татьяна Георгиевна, 1902 г. уроженка Тамбовской губ. б. Русановского уезда того же села, дочь середняка, русская, гр. СССР со средним образ. Педагог достаточно изобличается в том, что является

соучастницей врагов народа, изменников Родины, участников антисоветской националистической террористическо-повстанческой и шпионско-диверсионной организации.

ПОСТАНОВИЛ:

Гр-нку Кудерину-Насонову Татьяну Георгиевну привлечь в качестве обвиняемого по ст. 17-58-2, 58-7, 58-8 и 58 11 УК, мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда избрать (отобрать подписку о не выезде с постоянного местожительства)

О/уполномоченный УГБ Мл. Лейтенант Госбезопасности (Шестаковский)

«Согласен» Нач. IV Отделения УГБ Лейтенант Госбезопасности (Жвигуль)

Настоящее постановление мне объявлено. (Т. Насонова)

«23» апреля 1938 года.

Подпись обвиняемого.

(№145) ЗАКЛЮЧЕНИЕ 1938 ГОДА, МАЯ «23» ДНЯ, ГОР. АЛМА-АТА

Я, Пом. Опер. Уполном. 2 Отд. рассмотрев следственное дело № 1171 по обвинению Насоновой (Кудериной) Татьяны Георгиевны в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 17-58 п. п. 2, 7, 8 и 11 УК РСФСР

НАШЁЛ:

Следствием установлено, что Насонова (Кудерина) Т.Г. являясь женой врага народа Кудерина Жумахана, осужденного 10 марта 1938 года Выездной Сессией Военной Коллегии Верховного Суда Союза ССР по первой категории, знала об антисоветской деятельности своего мужа и скрывала это от органов власти.

На основании изложенного – **ПОЛАГАЛ БЫ:**

следственное дело № 1171 по обвинению Насоновой (Кудериной) Татьяны Георгиевны направить на рассмотрение Особого Совещания при НКВД СССР с квалификацией обвинения по ст. ст. 17, 58 п. п. 2, 7, 8 и 11 УК РСФСР.

Пом. О/уполном. 4 Отдела УГБ НКВД (Лукьянов)

«СОГЛАСЕН»: Нач. 2 отд. 4 Отдела УГБ НКВД

Лейтенант Госбезопасности. (Катков)

**(№146) «СЕКРЕТНО. СПРАВКА. ПРИГОВОР О РАССТРЕЛЕ
КУДЕРИНА ДЖУМАХАНА МАУСУМБАЕВИЧА ПРИВЕДЕН
В ИСПОЛНЕНИЕ В ГОР. АЛМА-АТА «7» III 1938 Г.**

Акт о приведении приговора в исполнение хранится в Особом архиве 1-го Спецотдела НКВД СССР

том № 8 лист № 459

Нач. 12 ОТД I Спецотдела НКВД СССР

Лейтенант Госбезопасности – (Шевелев)»

Свидетельство о смерти. Гражданин Кудерин Джумахан Маусумбаевич умер 7 марта 1938 года.

Тысяча девятьсот тридцать восьмого года в возрасте 45 лет, о чем в книге регистрации актов о смерти 1964 года августа месяца 3 числа произведена запись № 33. Причина смерти расстрел. Место смерти: город Алма-Ата.

Место регистрации Отдел ЗАГС Фрунзенского райисполкома г. Алма-Аты.

Дата выдачи 29 марта 1990 года.

Заведующий отделом (бюро) записи актов
гражданского состояния.

(подпись)

М. П.

**(№147) ВЕРХОВНЫЙ СУД КАЗАХСКОЙ ССР. СПРАВКА.
29 СЕНТЯБРЯ 1959 Г.**

Алма-Ата, ул. 8 марта, 18

Исх. № 22/015н 29 сентября 1959 г.

С П Р А В К А

Дело по обвинению ТЫНЫШПАЕВА Мухамеджана, 1979 года рождения, до ареста работавшего председателем Совета Министров Кокандского автономного правительства – инженер, пересмотрено Судебной коллегией по уголовным делам Верховного суда Казахской ССР 28 февраля 1958 г.

Постановлении быв.тройки при ПП ОГПУ в Казахстане от 20 апреля 1932 года в отношении Тынышпаева Мухамеджана отменено и дело производством прекращено за отсутствием состава преступления.

Зам. Председателя

Верховного суда Каз.ССР (Н.КОРОЛЬКОВА)

**(№148) ПРОКУРАТУРА СССР. ПРОКУРАТУРА КАЗАХСКОЙ ССР.
28.02.89 Г.**

055998

г. Алма-Ата

480091, Алма-Ата, ул. Мира 100

28.02.89 г. №13/29 д-89

ул. Мира 103, кв. 32.

гр-ке Досмухамедовой К.

Дополнительно сообщая, что 11 февраля 1958 г. Военной коллегией Верховного Суда СССР приговор военного трибунала войск НКВД Казахской ССР от 23.04.1939 г. в отношении Досмухамедова Халила Досмухамедовича отменен и дело о нем прекращено за отсутствием состава преступления. Справка о его реабилитации 3. 03. 1958 г. выслана жене – Досмухамедовой Катире.

И. о. старшего помощника

прокурора Казахского ССР

Т. К. Кульбаев.

(Х.Досмухамедұлы. Таңдамалы.- А.- 1998.- 375-380 б.)

**(№149) МВД РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ГЛАВНОЕ
УПРАВЛЕНИЕ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ Г.МОСКВА**

МВД Российской Федерации

ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

ВНУТРЕННИХ ДЕЛ.

г.Москва

Зональный информационный центр

103836 г.Москва, Петровка, д.38

«12» 10.92 13 4-8796

Уважаемая Лариса Джумахановна!

Сообщая, что проведенной проверкой установлено, что Ваш дед – Кудеринов(Кудерин) Маусынбай(Мусынбай), 1875г.р., был осужден 18.03.30 г. Тройкой ПП ОГПУ Казахстана по ст. 58-10 УК РСФСР на 5 лет ИТЛ. Снят с учета на основании приказа КГБ СССР № 00511 от 1954г. И взят на учет на основании отношения УКГБ Семипалатинской области от 27.08.58г УК РСФСР на 5 лет ИТЛ. Снят с учета основании приказа за № 3/3 -5766.

Дополнительными сведениями не располагаем.

Зам.начальника Л.Г.Конокотин

Исп.Гладкая Т.С.

(№150) СВИДЕТЕЛЬСТВО О СМЕРТИ

Гражданин Маусумбаев Толеубек умер 11 сентября 1937 года (одна тысяча девятьсот тридцать седьмого года), в возрасте 36 лет, о чем в книге регистрации актов о смерти 1990 года мая месяца 20 числа произведена запись за №221. Причина смерти расстрел. Место смерти: город, селение г. Алма-Ата республика КазССР.

Место регистрации Отдел ЗАГС Ленинского райисполкома г.Алма-Аты. Дата выдачи «27» 07 1990 г.».

Заведующий отделом (бюро)

записи актов гражданского состояния

(подпись)

И-ИА № 300031»

(№151) СПРАВКА ПО МАТЕРИАЛАМ АРХИВНОГО УГОЛОВНОГО ДЕЛА № П-8799 В ОТНОШЕНИИ ТЫНЫШПАЕВА МУХАМЕДЖАНА

По имеющимся материалам архивного уголовного дела проходит Тынышпаев Мухамеджан, 1879 года рождения, уроженец Аксуйского района Алма-Атинской области Казахской ССР, национальность – казах, гражданин СССР, образование – высшее, временно не работавший по-болезни, беспартийный, проживающий по адресу: город Ташкент, Урда, улица 1-ая Туркменская дом 39. В приобщенной к материалам дела анкете Тынышпаев М. указал членов своей семьи: жену – Шейх-Али Амину Ибрагимовну и сына – Шейх-Али Давлята (7 лет), проживавших по адресу: город Уфа, улица Фрунзе, дом 56, квартира 3.

Тынышпаев М. Был арестован 22 ноября 1937 года по постановлению Управления Госбезопасности НКВД Узбекской ССР по обвинению в следующем:

во вступлении с первых дней революции в контрреволюционную националистическую организацию «Алаш Орда», имевшую цель свержения советской власти, а также, в формировании ячеек указанной организации на территории Узбекистана, Казахстана и Каракалпакстана;

в ведении контрреволюционной работы, направленной на искажении проводимых советской властью мероприятий по ликвидации байства по коллективизации и землеустройству;

в руководстве басмаческим движением в 1923-1928 годах в Казахстане и создании бандгруппы;

в распространении контрреволюционной клеветы о гибели советской власти и призывах к активным действиям обращенных к членам контрреволюционной организации. То есть, в преступлениях предусмотренных статьями 60 (оказание помощи реакционной части международной буржуазии), и 67 (участие в контрреволюционной организации; организационная деятельность по подготовке контрреволюционных преступлений) Уголовного кодекса Узбекской ССР.

В ходе проводившихся допросов Тынышпаев М. показал, что в ноябре 1917 года из города Алма-Аты приехал в город Коканд (Узбекистан) к своей семье. В это же время в Коканде проходил, так называемый «Всетуркестанский чрезвычайный съезд». На последние два заседания съезда Тынышпаева пригласил небезизвестный Мустафа Чокаев. На указанном съезде решено было создать независимое от центрального советского руководства автономное правительство Коканда, здесь же был избран состав будущего правительства, в которое вошел и Тынышпаев в качестве премьера-председателя. На своем посту он пробыл 20 дней и, на почве тактических расхождений с другими членами правительства (Тынышпаев предложил распустить правительство, а территорию Кокандской автономии присоединить к РСФСР), вышел из его состава и выехал в город Ташкент на постоянное место жительства.

В 1918 году Тынышпаев М. становится членом партии «Алаш-Орда» и до 1919 года занимает ряд руководящих постов в этой организации. С июня по октябрь месяц 1918 года является членом Алашордынского правительства в Семипалатинске. В этом же году в городе Уфе он принимает участие на съезде областных автономных правительств, куда делегируется восточным крылом «Алаш-Орды». В 1919 году расходится в политических взглядах со своими единомышленниками, отходит от партии и встает на позиции советского правительства.

В это же время, проживая у своих родителей в степном поселке, Тынышпаев М. получает вызов от атамана Анненкова, который предлагает ему организовать набор молодежи на территории Лепсинского уезда для пополнения своих войск. Предложения Анненкова Тынышпаев М. не выполнил.

В 1928 году в городе Кзыл-Орде был осужден за срыв строительства и приговорен к одному году лишения свободы.

В 1930 г. Коллегией ОГПУ Казахской ССР за контрреволюционную националистическую деятельность был приговорен к 5 годам административной ссылки в Воронежскую область. Будучи в ссылке Тынышпаев один год проработал на постройке железной дороги Москва – Донбасс. Затем, ввиду слабости здоровья, с разрешения Воронежского ОГПУ,

переехал в город Россошь (в материалах дела название города указано неразборчиво) где с окончания 1934 года занимался преподавательской деятельностью: в Птицеинституте, техникуме, рабфаке одного из учебных заведений.

В сентябре 1935 года, по приезде из административной ссылки из Воронежской области, поступил на работу в Управление Средне-Азиатской железной дороги на должность старшего инженера. Из-за малой оплаты своего труда Тынышпаев М. начал поиск другой работы и попытался устроиться в Чирчикстрой. В марте 1936 года он прибыл в город Турткуль (Каракалпакстан), где 4 месяца работал в системе ирригации. Получив приглашение на постройку железнодорожной линии Кандагач-Гурьев, в августе 1936 года приехал на станцию Джурун Оренбургской железной дороги.

В начале июня 1937 года Тынышпаев М. ушел со стройки по состоянию здоровья, а также, ввиду того, что ему было передано о том, что в газете «Казахстанская правда» было напечатано о его принадлежности к организации «Алаш-Орда». Далее, он начал искать работу в Москве. В этот же период навещает в Уфе свою семью. После посещения Москвы приезжает в город Рыбинск, с намерением работать в Волгострое. Не найдя работу в августе 1937 года приезжает в город Ташкент к дочери (каких-либо сведений о ней в материалах дела не имеется), прекратив поиск работы и планируя с весны устроиться либо на строительство Куйбышевского гидроузла, либо заняться преподавательской деятельностью.

По обвинительному заключению от 10 мая 1939 г. Тынышпаев М. обвиняется по статьям 60 (оказание помощи реакционной части международной буржуазии), 62 (шпионаж) и 67 (участие в контрреволюционной организации; организационная деятельность по подготовке контрреволюционных преступлений) Уголовного Кодекса Узбекской ССР.

20 мая 1939 года Тынышпаев М. был помещен в стационар тюремной больницы с диагнозом «декомпенсированный порок сердца и хронический колит». Скончался 3 июля 1939 года в 5 часов дня.

21 июня 1939 года уголовное дело было прекращено в связи со смертью проходившего по нему Тынышпаева М.

27 февраля 1970 года уголовное дело в отношении Тынышпаева М. было пересмотрено Следственным отделом КГБ при СМ Узбекской ССР и прекращено производством за отсутствием в его деяниях состава преступления, то есть он – реабилитирован.

Смерть Тынышпаева Мухамеджана была зарегистрирована в бюро записей актов гражданского состояния в ЗАГСе Юнусабадского района (бывший Кировский) города Ташкента за № 13 от 20 декабря 1969 года.

Сведения из архивного уголовного дела, а также хранившиеся фотографии, копии диплома, трудовой список – ранее были выданы родственником репрессированного (получил сын – Тынышпаев Искандер за № 10/9376 от 1991 года). Союзу кинематографистов Казахской ССР (Т-727 от 1901 года) и Талды-Курганскому историко-краеведческому музею, носящему имя Тынышпаева М. (за № 10/73 от 1995 года). Другие изъятые в ходе ареста документы уничтожены по акту 29 июля 1942 года⁷⁹

⁷⁹ М.Тынышбаевқа қатысты бұл өмірбаяндық анықтаманы ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор К.Нұрпейіс осы тергеу ісімен танысу барысында ғылыми есеп ретінде дайындаған болатын. Кейін оның «Алаш» туралы монографиясында анықтама ретінде берілді. Жауапқа тартылған адамдардың барлығына да түбінде тергеу ісі бойынша осындай өмірбаяндық анықтамаларға үлгі болар деген ниетпен біз оны осы тергеу ісіне қатысты қорытынды есебінде беруді жөн көрдік – Т.Ж.

ТҮРМЕ ХАТТАРЫ⁸⁰

**(№152) ДОРОГОЙ ТОВАРИЩ АЛИХАН БУКЕЙХАНОВИЧ
28.05.21 Г.**

Вашего товарища по институту Зосима Александровича Буторина 14 апреля сего года арестовали. Причину ареста я не знаю, по частному случаю слышала, что личные счета. 20 апреля сего года я его увезла зачем-то в Акмолинск. И там он один сидит в холоде, голоде, в грязи и во вшах. Прошу я у вас помощи. Помогите мне. Числа 23-24 апреля была получена телеграмма из Омска о назначении в Петропавловск в Губисполотдел здешнего земского отделения. Якобы подал телеграмму в Омск о том, что он арестован, между тем приехал один из служащих местного ведомства из г. Омска. В первых числах мая и говорит, что там не знают об его аресте. Я служу, хотела выехать сама и лично переговорить, но меня не отпускают, а потому к вам обращаюсь. Извиняюсь за беспокойство. Узнай те причину ареста в Губчека, и если он осужден, то похлопочите о переводе его в Кокчетавский чека или в тюрьму. Где я могу ему по крайней мере 2 раза в неделю приносить пищу и белье. В Акмолинске у меня никого нет: ни родных, ни знакомых.

Пожалейте его старика. Он совсем осунулся, постарел, похудел и т. д.

Еще раз извиняюсь за беспокойство.

Уважающая вас Анфиса Буторина. 10.01.21г.

г.Кокчетав. Мой адрес: 2-я Советская больница, фельдшерница А.Д.Буторина.

7 том, 13 стр.

⁸⁰ Бұл бөлімде негізінен гүтқындау кезінде тәркіленіп, тергеу ісіне қатталған жеке адамдардың хаттары жинақталды. Жоғарыда ескертіп өткеніміздей, ілеспелердегі оқиғалардың жай-жапсарынан толық мағлұмат алғыңыз келсе, осы автордың «Ұраным – Алаш!..» (А.Ел-шежіре, 2009, 1 кітап, 2011, 2-3 кітап) атты түрме аңсаналарына көз қығын салуды ұсынамыз. Тікелей хаттың өзіне қатысты жайларға сілтеме арқылы түсінік берілді – Т.Ж.

(№153) ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВТЫҢ Д.ӘДІЛЕВКЕ ХАТЫ
23/VII-1923

Москва. Воздвиженка.
П.Киселевский, пер.4.,
кв.1.- 208-бет.

Бауырым Дінше!

Хатынды алдым. Қуанып қалдым. «Шолпанға», «Темірқазыққа» неге мақала жазбайсың? Сендей білімі бар (адам) жазбаса, кім жазады? Не балаларға сабақ беріп, не журнал-газетке мақала жазып, Алашқа қызмет қылсаң, не қазақ тілінде кітап жазбасаң, өзге жол бізге бөгелді ғой.

Сүйдім.

Ғали – хан

Получено – 23/VII-1923 г. в ауле Рысбая. Вручил Мирзагазы – Динше Адиллов.

VII том, 208 бет

(№154) ХОДЖА МЫРЗАҚАЗЫНЫҢ ХАТЫ (15/X. – ?)⁸¹

<...> Тәрбиелеуге болмайды.

Балалары Рысқұловқа хат жазып берді. Арызды Рысқұлов сонда алып кетті. Барған соң партия арқылы өткізіп көрейін жолдастардың күшімен деп. Осыны бірдеме қылсаңдар, шалдың халі нашар.

Өздері 4 жан. Жалғыз ақша алатын шал. Оның алғанымен барлығы күн көре алатын емес. Балалары қызметте жоқ. Оның үстіне жақын арада жалдаған малай қыз дымын қалдырмай ұрлап кетіпті. Өте жүдеу, өлмелік күні бар. Мұнда Ораз Жандосовтар сарттың жігіттеріне айтып көріп еді, болмады, әсіресе Икрамов.

Шал өзінің жасына байланысты жазбаған шығар сыпайылықпен, бірақ тағы да айтамын халдері нашар.

Қош, Мырзақазы.

15/X.

VII том, 117бет.

⁸¹ «Ходжа Мырзақазының хаты» – Мырзагазы Есполовтың жазғаны ма, жоқ, басқа адам ба, ол жағын нақты айырудың мүмкіндігі болмады. Әңгіме – Ө.Диваев туралы. Бұл хат Ө.Ермековтен тәркіленуі мүмкін. Осыдан кейін Ө.Диваевқа арнайы зейнетақы тағайындалған. Хаттын бас жағы жоқ. Хат шамамен 1921-1922 жылдары, не 1926 жылы жазылуы мүмкін – Т.Ж.

(№155) ДІНШЕ ӘДІЛЕВКЕ АҒАСЫ БАЙСЕЙІТ ӘДІЛОВТІҢ
ХАТЫ. 8/1-1924 ЖЫЛ⁸²

8/1-1924 жыл.

<Сәлемнен, ауыл жаңалығынан кейін>:

«Айтарлық сөз – ескіше 1-июнь күні Шу бойында Өксікбай ауылында ойдағы, қырдағы Кіші жүз бас қосып, қоныс жайын сөйлемек. Сол кеңеске біз де шақырылыппыз. Алдағы екінші күні жүремін. Ол жиналыста менің айтатыным – жер таппаған Арқаға шығып келсін, Хұхмет. Әулие-Атада болсын. Ақмоладан біржола қолыңды үз демекпін. Ақмоланың өзі де Тамадан күдерін үзгендей болса керек. Бірақ кесірлі Әйтидің баласы Плакстың (.....) ізденуі, шақыруымен Шабдан Иралиев келіпті, Ахмеджан Мынанов келіпті. Үшеуі елден мал жиып алып, адал малды олжа қылып бөліп алды. Осы күні Плаксаның дәуірі, қаһары жүріп тұрған түрі бар. Еш нәрседен имену жоқ, түйені түгімен жұтып, елден жинап алған малға кездеме сатып алып, ол кездемені сатып жатыр. Шабдан Иралиев өзіне тиген сыбағасына інісіне бір қыз алып берді. Мал алған кісілерге берген тиянақты документ жоқ. Артынша қаһар қылғаны Жүсіп болды. Жалғыз Жүсіптен 13 мал алды. Бәрі де ірі малдар. Бұл қылғандарынан толық мағлұмат етіп Ташкентке бір жеткіземін. Тілегім – «Ақ жолға» бастыру. Ендігі сөз тірі болсам февраль жұлдызында Әулие-Атаға барып, сендерге хабарласып, Ташкентке барамын. Басқа ел бәрі Арқаға кетсе де өзім жонға барамын.

Айтпақшы, Плакса Орынборға барамын деп кетіп Түркістаннан қайтып келді. Бір Омар Диуанов деген ноғайды ертіп келіпті. Ол ноғай ел-елдің налогін алады. Ақмоланың хукімінде қалғандарды да, қашып кеткендерді де есепке алады, қашқындарды ұстайды. Ол ноғай әзір Шу жолындағы наймандарда жүрсе керек. Тамара әзір келген жоқ. Жауды аясаң жаралы қылады деген. Не қылса да Плаксаның ызасы өтті, адамды құса қып...

Ендігі сөзді өзімнің ауызымнан естисін. Мен мынау Ескендірді разы қылып жібердім. Аман бол, бауырым. Наурыздың бас кезінде барармын. Асқарға көп-көп сәлем шәкіртке...

Байсейит Әділұлы
8/1-1924 жыл.

Плакса – Сәдуақас Жалмақанов
Иралиев – начальник Акмолинского Угормилиции
Мынанов – Сарысуйского ВК-ка Акмолинского уезда
Шапаев Жүсіп – один из баев Сарысуйского района
Ерденбаев Искандер – из Акмолинского округа, в то время студент (САКУ) Средне-Азиатского ком.университета – хатты сол әкелген – 25/1-1929 жыл.

Адилев

VII том, 152-153-беттер

⁸² (№) Дінше Әділевке – ағасы Байсейіт Әділовтің «8/1-1924 жылы» жазған хатының қолжазбасы. Хат төрт бүктеліп тігілген, қарындашпен жазған жазуы өше бастаған. Мен оның «Қара-ноғайға» қатысты тұстарын ғана көшіріп алдым – Т.Ж.

**(№156) АРДАҚТЫ МАҒЖАН!
ОРЫНБОР, 1924 ЖЫЛ, МАЙДЫҢ -16-Ы**

Орынбор, 1924 жыл, майдың -16-ы

Ардақты Мағжан!

Сенің Мағжан, ақындығыңа, тосыннан хат жазып, иманыңа, идтихатыңа қол сұққалы отырмыз.

Ақылды, не ақылы қысқан аға айтады, не жан ашыр дос-жаран айтады. Жүздес, сырлас болмасақ та туыстаспыз. Соған орай қолға қалам ұстап, дос-жарандық білдіргелі ақындығыңа біз бір ақылсымақ сөз айтқалы келеміз.

Сен ақынсың. Күніміз де, көз алдымызда ұстайтын қазақ әдебиетінің көгіне өрмелеп шығып күн болатын үміткер ақын сенсің. «Жаралы жанды», «Қорқытты», «Баянды» берген ақыннан одан да зорды күтеміз. Қазақ әдебиетінде артынан мүрида ертуге, өзіндік дәуір жасауға сенің қаламыңнан басқасының дәмесі жоқ. Ақындығыңа мін тағуға болмайды. Сенен эттең ғана деп табарлық бір ғана кемшілік: торығасың, зарығасың, зарланасың. Асау алып жүрегін «сұм өмір» деп жұбаныш таппайды. Келешектен жарық сәуле, жақсы үміт күтпейсің, «бүгіннен» жиренесің, безесің, түңілесің, өткенді жақтап, алданыш етесің. Өмірге түңілген, өмірге қол сермеген сары уайым, сары қайғыға түсіп барасың. Мұндай сары уайымшылдық (пессимизм) ақынның бойын өсіре ме? Өріс ұзарта ма? Үмітсіз, тілексіз өмірде не мағына бар?

Сен Байронның рухына түсуге таяусың. Бірақ Байрон заманындағы қара күн (реакция), Байронның шеккен жиһан күйі (мировая скорбь) бұл күнде бар ма? Қазақтың басына қиын қыстау түндер келген болса, қазақ жұтқа, апатқа, талауға, зорлыққа шалдықса, қайғырса, күйінсе оны «жиһан күйігі» деп санауға бола ма? Ол тар көзділік болмай ма? Сұр айдың артынан күншуақ болмай тұрған ба? Күннің көзін мәңгілік бұлт басып тұру мүмкін бе?

Рас, сен қазақ ақынысың. Қазақ мұнын жырлайсың. Қазақты сүйесің, қазақпен бірге күйесің. Қам көңілді қайғыртып, уайым төгіп қаяу салғаны қалай? «Торықпа, жабықпа, түңілме, алдыңда жарық сәуле бар, жылтылдаған от бар» деп көңілін көтеріп демеу бермегенің қалай? «Болғанды – «болды» – деуден болашақты болжау қиын. Әлде болашаққа сендіру, қараңғы тұманда жылтылдаған сәуле көрсету қиын ба? Қазақтың келешегіне неш бір сенімі жоқ болса, жоғалатын елге сұлу сөз – әдебиет неге керек? Біз сенен дертке дәрмен болғандай, рух бергендей, ауыр халден шара тауып шыққандай, келешекке, мәдениетке, игілікке сүйрегендей сөз іздейміз. Өткенді – өткендерге жоқтаған, зарлаған, жырлаған қазақтың жұртшылығына одан келген пайда қанша еді?

Пушкинді – Пушкин қылған оның нұрлы ақылы, сергек көңілі, өмірді дұрыс бағалай білгендігі ғой. Сен туысын қазақтың, адымын қарға, елің мешеу болса да, өмірге ашық көзбен қарайтын ХХ ғасырдың ұлы емессің бе? «Қу өмір, сұм жалған», «жауыз жазым» дәуірі сұйылып, өмірдің кожасы, тақтың алласы – адам болған заманда, адамға жаңа тілек, жаңа арман, жаңа салт-сананың заманында сен сықылды күшті ақынның (рухына – ? – Т.Ж.) өзгеріс кірмейді деуге көңіл бармайды.

Сары уайымшыл болса да, бүгінде Байронды төңкеріс ақыны деп санап отыр. Төңкерісшіл болмаған ақынның өркені өспейді. Өркенің өсуіне тілектес болғандықтан дос-жараның сөз айтып, көңілдегі мүддемізді шығарып отырымыз.

Жүрекке, ихтихатқа, иманға қолқа салу кімге болса да зорлық, әсіресе, ақынға зорлық. Сүйтсе де себепсіз нәрсе болмақ емес қой: таяу тұрған нәрсеге түткідей себеп болсақ, біздің мақсатымыздың орындалғаны.

Бауырларың: Жүсіпбек, Молдағали⁸³».

VII том. 186 – 187 беттер.

(№157) М.ДУЛАТОВТЫҢ ТІЛШЕСІ. «24/ VI – 21 Ж. Ғ-МАН!

24/ VI – 21 ж. Ғ-ман! Мынау Ахмет жолдасты қудалап жүргендер бар көрінеді. Жұмысының мәнін өзі түсіндіріп айтар. Саяси сенімді адам екендігіне қолына қағаз берсең, бұзақылар орынсыз қоқандауын қояр еді. Осыны саған әдейі тапсырамын. М-дияр.

(№158) БАУЫРЫМ АХМЕТ! 16 МАЙ, 1925 ЖЫЛ⁸⁴

16 май, 1925 жыл

Әлімхан келіп содан естідім, сен ауырып оңалыпсың. Енді ауырма. «Жоқтауым»⁸⁵ 21 болды. Мен қазақ секциясына бердім. Сеид-Ахмет жоқтауымды алып қалды. Өлеңі жақсы болғанымен, қайталамасы көп екен. Соны оңдап барып, сонан соң баспасаң, қайталама жақсы өлеңді бұзып кететін. Сабындай бұзылған Ж. «таптай»⁸⁶ ойнаған біздің ЦИ⁸⁷ – сұлу әдебиет сөзін басатын көрінеді. Сеид-Ахметтің өлеңін өңде. Күзде басылып та қалар. ЦИ бірінші октябрьге дейін оқу құралын ғана баспақ. Баспа күшінің бәрін осыған салмақ. Орынбор баса алмай отырған мектеп кітаптары болса, Мәскеуге жіберіп қараңдар. Басқанына ақы аласыңдар, жылдам басып береді.

⁸³ Молдағали – белгілі зиялы тұлға Молдағали Жолдыбаев. Тергеу ісіндегі хаттын жазу мәнері Ж.Аймауытовтікі емес. Әлде М.Жолдыбаев көшірді ме, жоқ, басқа біреу көшірді ме екен? Өйткені, жазу мәнері қалымша – Т.Ж.

⁸⁴ Әлихан Бөкейхановтың хаттарының түпнұсқасының фотокошірмелері 201, 202, 203, 204 беттерге тіркелген – Т.Ж.

⁸⁵ «Жоқтау» – Москвада шыққан жинақ. Бұл арада өзі жинаған «Жоқтаулардың» санын көрсетіп отыр – Т.Ж.

⁸⁶ Бұл арада «тап», «тапшыл» деген сөзді «таптап, басып» деген мағынада ойната қолданған – Т.Ж.

⁸⁷ ЦИ – Орталық баспа – Т.Ж.

Біздің Нәзір⁸⁸: Шәнгерей, Шоқан, Ыбырайды (Алтынсары) кітап қылып шығарайық – дейді. Мен «жарайды» дедім. Мен Шәнгерейді жазбақ болдым. Ыбырайды саған бермек болдық. Шоқанды Мадиярға берейін деп едім, латын «ойнына» түсіп кетті, тосырқап қалды. Мен: сен тапсыр баспаға, өзің жаз – дедім. Мен майды бітіріп елге келем. Шәнгерейді ауылдан жібермек болдым. Бәрібір күзге шейін басылмайды. Сен де күзге жазып берем деп Ыбырайды ал. Шоқанды тағы да көрерміз. Абайды жазатын кім? Білесің бе? Тұрашқа жаздырсам, сыңаржақ болып, жүгі бір жаққа ауып кетеді ме – деп қорғанып тұрмын.

Біздің ЦИ (Центриздат.) мектепке деп дәптер шығармақ. Ол дәптердің оң бұрышында Абай, Шоқан, Ыбырай (Алтынсары), ақын Ахмет, Шәнгерейдің суреті болмақ. Маған сен суретіңді жібер. Мен оны ЦИ-ге беріп кетейін.

Жоқтауға әлі ақы алғанын жоқ. Алғанда саған жіберем.

Мадияр жолдасқа айтшы, мен «Еңбекші қазақтың» егіз санын алам. Маған біреуі де болады. Екіншісін Қарқаралыда Бәжікейге жібер деп. 3-4 рет хат жаздым. Мадияр дәл Еркесары, баспалап істейді, дәнеме айтпайды. Газетін қосақтап Мәскеуге жібереді де отырады. Тағы да Мадияр газетті былай қылып елге тарат дегенде дым-ақ шешен. Өзінің газеті Мәскеуге 8 күнде келеді де, соңғы шыққаны озып жүреді. 31 майдан кейін маған Мәскеуге газетті жібермесін, мен елге кетем.

Сейд-Азымға⁸⁹ беретін істер әлі де түзеліп біткен жоқ. Мен жүргенше бітпесе, секцияға тапсырып кетем. О да күзге дейін басылмайтын жазбалар болады ғой.

«Елдесім»⁹⁰ жолдастың физикасына сын жазайын десем, газетке үлкен, журналым жоқ болып, делдал болып тұрмын. Елдесім жақсы жігіт. Бұрын да жақсы еді. Енді онан да сүйікті болып кетті.

Бір күні Шәнгерей маған: «Мен сені жақсы көрем, білесің бе?» – деді. Мен: «Жоқ», – дедім. Шәнгерей: «Сен шын қазақсың ба? Сені қазақ деп жақсы көрем», – деді.

Физиканы оқып қарасам, Елдесім де қазақ екен.

Бәріңді құшақтадым, сүйдім.

Ғалихан
224 бет.

⁸⁸ Нәзір – баспаның директоры Н.Төреқұлов – Т.Ж.

⁸⁹ Сейд – Азым Қадырбас – Т.Ж.

⁹⁰ Елдес Омаров – Т.Ж.

**(№159) ПИСЬМО А.БАЙТУРСЫНОВА БУКЕЙХАНОВУ А.
ОТ 16 МАЯ 1925 Г.**

Уважаемый Али!⁹¹

На многие твои письма своевременно я не мог ответа дать по поводу окончательного разрешения вопроса о переводе в Кызыл-Орду. Теперь видя, что учащиеся несмотря даже на то, что не переводится Киринститут – решили поехать, я тоже самое решил перебраться в Кызыл-Орду, поэтому для осмотра и подыскания квартиры послал туда свою жену. В нынешнем году благодаря переводу центра даже мог поехать на родину. Теперь думаю после перекочевки в августе или сентябре месяце. Если твой профессор выедет в Тургайский и Иргизский уезды, то возможно выехать и мне с ним. Собрание им песен, фотографирование – мною тоже давно задуманные вещи. Если бы мне научиться у профессора, то для меня было бы очень полезно.

Согласно заключенного мною договора с Киргосиздатом я должен по новому правописанию пересоставить три грамматики и киргизскую азбуку сроком одну к 15 июня, другую к 1 июля, третью к 1 августа и четвертую к 20 августа. Вот до этого времени не могу оглянуться на другие работы, и затем, если начнутся занятия Киринститута, опять будет мало свободного времени. Почему могу сказать определенно, что до 20 августа никак не могу написать биографии Ибрагима (Абая). После 20 августа будет ли время не могу сказать. Вышлю вам свою фотографическую карточку, но смотри чтобы твои тетради, где будет помещена моя карточка, кабы не примялась. Наши коммунисты не такие половинчатые коммунисты как московские, а настоящей 96 пробы.

Фотографический снимок сына Алтынсары можете найти в книге – сборнике № 6, 7, 8 журнала «Шолпан». Кроме этой у меня нет его карточки.

Мир-Якуп поехал в Кустанайский уезд. Вчера получена телеграмма следующего содержания: «Рая разрешилась, родила сына». Я вернулся со съезда киргизских мугалимов, состоявшемся в г. Пишпекке. Вопросы, стоявшие в порядке дня следующие: язык, буква, правописание, научная терминология, сборы старинных слов и характер мектебов».

По поводу латинских транскрипций, у них до этого одно собрание было, где было вынесена резолюция. Съезд одобрил ее. Резолюция эта следующая: латинскую транскрипцию для будущности киргизов считать полезною, однако отмечается нецелесообразность введения ее сразу, до этого ввести некоторые изменения арабской транскрипции. Они говорят, что латинская транскрипция Назира хуже арабской. Не должно быть у нас больших и малых букв, а также не должно быть разницы

⁹¹ А. Байтурсиновтың Әлихан Бөкейхановқа 1925 жылы 16 мамыр күні жазған хатына жауабы. Түпнұсқасы біздің көзімізге түспеді. Тек орысша аудармасын ұсынып отырмыз – Т.Ж.

между печатными и письменными буквами. Географию по- русски ак- центр не может издавать.

Вношу ее на обсуждение общества изучения Киркряя и затем сообщу. Надеюсь, что последнее издаст ее, потому что им киргизская география очень нужна.

Обнимаю, целую.

Ахмет.

II/VI-1925 г.

Перевел уполн. 2-го отд. Джакупов.

VII том, 198 бет

**(№160) ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВТЫҢ А.БАЙТҮРСЫНОВҚА
ЖАУАП ХАТЫ 16/У-1925 Ж.**

16 май, 1925 жыл.

Бауырым Ахмет!

Әлімхан келіп содан естідім, сен ауырып оңалыпсың. Енді ауырма. Жоқтауым 21 болды. Мен қазақ секциясына бердім. Сеид. Ахмет жоқтауымды алып қалды. Өлеңі жақсы болғанымен, қайталамасы көп екен. Соны оңдап барып, сонан соң баспасаң, қайталама жақсы өлеңді бұзып кететін. Сабындай бұзылған ән табтай ойнаған біздің ЦИ сұлу әдебиет сөзін басатын көрінеді. Сеид. Ахметтің өлеңін өңде. Күзде басылып та қалар. ЦИ бірінші октябрьге дейін оқу құралын ғана баспақ. Баспа күшінің бәрін осыған салмақ. Орынбор баса алмай отырған мектеп кітаптары болса, Мәскеуге жіберіп қарандар. Басқанына ақы аласындар, жылдам басып береді.

Біздің Нәзір, Шәнгерей, Шоқан, Ыбырай да (Алтынсары) кітап қылып шығарайық дейді. Мен жарайды дедім. Мен Шәнгерейді жазбақ болдым. Ыбырайды соған бермек болдық. Шоқанды Мадиярға берейін деп едім, латын «ойнына» түсіп кетті, тосырқап қалды. Мен сен тапсыр баспаға, өзің жаз дедім. Мен майды бітіріп елге келем. Шәнгерейді ауылдан жібермек болдым. Бәрібір күзге шейін басылмайды. Сен де күзге жазып берем деп Ыбырайды ал. Шоқанды тағы да көрерміз. Абайды жазатын кім? Білесің бе? Тұрашқа жаздырсам, сыңаржақ болып, жүгі бір жаққа ауып кетеді ме деп қорғанып тұрмын.

Біздің ЦИ (Центриздательский) мектепке деп дәптер шығармақ. Ол дәптердің оң бұрышында Абай, Шоқан, Ыбырай (Алтынсары), ақын Ахмет, Шәнгерейдің суреті болмақ. Маған сен суретінді жібер. Мен оны ЦИ-ге беріп кетейін.

Жоқтауға әлі ақы алғаным жоқ. Алғанда саған жіберем.

Мадияр жолдасқа айтшы, мен «Еңбекші қазақтың» егіз санын алам. Маған біреуі де болады. Екіншісін Қарқаралыда Бәнікейге жібер деп. 3-4 рет хат жаздым. Мадияр дәл Еркесары; «баспалап істейді, дәнеме

айтпайды. Газетін пысықтап Мәскеуге жібереді де отырады. Тағы да Мадияр газетті былай қылып елге тарат дегенде дым-ак шешен. Өзі газеті Мәскеуге 8 күнде келеді де, соңғы шыққаны озып жүреді. 31 майдан кейін маған Мәскеуге газетті жібермесін, мен елге кетем деген.

Сейд. Азымға беретін істер әлі де түзеліп жазайын десем, газетке үлкен, журналым жоқ болып, делдал болып тұрмын. Елдесім жақсы жігіт. Бұрын да жақсы еді. Енді онан да сүйікті болып кетті.

Бір күні Шенгерей маған: «Мен сені жақсы көрем, білесін бе?» – деді.

Мен: «Жоқ» – дедім.

Шенгерей: «Сен шын қазақсың ба? Сені қазақ деп жақсы көрем» – деді.

Физиканы оқып қарасам, Елдесім де қазақ екен.

Бәріңді құшақтадым, сүйдім.

Ғалихан
VII том, 224-бет

(№161) ПИСЬМО А.БУКЕЙХАНОВА БАЙТУРСЫНОВУ А. МОСКВА. ОТ 23/VI-1925 Г.

Родной мой, Ахмет!

Письмо твое написанное II/VI получил, профессор уехал обратно в г. Берлин.

VII том, 200 стр.

(№162) «АҚ ЖОЛ» ГАЗЕТІ ТУРАЛЫ (7 СӘУІР 1925 Ж.)⁹²

Барлық елдердің пролетарлары, бірігіндер!

Ресей Коммунистік (Большевиктер) Партиясы Орталық Комитеті

Баспасөз бөлімі (Ұлтбаспасөз⁹³ бөлімшесі)

№ 5128/с РК/б/П Қырөлкекомының⁹⁴ баспасөз бөлімі

7 сәуір 1925 ж. Көшірмесі: Сырдария Обкомына⁹⁵

Күпия⁹⁶

Шымкент қ.

⁹² Бұл құжаттарды тауып, қазақшаға аударып, түсініктемелерін жазып, жарияланымға ұсынған ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор С.Қаскабасов.

⁹³ Ұлтбаспасөз – Ұлттық баспасөз.

⁹⁴ Ресей коммунистік (большевиктер) партиясының Қырғыз (қазақ – С. Қ.) өлкелік комитетінің деген сөздердің қысқартылғаны.

⁹⁵ Облыстық комитетіне.

⁹⁶ Құжағка «ж. Ежовтың жеке өзіне. Даярлаңыз. Съезден кейін шешетін боламыз... 11.IV.25.» деген нұсқау жазылған, қол қойылған. Нұсқау иесінің кім екенін дәл анықтау мүмкін болмады.

Ежов Николай Иванович (1895-1940). Еңбек жолын Путилов зауытында слесарь болып бастаған. 1916 жылдан әскер қатарында. 1917 жылы большевиктер партиясы қатарына өткен. Азамат соғысы жылдарында Қызыл Армия қатарында, дивизияның әскери комиссары. Онан соң партия жұмысында: РК/б/П Марий облыстық комитетінің жауапты хатшысы, 1923 ж. наурыздан 1924 ж. маусымға дейін Қазақстанның Семей губерниялық партия комитетінің жауапты хатшысы. 1924-1930 жылдары Қыробкомының (Қазақстан облыстық партия комитетінің – С. Қ.) ұйымдастырушы-нұсқаушы бөлімінің меңгерушісі, ССРО Егіншілік халық комиссарының орынбасары, 1930-1934 жылдары РК/б/П ОК-нің ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі, 1935 жылы ОК-тің хатшысы, 1936-1937 жылдары Ішкі істер халық комиссариатының халық комиссары. 1938-1939 жылдары Су транспорты халық комиссары.

РК/б/П ОК⁵ Баспасөз бөлімі өзінің қаулыларында және арнайы пікір-лерінде «Ақжол» газетінің – Түркістан облысындағы РК/б/П Өлкекомының Ұйымбюросы⁹⁷ органының жетекшілерінің саяси ұстамсыздықтарын және соңғыларға партияға қарсы ұлттық интеллегенциясының ықпал етіп отырғанын әлденеше атап көрсеткен еді. Бірақ осыған қарамастан, «Ақжол» қазіргі кезеңге дейінгі бүкіл Киргизиядағы⁹⁸ ең ұстамсыз газет болып қалуда. Оның саяси бағыты, әсіресе соңғы айларда, мүлде төзуге болмайтындай болып кетті. Газеттің бас мақаласында «коммунистік партияның мүшелері болуға лайықты барлық кедейлер партиядан тыс қалуда, ал көптеген адал емес және өзінің жағдайын теріс пайдаланатын жалақорлар партияды. 4-5 жылдар бойы қырғыз (қазақ – С. Қ.) кедейлеріне пайдалы ешнәрсе де жасамаған осындай элементтер тағы да үкіметте... қырғыз халқы кездеспейтін жерлерде мансап үшін орыстармен саудаласу өте оңай. Сондықтан да үкімет билігіндегілердің көпшілігі және барлық қырғыз басшылары қырғыздардан аулағырақ отырғанды қалайды...» (№529) – дегендей нәрселерді редакция пайымдап жазады. Мұндай партияның беделін түсіретін, жол беруге болмайтын және партияға қарсы пікірлер бас мақалаларда, фельетондарда және белдеу мақалаларда аз кездеспейді. (қараңыз: № 535, 542 және т. б.). Мұндай нәрселерге сөз жоқ жол беруге болмайды.

РК/б/П ОК-нің Баспасөз бөлімі Қырөлкекомының⁹⁹ Баспасөз бөлімшесіне мына шараларды ұсынады:

1). Қырөлкекомының және сондай-ақ РК/б/П Қырөлкекомының¹⁰⁰ жергілікті ұйымдық бюросы тарапынан «Ақжол» газетіне партиялық басшылық күшейтілсін:

2). «Ақжол» газетінің редакторы орнынан алынып, ұстамды, даярлығы бар партияшылмен ауыстырылсын¹⁰¹

3). Редакция құрамы жаңартылсын және бірінші кезекте партияшыл әдеби қызметкерлермен толықтырылсын.

4). Партияда жоқ интеллигенция «Ақжол» газеті редакциясында оларға партия тарапынан жетекшілік қамтамасыз етілген жағдайда ғана пайдаланылсын.

Қолданылған шаралар туралы РК/б/П ОК Баспасөз Бөліміне мәлімделсін.¹⁰

РК/б/П ОК Баспасөз бөлімінің меңгерушісі Н. Варейкис.

Хатшысы: А. Грачев.

Мәскеу қ., 29 мамыр 1925 ж.¹⁰²

⁹⁷ Ресей Коммунистік (большевиктер) партиясының Орталық Комитеті.

⁹⁸ РК/б/П Өлкелік Комитетінің Ұйымдастыру бюросы.

⁹⁹ Киргизиядағы – Қазақстандағы.

¹⁰⁰ Қырөлкеком – Қырғыз өлкелік Комитеті.

¹⁰¹ Бұл кезде «Ақжол» газетінің редакторы И. Тоқтыбаев болатын.

¹⁰² Құжаттың төменгі жағында: «Ж. Красаткинге. Танысып шығу үшін. Одан соң Ачуринге беріңіз...», «Еске алынды. 28/ V», – деген жазулар жазылып, жауапты адамдар қолдарын қойған. Олардың есімдерін анықтау мүмкін болмады.

(№163) ҚЫРӨЛКЕККОМ БЮРОСЫНЫҢ БАРЛЫҚ МҮШЕЛЕРІНЕ КӨШІРМЕСІ Ж. ВАРЕЙКИСКЕ¹⁰³

Құрметті жолдастар!

1. Жуырда менің «Ақжол» журналымен¹⁰⁴ танысуға мүмкіндігім болды. Мен осыған байланысты белгісіз емес Шоқаевтың¹⁰⁵ ақгвардияшыл баспасөздегі кейбір мақалаларын еске түсірдім және өзімді шошытқан осы мақалалармен «Ақжол» журналының рухани «ынтымағы» деуге болатын кейбір жаңалықты аштым. Ақылға сыймаса да бұл факт. «Ақжол», әрине, өзі де аңғармастан Шоқаевқа көлемді материал берді. Тіптен де аңғармай қалмайтын Шоқаев болса бұл материалдарды қорытады және жұртқа ұсынады. Мен сынды түсінемін, мен коммунистердің қызметін сынау мүмкіндігін және қажеттігін толық ұғамын. Бірақ табалаушы және кекшіл сын, бұл біздің сынымыз емес. Мұндай сынға кеңестер елінде орын болуға тиіс емес. Мұндай сын буржуазияның қолына коммунизмге қарсы, Кеңестерге қарсы, Кеңестер Одағында өмір сүріп және тіршілік етіп жатқандардың бәріне қарсы құрал ғана ұсына алады. Осыған байланысты «Ақжол» журналын түбірінен жедел түрде қайта ұйымдастыруды, одан партияда жоқ интеллигенттерді қуып және оны коммунистік насихаттың органы етуге байланысты шаралар қолдануды сіздерден сұрауды мен өзімнің міндетім деп санаймын.

2. Мен партияда жоқ интеллигенттерді кеңес жұмысына тартуды барынша жақтаймын. Егінхалкомы, ХШК¹⁰⁶ – кооперация және басқа да шаруашылықтық органдар бұл адамдарды, оларды біртіндеп кеңестендіре отырып, мейлінше пайдалануы тиіс. Мен сондай-ақ, партияда жоқ интеллигенттерді қырғыз (қазақ – С. Қ.) мәдениетін орнықтыру ісіне тартуды да жақтаймын. Қырғыз тілінде оқулықтар құрастыру – мәдениет саласы бұл адамдардың пайдаланылуы тиіс басты майдан. Бірақ та мен партияда жоқ интеллигенттердің саяси және идеологиялық майдандағы күрес ісіне жіберілуіне мүлде қарсымын.

¹⁰³ Құжаттың сол жақтағы жоғарғы бұрышында: «1 дана», «Еске алу үшін» деген жазулар бар.

¹⁰⁴ Сталин журнал деп «Ақжол» газетін айтып отыр. «Ақжол» 1920-25 жылдары Шымкентте БК/б/П Сырдария губерниялық комитетінің органы ретінде жарық көрді. Аптасына екі рет қазақ тілінде шықты. И. Сталиннің оған орыс тіліне арнайы аударылып берілген осы газеттің мақалаларымен танысқаны байқалады. «Ақжол» газеті 1920 жылы 18 сәуірден 27 шілдеге дейін шыққан «Жаңа өріс» газетінің жалғасы ретінде жарық көрген еді. (Қараңыз: «Қазақ совет энциклопедиясы», 1-том, 206 беті). «Ақжол» газетінде әр жылдары бұрынғы ұлттық «Алаш» интеллигенциясының аса көрнекті өкілдері М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, К. Кеменгерев, А. Юсупов және т. б. қызмет етіп, газет беттерінде Ә. Бөкейхановтың, А. Байтұрсынның, М. Есполовтың және т. б. мақалалары да жарық көрген.

¹⁰⁵ Құжатта «Чокаев». Шоқаев Мұстафа (1890-1942). Түркістанда құрылған «Қоқан автономиясын» басқарушы. «Қоқан автономиясы» құлаған соң шет елге кетті. Түркияда, Италияда, Францияда, Германияда тұрды. 20-30 жылдары ол кеңестік Орта Азия республикаларындағы социалистік құрылыс туралы кітаптар мен мақалалар жариялады. 1929-1939 жылдары түрік тілінде шығатын «Яш Тюркистан» журналының редакторы болды. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында шетелдегі Түркістан ұлттық комитетін ұйымдастырушылардың бірі және оның төрағасы. (Қараңыз: А. И. Зевелев, Ю. А. Поляков, Л. В. Шишкина. Басмачество: правда истории и вымысел фальсификаторов. М., «Мысль», 1986. 46-47 беттері).

¹⁰⁶ 14. Егіншілік Халық комиссариаты, Халық Шаруашылығы кеңесі.

Мен партияда жоқ интеллигенттердің қырғыз жастарына саяси және идеологиялық тәрбие берумен айналысуларына қарсымын. Біз өкіметті жастар тәрбиесін партияда жоқ буржуазиялық интеллигенттерге тапсыру үшін алғанымыз жоқ. Бұл майдан толығымен және түгелдей коммунистерге қалдырылуы керек. Онсыз Киргизияда (Қазақстанда – С. Қ.) Шокаевтардың жеңісі сөзсіз жүзеге асады. Ал бұл Киргизиядағы коммунизмнің идеологиялық және саяси күйреуіне сәйкес келеді.

Осы мәселе бойынша өздеріңіздің пікірлеріңізді, сіздердің мәлімдеулеріңізді аса өтініп сұрар едім¹⁰⁷

Коммунистік сәлеммен: И. Сталин.

(№164) РК/б/П ҚЫРӨЛКЕККОМНЫҢ 1925 Ж. 10 МАУСЫМДҒЫ БЮРО МӘЖІЛІСІНІҢ № 69 ХАТТАМАСЫ

Тындалды:

5. Жол. Сталиннің «Ақжол» газеті туралы хаты (жол. Нанейшвили)¹⁰⁸

Қаулы етілді: 5. а) Жол. Сталиннің нұсқаулары еске және басшылыққа алынсын.

б) Ұлттық баспасөзге басшылық жасау туралы және онда ұлттық партияда жоқ интеллигенцияны пайдалану тәртібі жөнінде жарлық хат даярлансын және РК/б/П Губкомдарына жіберілсін.

Бұл жарлық РК/б/П ОК-нің Баспасөз Бөлімінің 1925 жылғы 7 сәуірдегі ұсыныстары, РК/б/П ОК Секретариатының Қазбаспасөзін жақсарту шаралары туралы 1925 ж. 2 наурыздағы және Баспасөз Бөлімі жанындағы Кеңестің 1924 жылғы қазандағы қаулысы негізінде және соларға сәйкес жасалынсын.

в) Жетекшілік сипаттағы материалдарды жергілікті газеттерге беру саласындағы ҮНБ (үгіт-насихат бөлімінің – құрастырушы) қызметі күшейтілсін.

г) «Ақжол» газеті қайта ұйымдастырылсын, ол губерниялық органға айналдырылсын, бірақ бұқаралық шаруалар газеті сипатын алсын.

«Ақжол» редакциясының Шымкент қал. көшіп келуі жөн саналсын.

д) РК/б/П ОК-не «Ақжол» газетінде партиялық-ұстамсыздық сипаттағы мақалалардың пайда болуы соңғы жарты жылдықта күшейе түскені мәлімделсін. Мұны Орта Азияны ұлттық межелеп бөлуге байланысты РК/б/П Сырдария Губкомының және Қырөлкекомының Ұйымдық

¹⁰⁷ Бұл жазулар түпнұсқа құжатта қолмен жазылған. Құжатта «АПО» (агитационно-пропагандистский отдел – С. Қ.) Ж. Тоқжігітөвке, Сырдария губкомына, РК/б/П ОК-нің баспасөз бөліміне» деген бұрыштама жазулар бар.

¹⁰⁸ Нанейшвили Виктор Иванович (1878-1940). Революциялық қозғалысқа қатысушы. 1924-25 жылдары Қырғыз (Қазақ) облыстық партия комитетінің хатшысы. 1925 жылдан ССРО сауда халкомиссариатында, сауда академиясында (кейін тамақ өнеркәсібі академиясында) істеді. (Қараңыз: Қазақ совет энциклопедиясы. 8-том, 268 беті).

бюросының Ташкенттен Шымкентке көшуінен, «Ақжол» газетінің соңғы кезге дейін Ташкентте қалып қоюынан партиялық басшылықтың сол тұста әлсіреп кетуімен түсіндіруге болады.

Сондай-ақ, 1925 жылдың 7 сәуіріндегі Баспасөз Бөлімінің «Ақжол» газетінің жағдайын жақсарту туралы ұсыныстары орындалғаны да мәлімделсін.

е) Қазақтың жауапты партия қызметкерлерінің және әсіресе Парткомдар мүшелерінің баспасөз жұмысына үздіксіз қатысуларының әлсіздігі атап көрсетілсін.

Осы кемшіліктерді жоюға шаралар қолданылсын.

Ақиқат, 1993 №1 (89-92 беттер.)

(№165) «АЛҚА» ӘДЕБИ ҮЙІРМЕСІНІҢ БАҒДАРЛАМАСЫ¹⁰⁹ (1925)

ТАБАЛДЫРЫҚ

Қазақ әдебиеті тоғыз жолдың торабында тұр. Артында бір жол, алдында мың жол. Мың жолдың ішінде өзен өрлегені де, шөліккегені де, барса келері де, барса келмесі де бар. Қазақ әдебиетін мынау мың жолдың тарауына алып келіп, аныртып тұрған – тұрмыс. Қазақ тұрмысы орыс тұрмысымен, орыс тұрмысы арқылы Еуропа тұрмысымен соқтығуы – қазақ әдебиетінің орыс әдебиетінің екпініне, орыс әдебиеті арқылы Еуропа әдебиеті екпініне кез келуі: «таспен жапалақты ұрсаң да, жапалақпен тасты ұрсаң да жапалақ өлмектің» кебі.

Әрине, қазақ тұрмысы қирамақ, әрине, қазақ әдебиеті өлмек. Бірақ бізге молда болатын Еуропа әдебиетінің өзі – бір молда емес, мың молда. Алыстағы анау Еуропаны қоя-ақ қоялық, көршіміз орыс әдебиетін алалық. Оның да өткен дәуірлерін бүркеп, осы күн дәуірін алалық.

Осы күнде пролетариат төңкерісі дәуірінде, кеңес өкіметінің өзінде орыс әдебиетінің мың бағыты бар. Бәрінің жалауы – қызыл, ұраны – төңкеріс, алды – ортақшылдық... Алайда, искусство <...> (бір сөз танылмады – Т.Ж) нәм оның бір саласы болған әдебиет туралы түрлі жақтың түрлі ұғымы бар. «Искусство бар әм болмақ» – деген бағыттан бастап: «Искусство жоқ әм болмақ емес. Бұрын болса да – бұдан былай болмақ емес. Болуға тиісті емес», – деген бағытқа шейін бар.

Оның үстіне, біз дүние астан-кестең болған заманның адамымыз. Жұмыр жердің бетіндегі шірік қауды өртеп, өртең шығару үшін қылыш, найзаны қолдан түсірмей майданда жүрген әскердейміз. Әйеліміз де,

¹⁰⁹ М.Жұмабаев жазған «Алқа» әдеби үйірмесінің «Табалдырық» атты бұл бағдарламасы 1925 жылдың соңғы айларында жазылып, Мәскеудегі студенттердің көмегімен көшіріліп, жан-жаққа таратылған. Тергеу тігіндісінде оның фотонегативі ғана сақталған. Біз сол негативтен көшірдік. Өкінішке орай VII томның соңына қосымша ретінде тіркелген негативтің беттерін көрсетпей көшіріппіз. Бір мәтқапылық осы. Алайда одан аса маңызды бұл құжаттың мәні жойылмайды деп есептейміз – Т.Ж.

еріміз де – саясатшылымыз (да), шаруашылымыз (да), әдебиетшіліміз (де) тегіс әскерміз. Әскер болуға міндеттіміз. Төңкеріс ісі де осыны тілейді. <...> (бір сөз танылмады – Т.Ж) тұрмысы да осыны тілейді. Бірақ, майдандағы әскердің әрбір тобының да, әрбір таптың да бес міндеті болмақ. Әрбір топ өзінің ісін дұрыс атқарса ғана жалпы әскер соғыста ұтып шықпақ. Бұл топ өз міндетін атқара алмаса, өз міндетін ұмытып, көптің дүрмегімен, айғай-аттанның желімен лап қойып кете барса, майдан құр ойранға айналмақ.

Қазақтың жазушылары да аз әскердің кішкене бір канаты. Үркердей бір тобы.

Олардың мойнында жалпы әскерлік міндеттен басқа бес міндет бар. Жазушылықтың, ақындықтың өз міндеті бар. Жазушыларымыз әскерлік міндетін біліп, ақындық міндетін білмесе, атқара алмаса – ақын емес. Ақындықты біліп, әскерлікті білмесе – әскер емес.

Қазақ елі – Еуропа мәдениетінің көзімен қарағанда мәдениет қоры, әдебиет қоры жоқ, кедей ел болғандықтан, біздің жазушыларымыз әскерлік, азаматтық міндетін ұмытып, құр ақындыққа қадалып қалуы мүмкін. Әсіресе, ақындық міндетін біле алмай, жалпы айғайдың екпінімен кетуі де мүмкін. Әдебиетті айғай ғана деп, ақындықты үгіт-насихат қана деп ұғуға. Мысалы: әдебиет не діншілдіктің бәдуәмі (бір сөз танылмады, «бәдуәм» – әліппе, яғни құралы – Т.Ж), не дінсіздіктің бәдуәмі (деп). Әйтеуір «бәдуәм» деп ұғуға мүмкін... Үлгі боларлық орыс әдебиетінің түрлі тарауының тұрақсыз бір тарауына, не «Барса келмесіне», не ұзамай құрып кететін сиырдың шұбырындысына түсіп кетуі мүмкін.

Осы мүмкіндіктердің шет-пұшпағын көріп, әдебиет қазанының бір құлағына жармасып жүрген – біз, тоғыз ойланып, тоқсан толғанып, төмендегі пікірлерді ортаға салуымызды борышымыз деп білдік.

Бұл құрғанымыз – сегіз канат боз орда, алты канат ақ отау емес – абылайша (Жорық кезіндегі әскери қос – Т.Ж.). Майдан, ойран, жорық дәуірінде дағарадай орда да, айдай ақ отау да құрып отыруға болмайды. Аттан дәуіріне «абылайша» керек. Жорық «абылайша» болады. Жорық басылар, жаңа тұрмыс орнар, «абылайша» қалып, бәріміз сиятын боз орда тігілер. Бұл келешектікі. Әзірге баспана – «абылайша».

Оқушы! Жақсы келдің. «Табалдырықты» аттап, төрге шық. «Алқаға» кір.

БІРІНШІ (СӨЗ) ӘДЕБИЕТІМІЗ ТУРАЛЫ

«Әдебиеттің өзінше дәуірлеуі – техника әдебиеттің дәуірлеуіне байланбайды» – деген Маркс (К. Маркс, «Введение к критике политической экономии. Изд. «Московский рабочий», 1922 г.). Осы пікірін бекіту үшін грек тарихының Гомер заманы мен Еуропа тарихының Шекспир заманын көрсетеді. Шынында да Гомер заманындағы – гректің, Шекспир заманындағы – Еуропаның техника мәдениетінің балаң болғаны

рас. Алайда сол дәуірлерде грек пен Еуропа мәдениеті құлашты аспанға сермеген. Неге бұлай болғандығын тексеру әдебиет тарихының міндеті. Біздің бұл жерде айтатынымыз: Маркстің мынау пікірін қазақ өміріне қабыстырсақ: «Қазақтың техника мәдениеті тіпті төмен болған. Сондықтан да, әдебиеті де жоқтың жанында болған», – деген пікір тууы қате. Шынында да қазақтың өзінше терең әдебиеті болған һәм бар. Қазақ өмірінің түрлі өзгерісі, өрі-қыры, қайғысы-қуанышы, ойы-қиялы әдебиетіне түсіп отырған. Әзір тіпті тексерілмеген дәуірді қоя тұрып, соңғы дәуірді алсақ, кешегі Мұрат, Махамбет, Базар, Шортанбай, Ақан сері сықылды ақындардың елдің мұнын, зарын, ой-қиялын жырлай білген шын жыраулар екені анық. Бұлар қазақ даласына бет алған Еуропаның, орыстың, кара жүз отаршылығының қарасын көріп бірінші уланған ерлер.

Қазақ әдебиетінің алыбы Абай – қазақ даласына кеулеп кіріп келе жатқан капитализмге, отаршылдыққа қазақтың қанды жас төгіп, еріксіз шалған бірінші құрбаны. Ел билеп, елге ақыл айтудан бастап, өмірден үміт үзген, тұңғыш тұңғыық ойға барып тірелген Абайдың алыптығы – қыл көпірдің үстінде тұрғандығы. Абайдың өмірінің, ақындығының трагедиясы да, тереңдігі де осында. Абайдың алыптығы – қыл көпірдің үстінде тұрғандығы. Екі қолмен, екі өмірмен алысқандығы. Сондықтан да қазақ әдебиетінің ескі мағынасын, бұрынғы бағытын тереңдеткендігі, әдебиетке жаңа түр кіргізгендігі – Абай жиын-тойдың ақыны болмағандықтан. Әсіресе, баспасөздің жоқтығынан Абайдың әдебиеттегі бағыты, әсіресе түрі, елге тарай алмады, сол дәуірде қазақ даласында тарай алмады.

Сол дәуірде қазақ даласына капитализм кеулеп кіре берді. Ел езіле берді. Әдебиетте – бағыт та, түр де қалмады. Әдебиет «ғизатлу», «матурлы», «писмилла» деп «башлайтын» сөздің басы сықылды балдыр-батпаққа айналды. Бірақ Еуропа отаршылдығының бір қасиеті – «Құлды көп қуып батыр қылады». Өлімге бұйырылуымен, өмірді сүйгізуімен езілген елдің ұлттық сезімін оятады. Осы заң бойынша, 1905 жылғы төңкерістен соң соққы жеп, сілесі қатқан қазақ елі есін жия бастады. Жаралы жанның есін жия бастағандағы бірінші үні – ынырсуы, күрсінуі, күңіреуі болмақ. 1905 жылдан соңғы әдебиетіміз – «Оян, қазақ», «Қырық мысал» сықылды «елім», «жұртым» деген әдебиетіміз. Сол күңірену, сол зәреде күңіренген жаралы жанның көзіне... әлгінде ғана қылышынан қан тамып, майданда ойнап жүргені елестемек.

Ояна бастаған ер – кешегі ел болған күнін есіне түсірмек. Әдебиетіміз де мынау «Оян» деген зармен бірге елдің өткен күнін есіне сала бастап еді. Өткен, тағы болып жүрген дәуірді қайта орнату үшін емес, жасынан елдің жанына үміт салу үшін өткенді жырлай бастап еді. Жырлап үлгерген жоқ еді, жырлай бастап еді.

Әдебиет осы күйде тұрғанда біз үстіміздегі зор төңкеріске кіріп кеттік.

БҰЛ КҮНГЕ ШЕЙІНГІ ТӨҢКЕРІС ӘМ ӘДЕБИЕТІМІЗ

Үстіміздегі зор төңкеріс – бізге өз тарихымыз тудырған, өз тарихымыздың қатынасы болған таныс төңкеріс емес, Еуропа тудырған жат төңкеріс еді. Осы себептен біздің әдебиетімізде бастапқы жылдарда төңкеріс туралы қолға аларлық ешнәрсе болмағаны даусыз. Әдебиет өзінің бұрын келе жатқан бетімен жүре берді. Бір жағынан, орыс отаршылдығының зардабынан елге кірген бүліншілік-бұзықтықты сүйретіп, екінші жағынан, елдігін ұмытып, жасып қалған, өткенде өзінше ел болғанын есіне салып, табиғи жолмен келе жатты. Маркстіл зор ғалым Плеханов: «Шаруа – тұрмыс-салт төңкерісінің бейімделуі болмақ», – дейді (Бельров. «К вопросу о развитии монистического взгляда на историю»).

Төңкеріспен қазақ төңкерісінің сырты ғана соқтыққандай болғанымен, санасы – дағдылы жолымен келе жатты. Сондықтан әдебиетіміз төңкерістің бастапқы дәуірінде өзінің табиғи жолымен өсіп келе жатты. Осы жолда әдебиетіміз бірталай ілгері аттап та қалды. Қияға қарғып шығамын деп мертігіп қалмай, тұрмыстың, тарихтың заңы бойынша табиғи жолмен жүріп, күн санап өсіп, тереңдеп келе жатқан кешегі, бүгінгі әдебиетімізді қарғауға емес, алқауға міндеттіміз. «Төңкеріс туралы тез үндей қоймадың» – деп томпыып өкпелеуге емес, не себепті үндемегенін ұғуға міндеттіміз.

Әдебиетімізге төңкерістің тіпті түспеуінің, бірен-саран «түсірем» деген топас тәжірибелердің теріс жағынан түсуінің тағы бір себебі: төңкерістің өзінің қазақ даласына күнгей бетінен емес, теріскей бетінен, оңынан емес, солынан кіруі – алақандағы нәрсе ғой. Мұны бүркеп қоюға болмас. Маркстің: «Санаға сипат беретін – салт», – деген асқар пікірін де аттап кетуге болмас. Төңкерісті оң жағынан түсірем деп ұмтылған әдебиетіміздің тәжірибесі соңғы бірер жылдың ішінде ғана басталды.

Бұл айтылғандардың бәрі – әдебиетіміздің бұл күнге шейін жүріп келген жолы. Тарихтың, тұрмыстың құрыш заңы бойынша өз бағытымен дұрыс жүріп келген жолы. Енді бұдан «былай» деген мәселе тұмақ: аққан судың өзінен айрылмайтын сипаты – ағу. Аққанда, жазық жерде – жайылып, жыбырқанып, тар жерде, тастың бауырында – көбіктеніп көпіріп, жарды соғып лепіріп ағу. Яғни, өзінің ағу заңына да, жолдың, арнаның заңына да бағыну. Тұрмыс та ағып жатқан су сықылды. Қазақ тұрмысы да, салты да жаңа арнамен ағуға бет алды. Зор төңкеріс қазақ даласына енді күнгей бетінен кіргелі жаңа жол іздемек.

Сонау жаңа жолдың жөні қайда? Бұған жауабымыз – мынау.

ЕНДІГІ ТӨҢКЕРІС ӘМ ӘДЕБИЕТІМІЗ

Үстіміздегі төңкеріс – адамзаттың тарихында теңі жоқ төңкеріс. Адамзат тарихының ең соңғы албастысы – отаршылдықты, капитализмді жойып, тарихты жаңа арнамен ағызуға бет алған төңкеріс. Еуропаның отары болған жалпы Шығыс елінің еңбекшілері, шығыстың бір ұшқыны болған, әсіресе, толқынның ішінде отырған еңбекші қазақ елі мынау теңсіз төңкерісті «досым» деп ұқпай, «қасым» деп ұғуы тіпті мүмкін емес.

Отаршылдық – Еуропа пролетариатының жауы болса, отар болған елдердің де жауы. Төңкерістің тамыры Еуропа тарихында терең жатқан болса да, Еуропа тарихы тудырған төңкеріс – затында жат болса да, төңкерістің максұты бір – Еуропаны ғана астан-кестен қылу емес, жалпы адамзатты бақытқа жеткізу болғандықтан, жер жүзінің езілген елі, тарыққан табы мынау төңкерісті менікі емес деуі мүмкін емес. Шығыстың отар болған елдері, соның бір ұшығы болған кедей қазақ – отаршылдықты, капитализмді жою жолында төңкерісшіл пролетариаттың шын жолдасы. Басқаша болуға мүмкін емес. Әдебиетіміздің де төңкерісті – біздің төңкерісіміз деуден басқаша жырлауы мүмкін емес.

Бірақ бағыт та, негіз де, мінез де, бірлік те бір деп ұғу қата. Зор төңкеріске пролетариат – зеңбірек, пулемет, машина, қайыс камзолымен кірсе, қазақ – қамшы, сойыл, балпаң етік, малма тұмағымен жолдан қосылып отыр. Еуропаның музыка, оркестрі бар. Елу, алпыс музыка құралдарынан құралған оркестр бір ойнағанда, бір ғана күйді ойнамақ. Бұл оркестрдің сұлулығы – барлық музыка құралы бірдей, бәрі бір дауыспен барылдауында, яки шикылдауында емес, жеке музыка құралының өз орнында, өз мінезіне лайық үн шығаруында. Төңкеріс әдебиеті дегенде де осыны ескеру керек. Төңкеріс әдебиетінің тура төңкерістің өзінен туатын, яғни пролетариат төңкерісінің өзінен туатын пролетариаттың өз әдебиеті болмақ. Бұл – төңкеріс әдебиетінің бірінші түрі. Яки, төңкеріске қазақ сықылды жолдан қосылған елдің, яки таптың төңкеріс әдебиеті болмақ (Л. Троцкий. Литература и революция. Стр. 169-170). Бұл – екінші түрі. Мұндай түр пролетариат төңкерісінің өзінен тумай, алыстан, рухынан, еңбегінен тумак. Біздің әдебиетімізде әзір бірінші түр бола алмақ емес. Екінші түр болуға тиісті әм болмақ. «Біздің әдебиетіміз әзіргі дәуірінде: пролетариаттың төңкерісі – біз сықылды езілген елдің төңкерісі болды», – деген пікірді нысана қылып қоя алса, осы төңкерістің екпінінен қазаққа, біз сықылды құл болған елге өмір үміті кіргенін жырлай білсе, (сонда ғана) төңкерісшіл әдебиет болғаны.

Марксшіл зор ғалым, ақын Луначарский жазады: «Жаңа ұлт, жаңа тап бұрынғының бітірген жерінен бастап кетпейді... Жаңа тап, яки жаңа

халық бұрын өздерін билегендерге қас болып, олардын мәдениетін жек көретін болып өсіп өркендейді», – дейді (Луначарский. Основа позитивной эстетики. М. 1923, стр.128). Сондықтан осы мінез, осы құлық, үстен қарап айтқан осы қияңқылық, осы қандылық қазақ әдебиетінде де болуға мүмкін. Болғанда, өзінше – қазақша, Азияша болуға мүмкін. Тағы бір ойланатын нәрсе – осы.

Дұрыс, зор төңкеріс құр қирату үшін емес, жер үстіне жаңа тұрмыс орнату үшін екені рас. Біздің де көксегеніміз – сонау қиырда көгерген жаңа дүние екені рас. Әдебиетіміздің де құр қиратуды, құр төңкерісті ғана бағыт қылатыны рас. Бірақ пролетариатпен қол ұстасып, жаңа дүниеге бет алған жолымызда өзіміздің шоқтығымыз, қазақ иісіміз шықпауға мүмкін емес. Ойымызда, қиялымызда, әдебиетімізде Азия иісі аңқымауы мүмкін емес. Бағыттың бір екені даусыз болғанымен, пролетариаттың өз тарихының, машинасының қайыс камзолының иісі шықпауға, қазақтың мыңжылдық тарихының, елтірі тұмағының иісі шықпауға мүмкін емес. Адамзаттың артындағы, тарихтың таңындағы ортақшылдық – таңбасында бір ұят, бір сезімді санасы жоқ хайуанның ортақшылығы. Алдымыздағы ортақшылдық – түрлі пікірді, түрлі сезімді санамен тізгіндеп отыратын, тұрмысын солай құра білген шын адамның ортақшылдығы. Пролетариатпен қол ұстасып, осы ортақшылдыққа, адамзат тарихы әм мәдениетінің құйылысқан маңдайына бет алғанымызда: осы жолда қазақ ақыны кедей қазақтың күңгірт тұрмысын, пролетариатпен ортақ мақсұтын жырлаумен бірге, кедей қазақтың өзінің ойын, өзінің сезімін, өзінің қиялын, өзінің ұғымын жырлауға ұмтылуға міндетті. Болмаса, қазақ әдебиеті деген әдебиет тумак емес. Бағытта емес, рухта басқалық болмай, құр сыртында, мысалы, сөзде ғана басқалық болса, әдебиет шеттен аударылған аударма, тәржіме ғана болып қалмақ. Негізде(гі) бірлікті – мінезде(гі) бірлік деп ұғу – адасқандық.

Әдебиетіміз бен төңкеріс арасы туралы сөз осы. Әдебиет мәселесі мұнымен бітпейді. Енді оның басқа жағын шолалық.

ӘДЕБИЕТ НЕ НӘРСЕ? ӘДЕБИЕТТІҢ ЖАЛПЫ ЗАҢЫ

Әдебиет – искусствоның бес тарауының біреуі. Искусство да адамзаттың сұлулық сезімінен, сезім арқылы жаратылысты, өмірді ұғуға ұмтылуынан туған.

Сұлулықтың өзі не нәрсе?

Философ Кант былай деп жауап береді. «Түрімен ғана тура – байланған ләззат оятатын нәрсенің бәрі – сұлулық?» – дейді. Осы сөзде түгел болмағанымен бір талай шындық бар. Шынында да, мысалы, қазақтың мұрын тесіп, зере салуында құлық үшін, тұрмыс үшін қандай тура пайда бар? Әрине, тура, қолма-қол пайда жоқ. Қазаққа мұны істеткен Кант айтып отырған құлқына байланатын «сұлулық» сезімі. «Сұлулық сезімі

– барлық жануардың, оның ішінде адамның жаратылысына салынған, табиғатына берген», – дейді Дарвин. Осы пікірлерді Маркс философиясы негізінде қате демейді. Марксшылдықтың бұған қосатыны, толтыратыны бар. Марксшыл зор ғалым Плеханов жазады: «Адамның табиғаты – адамның сұлулық ұғымдары болуының мүмкіндігіне жол ашқан. Айналадағы шарттар осы мүмкіндікті іске асырады. Қоғам – адамның, қоғамның, бір халықтың, бір таптың сұлулық ұғымдарының тууы, сипаты анадай болмай, мынадай болуы, осы айналадағы шарттарға байлаулы (Плеханов. Об искусстве. Сборник «Искусство», М. Изд. «Новая Москва», 1922 год, стр.44).

Мынау сөзді ұғымдырақ қылып айтқанда былай болар: бір халықтың, бір таптың бір заманда анадай сұлулық ұғымы болмай, мынадай сұлулық ұғымы болуы; сипаты анадай болмай, мынадай болуы – тұрмыс түріне, еңбек түріне байлаулы. Бұл пікірдің дұрыстығында дау жоқ. Қазақтың мұрнын тесіп зере салуы – Еуропа көзінше сұлулық емес, тағылық деп саналады ғой. Тұрмыс өзгерген сайын зереге де қазақ өзі де тағылық деп қарап келеді ғой. Яки, Еуропаның күн батқандағы суреттерді аузының суы құрып мактауы – қазақтардың өз әдебиетінде жоқ қой. Біз жоғарыдағы сұлулық сезімнен һәм сезімі арқылы жаратылысты, өмірді ұғуға ұмтылудан искусство тумақ делік. Бұл мәселе жоғарғыдай сөздермен біраз шешіліп қалды. Искусство тұрмыс түріне, еңбек түріне қарай өзгертіліп отырмақ. Искусствоның тұрмысқа байланысы жалғыз тұрмыс пен жырға өзгеріліп отыруы ғана емес. Искусствоның сезімі – әр қилы сезімнен туған һәм сезім оятатын сурет арқылы жаратылысты, өмірді ұғуға ұмтылу болғандықтан, искусство өмірге, тұрмысқа пайда тигізуге тиісті. Бірақ искусство тұрмысқа тура, қолма-қол пайда тигізбейді. Тигізе алмайды. Арада талай қол арқылы алыстан тигізбек. Әдемі өлең, сұлу күй, ешкімнің қарнын – тоқ, көйлегін – көк қылмақ емес. Бұлардың пайдасы – қиғаш, алыстан орап барып тиетін пайда. Марксшыл ғалым Ортодокс осы пікірді бір әсерінде толық айтады (Л.Ортодокс, О,Уайльд.Иваново-Вознесенск, изд. «Основа», 1923, стр. 50-53). Қысқасы: искусствоның негізі – сезім, құралы – сезімнен туған сурет. Максұты – білім беру емес, сезім ояту. Бұлай болса искусство қайраткерлерін, ақынды өлшейтін кез мынау болады: сұлу, терең суреттеу арқылы қандай болса ондай болсын, әйтеуір терең сезім оята алса – ол ақын. Оята алмаса – ақын емес. Сондықтан Агамемнон Ахиллесті жырлаған Ғұмар өмірді қарғап өтсе де, суретті, терең болып тұңғиық сезім оятатын Байрон – қайткенде де ақын. Тарғынды жырлаған Марабай, Жібек қызды жырлаған Жүсіпбек қожа, қыл көпірді, мақшарды, жұмақ-тамұқты суреттей біліп, тыңдаушыны емінткендей дін киссасын шығара білген біреу – қайткенде де ақын. Қырық парызды сынайттын Орынбай «Қырық парызына» келгенде – ақын емес. Уақытында «Айқапта» басылған «Қазағым өнерлен, мектеп аш, қала бол, егін сал»,

– деген сықылды ақылды өлеңдер, қайткенде де ақындыққа жанаспайды. Ақындық – бағытта емес, ақындық – ақындықта. «Қалай жұмсалса да талантты – талант дейміз ғой», – дейді Луначарский (Луначарский. «Что такое искусство». М. «Этюд», Госиздат, 1922, стр.32). Қысқасы, ақынды өлшейтін бірінші өлшеуіш – ақынның ақындығы. Бірақ ақын қандай болса да елдің, бір таптың азаматы болғандықтан, өлімді емес – өмірді, жауыздықты емес – ізгілікті нысана қылған. Жалпы адамзаттың бір мүшесі болғандықтан ақынның оқушыға да, қараушыға да, ізгі, дұрыс сезімді – өмір сезімін оятуға ұмтылуы – азаматтық борышы. Тағы да айталық, ақындық борыш емес, азаматтық борыш. Осы борышты атқарғандығы үшін ақын – ақындығын өмірге, тұрмысқа жаратуға міндетті. Таза ақындықпен бірге осы борышты да атқарған ақынды ғана ел: «Тап өз ақыным», – демек. Ақындықты ақындықпен өлшеу – бұл ақынға салынатын екінші өлшеуіш. Бұл арада ашып кететін сөз мынау: ақындықтың тұрмысқа жанасуын – тұрмыстың құлы болу деп ұғу қате. Ақындық – жаратылысты, тұрмысты айнытпай, бұлжытпай құр түсіріп қана отыратын фотография емес. Фотография – ақындық емес. Тұрмыспен жаратылыс – ақынға тек тиянақ. Осы тиянаққа таянып, басып, осыны мұрат қылып, көптің көргенін, көптің сезгенін жинап бір топ қылып, сол топқа ақын өзінше түс жорытуға міндетті. Тип – портрет емес, тип – қашанда болса жасама. Лениннің фотография(ға) түсірген портреттерінде ақындық жоқ. Ал, суретшіл ақын салған портретінде ақындық бар. Мұның себебі не? Еуропада әдебиет шыңы – Шекспир дейік. Осы Шекспирдің ақындығы XVI-XVII ғасырдағы, қалса – Англияның, асса – Еуропаның тұрмысын бұлжытпай суреттегендігінен ғана ма? Жоқ. Еуропаның асқан ақыны Гете айтады: «Кәдімгі бір күшікті тұрған күйінше суретке салсаң – жердің жүзіндегі толып жатқан күшіктің санын көбейтіп, бір күшік қосқан болып табыласың. Онымен суретшілі ақын болып табылмайсың», – дейді.

Ақын Гетенің тағы бір жұмбақ сөзі бар: «Әдебиет әсері неғұрлым жабайы, өлшеуден аса берсе, неғұрлым ақылға ұғымсыз болса – соғұрлым сұлу болмақ», – дейді.

Жоғарыдағы пікірлерді қорытқанда былай болады: Ақындық ауданында ақын – ақын ғана, тұрмыс ауданында – әрі ақын, әрі азамат. Тұрмыстың мүшесі болған соң, ақын – азамат та болуға міндетті. Ақындық – фотография емес, фотография – ақындық емес. Ақынның міндеті – білім беру емес. Терең сезім, асқар пікір ояту.

Тарихта әдебиеті тұрмысқа тиянақталмаған, жалаңаш пікір билеп кеткен дәуір бар. Сүмірейтіп, тұқыртып тұрмыс билеп кеткен дәуір бар. Бастапқы дәуірлерде де, соңғы дәуірлерде де жиһан әдебиеті бәсеңдеген, төмендеген. Ал тұрмыс пен асқар пікірді қиюластырып қоса білген дәуірлерде асқарлаған. Дәуірлеген әдебиеттің шын

асқарлауы, сөз жоқ, тұрмыс пен қиял-мүлтіксіз қабысатын алдымыздағы ортақшылдық дәуірінде болмақ. Бірақ, үстіміздегі төңкеріс дәуірі де адамзат тарихының теңсіз бір дәуірі. Бұл дәуір – тұрмыстың қиялға, шын бақытты өмірге қол созған дәуірі. Қиялдың, жаңа өмірдің жерімізге жақындап, көгімізде қалықтап ұшып жүрген дәуірі. Мұндай дәуірде тереңдеп, екпінді әдебиет тууға тиіс. Бірақ мұндай дәуір әдебиетінің екі бетінде екі нұр болмасқа мүмкін емес. Плехановтың: «Жаңа таптың тудырған искусствосы – реализм мен идеализмнің бір түрлі қоспасы болмақ», – деген сөзінің мәнісі осы (Петров. За двадцать лет. Спб. 1905, стр. 307).

Бұл сөзде шошитын ешнәрсе жоқ. Ұқысы келген адамға: бір қолымен қиратып, бір қолымен жаңа дүние құрып жатқан пролетариаттың өзінің өмірі де феодализм мен реализмнің қоспасы екені ашық қой. Тарихтың ең зор, ең бір қасиетті істері осындай қоспа дәуірде істелмек. Терең де, екпінді де әдебиет осындай қоспа дәуірде тумак.

МАРКСШІЛДІК ҒӘМ ӘДЕБИЕТ НЕ ЖАЗУҒА (КЕРЕК)?

Марксшілдік әдебиет туралы негізгі пікір мынау: әдебиетке сипат беретін – тұрмыс. Тұрмысқа түр беретін техника мәдениеті. Яғни, негізінде әдебиетке бағыт беретін – тұрмыс.

Өмірге өз еркімен қадам басқан елдің, яки таптың әдебиетінің алды – өр, үкіммен басқан елдің, яки таптың әдебиетінің алды – көр. Бұл даусыз. Бірақ, әдебиетті тұрмыс бағытымен ғана өлшеумен іс тәмам болмайды. Әдебиет көзімен қарағанда: құр бағытпен әдебиет – жақсы да, жаман да әдебиет алмайды. Байрон құлап бара жатқан ақсүйектердің ақыны. Оның ақындығының негізгі бағыты – қирауға бет алған ақсүйектің тұрмыс бағыты. Дін қиссаларын жазған біздің Жүсіпбек қожамыз – діншіл ақын. Бірақ, бұларды танумен ғана бұлардың ақындық мәселесі шешілмейді. Мұны шешу үшін бағытты жолдармен бірге, олардың ақындығын тексеру керек. Плеханов жазады: «Әдебиет әскерінің тұрмыстағы негізін табумен ғана әдебиет ісінің ісі бітпейді. Тұрмыстағы негізін тапқан соң, оның ақындық жағын тексерсе, сол уақытта әдебиет – шын әдебиет болмақ», – дейді. (Бельров. За 20 лет. Предисловие к третьему изданию). Дұрысы – бір таптың ақыны екінші тапқа жат болуға, шет болуға тиісті. Бір тап екінші таптың ақынына жат болуға тиісті. Бірақ бұл шеттік, бұл жаттық, бұл жаулық, ақындық жағынан емес, азаматтық жағынан болуға тиісті. Болмаса, мысалы: «Қараңғы түнде тау қалғып, ұйқыға кеткен балбырап», – деп жырлаған ақынға – осы ақындығын жат көру, осы ақындық жағынан жау көру – даусыз ақымақтық болар еді. Осы себептерден де ақсүйек ақын Пушкин пролетариатқа азаматтық жағынан шет болса да, ақындық жағынан шет болмақ емес. Пушкиннің төңкеріс дәуірінде де пролетариаттың қолынан түспеуінің мәнісі осы. Пролетариат Пушкиннің азаматтығынан емес,

ақындығынан сабақ алайын деп ұстап отыр. Плеханов, Ленин, Меринг, Тисмер, Бухарин, Клара Цеткин, Луначарский, Троцкий сықылды маркстіл көсемдердің пролетариатқа: «Азаматтық жағынан қас, дос екенін біліп ал да, ақындық жағынан әдебиеттің алыптарынан сабақ ал», – деп үгіт беруінің мәнісі осы.

Ол үгітті біз де ұғуға міндеттіміз. Біз де бағыт сабағын төңкеріс пролетариатынан алған соң, таза әдебиет сабағын – жиһан әдебиетінің ергежейлерінен емес, алыптарынан алуға міндеттіміз. Көшерін – жел, қонарын – сай білетін қаңбақтардан емес, заман толқыны қатты долданып сокса да былқ етпей, елең қылмай тұрып келген асқарларды молда қылуға міндеттіміз. Жиһан әдебиетінің алыптарынан әдебиет сабағын алудың тағы бір себебі: шын ақынның тап тапшылықтан қанша дегенмен жоғары болуы, белгілі бір тап мүшесі болса да, шын ақынның тапшылдыққа қана қамалып қалмай, өз тобынан озып, жалпы таптың, жалпы адамзаттың жанындағы қайғыны яки қуанышты шекті шерте білуі.

Адам әуелі – адам, одан соң бір таптың мүшесі ғой. Осы сөздерден әдебиетіміздегі тап мәселесі келіп шығады. Үстіміздегі төңкеріс – тап төңкерісі болғандықтан да: «Адамзатты бақытқа пролетариат тобы жеткізеді», – деп күмәнсіз сенгенімізден, жердің жүзі екі тапқа бөлінген күнде ғана төңкеріс қанатын кең жаяды деп білгенімізден, сөз жоқ, әдебиетімізде тап сарыны болуы, әрине, мүмкін. Бұл сарынның күші қанша болар, мұны тұрмыс жуырда-ақ көрсетпек.

Жолдастарымыздың кейбіреулерінде: «Қазақтың осы күнгі тап сезімі өспек емес, ұзамай өшпек», – деген пікір бар. Дәлелі: «Тап сезімін тереңдеткендей – бай, кедей шаруалардың негізінде айырма жоқ. Айырма болса – сипат жағынан емес, сан жағынан. Осы шалажансар айырма, осы күні-ақ құрып қалды», – деген болады. Бай, кедей шаруасы аз жылдың ішінде сан жағынан да қарадар болып қалды деген болады. Шаруа мен айырманың қайта тууына жол жоқ. Осы себептерден қазақта тап сезімі тереңдей алмай, өсе алмай, осы күнгі күнгірт күйінше өшіп кетуге мүмкін. Бұлай болса, әдебиетімізге тап сарыны терең түспеуге мүмкін. Дәлелдері де осылар. Тағы да ескертелік. Бұл – бәріміздің емес, кейбір жолдастардың ғана пікірі. Бірақ: «Әдебиет басынан бақайшығына шейін тап туралы ғана болсын», – деп ұғуға, маркшілдікке де, әдебиетке де қиянат. Маркшіл бір әдебиет сыншысы В.Шумак айтады: «Жұмыскердің жайынан басқа нәрсені жазба», – деп ақынды қамап қоюды маркшілдік білмейді һәм білгісі де келмейді» (В. Шумак. К эстетике марксизма, В сборнике «К диалектике марксизма», Чита. 1921, стр. 26-27).

Төңкеріске қосшы аталған әдебиетшілердің бірі Лев Лунц: «Әдебиет әсері үстіндегі заманды суреттеуге де, суреттемеске де мүмкін. Одан жақсы-жамандығы табылмайды», – дейді (Л. Лунц, «Серепионово бра-

тья». Сборник «От символизма до Октября». М. Изд. «Новая Москва», 1924). Троцкий жазады: «Жаңа әдебиетте (социализм әдебиетінде) трагедия болмақ. Әрине, құдайсыз болмақ. Жаңа искусство – құдайсыз искусство болмақ қой. Жаңа әдебиет те комедиялық болмақ. Жаңа адамға күлкі керек. Жаңа әдебиетте роман өспек. Жаңа әдебиеттің терең сыры – сыршылдық болмақ. Жаңа адам бұрынғы адамнан күшті сүймек қой. Жаңа әдебиеттің де ақыны өмір, өлім туралы жырламақ. Жаңа адам бұлар туралы ойламақ қой», – дейді (Л. Троцкий. «Литература и революция»).

Қысқасы, әдебиет домбырасында бір ғана ішек емес, көп ішек бар һәм болуға тиіс. Көп ішектің бәрі басылуға тиіс. Бірақ, барлық ішекті ретретімен басқанда бір ғана күй шығатын болсын. Яғни, түрлі нәрсені суреттейтін әдебиет негізгі бағытқа қайшы болмасын. Негізгі бағытымыз – төңкеріс арқылы ортақшылдық. Әдебиет негізінде, осы бағытты темір қазық қылумен бірге өзінің ішкі заңы бар әдебиет екенін ұғып, дұрыс жүре білсін. Әсіресе, біздің жас әдебиетіміз жан-жаққа, алға-артқа көп қарауға міндетті. Оның бір себебі мынау: Еуропа әдебиетінің артында асқар белес бар. Еуропа өмірінің өрі де, қыры да, күнгеі де, теріскейі де, беткейі де әдебиетіне хат боп түскен. Еуропа адамының терең сезімдік асқарлаған қиялдары да әдебиет алыптарының сұлу суреттерінде болып, жалпы адамзаттың алдына тасталған. Қара да, хандық та, бай да, кедей де, дұшпан да, надан да, ер де, әйел де, тәңірге махаббатшылы да, ерге махаббатшылы да, әйелге махаббатшылы да, ұлтшылы да, ортақшылы да, бүгіншілі де, ертеңшілі де, меншілі де, сеншілі де – бәрі де жақсылық-жаманшылығы жағынан суреттелген.

Қалайда, Еуропа пролетариатының атадан қалған мұра, қазына(сы) – сансыз таңдауына да, талдауына да жете(ді), келесі байлығына қосылатын қоры мол. Ал біздің әдебиетіміздің Еуропа жолына түскеніне 15-20 жылдан артық емес. Жаңа әдебиеттің тартылса «ағзубиі» ғана тартылды. «Піссімлләсі» әлі басталған жоқ. Өміріміздің күнді һәм күңгірт дәуірлерінде болған ән бар. Қазақтың өзінің жаратылысқа, өмірге, тұрмысқа көзқарасы, өзінше философиясы, терең сезімі болған ән бар. Осылардың бірі туралы әлі айтарлық қалам тартылған жоқ. Оның ішінде елді қоғамдаған – хан; қоғамды құрған – батыр, өзінше қоғамның қорғаны болған – би, хан заманындағы – құл, төре заманындағы – төлеңгіт, бай заманындағы – кедей, жауынгер ерге жолдас болған – әйел, өткен ертегідей күніміз, кешегі капитализм кеулеп кірген дәуірдегі азғындық, мұң-зар; бүгінгі кедейлік, бүгіншілік; сонымен бірге жаңа өмірге бет алу ...қысқасы, қазақтың ертегі күні, ертегідей күні, өткен күні, кешегісі, бүгінгісі бізде айтарлықтай суретке түспеді. Осылар түспей қазақ әдебиеті терең әдебиет бола алмақ емес. Осыны баса көрсетпей әдебиет өз әдебиетіміз бола алмақ емес.

Сондықтан жас әдебиетіміздің осы күнгі мойнындағы жауапты міндеті – қай жаққа болса да бір езу болмау. Бұл – бір бағытты болмау деген сөз емес. Бағыттың аты – бағыт, бір езудің аты – бір езу. Саясатшыл азаматтың алдында – бүгінгі мәселе, бүгінгі тұрмыс мәселесі тұратын болса, ақынның алдында – өткен, бүгін, келешек үшеуі де тұруға тиісті. Ақын осы үшеуінің арасына көпір салуға міндетті.

Қазақ ақыны мен пролетариат ақынының арасында бір талай айырма бар. Пролетариат ақыны – төңкерісті өзі жасаған, өзі қиратып, өзі құрып жатқан, өзінің тарихы тудырған; Еуропа тарихының машина дәуірі тудырған; ойы, сезімі – зауыт, фабрикаларына байланған таптың ақыны. Қазақ ақынының тарихы бөлек, тұрмысы бөлек, рухы бөлек, төңкеріске жолдан қосылған жабайы тұрмысты елдің ақыны. Сондықтан екеуінің ақындығының мінезі бір болуға мүмкін емес. Бірақ негізі бір болуға тиісті һәм бір болмақ. Бұл ортақ негіз(дің), бұл ортақ бағыт(тың), зор төңкерістің үдеуі, төңкеріс арқылы жер жүзіне бақытты тұрмыс(тың) орнауы – ортақшылдану болмақ. Домбырада бірі қоңыр, бірі ащы үн беретін екі ішек бар. Екі ішек екі түрлі үн шығарып тұрса да, бір-ақ күй тартылмақ.

Оқушы жасқа жөн сілтейтін, адасқандарды жолға салатын, қисыққа тез болатын «Алқа» осы. Жөн іздеген жас болсаң, жол іздеген жолаушы болсаң, тез іздеген есті тентек болсаң, мынау «Алқа» сенікі.

«Алқаға» кірейік!

Өзіңнің сұмырай мақсұтыңа шындықты құрбан қылып шалып, қайқайып жүре беретін соғылған болмасаң, балапан әдебиетіміздің шын әдебиет болып ер жетуін шын тілейтін болсаң, мынау «Алқа» сенікі. «Алқаға» кір!

Шын әдебиетшіл, шын ақын болсаң мынау «Алқа» сенікі.

«Алқаға» кір!

Құшағыңа қойынымыз ашық!...

(№166) ДІНШЕ! 13/ІХ-1925 ЖЫЛ

Бабайды¹¹⁰ қырын қаратып қойып, күлдіріп, сөйтіп қабан сияқты болғанын көруге кездесе алмай жүрмін. Ол былай тұра тұрсын.

Осы жолдаспен сен сеніп сөйлесші. Әңгімесін өзі айтар, үй күшік болма. Мұнымен сөйлескеннен кейін ақылыңды айтарсың. Не істеу керек. Қалай істеу керек?

Мадияр.

13/ІХ-1925жыл.

VIII том, 79-бет.

¹¹⁰ М. Дулатовтың Д.Әділвке жолдаған тілшесі. Әсілі М.Дулатов Д.Әділвке бір адамды театрға орналастыруға жіберген екен. «Бабайы» – «Айтуаров» па, «Аймауытов» па? Нақты ажырата алмадық – Т.Ж.

**(№167) ПИСЬМО ЖУСУПБЕКА АЙМАУТОВА СМАГУЛУ
САДВАКАСОВУ (13.2.-1926 ГОДА)**

13.2.-1926 года.

Смагул!

Наша школа упрямуется, не хочет меня отпустить до окончания учебы. Не знаю чем руководствоваться. Я думаю, что мы, как поступившие по своему желанию, не должны бы считаться как военные люди. Говорят, что у них есть секретное распоряжение, но не показывают. Там можно будет узнать об этом. Мои предметы согласен преподавать преподаватель этой военной школы Байтенов, он соответствует. Желающих поступить, проваливая по литературе, не принимают в школу. Это есть настоящее упрямство. Можно будет еще предположить, чтобы поставили на мое место Байтенова. Я человек скромный.

Жусупбек.

Адресат: г.Кызыл-Орда, Наркомпрос, Садвакасову

7 том, 238 стр.

**(№168) ПЕРЕВОД С КИРГИЗСКОГО В 2-Х – ФОТОСНИМКАХ.
13.05.-26 Г.**

(Совершенно секретно)
Меморандум №10.

Адресат: Отправитель:

Москва, Воздвиженка, С.Кисловский пер. 4 Кызыл-Орда,
кв.15. А.Букейханову. 10.4.-28 года.

Элеке!¹¹¹

«Жана мектептен» получены Ваши 27 статей, которые находились у Мадияра. На самом деле вышло 33. «Жарасын алдырған апа» помещена в 5-м номере. В №6 пойдет «Семеннің әкесі». Вышли также «Акылсыз қасқыр». («Подарок детям» – бесплатное приложение к №6 «Жана мектеп»). Остальные также выйдут постепенно. Одна – две возвращаются Мадияру. Видно, что вы не читали «Жарасын алдырған апа», потому что вы не выписываете «Новую школу». Высчитав следуемую сумму из вам принадлежащего «орамала» /гонорара/, мы вам пошлем «Новую школу». Для того чтобы Вам можно было посылать следуемые гонорары за вышедшие статьи, посылайте «бумагу» за какие именно статьи, это вставляется здесь.

В «Новой школе» открывается отдел «Сырлы әдебиет». Посылайте еще статьи. Можете посылать прямо в «Баскармы».

Теперь поговорим относительно того, какие статьи нужны в «Новой школе». В каждом номере «Н.Ш.» помещается моя или кого-то другого

¹¹¹ Элеке -Элеке - Әлихан Бөкейханов. «Жана мектеп» - журнал. Желкен - Молдағали Жолдыбайұлы - Т.Ж.

статья о краеведении. Она помещается редакцией без добавления мнения редакции. Поэтому можно полагать, что редакция присоединяется к нашему мнению. Надеемся, что «Н.Ш.» удовлетворяет слой учительства. Одним словом усиливается наше убеждение в том, что «Н.Ш.» постепенно превращается в врача массы школ и учительства, что доказывается распространением «Новой школы» и письмами, получаемыми из различных мест. Учителя, не имевшие достаточно денег, не привыкшие читать газеты или журналы, не подготовленные к специальным журналам, в настоящее время вереницей посылают деньги. В то время как из обыкновенных подписчиков записалось только 50 человек, 800 учителей выписывают «Новую школу». Специальных агентов не имеем, но не смотря на это, в течение 2-х с половиной месяцев (считая с 3 номера) подписчиков насчитывается около 1000. НКПрос в своих отчетах первым делом указывает на «Новую школу». На основании всего этого, мы полагаем, что «Новая школа» появилась очень кстати. Поэтому невозможно присоединиться к некоторым мнениям. Можно согласиться добавить отдел литературы по желанию читателей (учителей) и по требованию опыта.

Неполный наш отдел «критики» просил бы вашего участия в организации этого. Хотя вы не соглашаетесь, но все же я прошу (конечно, это мое личное мнение) пишите в отдел «краеведение», пишите. Пишите о земле, климате, почве, воде, песке, растениях, жизни, геологии, хозяйстве и истории Казахстана – и в этом, я думаю, есть наука. Хотя никто им не советует, и хотя многие не печатаются, местные учителя об этом пишут. В крайнем случае, посылайте ваши статьи, помещенные в сибирских журналах в 1908 году о земле казахов в переводе на казахский язык.

Желкен. 13.05.-26 г.
7 том, 189 стр.

**(№169) АКАДЕМИЯ НАУК СССР ОСОБЫЙ КОМИТЕТ
ПО ИССЛЕДОВАНИЮ СОЮЗНЫХ И АВТОНОМНЫХ
РЕСПУБЛИК 2 ИЮНЯ 1926 Г¹¹².**

Академия наук СССР Особый комитет по исследованию Союзных и Автономных Республик
2 июня 1926 г.
№ 268
Ленинград, Тучкова набер., 2-а,
Телеф. №132-94

¹¹² № құжаттарды тұңғыш рет ғылыми айналымға түсірген С.Аққұдұлы.

Многоуважаемый Алихан Нурмухамедович!

Президиум Академии Наук СССР, заслушав представление Особого Комитета по исследованию Союзных и Автономных Республик о приглашении Вас в состав Комитета на правах постоянного эксперта по вопросам Казакстанской Экспедиции и принимая во внимание, что Вы, как лицо близко знакомое с бытом и условиями жизни Казакстана, можете быть особо полезным при разрешении указанных вопросов, признал Ваше приглашение в состав Комитета весьма желательным.

Доволя об изложенном до Вашего сведения, Особый Комитет обращается к Вам с просьбой не отказать войти в состав Комитета на указанных выше основаниях чем Вы будете содействовать делу всестороннего исследования Казакской АССР Республики.

О дне ближайшего заседания Комитета по вопросам Казакстанской Экспедиции Вам будет сообщено дополнительно.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ, академик Подпись (А.Е.Ферсман)
УЧЕНЫЙ СЕКРЕТАРЬ Подпись (Б.Линденер)

(№170) А.БАЙТАСОВТЫҢ Ж.АЙМАУЫТОВҚА ХАТЫ. 12/ІХ – ?

Жүсіпбек!

«Көрмегелі көп айдың жүзі болды» дегендей бір-бірімізді көріспегелі көп уақыттар болып та қалды-ау. Сенің биылғы жазған хатың маған кешігіп тиді. Сондықтан саған іле жаза қоймадым. Өйткені, сенің адресің өзгерген шығар деп ойладым. Және де Ташкентке барған соң қапшықтың ауызын бірақ шешіп, жаздайғы бастан кешкенді бір айтармын-ау деуші едім.

Не керек, жолығыса алмадық. Сені Қызылордада кездестіремін деген оймен Қызыл-ордаға соқтым. Мен келген күні таңертең Жақандыкіне барсам, Ж. «Жүсіпбекті шығарып жаңа ғана вокзалдан келдім, – деп отыр. Санды бір-ақ соқтым. Сені Ташкент не Қызыл-орданың бірінде болар деп ойлап едім. Болмаған себебіңді Жақаннан естідім. Ж. айтуынша, «Дәлелі – дәлел» дейді. Және жеңгемнің науқасы Ташкент ауасын жақтырмайтындығы екінші себеп болса керек еді. Қалайда Орынборда оқшауырақ тұрып қалдың, енді орнығып қалған шығарсың. Әйтсе де, сені Шымкентке шақыртуы күшті көрінеді (Шымкент педтехникумының бастығына жолығып едім), өзің ырза болсаң, егер сені тұрмыс жағынан мұңсыз қылар едік деп ынтық-ақ болып отыр. Әуелі жақсы жерге барсаң да теріс болмас еді. Әлі де кеш емес қой.

Енді әңгімені өз жағыма аударайын. Жаз – ай жарым елде болдым, 2 ай шамасы Қызылжарда болдым. Көңіл күй жақсы. Әзірше ойлаған нысанаға дәл тиіп келеді. Ана жағын айтам. Бізге қырын қарайтын

(өсек айтпаса іші кебетін бір адамдардан келген хабар болса керек) біреу, ол туралы саған теріс информация берген сықылды. Онымен мен қосылыппын, ол менен өзгеріп қалса да, сырттағы бір күш еріксіз (қол сұғып – ? – Т.Ж.) деген сықылды... Бұл сөздердің источнигі атақты қу атышулардан шыққан көрінеді. (Әминаның) сіңлісін Байдилдин алды. Ол тұқыммен біз ежелден дұрыс болмайтұғынбыз. Дұрысында бұрынғы күйімізден ешбір өзгеріс болған жоқ. Қайта одан гөрі өмір қызығырақ болған сықылды. Бірақ, саған ол күйді суретті түрде сездіруге қалам шабан ғой. Өзің ауызға салып жіберсең, ие солай дер едім. Қалайда көңіл тынды. Ресми тұруды оның оқуын бітіруіне байлап қойдық. Ол жағынан қысқаша хал-жайымыз осы.

Мағжанға жолықтым. 15 күндей бірге болдық. Ол саған қатты разы. Жалғыз сын жазғандықтан емес, сенің соңғы жазғандарыңа қанағаттанады: Осы күнге шейін айызым қанған сәулетті қалам «Нұр күйі» болды. Қызыққандықтан әлденеше оқыдым, – дейді. Ақынның мұнысы сен туралы ойлайтын менің ойларымды нық бекітті. Қуандым. Онымен түрлі мәселелер туралы көп кеңестім. Сан пікірлері бар, дүниеге көзқарасы нығайған сықылды. Мұхтар оған: «Түбінде жалғыздар тобы жасайды, біз жалғыздар тобының құрамасы», – деп жазады екен. Бұл пікірді Мағжан да қуаттайды. Екпіні күшті қалам, сиқырлы сөз, негізі берік пікір түбінде алып та, шалып та жығады, – деп ақын шалқып-ақ жүрген көрінеді.

Оның настроениесін көтеріп отырған Мәскеу. Мәскеуде әдебиет туралы пікір жарысы бар, майдан бар сықылды. Еуропа әдебиетшілерінің де соны пікірі жарыққа шығып қалатын шақтары болады дейді. Марксшылдыққа қарсы пікірді қолдайтын әдебиетшілер де пікірлер ұсынатын сияқты. Тегінде бірезулік қылмай, ғылымы жетіп, сығалап жүріп тандап ала алса, пікір тудыратын майдан ашылғандай. Қапелімшіл желөкпелер көп ағымның арасында кез-келгеннің біреуіне қақтығып, саломдай салмақпен біреуіне еріп жүре беретіндей сияқты. Біздің Қызыл-орданың ВАП-да сондай бір ағымға еріп бара жатқандай деседі. Түрлі әдебиет ағымдарымен таныстыру үшін олардың программаларының жинағы басылып шығыпты, Мағжан маған жібермек болды. Сен де сұрап алып таныс.

Мағжан саған жазудан қажитын емес, өзің де енді шет тұрғаннан кейін жазудан тартынбассың. Мағжан, Әлекең – «Восиздаттың» научный сотрудниктері. Мүмкін бұлар арқылы жазуға кітап та аларсың. Мектеп балалары оқитын әдебиет кітаптарын қазақшаға аударту керек дейді, оларды осы күннен сұрауын керек сықылды.

Мұхтар¹¹³: әдебиет соңынан жарық алып түстім, оқимын, – деп Ленинградқа кетіпті. Оның «Таңдағы» соңғы жазған әңгімелерін оқыған

¹¹³ Мұхтар – Мұхтар Әуезов – Т.Ж.

шығарсың. Мен оны байқай алмадым, әйтсе-де жақсы-ау! Мұхтар Мағжанмен жиі жазысып тұрған екен, пікірлерін оқыдым. Олардың енді бір ойы: сол ұйымдардың бір қазаққа қолайлы деген біреуіне қатынасып, қазақ әдебиетіне лайықты жол деген жолдарын ұсынбақ. Орыстың әдебиет журналдарына жазбақ. Баяндамалар жасап, пікірлерін тыңдатпақ. Мағжан жаза бастапты. Мәскеуде бірнеше қырғыз, қазақ тілдерінде шыққан әдеби кітаптарға сын жазған екен, олар да басылыпты. Мағжан биыл бұл жағына күрделі кірісемін деп отыр.

Ташкентте тұрмыс жағынан биыл қыс ауырлық көрмеспіз. Қошке¹¹⁴: институтке әдебиет сабағын беремін деп барып еді, «Жәшейке¹¹⁵ қабыл алмапты», – деп жүгермектер қабыл алмады. Қошке временный исполкомге кірді. Мен орыншамын. Менің мұндағы қуанышым педфактүзеліпті, программа жақсы. Әдебиет тарихы, тәрбие жағы күшті. Әзірге оқу басталған жоқ.

Жалғызсырайтын емеспіз. Жолдастар бар. Әйтсе де сенің орының бөлек. Биылғы хатың мені көп желпіндірді. Жазып тұр. Не жазайын демессің. Өміріміздің қою-сұйығы, ащы-тұщысы бір-бірімізге мәлім шығар деп ойлаймын. «Туғаныңды көргем жоқ, өлгеніңе жыламайын», – дейтін жеріміз жоқ. «Достық пен махаббатқа сауда жоқ» деген иман қайсымызда болса да бар. Достың таза сөзінен қымбат нәрсені мен өзім әзірге білмеймін. Жалғыз-ақ, шын достық санаулы екенін білемін. Бірақ достықты тар кезең, талма жер көрсететін көрінеді ғой.

«Жап-жақын жайшылықта көп достарды, мен неге жамандықта сирек көрем» – дейтін ақынның сөзі сүзіліп өткен таза сөздің нақ өзі шығар деп ұғамын. Сенің жақсылығыңа мерей өсіп қуана алмаған, жамандығыңа жаны ашып күйзеле алмаған ерлігі ездердің не керегі бар».

Жарайды жазып тұр. Жеңгеге жақсылап сәлем айт. Бектұр, Мәруа, Жанак¹¹⁶ жолдастарға сүйіп сәлем. Анық адресіңді жазып жібер. Абдолладан сәлем.

Ғабдолла. 12/IX – ?
VII том. 182-185 беттер

(№171) Ж.АЙМАУЫТОВТЫҢ А.БАЙТАСОВҚА ХАТЫ. ОРЫНБОР, 2 НОЯБРЬ

Әдебиет – ұлттың жаны. Ұлттық сана, тағдыр, жан жүйесі – көркем өнердің басты тақырыбы. Таптық жік арқылы әдебиет жасалмайды. Байлар да қайғырады. Әсіресе қазақ өмірінде бұл өте ажыратылмаған іс. Қазақтың тағдыры ортақ. Мен өзім де кедей боп өстім.

¹¹⁴ Қошке – Қошке Кеменгеров – Т.Ж.

¹¹⁵ «Жәшейке» - ячейка. Ол тұста партиялық сенімділігі тұрғысынан партия, кәсіподақ, жастар ұйымы баға беретін болған - Т.Ж.

¹¹⁶ Бектұр, Мәруа, Жанак - Ж.Аймауытовтың балалары. Мәруа – кейін Муза деп атын өзгерткен – Т.Ж.

Сонда көргенім, кедей жігіттері жаман аяғымен, байдың жақсы төсенішін былғайды. Тілегенін сұрайды. Қызының, қатынының қойынына барсам ба деп дәме қылатындар да бар. Осылай жүрген еркектерде байдан бөтен дүниеге көзқарас болуға мүмкін бе? Сірә, біздің жас марксистер үлкен кітаптарды оқып алады да: «Мынау қазаққа келді екен», – деп жалшының, не мұжықтың көзімен қазақты өлшейді. Марксті біздің жігіттер қазаққа жанастыра алмай, шатақ осыдан туып жүр ғой деп ойлаймын. Қазақ өзгеше (своеобразный) тұрмысты, тарихты, салт-саналы жұрт болуға керек. Қисыншыл (теоретик) болумен тәжірибешіл болудың арасы алыс. Біздің Ғаббас алдыңғысы болар деймін. Әуелі қазақты оқу керек. Қазақты білемін дегенмен көбіміз біле бермейміз, оны мен Бroidаның кітабынан көріп отырмын. Біз анық біле алмай, көмескіленген нәрселерді ол анық айтып отыр. Қазақ – ұйымсыз, қазақ – берекесіз, қазақ – ұлтшыл емес. Малы қандай болса, мінезі де сондай жұрт. Бұл мәселе түбірленбей тұрғанда біз де даудың шегі болмайды.

Тағы бір қосылмайтын жерім: «Ақын – таптікі ғана болады. Бірақ кейде тұрмыс жағдайымен, таптан мойыны асқан, тап шарасынан жоғары, өзге таптың да сойылын соғатын бұқарашыл, ұлт санасын меңгерген ақын да болады», – деп Плеханов айтады. Оны Ғаббас жазып отыр. Олай болса, қазақ ақындары тапқа неге қамалып қалды. Неге байшыл, неге діншіл болуға міндетті? Отаршылық зардапты бай, кедей, ұлт болып тартқан жоқ па еді? Жерінен бай да, кедей де қуылған жоқ па еді? Малы жоғалса хохолдан бай да, кедей де таяқ жеп, өлгені – өлген жоқ па еді? Ұлт мұны бұрын бір емес пе еді? Бір болғандықтан да, Асан қайғысы, Бұқар жырауы, Шортанбайы, Абайы, Ахметі, Міржақыбы, Мағжаны, тағы басқалары отаршылдыққа, орысқа, патша өкіметіне қарсы болып келген жоқ па еді? Осы өткен ақындардың бәрін байшыл, кедейшіл қылып алып, одан кейін Мағжанға, тағы тағыларға келсе, сонда жүлгелі (последовательный) болып сынаған болмай ма, әйтпесе, Мағжан байшыл, Міржақып байшыл, Бейімбет кедейшіл деген сөз бола ма?

Төңкерістен бұрын, деген қара кедей Сәбит Дөнентайұлы да, Бейімбет те бәрі де ұлтшыл болып жазып жүрсе, енді кедейді бетке ұстады деп, олар тап ақыны бола қалмақ па? Бояма ақын бола ала ма? Әдебиеттің сұйылуы боялудан шығады деп білемін. Шындап ақын жаза алмаса, ақын емес, етікші. Рас, пікір жүре өзгереді. Орыс жазушыларының да кейбірі төңкерістен кейін жарамсақтанған, олардың ішінде жарамсақтықтан аман да бар. Қазақ ақындарының пікірі соншама күрттен өзгергендей жағдай болған жоқ: өйткені төңкеріске біз көлденеңнен қосылдық. Ашылы, тұщылы тауқыметін басымыздан көшіргеміз жоқ. Сондықтан тек думанға, дүрмекке қызып, төңкерістің маңызын, дәмін тата алмай

(...) қалдық. Сол дүрмекпен әлі келе жатырмыз. Күшенгенмен сөзіміз үйлеспей жатыр.

Мен өз басымдағыны айтайын. Өзім нағыз кедейдің баласымын. Бай туысқандарымнан зорлық, қысым көріп өстім. «Балаң орыс болып кетеді, солдатқа алып қояды» деп немере ағам орысша оқытқызбаған. Өз баласын орысша оқытып жүріп, мені оқытпаған. Сөйтіп мен, байға, жуанға өш болып өстім. Бірақ, жүре, оқи, көз ашыла келе, байдың да, кедейдің де орыстан көрген қорлығын көрдім. Шорман ауылының Қаракөл деген ата қонысын, Баян төңірегіндегі қазақтың шұрайлы жерлерін келімсектер алды, оны мен естідім де, көрдім де. Орыс стражниктерінен, полицейлерінен қазақтың талай таяқ жегенін көрдім. Ана жылғы Қарқаралыға хохолдан қорқып, қашып келіп жүрген Жетпісбайлар есімде. Хохол жоғалған малы үшін оның (надан адам ғой) атын тартып алса, ол сотқа берген ғой. «Сотқа беретін неме екенсің деп», хохолдар оның аулына жиналып келіп өлтірмек болған. Содан (VII том 148-бет) қорқып, қыстай үйіне жолай алмай жүрді ғой. Ақмола үйезінде Төкіш деген бір кедей әнші бар еді. Жақ жоқ әнші еді. Соның ауылын малы жоғалған хохолдар шауып, Төкішті тепкілеп өлтірген.

Бұлар 22-23 жылдардағы оқиға.

Осыларды көріп, естіп тұрып, қалай тапқа кісенделерсің? Кеше ғана осы жылдың сентябрінде Қарқаралының алты кедейі Қояндыдан Орынборға жылқы айдауға бір орысқа жалданып келе, мұнда келген соң орыс ақысын бермей қашқан да кеткен. Олар мені тапты. Біреуі ана жылы Торғайға мал айдауға жалданған, мені білетін Сәбікей деген жігіт екен. Сорлы кедей қаңғып, зарлап қайтып кетті. Қолдарында түк белгі жоқ. Не қыларсың?

Осының бәрі жүзден бірі. Бәрін көріп, естіп жүрсің. Қай қазақ хохолдың жерін тартып алды, үйінен бездірді? Ауылына ат ойнатты, өлтірді, ақысын бермей, сауырға бір салып қоя берді? Мұнша зорлықты кім істеп отыр? Осының бәрін көре, біле тұра – кімшіл болу керек?

Рас, бұқарашыл болу керек. Байды мақтауға болмайды. Өзім байдан жақсылық көргем жоқ, байды жақтап жазғам жоқ. Бірақ мен тап ақыны бола алармын ба? Менің миымдағы перне шұп-шұбар. Сыртқы әсерден миымдағы іздер де бар. Ол іздермен жүрмесіме мүмкін бе? Ғаббас қалай жүргізбейді екен? Құлағымнан, көзімнен миға хабар жеткізетін жүйкелерімді (нерв) кесіп тастамақ па екен? Әлде, жүйкемді мүлде құртпақ па екен? Көлденең адам жазушыға, ақынға көтен зорлық қылуға жарамайды. Өзінше ойлатам деу қиянат.

Рас, қазақ кедейі теңдікке жетті, жетілді. Жаңа тұрмысқа аяқ басты. Бірақ екі зорлықтан әлі айырылған жоқ, жуықта арыла алмайды. Бірі – өз байынан көретін зорлық, бірі – жатынан көретін зорлық. Соңғыны айтайын десең, ұлтшыл болып шығасың, немесе, байшыл боласың.

Бастапқыға қанағат етуге болмайды. Қашаннан қалып қалған нәрсе, тұрмыс талқысымен болмаса, бұдан оңай шыға қоймайды. Шыға қойса, әлгі алты кедей неге сандалып қалды? Қағаз жүзі мен өмір жүзін айыру керек. Ғаббас, Әбдірахмандар қағаз жүзін алса, мен өмір жүзін алғым келді. Міне, менің пікірім осы.

Мен осы пікірімді газетке жазуға Смағұлдан рұқсат сұрап, толық хат жазып отырмын. Өріс берер, бермесін білмеймін. Ішімде қайнап жатқанша тым болмаса, сендей жолдасқа ағытайын деп жазып отырмын. Сен бұған өз пікіріңді жаз. Теріс, бұрысын көрсет! Бұл пікірімді Ғаббасқа да айт. Жөні келсе, керек жерін оқып жібер.

Ордадан хат-хабар алмаймын. Сенімен жазысып тұрайық. Сен не оқып жүрсің? Жақсы кітап болса маған жібер. Мұхтардың адресін білсең, жазып жібер. Балалар аман. Тұрмыс сәл, жалақы – 72 сом. Тезірек хат жазарсың.

Қош, сүйдім. Жүсіпбегің.

Адрес: Орынбор, Совет көшесі, дом 51. Астыңғы қатар. Маған. Орынбор, 2 ноябрь».

VII том. 177-180 беттер

(№172) ҚҰТТЫҚТАУ 20/VII-1927 ЖЫЛ. БӘКЕ – БАЙСЕЙІТ!¹¹⁷

Аманшылық. Рамазан мерген мен Нұрланды жіберіп отырмыз. Жетегінде сізге арнаған бос ат бар. Қарақатқа 175 сом бердік. Бір винтовка, бір берденке, 200 шама оқ бар. Мерген, 2 мылтық, 200 оқ, өз жігеріңіз – құдай қаласа бір іске әзірше жарап қалар. Не түрлі ақыл болса да о жерде өздеріңіз лайығына қарап істерсіздер. Жолыққанша. Қош боларсыз. Д.

7 т., 34 бет.

(№173) ОТЗЫВ. ГР. А.Н.БУКЕЙХАНОВ СЛУЖИЛ С 14 ДЕКАБРЯ 1922 Г. ПО 1 ОКТЯБРЯ 1927 Г.

ОТЗЫВ

Гр. А.Н.БУКЕЙХАНОВ служил с 14 декабря 1922 г. По 1 октября 1927 г. Литературным сотрудником Казакской секции Центрального Издательства Народов С.С.С.Р. в Москве. В своей научной и литературной деятельности в Центральном Издательстве гр. А.Н.БУКЕЙХАНОВ наряду с основательным знанием языка, хозяйства и быта казаков проявил весьма добросовестное отношение к возлагавшимся на него обязанностям.

¹¹⁷ Б.Әділеттің түрмедегі жағдайы, оны түрмеден алып қашып кетушілердің бастан кешкендері туралы хаттар бар. Біз, алаш ісіне тікелей қатысы болмағандықтан да, жай қисын (интрига) үшін оны көшірмедік. Сондай-ақ «Советская степь» газетінде (№3902 сейсенбі, 4 қаңтар, 1927 жыл) «Очевидец» деген бүркеншік атпен жарияланған мақаланың қиындысы тіркелген.

Гр. А.Н.БУКЕЙХАНОВ освобожден от занимаемой им должности литературного сотрудника 1 октября 1927 г. в виду общего сокращения штатов ЦЕНТРИЗДАТА.

ЗАМ. ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА
СЕКРЕТАРЬ

/ВЕЛИКОВСКИЙ/
/ДУРАСС/.

Бөкейханов. Ә. Таңдамалы. - А. - 1995. - 25-26, 29 б.

(№174) ОТПРАВИТЕЛЬ МУХТАР АУЕЗОВ. 22/ХІ -27

Адресат:

Г.Кызыл – орда, Ленинская, № 26. Майлину для Смағұла. Приписка на конверте: «Бейімбет! Смағұл онда жоқ болса Ташкен жіберуіңді сұраймын. М.».

Смағұл!

Саған үнемі масыл болу маған бір парыз сияқты мінез болды. Істеген ісімді: «Барарына барғыз», – деп сұрау бір сәрі жұмыс болсын, соңғы уақытта: «Жата-жата жамбасқа ауды», – дегендей, «енді маған пұл бер, мені асыра», – деген күйге де жеттім. Соңғы жіберген ақшаң ерекше достықтың белгісі болды. Бірақ, сенде де үй бар, бала-шаға бар. Қазіргі уақыттағы табысың да мардымды болмау керек. Оның үстіне Ленинградта тұратын үйлі-баранды бөгде бір кісіні тағы да асырау әлден асқан міндет. Қандай күйге жетсем де мен сені бұлайша зорлауым керек емес еді. Еріксіз соңғы уақыттағы хал соған әкелді. Бірақ, іштей қатты қысыламын, киналамын. Сен отзывчивосын, білемін. Бірақ, солай еді деп асылу, солай еді деп жаралау керек емес еді. Талай-талай ұмыттырмас достық, туыскандық мінездеріңнің бірі болды. Әйтсе де, бұдан былай өзгенің қылығы үшін өзіңді жаралағанды қой. Оны мен тілей де алмаймын, қабыл да көре алмаймын.

Оның есесіне, жіберген нәрселерімді шама келгенше барарына барарлық етіп жіберсең, сол да сенің аз еңбегің емес болады. Соған да мен риза боламын.

Тапсырылған нәрсенің бәрі Ғаббасқа берілсе, әрине, оның ешқайсысының да тезірекпен аяғы жерге тимейді. Өйткені, бәрін жинағанда ол көп материал болмақ. Және жазу – менің жазуым. Оқып шығу қиын. Көп уақытты алады. Ғаббас үнемі соған қарап отырған кісі емес. Басқа да қызмет алаңы көп. Сондықтан да бұл менің сөздеріме жасалған «құрметті айдау» есепті болуға керек... Сөзіңе карағанда, менің былтырғы «Сұғанақ сұрым» да (соған – Т.Ж.) берілген шығар деймін. «Ескі әдебиет тарихы», Абай да соған берілген шығар. Оларға соңғы «Қараш – Қараш» деген әңгіме, одан соң «Госиздатқа» жіберілген әңгімелер, тағы о-ваға (общество краеведение – Т.Ж.) ... тапсырған (кісінің аты танылмады – авт.) материалдар қосылған шығар. Кәрімнің

(Тоқтыбаев – Т.Ж.) жазды күні маған айтқан бір сөзінде: «Сенің жазғандарыңды Ғаббас пен Жандосов екеуінің бірінің қарамағына берем!», – деп еді. Сонда «Абай», «Сұғанақ сұрды» еске ала айтқан сияқты еді. Тегі кейінгілерді де сол ізбен жіберген ғой. Осының анығы қалай екен? Ғаббасқа тапсырғанның ішінде соңғы, биыл жібергендерім бар ма екен? Жоқ бұрынғылар ғана ма? Осыны анықтап біліп, айырып жазсаң жақсы болар еді. Не болмаса, өзін біліп жүруге уақыт алатын болса Телжанға (Шонанов – Т.Ж.) тапсырсаң жақсы болар еді. Дәл анығын біліп, Ғаббас қаншасын қарады, не айтты, қаншасын қараған жоқ. Қашан қарамақ, сол мәселе туралы анық толық хабар берсе жарар еді. Өздерің жүруге көп жұмыс. Телжанға қадағалап тапсырып, жазып жібер деп айтып кетсең екен деймін.

Қызылорда басудан жалықпаса, мен жазудан да сондай қажымаспын деп ойлап отырмын. Жақында бір пьеса жазбақпын. Онан соң 16-шы жылдың бірер сөзін кішілеу әңгіме роман қылмақпын. Осы екеуін жақын уақытта жұмыстап жұмыстарымды бітірсем, декабрьдің 15-нен әрі Қызылордаға барып қайтамын ба деп ойлап отырмын. Барлық бұрынғы-соңғы жұмыстарымды ең соңғы рет тағы бір арыла сөйлесіп, барарына барғызып көрсем қайтеді деймін.

Бұдан ештеңе шыға ма, жоқ па? Декабрьдің 20-ларында сен қайда боласың? Барсам бір-ақ жұмаға ғана барып қайтам.

Одан соңғы үлкен жұмысым: мені бітірген соң қайда пайдаланбақ? Бұл жайын өткен хатыңда осы жолы сөйлесемін деп едің, сөйлестің бе? Өзім барсам қалай сөйлесу керек? Осыны да тез жазып жібер.

Хат жазсам ылғи мен «шаруа» жайын жазып, онша бір сыр, нәрлі сөзбен пікір алысып, әңгімелескеннен қалып барамын. Сен де ұзын-ырға болмаса, тәптіктеп жазбайсың. Читатель проблемасы туралы Жүсіпбекпен жазысады екенсің, не десесіңдер? Маған да айтыңдаршы. Бұл іргелі мәселе болу керек. «Оқушы үшін әдебиет» дейсіңдер ме, жоқ оқушы средасын әдебиет формировать етеді дейсіңдер ме? Екеуі де қабырғалы, соқталы сөз. Маған екеуіңнің де не дейтіндерің екеу сияқты, танысу, білу өте қажет сияқты.

Егер маған: «Ташкенге барасын», – дейтін болсаң, қай кезде қалайша барамын. Өзім май іші бола ма деп мөлшерлеп едім. Бірақ бұл Қызылорда нәрселерімді басып, қаражат беретін болған уақытта. Егер олай болмаса, жүдеп-жұтап жүрсін десе, шыдап болмайды. Онда ерте кетемін. Осы соңғы ғал болса – қалай баруыма болады, соны анықтап, ашып жаз. Осы бола ма деп қорқамын. Өзің Ташкенде отыру, отырмау (тұру, тұрмау – Т. Ж.) туралы тағы да оспақтап қалған кісі сияқтысың. Тағы көшемісің, әлде немене? Бұлай болса қашан болмақ, қалай қарай? Оны да жаз. Вуз – келесі жылы Ташкенде бола ма, оны да білгім келеді. Бұл туралы жаза сал. Әзірше қош, сүйдім. Валядан сәлем, достығыңа алғыс айтады.

Мұхтарың. 24. XI – 27 ж.

(№175) С. СӘДУАҚАСОВТЫҢ М.ӘУЕЗОВКЕ ЖАУАП ХАТЫ¹¹⁸

Мұхтар!

Сенің соңғы хатыңды баяғыда алсам да, оған жауап жазуға жана ғана мұршам келіп отыр. Бізде аздаған өзгерістер бар. Мен педвуздан кеттім, бүгін Қызылордаға жол жүрмекпін, ал ондағылар қайда жібереді – білмеймін. Менің орыныма әлі ешкімді қойған жоқ, уақытша біздің басқарма мүшелерінің біреуі қалады.

Енді, сенің бізге қызметке келуің туралы мәселеде өзгешелік болуы мүмкін. Оқу-ағарту комиссары таяуда бұндағы жаңа директорға: «Енді бұл арада ешкімде қалмайды» – депті, бәрімізде солай ойлаймыз. Сондықтан да сенің Ташкентке келуің ресми емес жолмен расталды. Біздің Алматыға көшер-көшпесіміз әлі шешілген жоқ. Оқу-ағарту комиссариатының айтуы бойынша, таяуда көшуіміз керек, бірақ та нақты емес.

Пәтер жөнінен қам жеме – педвуздың өз үйі бар. Мен тұрған үйде бір үлкен де кең бөлме бар. Оның үстіне менің үйім үш бөлме, соның біреуін саған босатып беруіме болады. Лиза Ташкентте қалады, ол университеттен шығып кете алмайды. Сондықтан да мен қайда кетсем де жалғыз кетемін. Егерде Қызылорда келісім берсе – Ташкентте қаламын.

Жібергенінді алдым. Қуана-қуана сәлем жолдаймын. Егерде бұл хат болмаса, мен саған ренжитінім анық еді. «Еңбек жүріп жатыр». Жураб жөнінде пікір таласын өткіздім, баяндама жасадым. Адам көп болды. Мен өзіме-өзім қанағаттанбадым. Мен жақсы-ақ дайындалдым, бірақ әдеттегідей 40-50 ғана кісі болатын шығар деп ойлағанмын. Бірақ та 300-400 қаралы адам жиналды. Сөзімнің қорытындысында өзімнің беделімді сақтап қалғандай көріндім. Жора пікір таласын ұйымдастырмақшы, мен онда баяндама жасамақпын, ал Сәкен қосымша баяндама жасамақ.

Әзірше, сүйіп құшақтадым – Смағұл.

Келесі хатты Қызылордадан жазамын. Смағұл.

(№176) СМАГУЛ САДВАКАСОВ – АУЭЗОВУ МУХТАРУ¹¹⁹

Отправитель: Адресат:

Ташкент, Долинская, 14 г. Ленинград, центр, Смагул Садвакасов ул.
Декабристов, 14 кв. I

Ауэзову Мухтару.

Мухтар!

Хотя твое последнее письмо получил давно, но написать ответ мне удалось только теперь. У нас есть некоторые новости. Я вышел из педвуза, сегодня уезжаю в Кызыл-Орду, но оттуда куда направят, не знаю.

¹¹⁸ Хаттың жазылған күні көрсетілмеген – Т.Ж.

¹¹⁹ С.Сәдуақасовтың хатының орысша аударылған мәтінін орыс тілді зерттеушілердің кәдеге жаратуы үшін қосымша беруді жөн санадық – Т.Ж.

На мое место еще никого не назначили, временно остается один из членов нашего правления.

Теперь, конечно, возможно изменение в вопросе о твоём приезде к нам на службу. Недавно Наркомпрос говорил новому директору, что здесь теперь никто работать не будет, все такого мнения. Поэтому ходатайство о твоём переезде в Ташкент возбуждено в обычном порядке. Наш переезд в Алма-Аты тоже не разрешен. По мнению Наркомпроса должны переехать, но все же неизвестно.

Относительно квартиры не беспокойся – у педвуза дома есть. В здании, в котором я жил, имеется одна большая свободная комната. Кроме того у меня было три комнаты, одну из них можно уступить тебе. Лиза будет в Ташкенте, у нее нет возможности выйти из университета. Поэтому куда бы я не поехал, еду один. Если Кызыл-Орда согласится, останусь в Ташкенте.

Послание получил. Много, много приветствую. Если бы не это письмо, я бы обиделся на тебя... Относительно Джураба сделал диспут и делал доклады. Народу было много. Я собою остался недовольным. Я готовился и думал, что будет по обыкновению 40-50 человек. Но собралось около 300-400. В своем заключительном слове я как будто сохранил свой авторитет. Джора думает устроить диспут. Я буду докладчиком, а Сакен выступит с содокладом.

Пока, целую, обнимаю – Смагул.

Перевел – Мухаммедов.

7 том, 114 стр.

**(№177) СССР ОГПУ ПР СНК ПП-ВО В СР. АЗИИ УПР.СОУ ОТД.
СОУ. (21.3.1928 ГОДА.)**

15.8.-28 года

Ташкент. Пом.нач.ОГПУ Петрову, ПП ОГПУ по КССР, г.Кызыл-Орда.

При сем препровождаем копию и фотоснимок документов Алихана Ермекова в адрес Мухтара Ауэзова.

Адресат: Ленинград, ул. Декабристов, 14, кв. 1 Мухтару Ауэзову.

Отправитель: Алихан Ермеков.

ДОРОГОЙ ДРУГ, АЛЕКЕ!¹²⁰

25.2.1928 г.

Моя прежняя служба представляла больше преимуществ в смысле встреч с друзьями. Теперь я оторвался и мало с кем даже переписыва-

¹²⁰ Бұл ілеспенің тарихы бірінші бөлімдегі сұрақ-жауаптарда толықтай түсіндірілген. Ә.Ермековтің М.Әуезов арқылы Ленинградтағы Ә.Бөкейхановқа жолдаған хаты. Хат ОГПУ-дің қолына түссе керек. «Дорогой друг, Ага!» дегеннің казакша баламасы «Қымбатты бауырым, Әлеке!» - дегенді білдірсе керек. Ал осы «Әлеке» деген сөз аудармада «Аза!» деп қате жазылған сияқты. Ол сөзді мәтіннің ішінде ғана пайдаландық. – Т.Ж.

юсь. Аза, перед Вами особенно чувствую себя виноватым. Давно тоскую, но не имею возможности устроить себе встречу с вами, а письма не удовлетворяют, поэтому избегаю писать.

Я говорил с Лизой¹²¹, что не лучше ли вам переехать в Кызыл-Орду, но она по разным мотивам возражает, и на будущую зиму как будто сама собирается ехать в Москву, если не втянется в работу и не устроится на штатную должность ординатора терапевтической клиники.

О наших учебных делах как то я писал Вам, и перспективы по сие время остаются неопределенными. Вопрос учреждения ВУЗа, безусловно, исторический вопрос. К учреждению его Казахстан подготовлен больше, чем Россия при Петре. Студентов из Германии выпускать не придется. Если учрежденный Петром университет при академии дал выпуск только через 30 лет, то такого положения ожидать теперь, даже в условиях Казахстана не приходится. Между тем, чем раньше приступить к организации научного центра, тем лучше. При всех условиях известный организационный период, младенческий возраст должен быть пережит вновь учрежденным университетом. Вопрос этот несколько вперед продвинут. Имеется решение правительства Казахстана после ухода Тохтабаева из Наркомпроса об учреждении университета.

Направлено соответствующее ходатайство в центр РСФСР, Союз Аксеньевский, исключительной настойчивости которого обязан Казахстан продвижением этого вопроса, находится сейчас в Москве и добивается разрешения его перед центральными органами.

Было бы чрезвычайно желательно, если бы была возможность обеспечить ваше участие в работе первого казахского университета. Как вы на это смотрите? Без вашего согласия нельзя было и ставить такого вопроса. Вопрос об учреждении университета в Казахстане еще нельзя считать разрешенным, больше того пока он продвигается при особо трудных условиях, и потому нельзя быть уверенным в положительном его разрешении.

Аза, я стою в стороне от вопросов большой и малой политики нашего центра. Когда работал в Казахстане, был в курсе всех текущих вопросов и принимал то или иное участие в разработке и разрешении их. До нас доходят слухи не совсем благоприятные.

В земельном вопросе получился какой-то хаос, полнейшая, видимо, нелепость. Как иначе оценить, если члены партии, руководители земельной политики, вынуждены были защищать свою точку зрения ссылкой, главным образом, на материалы, добытые при ревизии гр.Палена «Губернаторские отчеты». Тут какая-то трещина, какой-то

¹²¹ Лиза - (Олихан Бөкейхановтың қызы - Т.Ж.

глубокий изъян, какая-то злокачественная язва, видимо, образовалась, какими бы высокими идеями не прикрывалась политика нового переселенческого управления. Разве это не нелепость. Искать теперь защиты у покойных царских губернаторов. Правда, у последних в свое время по сравнению с переселенческими акулами был замечен некоторый осторожный подход в вопросе изъятия земель из пользования «инородцев» в целях сохранения благосостояния «вверенного им края». Неужели все другие доводы использованы, исчерпаны без всяких результатов. Я абсолютно не могу уразуметь, в чем тут дело. Объяснений за счет особого доверия к «спецам», незаметно отравляющих органы руководящего аппарата, я считаю несостоятельными. «Кирпичики» играют, быть может, известную роль, но не они ведь ответственны. Не предвидите ли, Аза, возможности представления записки в ЦК. Или наше выступление тем членам партии, которые добиваются разрешения вопроса перед своим центром.

Изъятие новых земель – конструктивная норма при землеустройстве, в связи с опытом предвидящейся экспроприации тревожат сердце за судьбу несчастного народа. Степь подобных опытов не выдержит. Слишком неустойчиво и примитивно хозяйство кочевника. Чего стоит нынешняя зима с предварительным опытом передела сенокосов.

Алимхан. Привет Сатаю.

Аза, пишите о состоянии своего здоровья. Добейтесь свидания со Сталиным, получите разрешение провести лето в степи.

Привет Сергею Порфирьевичу.

Алимхан.

25.2.-28 года.

Верно: Агабеков.
7 том, 188 стр.

**(№178) ЕВГЕНИЯ АЙМАУЫТОВА:
ТОВАРИЩУ ГОЛОЩЕКИНУ¹²² (2/VII-29 Г.)**

Обращаюсь к Вам, как к единственному человеку, который может оказать мне содействие: я слышала от многих, что только Вы в моем деле можете помочь.

Дело вот в чем. 14 мая этого года моего мужа Жусупбека Аймауытова арестовали агенты ОГПУ, судя по статьям, которые ему предъявили в обвинение (как сказал мне следователь Полпредства ОГПУ, Восточного отдела, за которым числится мой муж, тов. Саенко) политического характера. Я знаю, что это какая -то ошибка, т.к. политикой мой муж никогда не занимался. Он занимался литературным трудом, писал книги, как пособия по просвещению, так и по беллетристике. Он служил в Центральном Комитете нового Казахского алфавита, принимал деятельное участие по проведению в жизнь латинизации, давая на страницах газет уроки казахского языка для европейцев. Кроме того он преподавал в Казинпросе, так что заниматься политикой у него не было времени.

Я убедительно прошу Вас вмешаться в это дело, ускорить следствие и если возможно до конца следствия под подписку освободить его, скрываться он никуда не будет, т.к. он знает, что он не виновен. Но ведь обидно, совершенно невинному человеку сидеть как преступнику. Если бы его здоровье не внушало мне опасение, у меня бы хватило сил молчать и надеяться на правосудие, но он только зимой перенес грипп с осложнением воспаления легких, в результате чего попал на учет в туберкулезный диспансер. Я сама туберкулезница и знаю по себе, что нравственное переживание и недостаток воздуха и света с каждым часом уносит его жизнь, а он по своему возрасту, знаниям и способностям может немало принести пользы для казахского пролетариата.

Еще раз прошу и вполне надеюсь, что Вы отзоветесь на мою просьбу и поможете мне, с одной стороны, как самое влиятельное лицо в Казахстане, а с другой как к человеку, понимающему чужое горе, вмешаетесь в это дело и освободите моего мужа. Я сама лично хотела с Вами переговорить, чтобы выяснить положение т.к. всего на бумаге не изложишь, но приехать не позволяет мне здоровье, я болею туберкулезом, кроме того у меня на руках 3-е детей.

Еще раз убедительное прошу Вас разобраться в этой большой ошиб-

¹²² Евгения Аймауытованың «5/VI-29 ж» Голошкекинге жазған бұл хатының тергеу ісіне тігілуіне карағанда, Өлкелік партия комитеті мен тергеу орынының арасындағы тығыз байланысты байкатады. Партия басшысына арналған хаттың тергеу орынына берілуін басқаша түсіндіруге болмайды. Хаттын түпнұсқасы жыртылған. Соған карағанда біраз колдан өтіп, «құхайды» көрген хат сияқты – Т.Ж.

ке, которая причиняет столько страданий, как ему, так и всей его семье неизвестно за что.

Остаюсь с надеждой на Вашу отзывчивость.(158-б.).

Евгения Аймауытова, 15/VI-29г.
Чимкент, Пушкинская, 5 Аймауытова»
Қара тушыпен әдемі жазылған

(№179) ИЗ ПОКАЗАНИИ А. БАЙДИЛДИНА (1). VIII.1929 Г.

Начиная с 1922 года А.О. (Алашорда – Т.Ж.) особое внимание уделили художеств. литературе, пьесы, стихи, образцы старой литературы, рассказы, фелетоны, и т.п. служили или лучшим средством для распространения их взглядов в массе (см. мой показание от 25/VII по 1/VIII-29 года, от 23X.29г.) На этот фронт призывал писатель Байтурсынов еще о том, что каз. писателей в своих произведениях – должны защищать интересы каз. нации в целом (см. выдержку из этой ст. В лит стат. «Ложка дегтя в бочке меда», журн. «За партию», №5,6 1929 года.). К этому же призывалась и националистически толковали вопросы лит-ры Ауэзов М. и Исакаков Д. В 1929 г. (см. их крит.ст. «Шолпан» и «Сана» 1923 г.). Тоже самое делали в своих статьях Аймауытов, Кеменгеров, Сарсенбин в 1924-25 г. (см. ст. «Ак жол» 1924-25 г.). В этих статьях А.О. о наряде с националистическим толкованием вопросов лит-ры, зачастую высмеивали коммунистов – литераторов С.Сейфулина, Муканова, ... к смехов своих.

(134 стр.)

(№180) ИЗ ПОКАЗАНИИ А.БАЙДИЛДИНА (2). VIII.1929 Г.

В то время одним из предметов большого спора служила еще книги Ауэзова М. «История национальной литературы». Это книга издание Н.К.П. и была готов и распространению по поручению Крайкома, я написал отзыв на эту книгу, содержание ее не соответствовало названию. Она представляла с собою не историю казахского литературы, а сборник тенденциозных образцов старой литературы, с национальными комментариями автора. Я доказал это с цитатами из содержание самой книги и дал заключение не нужности распространение в таком виде. Это отзыв мой обсуждался на специальном совещание казактива, где Токжигитов, Орынбаев, Нурмаков и Жандосов горячо выступали против моего заключение и за распространения национальной книги Ауэзова, но большинство совещания: Юсупбеков, Токтыбаев К., Нурпеисов, Бекенов,

Орманбаев и др. Присоединились к моему отзыву (копия этого отзыва, т.е. черновой набросок отзыва о книге Ауэзова – «Историй литературы», с мнениям большинство совещания, я тогда же дал зав. От ВО ОГПУ – Журавлеву с просьбой принять надлежащие меры).

Таким образом по моей инициативе было изъято из обращения нацское произведения гр. Ауэзова.

6 том, 179 стр.

**(№181) А.БАЙТҮРСЫНОВТЫҢ ХАТЫ.
«СМАҒҰЛ БАУЫРЫМ!». 12.1.1929 Ж.**

Смағұл бауырым! Менің өзім утопист емеспін. Сондықтан сенің марттағы болатын партия сиязына (...) кел дегеніне бара алмаймын. Әңгімеге тойғанмын. Тағы да кайтадан бастап, құр ауыз ауыртуға көңілім шаппайды. Басқа оқу деген ақылың көңіліме қонады. Мұхтар аман шығар. Басқалар да аман. Әбдірашқа сәлем.

Бауырың Ахмет. 12.1.1929 ж.

7 том 2-бет

**(№182) АЛАШОРДАНЫҢ БАСТЫ ЕКІ АДАМЫ ӨЗДЕРІНІҢ
ДЕ, БҰРЫНҒЫ ПІКІРЛЕСТЕРІНІҢ ДЕ ТӨҢКЕРІСКЕ ҚАРСЫ
БОЛҒАНДЫҒЫН ӘШКЕРЕЛЕП, ӨЗ КІНӘЛАРЫН ЖУУҒА
УӘДЕ БЕРІП ОТЫР**

БАСҚАРМАДАН

Төменде төңкеріске жау «Алашорданың» бұрынғы көрнекті басшыларынан болған Ермек ұлы мен Әуез ұлының хаттары басылып отыр, бұл хаттардың тарихи маңызы үлкен. Бұл хаттар «Алашорданың» бұрынғы ірі адамдары Мұхтар мен Әлімханның кеңес үкіметі жаққа қарай бетін түзегендігін көрсетеді. Бұлар хаттарында салт-сана жөніндегі құралдарын бір жола, тегіс тастағандығын, өткендегі төңкеріске жау істерінің бәрін де сөгетіндігін айтып отыр; бұлардың сөздері ауылдағы байлардың жоғын жоқтап, сойылын соғатын төңкеріске жау, ұлтшыл Алашорда оқығандарының салт-санасы да, ісі де мүлдем күйреп, іріп отырғандығын көрсетеді.

Кеңестер одағындағы социалды құрылыстың адам айтқысыз зор табыстары бар, бес жылдық жоспар төрт жылда ойдағыдай орындалғалы отыр; екінші бес жылдықта тапсыз социалды қоғам орнату бес жылдығында алға қойылып отырған міндеттер жер жүзіндік тарихи маңызы бар зор міндеттер; помещик-буржуазия үкіметін енді қайта орнату талаптарының қай-қайсысы болса да бос үмітсіз талап екендігіне жаңағы айтылған табыстар толық айғақ бола алады.

Партия мен кеңес үкіметінің Қазақстандағы табыстары да адам айтқысыз зор. Лениншіл ұлт саясатының дұрыстап жүргізілуі арқасында Одақ пролетариатының көмегі мен Қазақстан артта қалған мешеу өлкеден ауыл шарушылығы басымырақ индустриялы, социализм орнатушы өлкеге айналды. Осы табыстар буржуазияшыл ұлтшыл оқығандардың ішіндегі аса адал ниет, бейілі түзулеріне бұрынғы идея-саяси бағыттарының теріс екендіктерін, олары мұратқа жеткізбейтінін сездіріп отыр; ескі ұлтшыл, төңкеріске жау жаңа интервенция қолдарынан қайта бастауларына себепші болып отыр. Ермек ұлы мен Әуез ұлы хаттарында салт-сана жөніндегі қаруларын тастағандығын айтып отыр; пролетариат төңкерісі мен қазақ еңбекшілері алдында істеген ауыр қылмыстарын жууға дайын екендіктерін айтып отыр; бұл үшін «төңкеріс ісіне адал қызмет етемін» (Әуез ұлы) деп отыр.

Шоқаевшылардың, интервенцияшілдердің, ұлтшылдардың Қазақстан «кері кетіп барады», «Қазақстан сықылды бұрын патша отары болған елдердің алдыңғы қатарлы социалды республика болуы мүмкін емес», – деген шатпақтарының бәрі де төңкеріске қарсы екенін, мейлінше өтірік, ешбір негізі жоқ, шірік, сасық өсек екенін Ермек ұлы мен Әуез ұлының жаңағы сөздері тағы да дәлелдеп отыр.

Ермек ұлы мен Әуез ұлының мәлімдемелерінде ұшырайтын кайбір ашық айтылған жерлерін қазір талдап, тексеруді былай қоя тұрғанда басқарманың айтатыны: бұлардың, мәлімдемелері, олардың адал ниетті, бейілі түзулігін Қазақстандағы социалды құрылысқа белсене қатысуларымен көрсетулері керектігін айтады.

(№183) ӘУЕЗҰЛЫ МҰХТАРДЫҢ ХАТЫ

Менің әдебиет пен саясат жолында бұрын қандай адам болғандығым туралы Қазақстан партиялық кеңестік жұртшылығы өзінің қоғамдық сынның айтқан болатын. Ол сын ашық, нық айтылған дұрыс сын еді. Ондағы берілген баға бойынша мен: «байшыл, алашордашы одағындағылардың салт-санасын әдебиет жүзінде іске асырушы кісі» болғам.

Осы жай барлық жұртшылыққа да, менің өзіме де мәлім. Бұл сияқты тарихы дұрыс және қажет болудан, менің өз ісімнен туған дәл сынды жазушылар кімдер болды? Ол Қазақстанның партиялық кеңестік баспасөзі, соның ішінде бірнеше жылдар бойында сын ретімен, айтыс ретімен тексеру жүргізген КазАПП тобының төңкерісшіл, марксшіл, сыншылары, жазушылары. Газет қызметкерлерінің сындары болды. Сондайлық бетпен келе жатқан жұртшылық соты – өзінің толық сөзін КазАПП-тың соңғы конференциясында түгел жеткізе айтты. Мен қазір осы сөзді жазып отырғанда, сол сотта өзімнің ендігі көзқарасым қандай – соны жұртқа салмақпын. Қазір мен өзімнің сол бұрын басып өткен ізінен қайтып, соны қатты айыптайтынымды білдірмекпін.

Соңғы бірнеше жылдар бойында менің ішімде жай созылса да ілгері басып келе жатқан өзгеріс бар еді. Бұл өзгеріс жолында мен маркстік-лениндік жүйесін және оның тарихи социалдық қисыны мен таңымын – дүние танудың ғылыми жолы есебінде бір қабылдап алып ем. Кейінірек, қазірде, сол негізді өзімнің дүние көзқарасымның, бойыма сіңген нанымның іргесі деп ұстадым. Бір жағынан осындайлық менің қазіргі мазмұным мен бағытымды айқындайтын пікірлік жаңа негізді ғылымдық көзқарасы болса; екінші жағынан жаңа жақсы тұрмыс үшін алысқан пролетариаттың жеңуі, дегеніне жетуі, тарих жүзінде ақталған, орнаған табысы болып отыр. Осы халмен қатар пролетариатқа жаулық ниетінде болған үлкенді-кішілі топтардың барлығының жат, жау қимылының бәрі де құлап, күйреп біткелі отыр. Сол сынаған жайлардың барлығын еске алып келіп, мен барлық кеңес жұртшылығының алдында, менің өткен жолымды сынап шыққан КазАПП дауысына өзімнің де кінәларымды өзім айыптаған жаңа сыным мен пікір жолындағы жаулық құралымды анық тастаған – дауысымды қоспақпын.

Ең алдымен менің кейінгі барлық саяси, әдеби терістіктерімнің себепшісі болған нәрсе не? Ол менің көп замандар бойында ұлтшыл алашордашы негізінде төңкерістің жауы болған топтың салт-саналық бағытымен байланысты болып еді. Осы халмен тарихи нық байланысқан нәрсе – менің саясат пен әдебиеттегі ісімнің мазмұны мен қалпы соңғылардың саяси бағытын бастады. Бастағанда, анықтағанда пролетар төңкерісінің тілегіне жау болған, барынша қарсы бетке бастады.

Өзге алашорда басындағы жазушылар сияқты мен де бұрынғы ауыл мен пролетариат қожалығының тұсындағы ауылдың байы мен ру басыларының тілегін, мұңын жоқтайтын салт-санасы болдым.

Осы жаймен қатар мен көп уақыт қоғамдық жолдар мен салт-саналық үстемшіліктің мазмұнын түсіндіру, тану мәселесіне келгенде әрі залалды-санашылдық түсінігін ұстап қалдым. Теріске көшкен, каталасқан бетімнен болып, әдебиетті өзге қоғамдық шаруашылық жағдайлардың барлығынан жарып алып, жекелеп қарап, оның арналған мұратын, рөлін, бітімін жеке-дара қып ұстау қажет дедім. Маркс-Лениннің даусыз ақиқат есебінде айырып айтқан дұрыс жолы бойынша әдебиет барлық мемлекеті құрылысы мен соның саясатына ежелден бағынатын нәрсе екенін ескермедім, қабылдамадым.

Бұл сияқты, ғылым жағынан негізсіз, тарихи жағынан қате болған салт-саналық бағытымды – қазірде тарих та және ұлғайып өрлеп дәуірлеп келе жатқан социалдық құрылыстың өсуі де түгел теріске шығарып, қағып тастап отыр.

Сондай теріске шығарудың бірі – ұлт мәселесін даусыз, әділ Ленин жолымен шешуде болды. Бұл жолмен бүгінде барлық бұрынғы патша отарының, соның ішінде біздің Қазақстанның елінің тағдыры шешіліп отыр.

Бірақ менің бұл дәуірдегі, социализм құрып жатқан дәуірдегі тарихи уақиғаларды біржақты болып теріс, тар ауданда түсінуім себепті Қазақстанда партия мен үкіметтің жүргізіп жатқан ірі төңкерістік шараларына көбіне көзқарасым теріс болды. Ол шаралар өткен заманда езгіде болған Қазақстан еңбекшілерінің пайдасы, игілігі үшін ең қажет шаралар екенін түсінбедім.

Біздің аймақтың барлық қоғамдық шаруашылық қалпын капиталшылдық жолынан социализм жолына аударып, бұрып салу үшін ол шаралар қажет екенін есептемедім. Жекелеп айтқанда байлар мен ру басыларын конфискелеудің қажеттілігін іштей қабылдамадым.

Үкіметтің колхоз, совхоз құрылысының тұсында істеген берік ұлы шараларына да басында сенімсіздікпен қарап, қарсы болдым. Ал ол құрылыстың орнаған жері кешегі жабайылық күйіндегі көшпелі, жарым көшпелі ауыл мен сол жайлаған жабайы, сансыз ғасырлар бойында өзімен-өзі ғана болып, ылғи артта қалуын, қалғуын сақтап келген дала еді.

Сол сияқты Қазақстанда өндіріс құрылысының кеңінен өріс алуына да сенбеп едім. Бүгінде ол жүзеге асқан ұлы іс болып, Қазақстанның барлық қалпын қайта туғызғандай боп отыр.

Қазір өмірде қайта барлық Одақ пен Қазақстанның ұлы құрылысының тәжірибесімен және социализм үшін алысқан халық бұқарасының жаңғырған саналы тіршілігінің тәжірибесімен менің жаңағыдай түсініктерімнің барлығы әрі теріс, әрі залалды екендігін айқындады.

Енді Қазақстан еңбекшілеріне жаулық ниет ойлайтын ішкі-тысқы таптар мен жеке адамдардың жат ниеті мен үміттеріне қарсы нақ сеніп айта алатыным – олардың жолы тарихтан қағылып шыққан көзсіз жол – қаза жолы. Бұл таптардың өткен уақыттағы саяси бағыты – енді тарихтың аударып кеткен, жабылып қалған беті болады. Және, бұны ашық мойынға алу керек, ол тарихтың мақтаусыз, бәйгесіз, ажарсыз беті болып саналуға тиіс.

Олардың бұрынғы өзін әлденеге бағалағандығы болса, Қазақстан еңбекшілерінің тұрмысындағы жаңалап өскен дәуірде оның бәрін керексіз қылып, жолынан алып тастап отыр.

Ондай бақыттар бұрын қандай залалды болса да, қазір онан да әрі залалдырақ. Одақ еңбекшілерінің ендігі тұрмысының өсу, гүлденуіне бөгет болар кедергінің бәрін қандай керексіз десек, бұны да сол сияқты керексіз, зиянды деп білемін.

Өзімнің сондай топтармен байланысқан артқы күнімді осылайша нық тексеріп, қайта бағалап келгендегі ендігі байламым: сол ескілігінен өз арамды бұдан былай бір жола үзіп жарып алу, және сол ескілікпен мені байланыстырып, жақындастырған жайлардың барлығынан үзілді-кесілді арылып шығу.

Осы сияқты жаңа түсінік, жаңа бағыт тұрғысынан енді менің жүріп өткен әдеби және (қазақ әдебиетінің тарихын қарастырғандағы) зерттеушілік қызметімді шолып өткенде айтатыным: ол қызметтерім Қазақстандағы мәдени төңкерістің жол-бағытымен үйлескен жоқ. Қайта соған қайшы келіп отыр.

Менің өткендегі жазушылық қызметімнің айқын белгілері «Еңлік-Кебек», «Қаракөз» сияқтылары еді. Бұлар бүгінгі төңкеріс дәуірінен алыстағы қазақ салтын көрсетумен қатар, өздерінің екшеліп алынған тақырыптары бойынша төңкеріс тематикасынан әдейі аулаққа жайылып кеткендікті және ұлтшыл жазушылардың тобына кеткендікті білдіретін нәрселер. Мен сол жазушылардың қатарына кіріп, 1920 жыл мен 1928 жыл, аздап 1929 жылдың аяғында Қазақстандағы және Ташкендегі баспасөзге әсер етіп, баурап алмақ боп әрекет еттік. Сол жылда оқушы тобына тар ұлтшылдық бағытында әсер етіп, әдеби шығармалар, сындар, айтыстар арқылы ұйымда қандай іс жүргізсек, жастар арасына ұлтшылдық күйін тараттық. Бұл әрекеттің барлығы ортақшыл партиясы мен кеңес үкіметінің сол жастарды интернационалдық рухында баулимын деген міндет бағытына негізсіз қарсы жүріп отыр. Мен қазірде жаңағы сияқты шығармаларымның бүгінгі күннен аулақ кетіп, бірбеткей тақырыптарды ғана екшеп алғандығын айып деп, кінә деп қоймаймын. Сол тақырыптарды суреттеген, таратқан әдісін салт-санашылдық – суреттеулік ретіндегі қалыптасуын да теріс деп білемін.

Менің шығармамның көпшілігі сарнамашылдық бетімен болуымен бірге, өткен дәуірді төңкерісшіл сарыншылдық жолымен сипаттаудан қашық болды. Қайта ескіліктің кейбір залалды салттарын жарыққа шығарып өсумен, ол салтты жақтаушыларды аз-аздап пікірі жолындағы құралсыздандырумен қатар, бәрібір мен өз шығармаларымның көпшілігімен анығында беті ашық ұлтшылдық күйіндегі жазушы боп шықтым.

Ал бұл жол – біздің аймақтың кеңесі тарихи өсуінің қорытындысында төңкеріске жаулық жолы боп шықты. Себебі, жаңағыдай шығармалардың пікір, сезім жолындағы теріс әсері, біздің уақытымыздағы қазақ жастарының ойына да, рухына да тиетін болды. Өйткені біздің жастар өткен күнін жаңа танып келе жатқан, жаңа оянған артта қалған елдің жастары болатын. Қорытындысын айтқанда, менің әдеби қызметім, сол жастардың көңіліндегі, салт-санасындағы ұлтшылдық күйін жеңілдетіп, сейілдетуге арнамай, қайта соны нығайта түсуге арналып кетті. Қазіргі күнде мен өзімнің бұрынғы жазушылық жолымдағы бағытыма ғана емес, қазақ әдебиетін тексерген тарихшы, зерттеуші есебіндегі қызметіме де теріс деп қараймын.

Түгелдеп айтқанда, төңкеріс жолдарының қоғамдық қазақы мен төңкерісшіл жұртшылықтың тілегіне біржолата үйлеспейтін сөздерім

болған. Бұл ретке қосылатын төңкеріс жолындағы жылдар ішінде қазақ әдебиетінің жолы қандай болу туралы «Шолпан» журналының бетінде ертеректе айтқан пікір. Бұл салт-сана жолында залалды пікір еді.

Сол қатарларым кейбір кейінгі тексерулерімнен де арылған жоқ. Мысалы, соған ұқсаған қаталар Абай шығармаларын тексеруімде де бар.

Онан соң «Алқаның» бағытын әдебиеттегі жаңа төңкерісшіл бағыт деп қабылдауым да теріс еді. Анығында ол марксшылдыққа құр ғана иек сүйеп отырып, негізінде бұрынғы тар ұлтшылдықты қайта тереңдетіп, қайта қалыптап, қайта нығайтамын деген жол болатын. Мен оның негізгі бағытын қаталасып барып, көтере бағалаппын. Қазірде қазақ жазушыларының алдында тұрған төңкерістік міндеттерді түсіну жолында, мен ол «Алқаның» теріс ұлтшылдық бағытынан бойлап астым. Сондықтан бұдан былай онымен ешбір байланысым жоқ деп санаймын.

Тағы бір сөз, ауыр қатам деп санайтыным қазақ баспасөзінің жүзіндегі төңкерісшіл марксшілдің – сынына құлақ салмауымда.

Дәлелсіз сыңаржақтықпен қарап, барлық сынды түгелімен ұйымсыз жазушыларға арналған жаулықтың ғана сыны деп санап жүрдім. Өз ісімен ол сынның рөлі де, мұраты да, ортақшыл емес, жазушыны әдебиет жүзінде соққыға жығудан басқа емес деп біржақты теріс баға беріп жүрдім, сонымен сынның негізді – ғылыми негізді төңкерісшіл басшы екенін ескермедім. Сынға осылайша теріс қараған көзқарасыммен соңғы жылдарға шейін келдім де, әдейі ұстанған көңіл құрылысы есебінде, жұртшылық алдында өзімнің қатарларым туралы да үндемей сөз көтермей келдім. Бұл да қатамның бірі еді.

Енді «Қазақстан правдасы» мен «Социалды Қазақстан» арқылы барлық Қазақстан жұртшылығының алдында өзімнің бұрынғы әдеби-саяси істерімді осылайша айқын күйінде айыптайтынымды ашық жарияламақ боламын. Сонымен бірге, енді бұрынғы қаталарымды төңкеріс ісіне барынша бой салып ұдайы, адал қызметпен түзетуге бекінгенімді білдірмекпін. Енді мәдениет, салт-сана майданының ең жауапты, ең қызу тартысының кезеңдерінде іс істеуге өзімді-өзім міндеттеймін деп санаймын.

Әуезұлы Мұхтар

(№184) ЕРМЕКҰЛЫ ӘЛІМХАННЫҢ ХАТЫ

Біздің уақытымыз тарихи ұлы өткел дәуірі. Бұл өткелдің бір жағы – адам баласын соншалық көп азап, қорлық, әдепсіздік қинауына салған капиталдық құрылыстың дүниесі. Ол құлап, шіріп, тозып келе жатқан дүние. Өткелдің екінші жағы – социализм мен ортақшылдықтың іргесіне құрылған жаңа, жарық өмір. Сол өмірдің жарқын дүниесі. Бұның адам баласына әкеле жатқан игілігі – шын теңдік, ұлы мақсат:

тап, ұлт, езуші-езілуші дегендерді жоқ қылып, бар адам баласын теңдік пен білім, мәдениет табысының барлық жемістерінен толық пайдаланатын(дығы).

Осындай болумен қатар қазіргі дәуір – тап тартысының ерекше күшейген дәуірі болып отыр. Бұрын қарсылық жүргізген, бүгінде өлеріне, өшеріне жеткен тап қазір бар күшін, бар айласын жұмсап, не қылса да өзінің бұрынғы үстемдік халін сақтап қалуға тырысады.

Сол себепті, осындай тәрізді ұлы өткел дәуірінде тап тартысының жалыны өрлеп тұрған кезде – әрбір қоғам қызметшілерінің саяси қателері өте жауапты, өте ауыр қателер болып шығуға керек.

Ол қателердің залалын, салмағын өте ауырлататын, сол тап тартысының қызып тұрғандығы. Және мұндай уақытта ол қатені, сенің өзіңнің ойыңда болмаған бағыт пен жолға пайдаланып, керегіне жартып кететіні де бар. Олар, төңкерісшіл пролетариаттың аскындап өрлеп келе жатқан күштеріне жаулық ниет ойлап, алысып келе жатқан заттар болады.

Міне, осы себепті, әрбір адалмын деген қоғам қызметшілері, қоғам тартысының әр дәуірінде, өзінің қызметі қандайлық болғанын толық тексеріп, сынап отыру қажет. Егер ол еңбекші табымен төңкерістің жауы боламын десе, өзі басып өткен жолдың мазмұны мен тәжірбиесін тесіле қарап, қатты сынауға тиіс.

Мен Қазақстандағы өзім істеген саяси істің тұсында бірқатар ірі қателіктер істеген едім. Қазір де өзімнің сол бұрынғы қызметімді шынымен нық тексеріп келіп айтпақ болған сөзім бар. Бұл сөзді айтуға хақым ғана бар демеймін. Айтуға өзімді міндеттімін деп санаймын.

Менің саяси бағытым, бұрын патша заманында езілген елдің баласы болған соң, әрқашан өзге мәселенің бәрінен бұрын ұлт жайын ерекше қып жоғары ұстап, соны қалыптап асыра, көтере бағалау да болған. Оны туғызған патшаның отаршылдық саясаты. Қазақ жерін Ресей алпауыттарына жағынамын деп отаршылдыққа аяусыз тартып әпере беруі болған. Ұлт мектептерін тыйып, шаруа күшін де жауша қанауы болған.

Кеңес өкіметіне деген көзқарасым негізгі түрінде 1920 жылы шешілген еді. Сонда мен екі жолдың торабына келіп тіреліп ем: біреуі капиталшылдық жолы. Оны қостасам – зиянгершіліктің қожалығын сүймекпін, олай болса отар, жарым отарды сол күйлерінде қалдырып, артта қалған елдердің бұдан әрі де құл бола беруін қоштамақпын. Немесе социализмді қостап, артта қалған отар елдерін құлдықтан, қорлықтан арылтатын досы – осы екенін тануыма керек болған-ды, оның үстіне Колчак қожалығын көріп шыққан соң анық көзім жеткені – тартыстың түбін шешетін төңкеріс кезіндегі екі күштің біреуі болатын болды. Мұның бірі – пролетариат, екіншісі – байлар табы, сондықтан не пролетариат қожалығын, не байлар қожалығын таңдау керек болды.

Сонда Кеңес үкіметінің бетін қостап, соның жағына шығуымның алды осымен шешілген-ді.

Бірақ, мен қалыптанған маркстіл болмағандықтан, ұлттықтың тап көлемі деген дерттен арыла алмадым. Сол себепті қоғамдық қалыптардың өсуіндегі негізгі-негізгі бағыт тап тартысының бағыты болса, соны көрудің орнына, менің жолымда көбінесе ұлттық жайлар көлденеңдеп, анаған сол бөгеу болып отырды. Артта қалған елдердің алдағы елдер пролетариатымен одақтасуын негізгі бағыт есебінде қабылдап отырсам да – сол артта қалған елдердің өзарасында тап тартысының қоса болуы да шарт, қажет екенін ойламадым.

Менің салт-сана жолындағы қателесуімінің тамырлары осы жерде болды. Осыдан барып күдікшілдік, ырғалғыштық туды. Партия мен үкіметтің Қазақстанда жүргізген бірқатар ірі істеріне теріс қарағандықтан болды. Мысалы, ірі байларды кәмпескелеу, пішендік пен егістікті қайта үлестіру, жер мәселесін түгелімен интернационалдық, таптық жолмен шешу сияқты ірі мәселенің көбіне көзқарасым дұрыс болмады. Ал партия мен үкіметтің бұл істері ерекше артта қалған жарым алпауыттың қолындағы қазақ ауылын социалды реконструкцияға (реконструкция – Т.Ж.) дайындау алдында қажет болған шаралар, шарттар еді.

Жасырып қажет емес, саяси қызметшілердің салт-сана жолындағы қатесі сіңісті дерт сияқты күйге айналса – оның арты саяси қылмыстарға әкелмей қоймайды. Қожалық тартыста олар шығатын арналар табылмай тұрмайды. Мысалы, Қазақстандағы үлкен түйіннің бірі – жер мәселесін шешу болса, ол және айқын ұлттық мәселе болса, сонда менің ұлтшылдығым осы мәселені шешу тұсындағы менің бағытыма айқын әсер етті.

1925 жылы Қазақстанның Госпланының комиссияларының істеріне қатынасып жүріп, Қазақстанда жерге орналастырудың мөлшерлі жоспарын жасағанда мен тап жағына қарамай, ұлттық белгісіне ғана қарап, ең алдымен қазақ халқы жерге орналастыру керек деген пікірді жүргіздім. Және қазақ халқы түгел орналасып болғанша Қазақстанда басқа қоныстандырылушылар келмесін деген бетте болдым. Мәселені бұлай қою, жерге орналастыру ісін(ің) таптық мазмұнын жайдақтатумен бірге, бұрыннан келе жатқан ұлттар арасын(ың) қажасуын да ықтиярсыз тереңдеткен болар еді.

Қазақстанда партия мен үкіметтің жүргізген қоғамдық-шаруашылық шарасының бір жолы – ірі байларды кәмпескелеу болса, оған менің көзқарасым Әлихан Бөкейханұлына жазғандарымнан көрінеді. Ол хатта мен бұл істің артын өте көтеріп, теріс бағаладым. Бұндай іс шаруаға үлкен зәбір келтіреді, ел шаруасының іргесі шайқалып, шөгіп қалады дегем. Бұл ұлтшылдық, байшылдық салт-санасының даусыз айқын белгісі еді.

Мен Бөкейханұлын осы мәселеде ұлтшылдық бағыты үшін алысуға (күресуге – Т.Ж.) үндеп, одақтың орталық ордасының алдына апарып осы мәселені кою керек деп үндедім. Мұным – өзімнің ұлтшылдық бағытымды (ұстанып), аймақтық басқарушы орындардың жолына қарсы тұру ісі еді.

Осы жөніндегі тағы бір ерекше ескерерлік нәрсе, менін 1927-1928 жылдарда Семейде болған асыра сілтеушілерді бір жақты карап, ұлғайта сілтеуім де болды. Солай сөйлеу өзге ұлтшылдардың арасындағы өзара сөздерімде де және қазақтан шыққан ұйымсыз, сауатты қызметшілермен сөйлесулерімде де болды.

Ұлтшылдық қозғалысының мазмұны пролетариат қожалығы жүріп тұрған мемлекетте, тап тартысы күшейіп тұрған уақытта – төңкеріс жауының жолы болмай тұра алмады. Өткен уақыттағы біздің «Алашорда» жолындағы ұлтшылдық қозғалысымыз сол жанағы айтқан төңкеріс жауының жолы болған. Мен сол «Алашорданың» ісіне толық араласқан кісімін. Кейіннен Кеңес үкіметіне қарсы арналған төңкеріс жаулығы сияқты саяси қимылдардың барлығына қаншалық сақ болып, қарсы болмақ болсам да, сонымды нық ұстамадым. Ұлтшылдық дерті болып, тапшылдық көзқарастың қырағылығы болмағандықтан, шынында оны болмады дегенім жаңылыс, себебі менін ұлтшылдығым да барлық өзгелердікіндей, негізінде айқын, тапшыл, ұлтшылдық болған. Ол ауылдағы жарым алпауыт пен байлардың тілеуіне бейім ұлтшылдық болғанымен, Кеңес үкіметіне қарсы болған таптардан өз бойымды аулақтап алмадым. Төңкеріске жаулық ойлап шыққан Заки Валидов тобының ісіне қарсы мен ашық күреске шығуым керек еді. Оның орнына мен солардың төңкеріске жаулық қылған ісіне өзім де жанасқан кісі болып шықтым. 1920 жыл Мәскеуде сонымен кездескен жайымды түгел баяндамай-ақ, сондағы бір ерекше жайды айтайын. Ол Валидовтың ниетімен қарсы екендігімді айқын қып сол жерде айтып берсем де, сөйлесуімінің өзін құпия әңгіме түрінде жасадым.

1920 жылда Заки Валидовтың төңкеріске жаулық ойы мен мақсұттарының бар екенін мен біліп едім. Кеңестік Ресейдің саясатына ырза болмай, «Шығыстың езілген елдеріне» шығамын, сонымен оларды біріктіріп, жекелік аламыз деген ниеті бар (болды).

Мен құпиялық түрі бар жиналыста болдым. Бірақ Қазақстанды тағы бір жаңа ауыртпалыққа салуға ырза емес екендігімді айтсам да, сол жерде Валидовтен асып айқын бой тартып кетпедім.

Сонымен өзімнің басымнан өткен тәжірбиеге қарап толық дәлелмен айтатыным, 1920 жылдың өзінде-ақ артта қалған елдерге ең дұрыс жол – социалистік жол мен кеңес жолы екенін негізінде қабылдап алсам да, мен қателестім. Оның себебі кімде-кім ұлт мәселесін

таптық, интернационалдық қозғалыспен қоспай және ұлт мәселесіне бағындырмай ұстаймын десе – ол адам еріксіз ұлтшылдықтың құрбаны болады.

Тағы бір үлкен адасуым – артта қалған елдердің арасындағы төңкеріс – «шаруа қорын жалдамай болатын» төңкеріс болуы керек», – деп түсінуім де болған.

Мен студенттік жылдарымда Ядринцевтің, Потаниннің, Шаповтардың (Сібір – отарланған ел ретінде) пікірлері бойынша тәрбиеленген едім. Бұлар сияқты басқа да Сібірдің төңкерісшіл жазушылары артта қалған елдердің тағдырына жаны ашып, көңіл бөліп, мұндай елдің барлығы капиталдық құрылыс бағытында болатын шаруа тұрмысындағы, салтындағы тығыз өзгеріске шыдамайды, көтере алмайды деуші еді. Сол бетпен мен социалды реконструкция дәуіріндегі шаруашылық өзгерістеріне үлкен қобалжумен, аса қорқумен қарап келдім. Анығында бұным мағынасызшылдың баққаны сияқты еді. Мұнымның негізгі себебі, шынында менің таптық, ұлтшылдық салт-санамда болуға тиіс. Егер төңкеріс жайынан шын сөйлейтін болсам, езілгендердің бостандығын шын тілесек, капиталдық құрылыстың қалдығын шын жоямыз десек, онда қатты қимылдағанда, құрбандықтан да қорықпайтын болуымызға керек. Және бұл құрбандық негізінде жарым алпауыттар мен байлардың көретін құрбандығы екенін еске алсақ, онда ондай құрбандықтарды жолды (заңды – Т.Ж.) деу ғана керек емес, тіпті қажет деп білу керек.

Бұл күнде мен бұрынғы қауіп, күдігімнің бәрінің орынсыз болғанын көріп отырмын. Қазір біздің көз алдымызға одақтың пролетариатының ұйымдасқан күші бірігіп келіп, сол жеңгізбей келген сақарада өндірістің ұлы дүкендерін орнатып отыр. Ол дүкендер техниканың ең жаңа табысы бойынша құрылған, сол далаларда шойын жол құрылысы, машина-трактор, машина-пішендік стансалары, совхоз, колхоз құрылып отыр. Бұлардың бәрінде үлкен мәшинелер, үлкен жабдықтар орнап отыр. Және коллектив негізіне құрып, жоспармен отырықшыландыру ісі жүріп жатыр. Бұларға одақтық бюджеттен мол қаражаттар беріліп, пұлдай, (қаражатпен – Т.Ж.) техникелері жәрдем істетіп отыр.

Қысқасы, Лениннің: «Артта қалған елдер алдағы елдің пролетариатының көмегімен капиталдық дәуірді аттап өтіп, социалды дәуірге жетеді», – деген данышпандық сөзі іске асып отыр. Осындайлық жалпы жайды, Қазақстанда Лениннің ұлт саясатын қолдану арқылы табылған табысты, ешнәрсе жоя алмайды, кеміте алмайды. Бұл ретте бай-қулақтың жаулық пен өз шаруаларын шашып жоюы да және партия жолын қисайтып, Қазақстанның мал шаруасы жөнінде теріс тәжірибеге ауысып істеген жергілікті орындардың қатесі де және де осы себептен онан соңғы жылдардың егін шығуы нашар болғандық себебінен туып

отырған кейбір аудандардағы азық-түлік қиыншылығы да жаңағы ұлы табыс, ұлы құрылыстың қалпын бұза алмайды, маңызын түсіре алмайды.

Осы айтылған тұрғылардан карағанда менің бұрынғы қорқынышым, қаупім, үркуім, пролетариаттың күшіне сенбегендік болып шықты. Ал пролетариат күші бұл күнде шын ғажайып іс істеп шығып отыр.

Өзімнің салт-санадағы қаталарым мен, соның негізгі істері тұсында болған әсерлерін түгел толық мойныма алғандықтан, енді «Социалды Қазақстан» басқармасынан менің осы сөздерімді басуды сұраймын. Мақсатым: шын толық күйде кеңес жұртшылығының алдында өзімнің ендігі көзқарасымды білдіру. Сол жұртшылық бұрын менің ұлтшылдық салт-санамның төңкеріске жаулық мазмұнын ашқан еді. Қазір мен өзімнің бұрынғы ісімді қатты күйде кінәлап, салт-сана жолындағы бұрынғы құралымды тастап, ендігі саяси бағытымды анықтап отырымын.

Мен қазір өзіме осы күнде Қазақстандағы социалистік құрылыс жолында қызмет етуді ең ардақты, ең міндетті іс деп санаймын. Қазақстан ертедегі тарихи себептермен артта қалған жер, бұл мен туып-өскен жер, сондықтан бұның өсіп келе жатқан социалистік құрылысының майданында адал қызмет ету – менің ендігі борышым. Міне, бұл жолда жандандыратын сенім – біздің қазіргі тарихи дәуірімізде бірінші рет шын, еркін адам жолының іргесі қаланып келеді деген сенім болады.

Осындай дүние тарихының түйіні шешіліп, шын қоғамдық әділдік жолымен елдердің тағдыры, барлық адам баласының (тағдыры) шешіліп келе жатқанда және қызуы асқан тап тартысының негізімен шешіліп келе жатқанда, өзіне қай түрдегі болса да мешандық тыныштық пен жайлылықты іздеп, әлі-ақ өтіп кететін қиыншылықтан қорғанып, тайқып шығуды – енді бұрынғы салт-сана, күнделік іс жөнінде істелген қателерімнен артық ұятты қылмыс деп санаймын. Оның орнына жақын заманда, таптық қауымның жасалуы мүмкін болып отырғанда және 17-ші партконференцияның қаулысы бойынша 2-бесжылдықта социализмнің толық жүзеге шығуы мүмкін боп отырғанда, тапсырылған жұмыстың әрбір кезеңінде табан таймай тартысудың сенімі, үміті артпақ. Ол табыстағы басшы – тап-тартысында шыныққан социалдық құрылыстың алдыңғы әтіреті, Қазақстанның Өлкелік партия комитеті».

«Социалды Қазақстан», 1932 жыл, 10 июнь.

(№185) БЫВШИЕ ВИДНЕЙШИЕ РУКОВОДИТЕЛИ АЛАШ-ОРДЫ ОСУЖДАЮТ СВОЮ ПРОШЛУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И РАЗОБЛАЧАЮТ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКУЮ КОНТРРЕВОЛЮЦИОННУЮ СУЩНОСТЬ АЛАШ-ОРДЫНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

ОТ РЕДАКЦИИ

Публикуемые ниже заявления Ермекова и Ауэзова, бывших виднейших руководителей контрреволюционной алаш орды, являются документами большого политического значения. Они говорят о повороте в сторону советской власти бывших крупнейших представителей алаш-орды. Их заявления о полном идейном разоружении и об осуждении всей своей прошлой контрреволюционной деятельности являются свидетельством краха и разложения идеологии и практики контрреволюционной националистической алаш ордынской интеллигенции, выразителя и защитника интересов байской верхушки аула.

Огромные успехи социалистического строительства в Союзе, успешное завершение пятилетки в четыре года, грандиозные задачи всемирно-исторического значения, поставленные партией перед второй пятилеткой – пятилеткой построения бесклассового социалистического общества, неопровержимо доказывают тщетность и безнадежность всяких попыток восстановления помещичьей буржуазной власти.

Грандиозны успехи партии и советской власти в Казахстане. На основе последовательного проведения ленинской национальной политики, при помощи пролетариата Союза, Казахстан из края архи-отсталого превратился в край аграрно-индустриальный, строящий социализм. Эти успехи заставляют наиболее честные элементы буржуазно-националистической интеллигенции осознать всю гибельность их прежних идейно-политических установок и все больше отходить от старых националистических, контрреволюционных и интервенционистских позиций. Заявления Ермекова и Ауэзова о полном их идеологическом разоружении и готовности смыть тяжелые преступления, совершенные ими перед пролетарской революцией и казахскими трудящимися массами «честным служением делу революции» (Ауэзов), лишний раз подтверждают гнилость и ложность контрреволюционной болтовни разных Чокаевых, интервенционалистов и националистов, о «деградации» Казахстана и невозможности превращения бывшей царской колонии, каким являлся Казахстан в прошлом, в передовую социалистическую республику.

Не вдаваясь сейчас в разбор отдельных, неточных положений в заявлениях Ермекова и Ауэзова, редакция считает, что эти заявления требуют того, чтобы авторы их доказали свою искренность активным участием в социалистическом строительстве Казахстана.

(№186) ЗАЯВЛЕНИЕ АУЭЗОВА

Общественная оценка, данная моему литературному и политическому прошлому казахстанской партийно-советской общественностью в виде резкого, категорического, но справедливого осуждения меня, как идеолога байства и алаш ордынски настроенной интеллигенции в литературе, известно всей общественности и мне самому. Известно мне также и то, что к такой заслуженной мной, исторически правдивой, необходимой оценке привела деятельность казахстанской партийно-советской печати в частности критические, полемические выступления в течение ряда лет революционно-марксистских критиков, писателей, журналистов из группы КазАПП.

Решив настоящим обращением высказать свое теперешнее отношение к суду общественности, получившему более полное оформление на последней конференции КазАПП, сейчас хочу открыто и искренне объявить о своем полном безоговорочном отказе и резком осуждении своего прошлого – теперь.

Происходившая во мне в течение ряда последних лет длительная внутренняя эволюция привела меня к усвоению теоретических основ марксизма-ленинизма с материалистическим пониманием истории как научного метода миропонимания – в начале, и как усвоенного мировоззрения – в последующие периоды и сейчас. В связи с этой идейной и принципиально-научной, определяющей теперешнее мое содержание и направление позицией – с одной стороны, и в связи с уже исторически бесспорно оправданными и утвержденными победами и достижениями борющегося за новую лучшую жизнь пролетариата при полном безнадежном крушении идеалов чуждых, враждебных пролетариату групп, подгрупп, я считаю своим долгом перед всей советской общественностью к голосу КазАППовской критической оценки моего прошлого прибавить и свой голос признания прежних ошибок, самоосуждения и искреннего идейного разоружения.

Прежде всего определившей заранее все роковые последствия моей политической и литературной деятельности основной своей ошибкой считаю долгую связанность с идеологической установкой националистической, алаш-ордынской по существу контрреволюционной группы. В непосредственно органической связи с этим фактом определялись сущность и характер моей политической и литературной деятельности, при чем определялись как сугубо классовые и враждебные интересам пролетарской революции качества.

Я, как и другие алаш ордынски настроенные писатели, несомненно был идеологическим выразителем интересов, чаяний байства и полуфеодальной верхушки казахского аула как в прошлом, так и за время диктатуры пролетариата.

Соответственно с этим же фактом я долго оставался на несостоятельном, вредном идеологическом понимании социальных явлений и сущности разных видов идеологических надстроек. Неправильно, ошибочно отстаивал замкнутую, оторванную от остальной социально-экономической действительности, якобы обособленную роль, назначение и природу литературы. Не учитывал и долго не принимал бесспорно верные марксистско-ленинские определения о подчиненной роли литературы всей существующей государственной системе и ее политике, наконец.

Считаю, что все эти научно-несостоятельные, исторически ошибочные идеологические установки сейчас уже беспощадно осуждены, опрокинуты всем ходом истории, усиливающимися ростом и темпами социалистического строительства во всем Союзе и безусловно справедливым ленинским разрешением национального вопроса как во всех бывших окраинах царской России, так, в частности, и у нас в Казахстане.

Между тем, как естественный результат моих неверных, узких односторонних [оценок] исторических ситуаций величайшей эпохи строительства социализма – явилось мое отрицательное отношение ко многим из крупнейших революционных мероприятий, проводившихся партией и правительством в Казахстане. Не понимал важности их для целей коренного изменения и переключения с пути капиталистического развития на путь социализма всего социально-экономического уклада жизни нашего края.

Конкретно, я недопонимал и внутренне не принимал крупнейшее значение конфискации баев-полуфеодалов.

Относился вначале скептически, отрицательно к последующим решительным гигантским мероприятиям власти в области колхозного и совхозного строительства в недавнем первобытном кочевом, полукочевом ауле и его дикой, косной, веками дремавшей в условиях изолированной отсталости степи.

Также страдал неверием в возможность широкого развития промышленного строительства в Казахстане, что на самом деле сейчас уже стало совершившимся фактом и по-новому, в корне преобразовывает весь облик Казахстана. Сейчас, уже жизнью и историей на опыте великой стройки всего Союза и Казахстана, на опыте обновленной и сознательной жизни борющихся за социализм масс доказаны ошибочность, вредность всех указанных моих пониманий и оценок.

И теперь, вопреки всем чаяниям и чуждым настроениям всех внешних и внутренних враждебных (для трудящихся Казахстана) групп и лиц, утверждаю, что их путь – это безусловно отвергнутый историей, призрачный, гибельный путь. Политические установки этих групп в

прошлом – это уже перевернутая страница истории, при чем, надо признать, что это бесславная страница ее.

Их претензии сняты новыми этапами развития жизни трудящихся Казахстана. Как раньше, так тем более сейчас, эти претензии исторически, объективно вредны, как вредны все факты, тормозящие успешный ход развития, расцвета жизни трудящихся Союза.

Осудив, в результате такого решительного пересмотра свое, связанное с такими группами прошлое, я пришел теперь к бесповоротному, окончательному решению порвать с этим своим прошлым и порвать со всем, что сближало, связывало меня с ним.

Обозрев теперь в свете этих новых пониманий и установок пройденный мною путь литературной и исследовательской (по истории Казлитературы) деятельности, я считаю, что он не совпадал, а наоборот шел в разрез с путем и устремлениями культурной революции в Казахстане.

Характерные для моей прошлой литературной деятельности произведения, как «Энлик-Кебек», «Кара-Коз», отражающие далекий от современной революционной действительности быт казахов, представляли собой по выбору тем, как сознательный уход от революционной тематики в лагерь националистических писателей. А эти писатели, в том числе и я, стремясь овладеть (в период с 1920 по 1928 и часть 1929 гг.) органами печати в Казахстане и отчасти в городе Ташкенте, влияли на массы в духе узко-националистическом: проводили организованное воздействие на тех же читателей через литературные произведения, через соответствующую критику, развивая националистические настроения среди молодежи. Все это шло принципиально в разрезе с задачами и стремлениями коммунистической партии и советской власти перевоспитать эти массы и молодежь в духе интернационализма. Я осуждаю теперь не только исключительный выбор однородных, далеких от современности тем, но и характер и способы их освещения, пути художественно-исторического оформления их. Большинство из известных моих трудов, как романтические произведения, были далеки от романтики революционной и от революционного освещения героики прошлого. Наоборот, с большинством из этих произведений, наряду, правда, с изобличением некоторых позорных институтов прошлого, с частичным идейным разоружением сторонников их, я по существу оказался одним из явно выраженных националистически настроенных писателей. А этот путь в процессе последующего хода исторического развития нашего края, объективно вел к контрреволюции, так как подобные произведения не могли не оказывать своего отрицательного идейного и эмоционального воздействия на сознание и психику современной казахской молодежи, представителей только что осознаю-

шей свое прошлое отсталой национальности. И объективно моя литературная практика служила не преодолению, а наоборот укреплению националистического настроения в психо-идеологии этой молодежи.

В данный момент я отношусь отрицательно не только к своей прежней литературной позиции в области творческой деятельности, но также осуждаю свои позиции и в области исследовательской работы, как историка казахской литературы. В частности, считаю абсолютно не соответствующими социальному заказу революционных лет и революционной общественности свои ранние идеологически вредные высказывания на страницах журнала «Чолпан» о путях казахской литературы дореволюционных лет.

Признаю, что эти ошибки не были преодолены, изжиты и в некоторых позднейших моих исследованиях, как, например, в работах о казахском поэте Абае Кунанбаеве.

Также считаю своей ошибкой признание платформы «Алка», как за новое революционное направление в литературе, тогда как она только ссылаясь на марксизм, по существу углубляла, оформляла и вновь утверждала в литературе тот же самый ограниченный национализм. Я ошибочно переоценивал ее принципиальные установки. Сейчас в понимании революционных задач, стоящих перед казахскими писателями, я перерос неправильные националистические установки этой платформы и в дальнейшем ничего общего с нею не имею.

Другой не менее глубокой ошибкой считаю свое невнимание к голосу революционно-марксистской критики на страницах казахской печати.

Односторонне, необоснованно приписывая всей критике в целом одно только враждебное отношение к беспартийным писателям, и про себя ошибочно сводя ее роль и назначение к литературному избиению писателей не коммунистов, недооценивал ее объективно-научную, объективно революционную ведущую роль.

Со своим отрицательным отношением к существующей критике я остался до последних лет и в виде личной, сознательной реакции не высказывался перед общественностью о своих ошибках и своем отходе от прежних литературных позиций, что тоже считаю своей ошибкой.

Решив через «Казахстанскую правду», «Социалды Казахстан» объявить открыто всей казахстанской общественности о таком решительном и искреннем осуждении своего литературно-политического прошлого, я хочу теперь исправить свои прежние ошибки дальнейшим честным систематическим служением вплотную делу революции на самых ответственных, боевых участках культурного, идеологического фронта.

Ауэзов М.

(№187) ЗАЯВЛЕНИЯ ЕРМЕКОВА

Наше время – время великого исторического перелома, когда мы находимся на грани – с одной стороны разрушения, разложения гнилой капиталистической системы, принесшей человечеству столько несправедливых страданий и мучений, а с другой – на заре осуществления основ новой жизни, на началах социализма и коммунизма, несущего человечеству действительное равенство, на основе обладания человечеством без разделения его на классы и народы угнетающие и угнетенные, всей суммой культурных и материальных ценностей.

Вместе с тем этот период неизбежно характеризуется исключительным обострением классовой борьбы. Уходящий, умирающий, господствовавший прежде класс использует до конца все силы и средства борьбы, чтобы сохранить себя и отстоять свои привилегии.

Поэтому в период такого исторического перелома, ожесточенной классовой борьбы являются особенно ответственными и роковыми политические ошибки каждого общественного работника.

Значение этих ошибок особенно вырастает, именно, в силу обострения классовой борьбы использования их в полной мере и даже предвзято в искаженном освещении и часто, независимо от твоего мнения, всеми враждебно настроенными элементами в борьбе против стремительно наступающих сил революционного пролетариата.

Имея за собой целый ряд ответственных ошибок в процессе своей политической работы в Казахстане, я сделал тщательный анализ прошлой своей деятельности, и на основе такого тщательного и честно проделанного анализа, я считаю себя не только в праве, но и обязанным сделать следующее заявление:

Моя политическая установка, как представителя угнетенного в прошлом царизмом отсталого народа, определялось превалированием, переоценкой национального момента перед всеми остальными, что явилось реакцией против колонизаторской политики царизма, беспощадного изъятия земель казахского народа под переселение в угоду помещикам в России, запрещения национальных школ и, наконец, хищнической экономической эксплуатации.

Мое отношение к советской власти принципиально определилось еще в 1920 году на основе вставшей в то время передо мной дилеммы: или стоять за капитализм, стало быть, поддерживать господство империализма, с неизбежным тогда сохранением колоний и полуколоний, угнетением отсталых народов, или защищать социализм, уничтожающий в корне угнетение и рабство колониальных и полуколониальных

отсталых народов. Кроме того на опыте колчаковщины я убедился, что организующими, определяющими результат борьбы в конечном счете силами революции являются или пролетариат или буржуазия, и отсюда неизбежно или диктатура пролетариата, или диктатура буржуазии.

Этим предreshалось мое сочувствие и переход на сторону советской власти.

Но не будучи последовательным марксистом, я страдал национальной ограниченностью, и поэтому основная идея в развитии общественных форм – идея классовой борьбы заслонилась часто национальными моментами. Восприняв общую идею необходимости для угнетенных и отсталых народов союза с пролетариатом передовых стран, я не думал о необходимости и неизбежности классовой борьбы в среде самих отсталых народов. В этом заключаются корни моих идеологических ошибок, наличие сомнений, колебаний, отрицательного отношения в целесообразности целого ряда основных мероприятий, проводившихся партией и соввластью в Казахстане, как конфискация полуфеодалов и крупных баев, передел сенокосных и пахотных угодий, интернациональное, классовое разрешение, земельного вопроса в целом, т.е. тех основных мероприятий партий и соввласти, которые были необходимыми предпосылками социалистической реконструкции архи-отсталого, полуфеодалового казахского аула.

Нечего греха таить, что у политического работника идеологические ошибки, если носят отпечаток хронической болезни, не могут не привести к политическим преступлениям. Они не могут не найти в той или иной форме канала в общественной борьбе.

Так в разрешении одной из основных проблем в Казахстане – в земельном вопросе, вопросе сугубо национальном, мой национализм имел определенное отражение в моей установке при разрешении его.

В 1925 году, участвуя в работах комиссии Госплана КАССР по составлению перспективного плана землеустройства в Казахстане, я проводил точку зрения необходимости землеустроить в первую очередь только казахское население по признаку национальному, а не классовому, бне допуская при этом нового переселения в Казахстан до окончательного проведения сплошного землеустройства всего казахского населения. Такая постановка вопроса не только выхолащивала классовое содержание землеустройства, но неизбежно должна была углубить существовавшие прежде межнациональные трения.

Мое отрицательное отношение в оценке такого крупного социально-экономического мероприятия партии и советской власти в Казахстане, как конфискация полуфеодалов и крупных баев иллюстрируется моим

письмом на имя Букейханова Алихана, в котором я преувеличенно, неверно оценивал последствия его, как мероприятия, влекущего за собой огромный хозяйственный ущерб подрывающего хозяйственный стимул у населения с неизбежной деградацией хозяйства его. Это, несомненно, было отражением националистическо-байской идеологии.

Я призывал его по этому вопросу к борьбе за националистическую установку, призывал апеллировать в центральные органы СССР, делая таким образом ставку противопоставить свою националистическую установку линии краевых руководящих органов.

В этом отношении чрезвычайно характерно одностороннее выпячивание с моей стороны других националистов, в разговорах как между собой, так и с беспартийными ответственными товарищами из казахов, значения и последствий семипалатинских перегибов в 1927-28 гг.

Националистическое движение в своей сущности в момент обострения классовой борьбы в стране диктатуры пролетариата не может не быть контрреволюционными. Именно таким контрреволюционным было в прошлом наше националистическое движение алаш-орды, в котором я принимал ближайшее участие.

И в последующем, как бы я чутко и отрицательно ни относился к проявлениям контрреволюционных политических авантюр против советской власти, однако, страдая националистическим уклоном и отсутствием чуткого классового подхода (отсутствием на самом деле мнимым, ибо национализм мой, как и всякого другого объективно был сугубо классовым, был на руку только полуфеодальной, байской верхушке аула), я не отмежевался и не повел открытой борьбы с антисоветскими группировками, связанными с контрреволюционной деятельностью Валидова Заки, но сделался причастным к их контрреволюционным деяниям. Но останавливаясь на подробностях моей встречи с ним в 1920 году, в Москве, я отмечаю один существенный момент: несмотря на мое отрицательное отношение, ясно выраженное в свое время Валидову, я придавал своим разговорам с ним характер конспиративности вместо решительного и категорического протеста, исключаяющего всякую возможность суждения со мной о его антисоветских попытках.

Между тем я действительно знал в 1920 году о контрреволюционных настроениях и намерениях Валидова Заки, его попытках в виду неудовлетворенности политикой советской России апеллировать к «угнетенным народам Востока», в целях объединения и получения самостоятельности.

Я участвовал в совещании, которое носило конспиративный харак-

тер, и хотя я не был согласен со втягиванием Казахстана в новые авантюры, я прямо и категорически не отмежевался от Валидова.

Так что с полным основанием, даже на своем личном опыте, несмотря на свое принципиальное призвание еще, в 1920 году единственно правильным путем общественного развития для отсталых народов – социалистического пути и советской системы, я утверждаю, что тот, кто не сумел сочетать национального вопроса с классовым и интернациональным движением и подчинить национальный вопрос классовому, ибо только такая постановка обеспечивает победу и правильное разрешение национального вопроса, тот неизбежно делается жертвой националистической ограниченности, пособником паразитических слоев и в момент ожесточенной классовой борьбы окажется в лагере махровой контрреволюции.

Другое мое основное заблуждение – это мое понимание революции для отсталых народов, как революции «бесхозяйственных потрясений».

Будучи воспитан в студенческие годы на идеях Ядринцева (Сибирь как колония), Потанина, Шапова и других сибирских революционных публицистов, которые, относясь с большим сочувствием, состраданием к судьбе отсталых народов, особенно подчеркивали неустойчивость их ко всякого рода изменениям, внезапным переменам в укладе и хозяйственной жизни при капиталистической системе, я с преувеличенной боязнью и тревогой относился к хозяйственным потрясениям в период социалистической реконструкции. По существу это была бессмыслица, страусовая политика, питавшаяся объективно классовой националистической моей идеологией. Если действительно говорить о революции, об освобождении угнетенных о выкорчевывании остатков капиталистической системы, то нечего пугаться потрясений и жертв. И если учесть, что эти жертвы по существу должны были явиться жертвами для полуфеодальной и байской верхушки, то они не только законны, но и необходимы. Я считаю теперь, что мои опасения были беспочвенны, как показало последующее, непредвиденное в то время мною, гигантское социалистическое строительство в Казахстане.

Несколько тысячелетий казахстанские степи глядели мачехой на населявшие их народы, рабски подчиняя их жизнь всем своим капризам, лишая самых примитивных условий культурной жизни, пожирая периодически в силу стихийных бедствий значительную часть населения и скота. Казалось даже в перспективе нет такой силы, которая могла бы укротить суровую, безжалостную стихию. Но вот на наших глазах нашлась сила организационного пролетариата нашего Союза, сила, ко-

торая заложила в тех самых, непобедимых степях дикого кочевья гигантские очаги промышленности, оборудованные по последнему слову техники, развернула железнодорожное строительство, организовала машинно-тракторные, машиносенные станции, совхозы, колхозы, обеспечивая их сложными машинами и орудиями, наконец, провела и проводит плановое оседание на основе коллективизации, со вложением огромных средств из союзного бюджета, оказывая материальную и техническую помощь, словом, осуществляется гениальная мысль В.И.Ленина: «остальные народы с помощью пролетариата передовой страны могут переходить к социализму, минуя капиталистическую стадию». Этой общей картины, являющейся результатом осуществления ленинской национальной политики партии в Казахстане, не могут исказить даже те частичные прорывы, какие мы имеем в результате враждебных актов кулацких и байских элементов по линии разбазаривания и уничтожения своего хозяйства, а также в результате извращения партийной линии и неправильной практики местных органов в области животноводства в Казахстане, а также имеющиеся налицо в данный момент вследствие этого и на почве неурожая последних лет продовольственные затруднения в некоторых районах.

В свете изложенного моя боязнь, опасение, паника, оказались неверием в силы пролетариата, могущего творить действительного чуда.

Полное и последовательное осознание своих идеологических ошибок и отражения их в практике проведения основных мероприятий партии и советской власти в свое время в Казахстане обязывает меня обратиться в редакции «Казахстанской правды», и «Социалды Казахстана» о напечатании настоящего моего заявления, чтобы со всей полнотой и искренностью выявить свою точку зрения перед советской общественностью и передовой ее частью, вскрывшей в свое время контрреволюционную сущность моей националистической идеологии, в смысле решительного осуждения прошлой своей деятельности, полного идеологического разоружения и определения политической установки в настоящий момент.

Я считаю весьма благодарной задачей и обязательным для себя в данный момент участие в социалистическом строительстве, именно в Казахстане, в отсталой, в силу исторически сложившихся условий, своей родине и работать не за страх, а за совесть, работать на фронте развернутого социалистического строительства, воодушевленный тем, что в нашу историческую эпоху впервые закладываются основы действительно свободного человеческого общества.

В свете этой всемирно- исторической задачи, когда действительно

разрешаются на социально справедливых началах судьбы народов, всего человечества, на основе непримиримой, ожесточенной классовой борьбы, умыть руки, искать себе спокойного мещанского уюта и приюта в какой бы форме ни было останавливаясь перед переходящими трудностями, считаю для себя теперь неизмеримо более позорным преступлением, чем мои прежние ошибки идеологического и практического порядка. Напротив ближайшая перспектива создания бесклассового общества и осуществления полностью социализма во II пятилетке на основе постановления 17 партконференций вселяет энтузиазм и решимость драться за каждый участок порученной работы, под руководством закаленного в классовой борьбе передового отряда социалистического строительства – краевого комитета партии в Казахстане».

«Казахстанская правда», 10 июня 1932 года

**(№188) 27 ФЕВРАЛЯ 1934Г. №2938. НАРКОМПРОС РСФСР
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ,
КРИТИКИ И ПУБЛИЦИСТИКИ.**

АЛИХАНУ НУРМУХАМЕТОВИЧУ БУКЕЙХАНОВУ

НАРКОМПРОС РСФСР
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ

27 ФЕВРАЛЯ 1934 г. № 2938

ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ, КРИТИКИ
И ПУБЛИЦИСТИКИ

АЛИХАНУ НУРМУХАМЕТОВИЧУ
БУКЕЙХАНОВУ

ДИРЕКТОР

ВЛАДИМИР ДМИТРИЕВИЧ

БОНЧ-БРУЕВИЧ

Москва, Б.Кисловский

МОСКВА пер. д. 4 кв: 15

Уважаемый товарищ!

Мне Ваш адрес сообщил тов. Чермак, который указал на Вас, как на человека, который когда-то близко стоял к газете «Степной край», где было сосредоточено много писателей революционной среды и в частности, как мне кажется, должны были сотрудничать и наши социал-демократы той эпохи. Может быть, у Вас сохранились какие либо литературные документы, или Ваши воспоминания, будет очень хорошо, если Вы все это принесете нам в Музей, Рождественка д.52, 8, 14, 20 и 26 каждого месяца от 2-5 час. дня.

Посылаю Вам при сем наше общее информационное письмо.
Буду очень рад, если Вы поможете организации литературных фон-
дов нашего Музея.
Всего Вам наилучшего.

ДИРЕКТОР ЦМЛ:
Продиктовано 27/II
Расшифровано 3/III

/ВЛАД. БОНЧ-БРУЕВИЧ/

**(№189) ВОРОНЕЖ 12, ТОМСКАЯ 10.
ОТ МУРЗИНА МУХТАРА¹²³**

Ст. Медвежья гора Мурманской ж. д., 1 ОЛИ центральные курсы при
Лекпомов при санотделе Дулатову Мирякубу
Воронеж 12, Томская 10. От Мурзина Мухтара

Ардакты Жақа!

Мәскеу арқылы (Ә.Бөкейханов арқылы – Т.Ж.) тұрақты жөніңізді
біліп, Сізге осы сәлемді жолдап отырмын. Воронеждің өзінде
тұратындар: Халел, Жаһанша Досмұхамедовтер, Сейдазым, Әшім, Ха-
мит, Ақбай (мұның Жақыбын босатқан). Ауданға жіберілгендер: ин-
женер Мұхамеджан, Мұстафа Бұралқы, Жұмағали Тілеулі, Жұмахан
Күдері, Қошке, Нәшір Қожамқұлов. Алдаберген де бар еді, кашып
кетіпті деседі. Анығы мәлімсіз. Бізден бір ұсталып жатып шыққандар:
Мұхтар Әуезов, Әлімхан Ермеков, Иса Қашқынбаев. Тұрмыс алмалы-
салмалы, бірде қызметке алады, бірде алмайды. Нақ осы күні қызметтен
шығарылып отырмын.

Мұхтар. Воронеж. 1934 жыл, апрельдің бірі.

¹²³ Бұл хат М.Дулатовтың қызы Гүлнар Міржақыпқызының жеке қорынан көшіріп алынды –Т.Ж.

**(№190) СОСНОВЕЦ МУРМАНСКОЙ Ж. Д. , 5
ТУНГУТСКОЕ ОТД. ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ЛАЗАРЕТ.
ДУЛАТОВУ МИРЬ-ЯКУБУ. 26/IX 34 Г¹²⁴.**

Москва, 9. Б. Кисловский 4/15. 26/IX 34 ж.

Шырақ Мадиярым!

Гая, Алтай екі қонып, бүгін жүріп кетті. Шығарып салып жазып отырмын.

М-ның күйеуі Алматыда.

Өз етігің тар болса, ел бейбітінен не пайда? Осы мақал қаламға орала кетті.

Иіскедім Әли.

**(№191) ДУЛАТОВУ МИР-ЯКУБУ ДУЛАТОВИЧУ.
АРХАНГЕЛЬСК, СОЛОМБАЛА, 1-Я ДЕРЕВНЯ, 1-Я ЛИНИЯ, Д.9.
(32 Г., 31ДЕКАБРЬ).**

КАССР п/о Попов Остров 1-ое Соловецкое отделение, СЛАГ 1, лаг-пункт Дулатову Мир-Якубу Дулатовичу Архангельск, Соломбала, 1-я деревня, 1-я линия, д. 9.

32 жыл, декабрьдің 31-і.

Міржақып (Дулатов), Мырзағазы (Есполов), Ғазымбек (Бірімжанов) қарақтарым!

Мен Архангельге 30-ноябрьде келдім. Күн демалыс болғандықтан, ешкімді іздеп тауып алуға мүмкін болмады. Далаға түнегендей болып түнімен жатпай, көшеде қыдырып жүрумен болдым. Таңертең барған адам, келесі таңертеңге дейін отыраарға жер таппадым. Жанымда бірге барған 4-5 адам, олар да солай болды.

Түнді солай өткізіп, ертеңіне Абдолланы (Абдолла Байтасов) тауып алып, 17-декабрьге дейін соның үйінде болдым. Онан кейін пәтер тауып алып, бөлек шықтым. Мұнда пәтер табу деген өте қиын жұмыс екен. Таныс арқылы болмаса, өз бетінше пәтер табу деген болмайды. Абдолла өзінің таныстары арқылы әрең пәтер тауып берді. Келгеннен бері орын іздедім. Әлі табылған жоқ. Талай үміттенген жерге тұяқ ілікпей қалды. Бос орындарға – біріне: айдалған болған соң алмаймыз дейді. Біріне: әуелі профсоюз мүшесін аламыз дейді. Біреулеріне: үшекеңнің

¹²⁴ М.Дулатовқа қаратыла жазылған бұл хаттар М.Дулатовтың қызы Гүлнар Міржақыпқызының жеке қорынан кезінде көшіріп алынды –Т.Ж.

(тройканын) рұқсатын сұраймыз, – деп сұрағаннан кейін, болмайды дейді. Сонымен әлі күнге дейін орын іздеп сандалумен жүрмін. Орынсыз адамға нан карточкесін, столовой карточкесін бермейді. Ол карточкелер болмаса, нанды, тамақты базар бағасымен алып ішесің.

Базар қымбат: нанның kilosы 5-6 сом, буханкасы 25-30 сом. Сүттің литрі 4-5 сом, майдың kilosы 45-50 сом. Оған қалай ақша шыдасын. Алып келген аз ақшам әлдеқашан бітіп қалды. Абдолла мен Қырбаласы (Ә.Бөкейханов) екеуінің атсалысуымен жан сақтап тұрған жай бар. Қырбаласы орынында болып, бұрынғы адресімен тез хабарластым. Сендерге орын-морын тауып жайғасып жазармын деп едім. Ол болмаған соң, көңілді хабар жаза алмай тұрған жай бар.

Құшақтап сүйем, Ахмет.

**(№192) ДУЛАТОВУ МИР-ЯКУБУ ДУЛАТОВИЧУ.
АРХАНГЕЛЬСК, СОЛОМБАЛА 1-Я ДЕРЕВНЯ, 1-Я ЛИНИЯ,
ДОМ, 9. 26/11-33 Г.**

АКСЕР п./о. Попов Остров 1-ое Соловецкое СЛАГ 1, Лагпункт, Дулатову Мир-Якубу Дулатовичу.

Архангельск, Соломбала 1-я деревня, 1-я линия, дом, 9. 26/11-33 ж.

Дендерің сау, аман жүрсіндер ме? 31-декабрьде бір хат жазған едім. Оны алған – алмағандарыңнан дерек жоқ. Мен әлі орынға кіре алмай жүрмін. Мекемелерді ықшамдап, жер аударылғандарды алмау деген ағын тұсына кез келіп, еш жерге орналаса алмай тұрғаным. Орын болмаған соң, қай жағынан болса да хал нашар болатыны белгілі ғой.

Бір жағынан – ауру, екінші жағынан – суық, үшінші жағынан – аштық, үш жақтап қысып, әркімнің атсалысқан көмегі арқасында күнелтіп келе жатқан жай бар. Бұл қалыппен көпке бармай бір шегіне барып тынатын шығармын. Қырбаласы (Ә.Бөкейханов) қолдан келген көмегін істеп-ақ жатыр. Бірақ көмекпен күнелту мұнда өте қиын. Қазір қара нанның kilosы 12 сомға жетті. Ол не шыдатар? Жұмыста болмаған соң, нан карточкесі де жоқ, столовой нанды карточкесіз бермеген соң нанды базардан алып жемеске шараң жоқ. Базар бағасы анау. Онымен қанша нан сатып алуға, тойынып тұруға болар. Қазір әбден арықтап, жүдеп болдым. Жылы киімім жоқ.

Күн мұнда Аралдағыдай емес. Өте суық. Аштық, арықтық, суық тағы бір жағынан айналдырған соң, ел қалай күнелтпек? Елдің хабары өздеріңе мәлім күйде, жұмысы біткен. Қырбаласының ел жайынан жазған хаты қолды болып, қолыма тиген жоқ. Қужақ (Голощекин) екі жолдасымен (– ?) орнынан түскен. Жолдастары кім екенін жазбайды. Қазақ жайы – соқырға көрінген, саңырауға – естілген болса керек.

Әлімхан (Ермеков), Әуезұлы (Мұхтар) екеуі тәуба қылып шыққан. Басқалары: Сейдазым (Қадырбаев), Мұхамеджан Т. (Тынышбаев), екі дос Халел және Жаһанша (Досмұхамедовтер), Ақбай (Жақып) ақсақ інісімен (Әбділхамид), Әшім (Омаров), ұзын Мұхтар (Мұрзин) – бұлар Воронеж қаласында. Аудандарында: Көшке (Кемеңгеров), Жұмағали (Тілеулин), Мұстафа (Бұралқиев), М. (Мұнайтпасов) Әбдірахман, Нәшір (Қожамқұлов), (Жұмақан) Күдері баласы, бәрі де қызметке қатын-балаларымен тұрған көрінеді. Мен де: не қатын-балаларыма мұнда келуге, не мені онда баруға ұрықсат ет, – деп Мәскеуге арыз беріп едім, хабары жоқ.

Жақын арада жазушының (М.Горькидің) бұрынғы қатыны (Пешкова) бастық болып тұрған мекеме (қызыл крест қоғамы) арқылы арыз бердім. Мұнда қазіргі жай-күйімнің бәрін айтып: өлсін демесеңдер мені не жылы жаққа жіберіңдер, не қатын-балам тұрған жерге жіберіңдер. Мен бұл күйде тұрғанда өлемін, – деп жазып отырмын. Мұнан анау қатын арқылы бірдеме болар деген үміт бар. Мұнан еш нәрсе шықпаса, шынында да өлу ғана қалады.

Мұнда срогі біткендерді де босата қоймай, бәрін осында ұстап отыр екен. Соңғы күндері босатулары сұрапыл; күні-түні қағаздарын беріп, қойша ағытып жатыр. Күні біткендерден ешкім қалатын көрінбейді. Өздері: «Қалам», – деп тілесе ғана қалдырады. Мұнда Абдолла қатын-баласымен тұрады. Олар да мекеме ықшамдауына ілігіп еді, қатыны басқа орын тауып кірді де, өзі бұрынғы орнына 10 күннен соң қайта кірді. Жақын арада Алматы жағынан үй-іштерімен көп қазақ келді деп еді. Оларға әлі жолыққаным жоқ.

Хош, Ахмет.

**(№193) АҚССР П/О, ПОПОВ ОСТРОВ 3 ОТДЕЛЬ, СЛАГ. О.
СОЛОВКИ, 1 ЛАГПУНКТ, 1-Я РОТА ДУЛАТОВУ МИРЯКУБУ**

*АҚССР п/о, Попов Остров 3 отдел, СЛАГ. О Соловки, 1 Лагпункт,
1-я рота Дулатову Мирякубу.*

*С.Мочлино, Клубная, д. Сойгарова Степана. Зап. Сиб. край. Томск.
окр. Кривошейенск. Район. 8/III-34.*

Қарақтарым Мыржақып, Мырзағазы!

Сондасындар ма? Дендерін сау ма? Ғазымбек қайда? Мен қатын-баламның қасына жібер деп сұранып, мұнда келдім. Өткен сентябрьден бері осындамын. Айына 150 сом жалақысы бар бір орынға ілігіп едім, онан осы марттан бастап шығарып тұр. Қазір жұмыссыз тұрмын. Қ. Б.

- нан (Қыр баласы – Ә.Бөкейханов) хат алып тұрмын. Аман. Соңғы бірекі хатында Смағұлдан (Сәдуақасовтан) басқамыз аманбыз деп жазған екен, онысы немене екенін анық білмеймін¹²⁵ Елдес Алматыда оқыту жұмысында деп жазады. Оның өзіне әлденеше рет жазып, жауап ала алмай-ақ қойдым. Сендерге жазып жауап қайтпаған соң, тағы жазып отырмын. Қолдарына тисе кешіктірмей хабар берерсіңдер.

Сүйем. Ахмет.

Б. С-дан (Бадрисафадан) сәлем. Ол қояншық ауруы болып әбден біткен... Шолпан (қызы) мен мұнда келгенше Алматыға кетіп қалыпты. Ағайындардың бәріне сәлем.

(№194) КРАЙКОМ ВКП (Б) ТОВ. МИРЗОЯНУ. ПИСЬМО Г.МУСРЕПОВА ОТ 7 МАЯ 1934 ГОДА

Как известно, сейчас в литературной и театральной среде, среди студенчества идут усиленные разговоры (не обсуждение, а именно разговоры) о премьере каздромтеатра – «Хан Кене» Ауезова, по скольку кроме запрещения Наркомпросом постановки этой пьесы ничего не сделано, в смысле обсуждения и исправления её, то естественно не <...> театральной общественности, умалчивание печати, которые недовольство среди, писателей. Не кажется (ли), что Наркомпрос и театр сделали большую ошибку: допустили открытую постановку «Хан Кене» без предварительного общественного просмотра. В частности тов. Жургенов и Беков не согласились на мое предложение пропустить пьесу через общественный просмотр. Объявление просмотра превратили в открытую коммерческую постановку: в день постановки я звонил им обоим с этом предложением, но оба они отклонили его.

А после постановки тов. Беков утверждал, что руководители Крайкома ВКП(б) остались очень довольным постановкам, сделали лишь отдельные легко исправимые замечания. Это его утверждение было мне понятно, по скольку тов. Беков как постановщик всю зиму собрался определить на постановке «Хан Кене» творческий путь своего театра, что между прочем является тоже некоторый установкой для революционного театра, ибо такой творческий путь утвердил бы театр не на революционной советской тематике, а на старой. Драмтеатр больше чем кто либо крутой должен учесть, что он более лучше ставит «Аркалык Батыр» и «Енлик – Кебек», чем «Майдан», «Турксиб» и др. революционные пьесы, что было и остается его слабый местой. А вопрос о том, на какой тематике драмтеатр будет определять его творчески путь и бу-

¹²⁵ Смағұл Сәдуақасов сол жылы тосын да күдікті дерттен (өнеркәсіптік, яғни, кәсіби улану деген диагноз қойылған, қайтыс болған – Т.Ж.).

дет художественно утверждаться – это вопрос больше принципиальный важности.

Но запрещение (хоть оно временное) постановки «Хан Кене» мотивировано опять таки неправильно. Распоряжение тов. Жургенова просит: «рассмотрев три действия пьесы «Хан Кене», претендующей, как и её понял, на история борьбы казахского народа с русским царизмом и трактовке революционных национальных взаимоотношений киргиз и казахов, я обнаружил следующие важнейшие дефекты, без исправления которых не считаю возможным дальнейшую постановку ее» и т.д.

Бесспорно, что постановку «Хан Кене» нужно было приостановить, исправить ошибку допущения её открытой постановкой без общественного просмотра. Кроме того – это <...>, пьеса нуждается в ремонте, как и чести трактов и событий, относящейся и к движению «Кенесары хан» Касымова, так и показа действительного отношения казахского народа прежде всего к нему. Но Наркомпрос не понял на какого основного положения надо исходить при исправлении пьесы. Он требует исправление пьесы исходя на <...> неправильного положения, что «пьеса претендует на историю борьбы казахского народа царизмом». Это неверное в корне требование. Пьеса построена (правильно) на других рельсах, именно – оно претендует на показ <...> и его последний отчаянные попытки восстановить уже развалившиеся к тому времени ханства. Исправление пьесы нужно требовать исходя именно из этого <...>. Требование те исправления, ее ставит себе основной задачей «показ борьбы казахского народа царизмом». «Во главе который будет стоять» хан Кене, не особенно верно сама по себе, тем более не верно в отношении данной пьесы, которые в этом отношении двухмысленный <?> не имеет. Для показа борьбы казахского народа с царизмом, нужно выбрать не Кене хана, а более в широкое движение, возглавлявшееся хотя бы Исатаем – Махамбетом, или 1916 год.

Очевидно нужно побудить Наркомспрос и Культпроп, чтобы они не откладывали обсуждения «Хан Кене». Но обсуждение будет носить неправильный характер, если не будет ясность в постановке вопроса и требований. Поэтому считаю целесообразным установить до обсуждения на каких задач: показ «истории борьбы казахского народа <...>» или показ (истории) ханство и его последнее отчаянный попытки за восстановления своего господства и борьбу народных масс про(тив) <...> самых – будем исходить при исправлений пьесы.

Я лично настаиваю на <...>

Г.Мусирепов
7 мая 1934 года.

(№195) Т.ЖУРГЕНОВ: РАСЧИСТИТЬ ФРОНТ КУЛЬТУРЫ ОТ ОСКОЛКОВ ПЕРЕЖИТКОВ РАЗГРОМЛЕННОГО НАЦИОНАЛИЗМА (1936, ДЕКАБРЬ)¹²⁶

«Надо иметь в виду, что рост < ... > Советского государства будет усиливать сопротивление последних остатков умирающих классов. Именно потому, что они умирают и доживают последние дни, они будут переходить от одних форм наскаков к другим, боле резким формам наскаков, апеллируя к отсталым слоям населения и мобилизуя их против Советской власти. Нет такой пакости и клеветы, которую бы эти бывшие люди не возвели на Советскую власть вокруг которых не попытались бы мобилизовать отсталые элементы. На этой почве могут ожить и зашевелится разбитые группы старых контрреволюционных партии <...> меньшевиков, буржуазных националистов центра и < ... >, могут ожить и зашевелиться осколки контрреволюционных оппозиционных элементов из троцкистов и правых уклонистов. Это, конечно не страшно. Но все это надо иметь в виду, если мы хотим покончить с этими элементами быстро и без особых жертв». («Вопросы ленинизма», изд. 10-ое, стр. 510)

Это тональное указание товарища Сталина, сделанное в начале 1933г., сохранило свою исключительную актуальность и <...> победы социализма, в условиях Сталинской Конституции.

Факты последних лет в очью показали, что фашисты нашли себе вернейших псов в лице троцкистско-чокаевских мерзавцев и бандитов. Факты последних лет ясно показали что разгромленные наголову буржуазные националисты, сомкнувшись троцкистской нечистью, вкупе и влюбе с нею, по указке фашистских хозяев, идут на всякие пакости против Советского Союза, против цветущих национальных республик. Они продались интервентам и по их прямым заданием ведут подрывную работу путем диверсий, шпионажа, утонченного и оголтелого вредительства в промышленности, сельском хозяйстве на идеологическом фронте.

Достаточно привести пример троцкистского мерзавца Кельмантона, вредительствовавшего в цветной металлургии вкупе и влюбе с националистом <...> агентом белого эмигранта небезызвестного предатели казахского народа Мустафы Чокаева, чтобы отчетливо видеть, до какой пакости и мерзости доходит этот оголтелый сброд в своей борьбе против возрожденного казахского народа, против социалистической Родины. Не надо забывать, что, вербуя себе кадры диверсантов, шпионов

¹²⁶ Бұл мақалада «Алашорда» туралы тергеу ісіне тікелей қатысы бар мәселелер қозғалғандықтан да оны оқырмандарға ұсынуды жөн көрдік – Т.Ж.

и.т.д., троцкистско-чокаевские бандиты всячески отравить сознание, молодежи ядом контрреволюционного национализма и таким путем захватить ее в свой сети.

Преобразование Казахстана в Союзную республику послужить титанским рычагом для нового, еще более мощного подъема и расцвета национальной социалистической культуры казахского народа. И нам надо быть особенно бдительным для того, чтобы национальная по форме культура росла и дальше, как культура дополнило социалистическая по содержанию как культура все более и более утверждающая и укрепляющая завоеванное великое интернациональное братство народов, ленинско-сталинской интернационализм.

Два слова об истории националистического вредительства на идеологическом фронте.

Тов. Мирзоян в своей речи на IX съезде Советов Казахстана приводил разговор тов. Сталина с Букейхановым. Он говорил: «Летом т. Сталин рассказывал, что у него в 1919 г. был один из лидеров казахской буржуазно-националистической партии – некто Букейханов. Этот Букейханов пришел к тов. Сталину и начал говорить о том, что, мол, казахский народ обречен на гибель и вымирание, это – народ, у которого нет перспектив и роста он не может и не будет. И на вопрос тов. Сталина: «Почему вы так думаете?» – он ответил: «Вы представляете себе, у этого народа даже в лексиконе нет слова «движение». Англичанин, например, когда говорит, что через каждые два слова произносит – иду делать. Это, говорит, англичанина характеризует, как человека дела. А у нашего народа, у казахов, нет этого слова». Тов. Сталин его высмеял и сказал, что если бы пролетарская революция не победила, если бы скажем, буржуазный строй еще продлился бы лет 50-60, то, несомненно, что господства буржуазии привело бы к вымиранию казахского народа, но при советском строе этого быть не может. Наоборот, при советском строе обеспечен расцвет этой национальности, расцвет казахского народа».

Блестяще оправдалось гениальное сталинское предвидение! Казахский народ не только освободился от ужасов вымирания, но и руководимый партией Ленина-Сталина за короткий период организовал строительства социализма и создал свою национальную социалистическую культуру.

Болтовня Букейханова, о, якобы, бесперспективности казахского народа не оригинальна. Все без исключения деятели антинародных движения, которые когда-либо были в казахской степи, сходились на этой, по их мнению, аксиоме, все они не верили в возможность самостоятель-

ного развития казахов. И эти люди, не краснея, называли себя «друзьями народа».

Деятельность этих «друзей» выражалась в намеренной задержке развития экономики и культуры народа, в посильной помощи царизму подавлять все живое в казахской степи. Они поддерживали всю колонизаторскую политику самодержавия. Не лишне напомнить, что «основоположник», «плен» бесперспективности казахского народа Чокан Валиханов неоднократно выполнял роль царского шпиона в Западном Китае.

История контрреволюционной Алаш-орды является сгустком всех отвратительных, мерзких, предательских традиции феодальной верхушки аула. Разбитые в открытом бою алаш-ординцы стали после победоносного окончания гражданской войны прибегать к тактике подрывной работы внутри советского аппарата к двурушничеству.

Руководство т. Голощекина проявляло беззаботность в отношении различных проблем культурного строительства. Его не интересовало такое, например, «детали», как искусство, казахский литературный язык, аульская школа. Этим воспользовались алаш-ординцы. Отдельные участки культурного фронта оказались у них на откупе. Своей вредительской работой контрреволюционные националисты пытались сорвать братское сотрудничество казахских трудящихся с русским пролетариатом.

«Сезонные» выкрики по адресу алаш-ординцев, чем кичились в свою время руководители того периода, напоминали по сути делу позу знаменитого крыловского повара. Это было пустое махание руками, в то время, когда «Васька», завладевший отдельными участками культуры, «слушал, да ел».

* * *

«Организация» мероприятий по созданию казахского национального искусства была поручена в 1926 – 28 г.г. сподвижнику Заки Валидова и Мустафы Чокаева шпиону, некоему Диньмухаммеду Адилову. Этот субъект был первым директором первого казахского театра. Вплоть до своего ухода в бандитскую шайку (за что был расстрелян) он «руководил» национальным искусством. Какие только неслыханные вещи не творили националисты, завладевшие этим участком!

Отдельные элементы национального искусства по образу и подобию этих реакционных националистических элементов искажались до неузнаваемости. Они передавались в злобно и нарочито перевернутом виде. Это же лжеискусство становилось в их руках орудием дискредитации советской культуры.

Чтобы понять – каких чудовищных размеров достигла тогда вредительская работа националистов, достаточно привести такие примеры:

Всему культурному миру теперь известно огромное богатство казахского фольклора, музыки, песни. Это богатство – не только содержания, но и богатство форм, оттенков, стили. Скрыть этого нельзя было никакими < ... >, а тем более дырявым покрывалом националистов. А скрыть это им хотелось. И вот они прибегают к хитрому способу. Под прикрытием «левацких» выкриков – они не просто коверкали содержание и форму народного творчество и образцов классическая искусства, а коверкали так, что народное творчество дискредитировалось.

Так же обстояло дело и с «переработкой» и «переводами» образное классической поэзии. Всем известна, например, замечательная ария и оперы «Евгении Онегин» – «Любви всю возрасты покорны». Такие же соответственно вещи из казахской классической поэзии «осовременивались» буквально следующим образом: «Колхозам все покорны, порывы совхозов благотворны». В таких издевках над классиками и злопыхательства в отношении совхозов и колхозов классовый враг «отводил» свою душу.

Решительный и смелый шаг в области развития национального искусства, сделанный в последние годы, с невиданной еще силой поднял творческие возможности казахского народа в области создания своего советского искусства.

Но националистические попытки задержать его в оковы национальной ограниченности – дают о себе знать и теперь. Больше того! По своему истолковывая преобразование Казахстана в Союзную республику, эти темные силы койегде даже активизируются.

Успехи казахского искусства, достигнутые за последние годы, ставят перед нами новые задачи. Наряду со всемерным углублением и расширением работы по освоению культурного наследия народы, мы должны энергично работать над развитием народного творчества, над тем чтобы сделать достоянием масс искусство братских народов нашей социалистической Родины, над искренним овладением высотами мирового искусства.

< ... >¹²⁷

< ... >

Или еще один казались быть маленький штрих. < ... > враги казахского искусства – националисты, для своей < ... > работы выбирают и такую тактику – пытаются воскресить < ... > вредительские приемы ханств

¹²⁷ <...> белгісі қойылған тұстардағы мәтіндер газет тігіндісінің катпарында желімделіп кеткендіктен де оқылмай қалды – Т.Ж.

и байств, жертвой которых в свою время < ... > талантливый певец Амре Кашаубаев, затянутый в < ... > бытового разложения. Они таскают отдельных неискушенных артистов по домам на вечеринки, захватывают, вовлекают, которые еще не распознали, что враг этими «действиями» хочет всадить нож в самый плодотворный корень распускающего свои листья казахского советского искусства, погубить его кадры.

* * *

Подрывная работа националистов в организации просвещения идет прежде всего, по вопросам терминологии, языка и школы.

Националисты и по сей день делают все, чтобы задержать развитию казахского языка, чтобы направит его по ложному пути, добиваясь и здесь отрыва казахского народа от общего хода пролетарской революции, отрыва казахской культуры от великой социалистической культуры русского народа.

Мы в свое время подробно разбирали националистические контрреволюционные проделки в области терминологии, языка и литературы. В данном случае нет надобности поэтому останавливаться еще раз на всех подробностях. Надо предупредить, что и сейчас еще есть факты вредительства на этих участках.

Задача наша и в первую очередь Наркомпроса, состоит в том, чтобы расчистить фронт школы от тех учебников, где националисты тихой < ... > протащили свои установки в отношении терминов, языка, истории казахского народа, литературы и т.д.

В учебнике Ахмедова (учебник казахского языка в русских школах) слово «демонстрация» переведено как «забастовка». В учебнике биологии те, или – «окрашивание» переведен как – «запустить». Эти примеры можно умножить в десятки раз и за счет ряда других учебников.

Заслуживает специального внимания вопрос об издании учебников казахской литературы. Виднейшие представители Алаш-орды, как «языковеды» и «литераторы». Под их дудочку многие наши работники, особенно в период 1929-1933 гг., в своих ответственных выступлениях зачастую освещали историю казахского народа с алаш-ординским толкованием, указывая, например, что алаш-орда, якобы, играла прежде (и даже в 1916 г.) прогрессивную роль, известно немало националистических попыток классическое наследие казахской литературы или подлинное народное творчество отождествить с ханским, байским, алаш-ординским «творчеством».

Попытки протаскивания националистических взглядов в оценке прошлого, в истории казахского народа имели место и в последнее время.

Именно этот вопрос стоял, когда шел разговор о снятии со сцены казахского театра пьесы «Хан Кене». Об этом говорят и ошибки отдельных преподавателей на уроках истории казахской литературы. Преподаватель школы № 12 в г. Алма-ата Касымов на уроке в VI классе выбрал для разбора стихотворение одного нашего писателя, написанное им до Октябрьской революции, и трактовал его так, что совершенно замазывалось героическое участие казахских масс в борьбе за советскую власть. Вместо того, чтобы рассказать казахским детям об Амангельды Иманове и других героях гражданской войны, проповедовались троцкистско-алаш-ординские клеветнические «теории».

Из трудов казахской литературы, кроме хрестоматий для V-VII классов и учебника для VII класса, имеется 2-3 исследовательских работы, в которых немало искажений. В этом смысле особо выделяется «учебник по казахской литературе XIX–XX веков» для VII класса, составленный Жолдыбаевым и другими (Издан Казиздатом в 1933 г.). Здесь литературный материал так подобран, что он называет огульное отрицательное отношение ко всем литературным явлениям и деятелям прошлого, за исключением разве шовинистических высказываний придворного певца Хан-Кене, которые прославляются. Зато учебник старается вывести чистеньким даже такого писателя, как Шангирей – писателя царедворца. А о поэте Махамбете, который в своих произведениях отражают борьбу в казахской степи против ханства и ханского строя, учебник пишет, что он, якобы, был представителем реакционного класса.

Известно, какое место занимают в казахской литературе представители, так <...>, мусульманской школы. Они, прежде всего, <...>, как агитаторы ислама, мистики, последователя Суфи. Отсюда понятно, какого тщательного разбора требует оценка каждого представителя этой школы в отдельности и творчество их в целом. Одним из крупных представителей этой школы является видный писатель, поэт–мистик мулла Аубакир. Учебник знакомит читателя с Аубакиром, как с представителем «маленького класса (!), который не имеет еще определенного места в истории» (стр. 102). Так политически безграмотно освещают авторы целую полосу в истории мусульманства!

В хрестоматии для VII класса без всякого разбора и критики приводится произведение Аубакира, в котором выражено (все мракобесие средневековья и <...> перекликается теперь с фашистами человеко-ненавистическим бредом.

Само собой ясно, какое «воспитание» может получить отсюда учащийся! Националистическая литература в учебнике оценивается, как литература, которая, якобы, призывала казахскую общественность к национально-освободительному движением трудящихся.

К сожалению, этот и многие подобные ему учебники и поныне находятся на книжных полках библиотек, в вузах, школах.

Нельзя не отметить и того, что здесь, так сказать, «на помощь» учебникам приходит и некоторые маститые казахские писатели, который издают полные собрание своих произведений с заключением в них всех своих ошибочных и часто вредных статей и рассказов, целиком перепечатывая даже все то, что было написано ими <...> октябрьские годы.

Весною 1935 года Крайком ВКП (б) вынес решение о казахской литературе, в котором дается резко отрицательная оценка отдельных пособии и учебников. Перечисляя эти ошибки Крайком указал, что благодаря им «учащиеся, вместо должного ознакомления с казахской литературой и правильного представления об отдельных этапах ее развития, изучают извращенное понятие, объективно способствующее идеализации носителей алаш-ордынской идеологии в литературе и культуре».

Это решение Крайкома представило перед нами задачу дать научный марксистской учебник казахской литературы. Этот труд должен, был быть написан. К сожалению, ни один из товарищи, которым это дело было поручено, не пошел дальше переделки старых учебников и хрестоматий. Не понимают или не хотят понять эти товарищи, что за задержка составления этого учебника объективно способствует распространению националистических взглядов в области казахской литературы.

Плохо не только с учебниками по литературе. Мы не имеем порядочных учебников и по казахскому языку, не имеем разработанной грамматики казахского языка. Это наносит огромный ущерб нашей школе.

Некоторые из существующих учебников неправильно ориентируют в вопросах языковедения и принципов построения и развития казахского языка, распространял отмененные марксистским языковедением старые антизвучные и контрреволюционные теории.

В этих условиях понятно, какую услугу объективно оказывают контрреволюционному национализму те товарищи, которые не называют своих обязательств на составлению учебников и грамматики казахского языка.

Отдельные научно-исследовательские учреждения и научные работники мало занимаются разработкой вопроса казахского языка и национальной культуры. Отчасти это происходит и потому, что далеко не нажита в наших научных учреждениях <...> система отношении к труду и работников друг к другу, система, которая прикрывается круговой порукой, нежеланием кого-нибудь тронуть, задеть, нежеланием «выносить сор на избы».

При существовании нормальной школы все другие области культуры получают правильное развитие. Школа здесь важнейшее звено.

Вредительская работа националистов в этой области заключалась и заключается до сих пор в попытках навязать аулу «самобытные» школы отличающиеся от структуры советской школы и тем самым отрывающие школу Казахстана от системы народного образования в Союзе. Нужно признать, что националисты действовали здесь не безуспешно. Мы имеем в виду организацию и упрочнение в 1929-1933 гг. так называемых школ двухлеток, последние которых тяготеет над нами и до сих пор.

Система школ двухлеток была перенята алаш-ордынцами от старой царской системы «образования < ... >». Пресловутая двухлетка неизбежно приходила к диспропорции между потребностями вузов и наличием подготовленных людей к приему в них.

Известное решение крайкома «Об упорядочении структуры школ Казахстана и выращивании казахской средней школы» – направлено на окончательную ликвидацию последствий ошибок в области школьного строительства. В результате мы имеем сейчас в Казахстане 48 средних казахских школы, 237 казахских неполных средних школ: число казахских одно и двухлеток сократилось до 14 против 41,9 проц. в 1934-35 г., число же полнокровных 4 классных казахских начальных школ поднялось до 42,1 проц. против 13 проц. Но и это, конечно, только начало. Фронт школы – отстающий у нас участок.

Начавшийся подъем школьного дела в Казахстане, достигнутый за последние годы, во многом объясняется и организацией ряда мер, диктуемых специфическими условиями аула, которые игнорировались прежде. Мы имеем в виду, например, организацию школ-интернатов в животноводческих районах. Понятен яростный характер этих националистов против школ-интернатов.

В укреплении школы решающую роль играет улучшение состава наших педагогических кадров. Известно, что в свое время учительские кадры крайне засорились националистическими элементами. Остатки этих элементов кое-где еще сохранились.

В < ... > разоблачены факты извращения учебной и воспитательной работы в школах, разоблачены контрреволюционные троцкистские и националистические элементы, несущие одновременное с собой и все реакционные пережитки прошлого.

Эти < ... > школьного фронта являются, например, организаторами женитьбы на малолетних. Директор средней школы имени Карла Маркса, Кувского района, Алпысбаев женился на своей малолетней ученице и организовал в отделах школы на глазах всех учащихся дикую пьянку.

Такие факты мы имеем и в других районах там, где в среду учительства пролезли муллы, бывшие переводчики и другие вражеские силы.

Враги народа и революции – троцкисты, алаш-ордынцы – ведет кое-где ничем неприкрытую вредительскую работу. Учитель Нурмашев, на уроках в Жана-талаской школе Кзыл-туского района «проповедовал» отождествление марксизма... с исламом. В актюбинском учительском институте открыто провоцировалось межнациональная рознь между студентами. Учитель Кунгараленской школы, Октябрьского района, Мирзахметов систематически разучивает между детьми националистические алаш-ордынские стихи. Этого «учителя» удалось обнаружить и выгнать. А сколько еще необнаруженных таких прохвостов!

Казахская советская школа должна воспитывать людей в духе ленинско-сталинского интернационализма, беззаветной любви к Родине, людей, страстно стремящихся овладеть наукой, людей, жизненное поведение которых определяется великими идеями Сталинской Конституции. Нечего рассказывать, что для этого необходимо беспощадно очистить школу от троцкистско-алаш-ордынской мрази.

* * *

Велики достижения возрожденного гением Сталина казахского народа во всех областях хозяйства и культуры. Новые ярчайшие горизонты открыты перед нами Сталинской Конституцией и преобразованием республики в Союзную. Но нельзя забывать, что разгромленный враг еще не < ... >, что, сомкнувшись с фашизмом, действуя по его заданиям, троцкистско – националистическая мразь идет на любую мерзость и подлость на культурном фронте. Троцкистско-чокаевская агентура выступает в качестве реставраторов самых диких, варварских черт средневекового мракобесия, пытается отравит молодежь ядом контрреволюционного национализма. Эта контрреволюционная сволочь непрочь по своему истолковать и использовать и такое гигантское наше завоевание, как преобразование Казахстана в Союзную республику.

Быть на-чеку на всех участках! Быт на-чеку на фронте культуры. Удесятерить бдительность! Расчистить! Расчистить фронт культуры от осколков и пережитков национализма! В этом задача дня.

«Казахстанская правда», 1936, декабрь.

**(№196) ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВНАРКОМА КАЗССР ТОВ.
ИСАЕВУ ОТ ДЖУМАБАЕВА МАГЖАНА.
Г. АЛМА-АТА, ЛЕСНАЯ № 89 (КИРОВА, 103)
ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО**

Я, как контрреволюционный алашординской деятель и как революционный националистический писатель, был изъят из среды строящих социализм казахских трудящихся и пролетарской властью справедливо и вполне заслуженно на надлежащее время был изолирован от социалистического общества.

Находясь некоторое время в исправительно-трудовых учреждениях, под благотворным воздействием единственно правильной и верной в мире исправительно-трудовой политики советского государства, сам непосредственно участвуя на некоторых гигантских социалистических стройках, я пересмотрел свою идеологию и всю свою общественно-литературную деятельность и окончательно убедился в безусловной реакционности и в подлой преступности националистической алашординской идеологии, которую я исповедал и которой я руководствовался во всей своей общественно-литературной деятельности, окончательно убедился в кровной враждебности казахским трудящимся и всей социалистической стране националистической алашординской идеологии и всей подлой предательской работы националистов алашординцев.

В результате этого пересмотра и этого убеждения я раз (и) навсегда осудил все свое прошлое, общественное и литературное, бесповоротно порвал с своим преступным прошлым, с национализмом, с националистами – алашординцами и бесповоротно решил безраздельно отдать остаток своей жизни на служение социалистическому обществу, как преданный сын социалистическому обществу, как преданный сын социалистической Родины.

С этой своей заветной мечтой и с этой своей единственной целью я несколько месяцев тому назад, с разрешения соответствующих органов, приехал в Казахстан, где небывалый расцвет социалистической страны и цветущая жизнь казахский трудящихся меня лишней раз убедил в преступности и подлости моей и всех националистов алашординцев деятельности и меня окончательно укрепили в моем твердом решении порвать раз (и) навсегда с контрреволюционным национализмом, с националистами, как с врагами революции, социалистической Родины и казахского народа, и безраздельно отдать себя на служение социалистической Родине, как совершивший тяжелое преступление,

но окончательно исправившийся, переродившийся преданный сын ее, Родины.

Открыто, чистосердечно и бесповоротной твердостью заявляю об этом Вам, главе Правительству социалистического Казахстана и строящему счастливую жизнь всему Казахскому народу и с данным письмом обращаюсь к Вам и прошу о предоставлении мне возможности показать и доказать свое бесповоротное перерождение, окончательную перековку, свою преданность социалистической Родине на деле, на творческой работе, в частности на литературной творческой работе, дав мне возможность печататься в Казахстане, прошу предоставить мне возможность доказать, что служившее долго и преступно реакции и казахской контрреволюции мое перо, после перековки, после перевоспитания меня советской трудовой политикой, будет честно, преданно и, надеюсь, плодотворно служить социалистической Родине.

При этом письме прилагаю три стихотворения, как образцы моего творчества последнего времени.

Одновременно довожу до Вашего и всего социалистического общества, сведения, что в настоящее время я начал работать над темой, где ставлю себе художественный показ единственно правильной в мире советской исправительно-трудовой политики, где, в поэме, будут даны типы двух казахов – преступника бытовика и преступника-националиста и пути исправления, перевоспитания их при одновременном показе неподдавшихся и поддающихся исправлению заклятых врагов народа, отбросов общества.

М.Джумабаев.
21 мая 1937 года.

**(№197) ИЗ ПИСЬМА Т.Р.РЫСКУЛОВА И.В.СТАЛИНУ
О ПОЛОЖЕНИИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ В КАССР**

Оренбург

20 февраля 1922 г.

Товарищу Сталину!

(Письмо). Благодаря заносам и другим побочным причинам мне пришлось порядочное время задержаться в Оренбурге.

[...] В общем можно сказать, что работа по строительству здесь идет очень слабо. Положение Кирреспублики в этом отношении мало чем изменилось от того его состояния, в котором она находилась еще в 1920 г., т.е. в период своего оформления. Определялись губернии, которые должны войти в состав Кирреспублики, были за это время один партийный и два советских съезда, назначались обкомом через КирЦИК председатели губисполкомов, посылались на места кое-какие работники да проводились и проводятся по инерции декреты и положения Центра федерации и притом почти без всяких приспособлений к местным условиям - и более ничего.

[...] Злободневные вопросы, как вопросы о борьбе с голодом, посевная кампания и т.п., остаются почти пустыми словами без принятия каких-либо своих местных мероприятий, и вся надежда в этом отношении возлагается на помощь из Центра. Правда, в связи с новой экономической политикой нельзя применять экспроприации имущества у частных собственников, как мы делали в свое время в Туркестане (в 1918-19 годах), когда боролись с голодом, но тем не менее можно было бы путем накладывания известного налога в фонд голодающих на скот и имущество киргизской буржуазии, широкой постановки сбора добровольных пожертвований, привлечения голодающих к общественным работам и организации кустарных мастерских – до некоторой степени помочь голодающим в Кирреспублике, но в этом направлении никаких мер не принимается.

[...] Местные деятели новую экономическую политику, устанавливающую, правда, некоторую защиту интересов хозяйств мелкого и среднего крестьянства и свободный выбор форм землепользования, поняли

¹²⁸ Қосымша ретінде беріліп отырған жеке тұлғалардың хаттары мен жеделхаттары «Ала шорда» қайраткерлерінің үстінен қозғалған тергеу ісіне тікелей қатысты маңызды айғақтар болып табылады. Мұндағы айтылған жайлар тергеудің ұзына бойына желі болып тартылған. Сондықтан да оларды назардан тыс қалдырудың еш ретін таппадық. «Алашорда» тарихын түбегейлі тереңдете зерттеген Д.Аманжолова сияқты тиянақты ғалымның еңбегін негізге ала отырып, басылымға ұсындық. Тікелей тергеу ісіне тіркелмегендіктен де «Қосымша» ретінде ұсынылды – Т.Ж.

подлинно в смысле ненужности теперь разрешения земельного вопроса в Кирреспублике. [...] Мало того, в Кирреспублике неизвестно, на какой социальной базе держится соввласть, ибо киргизская и русская беднота до сих пор не организованы и не отслоены от своих эксплуататоров. Может быть, таковой базой считаются оренбургские рабочие и кое-какие красные воинские части, но этого совершенно недостаточно. Нельзя соввласть противопоставлять всему киргизскому населению, не опираясь на один из слоев последнего. [...] Даже до сих пор не принято мер по организации многочисленных киррабочих на железных дорогах, копиях и т.д., и улучшения их материального положения. Продналог проводится как Бог на душу положит, и то проводниками последнего на местах являются или непосредственно представители Центра (Семипалатинская и Акмолинская области), или органы соседних областей, вроде Сибревкома.

С народным просвещением также дело обстоит плохо. До сих пор не видно хоть сколько-нибудь организованной сети школ. Во многих аулах имевшиеся школы теперь закрылись за отсутствием средств и работников. Киргизская газета (орган обкома и КирЦИКа) «Энбекши казак» № 9 говорит, что до сих пор вообще нигде в степи не организовано ни одной киргизской Школы, за исключением 1-2 курсов, которые имеются в г. Оренбурге, но я думаю, это несколько преувеличено. Киргизские трудовые массы, разбросанные по степи, почти никакой просветительной пищи не получают. Мало того, эти массы совершенно не получают и политической пищи. Краевая пресса на киргизском языке поставлена очень плохо: нет материальных средств, нет даже одной хотя бы оборудованной киргизской типографии, так как три четверти всех средств в этом отношении поглощаются Оренбургом.

Между высшими органами Кирреспублики (Оренбургом) и местами почти никакой органической связи и даже сколько-нибудь политических влияний на местах нет. Есть, наоборот, сепаратические стремления отдельных губерний, стремящихся не считаться с Оренбургом и непосредственно связаться с Центром. Благодаря отсутствию какой-либо крупной жизненной задачи, которая поглотила бы внимание высших органов Кирреспублики, вся деятельность последних сводится, во-первых, к себяснабженчеству, во-вторых, к мелкой повседневной бюрократической работе. Особенно это относится к обкому. Он является не столько обкомом Кирреспублики, сколько г. Оренбурга и возглавляемый т. Коростелевым (человеком, как оказалось, не очень крупным), занимается повседневными мелкими работами. Все, вплоть до посылки инструкторов и распределения валенок, проходит через обком. На

объединенном заседании Президиума КЦИК, СНК и обкома был сделан доклад председателя Акмолинского губисполкома Казбекова. Выяснилось, что нет связи с Оренбургом и стремление этой губернии – даже отколоться, если Оренбург не примет меры по установлению этой связи и не будет идейно влиять.

Так называемого политического воспитания не только масс, но даже краевых партработников по инициативе Обкома, выяснения общеполитических вопросов путем собрания и дискуссии совершенно нет. Даже мало чувствуется организационной и идейной связи между отдельными партработниками и Обкомом. [...] Киргизские массы смотрят на Обком как на орган диктатуры оренбуржцев над Киргизией, как на зло, которое мешает всякому действительному привлечению трудовых масс киргиз к Советвласти.

[...] Кирработники, как апатично настроенные, еще больше пали духом, видя совершенную невозможность всякой работы.

Такие авторитетные работники среди киргизских трудовых масс, как гг. Садвокасов, Мирзагалиев, Ауэзов и др., за которыми идет вся киргизская партийная молодежь, рассматриваются с точки зрения недоверия к ним и оказывается всяческий тормоз их работам. В результате такой линии Обкома (оренбуржцев) и ненормального состояния вообще Кирреспублики все почти авторитетные среди трудовых масс киргиз работники стоят накануне персонального ухода от работы. Это уже частично происходит.

Совершенное непонимание Обкомом и оренбургскими работниками своей задачи в Кирреспублике больше всего характеризуется обсуждением национального вопроса на дискуссионном заседании Обкома при участии ответственных партработников и части делегатов, съехавшихся на партийную конференцию. ...На первом заседании я впервые докладывал свои тезисы. Возникли прения: одни указывали (т. Заромский – член президиума Кир-ЦИКа) на недостаточное освещение нашей полемики с Бауэром и другими сторонниками культурно-национальной автономии, что уже достаточно пережевано в рядах нашей партии, другие (т. Шлейфер - председатель СТО) указывали на недостаточное освещение международного положения, что также не относилось к основной теме, третьи указывали на недостаточную разработку практической части, ничего не указав в этом отношении со своей стороны – и в результате решили, что в общем и целом с вопросом мало знакомы, что необходимо ознакомиться с тезисами, потом уже принять то или другое решение. На втором заседании (спустя 10 дней) я докладывал те же тезисы, несколько изменив и разработав более практическую часть. Обкомцы

почувствовали, что затрагиваются больные вопросы, и собрание сразу решило, что нужно вопрос оставить на третье заседание и дать возможность отдельным участникам собрания детально ознакомиться еще раз с тезисами.

Нужно кстати сказать, эти тезисы были злобой дня. Одни говорили, что, мол, Рыскулов известный человек, Боже упаси принимать его тезисы, какие бы красные они не были, другие говорили – принимать, но с поправками, третьи, как кирработники, считали тезисы самыми жизненными, отвечающими моменту. Третье заседание насчитывало уже около 60 человек участников и затянулось от 5 до 12-ти часов ночи. Все явились подготовленные кто с тезисами Коминтерна, кто с резолюцией X съезда РКП. В прении почти все русские работники (киргиз было не более 10-12 человек) выступили против тезисов и в результате приняли большинством резолюцию: тезисы отвергнуть целиком и передать их как материал особой комиссии, которая должна выработать новые тезисы (т.е., иначе говоря, ясно и двусмысленно высказались, что нет надобности нарушать то спокойствие, в котором почивают высшие органы Кирреспублики и напрасно создавать себе лишнюю работу).

Вообще в результате дискуссии выяснилось: 1) что национальный вопрос ни разу серьезно не обсуждался и ни один пункт постановления X съезда РКП по национальному вопросу не проведен до сих пор в жизнь, чего сами участники собрания единогласно утвердили и 2) что начиная с Обкома большинство ответственных работников, особенно русских, совершенно не понимают, что такое национальный вопрос и наши задачи, вытекающие из этого вопроса. (14 февраля 1922 г. расширенный пленум Киробкома РКП(б) отверг тезисы Т.Р.Рыскулова, а 25 февраля в центральной партийной газете республики «Степная правда» была опубликована статья А.Айтиева «Странствующие тезисы и национальная политика». Рыскулов критиковался за выдвинутые еще в 1920 г. идеи о Тюркской компартии и тюркской армии, за внеклассовую оценку переселенческого крестьянства т.п.)

[...] Тов. Айтиев (Наркомвнудел киргиз) говорит, что нападать на колонизаторов-кулаков не следует, наоборот, нужно признать, что деятельность русских переселенческих кулаков имела цивилизующее начало для киргиз и поэтому последние даже должны учиться у этих кулаков. Такое исключительное по своему характеру заявление для всех участников собрания, не исключая и русских, было неожиданностью (я все время упоминаю о русских и киргизах не потому, что мне хочется делить по национальностям, а потому, что так распре-

деляются местные социальные группировки). Видно, недаром ненавидят все кирработники этого товарища и высказываются о нем как о явном карьеристе, который со вчерашнего волостного управителя заделавшись теперь «левым» коммунистом (что особенно резко наблюдалось последние годы во многих восточных окраинах – как это ни странно) из-за комиссарских кресел старается всячески угодить чувствам русского господствующего населения. Иного объяснения и нельзя дать.

Тов. Струппе (замнаркомвнудел) высказал другой крайний взгляд, то есть что для него вообще не существует национального вопроса, что заниматься этой роскошью в то время, когда есть более живые вопросы (о голоде, эпидемии и т.д., по которому как раз ничего не предпринимается) было бы глупостью, и против этого взгляда (который, видно, очень понравился оренбургским товарищам и который является точной копией с исторического заявления т. Казакова в Туркестане) мало кто возражал.

[...] Словом, в заключение считаю нужным проведение в отношении Киргизии следующих мероприятий:

1) упразднить Кирреспублику с непосредственным присоединением отдельных губерний к Центру (я уверен, что со стороны коренного населения никаких неудовольствий не встретит этот шаг, если не выйдет обратно) или, если сохранять в дальнейшем эту республику, то непременно перевести центр последнего из Оренбурга в другое место, но во всяком случае в том мертвом положении, в каком находится Кирреспублика, не оставлять далыне. Федерация не может безразлично относиться к такому обширному по своей территории и хозяйственному положению краю. Вышеуказанное соображение диктуется главным образом и по условиям (как показала жизнь) совершенной неспособности Оренбурга по пространственным и другим техническим причинам быть центром разбросанных на громадном пространстве губерний Кирреспублики. Что же касается влияния на отсталую Киргизию из Оренбурга, как пролетарского центра, не приходится говорить, ибо та же жизнь показала отсутствие этого влияния. Последнее можно осуществить путем командирования из Москвы в новый центр Кирреспублики целой группы закаленных парработников, которые вполне сумеют осуществить пролетарское влияние на отсталых киргиз.

2) Произвести полную перетряску в работах краевых органов Кирреспублики и наметить отдельные конкретные задачи перед ними, для проведения каковых задач послать из центра соответствующих работ-

ников. В частности, такую задачу можно было бы возложить на т. Сафарова, во взглядах которого по вопросам работы в окраинах есть много здоровых сторон, но с условием, чтобы он не занимался личной группировкой, как это он делал в Туркестане.

3) Включить практические мероприятия, указанные в моих тезисах первыми из пунктов, подлежащих к намечению в будущем задач в деле строительства в Киргизии. [...]

С глубоким к Вам почтением Т.Рыскулов.

РГАСПИ. Ф. 558. Коллекция Наркомнаца. Папка 2. Д. 32. Л. 40-44 с об. Машинопись. Подлинник. Подпись — автограф. //Россия и Центральная Азия. 1905-1925 гг. Сборник документов / Авт.-сост. Д.А.Аманжолова. (Предисл. В.Ю.Зорина, Д.А.Аманжоловой). – Караганды.: Изд-во КарГУ, 2005. -495 с. (344-350 с.)

**(№198) ТЕЛЕГРАММА ЗАМЕСТИТЕЛЯ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ
ЦИК ТАССР С.ХОДЖАНОВА И ПРЕДСЕДАТЕЛЯ СНК ТАССР
Т.РЫСКУЛОВА В ЦК РКП(Б) В СВЯЗИ С АРЕСТОМ ЛИДЕРА
ДВИЖЕНИЯ АЛАШ А.Н.БУКЕЙХАНОВА**

Ташкент

[Не позднее 23 октября 1922 г.]

Распоряжением властей Кирреспублики 14 октября [в] Каркаралинске арестован Алихан Букейханов. Принимая во внимание декрет [об] амнистии алашординцам, слабую связь Соввласти [с] массой коренного населения Киргизии, атмосферу, создавшуюся [в] результате работ последнего съезда Советов Киргизии, (III съезд Советов КАССР состоялся в начале октября 1922 г.) также учитывая возможность неблагоприятного отражения этого сообщения [на] массы кирнаселения, считаем необходимым просить вас вмешаться [в] это дело и [в] случае отсутствия оснований предложить немедленно освободить Букейханова из-под ареста. (2 и 4 ноября 1922 г. телеграмма рассматривалась на заседании Секретариата ЦК РКП(б). Было принято решение запросить Киробком и ГПУ о причинах ареста Букейханова. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 112. Д. 384. Л. 6, 206.)

Зам. председателя ТуркЦИКа Ходжанов.
Председатель СНК ТАССР Рыскулов.

РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 112. Д. 384. Л. 208. Подлинник. //Россия и Центральная Азия. 1905-1925 гг. Сборник документов / Авт.-сост. Д.А.Аманжолова. (Предисл. В.Ю.Зорина, Д.А.Аманжоловой). – Караганды: Изд-во КарГУ, 2005. -495 с. (366-367с.)

**(№199) ТЕЛЕГРАММА СЕКРЕТАРЯ КИРОБКОМА РКП(Б)
Г.А.КОРОСТЕЛЕВА ПО ПОВОДУ АРЕСТА
А.Н.БУКЕЙХАНОВА (11 НОЯБРЯ 1922 Г.)**

Оренбург

11 ноября 1922 г.

Вашу 17743/тире 6127 дробь [...] арест Букейханова вызван систематическим неподчинением распоряжениям КЦИК, намерением бежать [в] Туркестан, ликвидацией руководящей нелояльной части Алаш-Орды Семипалатинской губернии, имеющей связь [с] Монголией, разлагающей киргизскую молодежь. (В связи с арестом Букейханова дело рассматривалось в ГПУ, в материалах переписки по этому поводу, в частности, указывается, что 20 ноября 1922 г. материал был передан Сырцову, который 21 ноября 1922 г. записал: «Материал есть, вопрос закончен». РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 112. Д. 384. Л. 211 об. Букейханов был выслан из республики и в 1922-1927 гг. работал в Центральном издательстве народов СССР в Москве находился под постоянным негласным надзором, трижды арестовывался)

Секретарь Киробкома Коростелев.

РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 112. Д. 384. Л. 209. Подлинник. // Россия и Центральная Азия. 1905-1925 гг. Сборник документов / Авт.-сост. Д.А.Аманжолова. (Предисл. В.Ю.Зорина, Д.А.Аманжоловой). – Караганды: Изд-во КарГУ, 2005. -495 с. (387 с.)

**(№200) ИЗ ДОКЛАДА ПОЛНОМОЧНОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЯ
ГПУ ПО КАССР И.Д.КАШИРИНА И НАЧАЛЬНИКА
СЕКРЕТНОГО ОТДЕЛА ЯКУБОВСКОГО В ВОСТОЧНЫЙ
ОТДЕЛ ГПУ, Я.Х.ПЕТЕРСУ О СОСТОЯНИИ И
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АЛАШ-ОРДЫ И КАЗАХСКИХ
НАЦГРУППИРОВОК (14 МАРТА 1923 Г.)**

За время с 1 января по 1 марта 1923 г.²⁷¹

Совершенно секретно. Восточный отдел ГПУ тов. Петерсу (лично)

Оренбург

14 марта 1923 г.

[...] Другая часть – Ермаков, Габбасов и другие, оставшиеся на территории Семипалатинской губернии, продолжают свою деятельность на месте, совместно с представителями второй группы и при регулярной связи с ташкентскими алаш-ординцами, куда под крылышко братьев Досмухамедовых перебралась из Каркаралинска довольно значительная часть сторонников первой группы – Кияков и другие. Эти переселенцы, продолжая поддерживать связь с каркаралинскими друзьями и отчасти с оренбургскими – Дулатовым, Байтурсуновым, Садвокасовым и другими, влились в группировку Досмухамедовых, под руководством которых и подвигаются пока что на литературном поприще, входя в состав организованного Досмухамедовым общества под названием «Талап» (Стремление, или Требование²⁷⁷). Это общество ставит своей целью культивирование киргиза и существует легально. По имеющимся сведениям, это общество частью субсидируется из государственных средств. Общество издает свой журнал научно-литературного характера под названием «Сана» (Наставник) под редакцией Досмухамедова²⁷⁸ Официоз ТурЦИКа газета «Ак жол» (Светлый путь) все время редактируется Османовым – сторонником Досмухамедовых.

Жургенев является сторонником второй группировки. В ведении этой последней также имеется научно-литературный журнал «Чулпан» (Зарница) под редакцией Токтыбаева и при горячем участии Ауэзова. На арест Букейханова ташкентские алашординцы отозвались очень горячо. Во главе с Рыскуловым и Ходжановым и за их подписями они подали Сталину телеграмму, в которой просили повлиять на соответствующие органы, так как беспричинный арест Букейханова может вызвать в степи беспорядки и негодование в среде киргизской массы, а также оттолкнет последнюю от Соввласти.

[...] За отчетный период устанавливается, что ташкентские сторонники первой группировки поддерживают связь с своими единомышленниками, находящимися в Германии. Из перехваченных двух писем Беремжанова Газымбека, выехавшего прошлым летом учиться в Германию вместе с другими киргизами и узбеками, присланных – одно на имя Ходжанова и другое на имя секретаря Кирпредставительства при ТурЦИКе Счастлиева, видно, что известный деятель М.Чокаев²⁸⁰, (Некоторые дополнительные сведения о деятельности м.Чокаева в эмиграции см.: Исхаков С.М. Ахмед-Заки Валидов: новейшая литература и факты его политической биографии // Вопросы истории. 2003. №10) который, между прочим, заведует Восточным отделом эмиграции в Париже, получает регулярно газету «Ак жол» (Белый путь) из Ташкента. Беремжанов видел Чокаева с этими газетами в Берлине, куда последний приезжал на какой-то съезд эмигрантов. Из письма Беремжанова видно, что Чокаев очень бедствует и когда студенты-киргизы хотели снабдить его средствами, то он не принял и сказал: «Эти деньги будут Вам нужны, так как работы впереди всем нам много». Беремжанов также сообщает, что он собирается ехать в Париж, с какой целью – не сказал, но очевидно, с беседой с Чокаевым. В другом письме Беремжанов сообщает, что какая-то английская контора, находящаяся в Берлине, предлагает студентам-киргизам поступить к ним на службу на договорных началах. По заключении договора контора обязывается выдавать ежемесячно по 80 руб. золотом до окончания курса, после же окончания подписавший договор должен числиться пожизненно служащим конторы по назначению последней или в Афганистане или в Индии. Многие студенты-туземцы уже заключают с конторой договора.

[...] За отчетный период зафиксированы факты хорошо организованной связи киргизских, акбулаковских и актюбинских алашординцев второй группы со своими сторонниками и руководителями, находящимися в Ташкенте, Оренбурге и соседних губерниях, а также с местным татарским и киргизским духовенствами, причем с последним у них устанавливается довольно дружное сотрудничество. Совместными стараниями они в последнее время приступили к организации культурно-просветительских кружков из татарской и киргизской интеллигенции, а также наладили получение из Ташкента периодической прессы, редактируемой Досмухамедовыми, с которыми и ведут частную переписку. На это обстоятельство нами обращено надлежащее внимание и в следующем докладе осветим его подробнее. [...]

ПП ГПУ по КССР И.Каширин
Нач. СО Якубовский

РГАСПИ. Ф.17. Оп.84. Д.586. Л. 38-48 с об. Заверенная машинописная копия. //Россия и Центральная Азия. 1905-1925 гг. Сборник документов / Авт.-сост. Д.А.Аманжолова. (Предисл. В.Ю.Зорина, Д.А.Аманжоловой). – Караганды.: Изд-во КарГУ, 2005. –495 с. (368-387 сс.)

**(№201) ПИСЬМО А.Т.ДЖАНГИЛЬДИНА И.В.СТАЛИНУ
О НЕСОГЛАСИИ С ПОЗИЦИЕЙ РУКОВОДСТВА КАССР
В КАДРОВЫХ ВОПРОСАХ И ОТНОШЕНИИ К БЫВШИМ
ДЕЯТЕЛЯМ ДВИЖЕНИЯ «АЛАШ» (ПИСЬМО 22 МАЯ 1925 Г.
БЫЛО ПЕРЕДАНО ПРЕДСЕДАТЕЛЮ РВС М.В.ФРУНЗЕ.)**

24 апреля 1925 г.

Как киргизский работник, происходящий из низов и работающий не за страх, а за совесть с самого начала революции в авангарде киргизского пролетариата, как Вам небезызвестно об этом, я считаю своим коммунистическим долгом поставить Вас в известность о создавшихся положениях в Киргизии, которые явно тормозят к проведению в жизнь истинной коммунистической программы среди киргизской бедняцкой массы, в смысле классового расслоения и экономического возрождения края в духе социализма, и все происходит под лакмусовой окраской киргизской мелкобуржуазной интеллигенцией.

Все это подтверждается фактами, происходившими на V-м Всекиргизском историческом съезде Советов:

- 1) V-й Всекиргизский съезд Советов открылся 15 апреля в 9 часов вечера, а фракция выборов закончилась 18 апреля 1925 г. в 10 часов вечера.
- 2) Представитель от Центра т. Толоконцев прибыл на съезд 16 апреля. Приветствовав исторический Съезд Советов КССР и осветив вопросы о международном положении, т. Толоконцев уехал в г. Ташкент для выяснения и выполнения других возложенных заданий на него Центром. Причем он дал обещание вернуться к открытию фракции.
- 3) Вследствие запоздания поезда он не мог вернуться к обещанному сроку. Пользуясь отсутствием т. Толоконцева, секретарь Крайкома РКП(б) т. Нанейшвили приступил к открытию фракции 18 апреля 1925 г. вечером, цель его, конечно, была провести взятую свою линию, что подтверждается следующими фактами: а) мною было внесено предложение продолжить съезд, приступив к обсуждению следующих очередных вопросов, стоящих в повестке дня, а открытие фракции отложить до приезда т. Толоконцева. Мое предложение

поддержали большинство делегатов из рабочих. Предложение это нами было внесено умышленно вследствие того, что мы ясно видели односторонний и заблужденный уклон гг. Нанейшвили и Ежова в сторону интеллигенции алаш-ординцев. Причем предложение было мотивировано так: «Ввиду создавшегося крайне нежелательного разногласия среди делегации в вопросе намечений кандидатуры нового правительственного состава КССР произвести таковые в присутствии представителя Центра, чтобы рассеять недоразумения и для создания плодотворной работы отложить открытие фракции всего на несколько часов, т.е. до 7 часов утра 19 апреля». На наше предложение т. Нанейшвили дал справку (т. Ходжанов перевел на киргизский язык): «Уполномоченный от Центра т. Толоконцев не успел прибыть к сроку. Наша Киргизская Республика – большая национальная автономная республика, а потому из-за чувства национальной гордости мы не должны слишком нуждаться влиянию посторонних лиц в разрешении вопросов, касающихся нашей Автономной республики. Наш Крайком вправе обсуждать и разрешать все вопросы нашей Национальной республики. Я и предлагаю немедленно приступить к обсуждению вопроса, отклонив предложение т. Джангильдина».

Хотя подобной агитационной справкой т. Нанейшвили воздействовал на национальные чувства киргизской делегации и в угоду бывших алаш-ординцев, получив весьма незначительный перевес, открыл фракцию съезда. В данном случае гг. Нанейшвили и Ежов интересам бывших главарей белогвардейской Алаш-Ординской организации гг. Ходжанова, Садвокасова и Нурмакова, как мелкобуржуазных элементов, ничего общего не имеющих с пролетариатом, Вам небезызвестно. Причем от имени Крайкома РКП(б) т. Ежовым был оглашен список, в котором большинство составляли главари бывших алаш-ординцев, ныне находящиеся в нашей партии, но уже окончательно объединившиеся к созыву этого съезда с присоединением новых Туркестанских областей.

Узнавши из оглашенного списка, кого проводит Крайком РКП(б) в состав правительства, один из делегатов, рабочий Джетысуйской области (Бывшая Семиреченская область, наряду с Сыр-Дарьинской областью вошедшая в состав КАССР в ходе национально-государственного размежевания) (фамилию не помню), поднял вопрос: «В списке, предлагаемом Крайкомом РКП(б), большинство байские элементы, не соответствующие по социальному положению интересам рабоче-крестьянской власти и политике классового расслоения; нужно кандидатуру каждого обсуждать персонально». На это т. Нанейшвили опять дал ответ: «Я протестую. Вы должны подчиниться постановлению Крайкома.

Среди киргиз коммунистов не должно быть классового подразделения на бедняков и баев». Спекулируя и терроризируя именем парторгана, он провел свой список целиком, не дав на персональное обсуждение кандидатов.

Вышеприведенные ответы ответственного секретаря Крайкома РКП(б) т. Нанейшвили, данные им представителям съезда, притом рабочим и батракам, прибывшим из низовой массы, нахожу не выдерживающими никакой политической критики и подпавшими под влияние мелкобуржуазной интеллигенции бывших алаш-ординцев и злоупотреблением именем Крайкома, запугиванием еще политически не подготовленных киргизских бедняков и батраков, но уже присоединившихся к линии работников киргиз, не участвовавших в Алаш-Орде и успевших дать почувствовать противоречия принципов классового расслоения и основ социализма. Таким образом, т. Нанейшвили и Ежов оказались более националистами, чем алаш-ординцы, подорвав всякое доверие к Советской власти со стороны киргизского пролетариата.

- 4) Фактом доказательства противоречия принципам классового расслоения и выделения рабочих из кирбедноты служит следующее политически недопустимое явление. В числе знамен, разукрасивших Съезд Советов, особенно такой исторический, красовалось знамя зеленого цвета бывшего Алаш-Ординского правительства с надписью: «Да поможет Аллах мусульманам, будет сопутствовать истинный правоверный его пророк Магомет и священный Коран». Конечно, поднятие этого национального флага было козырем для беспартийной делегации и темной массы киргизского народа и прочной и крепкой агитации в пользу контрреволюционной Алаш-Орды со стороны Крайкома РКП(б).
- 5) Двое рабочих-делегатов настаивали перед Крайкомом РКП(б) дать объяснение, почему в списке мало значится киргизского пролетариата и нет в числе кандидатур старого революционера в лице т. Джангильдина. Тов. Нанейшвили дал лаконичный ответ: «Стало быть, Крайком не находит нужным». Причем он не указал, почему последнему нет доверия.

При таких обстоятельствах, когда искренние киргизские коммунисты, в своем прошлом ни в чем не опороченные, а работающие в Совучреждениях и партийных организациях с самого начала революции, но подпадают под деспотизм националистов алаш-ординцев, борьбу с которыми они ликвидировали еще в 1919 г., и эти старые революционеры по близорукости и односторонности Крайкома РКП (б) выбрасываются за борт, как ненужные ныне элементы. Алаш-ординцы проводят на от-

ветственные посты своих единомышленников, даже не брезгуя в том числе и своих родственников. Отсюда я глубоко убежден, что никакой плодотворной работы не представляется возможным в настоящих условиях работ политико-экономической жизни Киргизии. Приверженцы Алаш-Орды все еще по-старому будут эксплуатировать бедноту. Уже есть масса фактов, подтверждающих, что среди киргиз в кооперации, в комитетах общества взаимопомощи, артелях, кредитных товариществах и прочих местах возглавляют байские сыновья с начала 1925 г.

Не зная ни обычая, ни права, ни сноровки и ни психологии киргизского народа, где еще не совсем оформлена Советская власть, тт. Нанейшвили и Ежов не знают никакого политического подхода и слишком верят льстивым словам алаш-ординцев, и эти товарищи совершенно не соответствуют своим назначениям, как не умеющие руководить работой в стороне, политически отсталой, чтобы поставить в правильное русло руководящую работу и дать правильную марксистскую оценку в принципиальной борьбе. Заведующий ОРГО Крайкома РКП(б) т. Ежов два года служил секретарем Семипалатинского губкома, сработался с интеллигенцией Алаш-Орды, крайне односторонне понимает киргизскую психологию и потому их поддерживает. Тов. Ходжанов, 2-й секретарь Крайкома РКП(б), происходящий из туркестанских киргиз, как отъявленный склочник не может свободно дышать без таковой, так как он известен по своей склоке раньше в Туркестане, а теперь по переходе его в Киргизию сразу создал тесную связь со своими бывшими единомышленниками алаш-ординцами и без всякого основания открыл фронт исключительно против принципиальных работников киргиз, не участвовавших в их прежней белогвардейской организации, что подтверждает нравоучение Крыловской басни: «Хотя ты в новой коже, но сердце у тебя все то же». Именно таков т. Ходжанов по своим действиям в настоящее время.

Кроме того, он имеет на меня претензии за мою борьбу против его некоммунистического уклона еще с 1920 г., в подтверждение чего прилагаю к сему копию своего доклада от 20 декабря 1920 г. (Доклад не публикуется) Информирова Вас о вышеизложенном, я настаиваю пока не поздно отозвать из Кирреспублики тт. Нанейшвили, Ежова и Ходжанова для пользы работ в интересах прививки негнилых семян социализма среди киргизской массы. Мое конкретное предложение: 1) ответственным секретарем Киргизского Краевого Комитета РКП(б) прислать из Центра на один год или два для руководства политической работы лицо, марксистски подготовленное, а последних двух совершенно изолировать, распусить данный состав Крайкома, взамен коих при надобности

мною будет предоставлен список на товарищей, политически выдержанных и пользующихся доверием киргизского пролетариата.

Вместе с тем докладываю Вам, что у киргиз еще не изжиты их патриотизм Аймака (отделения), их патриотизм родовой, их патриотизм колен, их патриотизм ордынский (три орды – большой, средней и малой) и их патриотизм национальный киргизский. А в этих пятиэтажных киргизских патриотизмах, порождающих страшную вражду среди мелкобуржуазных киргизских элементов, гг. Нанейшвили и Ежов абсолютно не имеют никакого понятия, а Ходжанов, Садвакасов и Нурмаков и другие бывшие главари белой гвардии, зная это, эксплуатируют их и создают бучу. А потому еще раз прошу отозвать их, чтобы обезвредить их.

К сему А.Джангильдин.

РГВА. Ф. 33987. Оп. 2. Д. 285. Л. 296-298. Машинопись. Подпись – авторграф. //Россия и Центральная Азия. 1905-1925 гг. Сборник документов / Авт.-сост. Д.А.Аманжолова. (Предисл. В.Ю.Зорина, Д.А.Аманжоловой). – Караганды.: Изд-во КарГУ, 2005. -495 с. (415-420 с.)

**(№202) ОБ ОСНОВЕ И НАПРАВЛЕНИИ
ХОДЖАНОВСКО-САДВАКАСОВСКОЙ ГРУППИРОВКИ
(МОСКВА, 1927 Г.)**

СУЛТАНБЕК ХОДЖАНОВ

Ответы на вопросы

Вопрос: Об обвинении в активном участии в ходжановско-садвакасовской группировке в 1926 году.

Ответ: Виновным себя в этом я не признаю. Моего участия в такой группировке в действительности не было и не могло быть... Ни словом, ни действием, ни письменно, ни устно, нигде, никогда я не давал повода для такого рода обвинения.

На аргументацию, что «существование этой группировки подтверждено заявлением некоторых товарищей и положением в бюро в сентябре-октябре месяцах 1926 года», я могу сказать лишь одно: положение в бюро я не могу знать и тем менее объяснять. Группировки вообще могли существовать. Возможность существования группировок и крайнюю вредность их для партийной организации я не отрицаю. Я категорически отрицаю только мое участие в какойбы то ни было группировке в 1926/27 году. За тов. Садвакасова или за кого-либо из «бывших ходжановских соратников» я не могу и не желаю отвечать.

Поэтому заявление этих «некоторых товарищей» я прошу расследовать и привлечь к ответственности или меня за обман партии, или ЭТИХ некоторых товарищей «за клевету».

Вопрос: О моих бывших ошибочных националистических уклонах и о моем отношении к таковым же, существующим сейчас в Казахстане.

Ответ: У меня были пережитки националистического мировоззрения. Были и националистические уклоны в моей работе в прошлом. Этого я и раньше не отрицал, в предыдущем письме от 12 февраля 1927 года.

Да, я готов отказаться от своих ошибок. Все кампании ликвидации остатков колониальных отношений, земельная реформа, национальное размежевание, переселение центра КАССР (из Оренбурга в Кзыл-Орду. – М. Б.) и т. п. проводились согласно решениям ЦК ВКП(б). Но были моменты исключительной субъективности и чрезмерного увлечения в ту или другую сторону у многих непосредственных практических работников. Я не составлял исключения. Я тоже односторонне увлекался и тоже ошибался. Благодаря моему характеру мои увлечения и ошибки проявлялись в активной форме.

Мои уклоны неизбежно были, конечно, в сторону местного национализма, тогда как у многих европейских товарищей эти субъективные уклоны неизбежно проявлялись в форме игнорирования особенностей и специфических нужд коренного населения. Важность столкновения таких субъективных настроений с поползновением с легкой руки часто превращаться в отдельные «политические платформы» и теперь не исключена. В этом ничего особенно тревожного нет. Требуется только уметь понимать их подоплеку и руководяще регулировать проявление их.

Пестрое сочетание исключительно крестьянского населения, разных национальностей в Казахстане не может без этих отрицательных сторон проявлять общественную активность. Активным проявлением этих уклонов и активной борьбой с ним руководства ВКП (б) обусловлен процесс роста партии и развитие общественной жизни в Казахстане.

От грехов такого рода не свободен и впредь не гарантирован ни один активный член партии в условиях Казахстана. Такого рода ошибки субъективного участия, ошибки объективно националистического характера были у меня в вопросе межнациональных взаимоотношений и в земельном вопросе, а отсюда отражено во многих вопросах практической работы.

Эти мои ошибки выразились в моих некоторых поступках, ставивших чуть ли не выше всего национальные интересы, и в моих методах работы, в моем стремлении несколько односторонне проводить

в жизнь директивы. ЦК, педантично отстаивая в ущерб всему решения партии только по национальному вопросу. Но, настаивая на такого рода тогда еще неосознанных своих ошибках, я никогда не выходил из рамок партийной допустимости и всегда подчинялся партийному руководству. Я считал и теперь считаю этот метод, метод открытого взыскания и активного отстаивания своего мнения, единственно правильным для партийной проверки своих убеждений, а также для осознания и скорейшего изживания своих уклонов. Подтверждением вышесказанного является и тот положительный отзыв обо мне Казкрайкома ВКП (б) от 25 октября 1925 года, данный при моем снятии с работы в крайкоме.

Националистические уклоны, существующие ныне в Казахстане, вместе со всей Казахской организацией ВКП (б) и я тоже осуждаю и считаю необходимым вести с ними систематическую борьбу по мере проявления их, жестко одергивая и подчиняя носителей их твердому партийному руководству, конечно, одновременно решительно осаживая и проявления великодержавного шовинизма.

Вопрос: Признать свою ошибку и осудить основу и направление ходжановско-садвакасовской группировки.

Ответ: Существование такой группировки, по крайней мере с моим участием, я категорически отрицаю. Могу высказать два слова о позиции новоявленных правых и «левых» в вопросе и работе среди аульного населения. Позиция тов. Садвакасова объективно правая, тогда как позиция тов. Джандосова объективно левая в этом вопросе. Я и раньше держался и ныне держусь середины между взглядами этих двух моих «союзников». Я считаю, что в ауле еще сильны остатки средневековья. полуфеодально-патриархальные влияния. Родовых полуфеодалов численно меньше байства, и они еще не всегда персонально совпадают с байством. Они господствуют и эксплуатируют чисто внеэкономическими, приемами и являются душителями всякой общественной жизни в ауле. Пока они господствуют в ауле, ни политика «гражданской войны» и ни «политика гражданского мира», о чем так горячо спорили товарищи, невозможны с заметным положительным результатом для советского строительства. Надо решительно выкорчевать родовых полуфеодалов, а потом уже спорить о дальнейшем. Джандосов не прав, когда эту ликвидацию родовых полуфеодалов и приемы этой ликвидации распространяет на все буйство. Тов. Садвакасов не прав, когда отрицает необходимость решительных мероприятий в отношении этих родовых полуфеодалов. Так мне казалось со стороны. А детали спора я не знаю.

Вопрос: Отказаться; в дальнейшем не прибегать в партийной работе к этим приемам.

Ответ: В своем письме на имя Казкрайкома от 12 февраля 1927 года я писал: «Я всегда осуждал и ныне осуждаю группировки, всецело солидарен с решением крайкома о группировках». Там же писал: «Также открыто и искренно обещаю исправить все установленные партией неправильности и уклоны в моем политическом поведении».

Считаю, что эти мои заявления в моем предыдущем письме вполне достаточны, если крайкому угодно вообще принимать в расчет мои заявления и обещания.

Я уехал из Казахстана с неплохим отзывом Казкрайкома. Обвинение меня в группировке и националистических уклонах происходило заочно через 13 месяцев после моего отъезда. Я не имел возможности ни давать объяснения, ни оправдываться. Вот уже второй раз пытаюсь объяснить, в чем меня можно винить и чего я сам не отрицаю. Поэтому в заключение прошу положить конец всем недоразумениям, взяв во внимание эти мои объяснения.

Москва, 1927 г.

Партархив Казфилиала ИМЛ. Ф. 141, оп. 1, д. 38..

Бюллетень Казахского краевого комитета ВКП(б) (Кзыл-Орда). 1928. № 1. С. 13-14; Советская степь. 1928. 2 ноября.

(№203) ДЖАМБЕЙТИНСКОЕ ВОССТАНИЕ¹²⁹

Б.М.Токсанов

Я происхожу из казахской батрацкой семьи. Отец мой Мурзагалий Токсанов с юного возраста, а я с 12 летнего возраста пасли скот у разных баев вплоть до Октябрьской революции.

После октябрьской революции в Уральской области организовалось так называемое «правительство» Западной Алаш Орды, возглавляемой Жаншой и Халилом Досмухамедовыми. Оно было детищем атаманов Уральского казачьего войскового «правительства» и повреждено с только согласованной контрреволюционной борьбы против Советской власти.

По заданию войскового «правительства» алаш-ордынцы открыли весной 1918 года в гор. Джамбейты юнкерское училище для байских сынков. Одновременно они мобилизовали казахскую молодежь, по одному человеку из 30 <...> владельцев – для подготовки кавалеристов.

¹²⁹ Жымпиты көтерілісі туралы жарияланған бұл құжатты алаштанушы, тарихшы Д.Сүлейменова осы басылымға арнайы ұсынды – Т.Ж.

Юнкеров и джигитов усердно обучали военному искусству белогвардейцы-офицеры. <...>ский полковник Ереклинцев «командовал» алаш-ордынскими (войсками –?), а офицер Белов был у него начальником штаба.

Вскоре контрреволюционная Алаш-Орда объявила, что из Джамбейты против большевиков будет послано 200 джигитов, а из гор Уила – 300 джигитов. В день этого объявления в Джамбейты на квартир казаха Коймаратова в землянке из сырцового кирпича – собрался актив настроенных джигитов. Устроили тайное совещание, котором решили отказаться воевать против большевиков <...> вооруженное восстание против алаш-ордынского <...> Досмухамедовых и всех белогвардейских офицеров, а арестованных освободить. Красная армия по слухам, находилась <...> мы рассчитывали на ее помощь. Однако, нам не удалось захватить Жаншу и Халила Досмухамедовых. Они сумели скрыться и спастись. Были убиты нами 8 казачьих офицеров и милиционеров. Мы освободили всех арестованных, сожгли все дела алаш-ордынского правительства и конфисковали его кассу. Затем все восставшие джигиты числом около 500 человек двинулись под моей командой в сторону села Кара-Тюбе. Мы были вооружены винтовками и имели патроны <...>. Когда прибыли в Кара-Тюбе у нас стало уже около 800 джигитов. К нам присоединились не только освобожденные из тюрьмы, но и молодые <...> из джамбейтинских бедняков и батраков. По дороге от Кара-Тюбе до станции Ащи-Сай, стоящей от Урала в 40-50 верстах, джигиты стали расходиться по своим аулам. До станции Ащи-Сай дошло с нами только 170 джигитов.

Из Кара-Тюбе мы послали в Уил трех делегатов на тройке,пряженной в тарантас, с призывом к джигитам, обучающимся военному делу, присоединиться к нам. Когда мы расположились на ночлег в Ащи-Саяе, не ожидая нападения врага, нас в расплох застал и окружил алаш-ордынский отряд под командой Джамуратова, высланный против нас из Уила. У нас не было опытного военного командира. Мы проиграли сражение. Наших пало около <...> человек, а 50 человек были взяты в плен и заключены в Уилскую тюрьму, и некоторые спаслись бегством.

Я не знал куда деться, так как слышал, что большевики <...> отступили куда то из Темира. Я поехал домой, к родителям, проживавшим в местном Жусалы в Тамдинской (а раньше Бутурдинской) волости. Местный аульный старшина, <...> Алаш Орды хотели меня арестовать. Спасая своих родителей <...> алаш-ордынцев, я добровольно сдался им. Они <...> под конвоем Джамбейтинскую тюрьму. Это было <...> 1918 года. Я сидел под стражей вплоть до 27 января 1919 года.

В тюрьме нас было 46 человек. Здесь мы узнали, что Уральск освобожден Красной Армией 24 января 1919 года. Об этом нам передавали сами алаш-ордынские тюремные надзиратели. Мы воспрянули духом, радовались успеху Красной Армии.

27 января алаш-ордынское «правительство» распорядилось эвакуировать всех арестованных в Кызыл-Кугу и отправило под конвоем 15 человек. Среди нас был русский офицер Шестовский, арестованный за отказ воевать против большевиков.

Когда мы прибыли на хранище Шомит-Куль, в аул братьев Сары <...>, я <...> обезоружить конвой, уничтожить, и бежать к большевикам. Мы врасплох захватили конвой, убили и ранили одного старшего надзирателя и нескольких конвойных. Остальные конвойные разбежались. Нам осталось от конвоя 4 винтовки, один наган, 2 шашки, 6 лошадей, посуда и котел.

В ближайшем ауле мы отобрали у баев лучших жеребцов и мерингов с седлами и ускакали и в сторону Илецкого городка. Бежали все 46 арестованных. Но в Илецкий городок, занятый Красной Армией, приехали лишь 16 человек, в том числе и я. Остальные разъехались по домам. По дороге в Илецкий городок мы отнимали у баев лучших коней и оставляли им своих уставших лошадей.

В Илецком районе мы влились в 3-ю бригаду 25-й Чапаевской стрелковой дивизии. С бригадой мы прибыли в освобожденный Красной Армией Оренбург. Из Оренбурга бригаду перебросили против Колчака. В бою под Стерлитамаком убили нашего командира бригады <...> Михайлова.

Против Колчака бригада воевала с 5 марта по 22 сентября 1919 года. Из Стерлитамака ее перебросили в гор. Орск против банд Дутова. На пути к бригаде присоединилась башкирская дивизия. При <...> белокачаньи части удрали.

Наша бригада сражалась в боях против Деникина, в боях против белых на Дону и в Дагестане.

1933 г.

ТҮСІНІКТЕР

Бірінші бөлім: бірінші топтың тергеудегі сұрақ – жауаптары

(№1) Постановление 1928 года, ноябрь 9, г. Кызылорда. Алаш қозғалысының қайраткері Ғаббасов Халел (Халиулла) Ахметжанұлы (1888-1931) 1926 жылдың ақпан айында Қазақ АКСР Жоспарлау комиссариатына шақырылып Төралқа мүшесі, ғылыми қызметкер, сектор меңгерушісі болып қызмет істеді. Х.Ғаббасов отбасымен Шыңғыстаудағы ағайын-туысқандарына келгенде, Семей қаласында тұтқындалып, қамауға алынды. 1928 жылдың 15 қазанынан 1928 жылдың 9 қарашасына дейінгі уақытта тергеуге алынып, «байлардың малын тәртілеу науқанына кедергі жасады» деген Қылмыстық Кодекстің 58 бабының 13 тармағы бойынша айып тағылды. 1928 жылдың 9 қарашасында Қазақстандағы Мемлекеттік Біріккен Саяси Басқармасының (ПП ОГПУ) Х.Ғаббасовты «айыпты» деп тапқан қаулысы шықты.

(№2) Ғаббасов Халел Ахметжанович, казах Семипалатинской губернии. 1928 жылдың 10 қарашасынан Халел Ғаббасовқа қатысты тергеу ісі қайта жалғасты. Тергеу барысында негізінен оның «Алашордаға» қатысы туралы сұрақтар қойылды. Тергеуші сұрақтарының арасында малды тәртілеуге деген көзқарасы, Кооперация туралы т.б.с. сауалдар қойылған.

(№3) Заместителю Председателя Совнаркома Каз.ССР Перво-бодскому /секретно/ 28 октября 1928 года. Қазақстандағы Мемлекеттік Біріккен Саяси Басқармасының (ПП ОГПУ) Өкілетті өкілінің 1928 жылдың 28 қазанында Қазақ КСР ХКК төрағасы орынбасарына Семей губерниясында байлардың малын тәртілеу науқанына белсене қатысқан Х.Ғаббасовтың тұтқындалғаны жөніндегі құпия хаты.

(№4) Запрос Габбасова Халела от 14 ноября 1928 года. 1928 жылдың 14 қарашасында жалғасқан тергеуде Х.Ғаббасовқа Ж.Ақбаев пен Ә.Бөкейхановқа қатысты сауалдар қойылды.

(№5) Дополнительные вопросы Х.А. Габбасову. 21 ноября 1928 года. 1928 жылдың 21 қарашасындағы Х.Ғаббасовты тергеу ісінің жалғасы. Ж.Ақбаев, Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсыновқа және байлардың малын тәртілеу науқаны туралы сауалдар қойылды.

(№6) Дополнительные (2-е) вопросы Х.А. Габбасову. 1928 жылдың 21 қарашасындағы Х.Ғаббасовты тергеу ісінің жалғасы. Онда негізінен оның «Алашордаға» қатысы туралы сұрақтар қойылды.

(№7) Опрос Беремжанова 24 января 1929 года. Алашордада қайраткері Ғазымбек Бірімжанов Орынбордағы реальді училищені

бітірген. Ташкенттегі университеттің дәрігерлік факультетінде оқыған, кейін «Ақ жол» газеті ұйымдастырылғанда редакцияға ауысып, сонда қызмет істеген. Ол 1922-1928 жылдары Германияда оқып, агроном мамандығын алған. 1928 жылдың күзінде Москвада тұтқынға алынды.

1929 жылдың 24 қаңтарындағы тергеуде одан алашордаға қатысы туралы сұралған. Тергеу ісінің нәтижесінде 1930 жылы ату жазасына бұйырылып, артынан ол үкім он жыл айдауға жіберілетін болып өзгертілген. Алайда сол кеткеннен оралмаған.

(№8) Показания Болганбаева Х. Утром 26 января 1929 года. Болғанбаев Хайретдин – 1893 жылы Ақмола округінің Нұра ауданында туған. Петропавлдағы совет-партия мектебінің оқытушысы. Қазақ тұрмысы, оның саяси құрылымы, отаршылдық езгінің зардаптары, жазалау саясатының құрбандары, түркістандықтардың қасіретті тағдыры туралы мақалалары «Қазақ», «Сарыарқа», “Бірлік туы” газеттерінде жарияланған. «Алашорданың» Ақмола комитетінің мүшесі. Білімі – арнайы орта, 1920-1921 жылдары Орынбордағы партия кеңес қызметкерлерін дайындайтын мектепте сабақ берді. «Голощекиннің «Кіші Октябрін» сынап мақала жазған, лекцияларында оған қарсылығын ашықтан ашық айтқан.

1928 жылы 17 желтоқсанда «контрреволюциялық ұйымға кірді» деген айыппен тұтқындалған көрнекті Алаш қайраткері Болғанбаев Хайретдин Әбдірахманұлының 1929 жылдың 26 қаңтарында Қазақстандағы Мемлекеттік Біріккен Саяси Басқарма тергеушісіне берген көрсетімі. Тергеу барысының хаттамасы ауызша жазылған болуы керек, сөз, пікір қайталаулары, аяқталмаған ойлар, жанама түсініктер, өзара байланыссыз мәтіндер орын алған. Алашордашыларға тағылған негізгі айыптың бастысы болғандықтан да, ОГПУ-дің Шығыс бөлімінің бастығы Петров жүргізген сұрақ-жауаптың жалпы желісін сақтай отырып, мазмұндап берілді.

(№9) Показания Болганбаева Х. 26 января 1929 года. Болғанбаев Хайретдин Әбдірахманұлының 1929 жылдың 26 қаңтарында Қазақстандағы Мемлекеттік Біріккен Саяси Басқарма тергеушісіне берген көрсетімінің жалғасы.

(№10) Показания Болганбаева Хайретдина. 29 (?) январь 1929 года. Болғанбаев Хайретдин Әбдірахманұлының 1929 жылдың 29 (?) қаңтарында Қазақстандағы Мемлекеттік Біріккен Саяси Басқарма тергеушісіне берген көрсетімінің жалғасы. Ол 1930 жылдан Архангельск пен Сыктывкарда айдауда болып, 1934 жылы Алматыға оралған соң Мемлекеттік Біріккен Саяси Басқарма (ОГПУ) оны Оңтүстіктегі Қапланбек зооветтехникумында ұстаздық қызмет етуге жіберді. Осында 1937 жылы 21 сәуірде қайта ұсталып, 21 қарашада Ташкентте атылды.

(№11) Ж.Сәрсенбиннің 1929 жылы 5-мамыр күнгі жауабы. Жәкен Сәрсенбиннің 1929 жылдың 5 мамыры күні Мемлекеттік біріккен саяси басқарма тергеушілеріне берген көрсетімі. Ол жастар баспасөзінің ұйымдастырушысы, жастар ақылшысы болған азамат. 1923-24 жылдардағы жастарға арналған «Жас казак» журналын. «Лениншіл жас» бетін ұйымдастырушылардың бірі. «Еңбекші казак», «Ақ жол» газеттері жұмысына да ат салысқан. 1924-25 жылдары Мәскеудегі журналистика институтында оқыған.

(№12) Жүсіпбек Аймауытовтың үйіне 1929 жыл 14 мамыр күні жүргізілген тінтуде тәрگیленген заттар. Қызылорда қаласы, Карл Маркс көшесі 54-үйде тұратын Жүсіпбек Аймауытовтың үйіне 1929 жыл 14 мамыр күні жүргізілген тінтуде тәрگیленген хаттар, фотосурет, жеке басының құжаттары, т.б. заттар тізімі көрсетіліп, Мемлекеттік біріккен саяси басқарманың өкілетті өкілі И. А. Шумилов қол қойған құжат.

(№13) Жүсіпбек Аймауытовтың тергеу хаттамасы. 29 жыл, 16 мамырда толтырылған. Жүсіпбек Аймауытовтың алашорда туралы 1929 жылдың 16 мамырында Мемлекеттік біріккен саяси басқарма тергеушісіне берген жауабының хаттамасынан.

(№14) 1929 жылы 23-мамыр күнгі Ж.Аймауытовтың жауабы. Жүсіпбек Аймауытовтың Дінше Әділов туралы 1929 жылдың 23 мамырында Мемлекеттік біріккен саяси басқарма тергеушісіне берген жауабынан.

(№15) 1929 жылы 29-мамыр күнгі Ж.Аймауытов пен Д.Әділевтің беттесуінің хаттамасы. Мемлекеттік біріккен саяси басқарма тергеушісінің Жүсіпбек Аймауытов пен Дінше Әділовты беттестіріп отырып алашорда және оның мүшелері, «Жұмабаевтың ұйымы», т.б. астыртын ұйым туралы 1929 жылдың 29 мамырында алған жауаптарының хаттамасынан.

(№16) 6333 2 ПП ОГПУ-дің Шығыс бөлімінің КССР бойынша Алматы қаласындағы өкіліне. 1929 жыл, 6-шілде. 1929 жылдың 6 шілдесі күні тұтқынға алынған алаш қайраткері, ақын Мағжан Жұмабаев туралы Мемлекеттік біріккен саяси басқарманың Шығыс бөлімінің КССР бойынша Алматы қаласындағы өкіліне жолданған ресми хат.

(№17) М. Жұмабаевтің жауабы. 1929 жыл, 14-шілде (Д. Досжанның жарияланамы бойынша). Мағжан Жұмабаевтың Мемлекеттік Біріккен Саяси Басқарма тергеушілеріне 1929 жылдың 14 шілдесінде алашордаға мүшелік, өзінің саяс-әлеуметтік ұстанымы, «Тоқсанның тобы» толғауы, «Алқа» үйірмесі туралы берген жауабы.

(№18) М. Жұмабаевты жауапқа тарту туралы Қаулы. 1929 жыл, 20 шілде. Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың Шығыс бөлімінің Қазақ АССР-і бойынша өкілетті өкілі бастығының көмекшісі Саенко қол қойған Мағжан Жұмабаевты жауапқа тарту туралы 1929 жылдың 20 шілдедегі қаулысы.

(№19) «Алашорда әдебиетшілерінің идеологиялық ықпалы». Ә. Байділдиннің көрсетіндісі. Біріккен мемлекеттік саяси басқарма тергеу ісі барысында тұрақсыздық танытып, алаш зиялыларына қарсы көрсетулер берген Әбдірахман Байділдиннің «Алашорда әдебиетшілерінің идеологиялық ықпалы» туралы көрсетіндісі.

(№20) Ә. Байділдинді жауапқа тарту туралы Қаулы. 1929 жылдың 20-шілде күні. Алматы. Әбдірахман Байділдинді жауапқа тарту туралы 1929 жылдың 20 шілдесінде Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың Шығыс бөлімінің Қазақ АССР-і бойынша өкілетті өкілі бастығының көмекшісі Саенко қол қойған арнайы қаулы. Ол 1931 жылы ату жазасына кесілді.

(№21) Д. Әділевтің қосымша көрсетіндісінен. Д.Әділев өзінің қосымша көрсетіндісінде бұрынғы сызбада жасалған тізімі бойынша жеке адамдар туралы мәліметтер мен пікірлер білдірген. Көрсетінділердің барлығы да бірін бірі қайталау. Соның ішінде А.-С. Юсупов пен С.Сәдуақасов туралы көрсетінді ұсынылды.

(№22) Начальнику во ОГПУ товарищу Дьякову, Москва. Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың (ОГПУ-дің) Мәскеудегі Шығыс бөлімінің бастығы Дьяковқа Қазақ интеллигенттерін қинауды күшейту туралы жарлығын басшылыққа ала отырып, интеллигенттердің сөздерін жеткізін отыру үшін әзірше үш тыңшы – «Қалам» («Перо»), «Нияз», «Дальше» – олардың арасына кіргізілгені және өзге тыңшыларды тартуға дайындықтар жүргізіліп жатқаны туралы мәлімет пен Байғасқиннің сұрақ-жауабы қоса тіркелген Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың Орта Азия бөлімінің бастығы Каруцкий мен Шығыс бөлімшесінің бастығы Круковскийдің хаты.

(№23) Протокол допроса Байғаскина Есима. Ташкент қаласы Пушкин көшесі №10/12 үйде тұратын Есім Байғасқиннің 1929 жылдың 25 қаңтарында Біріккен мемлекеттік саяси басқарма тергеушілеріне айтқан айғақтары.

(№24) Дело по обвинению Адилева и др. в численности 44 человека. Біріккен мемлекеттік саяси басқармасының (ОГПУ) алаш қайраткерлеріне байланысты бастаған тергеу ісі. 1930 жылдың 12 наурызында жасалған қорытындысы бойынша Алаштың 44 қайраткері Мәскеу түрмесінде тексеріліп, 13 адам ату жазасына, қалғандары әркілы жылдарға сотталды.

(№26) Дополнительные показания Адилева Денше от 2 ноября 1929 года, данные Павлову. Дінше (Дінмұхамед) Әділовтың 1929 жылдың 2 қарашасында ОГПУ (Біріккен мемлекеттік саяси басқарма) органдары тергеушісіне қосымша берген көрсетімі.

(№27) Мемлекет саяси мекемесінің күншығыс бөліміне тұтқын Дулатұлы Міржақыптан Мәлімдеме. 1929 ж., 19/XI. Міржақып Дулатовтың абақтыда жатқаннан берігі кезеңде неше рет жауап бергені, алайда әдейі болсын, қателесіп болсын – ұмытқаннан болсын, білгенін түгел айтпағаны туралы 1929 жылдың 19 қарашасында жасаған мәсімдемесінен.

(№28) Начальнику Восточного Отдела ОГПУ от заключенного Дулатова М. Заявление. 30/XI-1929 г. Міржақып Дулатовтың 1929 жылдың 30 қарашасында Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың Шығыс бөлімшесі бастығына өзінің қазақ тілінде берген көрсетімінің орыс тіліне аудармасын тексеруге беруін сұраған өтініші.

(№29) ВКП (б)-ның өлкелік комитетіне ВКП (б) мүшесі М.Төлеповтен. Партиялық билет № ..., 23/IX-1927 жыл. Жер мен қоныстандыру мәселесі жөніндегі «қылмысты қосымша дерекпен әшкерелеп бергеннің» бірі – сауда қызметкері Мирасбек Төлепов деген болды. 1927 жылдың 23 қыркүйегінде М.Төлепов жер мәселелері туралы оқиғаларға орай Әлихан Бөкейхановтың және өзге де мемлекет қайраткерлерінің үстінен Ф.Голощекинге жолдаған арызы.

(№30) Обвинительное заключение 1930 года, марта «12» дня. Біріккен мемлекеттік саяси басқармасының (ОГПУ) алаш қайратерлерін тергеу ісінің 1930 жылдың 12 наурызында жасалған қорытындысы.

(№31) Выписка из протокола заседания коллегии ОГПУ (судебное) 4 апреля 1930 года. Біріккен мемлекеттік саяси басқармасының (ОГПУ) алаш қайратерлерін тергеу ісі коллегиясының 1930 жылдың 4 сәуіріндегі отырысы хаттамасы. Алаштың 44 қайраткері Мәскеу түрмесінде тексеріліп, 13 адам ату жазасына, қалғандары әрқилы жылдарға сотталды.

(№32) 8 января, 1931 года, слушали, пересмотрели дело. 1931 жылдың 8 қаңтарында алаш қайратерлерінің ісі қайта қаралды. Біріккен мемлекеттік саяси басқармасының (ОГПУ) тергеу ісі коллегиясының 1930 жылдың 4 сәуіріндегі Ғ. Бірімжанов, М. Есполов, М. Дулатов, А.Байтұрсыновқа қатысты қаулысының күші жойылды.

Екінші топтың сұрақ-жауаптары

(№33) Список обвиняемых по делу, содержащихся под стражей. 1930-1931 жылдары алаш ісі бойынша тұтқындалған 20 адамның тегі, аты, тұтқындалған мерзімі көрсетілген тізім.

(№34) Тергеудегі сұрақ-жауаптардың реті мен беттері. Тергеу ісінің барысынан толық мағлұмат беру мақсатында ұсынылған айыпкердің аты, содан кейін сұрақ-жауаптың беттері көрсетілген тізім.

(№35) Из показаний М. Тынышпаева от 4 августа 1930 г. Біріккен мемлекеттік саяси басқармасы (ОГПУ) 1930 жылдың 3 тамызында тұтқындаған Мұхамеджан Тынышбаевтың жауаптары өте көп әрі көлемді. Осы жылдың 4 тамызы күні берген алғашқы көрсетімі.

(№36) Показание М. Тынышбаева. Мұхамеджан Тынышбаев берген көрсетімнің жалғасы.

(№37) Показание М. Тынышбаева 6/IX 1930 г. Мұхамеджан Тынышбаевтың 1930 жылдың 6 қыркүйегі күні тергеушінің: «Сіз Ташкенттегі астыртын ұйымға тартылған Күдерин Жұмақаннан, Әуезов Мұхтардан, Қожамқұлов Насырдан, Көшкімбаевтан басқа, тағы кімдердің қатысқанын білесіз? Түркістандағы көтеріліс туралы Күдериннен хат алыпсыз ғой. Оспанов Әлімхан садыр мен матайлардың, Алакөл ауданы тұрғындарының Қытайға босып жатқанын Сізге хабарлапты ғой» деген сауалдарына орай берген көрсетімі.

(№38) Из показания Халела Досмухамедова следователю ОГПУ от 14 сентября 1930 года. Халел Досмұхамедовтың 1930 жылдың 14 қыркүйегі күні Біріккен мемлекеттік саяси басқарма тергеушілеріне берген көрсетімі.

(№39) 1930 жылғы 1 қазан күні М.Тынышбаевқа қойылған сұрақтар. Тергеушінің 1930 жылғы 1 қазан күні М.Тынышбаевқа қойған сұрақтары оның 1918-1920 жылдар аралығындағы «Алашорданың» тең төрағасы және әскери кеңестің мүшесі ретіндегі атқарған қызметіне қатысты. Соның ішінде атаман Анненковпен майдан шебіндегі кездесулеріне баса тоқталды. Жетісудың орыс, қазағын қан қақсатқан қанқұйлы ағайынды Мамонтовтардың 10 мыңдық партизанына қарсы соғысқан алаш жасағына М.Тынышбаев қару-жарақ, киім, азық-түлік апарған. Ол кезде «Алашорданың» Шығыс бөлімінің әскері кеңес өкіметі жағына шыға қоймаған кезі. Кітапта тергеу жауабынан қысқартылып, мазмұндалып қана берілді. Ол өз сөзінде Қазақстан мен Түркістаннан тыс жерде еңбек етіп, өзін «Алашорда» идеологиясының насихатшысы ретінде емес, ұлы СССР-дің техник-қызметкері ретінде көрсетуге мүмкіндік берулерін өтінген.

(№40) Показание Алиханова Фазыл-Агзама. 3 октября 1930 г. Фазыл-Ағзам Әлиханов өзінің 1930 жылғы 3 қазан күні тергеуші Волоховқа берген бұл жауабында Ә.Ермековтің үстінен іс қозғайтындай ақпараттар берген. Қатарынан алынған екі жауап бір-бірін толықтырып тұр. Істі қалайда контрреволюциялық, бандалық қарулы көтеріліспен

байланыстыру үшін шетке ауып кеткен, не жер аударылған адамдардың Ә.Ермековпен байланысы сұралған.

(№41) Продолжение показаний Алиханова Ф. 3 октября 1930 года. Фазыл-Ағзам Әлихановтың 1930 жылғы 3 қазан күні тергеуші Волоховқа берген жауаптарының жалғасы.

(№42) Протокол дополнительных показаний Тынышбаева Мухамеджана, данного 4 октября 1930 года. Мұхамеджан Тынышбаевтың 1930 жылдың 4 қазаны күні берген қосымша көрсетімінің хаттамасы.

(№43) Протокол допроса Ауэзова Мухтара Омархановича 8 октября 1930 года. Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің біріккен мемлекеттік саяси басқармасы тергеушісіне 1930 жылдың 8 қазанында берген жауаптарының хаттамасы.

(№44) О привлечении к следствию в качестве обвиняемого по делу №2370. Біріккен мемлекеттік саяси басқармасы Ерекше бөлімінің ҚСССР бойынша Өкілетті өкілінің Қылмыстық кодекстің 58/7, 58/11 және 59/3 баптары бойынша айыпталған М.Тынышбаев, Досмұхамедов және басқалардың № 2370 ісіне сәйкес М.Әуезовті да Қылмыстық кодекстің 58/7 және 58/11 баптары бойынша жауапқа тарту жөнінде шығарған қаулысы.

(№45) Постановление Гр. Кудерина Джумахана привлечь к следствию в качестве обвиняемого 1930 года, октября 13-го дня, город Алма-Ата. Жұмахан Күдеринді Қылмыстық кодекстің 58-7 және 58-11 баптары бойынша айыптап жауапқа тарту туралы 1930 жылдың 13 қазанында шыққан қаулы.

(№46) Показание Кашкинбаева И.Т. 8/XI-1930 г. Иса Қашқынбаевтың 1930 жылдың 8 қарашасында 1920-1924 жылдардағы Қазақстандағы саяси ахуал туралы берген көрсетімі.

(№47) Түрме тыншысының жазғаны. Тергеушілердің қандай қитұрқыға барғанына дәлел болатын түрме тыншысының не жансыздың «домалақ көрсетіндісі». Онда Мұхтар Мұрзин мен Иса Қашқынбаевтің арасындағы оңаша әңгіменің мазмұны жеткізілген.

(№48) Показание Алимхана Ермекова. 15/XI - 1930 г. 1930 жылдың 22 қыркүйегінен қамауға алынған алаш қайраткері Әлімхан Ермековтың 1930 жылдың 15 қарашасында Біріккен мемлекеттік саяси басқарма тергеушісіне берген көрсетімі.

(№49) Заявление Члена ЦИК КСССР Ермекова Алимхана. 1930 жылдың 22 қыркүйегінде тұтқындалған Әлімхан Ермековке осы жылдың 7 желтоқсанында Қылмыстық кодекстің 58/7, 58/11, 59/3 баптары бойынша айып тағылды. Осыған орай Әлімхан Ермековтің ҚКСР ОАК-не жазған өтініші.

(№50) Показания Д.Досмухамедова 5 ноября 1930 г. Жаһанша Досмухамедовтің 1930 жылдың 5 қарашасында Біріккен мемлекеттік саяси басқарма тергеушісіне берген көрсетімі.

(№51) 1930 жылғы 5 қараша күнгі инженер Тынышбаевтың тергеу хаттамасы. Мұхамеджан Тынышбаевтың 1930 жылдың 5 қарашасы күні Біріккен мемлекеттік саяси басқармасы тергеушілерінің алашорданың жасырын ұйымы, Асфандияров, Бөкейханов, Щецов, Қаратілеуов, Сәдуақасов, Досмухамедов және интеллигенттердің кеңес үкіметіне қатынасы, совхоз құрылысына көзқарасы туралы сұрақтарына берген жауаптарының хаттамасы.

(№52 1930 жылы 6-қараша күні айыпталушы Халел Досмухамедовтен алынған тергеу жауаптарының хаттамасы. Біріккен мемлекеттік саяси басқармасы тергеушілерінің алашорданың жасырын ұйымы, интеллигенттердің кеңес үкіметіне көзқарасы және жалпы 1920-1930 жылдардағы қоғамдық-саяси ахуал туралы Халел Досмухамедовтен алған тергеу жауаптарының хаттамасы.

(№53) Ж.Ақбаев: «Мен – қазақпын, 1876 жылғы 7 қарашада ... Қарқаралы округінің Берікқара ауданындағы 3-ші ауылға қарасты жерде туғанмын. Біріккен мемлекеттік саяси басқарма 1930 жылдың 8 тамыз күні кеңес үкіметіне, коммунистік жүйеге жүргізген қарсы әрекеті, Алашордашы болғаны үшін тұтқындаған Жақып Ақбаевтың тергеу орындарына қарата жазған анықтамасы.

(№54) Дополнительные показания обвиняемого Кашкынбаева от 14/XI., произведенного пом.нач. ООППОГПУ Волоховым. Ташкент университетінің аспиранттары Мұхтар Әуезов, Қошкел Кеменгеровтер 1930 жылы «қазақ ұлтшылдарының кері төңкерістік ұйымының Ташкенттегі астыртын бөлімшесіне мүше болды» деген айыппен университеттен шығарылып, тұтқындалғанда солармен бірге Алматы түрмесіне жабылған Иса Қашкынбаевтың 1930 жылдың 14 қарашасында қосымша берген көрсетімінің хаттамасы.

(№55) О возбуждении ходатайства о продлении срока содержания под стражей. Постановление от 1930 года 20 ноября, г. Алма-ата. Біріккен мемлекеттік саяси басқармасы (ОГПУ) ерекше бөлімінің жасырын ұйымға қатысы бар қазақ ұлтының азаматтарын тұтқында ұстау уақытын 1932 жылдың 1 қаңтарына дейін созу туралы 1930 жылдың 20 қарашасында шығарған арнайы қаулысы.

Тергеудің бет алысына және айғақтарының жеткіліксіздігіне өздерінің де көзі жеткен ерекше бөлімнің адамдары жауапқа тартылғандардың жауабына қанағаттанбаған әрі тергеу басталысымен «астыртын ұйымның әшкереленгені» туралы Голощекиннің атышулы мәлімдемесін жоққа

шығарудың амалын таба алмаған тіміскілер «қылмысты істің» көлемін ұлғайтып, «ұлттық қозғалыс» ретінде көрсетуге тырысып, оған жаңа «айыптылар мен күдіктілерді» тартқан. Оны I томның 457-бетіне тігілген «Қамауға алынғандардың тергеу мерзімін ұзарту туралы. 1930 жылғы 20-қараша күнгі» осы түбіртек растайды.

(№56) Протокол допроса Жаһанша Досмухамедов. г.Алма-ата, 1930 г. декабрь 7 дня. 1930 жылы Мәскеуде «Скотовод» басқармасында аға экономист болып істеп жүрген кезінде «Кеңес үкіметіне қарсы әрекет жасады, астыртын ұйым құруға атсалысты» деген айыппен тұтқындалған Жаһанша Досмұхамедовтің осы жылдың 7 желтоқсанында Біріккен мемлекеттік саяси басқарма тергеушісі сұрақтарына жауаптарының хаттамасы.

(№57) Заместителю начальника ПП ОГПУ тов. Волшанскому и тов. Попову от подследственного М.Ауэзова заявление от 6/ХІІ-го месяца. Мұхтар Әуезовтың Біріккен мемлекеттік саяси басқармасы бастығы орынбасарының атына 1930 жылдың 6 желтоқсанында өзінің қызметі мен шығармашылығы туралы жазған өтініші.

1930 жылы 17 қыркүйек күні таңсәріде Ташкент қаласындағы Са-лар өзенінің бойындағы үйінде Мұхтар Әуезов тұтқынға алынды. Осы оқиғаның көлденең куәсі болған сол кездегі шәкірт, кейінгі академик Шапық Шөкин болатын.

Мұхтар Әуезов Ташкентте алдын-ала шолақ тергеуден өтіп, одан кейін Алматының түрмесіне жеткізілді. 1930 жылы 8 қазан күні ПП ОГПУ-дің Шығыс бөлімінің КССР бойынша өкілі Поповтың қатысуымен анықтамалық анкетада: «Осы тергеу ісі бойынша жауапқа тартылған М.Әуезов – 33 жаста, Семей округінің Шыңғыс болысында туған, Ташкент қаласының тұрғыны, ұлты қазақ, орта шаруа баласы, партияда жоқ. 1922 жылға дейін ВКП (б) мүшесі болған, Ақпан төңкерісіне дейін оқуда болған, Қазан төңкерісіне дейін оқыған және мұғалім болған, мамандығы педагог, жоғары білімді, ұстаз – журналист, үйленген, 2 баласы бар, жалақымен күн көреді, қазақ болғандықтан да әскерге алынбаған, бұрын тергеуге алынбаған, сотталмаған».

1930 жылы 15 қазан күні Ерекше бөлім бастығының көмекшісі Волоховтің келісімімен жасалған «Алдын-ала айыптау қорытындысында»:

«Қылмысты істер кодексінің 58 – 11 және 59 – 3 баптарымен айыпталған М.Тынышбаев пен Досмұхамедовтардың № 2370 тергеу ісін қарай отырып Әуезовтің:

қазақ ұлтшылдарының астыртын ұйымына қатысып, Қазақстандағы кеңестік науқандар мен шаралардың мазмұнын бұрмалау мақсатын көздегені;

өкімет мекемелері мен ВК(б)П-ның, жерге қоныстандыру мекемелерін, мәдени-ағарту және оқу орындарын, баспасөзді өздерінің ықпалына қаратып, жаулап алуға ұмтылғаны;

Орта Азиядағы басмашылардың қозғалысына жетекшілік жасап, сондай қозғалысты Қазақстанда да ұйымдастыруға әрекеттенгені;

кенес өкіметін құлатуды алдына мақсат етіп қойғаны – толық әшкереленді.

Сондықтан да УПИ-дің 128 тармағына сәйкес азамат Әуезов Мұхтарды №2370 тергеу ісі бойынша жауапқа тартып, оған қылмыстық істер кодексінің 58 – 71 және 58 – 11 баптары бойынша айып тағып, бұл туралы ОГПУ мекемелеріндегі тергеу жұмыстарын бақылайтын Прокурорды хабардар етуге қаулы қабылданды», – деп көрсетілді.

Сонымен, Мұхтардың 1918 жылы жазған өз сөзі өзінің басына келді. Ол:

«Елін сүйіп, елдігін іздеді. Елдікке келген қауіпке... күйініп, қарсы шықты. Елдігі аман қалуы үшін енді бейнетке, өлімге, иә басқа да түрлі қазаға шыдап кетіп, тарих жүзінде» – соны дәлелдеуі ғана қалды.

(№58) 12/ХІІ – 30. Голощекин жолдасқа. М.Әуезовтың 1930 жылдың 12 желтоқсанында Қазақ өлкелік комитетінің хатшысы Ф.Голощекин атына жолдаған жазбасы. Онда байларды тәркілеу науқанына қатысты көзқарасын бір повесть пен орыс тілінде жазылған «Соңғы сокқы» атты либреттода білдіргені және «Шығыскиноға» тапсырғаны туралы айтылған.

(№59) 1931 жылдың 14 сәуірі. Даниал Ысқақовты тұтқындау туралы қаулы. 1931 жылдың 14 сәуірі күні «Тынышбаев Мұхамеджанға және басқаларға №23-70 іс бойынша ҚІК 58-7, 58-11, 59-3 баптары бойынша айып тағылғандармен байланысы жөнінде» айғақтар болғандықтан ҚК-нің 12-8 баптарына сәйкес Даниал Ысқақовты №3470 істе көрсетілген ҚК-нің 58-10, 58-11 баптары бойынша жауапқа тартуға қаулы етілді.

(№60) 1931 жылы 14 сәуір. Даниал Ысқақовтың тергеуші Лафиуловқа берген жауабы. «Алашордашылардың» тергеу ісіне тартылған екінші топта «Білал Сүлеевтің, Даниал Ысқақовтың, Әбдірахман Мұнайтпасовтың және басқалардың» үстінен №2370 тергеу ісі (кейінгі қайта тіркеу бойынша №06610 іс) жүргізіліп, олардың жауаптары ІІІ томға тіркелген. Даниал Ысқақовқа нақты айып тағылмаған, тек көрсетінділерде аты аталғаны үшін тергеуге тартылған. Сондықтан оны айыптылардан гөрі куәлардың қатарына жатқызуға болады.

Даниал Ысқақовтың 1931 жылдың 14 сәуірі күні тергеуші Лафиуловқа берген жауабы.

(№61) Әлімхан Ермековтің жауабының мазмұны. 20/ІҮ-1931 жыл. 1931 жылдың 20 сәуірінде Әлімхан Ермековтің біріккен мемлекеттік саяси басқарма тергеушісіне берген жауабының мазмұны.

(№62) Әлімхан Ермековтің 1931 жылғы 25 сәуір күнгі Жер туралы қосымша мәлімдемесі. Әлімхан Ермековтің 1931 жылғы 25 сәуір күнгі жауабында Қазақстандағы Жер мәселесі туралы қосымша мәсімдеме жасап, дәстүрлі шаруашылық дамуы туралы ойларын айтқан.

(№63) Из показания Халела Досмухамедова, следователю ОГПУ от 4 мая 1931 г.

Халел Досмухамедовтың 1931 жылдың 4 мамырында қазақ тіліндегі «Сана» журналы және ондағы қызметі туралы Біріккен мемлекеттік саяси басқарма тергеушісіне берген көрсетімі.

(№64) Протокол допроса Турганбаева Манана от 1931 года 11 мая. Маннан Тұрғанбаевтың 1931 жылдың 11 мамырында Біріккен мемлекеттік саяси басқарма тергеушісі ауалдарына жауабының хаттамасы. Ол 1886 жылы Семей губерниясы, Қарқаралы уезі, Абралы болысының №2 ауылында дүниеге келген. Кәмелиддин медресесін, кейіннен Уфа қаласындағы «Ғалия» медресесін, мұсылмандар мұғалімдер семинариясын бітірген. Ол түрік, парсы, араб және орыс тілдерін жетік білген. Маннан Тұрғанбаев губерниялық халықтық сотының мүшесі, жергілікті «Қазақ тілі» газетінің тұңғыш редакторы, Алаш қаласындағы қазақ мектебінде мұғалім болып қызмет атқарған.

(№65) Господину Латову от Кожамқулова Насыра 11 мая (–?). Кожамқұлов Насырдың жылы көрсетілмеген бұл мәлімдемесін жоба жетекшісі, деректерді мұрағаттан алған ғалым Т.Жұртбай 1931 жылдың мамыр айында жазылған деген болжам жасайды. Бұл мәлімдеме озбыр да қатыгез жүйенің катал тергеушілерінің сауалдарынан шаршаған, оған тән ауруы қосылып әбден қалжыраған адамның жан айқайы.

(№66) Заявление Ауэзова прокурору по делам ПП ОГПУ (26. V. 31г.). Мұндағы сілтеме жасалып отырған жайлар, «Айыптау қорытындысын-да» қамтылған Голощекиннің салтанатты мәжілістегі баяндамасында айтылып, баспасөзге жарияланған:

«Тергеу кезінде Аймауытов: Екінші съезд кезінде тек қана қазақ уәкілдерінен тұратын кеңес шақырылғанын, оған Әуезов төрағалық жасағанын, ... онда отаршылдармен күрес туралы мәселе қаралып, ұлттық мүддені көздейтін шешім қабылданғанын мойындады», – деген сөзі.

Екіншісі, Ә.Байділдин дайындаған «Советская степь» газетіндегі: «Колчактың тұсында, «Алашорданың» Шығыс бөлімінің белсенді қайраткерлерінің бірі ретінде Әуезов Колчакқа қарсы күреспеді,

күрескісі де келмеді, керісінше сол кездегі бүкіл «Алашорда» үкіметі, оның ішінде Әуезов Колчакпен одактаса отырып большевиктерге, Кеңес өкіметіне қарсы күрескені белгілі...», – деген әшкере пікір.

Мұхтар Әуезовтің бұл жолғы мәлімдемесі барынша батыл әрі сенімді түрде баяндалған. «Адам үш күннен кейін көрге де үйренеді». Алғашқы кездегі көңілдің алабұртқаны мен алаңдауы басылып, енді тікелей шарпысу мен қарпысуға бекіген сыңайы танылады. Тергеушінің «жекелеген адамдардың көрсетуі бойынша тұтқындалғанын» меңзеуі – олардың арасына сенімсіздік тудырып, өзара кінәластыруды қарастырған аярлық екендігін Мұхтар да түсінген. Голощекиннің баяндамасындағы Жүсіпбек Аймауытов арқылы «әшкереленіп шығуы» сондай айла екендігін де аңғарған. Берілген жауаптар да соны растайды. Оқиғаның барысына қарай екеуі бірінің атын бірі атағаны болмаса, жастық шақтан басталған достық көңілдеріне шіркеу түсіретіндей жаңсақ жала мен әбес сөз айтпаған. «Аймауытовтың сөзі де, жауабы да шұғыл түрде анықтауды қажет етеді», – деп уәж айту арқылы Мұхтар тергеушілердің бопсасының бетін қайырып тастаған. Мүмкін, қарындашпен батырыла сызылған төрт жолда ет қызуымен жазылып, іле суынған сәтте өшірілген емеуірін сөздер болған да шығар. Біз паракты күнге қаратып жазудың ізін сораптағанымызда «ұлтшылдық» деген сөздің бұлдырын аңғарып қалдық.

Мұхтар Әуезов өзінің 1931 жылғы 26 мамыр күнгі көрсетіндісінде айтылғанындай «тергеу ісі аяқталып келе жатқан жоқ», қайта екінші тыныс алып еді.

(№67) Объяснение Ермекова А. от 19/УІ-31 г. Әлімхан Ермековтің 1931 жылдың 19 қарашасында Қазақстандағы жер мәселесі, өзінің саяси көзқарасы және «кателіктері», отбасы туралы жазған түсініктемесі.

(№68) ҚСР-ындағы ОГПУ басқармасына тергеуде жатқан Қошмұхамед Кеменгерұлынан Мәлімдеме. 17 шілде, 1931 жыл. Алматы абақтысы. Қошмұхамед (Қошке) Кеменгерұлы 1930 жылы 13 қазанда «Кеңес өкіметіне қарсы әрекет жасаушы» деген айыппен Ташкентте ұсталып, абақтыға жабылды. Осы 30-жылдың қазан айының соңында Қошке Ташкенттен Алматы абақтысына айдалды. Оның 1931 жылдың 17 шілдесінде ҚСР-ындағы Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқармасына өзінің саяси ұстанымы және соңғы уақытта денсаулығының күрт төмендегенін айтып жазған мәлімдемесі.

(№69) Постановление 1931 года августа 16 дня, г.Алма-ата. 1930 жылғы 20 қарашада ПП ОГПУ-дің ерекше бөлімінің 1-бөлімшесінің бастығы: «Тергеу жүргізу ісі туралы УПК-нің 116 бабына сәйкес №2370 іс бойынша қазақ ұлтшылдарының контрреволюциялық ұйымын құрғаны үшін ҚК-тің 58-7, 58-11, 59-3 баптары бойынша айып тағылған

азаматтар үстінен қозғалған істі мерзімінде аяқтаудың мүмкін еместігіне және куәларды шақырып, барлық оқиғаны анықтау керектігіне байланысты Қамауға алынғандардың тергеу мерзімін ұзарту туралы Қаулы қабылдаған болатын. Оларға қазақ зиялыларының «кінәсын» мойындату үшін сұраған уақыт жетпеген. Жоқты бар, акты кара деп табу оңай ма?! 1931 жылы 16 тамызда тағы да бір қаулы шығарды. Онда: «Мен, ОППП ОГПУ-дің 3 бөлімінің КССР-дегі өкілі Лаптев астыртын ұйым құрған қазақ ұлтшылдарының үстінен қозғалған № 2370 іс бойынша ҚІК-нің 58-7, 58-11 және 59 баптарымен қамауға алынған Тынышбаев Мұкамеджанның, Қожамқұлов Наширдың, Қордабаев Рамазанның, Серікқанов Нәрібектің, Сұлтанқұлов Насырдың, Мұсаев Шынәлидің, Ахметов Илиястың, Қадырбаев Сейдазымның, Досмұхамедов Халелдің, Ақбаев Жакыптың, Мұрзин Мұхтардың, Ақбаев Әбдіхамидтің, Сүлеев Біләлдің, Кемеңгеров Қошмағамбеттің (түпнұсқада солай), Омаров Әшімнің, Қашқымбаев Исаның, Ермеков Әлімханның, Бұралқиев Мұстафаның, Әуезов Мұхтардың, Күдерин Жұмақанның, Менгелин (алдыңғы хаттамада – Мамырбердин) Алдабергеннің, Кенесарин Әзімханның, Досмұхамедов Жаһаншаның, Мұхаметшин Сейдахметтің, Омаров Уәлиханның, Ысқақов Даниялдың, Қожықов Қоңырқожаның, Мұнайтпасов Әбдірахманның, Тілеулин Жұмағалидың, Үмбетбаев Алдабергеннің тергеу ісі ОПК-тің 616 бабында көрсетілген уақыттан асып кеткенін ескере отырып, жоғарыдағы ұйымға қатысы бар жаңа айыпкерлердің іске тартылуына және соған орай қалыптысқан жағдайға байланысты тергеу жұмысына аяқтап үлгеру мүмкін емес болғандықтан да: №2370 іс бойынша тергеуге тартылған жоғарыдағы айыпкерлерді 1932 жылдың қараша айына дейін қамауда ұстауға Қаулы етемін» делінген.

(№70) 1931 жылғы 8 қыркүйек күнгі Тынышбаев пен Үмбетбаевтың беттесуінің хаттамасы. Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқарма тергеушілері Дінше Әділеттің көрсетіндісінде аты аталған адамдардың бәрін де тұтқынға алған. Соның бірі – 1931 жылы 8 тамызда ұсталған Алдаберген (Алдарбек) Үмбетбаев. Бұл «Алашорда» әскерінің құрамында барлаушы қызметін атқарған айтулы азамат. Оның жауапқа тартылуына Д.Әділеттің: «... Мен Ферғанада жүргенде Ташкент ұйымы Тынышбаевтың ескі досы Үмбетбаевты сонда жіберіпті. Соның көмегімен Валидов Ташкентке келіпті», – деген көрсетіндісі себеп болған. Осы мәліметтің негізінде 1931 жылдың 8 қыркүйегінде М.Тынышбаев пен А.Үмбетбаевты беттестіре отырып алған жауаптарының хаттамасы.

(№71) 1931 жылы 10 қыркүйек күні айыпкер Халел Досмұхамедовтен алынған қосымша тергеудің хаттамасы. Біріккен

мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқарма тергеушілері 1931 жылдың 8 қыркүйегінде қосымша тергеу барысында Халел Досмұхамедовтен Алдаберген Үмбетбаев туралы сұраған. Тергеуші сұрақтарына орай Халел Досмұхамедовтің берген жауаптарының хаттамасы.

(№72) Айыпталушы Тынышбаев пен Досмұхамедовтің беттесуінің хаттамасы. Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқарма тергеушілерінің 1931 жылдың 14 қыркүйегінде М.Тынышбаев пен Х.Досмұхамедовті бұл беттестіруінде Ә.Ермеков пен Х.Досмұхамедовтің арасындағы өкпе қай күні, қандай жағдайда өткені, Ә.Ермековтің астыртын ұйымның мүшесі болғаны қақында мәлімет алағысы келді. Алайда беттесудің барысында ондай мәлімет ала алмады.

(№73) Халел Досмұхамедов пен Жаһанша Досмұхамедовтің тергеудегі беттесуі. 1931-жылдың 15-қыркүйегі. 1931 жылдың 15 қыркүйегіндегі Халел Досмұхамедов пен Жаһанша Досмұхамедовтің тергеудегі беттесуінде 1921-22 жылдары Ташкентте құрылған астыртын ұйым және оның мүшелері, мақсат, міндеттері төңірегінде өрбіді.

(№74) 1931 жыл, 17 қыркүйек. Қошмұхамед Кемеңгеровтің жауабы. Қошмұхамед (Қошке) Кемеңгерұлының 1931 жылдың 17 қыркүйегінде Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқарма тергеушілеріне берген жауабы. Ол БМСБ үштігінің шешімімен 1932 жылдың 20 сәуірінде ҚК-тің 58-бабының 10,11-тармағы бойынша 5 жылға бас бостандығынан айырылды. Ол Алматы түрмесінде 1932 жылдың сәуір айының соңына дейін отырып, Украинаның Валуйки қаласына жер аударылды.

(№75) 1931 жылдың 17 қыркүйегі күнгі Даниял Ысқақовтан алынған жауаптың хаттамасы. Даниял Ысқақовтың 1931 жылдың 17 қыркүйегінде Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқарма тергеушілерінің Х.Досмұхамедов, М.Тынышбаев, И.Қашқынбаев, Ә.Ермеков, А.Байтасов және «Алқа» әдеби үйірмесіне, көркем әдебиет туралы «Екеу» деген бүркеншік атпен Абдолла Байтасовпен бірігіп жазған сын мақала туралы сауалдарына берген жауаптарының хаттамасынан.

Абдолла Байтасовтың есімі тергеу хаттамаларында жиі кездеседі. Ол 1917 жылы Омбыдағы мұғалімдер семинариясын бітірген, Қазақ комиттеттерін құруға атсалысқан азамат. 1921-1923 жылдары Петропавл қаласында «Бостандық туы» газеті редакциясында, 1923 жылы Ташкенттегі жұмысшы факультетті мен Қазақ халық ағарту институтында қызмет еткен. М. Жұмабаевпен бірге «Алқа» әдеби ұйымын құруға қатысты. 1929 жылы қуғын-сүргін кезінде тұтқындалып, 1930 жылы 4 сәуірде Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқарма «үштігінің» ерекше қаулысымен Архангельскіге жер аударылды.

(№76) 1931 жылдың 20 қыркүйек күнгі айыпталушы Мұхтар Әуезовтен алынған қосымша тергеу сұрағының хаттамасы. 1930 жылдың желтоқсанынан бастап 1931 жылдың қыркүйегі аралығында айыпкерлер сұрақ-жауапқа сирек тартылған, тіпті кейбіреулері мүлдем «ескерусіз қалған». Соның бірі – Мұхтар Әуезов.

Белгісіздік қашанда адамның жанын жегідей жеп, жүйкені тоздырады. Ал түрме кімді де болса түршіктіреді. Сондықтан да алты ай бойы сұрақ-жауапсыз отырған Мұхтар Әуезов өз тағдыры үшін алаңдап, тергеушілерге ресми мәлімдеме жасауға мәжбүр болды (Мұхамеджан Тынышбаевті және басқаларды айыптау туралы №06610 іс, I том, 602-605 беттер). Бұл мәлімдеме М.Әуезовтің барлық жауаптарының жиынтығы есепті және Голощекинге жолданған хатпен мазмұндас, оның түрмеде ұстанған бағытын анық танытады.

Тергеудің негізгі бағыты Ә.Байділдиннің: М.Әуезовтің Колчакқа, «Алашордаға», Ташкенттегі астыртын ұйымға, кеңес өкіметіне қарсы идеологиялық бүлдірушілік әрекеттеріне, көркем әдебиеттегі ұлтшылдық пікірді насихаттауына байланысты көрсетіндісіне орай қақпайлана жүргізілген.

Бұл – «өз заманының сұрқылтайы» (М.Әуезовтің сөзі) Ә.Байділдин мен М.Әуезовтің түрмедегі бетпе-бетсіз шарпысуы мен қарпысуы, еркіндіктегі еркін ойдың түрмедегі булығыуы. Күндері түрмеде өтіп жатқан «күндестердің» жоғарыдағы көрсетінділердің мәтінінен деп салғыласуға пара-пар арбасуы соны аңғартады. А.Байтұрсынов пен М.Тынышбаев тобының тергеу ісін өзара ұштастыру бағытында тергеушілер Мәскеуден алдыңғы топтың ісін алдырып, ондағы көрсетінділерді кейінгі топтың мүшелерімен байланыстыруға тырысқан. Оған жарты жылдан астам уақыт кеткен.

(№77) 28-қыркүйек күні Ә.Байділдиннің көрсетіндісіне орай М.Әуезовтің қосымша жауабы. Талант пен төзімді таразылайтын тез – түрме емес. Ол жүйкесі темірдей қатты, ерік-күші мықты, парасат пайымы терең деген талай-талай тұлғалардың рухын диірменге үгіткен қиыршықтай етіп уатып жібергенін білеміз. Осыдан кейін, арада бір апта өткен соң, 1931 жылы 28 қыркүйек күні хатталған жауап Мұхтар Әуезовтің өз қолымен қағазға түсірілмеген. Оны тергеушілердің бірі жазған. Тергеу ісі аяқталып келе жатқанда және М.Әуезовтің соңғы жауабы болғандықтан да ресмилікті сақтауды қажет деп таппаған сияқты. Жалпы осы тергеу барысында Смағұл Сәдуақасовты, Сұлтанбек Қожановты, Тұрар Рысқұловты қалайда қылмысты етіп шығаруға тырысқан есекдәмелі пиғыл аңғарылады. Әсіресе, 1921-1922 жылдағы осы үшеуінің әрбір әрекетін тәптіштеп сұрап отырған. Жауаптың

соңына: «Хаттама маған оқылып берілді – Әуезов. Жауап алған – Попов», – деп екі жақ та растап қол қойған. Тергеудің бұл хаттамасы машинкаға басылған. Бұл өте сирек кездесетін жай.

Зады бұл екі жылға созылған тергеудің соңғы сұрақ-жауабы болса керек. Өйткені, әлгі жазудың астына: «Протоколді оқып шықтым. Мұхтар Әуезов».

«1931 жылдың 28 қыркүйегі күні тергеудің аяқталғаны туралы маған хабарлады. Мұхтар Әуезов», – деп қолын қойыпты.

(№78) №2370 тергеу ісі бойынша жауапқа тартылған Мұхамеджан Тынышбаевтан 31-жылдың 3-қазан күні қосымша алынған тергеудің хаттамасы. Мұхамеджан Тынышбаевтың 1931 жылдың 3 қазаны күні Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқарма тергеушілерінің қосымша тергеуінде жасырын ұйым, оған ат қою, «Алқа» әдеби үйірмесі, оған қарым-қатынасы, 28-жылғы байларды тәркілеу науқаны, Үлкен Алматы округіндегі матайлар мен каракерейлердің қозғалысы туралы берген жауаптарының хаттамасы.

(№79) 1931 жылдың 10 қазаны күні ОГПУ-дің коллегиясына Әлімхан Ермековтің мәлімдемесі. 1931 жылдың 10 қазаны күні Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқармасы коллегиясына жолдаған мәлімдемесінде 1925 жылы Қазақ Өлкелік Комитеті мен Мемлекеттік жоспарлау комитетінің өкілдерімен бірге Мәскеуге іссапарға барғаны туралы баяндалған. Оңтүстіктегі облыстарды Орта Азия федерациясына, солтүстік облыстарды РСФСР-дің көрші облыстарына қосу туралы мәселеге орай өз пікірін білдірген.

(№80) Дело № 2370. Постановление 25/X – 1931г. Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқармасының 1931 жылдың 25 қазанындағы №2370 іс бойынша Жаһанша Досмұхамедовты 1921 жылы қазақ ұлтшылдарымен бірге контрреволюциялық ұйым құруға қатысқаны үшін айыптап жауапқа тарту жөнінде шығарған қаулысы.

(№81) СССР ОГПУ-і коллегиясының тергеу жөніндегі ерекше өкілі Поповқа тұтқын Халел Досмұхамедовтен өтініш. 1931 жылдың 25 қазаны күні Халел Досмұхамедовке кеңес өкіметіне қарсы жасаған әр түрлі қылмыстары үшін – деген желеумен ҚК-тің 58-бабының 7, 10, 11 тармақтары және 59 баптың 3-тармағы бойынша айып тағылды. Қазақ зиялыларын бір-біріне қарсы қойып арандатып отырғанын жақсы түсінген ол 1931 жылдың 26 қазанында СССР ОГПУ-і коллегиясының тергеу жөніндегі ерекше өкілі Поповқа жолдаған өтініш-хатында осы айыптардың ішінде 1922 жылы кеңес өкіметіне қарсы құпия ұйымға қатысқанын, 1922 жылы Ташкент қаласына жасырын келген Заки Валидовпен кездескенін және өзінің қызмет барысында буржуазиялық

ұлтшыл демократиялық идеологияны басшылыққа алғанын мойындады, алайда басқа айыптаулардың жала екенін ашық жазды.

(№82) ОГПУ-дің ерекше өкілі Поповка тұтқын Досмұхамедов Халелден мәлімдеме. Х.Досмұхамедовтің 1931 жылдың 26 қазанында жазған өтініші мен мәлімдемесінің мазмұны бір. Тек ішінара сөздер мен сөйлемдерге өзгеріс енгізген. Алайда, мәтін арасындағы қосымша пайымдаулардың астары тереңдеп, көзқарасы қалыптанып, бұрынғы жауаптарын нақтылай түскен.

(№83) В коллегию ОГПУ дополнение. А.Ермеков. 27/10 (октябрь) 1931 года. Әлімхан Ермековтің 1931 жылдың 27 қазанында Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқармасы коллегиясына жолдаған қосымша мәлімдемесінде Әлихан Бөкейхановпен хат жазысып хабарласып тұрғаны, кеңес өкіметінің көсемдерімен келіссөздер жүргізуге араласқаны туралы айтылған. Ә.Ермеков 1920 жылы Қазақ АССР Орталық атқару комитетінің мүшесі ретінде Мәскеуге іссапарға жіберіліп, В.И. Лениннің төрағалығымен өткен отырыста Қазақстанның жағдайы туралы баяндама жасаған болатын, осы мәселеге жалпы Қазақстандағы саяси және аграрлық қайта құруларға байланысты пікірі баяндалған.

(№84) Коллегии ОГПУ дополнение. Заявление Ермекова Алимхана от 28 октября 1931 года. Әлімхан Ермеков 1931 жылдың 28 қазанында Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқармасы коллегиясына жолдаған қосымша мәлімдемесінде 27 қазанда жасаған мәлімдемесіне кейбір толықтырулар жасаған.

(№85) ОГПУ-дің коллегиясына маған 58 баптың 7, 11; 59-баптың 3-тармақтары бойынша тағылған айыптарды 58 баптың 7, 8-тармақтарына ауыстару туралы Әлімхан Ермеков. 28 қазан, 1931 жылғы қосымша мәлімдемесі. Әлімхан Ермековтің біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқармасы коллегиясына ҚК-тің 58 бабының 7, 11; 59 бабының 3-тармақтары бойынша тағылған айыптарды 58 баптың 7, 8-тармақтарына ауыстару туралы жасаған мәлімдемесі.

Қадірлі Әлеке! Әлімхан Ермековтің Ленинградтағы Мұхтар Әуезовтің мекен-жайына Әлихан Бөкейхановқа арнап жолдаған хаты. Хат түпнұсқада орыс тілінде жазылған.

(№86) ОГПУ-дің коллегиясына маған 58 баптың 7, 11; 59-баптың 3-тармақтары бойынша тағылған айыптарды 58 баптың 7, 8-тармақтарына ауыстару туралы қосымша мәлімдеме. Әлімхан Ермековтің Біріккен мемлекеттік саяси (ОГПУ) басқармасы коллегиясына ҚК-тің 58 бабының 7, 11; 59 бабының 3-тармақтары бойынша тағылған айыптарды 58 баптың 7, 8-тармақтарына ауыстару туралы

жасаған мәлімдемесі. Әлімхан Ермековке ҚК-тің 58 бабының 7, 11; 59 бабының 3-тармақтары бойынша айыптар тағылуына Ленинградтағы Мұхтардың мекен-жайына Әлихан Бөкейхановқа арнап жолдаған хаты да себеп болған. Ол хатты 1928 жылдың 21 наурызы күні ОГПУ-дің тергеушілері қолға түсірген және «Осы хат арқылы Әлімхан Ермековтің Мұхтар Әуезовтің атына жолдаған құжаттары мен оның фотокөшірмелерін жолдап отырмыз» деген түсініктеме беріп ОГПУ-дің КССР бойынша төтенше өкілі Петросянға жіберген.

(№87) В Коллегию ОГПУ СССР особо уполномоченному Попову заключенного Досмухамедова Халела заявление. 1931 жылдың 25 қазаны күні Халел Досмухамедовке кеңес өкіметіне қарсы жасаған әр түрлі қылмыстары үшін – деген желеумен ҚК-тің 58-бабының 7, 10, 11 тармақтары және 59 баптың 3-тармағы бойынша айып тағылды. Қазақ зиялыларын бір-біріне қарсы қойып арандатып отырғанын жақсы түсінген ол 1931 жылдың 26 қазанында СССР ОГПУ-і коллегиясының тергеу жөніндегі ерекше өкілі Поповқа жолдаған өтініш-хатында осы айыптардың ішінде 1922 жылы кеңес өкіметіне қарсы құпия ұйымға қатысқанын, 1922 жылы Ташкент қаласына жасырын келген Заки Валидовпен кездескенін және өзінің қызмет барысында буржуазиялық ұлтшыл демократиялық идеологияны басшылыққа алғанын мойындады, алайда басқа айыптаулардың жала екенін ашық жазды.

(№88) ОГПУ-дің коллегиясына қазақ ұлтшылдарының қылмысты ісі бойынша тұтқынға алынған Мұхтар Әуезовтің мәлімдемесі. 29 қазан, 1931 ж. М.Әуезовтың Біріккен мемлекеттік саяси басқарма (ОГПУ) коллегиясына 1931 жылдың 29 қазан күні жасаған мәлімдемесі. 1931 жылдың 29 қазан күні Ерекше Мемлекеттік саяси басқарманың тергеушісі, сол баяғы ерекше өкілетті өкіл В.Попов мүлдем басқа мағынадағы жаңа айыптау қорытындысын Мұхтар Әуезовке таныстырды. Мұхамеджан Тынышбаев, Халел және Жаһанша Досмухамедовтер бастатқан, Мұхтар Әуезов, Қошке Кеменгеров қостатқан 20 адамның әскери өнерден аулақ, оларға мұндай жаланы жабу мүмкін емес екеніне көзі жеткен «ерекше өкілдер» тергеу саясатын өзгерткені байқалды. Сөйтіп, жазалау идеологиясының түпкі пиғылын ашатын, тұлғаны құртуға арналған айып тағылымы. Ұлтшыл – қылмыскер, халық жауы ретінде істері қайта қаралып, баптары өзгертіліпті. Енді бұл іс – «Алашорда» мен ұлтшыл-контрреволюциялық ұйымның құрамында болған және соған қатысқан қазақ ұлтшылдарының ісі», – деп аталыпы.

Республикалық ОГПУ-дің Ерекше бөлімінің бастығы Хворостян мен тергеу барысында жай өкілдіктен өкілетті өкілдікке көтерілген тергеуші В.Попов бұл іске ерекше саяси мән беріп, оны Ерекше Кеңестің

қарауына жіберді. Бұл – әйгілі «үштіктің» өзі болатын. Олардың үкімін сот та бұза алмайтын. Тек қана қаралау мен ату үшін ғана құрылған мұндай жазалау «кеңесі» кеңес өкіметінде ғана болды. Ол, соғыс жағдайында қолданылатын әскери соттың азаматтық мекемелердегі көшірмесі еді. «Айыптауға» қол қойған прокурор – казак. Бірақ оның қолын ажыратудың сәті түспеді.

(№89) О прекращении следствия по делу в отношении некоторых обвиняемых 1931 года октябрь 29 дня. 1931 жылдың 29 қазаны күні біріккен мемлекеттік саяси басқарманың (ПП ОГПУ) ерекше бөлімі №2370 іс бойынша жауапқа тартылған бір топ адамның сотқа тарту үшін айғақтары жеткіліксіз болғандықтан да ОПК-ның 202 бабына сәйкес қылмыстарын дәлелдейтін нақты айғақтардың жеткіліксіздігіне байланысты хаттамада аттары аталған айыпкерлердің тергеу ісін тоқтату туралы шығарылған шешім.

(№90) Ә.Ермеков. 1931 жылғы 7-қараша күнгі жауаптан. Тергеу барысында ең көп түсініктеме берген және ең көп қарсылық шағымын жазған Әлімхан Ермековтың 1931 жылдың 7 қарашасы күні берген жауабынан. Әр хатында алдыңғы түсініктемесі мен шағымдағы пікірін қайталай келтіріп, оны өзінше жаңа дәйекпен негіздеп отырған. Сондықтан да оларды бір-бірін сәл ғана өзгеріспен қайталап көшірген дерек ретінде қарастыруға болады. Тергеу аяқталар кездегі қарсылық шағымдар да сондай. Сондықтан да оның 1931 жылғы 19, 20, 25 сәуірдегі, 3, 10, 28 қазандағы және 7, 17 қарашадағы, 7 желтоқсандағы түсініктері мен қарсылық шағымдарындағы жаңа айғақтар ғана іріктеп алынды.

(№91) 19 қараша, 1931 жыл. ОО ПП-нің бөлім бастығы Молохов жолдасқа. Ерекше өкілі Попов жолдасқа. Әлімхан Ермековтің ОО ПП-нің бөлім бастығы Молохов пен ерекше өкіл Поповтың атына жазбасы.

(№92) Представителю ОГПУ Казахстана от А.Ермекова открытое письмо (№1). Әлімхан Ермековтің біріккен мемлекеттік саяси басқарманың Қазақстандағы өкілдігіне жазған № 1 ашық хаты. Ол ашық хат мәтінін баспасөзде жариялап, Қазақ Өлкелік Комитетіне жолдауын және өзінің жеке ісіне қосуын өтінген.

(№93) Представителю ОГПУ Казахстана от А.Ермекова «Открытое письмо» (№2). Әлімхан Ермековтің біріккен мемлекеттік саяси басқарманың Қазақстандағы өкілдігіне жазған № 2 ашық хаты.

(№94) 1931 жылы 17 желтоқсан. Тұтқын Ермековтің өтініші. Ә. Ермековтің өтініші бойынша 1931 жылдың 28 қарашасы күні Қазақ Өлкелік Комитетінің хатшысы Голощекиннің атына жолдаған өтініші қабылданбағаны туралы анықтама.

(№95) Айыптау қорытындысы. Бұрын «Алашорданың» құрамында болған және ұлтшыл контрреволюциялық ұйымға кірген, сонымен қатар олармен байланысы бар ұлтшылдардың үстінен қозғалған № 2370-іс бойынша жасалған айыптау қорытындысы. Бұл үкімнің алғышарттары «Алашорда» көсемдерінің тергеу ісі барысында қалыптанып, баптары анықталып, айыптау қорытындылары дайындалды. Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың (ОГПУ-дің) Қазақстандағы төтенше өкілі Мироновтың тікелей М.Тынышбаевтің ісіне қарата бекіткен «Тарихи анықтама», «Ұлтшыл контрреволюциялық қастандықтар» («Жер мәселесі туралы», «Мәдениет майданы», «1928 жылғы байлардың мал-мүлкін тәртілеу науқанына қарсы жүргізілген әрекеттер», «Шаруашылықтарды коллективтендіру науқанындағы бұрмалаушылық әрекеттер») деген үлкен бөлімдерден тұратын «Айыптау қорытындысы». М.Тынышбаев пен Х.Досмұхамедов жетекшілік еткен «Алашорданың» Ташкенттегі астыртын контрреволюциялық ұйымының кеңес өкіметіне қарсы іс-қимылдарына» Мәскеу мен Алматының жазалау саясатын жүзеге асыратын заң және тергеу, сот орындарының берген анықтамасы.

Мұхамеджан Тынышбаевқа тағылған басты айып та жер мәселесі туралы болды. Тергеу ісінің «Айыптау қорытындысының» «Ұлтшыл контрреволюциялық қастандықтар» атты екінші бөліміндегі «Жер мәселесі туралы» тарауынан алынды. «Көрсетінділер айыпкерлердің өз қолымен жазылды ма, жоқ, хаттама арқылы тергеуші толтырды ма?» – деген сұраққа сенімді түрде жауап беру қиын, ішкі астары көп, шырғалаңы мол мәселе. Әрине, «Алашорда» үкіметі мен «Алаш» партиясының жерге қоныстану жөніндегі бағдарламасын басшылыққа алғаны рас. Бұл – қазақ ұлтын отарлық бұғаудан құтқарып, отанды тәуелсіз жолға түсірудің бірден-бір бағыты болатын.

(№96) Обвинительное заключение по делу № 2370 на группу казахских националистов, состоявших в прошлом в составе «Алашорды» и в националистической контрреволюционной организации и связанных с нею националистов. 21/XII – 1931 год. Бұрын «Алашорданың» құрамында болған және ұлтшыл контрреволюциялық ұйымға кірген, сонымен қатар олармен байланысы бар ұлтшылдардың үстінен қозғалған № 2370-іс бойынша 1931 жылдың 21 желтоқсанында жасалған айыптау қорытындысы.

(№97) Постановление по делу №121027 от 27 февраля 1932 года. Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың ерекше бөлімінің 4 бөлімшесі бастығы Балминскийдің ҚК-тің 58-7, 58-11, 59-3 баптары бойынша айыпталған Ә. Ермаков және басқа да 20 адамның №121027 ісін Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың Қазақстандық бөлімшесіне

қайтару және істі қайта қарап, тиісті шаралар қолдану туралы шығарған қаулысы.

Үштіктің қарамағына берілген істен еш қайыр күтуге болмайды. Бұл айыпталушыны соғыссыз әскери майдан жағдайындағы «ату жазасы» тосып тұр деген сөз. Тергеу ісі Мәскеуге жөнелтілді. Бұл айыпталушылардың көңіліне үміт сәулесін түсірді. Қанша айтқанмен, Мәскеудің аты – Мәскеу, қара қазақтың сөзімен айтсақ, «оқыған орыстың аты – оқыған». Соған сеніп алдыңғы көрсетінділерінен бас тартқандар да, қосымша түсінік бергендер де болды. Бірақ түрме тігіндісінде М.Тынышбаевқа қатысты Мәскеу тергеушілерінің жанама деректері жоқтың қасы. Оның есесіне 1932 жылы 27-ақпанда олар қазақстандық әріптестерінің тергеуін кері қайтарып Қаулы шығарды.

(№98) КПП ОГПУ Қазақстана. товарищу Каруцкому, г.Алма-Ата. Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың Қазақстандық бөлімшесіне жолданған Ә. Ермеков және басқаларды түрмеден босату және оларға байланысты тексеру ісін тоқтату туралы мәлімдеме. 1932 жылы 20-сәуір күні шыққан үштіктің үкіміне тіркеме ретінде Халық комиссарлары кеңесінің жанындағы Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың атынан деген ілеспе бұйрық. Үштіктің бұл бұйрығы олардың бәрін де ату жазасына бастап апарды.

(№99) В ПП ОГПУ по Казахстану, начальнику СО г. Алма-Аты. От 2 марта 1932 года. Ә. Ермеков, Ж. Досмұхамедов, Х. Досмұхамедов, Ж.Күдерин, Н. Қожамқұлов, А. Ақбаев, Ж. Ақбаев, М. Әуезов, С.Қадырбаев, Б.Сүлейов, М. Тынышбаев, М. Мурзин, М. Бұралкиев, Қ.Кемеңгеров, Т. Исхақов, А.Мұңайтпасов, Ж.Тілеулин, А. Үмбетбаев, Ү.Омаровқа қатысты №12107 істі қайта қарау жөніндегі Біріккен мемлекеттік саяси басқарма бастығының орынбасарының 1932 жылдың 2 наурызында жолдаған ресми хаты.

Қазақстанның жазалау мекемелерінің тергеу қорытындысына қанағаттанбаған және үкімет басындағы саясаттың өзгеруіне байланысты құбыла қалған Мәскеудегі ОГПУ-дің «ерекше өкілдері» істі кері қайтарды.

(№100) Из письма учетно-статистического отдела ОГПУ при Совнарком РСФСР в ОГПУ по Казахстану 22 марта 1932 г. РСФСР ХКК Біріккен мемлекеттік саяси басқармасы Қазақстан бойынша өкілдігінің есеп-статистика бөлімінің Әлімхан Ермеков бастаған 18 адамды айыптау туралы №121027 істі қайта қарау жөніндегі 1932 жылдың 22 наурызындағы құпия хатынан.

(№101) Выписка из протокола № 111-К заседания УК ПП ОГПУ 20/IV – 1932 года.

1932 жылдың 20 сәуіріндегі М.Тынышбаев, Х. Досмұхамедов, Ж. Досмұхамедовті ҚК 58/10, 58/7,58/11 және 59/3 баптары, А. Үмбетбаев пен М.Мурзин және басқа барлығы 16 адамды ҚК 58/11, 7 баптары бойынша айыптау туралы Біріккен мемлекеттік саяси басқарма үштігі мәжілісінің №111/К хаттамасынан көшірме.

1932 жылы 20-сәуір күні шыққан үштіктің үкімі. Міне, М.Тынышбаев үшін үш жылғы түрмедегі «тар жол, тайғақ кешудің» соны осылай аяқталды. Дәлірек айтсақ, азаптың ақырғы баспалдағын аттап, бұдан кейін әркім өзінің маңдайына бұйырған түрмегөй есебінде өмір сүруі тиіс сияқты еді. Өкінішке орай олай болмады. Өйткені үкімде көрсетілген кесім белгіленген қағаздың шекесіне: «Бақылауға алынсын»,– деген бұрыштама жазылып, тағы бір адам қол қойып, осы Қаулыға тіркеме ретінде Халық комиссарлары кеңесінің жанындағы Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың атынан деген ілеспе бұйрық жолданды.

Екінші бөлім: Анықтамалар, ілеспе хаттар

Негізінен түрме ішіндегі тергеушілер мен тұтқындардың, тергеу мекемелерінің ілеспе хаттары жинақталып берілген бұл бөлімдегі құжаттарда хабарланған жайлардың тікелей мазмұны анық және ілеспелерге қатысты деректер ауқымды ақпараттық-мағлұматтық кеңістікті қамтитын болғандықтан да, әр қайсысына жеке-жеке арнайы ғылыми түсініктеме берілмеді. Ілеспелердегі оқиғалардың жай-жапсарынан толық мағлұмат алғыңыз келсе, филология ғылымдарының докторы, профессор Тұрсын Жұртбайдың «Ұраным – Алаш!..» (Алматы: Ел-шежіре, 2009, 1 кітап, 2011, 2-3 кітап) атты түрме әфсаналарына көз қиығын салуды ұсынамыз - Д.М.)

Үшінші бөлім: Түрме хаттары

Тұтқындау кезінде тәркіленіп, тергеу ісіне қатталған жеке адамдардың хаттары жинақталған бұл бөлімдегі деректермен тереңірек танысқыңыз, тарихи оқиғалар туралы толығырақ білгіңіз келсе, жоғарыда айтқанымыздай филология ғылымдарының докторы, профессор Тұрсын Жұртбайдың «Ұраным – Алаш!..» (Алматы: Ел-шежіре, 2009, 1 кітап, 2011, 2-3 кітап) атты үш томдық түрме әфсаналарымен танысуды ұсынамыз. Тікелей хаттың өзіне қатысты жайларға сілтеме арқылы түсінік берілді – Д.М.

МАЗМҰНЫ

Бірінші бөлім

Бірінші топтың тергеудегі сұрақ - жауаптары

(№1) Постановление 1928 года, ноябрь 9, г.Кызылорда.....	5
(№2) Габбасов Халел Ахметжанович, казах Семипалатинской губернии.....	5
(№3) Заместителю председателя Совнаркома Каз.ССР первободскому /секретно/ 28 октября 1928 года.....	12
(№4) Запрос Габбасова Халела от 14 ноября 1928 года.....	12
(№5) Дополнительные вопросы Х.А.Габбасову. 21 Ноября 1928 года.....	13
(№6) Опрос Беремжанова 24 января 1929 года.....	20
(№7) Показания Болганбаева Х. утром 26 января 1929 года.....	22
(№8) Показания Болганбаева Х. 26 января 1929 года.....	23
(№9) Показания Болганбаева Кайретдина. 29 январь 1929 года.....	24
(№10) Кызылорда, 1929 год, (?) январь. Юсупов Ахметсофа, 24 года.....	25
(№11) Мырзагазы Есполов. г.Кызылорда, 1929 год.....	26
(№12) Ж.Сәрсенбиннің 1929 жылы 5-мамыр күнгі жауабы.....	30
(№13) Жүсіпбек Аймауытовтың үйіне 1929 жыл 14 мамыр күні жүргізілген тінтуде тәрگیленген заттар.....	31
(№14) Жүсіпбек Аймауытовтың тергеу хаттамасы. 29 жыл, 16 мамырда толтырылған.....	31
(№15) 1929 жылы 23-мамыр күнгі Ж.Аймауытовтың жауабы.....	32
(№16) 1929 жылы 29-мамыр күнгі Ж.Аймауытов пен Д.Әділевтің беттесуінің хаттамасы.....	32
(№17) 6333 2 ПП ОГПУ-дің шығыс бөлімінің КССР бойынша Алматы қаласындағы өкіліне 1929 жыл, 6-шілде.....	33
(№18) М.Жұмабаев, 1929 жыл, 14-шілде.....	34
(№19) Қаулы: 1929 жыл, 20 шілде.....	35
№20) «Алашорда» әдебиетшілерінің идеологиялық ықпалы.....	36
(№21) Қаулы. 1929 жылдың 20-шілде күні. Алматы.....	37
(№22) Д.Әділевтің қосымша көрсетіндісінен.....	38
(№23) Начальнику ВО ОГПУ товарищу Дьякову, Москва.....	39
(№24) Протокол допроса Байгаскина Есима.....	39

Архив № 124, т.6

Уголовное дело

(№25) Дело по обвинению Адилева и др. в численности 44 человека....	41
(№26) Дополнительные показания Адилева Динше от 2 ноября 1929 года, данные павлову.....	45
(№27) Мемлекет саяси мекемесінің күншығыс бөліміне тұтқын Дулатұлы Міржақыптан мәлімдеме.....	47

(№28) Начальнику восточного отдела ОГПУ от заключенного Дулатова М. заявление.....	47
(№29) «ВКП (б)-ның өлкелік комитетіне ВКП (б) мүшесі М. Төлеповтен партиялық билет № ..., 23/IX-1927 жыл.....	48
(№30) Обвинительное заключение 1930 года, марта «12» дня.....	49
(№31) Выписка из протокола заседания коллегии ОГПУ (судебное) 4 апреля 1930 года.....	74
(№32) 8 января, 1931 года, слушали, пересмотрели дело.....	76

Екінші топтың сұрақ-жауаптары

(№33) Список обвиняемых по делу, содержащихся под стражей.....	99
(№34) Тергеудегі сұрақ-жауаптардың реті мен беттері.....	100
(№35) Из показаний М. Тынышбаева от 4 августа 1930 г.....	102
(№36) Показание М.Тынышбаева.....	104
(№37) Показание М.Тынышбаева 6/ix 1930 г.....	108
(№38) Из показания Халела Досмухамедова следователю ОГПУ от 14 сентября 1930 года.....	109
(№39) 1930 Жылғы 1 қазан күні М.Тынышбаевқа қойылған сұрақтар.....	110
(№40) Показание Алиханова Фазыл-агзама. 3 октября 1930 г.....	113
(№41) Продолжение показания Алиханова Ф. 3 октября 1930 года...114	
(№42) Протокол дополнительных показаний Тынышбаева Мухамеджана, данного 4 октября 1930 года.....	116
(№43) Протокол допроса Ауэзова Мухтара Омархановича 8 октября 1930 года.....	116
(№44) О привлечении к следствию в качестве обвиняемого по делу №2370.....	117
(№45) Постановление гр. Кудерина Джумахана привлечь к следствию в качестве обвиняемого 1930 года, октября 13-го дня, г.Алма-Ата.....	118
(№46) Показания Кашкинбаева И.Т. 8/XI-1930 г.....	119
(№47) Түрме тыңшысының жазғаны.....	122
(№48) Показание Алимхана Ермекова. 15/XI-1930 г.....	123
(№49) Заявление Члена ЦИК КССР Ермекова Алимхана.....	127
(№50) Показания Д.Досмухамедова 5 ноября 1930 г.....	129
(№51) 1930 Жылғы 5 қараша күнгі инженер Тынышбаевтың тергеу хаттамасы.....	130
(№52) 1930 Жылы 6-қараша күні айыпталушы Халел Досмухамедовтен алынған тергеу жауаптарының хаттамасы.....	136
(№53) Ж.Ақбаев: Мен – казакпын, 1876 жылғы 7 қарашада...Қарқаралы округінің Берікқара ауданындағы 3-ші ауылға қарасты жерде туғанмын.....	142

(№54) Дополнительные показания обвиняемого Кашкынбаева от 14/XI, Произведенного Пом.Нач. ООППОГПУ Волоховым.....	145
(№55) О возбуждении ходатайства о продлении срока содержания под стражей. Постановление от 1930 года 20 ноября, г. Алма-ата.....	148
(№56) Протокол допроса Жаһанша Досмухамедова. г.Алма-ата, 1930 г. декабрь 7 дня.....	149
(№57) Заместителю начальника пп огпу тов. Волшанскому и тов. Попову от подследственного М.Ауэзова заявление от 6/XII-го месяца.....	150
(№58) 12/ XII – 30. Голощекин жолдасқа.....	151
(№59) 1931 Жылдың 14 сәуірі. Даниал Ысқақовты тұтқындау туралы қаулы.....	151
(№60) 1931 жылы 14 сәуір. Даниал Ысқақовтың тергеуші Лафиуловқа берген жауабы.....	151
(№61) Әлімхан Ермековтің жауабының мазмұны. 20/IV-1931 жыл....	152
(№62) Әлімхан Ермековтің 1931 жылғы 25 сәуір күнгі жер туралы қосымша мәлімдемесі.....	153
(№63) Из показания Халела Досмухамедова следователю ОГПУ от 4 мая 1931 г.....	156
(№64) Протокол допроса Турганбаева Манана от 1931 года 11 мая.....	157
(№65) Господину Латову от Кожамкулова Насыра 11 мая (– ?).....	158
(№66) Заявление Ауэзова прокурору по делам ПП ОГПУ (26.V. 31Г.).....	158
(№67) Объяснение Ермекова А. От 19/VI-31 г.....	160
(№68) ҚСР-ындағы ОГПУ басқармасына тергеуде жатқан Қошмұхамед Кеменгерұлынан мәлімдеме. 17 шілде, 1931 жыл. Алматы абақтысы.....	162
(№69) Постановление 1931 года августа 16 дня, г.Алма-ата.....	163
(№70) 1931 жылғы 8 қыркүйек күнгі Тынышбаев пен Үмбетбаевтың беттесуінің хаттамасы.....	164
(№71) 1931 жылы 10 қыркүйек күні айыпкер Халел Досмұхамедовтен алынған қосымша тергеудің хаттамасы.....	164
(№72) Айыпталушы Тынышбаев пен Досмұхамедовтің беттесуінің хаттамасы.....	165
(№73) Халел Досмұхамедов пен Жаһанша Досмұхамедовтің тергеудегі беттесуі. 1931 жылдың 15-қыркүйегі.....	167
(№74) 1931 жыл, 17 қыркүйек. Қошмұхамед Кеменгеровтің жауабы...	170
(№75) 1931 жылдың 17 қыркүйегі күнгі Даниял Ысқақовтан алынған жауаптың хаттамасы.....	171
(№76) 1931 жылдың 20 қыркүйек күнгі айыпталушы Мұхтар Әуезовтен алынған қосымша тергеу сұрағының хаттамасы.....	172

(№77) 28 қыркүйек күні Ә.Байділдиннің көрсетіндісіне орай М.Әуезовтің қосымша жауабы.....	174
(№78) № 2370 Тергеу ісі бойынша жауапқа тартылған Мұхамеджан Тынышбаевтан 31-жылдың 3-қазан күні қосымша алынған тергеудің хаттамасы.....	175
(№79) 1931 жылдың 10 қазаны күні ОГПУ-дің коллегиясына Әлімхан Ермековтің мәлімдемесі.....	176
(№80) Дело № 2370. Постановление 25/Х – 1931г.....	177
(№81) СССР ОГПУ-і коллегиясының тергеу жөніндегі ерекше өкілі Поповқа тұтқын Халел Досмұхамедовтен өтініш.....	178
(№82) ОГПУ-дің ерекше өкілі Поповқа тұтқын Досмұхамедов Халелден мәлімдеме.....	180
(№83) В коллегию ОГПУ дополнение. А.Ермеков. 27/10 (октября) 1931 года.....	182
(№84) Коллегии ОГПУ дополнение. Заявление Ермекова Алимхан от 28 октября 1931 года.....	187
(№85) ОГПУ-дің коллегиясына маған 58 баптың 7, 11; 59-баптың 3-тармақтары бойынша тағылған айыптарды 58 баптың 7, 8-тармақтарына ауыстару туралы мәлімдеме.....	190
(№86) ОГПУ-дің коллегиясына маған 58 баптың 7, 11; 59-баптың 3-тармақтары бойынша тағылған айыптарды 58 баптың 7, 8-тармақтарына ауыстару туралы Әлімхан Ермеков. 28 Қазан, 1931 жылғы қосымша мәлімдемесі.....	195
(№87) В коллегию ОГПУ СССР особо уполномоченному Попову заключенного Досмухамедова Халела заявление.....	196
(№88) ОГПУ-дің коллегиясына қазақ ұлтшылдарының қылмысты ісі бойынша тұтқынға алынған Мұхтар Әуезовтің мәлімдемесі. 29 Қазан, 1931 ж.....	198
(№89) О прекращении следствия по делу в отношении некоторых обвиняемых 1931 года октябрь 29 дня.....	200
(№90) Ә.Ермеков. 1931 жылғы 7-қараша күнгі жауаптан.....	201
(№91) 19 қараша, 1931 жыл. ОО ПП-нің бөлім бастығы Молохов жолдасқа. Ерекше өкілі Попов жолдасқа.....	202
(№92) Представителю ОГПУ Казахстана от А.Ермекова открытое письмо (№1).....	203
(№93) Представителю ОГПУ Казахстана от А.Ермекова открытое письмо (№2).....	203
(№94) 1931 жылы 17 желтоқсан. Тұтқын Ермековтің өтініші.....	203
(№95) Айыптау қорытындысы.....	203
(№96) Обвинительное заключение по делу № 2370 на группу Казахских националистов, состоявших в прошлом в составе «Алаш-орды» и в националистической контрреволюционной организации и связанных с нею националистов. 21/ХІІ-1931 год.....	216

(№97) Постановление по делу №121027 от 27 февраля 1932 года.....	218
(№98) КПП ОГПУ Казахстана. Товарищу Каруцкому, г.Алма-ата.....	218
(№99) В ПП ОГПУ по казахстану, начальнику СО г. Алма-аты. От 2 марта 1932 года.....	219
(№100) Из письма учетно-статистического отдела ОГПУ при совнарком РСФСР в ОГПУ по Казахстану 22 марта 1932 г.....	219
(№101) Выписка из протокола № 111-к заседания УК ПП ОГПУ от 20 апреля 1932 года.....	220

Екінші бөлім

Анықтамалар, ілеспе хаттар

(№102) Начальнику Бутырской тюрьмы 17.07.-29 г.....	221
(№103) Тов. Корпусному.....	221
(№104) Коменданту Бутырской тюрьмы от заключенного Габбасова.....	222
(№105) Коменданту Бутырской тюрьмы заключенного камеры №63 Аймауытова. 24.09.-29г.....	222
(№106) Коменданту ОГПУ служебная записка. 21.11-29г.....	222
(№107) Во ОГПУ учреж ОЦР. Просьба 24.11-91.....	223
(№108) Коменданту Бутырской тюрьмы заключенного Бутырской тюрьмы, коридор 14, камера 63 Джусупбека Аймаутова. 3.12.-29 г....	223
(№109) Коменданту Бутырской тюрьмы заключенного 63 номера, коридора 14, Аймаутова 28.01.-30г.....	223
(№110) Постановление.....	224
(№111) ПП ОГПУ по КССР г.Алма-ата. Сырдарьинский окружной отдел ОГПУ сообщает.....	224
(№112) Акт 10 февраля 1931 года, г. Чимкент.....	225
(№113) Прокурору ОГПУ з/к 1.КУС.СЛАГ ОГПУ. 29 апреля 1931 г....	225
(№114) 17/VII – 29 ж. № 1675. Бутырка түрмесінің бастығына.....	225
(№115) ОГПУ-дің әскери бөлімі.....	226
(№116) Заключенный Испулов М.И., Ком №70 подал записку.....	226
(№117) Тұтқындар жазған тілше. 29/VIII-29.....	226
(№118) Міржақып Дулатовтың 1929 жылы карашаның 18 күні жазған қолхаты.....	229
(№119) ОГПУ-дің Шығыс бөлімінің бастығы Дьяков 21/XI-29 жыл....	229
(№120) Объединенное Государственное Политическое Управление при СНК СССР. 15 июня 1931 г.....	229
(№121) Справка в центральной регистратуре ОГПУ.....	230
(№122) УСО ОГПУ г.Москва. Подтверждает получение вашего №15/5417841 архива. 10.09.1933г.....	230
(№123) Выписка из протокола заседания коллегии ОГПУ (судебные) от 4 июля 1933 года.....	230

(№124) Полномочное представительство по Северному Краю Отд.УСО. 15 Августа 1933 года.....	231
(№125) Заместителю председателя ОГПУ т.Прокофьеву рапорт.....	231
(№126) ОГПУ, Москва.....	231
(№127) Помощнику Прокурора Республики по наблюдению за органами ОГПУ з/к Байтурсынова Ахмета Байтурсыновича.....	232
(№128) ОГПУ коллегиясының шешімі.....	232
(№129) Сотсыз атылып кеткен Мәдібек Кеншімовтің жазған тілше..	232
(№130) ОГПУ-дің Қостанай бөлімшесінің бастығы Пуйкан жолдасқа.....	233
(№131) М.Әуезовтің қолжазбалары туралы.....	223
(№132) Медицинская справка о болезни Х. Досмухамедова. 2 декабря 1933 год.....	223
(№133) Справка дана гр. Кудерину Д. М. 28/ХІІ-33 года.....	234
(№134) Справка. Гражданин Кудерин Д.М. Находился на амбулаторном обследовании.....	234
(№135) ПП ОГПУ гр-на Кудерина Жумахана Маусумбаевича заявление.....	235
(№136) Справка от 14/ІХ-35 г.....	235
(№137) В коллегію ОГПУ СССР высланного из Казахстана в СЧО Досмухамедова Халела Досмухамедовича заявление.....	235
(№138) Протокол №72-91 от 14.04.1934 г.....	236
(№139) Заключение на Досмухамедова Жиганшу г.Воронеж, 17 августа 1935 года.....	236
(№140) Народный комиссариат внутренних дел, управление Сибирского исправительного трудового лагеря.....	237
(№141) Справка № 51 на арест Кудерина Джумахана начато «23» мая 37 г. (?) Окончено «28» октября 37 г.....	237
(№142) Протокол обыск 23 мая 1937г. №51.....	239
(№143) Протокол личного обыска.....	239
(№144) Постановление об избрании меры пресечения и предъявлении обвинения. Гор. Алма-ата, 1938 года, апреля «23» дня.....	239
(№145) Заключение 1938 года, мая «23» дня, гор. Алма-Ата.....	240
(№146) «Секретно. Справка. Приговор о расстреле Кудерина Джумахана Маусумбаевича приведен в исполнение в гор. Алма-Ата «7» ІІІ 1938 г.....	241
(№147) Верховный Суд Казахской ССР. Справка.29 сентября 1959 г.....	241
(№148) Прокуратура СССР. Прокуратура Казахской ССР. 28.02.89г.....	242
(№149) МВД Российской Федерации Главное Управление Внутренних Дел г.Москва.....	242
(№150) Свидетельство о смерти.....	243
(№151) Справка по материалам архивного уголовного дела № п-8799 в отношении Тынышпаева Мухамеджана.....	243

Үшінші бөлім

Түрме хаттары

(№152) Дорогой товарищ Алихан Букейханович 28.05-21 г.....	247
(№153) Әлихан Бөкейхановтың Д.Әділвке хаты 23/VII-1923.....	248
(№154) Ходжа Мырзақазының хаты (15/х. – ?).....	248
(№155) Дінше Әділвке – ағасы Байсейіт Әділовтің хаты. 8/I-1924 жыл.....	249
(№156) Ардақты Мағжан! Орынбор, 1924 жыл, майдың -16-ы.....	250
(№157) М.Дулатовтың тілшесі. «24/ VI – 21 ж. F-ман!.....	251
(№158) Бауырым Ахмет! 16 Май, 1925 жыл.....	251
(№159) Письмо А.Байтұрсынова Букейханову А. от 16 мая 1925 г.....	253
(№160) Әлихан Бөкейхановтың А.Байтұрсыновқа жауап хаты 16/V-1925 ж.....	254
(№161) Письмо А.Букейханова Байтұрсынову А. Москва. От 23/VI-1925 г.....	255
(№162) «Ақ жол» газеті туралы (7 сәуір 1925 ж.).....	255
(№163) Қырөлкеком бюросының барлық мүшелеріне көшірмесі Ж. Варейкиске.....	257
(№164) РК/Б/П Қырөлкекомның 1925 ж. 10 маусымдғы бюро мәжілісінің № 69 хаттамасы.....	258
(№165) «Алқа» әдеби үйірмесінің бағдарламасы (1925).....	259
(№166) Дінше! 13/IX-1925 жыл.....	270
(№167) Письмо Жусупбека Аймаутова Смагулу Садвакасову (13.2.-1926 года).....	271
(№168) Перевод с Киргизского в 2-х – фотоснимках. 13.05.-26 г.....	271
(№169) Академия наук СССР особый комитет по исследованию союзных и Автономных Республик 2 июня 1926 г.....	272
(№170) А.Байтасовтың Ж.Аймауытовқа хаты. 12/IX– ?.....	273
(№171) Ж.Аймауытовтың А.Байтасовқа хаты. Орынбор, 2 ноябрь.....	275
(№172) Құттықтау 20/VII-1927 жыл. Бәке – Байсейіт!.....	278
(№173) Отзыв. Гр. А.Н.Букейханов служил с 14 декабря 1922 г. По 1 октября 1927 г.....	278
(№174) Отправитель Мухтар Ауезов. 22/XI -27.....	279
(№175) С. Сәдуақасовтың М.Әуезовке жауап хаты.....	281
(№176) Смагул Садвакасов – Ауэзову Мухтару.....	281
(№177) СССР ОГПУ ПР СНК ПП-ВО в ср. Азии УПР.СОУ отд.СОУ. (21.3.1928 года.).....	282
(№178) Евгения Аймауытова: товарищу Голошекину (2/VII-29 г.).....	285
(№179) Из показания а. Байдилдина (1). VIII.1929 Г.286	
(№180) Из показания а.Байдилдина (2). VIII.1929 Г.286	
(№181) А.Байтұрсыновтың хаты. «Смағұл бауырым!». 12.1.1929 ж.....	287
(№182) Алашорданың басты екі адамы өздерінде, бұрынғы пікірлестерінің де төңкеріске қарсы болғандығын әшкерелеп, өз кінәларын жууға уәде беріп отыр.....	287

(№183) Әуезұлы Мұхтардың хаты.....	288
(№184) Ермек ұлы Әлімханның хаты.....	292
(№185) Бывшие виднейшие руководители Алаш-орды осуждают свою прошлую деятельность и разоблачают националистическую контрреволюционную сущность алаш-ордынской организации.....	298
(№186) Заявление Ауэзова.....	299
(№187) Заявления Ермекова.....	303
(№188) 27 февраля 1934г. №2938. НАРКОМПРОС РСФСР центральный музей художественной литературы, критики и публицистики. Алихану Нурмухаметовичу Букейханову.....	308
(№189) Воронеж 12, томская 10. От Мурзина Мухтара.....	309
(№190) Сосновец Мурманской Ж. Д. , 5 Тунгутское отд. Центральный лазарет. Дулатову Мирь-Якубу. 26/IX 34 г.....	310
(№191) Дулатову Мир-якубу Дулатовичу. Архангельск, соломбала, 1-я деревня, 1-я линия, д.9. (32 г., 31Декабрь).....	310
(№192) Дулатову Мир-якубу Дулатовичу. Архангельск, соломбала 1-я деревня, 1-я линия, дом, 9. 26/11-33 г.....	311
(№193) АҚССР п/о, Попов остров 3 отдель, СЛАГ. О. Соловки, 1 лагпункт, 1-я рота Дулатову Мирякубу.....	312
(№194) Крайком ВКП (б) тов. Мирзояну. Письмо г.Мусрепова от 7 мая 1934 года.....	313
(№195) Т.Жургенов: расчистить фронт культуры от осколков пережитков разгромленного национализма (1936, декабрь).....	315
(№196) Председателю Совнаркома КАЗССР тов. Исаеву от Джумабаева Магжана. Г. Алма-ата, Лесная № 89 (кирова, 103) открытое письмо....	324
(№197) Из письма Т.Р.Рыскулова И.В.Сталину о положении и национальной политике в КАССР.....	326
(№198) Телеграмма заместителя председателя ЦИК ТАССР С.Ходжанова и председателя СНК ТАССР Т.Р.Рыскулова в ЦК РКП(б) в связи с арестом лидера Движения Алаш А.Н.Букейханова.....	331
(№199) Телеграмма секретаря Киробкома РКП(б) Г.А.Коростелева по поводу ареста А.Н.Букейханова (11 ноября 1922 г.).....	332
(№200) Из доклада полномочного представителя ГПУ по КАССР И.Д.Каширина и начальника секретного отдела Якубовского в восточный отдел ГПУ, Я.Х.Петерсу о состоянии и деятельности Алаш-орды и Казахских нацгруппировок (14 марта 1923 г.).....	333
(№201) Письмо А.Т.Джангильдина И.В.Сталину о несогласии с позицией руководства КАССР в кадровых вопросах и отношении к бывшим деятелям Движения «Алаш» (письмо 22 мая 1925 г. Было передано председателю РВС М.В.Фрунзе.).....	335
(№202) Об основе и направлении Ходжановско-Садвакасовской группировки (Москва, 1927 г.).....	339
(№203) Джамбейтинское восстание.....	342
Түсініктер.....	345

*Президент Благотворительного Фонда “Ел-шежіре”
Дидахмет Ашимханулы*

ДВИЖЕНИЕ АЛАШ
Сборник материалов судебных процессов над алашевцами

КНИГА ВТОРАЯ

Авторское издание профессора Т.К.Журтбай

Редактор – *Канат Абылкайров*
Технический редактор – *Д.Тикебаев*
Компьютерный набор и подготовка к изданию – *К.Камзина,
А.Сатыбалдиева.*
Компьютерная верстка – *Жамила Айдос*

ИБ 108

Подписано в печать 05.11.2011г.
Формат 60x90 ¹/₁₆. Печать офсетная.
Гарнитура Times New Roman.
Усл.п.л. 23,5.
Тираж 3000 экз.
Тапсырыс №6271

Тапсырыс берушінің файлдарынан Қазақстан Республикасы
«Полиграфкомбинат» ЖШС-нде басылды.
050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.

ISBN 978-601-7317-16-4

